

॥ तैत्तिरीय ब्राह्मणम् ॥

॥ अष्टकम् १ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

ब्रह्म सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। क्षत्रं सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्।
इषं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। ऊर्जं सन्धत्तं तां मे
जिन्वतम्। रयिं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। पुष्टिं सन्धत्तं तां
मे जिन्वतम्। प्रजां सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। पशून्सन्धत्तं
तान्मे जिन्वतम्। स्तुतोऽसि जनधाः। देवास्त्वा शुक्रपाः
प्रणयन्तु॥१॥

सुवीराः प्रजाः प्रजनयन्परीहि। शुक्रः शुक्रशौचिषा।
स्तुतोऽसि जनधाः। देवास्त्वा मन्थिपाः प्रणयन्तु। सुप्रजाः
प्रजाः प्रजनयन्परीहि। मन्थी मन्थिशौचिषा। सञ्जग्मानौ
दिव आपृथिव्यायुः। सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। प्राणं सन्धत्तं
तं मे जिन्वतम्। अपानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतम्॥२॥

व्यानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतम्। चक्षुः सन्धत्तं तन्मे
जिन्वतम्। श्रोत्रं सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। मनः सन्धत्तं
तन्मे जिन्वतम्। वाचं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। आयुः स्थ
आयुर्मे धत्तम्। आयुर्यज्ञाय धत्तम्। आयुर्यज्ञपतये धत्तम्।
प्राणः स्थः प्राणं मे धत्तम्। प्राणं यज्ञाय धत्तम्॥३॥

प्राणं यज्ञपतये धत्तम्। चक्षुः स्थश्चक्षुर्मे धत्तम्। चक्षुर्यज्ञाय
 धत्तम्। चक्षुर्यज्ञपतये धत्तम्। श्रोत्रं स्थः श्रोत्रं मे धत्तम्। श्रोत्रं
 यज्ञाय धत्तम्। श्रोत्रं यज्ञपतये धत्तम्। तौ देवौ शुक्रामन्थिनौ।
 कल्पयन्तं दैवीर्विशः। कल्पयन्तं मानुषीः॥४॥

इषमूर्जमस्मासु धत्तम्। प्राणान्पशुषु। प्रजां मयि च यजमाने
 च। निरस्तुः शण्डः। निरस्तो मर्कः। अपनुत्तौ शण्डामर्कौ
 सहामुना। शुक्रस्य समिदसि। मन्थिनः समिदसि। स प्रथमः
 सङ्कृतिर्विश्वकर्मा। स प्रथमो मित्रो वरुणो अग्निः। स प्रथमो
 बृहस्पतिश्चिकित्वान्। तस्मा इन्द्राय सुतमा जुहोमि॥५॥

नयन्त्वपानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतं प्राणं यज्ञाय धत्तं मानुषीरग्निर्द्वे च॥ (ब्रह्म क्षत्रं तदिषमूर्जं
 रयिं पुष्टिं प्रजां तां पशून्तान्सन्धत्तं तत्प्राणमपानं व्यानं तं चक्षुः श्रोत्रं मनस्तद्वाचं ताम्।
 इषादिपञ्चके वाचं तां मे पशून्सन्धत्तं तान्मे प्राणादित्रितये तं मेऽन्यत्र तन्मै)॥—[१]

कृत्तिकास्वग्निमादधीत। एतद्वा अग्नेर्नक्षत्रम्। यत्कृत्तिकाः।
 स्वायामैवैनं देवतायामाधाय। ब्रह्मवर्चसी भवति। मुखं वा
 एतन्नक्षत्राणाम्। यत्कृत्तिकाः। यः कृत्तिकास्वग्निमाधत्ते। मुख्यं
 एव भवति। अथो खलु॥६॥

अग्निनक्षत्रमित्यपंचायन्ति। गृहान् ह दाहुको भवति।
 प्रजापती रोहिण्यामग्निमसृजत। तं देवा रोहिण्यामादधत।
 ततो वै ते सर्वात्रोहानरोहन्। तद्रोहिण्यै रोहिणित्वम्। यो
 रोहिण्यामग्निमाधत्ते। ऋध्नोत्येव। सर्वात्रोहात्रोहति। देवा वै

भद्राः सन्तोऽग्निमाधिथ्सन्त॥७॥

तेषामनाहितोऽग्निरासीत्। अथैभ्यो वामं वस्वपाक्रामत्।
ते पुनर्वस्वोरादधत्। ततो वै तान् वामं वसूपावर्तत्। यः
पुराऽभद्रः सन्पार्षीयान्थस्यात्। स पुनर्वस्वोरग्निमादधीत्।
पुनरेवैनं वामं वसूपावर्तते। भद्रो भवति। यः
कामयेत् दानकामा मे प्रजाः स्युरिति। स पूर्वयोः
फल्गुन्योरग्निमादधीत्॥८॥

अर्यम्णो वा एतन्नक्षत्रम्। यत्पूर्वे फल्गुनी। अर्यमेति तमाहुर्यो
ददाति। दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति। यः कामयेत् भगी
स्यामिति। स उत्तरयोः फल्गुन्योरग्निमादधीत्। भगस्य वा
एतन्नक्षत्रम्। यदुत्तरे फल्गुनी। भग्यैव भवति। कालकञ्जा वै
नामासुरा आसन्॥९॥

ते सुवर्गाय लोकायाग्निमचिन्वत्। पुरुष इष्टकामुपादधात्-
पुरुष इष्टकाम्। स इन्द्रो ब्राह्मणो ब्रुवाण इष्टकामुपाधत्।
एषा मे चित्रा नामेति। ते सुवर्गं लोकमा प्रारोहन्। स
इन्द्र इष्टकामावृहत्। तेऽवाकीर्यन्त। येऽवाकीर्यन्त। त
ऊर्णावभयोऽभवन्। द्वावुदपतताम्॥१०॥

तौ दिव्यौ श्वानावभवताम्। यो भ्रातृव्यवान्थस्यात्। स
चित्रायामग्निमादधीत्। अवकीर्यैव भ्रातृव्यान्। ओजो
बलमिन्द्रियं वीर्यमात्मन्धत्ते। वसन्तो ब्राह्मणोऽग्निमादधीत्।

वसन्तो वै ब्राह्मणस्यर्तुः। स्व एवैनमृतावाधाय। ब्रह्मवर्चसी
भवति। मुखं वा एतदृतूनाम्॥११॥

यद्वसन्तः। यो वसन्ताऽग्निमाधत्ते। मुख्य एव भवति। अथो
योनिमन्तमेवैनं प्रजातमाधत्ते। ग्रीष्मे राजन्यं आदधीत।
ग्रीष्मो वै राजन्यस्यर्तुः। स्व एवैनमृतावाधाय। इन्द्रियावी
भवति। शरदि वैश्य आदधीत। शरद्वे वैश्यस्यर्तुः॥१२॥

स्व एवैनमृतावाधाय। पशुमान्भवति। न पूर्वयोः
फल्युन्योरग्निमादधीत। एषा वै जघन्या रात्रिः संवत्सरस्य।
यत्पूर्वे फल्युनी। पृष्ठित एव संवत्सरस्याग्निमाधाय।
पापीयान्भवति। उत्तरयोरा दधीत। एषा वै प्रथमा
रात्रिः संवत्सरस्य। यदुत्तरे फल्युनी। मुखत एव
संवत्सरस्याग्निमाधाय। वसीयान्भवति। अथो खलु। यदेवैनं
यज्ञ उपनमेत्। अथादधीत। सैवास्यर्द्धिः॥१३॥

खल्वधिषन्तु फल्युन्योरग्निमादधीतासन्नपततामृतूनां वैश्यस्यर्तुरुत्तरे फल्युनी षट्॥—[२]

उद्धन्ति। यदेवास्यां अमेध्यम्। तदपहन्ति। अपोऽवोक्षति
शान्त्यै। सिकता निवपति। एतद्वा अग्नेर्वैश्वानरस्य रूपम्।
रूपेणैव वैश्वानरमव रुन्धे। ऊषां निवपति। पुष्टिर्वा एषा
प्रजननम्। यदूषाः॥१४॥

पुष्ट्यामेव प्रजननेऽग्निमाधत्ते। अथो संज्ञान एव। संज्ञानं
ह्येतत्पशूनाम्। यदूषाः। द्यावापृथिवी सहास्ताम्। ते वियती

अब्रूताम्। अस्त्वेव नौ सह यज्ञियमिति। यदमुष्या
यज्ञियमासीत्। तदस्यामदधात्। त ऊषा अभवन्॥१५॥

यदस्या यज्ञियमासीत्। तदमुष्यामदधात्। तददश्चन्द्रमसि
कृष्णम्। ऊषान्निवपन्नदो ध्यायेत्। द्यावापृथिव्योरेव यज्ञिये-
ऽग्निमाधत्ते। अग्निर्देवेभ्यो निलायत। आखू रूपं कृत्वा। स
पृथिवीं प्राविशत्। स ऊतीः कुर्वाणः पृथिवीमनु समचरत्।
तदाखुकरीषमभवत्॥१६॥

यदाखुकरीषः सम्भारो भवति। यदेवास्य तत्र न्यक्तम्।
तदेवाव रुन्धे। ऊर्जं वा एतः रसं पृथिव्या उपदीका
उद्दिहन्ति। यद्वल्मीकम्। यद्वल्मीकवपा सम्भारो भवति।
ऊर्जमेव रसं पृथिव्या अव रुन्धे। अथो श्रोत्रमेव। श्रोत्रं
ह्येतत्पृथिव्याः। यद्वल्मीकः॥१७॥

अबधिरो भवति। य एवं वेद। प्रजापतिः प्रजा असृजत।
तासामन्नमुपाक्षीयत। ताभ्यः सूदमुपप्राभिन्नत्। ततो वै
तासामन्नं नाक्षीयत। यस्य सूदः सम्भारो भवति। नास्य
गृहेऽन्नं क्षीयते। आपो वा इदमग्रे सलिलमासीत्। तेन
प्रजापतिरश्राम्यत्॥१८॥

कथमिदं स्यादिति। सोऽपश्यत्पुष्करपूर्णं तिष्ठत्।
सोऽमन्यत। अस्ति वै तत्। यस्मिन्निदमधि तिष्ठतीति। स
वराहो रूपं कृत्वोप न्यमञ्जत्। स पृथिवीमध आच्छत्। तस्या

उपहृत्योदमञ्जत्। तत्पुष्करपर्णेऽप्रथयत्। यदप्रथयत्॥१९॥

तत्पृथिव्यै पृथिवित्वम्। अभूद्वा इदमिति। तद्भूम्यै भूमित्वम्।
तां दिशोऽनु वातः समंवहत्। तां शर्कराभिरदृहत्। शं
वै नोऽभूदिति। तच्छर्कराणां शर्करत्वम्। यद्वराहविहतं
सम्भारो भवति। अस्यामेवाच्छम्बद्धारमग्निमाधत्ते। शर्करा
भवन्ति धृत्यै॥२०॥

अथो शन्त्वायं। सरिता अग्निराधेय इत्याहुः। आपो वरुणस्य
पत्न्य आसन्। ता अग्निरभ्यध्यायत्। ताः समभवत्। तस्य
रेतः पराऽपतत्। तद्विरण्यमभवत्। यद्विरण्यमुपास्यति।
सरेतसमेवाग्निमाधत्ते। पुरुष इन्ध्रै स्वाद्रेतसो बीभत्सत्
इत्याहुः॥२१॥

उत्तरत उपास्यत्यबीभत्सायै। अति प्रयच्छति। आर्तिमेवाति
प्रयच्छति। अग्निर्देवेभ्यो निलायत। अश्वो रूपं कृत्वा।
सोऽश्वत्थे संवत्सरमतिष्ठत्। तदश्वत्थस्याश्वत्थत्वम्।
यदाश्वत्थः सम्भारो भवति। यदेवास्य तत्र न्यक्तम्। तदेवाव
रुन्धे॥२२॥

देवा वा ऊर्जं व्यभजन्त। ततं उदुम्बर उदतिष्ठत्। ऊर्वा
उदुम्बरः। यदौदुम्बरः सम्भारो भवति। ऊर्जमेवाव रुन्धे।
तृतीयस्यामितो दिवि सोम आसीत्। तं गायत्र्याऽहरत्। तस्य

पूर्णमच्छिद्यत। तत्पूर्णोऽभवत्। तत्पूर्णस्य पूर्णत्वम्॥२३॥

यस्य पूर्णमयः सम्भारो भवति। सोमपीथमेवाव रुन्धे। देवा वै ब्रह्मन्नवदन्त। तत्पूर्ण उपाशृणोत्। सुश्रवा वै नाम। यत्पूर्णमयः सम्भारो भवति। ब्रह्मवर्चसमेवाव रुन्धे। प्रजापतिरग्निमसृजत। सोऽबिभेत्प्र मा धक्ष्यतीति। तश्शम्याऽशमयत्॥२४॥

तच्छम्यै शमित्वम्। यच्छमीमयः सम्भारो भवति। शान्त्या अप्रदाहाय। अग्नेः सृष्टस्य यतः। विकङ्कतं भा आच्छत्। यद्वैकङ्कतः सम्भारो भवति। भा एवाव रुन्धे। सहृदयोऽग्निराधेय इत्याहुः। मरुतोऽद्विरग्निमतमयन्। तस्य तान्तस्य हृदयमाच्छिन्दन्। साऽशनिर्भवत्। यदशनिहतस्य वृक्षस्य सम्भारो भवति। सहृदयमेवाग्निमा धत्ते॥२५॥

ऊषा अभवन्नभवद्वल्मीकोऽश्राम्यदप्रंथयद्धृत्यै बीभथसत् इत्याहु रुन्धे पूर्णत्वमशमयदच्छिन्दुस्त्रीणि च॥

[३]

द्वादशसु विक्रामेष्वग्निमा दधीत। द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरादेवैनमवरुद्धा धत्ते। यद्द्वादशसु विक्रामेष्वग्निमा दधीत। परिमितमव रुन्धीत। चक्षुर्निमित आदधीत। इयद्द्वादश विक्रामा(३) इति। परिमितं चैवापरिमितं चाव रुन्धे। अनृतं वै वाचा वदति। अनृतं मनसा ध्यायति॥२६॥

चक्षुर्वै सत्यम्। अद्रा(३)गित्याह। अदर्शमिति। तथ्सत्यम्। यश्चक्षुर्निमितेऽग्निमाधत्ते। सत्य एवैनमा धत्ते।

तस्मादाहिताग्निर्नानृतं वदेत्। नास्य ब्राह्मणोऽनाश्वान्गृहे
वसेत्। सत्ये ह्यस्याग्निराहितः। आग्नेयी वै रात्रिः॥२७॥

आग्नेयाः पशवः। ऐन्द्रमहः। नक्तं गार्हपत्यमा दधाति।
पशून्नेवाव रुन्धे। दिवाऽऽहवनीयम्। इन्द्रियमेवाव रुन्धे।
अर्धोदिते सूर्य आहवनीयमा दधाति। एतस्मिन्वै लोके
प्रजापतिः प्रजा असृजत। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते।
अथो भूतं चैव भविष्यच्चाव रुन्धे॥२८॥

इडा वै मानवी यज्ञानूकशिन्यासीत्। साऽऽशृणोत्। असुरा
अग्निमादधत् इति। तदंगच्छत्। त आहवनीयमग्र आदधत्।
अथ गार्हपत्यम्। अथान्वाहार्यपचनम्। साऽब्रवीत्।
प्रतीच्येषां श्रीरंगात्। भद्रा भूत्वा परा भविष्यन्तीति॥२९॥

यस्यैवमग्निराधीयते। प्रतीच्यस्य श्रीरेति। भद्रो भूत्वा
पराभवति। साऽऽशृणोत्। देवा अग्निमादधत् इति। तदंगच्छत्।
तैऽन्वाहार्यपचनमग्र आदधत्। अथ गार्हपत्यम्।
अथाऽऽहवनीयम्। साऽब्रवीत्॥३०॥

प्राच्येषां श्रीरंगात्। भद्रा भूत्वा सुवर्गं लोकमेष्यन्ति।
प्रजां तु न वैत्स्यन्त इति। यस्यैवमग्निराधीयते। प्राच्यस्य
श्रीरेति। भद्रो भूत्वा सुवर्गं लोकमैति। प्रजां तु न विन्दते।
साऽब्रवीदिडा मनुम्। तथा वा अहं तवाग्निमाधास्यामि।
यथा प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जनिष्यसे॥३१॥

प्रत्यस्मिँल्लोके स्थास्यसि। अ॒भि सु॒व॒र्गं लो॒कं जे॒ष्यसी॑ति।
 गा॒र्ह॒प॒त्य॒म॒ग्र आ॑द॒धात्। गा॒र्ह॒प॒त्यं वा अ॒नु प्र॒जाः
 प॒शवः॑ प्र॒जाय॑न्ते। गा॒र्ह॒प॒त्ये नै॒वास्मै॑ प्र॒जां प॒शून्प्रा॑ज॒नय॑त्।
 अथा॑न्वा॒हार्य॑प॒च॒नम्। ति॒र्यङ्ङि॒व वा अ॒यं लो॒कः। अ॒स्मिन्ने॒व
 तेन॑ लो॒के प्रत्य॑तिष्ठत्। अथा॑ऽऽह॒वनी॑यम्। तेनै॒व सु॒व॒र्गं
 लो॒कम॒भ्य॑जयत्॥ ३२॥

यस्यै॒वम॒ग्निरा॑धी॒यते॑। प्र प्र॒जया॑ प॒शुभि॑र्मि॒थुनै॑र्जा॒यते।
 प्रत्य॑स्मिँल्लो॒के ति॑ष्ठति। अ॒भि सु॒व॒र्गं लो॒कं ज॑यति। यस्य
 वा अ॒यथा॑दे॒वतम॒ग्निरा॑धी॒यते॑। आ दे॒वता॑भ्यो वृ॒श्च्यते।
 पापी॑यान्भवति। यस्य॑ यथादे॒वतम्। न दे॒वता॑भ्य॒ आवृ॑श्च्यते।
 वसी॑यान्भवति॥ ३३॥

भृ॒गूणां॑ त्वाऽङ्गि॒रसां॑ व्र॒तप॑ते व्र॒तेना॑द॒धामी॑ति॒ भृ॒ग्वङ्गि॒रसा॒-
 माद॑ध्यात्। आ॒दि॒त्यानां॑ त्वा दे॒वानां॑ व्र॒तप॑ते व्र॒तेना॑द॒धामी॑-
 त्य॒न्यासां॑ ब्रा॒ह्म॒णीनां॑ प्र॒जाना॑म्। वरु॑णस्य त्वा रा॒ज्ञो
 व्र॒तप॑ते व्र॒तेना॑द॒धामी॑ति॒ राज्ञः॑। इन्द्र॑स्य त्वेन्द्रि॒येण॑ व्र॒तप॑ते
 व्र॒तेना॑द॒धामी॑ति॒ राज॑न्य॒स्य। मनो॑स्त्वा ग्रा॒म॒ण्यो व्र॒तप॑ते
 व्र॒तेना॑द॒धामी॑ति॒ वैश्य॑स्य। ऋ॒भूणां॑ त्वा दे॒वानां॑ व्र॒तप॑ते
 व्र॒तेना॑द॒धामी॑ति॒ रथ॑का॒रस्य॑। य॒थादे॒वतम॒ग्निरा॑धी॒यते। न
 दे॒वता॑भ्य॒ आवृ॑श्च्यते। वसी॑यान्भवति॥ ३४॥

ध्यायति वै रात्रिश्चाव रुन्धे भविष्यन्तीत्यब्रवीज्जनिष्यसेऽजयद्वसीयान्भवति नव च॥—[४]

प्र॒जाप॑तिर्वा॒चः स॒त्यम॑पश्यत्। तेना॒ग्निमा॑धत्त। तेन॒ वै स

आ॒र्ध्रो॒त्। भूर्भुवः॑ सुव॒रित्या॑ह। ए॒तद्वै वा॒चः स॒त्यम्। य
ए॒तेना॒ग्निमा॑धत्ते। ऋ॒ध्नोत्ये॒व। अथो॑ स॒त्यप्रा॑शूरेव भ॑वति।
अथो॑ य ए॒वं वि॒द्वान॑भिच॒रति॑। स्तृ॒णुत ए॒वैन॑म्॥ ३५॥

भूरि॒त्याह॑। प्र॒जा ए॒व तद्य॑ज॒मानः॑ सृजते। भुव॒ इत्या॑ह।
अ॒स्मिन्ने॒व लो॒के प्र॒ति ति॑ष्ठति। सुव॒रित्या॑ह। सुव॒र्ग ए॒व
लो॒के प्र॒ति ति॑ष्ठति। त्रि॒भिर्क्ष॒रैर्गार्ह॑पत्य॒मा द॑धाति। त्रयं
इ॒मे लो॒काः। ए॒ष्वेवैनं॑ लो॒केषु॑ प्र॒ति॑ष्ठि॒तमा॑धत्ते। सर्वैः॑
प॒ञ्चभि॑राहव॒नीय॑म्॥ ३६॥

सुव॒र्गाय॑ वा ए॒ष लो॒काया॑धी॒यते॑। यदा॑हव॒नीयः॑। सुव॒र्ग
ए॒वास्मै॑ लो॒के वा॒चः स॒त्यः सर्व॑माप्रोति। त्रि॒भिर्गार्ह॑पत्य॒मा
द॑धाति। प॒ञ्चभि॑राहव॒नीय॑म्। अ॒ष्टौ सम्प॑द्यन्ते। अ॒ष्टाक्ष॑रा
गाय॒त्री। गा॒य॒त्रौऽग्निः॑। यावा॑नेवा॒ग्निः। तमा॑धत्ते॥ ३७॥

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। ता अ॑स्मात्सृ॒ष्टाः परा॑चीरायन्।
ताभ्यो॑ ज्योति॒रुद॑गृह्णात्। तं ज्योतिः॑ पश्य॑न्तीः प्र॒जा अ॒भि
स॒माव॑र्तन्त। उ॒परी॑वा॒ग्निमुद्गृ॑हीयादुद्धरन्। ज्योति॑रे॒व पश्य॑न्तीः
प्र॒जा यज॑मानमभि स॒माव॑र्तन्ते। प्र॒जाप॑तेरक्ष्य॑श्वयत्। तत्परा॑-
ऽप॒तत्। तद॒श्वोऽभव॑त्। तद॒श्वस्या॑श्व॒त्वम्॥ ३८॥

ए॒ष वै प्र॒जाप॑तिः। यद॒ग्निः। प्रा॒जाप॑त्योऽश्वः॑। यद॒श्वं
पु॒रस्ता॒न्नय॑ति। स्वमे॒व चक्षुः॑ पश्य॑न्प्र॒जाप॑तिर॒नूदे॑ति।
व॒ज्री वा ए॒षः। यद॒श्वः। यद॒श्वं पु॒रस्ता॒न्नय॑ति। जा॒ताने॒व

भ्रातृव्यान्प्रणुदते। पुनरा वर्तयति॥३९॥

जनिष्यमाणानेव प्रतिनुदते। न्याहवनीयो गार्हपत्य-
मकामयत। निगार्हपत्य आहवनीयम्। तौ विभाजं
नाशक्रोत्। सोऽश्वः पूर्ववाङ्मुत्वा। प्राश्वं पूर्वमुदवहत्।
तत्पूर्ववाहः पूर्ववाङ्मुत्वा। यदश्वं पुरस्तान्नयति। विभक्ति-
रेवैनयोः सा। अथो नानावीर्यावेवैनौ कुरुते॥४०॥

यदुपर्युपरि शिरो हरेत्। प्राणान् विच्छिन्द्यात्। अधोऽधः
शिरो हरति। प्राणानां गोपीथाय। इयत्यग्रे हरति।
अथेयत्यथेयति। त्रयं इमे लोकाः। एष्वेवैनं लोकेषु
प्रतिष्ठितमाधत्ते। प्रजापतिरग्निमसृजत। सोऽबिभेत्प्र मां
धक्ष्यतीति॥४१॥

तस्य त्रेधा महिमानं व्यौहत्। शान्त्या अप्रदाहाय।
यत्रेधाऽग्निराधीयते। महिमानमेवास्य तद्व्यूहति। शान्त्या
अप्रदाहाय। पुनरा वर्तयति। महिमानमेवास्य सन्दधाति।
पशुर्वा एषः। यदश्वः। एष रुद्रः॥४२॥

यदग्निः। यदश्वस्य पदेऽग्निमादध्यात्। रुद्राय पशूनपिदध्यात्।
अपशुर्यजमानः स्यात्। यन्नाक्रमयेत्। अनवरुद्धा अस्य
पशवः स्युः। पार्श्वत आक्रमयेत्। यथाऽऽहितस्याग्नेरङ्गारा
अभ्यववर्तेरन्। अवरुद्धा अस्य पशवो भवन्ति। न
रुद्रायापिदधाति॥४३॥

त्रीणि हवींषि निर्वपति। विराजं एव विक्रान्तं यजमानोऽनु
विक्रमते। अग्नये पवमानाय। अग्नये पावकाय। अग्नये
शुचये। यदग्नये पवमानाय निर्वपति। पुनात्येवैनम्। यदग्नये
पावकाय। पूत एवास्मिन्नाद्यं दधाति। यदग्नये शुचये।
ब्रह्मवर्चसमेवास्मिन्नुपरिष्ठादधाति॥४४॥

एनमाहवनीयं धत्तेऽश्वत्वं वर्तयति कुरुत इति रुद्रो दधाति यदग्नये शुचये एकं च॥—[५]

देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवा विजयमुपयन्तः। अग्नौ
वामं वसु सं न्यदधत्। इदमु नो भविष्यति। यदि नो
जेष्यन्तीति। तदग्निर्नोऽहमशक्रोत्। तत् त्रेधा विन्यदधात्।
पशुषु तृतीयम्। अप्सु तृतीयम्। आदित्ये तृतीयम्॥४५॥

तद्देवा विजित्य। पुनरवारुरुत्सन्त। तेऽग्नये पवमानाय
पुरोडाशमष्टाकंपालं निर्वपन्। पशवो वा अग्निः पवमानः।
यदेव पशुष्वासीत्। तत्तेनावारुन्धत्। तेऽग्नये पावकाय। आपो
वा अग्निः पावकः। यदेवाप्स्वासीत्। तत्तेनावारुन्धत्॥४६॥

तेऽग्नये शुचये। असौ वा आदित्योऽग्निः शुचिः।
यदेवाऽऽदित्य आसीत्। तत्तेनावारुन्धत्। ब्रह्मवादिनो
वदन्ति। तनुवो वावैता अग्न्याधेयस्य। आग्नेयो वा अष्टा-
कंपालोऽग्न्याधेयमिति। यत्तं निर्वपेत्। नैतानि। यथाऽऽत्मा
स्यात्॥४७॥

नाङ्गानि। तादृगेव तत्। यदेतानि निर्वपेत्। न तम्।
यथाऽङ्गानि स्युः। नाऽऽत्मा। तादृगेव तत्। उभयानि सह

नि॒रु॒प्या॑णि। य॒ज्ञस्य॑ सा॒त्म॒त्वाय॑। उ॒भयं॑ वा ए॒तस्येन्द्रि॑यं
वी॒र्य॑माप्यते॥४८॥

योऽग्नि॑माध॒त्ते। ऐ॒न्द्रा॒ग्नमेका॑दशकपा॒ल॒मनु॑ निर्व॒पेत्। आ॒दि॒त्यं
च॒रुम्। इन्द्रा॑ग्नी वै दे॒वाना॒मया॑तयामा॒नौ। ये ए॒व दे॒वते॑
अया॑तयाम्नी। ताभ्या॑मे॒वास्मा॑ इन्द्रि॒यं वी॒र्य॑मव॒ रुन्धे।
आ॒दि॒त्यो भ॑वति। इ॒यं वा अ॑दि॒तिः। अ॒स्यामे॒व प्र॑ति
तिष्ठ॑ति। धे॒न्वै वा ए॒तद्रेतः॑॥४९॥

यदा॑ज्यम्। अ॒नु॒डुह॑स्तण्डु॒लाः। मि॒थुन॑मे॒वाव॑ रुन्धे। घृ॒ते
भ॑वति। य॒ज्ञस्या॒लू॒क्षान्त॑त्वाय। च॒त्वार॑ आ॒र्षेयाः॑ प्राश्न॑न्ति।
दि॒शामे॒व ज्योति॑षि जुहोति। प॒शवो॑ वा ए॒तानि॑ ह॒वी॑षि।
ए॒ष रु॒द्रः। यद॑ग्निः॥५०॥

यथ्स॒द्य ए॒तानि॑ ह॒वी॑षि निर्व॒पेत्। रु॒द्राय॑ प॒शून॑पि दध्यात्।
अ॒प॒शुर्य॑जमानः स्यात्। यन्नानु॑निर्व॒पेत्। अन॑वरुद्धा अस्य
प॒शवः॑ स्युः। द्वा॒द॒शसु॑ रात्री॒ष्वनु॑ निर्व॒पेत्। सं॒व॒त्सर॑प्र॒तिमा॑ वै
द्वा॒द॒श रा॒त्रयः॑। सं॒व॒त्सरे॑णै॒वास्मै॑ रु॒द्र॑ श॒मयि॑त्वा। प॒शून॑व॒
रुन्धे। यदे॒कमे॒कमे॒तानि॑ ह॒वी॑षि निर्व॒पेत्॥५१॥

यथा॑ त्री॒ण्या॒वप॑नानि पू॒रये॑त्। ता॒दृक्त॑त्। न प्र॒जन॑न्-
मुच्छि॑षेत्। ए॒कं नि॒रुप्य॑। उत्त॑रे॒ सम॑स्येत्। तृ॒तीय॑मे॒वास्मै॑
लो॒कमुच्छि॑षति प्र॒जन॑नाय। तं प्र॒जया॑ प॒शुभि॑रनु
प्रजा॑यते। अथो॑ य॒ज्ञस्यै॒वैषा॑ऽभि॒क्रान्तिः॑। र॒थच॑क्रं प्रव॑र्तयति।

मनुष्यरथेनैव देवरथं प्रत्यवरोहति॥५२॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। होतव्यमग्निहोत्राँ(३) न होतव्या(३) मिति। यद्यजुषा जुहुयात्। अयथापूर्वमाहुती जुहुयात्। यन्न जुहुयात्। अग्निः परा भवेत्। तूष्णीमेव होतव्यम्। यथापूर्वमाहुती जुहोति। नाग्निः पराभवति। अग्निधे ददाति॥५३॥

अग्निमुखानेवर्तून्प्रीणाति। उपबर्हणं ददाति। रूपाणामव-
रुद्धौ। अश्वं ब्रह्मणै। इन्द्रियमेवाव रुन्धे। धेनुं होत्रै।
आशिषं एवाव रुन्धे। अनङ्गाहमध्वर्यवे। वह्निर्वा अनङ्गान्।
वह्निरध्वर्युः॥५४॥

वह्निनैव वह्निं यज्ञस्याव रुन्धे। मिथुनौ गावौ ददाति।
मिथुनस्यावरुद्धौ। वासो ददाति। सर्वदेवत्यं वै वासः। सर्वा
एव देवताः प्रीणाति। आ द्वादशभ्यो ददाति। द्वादश मासाः
संवत्सरः। संवत्सर एव प्रति तिष्ठति। काममूर्ध्वं देयम्।
अपरिमितस्यावरुद्धौ॥५५॥

आदित्ये तृतीयमप्स्वासीत्तत्तेनावारुन्धत् स्यादाप्यते रेतोऽग्निरकमेकमेतानि हवींषि
निर्वपेत्प्रत्यवरोहति ददात्यध्वर्युर्देयमेकं च॥ [६]

घर्मः शिरस्तदयमग्निः। सम्प्रियः पशुभिर्भुवत्। छुर्दिस्तोकाय
तनयाय यच्छ। वातः प्राणस्तदयमग्निः। सम्प्रियः
पशुभिर्भुवत्। स्वदितं तोकाय तनयाय पितुं पंच। प्राचीमनु

प्रदिशं प्रेहि विद्वान्। अग्नेरग्ने पुरो अग्निर्भवेह। विश्वा आशा
दीद्यानो विभाहि। ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे॥५६॥

अर्कश्चक्षुस्तदसौ सूर्यस्तदयमग्निः। सम्प्रियः पशुभिर्भुवत्।
यत्ते शुक्रं शुक्रं वर्चः शुक्रा तनूः। शुक्रं ज्योतिरजस्रम्।
तेन मे दीदिहि तेन त्वाऽऽदधे। अग्निनाऽग्ने ब्रह्मणा। आनशे
व्यानशे सर्वमायुर्व्यानशे। ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। विराट्
स्वराट्। ते माविशतां ते मा जिन्वताम्॥५७॥

ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। सम्राट्वाभिभूश्च। ते माविशतां ते मा
जिन्वताम्। ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। विभूश्च परिभूश्च। ते मा
विशतां ते मा जिन्वताम्। ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। प्रभ्वी
च प्रभूतिश्च। ते मा विशतां ते मा जिन्वताम्। यास्ते अग्ने
शिवास्तनुवः। ताभिस्त्वाऽऽदधे। यास्ते अग्ने घोरास्तनुवः।
ताभिर्मुं गच्छ॥५८॥

चतुष्पदे जिन्वतां तनुवस्त्रीणि च॥ [७]

इमे वा एते लोका अग्नयः। ते यदव्यावृत्ता आधीयेरन्।
शोचयेयुर्यजमानम्। घर्मः शिर इति गार्हपत्यमा दधाति।
वातः प्राण इत्यन्वाहार्यपचनम्। अर्कश्चक्षुरित्याहवनीयम्।
तेनैवैनान्व्यावर्तयति। तथा न शोचयन्ति यजमानम्।
रथन्तरमभिगायते गार्हपत्य आधीयमाने। रथन्तरो वा
अयं लोकः॥५९॥

अस्मिन्नेवैनं लोके प्रतिष्ठितमा धत्ते। वामदेव्यमभिगायत उद्धियमाणे। अन्तरिक्षं वै वामदेव्यम्। अन्तरिक्ष एवैनं प्रतिष्ठितमाधत्ते। अथो शान्तिर्वै वामदेव्यम्। शान्तमेवैनं पशव्यमुद्धरते। बृहदभिगायत आहवनीयं आधीयमाने। बार्हतो वा असौ लोकः। अमुष्मिन्नेवैनं लोके प्रतिष्ठितमाधत्ते। प्रजापतिरग्निमसृजत॥६०॥

सोऽश्वोऽवारो भूत्वा पराङ्गैत्। तं वारवन्तीयेनावारयत। तद्वारवन्तीयस्य वारवन्तीयत्वम्। श्यैतेन श्येती अंकुरुत। तच्छ्यैतस्य श्यैतत्वम्। यद्वारवन्तीयमभि गायते। वारयित्वैवैनं प्रतिष्ठितमा धत्ते। श्यैतेन श्येती कुरुते। घर्मः शिर इति गार्हपत्यमादधाति। सशीर्षाणमेवैनमा धत्ते॥६१॥

उपैनमुत्तरो यज्ञो नमति। रुद्रो वा एषः। यदग्निः। स आधीयमान ईश्वरो यजमानस्य पशून् हिंसितोः। सम्प्रियः पशुभिर्भुवदित्याह। पशुभिरेवैनं सम्प्रियं करोति। पशूनामहिंसायै। छुर्दिस्तोकाय तनयाय युच्छेत्याह। आमेवैतामा शास्ते। वातः प्राण इत्यन्वाहार्यपचनम्॥६२॥

सप्राणमेवैनमा धत्ते। स्वदितं तोकाय तनयाय पितुं पचेत्याह। अन्नमेवास्मै स्वदयति। प्राचीमनु प्रदिशं प्रेहि विद्वानित्याह। विभक्तिरेवैनयोः सा। अथो नानावीर्यावेवैनौ कुरुते। ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे इत्याह। आ-

मे॒वैता॒मा शा॑स्ते। अ॒र्कश्चक्षु॑रित्या॒हव॒नीयम्। अ॒र्को वै
दे॒वाना॒मन्नम्॥६३॥

अन्नमे॒वाव॑ रुन्धे। तेन॑ मे दी॒दिही॒त्याह॑। समि॑न्ध ए॒वैनम्।
आ॒न॒शे व्या॑न॒श इति॑ त्रि॒रुदि॑ङ्गयति। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः।
ए॒ष्वे॒वैनं॑ लो॒केषु॑ प्र॒ति॒ष्ठित॒मा ध॑त्ते। तत्तथा॑ न का॒र्यम्।
वी॒ङ्गित॒मप्र॑ति॒ष्ठित॒मा द॑धीत। उ॒द्धृत्यै॒वाधा॑या॒भि॒मन्त्रि॑यः।
अ॒वी॒ङ्गित॒मे॒वैनं॑ प्र॒ति॒ष्ठित॒मा ध॑त्ते। वि॒राट् स्व॒राट् या॑स्ते
अ॒ग्ने शि॒वास्त॒नुव॑स्ताभि॒स्त्वाऽऽद॑ध॒ इत्या॑ह। ए॒ता वा
अ॒ग्नेः शि॒वास्त॒नुवः॑। ताभि॑रे॒वैन॑ꣳ स॒म॒र्धय॑ति। यास्ते॑ अ॒ग्ने
घो॒रास्त॒नुव॑स्ताभि॑र॒मुं ग॒च्छेति॑ ब्रूया॒द्यं द्वि॑ष्यात्। ताभि॑रे॒वैनं॑
परा॑भावयति॥६४॥

लोकोऽसृजतैन॒माध॑त्तेऽन्वाहार्य॒पच॑नं दे॒वाना॒मन्न॑मेनं प्र॒ति॒ष्ठित॒माध॑त्ते पञ्च॑ च॥—————[८]

श॒मी॒ग॒र्भाद॑ग्निं म॑न्थति। ए॒षा वा अ॒ग्नैर्य॑ज्ञि॒या त॒नूः।
तामे॒वास्मै॑ जनयति। अ॒दि॒तिः पु॒त्रका॑मा। सा॒ध्येभ्यो॑ दे॒वेभ्यो॑
ब्र॒ह्मो॒दन॑म॒पच॑त्। तस्या॑ उ॒च्छे॒षण॑मददुः। तत्प्रा॑श्नात्।
सा रे॒तोऽध॑त्त। तस्यै॑ धा॒ता चा॑र्य॒मा चा॑जायेताम्। सा
द्वि॒तीय॑म॒पच॑त्॥६५॥

तस्या॑ उ॒च्छे॒षण॑मददुः। तत्प्रा॑श्नात्। सा रे॒तोऽध॑त्त। तस्यै॑
मि॒त्रश्च॑ वरु॑णश्चाजायेताम्। सा तृ॒तीय॑म॒पच॑त्। तस्या॑
उ॒च्छे॒षण॑मददुः। तत्प्रा॑श्नात्। सा रे॒तोऽध॑त्त। तस्या॑ अ॒ंशश्च॑
भग॑श्चाजायेताम्। सा च॑तु॒र्थम॒पच॑त्॥६६॥

तस्या उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्या
इन्द्रश्च विवस्वाश्चाजायेताम्। ब्रह्मौदनं पंचति। रेतं एव
तदधाति। प्राश्नन्ति ब्राह्मणा औदनम्। यदाज्यमुच्छिष्यते।
तेन समिधोऽभ्यज्या दधाति। उच्छेषणाद्वा अदिती रेतो-
ऽधत्त॥६७॥

उच्छेषणादेव तद्रेतो धत्ते। अस्थि वा एतत्। यत्समिधः।
एतद्रेतः। यदाज्यम्। यदाज्येन समिधोऽभ्यज्या दधाति।
अस्थ्येव तद्रेतसि दधाति। तिस्र आदधाति मिथुनत्वाय।
इयंतीर्भवन्ति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मिताः॥६८॥

इयंतीर्भवन्ति। यज्ञपुरुषा सम्मिताः। इयंतीर्भवन्ति। एतावद्वै
पुरुषे वीर्यम्। वीर्यसम्मिताः। आर्द्रा भवन्ति। आर्द्रमिव हि
रेतः सिच्यते। चित्रियस्याश्वत्थस्यादधाति। चित्रमेव भवति।
घृतवतीभिरा दधाति॥६९॥

एतद्वा अग्नेः प्रियं धाम। यद्घृतम्। प्रियेणैवेनं धाम्ना
समर्धयति। अथो तेजसा। गायत्रीभिर्ब्राह्मणस्यादध्यात्।
गायत्रछन्दा वै ब्राह्मणः। स्वस्य छन्दसः प्रत्ययनस्त्वाय।
त्रिष्टुभी राजन्यस्य। त्रिष्टुच्छन्दा वै राजन्यः। स्वस्य
छन्दसः प्रत्ययनस्त्वाय॥७०॥

जगंतीभिर्वैश्यस्य। जगंतीछन्दा वै वैश्यः। स्वस्य छन्दसः
प्रत्ययनस्त्वाय। तं संवत्सरं गोपायेत्। संवत्सरं
हि रेतो हितं वर्धते। यद्येनं संवत्सरे नोपनमेत्।

स॒मिधः पुन॑राद॒ध्यात्। रे॒तं ए॒व तद्धि॑तं वर्ध॑मानमेति। न
मा॒९सम॑श्जीयात्। न स्त्रिय॑मुपेयात्॥७१॥

यन्मा॒९सम॑श्जीयात्। यथि॑स्त्रय॑मुपेयात्। निर्वी॑र्यः स्यात्।
नैन॑म॒ग्निरु॑प॒नमे॑त्। श्व आ॑धा॒स्यमा॑नो ब्रह्मो॒दनं प॑चति।
आ॒दि॒त्या वा इ॒त उ॑त्त॒माः सु॑व॒र्गं लो॒कमा॑यन्। ते वा इ॒तो
यन्तं॑ प्र॒ति॒नुद॑न्ते। ए॒ते खलु॑ वावाऽऽदि॒त्याः। यद्वा॑ह्म॒णाः।
तैरे॒व स॒न्त्वं ग॑च्छति॥७२॥

नैनं॑ प्र॒ति॒नुद॑न्ते। ब्र॒ह्मवा॒दिनो॑ वदन्ति। क्वा॑ सः।
अ॒ग्निः का॒र्यः। योऽ॒स्मै प्र॒जां प॒शून्प्र॑ज॒नय॑तीति।
शल्कै॑स्ता॒९रात्रि॑म॒ग्निमि॑न्धीत। तस्मि॑न्नुपव्युषम॒रणी॑ निष्ट॑पेत्।
यथ॑र्ष॒भाय॑ वाशि॒ता न्या॑विच्छा॒यति॑। ता॒दृगे॒व तत्। अ॒पोदू॑ह्य
भस्मा॒ग्निं म॑न्थति॥७३॥

सैव साऽ॒ग्नेः सन्त॑तिः। तं म॑थि॒त्वा प्रा॑ञ्चमुद्ध॑रति।
स॒ंव॒त्स॒रमे॒व तद्रेतो॑ हि॒तं प्र॑ज॒नय॑ति। अना॑हि॒तस्त॒स्याग्नि॑-
रि॒त्याहुः। यः स॒मिधोऽना॑धाया॒ग्निमा॑ध॒त्त इति॑। ताः
स॒ंव॒त्स॒रे पु॒रस्ता॒दाद॑ध्यात्। स॒ंव॒त्स॒रादे॒वैन॑मव॒रुध्या॑धत्ते।
यदि॑ स॒ंव॒त्स॒रेऽना॑द॒ध्यात्। द्वा॒द॒श्यां पु॒रस्ता॒दाद॑ध्यात्।
स॒ंव॒त्स॒रप्र॑तिमा॒ वै द्वा॒द॒श रा॒त्रयः॑। स॒ंव॒त्स॒रमे॒वास्याऽऽहि॑ता
भव॑न्ति। यदि॑ द्वा॒द॒श्यां ना॑द॒ध्यात्। त्र्य॒हे पु॒रस्ता॒दाद॑ध्यात्।
आहि॑ता ए॒वास्य॑ भवन्ति॥७४॥

द्वितीयमपचच्चतुर्थमपचददिती रेतोऽधत्त सम्मिता घृतवतीभिरादधाति राजन्यः स्वस्य छन्दसः
प्रत्ययनस्त्वार्येयाद्रच्छति मन्थति रात्रयश्चत्वारि च॥—————[९]

प्रजापतिः प्रजा असृजत। स रिरिचानोऽमन्यत।
स तपोऽतप्यत। स आत्मन्वीर्यमपश्यत्। तदवर्धत।
तदस्मात्सहसोर्ध्वमसृज्यत। सा विराडभवत्। तां देवासुरा
व्यगृह्णत। सोऽब्रवीत्प्रजापतिः। मम वा एषा॥ ७५॥

दोहा एव युष्माकमिति। सा ततः प्राच्युदक्रामत्।
तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। अथर्व पितुं मे गोपायेति। सा
द्वितीयमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। नर्यं प्रजां मे
गोपायेति। सा तृतीयमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्।
शःस्यं पशून्मे गोपायेति॥ ७६॥

सा चतुर्थमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। सप्रथं सभां
मे गोपायेति। सा पञ्चममुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्।
अहे बुध्निय मन्त्रं मे गोपायेति। अग्नीन् वाव सा तान्व्यक्रमत।
तान्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। अथो पङ्क्तिमेव। पङ्क्तिर्वा एषा ब्राह्मणे
प्रविष्टा॥ ७७॥

तामात्मनोऽधि निर्मिमीते। यदग्निराधीयते। तस्मादेतावन्तो-
ऽग्नय आधीयन्ते। पाङ्क्तं वा इदं सर्वम्। पाङ्क्तं नैव पाङ्क्तं
स्पृणोति। अथर्व पितुं मे गोपायेत्याह। अन्नमेवैतेन स्पृणोति।
नर्यं प्रजां मे गोपायेत्याह। प्रजामेवैतेन स्पृणोति। शःस्यं

प॒शून्मे गोपा॒येत्या॑ह॥७८॥

प॒शूने॒वैतेन॑ स्पृ॒णोति॑। सप्र॑थ स॒भां मे गोपा॒येत्या॑ह।
स॒भामे॒वैतेनैन्द्रि॒यं स्पृ॒णोति॑। अहे॑ बु॒ध्निय॒ मन्त्रं॑ मे
गोपा॒येत्या॑ह। मन्त्र॑मे॒वैतेन॑ श्रि॒यं स्पृ॒णोति॑। यद॑न्वा॒हार्य॒पच॑ने-
ऽन्वा॒हार्यं॑ पच॑न्ति। तेन॒ सोऽस्या॒भीष्टः॑ प्री॒तः। यद्वा॑र॒हप॑त्य
आज्य॑मधि॒श्रय॑न्ति स॒म्पत्नी॑र्याज॒यन्ति॑। तेन॒ सोऽस्या॒भीष्टः॑
प्री॒तः। यदा॑ह॒वनी॒ये जुह्व॑ति॥७९॥

तेन॒ सोऽस्या॒भीष्टः॑ प्री॒तः। यथ्स॒भायां॑ वि॒जय॑न्ते। तेन॒
सोऽस्या॒भीष्टः॑ प्री॒तः। यदा॑वस॒थेऽन्नं॑ ह॒रन्ति॑। तेन॒
सोऽस्या॒भीष्टः॑ प्री॒तः। तथा॑ऽस्य॒ सर्वे॑ प्री॒ता अ॒भीष्टा
आधी॑यन्ते। प्र॒वस॑थमे॒ष्यन्ने॒वमु॑प॒तिष्ठे॑तैकमेकम्। यथा॑
ब्राह्म॑णाय॒ गृहे॒वासि॑ने॒ परि॒दाय॑ गृ॒हाने॑ति। ता॒दृगे॒व तत्।
पुन॑रा॒गत्यो॑प॒तिष्ठ॑ते। सा भा॑गेयमे॒वैषां॑ तत्। सा तत्
ऊ॒र्ध्वारो॑हत्। सा रो॑हि॒ण्य॒भवत्। तद्रो॑हि॒ण्यै रो॑हि॒णित्व॑म्।
रो॒हिण्या॑म॒ग्निमा॑द॒धीत॑। स्व ए॒वैनं॑ यो॒नौ प्र॑ति॒ष्ठित॑मा॒धत्ते॑।
ऋ॒ध्नोत्ये॑नेन॥८०॥

एषा प॒शून्मे गोपा॒येति॑ प्रवि॒ष्टा प॒शून्मे गोपा॒येत्या॑ह जुह्व॑ति तिष्ठते सप्त च॥—[१०]

ब्रह्म सन्धत्तं कृत्तिकासूद्धन्ति द्वादशसुं प्रजापतिर्वाचो देवासुरास्तद्भिर्नोद्धर्मः शिरं इमे वै
शमीगर्भात्प्रजापतिः स रिचिचानः स तपः स आत्मन्वीर्यं दश॥१०॥

ब्रह्म सन्धत्तं तौ दिव्यावथौ शन्त्वाय प्राच्येषां यदुपर्युपरि यथ्सद्यः सोऽश्वोऽवारो भूत्वा
जगतीभिरशीतिः॥८०॥

ब्रह्म सन्धत्तमृध्नोत्येनेन॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः॥

उद्धन्यमानमस्या अमेध्यम्। अपं पाप्मानं यजमानस्य हन्तु।
शिवा नः सन्तु प्रदिशश्चतस्रः। शं नो माता पृथिवी लोकसाता।
शं नो देवीरभिष्टये। आपो भवन्तु पीतये। शं योरभि स्रवन्तु
नः। वैश्वानरस्य रूपम्। पृथिव्यां परिस्रसा। स्योनमा विशन्तु
नः॥१॥

यदिदं दिवो यददः पृथिव्याः। सञ्जज्ञाने रोदसी सम्बभूवतुः।
ऊषान्कृष्णमवतु कृष्णमूषाः। इहोभयोर्यज्ञियमागमिष्ठाः।
ऊतीः कुर्वाणो यत्पृथिवीमचरः। गुहाकारमाखुरूपं प्रतीत्य।
तत्ते न्यक्तमिह सम्भरन्तः। शतं जीवेम शरदः सर्वाः। ऊर्जं
पृथिव्या रसमाभरन्तः। शतं जीवेम शरदः पुरुचीः॥२॥

वप्त्रीभिरनुवित्तं गुहासु। श्रोत्रं त उर्व्यबधिरा भवामः।
प्रजापतिसृष्टानां प्रजानाम्। क्षुधोऽपहृत्यै सुवितं नो अस्तु।
उप प्रभिन्नमिषमूर्जं प्रजाभ्यः। सूदं गृहेभ्यो रसमाभरामि।
यस्य रूपं बिभ्रदिमामविन्दत्। गुहा प्रविष्टाः सरिरस्य
मध्ये। तस्येदं विहतमाभरन्तः। अछम्बद्वारमस्यां विधेम॥३॥

यत्पर्यपश्यथसरिरस्य मध्ये। उर्वीमपश्यञ्जगतः प्रतिष्ठाम्।
तत्पुष्करस्याऽऽयतनाद्धि जातम्। पूर्णं पृथिव्याः प्रथनं
हरामि। याभिरदहञ्जगतः प्रतिष्ठाम्। उर्वीमिमां विश्वजनस्य

भ॒र्त्रीम्। ता नः शि॒वाः शर्कराः सन्तु सर्वाः॑। अ॒ग्ने रेत॑श्चन्द्र॒ः
हि॒र॒ण्यम्। अ॒द्भ्यः सम्भू॑तम॒मृतं प्र॒जासु॑। तथ्स॒म्भर॑न्नुत्तर॒तो
नि॒धाय॑॥४॥

अ॒तिप्र॑यच्छं॒ दुरि॑तिं तरेयम्। अ॒श्वो रू॒पं कृ॒त्वा यद॑श्व॒त्थे-
ऽति॑ष्ठः। स॒व॒त्स॒रं दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑। तत्ते न्य॑क्तमि॒ह स॒म्भर॑न्तः।
श॒तं जी॑वेम श॒रदः॑ सर्वा॑राः। ऊ॒र्जः पृ॑थि॒व्या अ॒ध्युत्थि॑तोऽसि।
वन॑स्पते श॒तव॑ल्शो वि॒रोह॑। त्वया॑ व॒यमिष॑मूर्जं म॒दन्तः॑।
रा॒यस्पोषे॑ण॒ समि॑षा म॒देम॑। गा॒य॒त्रि॒या हि॒यमा॑णस्य॒ यत्ते॑॥५॥

प॒र्णम॑प॒तत्तृती॑यस्यै दि॒वोऽधि॑। सोऽयं प॒र्णः सोम॑प॒र्णाद्धि॑
जा॒तः। ततो॑ ह॒रामि॑ सोमपी॒थस्याव॑रुद्धौ। दे॒वानां॑ ब्र॒ह्मवा॑दं
व॒देतां॑ यत्। उ॒पाश्रृ॑णोः सु॒श्रवा॑ वै श्रु॒तोऽसि॑। ततो॑ मा॒मावि॑शतु
ब्र॒ह्मव॑र्च॒सम्। तथ्स॒म्भर॑ः स्तद॑वरु॒न्धीय॑ सा॒क्षात्। यया॑ ते
सृ॒ष्टस्या॒ग्नेः। हे॒तिम॑शमयत्प्र॒जाप॑तिः। तामि॒माम॑प्र॒दाहा॑य॥६॥

श॒मीः शान्त्यै॑ ह॒राम्य॑हम्। यत्ते॑ सृ॒ष्टस्य॑ य॒तः। वि॒क॒ङ्क॒तं
भा आ॑र्च्छ॒ज्जात॑वेदः। तया॑ भा॒सा स॑मि॒तः। उ॒रुं नो॑
लो॒कम॑नु प्रभा॑हि। यत्ते॑ ता॒न्तस्य॑ हृद॑यमाच्छि॒न्द॒ज्जात॑वेदः।
म॒रुतो॑ऽद्धि॒स्तम॑यित्वा। ए॒तत्ते॑ तद॑श॒नेः स॑म्भ॒रामि॑। सा॒त्मा
अ॒ग्ने स॑हृद॒यो भवे॑ह। चि॒त्रि॒याद॑श्व॒त्थाथ्स॑म्भृ॒ता बृ॒ह॒त्यः॥७॥

शरी॑रम॒भि स॑ऽस्कृ॒ताः स्थ। प्र॒जाप॑तिना यज्ञ॒मुखे॑न॒
स॑मि॒ताः। ति॒स्रस्त्रि॒वृद्धि॑र्मिथु॒नाः प्र॒जा॑त्यै। अ॒श्व॒त्थाद्ध॑व्य-

वा॒हा॒द्धि जा॒ताम्। अ॒ग्ने॒स्त॒नूं य॒ज्ञिया॒ꣳ सम्भ॑रामि।
 शान्त॑यो॒निꣳ श॒मीग॒र्भम्। अ॒ग्नये॒ प्रज॑नयितवै। यो अ॑श्व॒त्थः
 श॒मीग॒र्भः। आ॒रु॒रोह॑ त्वे स॒चा। तं ते॑ ह॒रामि॑ ब्रह्म॑णा॥८॥

य॒ज्ञियैः॑ के॒तुभिः॑ स॒ह। यं त्वा॑ स॒मभ॑र॒ज्ञात॑वेदः। य॒थाश॑रीरं
 भू॒तेषु॒ न्य॑क्तम्। स सम्भृ॑तः सीद॑ शि॒वः प्र॒जाभ्यः॑। उ॒रुं नो॑
 लो॒कम॑नु॒नेषि॑ वि॒द्वान्। प्रवे॑धसे॒ क॒वये॒ मेध्या॑य। वचो॑ व॒न्दारु॑
 वृष॑भाय॒ वृष्णैः॑। यतो॑ भ॒यम॑भयं॒ तन्नो॑ अस्तु। अ॒व दे॒वान् य॑जे
 हे॒ड्यान्। स॒मिधा॒ऽग्निं दे॒वस्य॑त॥९॥

॥ घृत-सूक्तम् ॥

घृ॒तैर्बो॑धय॒ताति॑थिम्। आ॒ऽस्मिन् ह॒व्या जु॑होतन। उप॑
 त्वा॒ऽग्ने ह॒विष्म॑तीः। घृ॒ताची॑र्यन्तु ह॒र्यत॑। जुष॑स्व॒ स॒मिधो॑
 मम॑। तं त्वा॑ स॒मिद्धि॑र॒ङ्गिरः॑। घृ॒तेन॑ वर्धयामसि। बृ॒हच्छो॑चा
 यवि॑ष्ठ्य। स॒मि॒ध्यमा॑नः प्रथ॒मो नु॑ ध॒र्मः। स॒म॒क्तुभि॑रज्यते
 वि॒श्ववा॑रः॥१०॥

शो॒चिष्कै॑शो घृ॒तनि॑र्णिकपाव॒कः। सु॒य॒ज्ञो अ॒ग्निर्य॒जथा॑य दे॒वान्।
 घृ॒तप्र॑तीको घृ॒तयो॑नि॒र॒ग्निः। घृ॒तैः स॒मिद्धो॑ घृ॒तम॒स्यान्न॑म्।
 घृ॒तप्रुष॑स्त्वा स॒रितो॑ वह॒न्ति। घृ॒तं पिब॑न्त्सु॒यजा॑ यक्षि दे॒वान्।
 आ॒यु॒र्दा अ॒ग्ने ह॒विषो॑ जुषा॒णः। घृ॒तप्र॑तीको घृ॒तयो॑निरेधि। घृ॒तं
 पी॒त्वा मधु॑ चा॒रु ग॒व्यम्। पि॒तेव॑ पु॒त्रम॒भिर॑क्षतादि॒मम्॥११॥

त्वाम॑ग्रे॒ समिधा॑नं॒ यंवि॑ष्ठ। दे॒वा दू॑तं च॑क्रिरे ह॒व्य॒वाह॑म्।
 उ॒रु॒ज्रय॑सं घृ॒तयो॑नि॒माहु॑तम्। त्वे॒षं चक्षु॑र्दधिरे चोद॒यन्व॑ति।
 त्वाम॑ग्रे प्र॒दिव॒ आहु॑तं घृ॒तेन॑। सु॒म्रा॒यवः॑ सु॒षमि॑धा॒ समी॑धिरे।
 स वा॑वृ॒धान ओष॑धीभि॒रुक्षि॑तः। उ॒रु ज्रया॑सि॒ पार्थि॑वा
 वि॒तिष्ठ॑से। घृ॒तप्र॑तीकं व ऋ॒तस्य॑ धू॒रूष॑दम्। अ॒ग्निं मि॒त्रं न
 समि॑धान ऋ॒जते॑॥१२॥

इ॒न्धा॒नो अ॒क्रो वि॒दथे॑षु दी॒द्यत्। शु॒क्रव॑र्णा॒मुदु॑ नो य॒सते॒
 धिय॑म्। प्र॒जा अ॑ग्रे॒ संवा॑सय। आशा॑श्च प॒शुभिः॑ स॒ह।
 रा॒ष्ट्राण्य॑स्मा॒ आधे॑हि। या॒न्यास॑न्त्सवि॒तुः स॒वे। म॒ही वि॒श्वत्नी॑
 स॒दने॑ ऋ॒तस्य॑। अ॒र्वाची॑ ए॒तं ध॑रुणे रयी॒णाम्। अ॒न्तर्व॑त्नी
 ज॒न्यं जा॒तवे॑दसम्। अ॒ध्व॒राणां॑ ज॒नय॑थः पु॒रो॒गाम्॥१३॥

आ॒रो॒ह॒तं द॒शत॑ꣳ श॒क्रेरी॑र्मम्। ऋ॒तेना॑ग्न॒ आयु॑षा॒ वर्च॑सा स॒ह।
 ज्यो॑ग॒जीव॑न्त॒ उत्त॑रामु॒त्तरा॑ꣳ स॒मा॑म्। द॒र्श॑म॒हं पू॑र्णमा॒सं य॒ज्ञं
 यथा॑ य॒ज्ञैः। ऋ॒त्वि॒यव॑ती स्थो अ॒ग्निरे॑तसौ। गर्भं॑ द॒धाथां॑ ते
 वा॑म॒हं द॑दे। तथ्स॒त्यं य॒द्वीरं॑ बि॒भृथः॑। वी॒रं ज॑नयिष्यथः। ते
 मत्प्रा॑तः प्रज॑निष्येथे। ते मा॒ प्रजा॑ते प्रज॑नयिष्यथः॥१४॥

प्र॒जया॑ प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑ सु॒वर्गे॑ लो॒के। अ॒नृता॑त्स॒त्यमु॑पैमि।
 मा॒नु॒षाद्वै॒व्यमु॑पैमि। दै॒वीं वाचं॑ यच्छामि। श॒ल्कैर॑ग्निमि॒न्धा॒नः।
 उ॒भौ लो॒कौ सं॑नेम॒हम्। उ॒भयो॑र्लो॒कयो॑र् ऋ॒ध्वा। अ॒ति मृ॑त्युं
 त॑राम्य॒हम्। जा॒तवे॑दो भु॒वन॑स्य॒ रेतः॑। इ॒ह सि॑श्च॒ तप॑सो

यञ्जनिष्यते॥१५॥

अ॒ग्निम॑श्च॒त्थादधि॑ ह॒व्यवा॑हम्। श॒मीग॒र्भाञ्जन॑यन् यो म॑यो॒भूः।
अ॒यं ते॒ योनि॑र्ऋ॒त्वियः॑। यतो॑ जा॒तो अ॒रोच॑थाः। तं जा॒नन्न॑ग्न॒
आ॒रोह॑। अथा॑ नो॒ वर्ध॑या र॒यिम्। अपे॑त॒ वीत॒ वि च॑ सर्प॒तातः॑।
येऽत्र॒ स्थ पु॑रा॒णा ये च॒ नूत॑नाः। अदा॑दि॒दं य॒मोऽव॑सान्
पृथि॒व्याः। अ॒क्रन्नि॒मं पि॒तरो॑ लो॒कम॑स्मै॥१६॥

अ॒ग्नेर्भ॑स्मा॒स्य॒ग्नेः पु॒रीष॑मसि। सं॒ज्ञान॑मसि का॒मध॑रणम्। मयि॑
ते का॒मध॑रणं भूयात्। सं॒वः सृ॒जामि॑ हृद॒यानि॑। स॒सृष्टं॑
मनो॑ अस्तु वः। स॒सृष्टः प्रा॒णो अ॑स्तु वः। सं या वः
प्रि॒यास्त॑नुवः। सं प्रि॒या हृद॑यानि वः। आ॒त्मा वो॑ अस्तु
सम्प्रि॑यः। सम्प्रि॒यास्त॑नुवो॒ मम॑॥१७॥

कल्पे॑तां द्यावा॑पृथि॒वी। कल्प॑न्ता॒माप॒ ओष॑धीः।
कल्प॑न्ता॒म॒ग्नयः॒ पृथ॑क्। मम॒ ज्यैष्ठ्या॑य॒ सव्र॑ताः। येऽ॒ग्नयः॒
सम॑नसः। अ॒न्तरा॑ द्यावा॑पृथि॒वी। वास॑न्ति॒कावृ॑तू अ॒भि
कल्प॑मानाः। इन्द्र॑मिव दे॒वा अ॒भि सं वि॑शन्तु। दि॒वस्त्वा॑
वीर्ये॑ण। पृथि॒व्यै म॑हि॒म्ना॥१८॥

अ॒न्तरि॑क्षस्य॒ पोषे॑ण। स॒र्वप॑शुमा॒दधे॑। अ॒जी॒जन॑न्न॒मृतं॑
म॒र्त्यासः॑। अ॒स्त्रेमा॑णं त॒रणि॑ वी॒डुज॑म्भम्। दश॒ स्वसा॑रो
अ॒ग्नवः॑ स॒मीचीः॑। पु॒मांसं॑ जा॒तम॒भि स॑र॒भन्ता॑म्।
प्र॒जाप॑तेस्त्वा प्रा॒णेना॒भि प्रा॑णिमि। पू॒ष्णः पोषे॑ण॒ मह्य॑म्।

दीर्घायुत्वायं शतशारदाय। शतं शरच्च आयुषे वर्चसे॥१९॥
 जीवात्वे पुण्याय। अहं त्वदस्मि मदसि त्वमेतत्। ममांसि
 योनिस्तव योनिरस्मि। ममैव सन्वहं हव्यान्यग्ने। पुत्रः पित्रे
 लोककृज्जातवेदः। प्राणे त्वाऽमृतमादधामि। अन्नादमन्नाद्याय।
 गोप्तारं गुप्त्यै। सुगारुहपत्यो विदहन्नरातीः। उषसः श्रेयसीः
 श्रेयसीर्दधत्॥२०॥

अग्ने सपत्नारं अप बाधमानः। रायस्पोषमिषमूर्जमस्मासु
 धेहि। इमा उ मामुपतिष्ठन्तु रायः। आभिः प्रजाभिरिह
 संवसेय। इहो इडा तिष्ठतु विश्वरूपी। मध्ये वसोर्दीदिहि
 जातवेदः। ओजसे बलाय त्वोद्यच्छे। वृषणे शुष्मायायुषे
 वर्चसे। सपत्नतूरसि वृत्रतूः। यस्ते देवेषु महिमा सुवर्गः॥२१॥

यस्तं आत्मा पशुषु प्रविष्टः। पुष्टिर्या ते मनुष्येषु पप्रथे।
 तया नो अग्ने जुषमाण एहि। दिवः पृथिव्याः पर्यन्तरिक्षात्।
 वातात्पशुभ्यो अध्योषधीभ्यः। यत्र यत्र जातवेदः सम्बभूथ।
 ततो नो अग्ने जुषमाण एहि। प्राचीमनु प्रदिशं प्रेहि
 विद्वान्। अग्नेरग्ने पुरो अग्निर्भवेह। विश्वा आशा दीद्यानो वि
 भाहि॥२२॥

ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे। अन्वग्निरुषसामग्रमख्यत्।
 अन्वहानि प्रथमो जातवेदाः। अनु सूर्यस्य पुरुत्रा च
 रश्मीन्। अनु द्यावापृथिवी आततान। विक्रमस्व महा९

अ॒सि। वे॒दि॒ष॒न्मा॒नु॒षेभ्यः। त्रि॒षु लो॒केषु॑ जा॒गृहि। यद्वि॒दं
दि॒वो यद॒दः पृ॒थि॒व्याः। सं॒वि॒दा॒ने रोद॑सी सं बभू॒वतुः॥२३॥

तयोः॑ पृ॒ष्ठे सी॑दतु जा॒तवे॑दाः। श॒म्भूः प्र॒जाभ्य॑स्त॒नुवे॑ स्यो॒नः।
प्रा॒णं त्वा॒ऽमृत॑ आ द॒धामि। अ॒न्ना॒दम॒न्नाद्या॑य। गो॒प्तारं॑ गु॒प्त्यै।
यत्ते॑ शु॒क्र शु॒क्रं वर्चः॑ शु॒क्रा त॒नूः। शु॒क्रं ज्योति॑रज॒स्रम्। तेन॑ मे
दीदि॒हि तेन॑ त्वा॒ऽऽद॑धे। अ॒ग्निना॑ऽग्ने ब्रह्म॑णा। आ॒न॒शे व्या॑न॒शे
सर्व॑मायुर्व्या॒न॒शे॥२४॥

नर्य॑ प्र॒जां मे॑ गोपाय। अ॒मृत॑त्वाय॑ जी॒वसे॑। जा॒तां
ज॒नि॒ष्यमा॑णां च। अ॒मृते॑ स॒त्ये प्र॑ति॒ष्ठिता॑म्। अथ॑र्व
पि॒तुं मे॑ गोपाय। र॒सम॑न्नमिहायु॑षे। अद॑ब्धा॒योऽशी॑ततनो।
अवि॑षन्नः पि॒तुं कृ॑णु। श॒ङ्स्य॑ प॒शून्मे॑ गोपाय। द्वि॒पादो॑ ये
चतु॑ष्पदः॥२५॥

अ॒ष्टाश॑फाश्च॒ य इ॒हाग्रे॑। ये चैक॑श॒फा आ॑शु॒गाः। सप्र॑थ
स॒भां मे॑ गोपाय। ये च॒ स॒भ्याः स॒भा॒सदः॑। ता॒निन्द्रि॑याव॒न्तः
कुरु। सर्व॑मायुरुपा॑सताम्। अहे॑ बु॒ध्निय॑ म॒न्त्रं मे॑ गोपाय।
यमृ॑ष॒यस्त्रैवि॑दा वि॒दुः। ऋचः॑ सा॒मानि॑ यजू॑षि। सा हि
श्रीर॑मृता॑ स॒ताम्॥२६॥

चतुः॑ शिखण्डा यु॒वतिः॑ सु॒पेशाः॑। घृ॒तप्र॑तीका॒ भुव॑नस्य॒ मध्ये॑।
म॒र्मृज्य॑मा॒ना मह॑ते सौभ॑गाय। मह्यं॑ धु॒क्ष्व॒ यज॑मानाय॒
का॒मान्। इ॒हैव॑ सन्त॒त्रं स॒तो वो॑ अ॒ग्नयः॑। प्रा॒णेन॑ वा॒चा

मनसा बिभर्मि। तिरो मा सन्तमायुर्मा प्रहासीत्। ज्योतिषा
वो वैश्वानरेणोपतिष्ठे। पञ्चधाऽग्नीन्व्यक्रामत्। विरादथ्सृष्टा
प्रजापतेः। ऊर्ध्वाऽऽरोहद्रोहिणी। योनिर्ग्रेः प्रतिष्ठितिः॥२७॥

विशन्तु नः पुरूचीर्विधेम निधाय यत्तेऽप्रदाहाय बृहत्यो ब्रह्मणा दुवस्यत विश्ववार इममञ्जते
पुरोगां प्रजनयिष्यथो जनिष्यतेऽस्मै मम महिम्ना वर्चसे दधथ्सुवर्गो भाहि सम्बभूवतुरायुर्व्यानशे
चतुष्पदः सतां प्रजापतेर्द्वे च॥

[१]

नवैतान्यहानि भवन्ति। नव वै सुवर्गा लोकाः।
यदेतान्यहान्युपयन्ति। नवस्वेव तथ्सुवर्गेषु लोकेषु
सत्रिणः प्रतितिष्ठन्तो यन्ति। अग्निष्टोमाः परः सामानः
कार्या इत्याहुः। अग्निष्टोमसंमितः सुवर्गो लोक इति।
द्वादशाग्निष्टोमस्य स्तोत्राणि। द्वादश मासाः संवत्सरः। तत्तत्र
सूक्ष्मम्। उक्थ्या एव सप्तदशाः परः सामानः कार्याः॥२८॥

पशवो वा उक्थानि। पशूनामवरुद्धौ। विश्वजिदभिजिता-
वग्निष्टोमौ। उक्थ्याः सप्तदशाः परः सामानः। ते सऽस्तुता
विराजन्मभि सम्पद्यन्ते। द्वे चर्चावतिरिच्येते। एकया
गौरतिरिक्तः। एकयाऽऽयुरूनः। सुवर्गो वै लोको ज्योतिः।
ऊर्ग्विराट्॥२९॥

सुवर्गमेव तेन लोकमभि जयन्ति। यत्परं राथन्तरम्।
तत्प्रथमेऽहंकार्यम्। बृहद्वितीयै। वैरूपं तृतीयै। वैराजं चतुर्थै।
शाक्रं पञ्चमे। रैवतं षष्ठे। तदु पृष्ठेभ्यो नयन्ति। सन्तनय
एते ग्रहा गृह्यन्ते॥३०॥

अतिग्राह्याः परः सामसु। इमानेवैतैर्लोकान्त्सन्तन्वन्ति।
मिथुना एते ग्रहा गृह्यन्ते। अतिग्राह्याः परः सामसु।
मिथुनमेव तैर्यजमाना अवरुन्धते। बृहत्पृष्ठं भवति। बृहद्वै
सुवर्गो लोकः। बृहत्तैव सुवर्गं लोकं यन्ति। त्रयस्त्रिंशि
नाम साम। माध्यं दिने पवमाने भवति॥३१॥

त्रयस्त्रिंशद्वै देवताः। देवता एवावरुन्धते। ये वा इतः पराश्च
संवत्सरमुपयन्ति। न हैनं ते स्वस्ति समश्नुवते। अथ ये-
ऽमुतोऽर्वाश्चमुपयन्ति। ते हैनं स्वस्ति समश्नुवते। एतद्वा
अमुतोऽर्वाश्चमुपयन्ति। यदेवम्। यो ह खलु वाव प्रजापतिः।
स उवेवेन्द्रः। तदु देवेभ्यो नयन्ति॥३२॥

कार्या विराङ्गह्यन्ते पवमाने भवतीन्द्र एकं च॥—————[२]

सन्ततिर्वा एते ग्रहाः। यत्परः सामानः। विषूवान्दिवाकीर्त्यम्।
यथा शालायै पक्षसी। एव संवत्सरस्य पक्षसी। यदेतेन
गृह्येरन्। विषूची संवत्सरस्य पक्षसी व्यवस्रसेयाताम्।
आर्तिमार्च्छयुः। यदेते गृह्यन्ते। यथा शालायै पक्षसी मध्यमं
वशमभि समायच्छति॥३३॥

एव संवत्सरस्य पक्षसी दिवाकीर्त्यमभि सं तन्वन्ति।
नार्तिमार्च्छन्ति। एकविंशमहर्भवति। शुक्राग्रा ग्रहा गृह्यन्ते।
प्रत्युत्तब्धै सयत्वाय। सौर्य एतदहः पशुरालभ्यते। सौर्यो-
ऽतिग्राह्यो गृह्यते। अहरेव रूपेण समर्धयन्ति। अथो अहं

ए॒वैष ब॒लिर्ह्रि॑यते। स॒प्तैतद॑हरतिग्रा॒ह्या गृ॑ह्यन्ते॥३४॥

स॒प्त वै शी॑र्ष॒ण्याः प्रा॒णाः। अ॒सावा॑दित्यः शि॒रः
प्र॒जाना॑म्। शी॒र्षन्ने॒व प्र॒जाना॑ प्रा॒णान्द॑धाति। तस्मा॑त्स॒प्त
शी॒र्षन्प्रा॒णाः। इन्द्रो॑ वृ॒त्रं ह॒त्वा। अ॒सुरा॑न्परा॒भाव्य॑। स
इ॒माँल्लो॒कानभ्य॑जयत्। तस्या॒सौ लो॒कोऽन॑भिजित आसीत्।
तं वि॒श्वक॑र्मा भू॒त्वाऽभ्य॑जयत्। यद्वै॑श्वक॒र्मणो॑ गृ॒ह्यते॥३५॥

सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॒भिजि॑त्यै। प्र वा ए॒तेऽस्मा॑ल्लो॒काच्च॑वन्ते।
ये वै॑श्वक॒र्मणं॑ गृ॒ह्यते॑। आ॒दित्यः॑ श्वो गृ॒ह्यते। इ॒यं वा
अ॒दि॒तिः। अ॒स्यामे॒व प्र॒ति ति॑ष्ठन्ति। अ॒न्यो॑न्यो गृ॒ह्येते।
वि॒श्वान्ये॒वान्ये॒न क॑र्माणि कु॒र्वाणा॑ यन्ति। अ॒स्याम॒न्ये॒न प्र॒ति
ति॑ष्ठन्ति। तावाऽप॑रा॒र्धात्स॑व॒त्स॒रस्या॒न्यो॑न्यो गृ॒ह्येते। तावु॑भौ
स॒ह म॑हाव्र॒ते गृ॒ह्येते। य॒ज्ञस्यै॒वान्तं॑ ग॒त्वा। उ॒भयो॑र्लो॒कयोः
प्र॒ति ति॑ष्ठन्ति। अ॒र्क्यमु॑क्थं भ॑वति। अ॒न्नाद्य॒स्याव॑रुद्धौ॥३६॥

स॒माय॑च्छत्यतिग्रा॒ह्या गृ॑ह्यन्ते गृ॒ह्यते॑ सं॒वत्स॒रस्या॒न्यो॑न्यो गृ॒ह्येते॑ पञ्च॑ च॥ ————— [३]

ए॒कवि॑ं॒श ए॒ष भ॑वति। ए॒तेन॒ वै दे॒वा ए॑कवि॒ंशे॑न।
आ॒दि॒त्यमि॒त उ॑त्त॒मं सु॑व॒र्गं लो॒कमा॑रोहयन्। स वा ए॒ष
इ॒त ए॑कवि॒ंशः। तस्य॑ द॒शाव॑स्ता॒दहा॑नि। द॒श प॑रस्ता॒त्।
स वा ए॒ष वि॒राज्यु॑भ॒यतः॑ प्र॒तिष्ठि॑तः। वि॒राजि॑ हि वा ए॒ष
उ॑भ॒यतः॑ प्र॒तिष्ठि॑तः। तस्मा॑दन्त॒रेमौ लो॒कौ यन्। सर्वेषु॑
सु॒व॒र्गेषु॑ लो॒केष्व॑भि॒तप॑न्नेति॥३७॥

देवा वा आदित्यस्य सुवर्गस्य लोकस्य। पराचोऽतिपादा-
दबिभयुः। तं छन्दोभिरदृहं धृत्यै। देवा वा आदित्यस्य
सुवर्गस्य लोकस्य। अवाचोऽवपादादबिभयुः। तं पञ्चभीं
रश्मिभिरुदवयन्। तस्मादेकविंशेऽह्न्यञ्च दिवाकीर्त्यानि
क्रियन्ते। रश्मयो वै दिवाकीर्त्यानि। ये गायत्रे। ते
गायत्रीषूत्तरयोः पवमानयोः॥३८॥

महादिवाकीर्त्यं होतुः पृष्ठम्। विकर्णं ब्रह्मसामम्।
भासोऽग्निष्टोमः। अथैतानि पराणि। परैर्वै देवा आदित्यं
सुवर्गं लोकमपारयन्। यदपारयन्। तत्पराणां परत्वम्।
पारयन्त्येनं पराणि। य एवं वेद। अथैतानि स्पर्शानि। स्पर्शैर्वै
देवा आदित्यं सुवर्गं लोकमस्पर्शयन्। यदस्पर्शयन्।
तत्स्पर्शानां स्पर्शत्वम्। स्पर्शयन्त्येनं स्पर्शानि। य एवं
वेद॥३९॥

एति पवमानयोः स्पर्शानि पञ्च च॥—————[४]

अप्रतिष्ठां वा एते गच्छन्ति। येषां संवत्सरेऽनाप्तेऽथ।
एकादशिन्याप्यते। वैष्णवं वामनमालभन्ते। यज्ञो वै विष्णुः।
यज्ञमेवालभन्ते प्रतिष्ठित्यै। ऐन्द्राग्रमालभन्ते। इन्द्राग्नी
वै देवानामयातयामानौ। ये एव देवते अयातयाम्नी। ते
एवाऽऽलभन्ते॥४०॥

वैश्वदेवमालभन्ते। देवता एवावरुन्धते। द्यावापृथिव्यां
धेनुमालभन्ते। द्यावापृथिव्योरेव प्रति तिष्ठन्ति। वायव्यं

वृ॒त्स॒माल॑भन्ते। वा॒युरे॒वैभ्यो॑ यथाऽऽय॒त॒नाद्दे॒वता॒ अव॑ रुन्धे।
आ॒दि॒त्याम॑विं व॒शामा॑लभन्ते। इ॒यं वा अ॑दि॒तिः। अ॒स्यामे॒व
प्रति॑ तिष्ठन्ति। मै॒त्राव॒रु॒णीमा॑लभन्ते॥४१॥

मि॒त्रेणै॒व य॒ज्ञस्य॒ स्वि॑ष्टं शमयन्ति। वरु॑णेन दु॒रि॑ष्टम्।
प्रा॒जाप॒त्यं तू॒परं म॑हाव्रत आलभन्ते। प्रा॒जाप॒त्योऽति॑ग्राह्यो
गृह्यते। अह॑रे॒व रू॒पेण॒ सम॑र्धयन्ति। अथो॒ अहं॑ ए॒वैष
ब॒लिर्ह्रि॑यते। आ॒ग्नेय॑मा ल॑भन्ते प्रति प्र॒ज्ञा॑त्यै। अ॒ज॒पे॒त्वान्
वा ए॒ते पू॒र्वेर्मा॑सैर॒व रु॒न्धते। यदे॒ते ग॒व्याः प॒शव॑ आल॒भ्यन्ते॑।
उ॒भये॑षां पशूनाम॒वरु॑द्धौ॥४२॥

यदति॑रि॒क्तामे॒काद॒शिनी॑मा॒लभे॑रन्। अप्रि॑यं भ्रातृ॒व्यम॒भ्यति॑-
रिच्येत। यद्वौ द्वौ प॒शू सम॑स्येयुः। कनी॑य आयुः
कुर्वी॑रन्। यदे॒ते ब्रा॒ह्म॒णव॑न्तः प॒शव॑ आल॒भ्यन्ते॑। नाप्रि॑यं
भ्रातृ॒व्यम॒भ्यति॑रिच्येते। न कनी॑य आयुः कुर्वते॥४३॥

ते ए॒वाल॑भन्ते मै॒त्राव॒रु॒णीमा॑लभन्तेऽवरु॑द्धौ सप्त च॥ [५]

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जाः सृ॒ष्ट्वा वृ॒त्तोऽश॑यत्। तं दे॒वा भू॒ताना॑ः
रसं॒ तेजः॑ स॒म्भृत्य॑। तेनै॒नम॑भिषज्यन्। म॒हान॑वव॒र्तीति॑।
तन्म॑हाव्रतस्य॒ महा॑व्रत॒त्वम्। म॒हद्व॑तमि॒ति। तन्म॑हाव्रतस्य॒
महा॑व्रत॒त्वम्। म॒हतो॑ व्रतमि॒ति। तन्म॑हाव्रतस्य॒ महा॑व्रत॒त्वम्।
प॒ञ्चवि॑ंशः स्तोमो भवति॥४४॥

चतु॑र्विंशत्य॒र्धमा॑सः संव॒त्सरः॑। यद्वा ए॒तस्मि॑न्संव॒त्सरे॑ऽधि
प्राजा॑यत। तदन्नं पञ्चविंशम॑भवत्। म॒ध्यतः॑ क्रियते। म॒ध्यतो॑

ह्यन्नमशितं धिनोति। अथो मध्यत एव प्रजानामूर्ध्नीयते।
अथ यद्वा इदमन्तः क्रियते। तस्मादुदन्ते प्रजाः समेधन्ते।
अन्तः क्रियते प्रजननायैव। त्रिवृच्छिरो भवति॥४५॥

त्रेधाविहितः हि शिरः। लोमं छुवीरस्थि। परांचा स्तुवन्ति।
तस्मात्तत्सदृगेव। न मेद्यतोऽनु मेद्यति। न कृश्यतोऽनु
कृश्यति। पञ्चदशोऽन्यः पक्षो भवति। सप्तदशोऽन्यः।
तस्माद्वयाऽस्यन्यतरमर्धमभि पर्यावर्तन्ते। अन्यतरतो हि
तद्वरीयः क्रियते॥४६॥

पञ्चविंश आत्मा भवति। तस्मान्मध्यतः पशवो वरिष्ठाः।
एकविंशं पुच्छम्। द्विपदासु स्तुवन्ति प्रतिष्ठित्यै। सर्वेण
सह स्तुवन्ति। सर्वेण ह्यात्मनाऽऽत्मन्वी। सहोत्पतन्ति।
एकैकामुच्छिषन्ति। आत्मन् ह्यङ्गानि बद्धानि। न वा एतेन
सर्वः पुरुषः॥४७॥

यदित इतो लोमानि दतो नखान्। परिमादः क्रियन्ते।
तान्येव तेन प्रत्युप्यन्ते। औदुम्बरस्तल्पो भवति।
ऊर्वा अन्नमुदुम्बरः। ऊर्ज एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ।
यस्य तल्पसद्यमभिजितः स्यात्। स देवानां
साम्यक्षे। तल्पसद्यमभिजयानीति तल्पमारुह्योद्गायेत्।
तल्पसद्यमेवाभि जयति॥४८॥

यस्य तल्पसद्यमभिजितः स्यात्। स देवानां साम्यक्षे।
तल्पसद्यं मा पराजेयीति तल्पमारुह्योद्गायेत्। न तल्पसद्यं

परांजयते। प्लेङ्गे शंसति। महो वै प्लेङ्गः। महस
एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ। देवासुराः संयत्ता आसन्। त आदित्ये
व्यायच्छन्त। तं देवाः समजयन्॥४९॥

ब्राह्मणश्च शूद्रश्च चर्मकर्ते व्यायच्छेते। दैव्यो वै वर्णो ब्राह्मणः।
असुर्यः शूद्रः। इमेऽराथ्सुरिमे सुभूतमक्रन्नित्यन्यतरो ब्रूयात्।
इम उद्वासीकारिण इमे दुर्भूतमक्रन्नित्यन्यतरः। यदेवेषां
सुकृतं या राद्धिः। तदन्यतरोऽभि श्रीणाति। यदेवेषां दुष्कृतं
याऽराद्धिः। तदन्यतरोऽपि हन्ति। ब्राह्मणः सं जयति।
अमुमेवाऽऽदित्यं भ्रातृव्यस्य संविन्दन्ते॥५०॥

भवति भवति क्रियते पुरुषो जयत्यजयञ्जयत्येकं च॥—————[६]

उद्धन्यमानं नवैतानि सन्ततिरेकविंश एषोऽप्रतिष्ठां प्रजापतिर्वृत्तः षट्॥६॥

उद्धन्यमानं शोचिष्केशोऽग्ने सपत्नानतिग्राह्या वैश्वदेवमालभन्ते पञ्चाशत्॥५०॥

उद्धन्यमानं संविन्दन्ते॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके द्वितीयः

प्रपाठकः समाप्तः॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः प्रपाठकः॥

दे॒वा॒सु॒राः सं॒य॑त्ता आ॒सन्। ते दे॒वा वि॒ज॒य॒मु॒प॒य॒न्तः।
अ॒ग्नी॒षोम॑योस्तेज॒स्विनी॑स्त॒नूः स॒त्र्य॑दधत। इ॒दमु॑ नो
भ॒विष्य॑ति। यदि॑ नो जे॒ष्यन्ती॑ति। तेना॒ग्नी॒षोमा॒वपा॑क्रामताम्।
ते दे॒वा वि॒जित्य॑। अ॒ग्नी॒षोमा॒वन्वै॑च्छन्। तेऽ॒ग्नि॒मन्व॑-
वि॒न्दन्तु॑षू॒त्स॑न्नम्। तस्य॑ वि॒भ॑क्तीभिस्तेज॒स्विनी॑स्त॒नू-
रवा॑रुन्धत॥१॥

ते सोम॑मन्व॑विन्दन्। तम॑घ्नन्। तस्य॑ यथाऽभि॒ज्ञाय॑
त॒नूर्व्य॑गृह्णत। ते ग्र॒हा॑ अभवन्। तद्ग्र॒हाणां॑ ग्र॒ह॒त्वम्। यस्यै॒वं
वि॒दुषो॑ ग्र॒हा॑ गृह्यन्ते॑। तस्य॑ त्वै॒व गृ॑ही॒ताः। नाना॑ऽऽग्ने॒यं
पुनरा॒धेये॑ कुर्यात्। यदना॑ग्ने॒यं पुनरा॒धेये॑ कुर्यात्। व्यृ॒द्धमे॒व
तत्॥२॥

अना॑ग्ने॒यं वा ए॒तत्क्रि॑यते। यथ्स॒मिध॑स्त॒नून॑पा॒तमि॒डो
ब॒र्हिर्य॑जति। उ॒भावा॑ग्ने॒यावा॒ज्य॑भागौ स्याताम्। अना॑ज्य॒भागौ
भव॑त् इत्या॑हुः। यदु॒भावा॑ग्ने॒याव॒न्वश्चा॒विति॑। अ॒ग्नये॑
प॒र्वमा॒नायो॒त्तरः॑ स्यात्। यत्प॒र्वमा॒नाय॑। तेनाऽऽज्य॑भागः।
तेन॑ सौ॒म्यः। बुध॑न्वत्याग्ने॒यस्याऽऽज्य॑भागस्य पुरोऽनु॒वाक्या॑
भव॑ति॥३॥

यथा॑ सु॒प्तं बो॒धय॑ति। ता॒दृगे॒व तत्। अ॒ग्नि॒न्य॑क्ताः

पत्नीसंयाजानामृचः स्युः। तेनोऽऽग्नेयं सर्वं भवति।
 एकधा तेजस्विनीं देवतामुपैतीत्याहुः। सैनमीश्वरा प्रदह
 इति। नेति ब्रूयात्। प्रजननं वा अग्निः। प्रजननमेवोपैतीति।
 कृतयजुः सम्भृतसम्भार इत्याहुः॥४॥

न सम्भृत्याः सम्भाराः। न यजुः कार्यमिति। अथो खलु।
 सम्भृत्या एव सम्भाराः। कार्यं यजुः। पुनराधेयस्य समृद्धौ।
 तेनोपांशु प्रचरति। एष्यं इव वा एषः। यत्पुनराधेयः।
 यथोपांशु नष्टमिच्छति॥५॥

तादृगेव तत्। उच्चैः स्विष्टकृतमुत्सृजति। यथा नष्टं
 वित्त्वा प्राहायमिति। तादृगेव तत्। एकधा तेजस्विनीं
 देवतामुपैतीत्याहुः। सैनमीश्वरा प्रदह इति। तत्तथा नोपैति।
 प्रयाजानूयाजेष्वेव विभक्तीः कुर्यात्। यथापूर्वमाज्यभागौ
 स्याताम्। एवं पत्नीसंयाजाः॥६॥

तद्वैश्वानरवत्प्रजननवत्तरमुपैतीति। तदाहुः। व्यृद्धं वा एतत्।
 अनाग्नेयं वा एतत्क्रियत इति। नेति ब्रूयात्। अग्निं
 प्रथमं विभक्तीनां यजति। अग्निमुत्तमं पत्नीसंयाजानाम्।
 तेनोऽऽग्नेयम्। तेन समृद्धं क्रियत इति॥७॥

अरुन्धतेव तद्वति सम्भृतसम्भार इत्याहुर्छिति पत्नीसंयाजा नव च॥—————[१]

देवा वै यथादर्शं यज्ञानाहरन्त। योऽग्निष्टोमम्। य
 उक्थ्यम्। योऽतिरात्रम्। ते सहैव सर्वे वाजपेयमपश्यन्। ते।

अ॒न्योऽन्यस्मै॑ नाति॑ष्ठन्त। अ॒हम॒नेन॑ य॒जा इति॑। तेऽब्रुवन्।
आ॒जिम॒स्य धा॑वा॒मेति॑॥८॥

तस्मिन्ना॒जिम॑धावन्। तं बृह॒स्पति॑रुद॒जयत्। तेना॑यजत।
स स्वा॒राज्य॑मगच्छत्। तमिन्द्रोऽब्रवीत्। माम॒नेन॑
याज॑येति। तेनेन्द्र॑मयाजयत्। सोऽग्रं॑ दे॒वता॑नां प॒र्येत्।
अग॑च्छ॒त्स्वा॒राज्य॑म्। अति॑ष्ठन्तास्मै ज्यैष्ठ्या॑य॥९॥

य ए॒वं वि॒द्वान् वा॑ज॒पेये॑न् यज॑ते। गच्छ॑ति स्वा॒राज्य॑म्।
अग्र॑ समा॒नानां॑ प॒र्येति॑। तिष्ठ॑न्तेऽस्मै ज्यैष्ठ्या॑य। स वा
ए॒ष ब्रा॑ह्म॒णस्य॑ चै॒व रा॑ज॒न्यस्य॑ च य॒ज्ञः। तं वा ए॒तं वा॑ज॒पेय॑
इत्या॑हुः। वा॒जाप्यो॑ वा ए॒षः। वाज॑ः ह्ये॒तेन॑ दे॒वा ऐ॒प्सन्।
सोमो॑ वै वा॑ज॒पेयः॑। यो वै सोमं॑ वाज॒पेयं॑ वेद॥१०॥

वा॒ज्येवैनं॑ पी॒त्वा भ॑वति। आऽस्य॑ वा॒जी जा॑यते। अन्नं॑ वै
वा॑ज॒पेयः॑। य ए॒वं वेद॑। अत्य॑न्नम्। आऽस्या॑न्नादो जा॑यते।
ब्रह्म॑ वै वा॑ज॒पेयः॑। य ए॒वं वेद॑। अत्ति॑ ब्रह्म॒णाऽन्नम्॑। आऽस्य॑
ब्रह्मा॑ जा॑यते॥११॥

वा॒ग्वै वा॑ज॒स्य प्र॑स॒वः। य ए॒वं वेद॑। क॒रोति॑ वा॒चा वी॒र्यम्॑।
ऐनं॑ वा॒चा ग॑च्छति। अपि॑वर्ती वाचं॑ वदति। प्र॒जाप॑तिर्दे॒वेभ्यो॑
य॒ज्ञान्वादि॑शत्। स आ॒त्मन्वा॑ज॒पेय॑मधत्त। तं दे॒वा अब्रुवन्।
ए॒ष वा॒व य॒ज्ञः। यद्वा॑ज॒पेयः॑॥१२॥

अप्ये॒व नोऽत्रा॑स्त्विति॑। तेभ्य॑ ए॒ता उ॒ज्जितीः॑ प्रायच्छत्। ता

वा ए॒ता उ॒ज्जित॑यो॒ व्याख्या॑यन्ते। य॒ज्ञस्य॑ सर्व॒त्वाय॑।
दे॒वता॑ना॒मनि॑र्भा॒गाय॑। दे॒वा वै ब्र॑ह्म॒णश्चा॒न्नस्य॑ च
श॒मल॑मपा॒घ्नन्। यद्व॒ह्मणः॑ श॒मल॑मासीत्। सा गा॒था
ना॒राश॑स्य॒भवत्। यद॒न्नस्य॑। सा सुरा॑॥१३॥

तस्मा॒द्वाय॑तश्च म॒त्तस्य॑ च॒ न प्र॑तिगृह्यम्। यत्प्र॑तिगृह्णीयात्।
श॒मलं॑ प्र॑तिगृह्णीयात्। सर्वा॑ वा ए॒तस्य॑ वा॒चोऽव॑रुद्धाः।
यो वा॑ज॒पेय॑या॒जी। या पृ॑थि॒व्यां याऽग्नौ॑ या र॑थन्त॒रे।
याऽन्तरि॑क्षे॒ या वा॒यौ या वा॑म॒देव्ये॑। या दि॒वि
याऽऽदि॒त्ये या बृ॑ह॒ति। याऽप्सु॑ यौष॑धीषु॒ या वन॑स्प॒र्तिषु॑।
तस्मा॑द्वाज॒पेय॑या॒ज्यात्वि॑जीनः। सर्वा॑ ह्य॒स्य वा॒चो-
ऽव॑रुद्धाः॥१४॥

धावामेति ज्यैष्ठ्याय वेदं ब्रह्मा जायते वाजपेयः सुराऽऽत्विजीन् एकं च॥———[२]

दे॒वा वै यद॒न्यैर्ग्र॑हैर्य॒ज्ञस्य॑ नावा॒रुन्ध॑त। तद॑ति॒ग्राह्यै॑रतिगृह्या-
वा॒रुन्ध॑त। तद॑ति॒ग्राह्या॑णामति॒ग्राह्य॑त्वम्। यद॑ति॒ग्राह्या॑ गृह्यन्ते॑।
यदे॒वान्यैर्ग्र॑हैर्य॒ज्ञस्य॑ नाव॑ रुन्धे। तदे॒व तैर॑ति॒ग्राह्या॑व॑ रुन्धे। पञ्च॑
गृह्यन्ते॑। पा॒ङ्क्तौ य॒ज्ञः। यावा॑ने॒व य॒ज्ञः। तमा॒त्वाऽव॑ रुन्धे॥१५॥

सर्व॑ ऐ॒न्द्रा भ॑वन्ति। ए॒क॒धैव॑ यज॑मान इन्द्रि॒यं द॑धति।
स॒प्तद॑श प्राजाप॒त्या ग्र॑हा गृह्यन्ते। स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः।
प्र॒जाप॑ते॒रास्यै॑। ए॒क॒य॒र्चा गृ॑ह्णाति। ए॒क॒धैव॑ यज॑माने वी॒र्यं॑
दधाति। सोम॒ग्रहा॑श्च॒ सुरा॑ग्रहा॑श्च॒ गृह्णा॑ति। ए॒तद्वै दे॒वाना॑
पर॒मम॑न्नम्। यत्सोमः॥१६॥

ए॒तन्म॑नु॒ष्या॑णाम्। य॒थ्सुरा॑। प॒र॒मे॒णै॒वास्मा॑ अ॒न्नाद्ये॒नाव॑र॒-
म॒न्नाद्य॑म॒व॑ रु॒न्धे। सो॒म॒ग्र॒हा॒न्गृ॑ह्णाति। ब्रह्म॑णो॒ वा ए॒तत्तेजः॑।
य॒थ्सोमः॑। ब्रह्म॑ण ए॒व तेज॑सा॒ तेजो॑ यज॑माने दधाति।
सुरा॑ग्र॒हा॒न्गृ॑ह्णाति। अन्न॑स्य॒ वा ए॒तच्छ॑र्म॒लम्। य॒थ्सुरा॑॥१७॥

अन्न॑स्यै॒व श॑र्म॒लेन॒ शर्म॑लं॒ यज॑माना॒दप॑हन्ति। सो॒म॒ग्र॒हा॑श्च
सुरा॑ग्र॒हा॑श्च॑ गृह्णाति। पु॒मान् वै सोमः॑। स्त्री सुरा॑।
तन्मि॑थुनम्। मि॒थुन॑मे॒वास्य॒ तद्य॑ज्ञे क॑रोति प्र॒जन॑नाय।
आ॒त्मान॑मे॒व सोम॑ग्र॒हैः स्पृ॑णोति। जा॒याः सुरा॑ग्र॒हैः।
तस्मा॑द्वाज॑पेयया॒ज्यमु॑ष्मि॒ल्लोके॑ स्त्रियः॑ स॒म्भ॑वति।
वा॒ज॒पेया॑भिजित॒ः ह्य॑स्य॥१८॥

पूर्वे॑ सोम॒ग्र॒हा गृ॑ह्यन्ते। अप॑रे सुरा॒ग्र॒हाः। पुरो॑ऽक्षः॑
सोम॑ग्र॒हान्त्सा॑दयति। प॒श्चा॒दक्षः॑ सुरा॒ग्र॒हान्। पा॒प॒व॒स्य॒सस्य॑
विधृ॑त्यै। ए॒ष वै यज॑मानः। य॒थ्सोमः॑। अन्नः॑ सुरा॑।
सोम॑ग्र॒हा॑श्च॑ सुरा॒ग्र॒हा॑श्च॑ व्यति॑षजति। अ॒न्नाद्ये॒नैवैनं॑
व्यति॑षजति॥१९॥

स॒म्पृ॒चः स्थ॒ सं मा॑ भ॒द्रेण॑ पृ॒ङ्केत्या॑ह। अन्नं॑ वै भ॒द्रम्।
अ॒न्नाद्ये॒नैवैनः॑ सः॑ सृजति। अन्न॑स्य॒ वा ए॒तच्छ॑र्म॒लम्।
य॒थ्सुरा॑। पा॒प्मे॒व ख॒लु वै श॑र्म॒लम्। पा॒प्मना॒ वा
ए॒नमे॒तच्छ॑र्म॒लेन॒ व्यति॑षजति। य॒थ्सोम॑ग्र॒हा॑श्च॑ सुरा॒ग्र॒हा॑श्च॑
व्यति॑षजति। वि॒पृ॒चः स्थ॒ वि मा॑ पा॒प्मना॑ पृ॒ङ्केत्या॑ह।
पा॒प्मनै॒वैनः॑ श॑र्म॒लेन॒ व्याव॑र्तयति॥२०॥

तस्माद्वाजपेययाजी पूतो मेध्यो दक्षिण्यः। प्राङ्द्ववति
 सोमग्रहैः। अमुमेव तैर्लोकमभिजयति। प्रत्यङ्मुखसुराग्रहैः।
 इममेव तैर्लोकमभिजयति। प्रतिष्ठन्ति सोमग्रहैः। यावदेव
 सत्यम्। तेन सूयते। वाजसृज्यः सुराग्रहान् हरन्ति।
 अनृतेनैव विश् सृजति। हिरण्यपात्रं मधोः पूर्णं
 ददाति। मध्व्योऽसानीति। एकधा ब्रह्मण उप हरति।
 एकधैव यजमान आयुस्तेजो दधाति॥२१॥

आत्माऽव रुन्धे सोमः शमलं यथ्सुरा ह्यस्येन व्यतिषजति व्यावर्तयति सृजति चत्वारि
 च॥

[३]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। नाग्निष्टोमो नोक्थ्यः। न षोडशी
 नातिरात्रः। अथ कस्माद्वाजपेये सर्वे यज्ञक्रतवोऽवरुध्यन्त
 इति। पशुभिरिति ब्रूयात्। आग्नेयं पशुमालभते। अग्निष्टोममेव
 तेनाव रुन्धे। ऐन्द्राग्नेनोक्थ्यम्। ऐन्द्रेण षोडशिनः स्तोत्रम्।
 सारस्वत्याऽतिरात्रम्॥२२॥

मारुत्या बृहतः स्तोत्रम्। एतावन्तो वै यज्ञक्रतवः।
 तान्पशुभिरेवाव रुन्धे। आत्मानमेव स्पृणोत्यग्निष्टोमेन।
 प्राणापानावुक्थ्येन। वीर्यं षोडशिनः स्तोत्रेण।
 वाचमतिरात्रेण। प्रजां बृहतः स्तोत्रेण। इममेव
 लोकमभिजयत्यग्निष्टोमेन। अन्तरिक्षमुक्थ्येन॥२३॥

सुवर्गं लोकं षोडशिनः स्तोत्रेण। देवयानानेव पथ
 आरोहत्यतिरात्रेण। नाकं रोहति बृहतः स्तोत्रेण। तेजं

ए॒वाऽऽत्म॑न्ध॒त्त आ॒ग्नेये॑न॒ प॒शुना॑। ओ॒जो ब॒लंमै॒न्द्राग्ने॑न।
इ॒न्द्रि॒यमै॒न्द्रेण॑। वा॒चः सार॑स्व॒त्या। उ॒भावे॒व दै॒वलो॑कं
च॒ मनु॑ष्यलो॒कं च॒भिज॑यति मा॒रुत्या॑ व॒शया॑। स॒प्तद॑श
प्राजाप॒त्यान्प॒शूनाल॑भते। स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः॥२४॥

प्र॒जाप॑ते॒राष्ट्रैः। श्या॒मा ए॒करू॒पा भव॑न्ति। ए॒वमि॑व॒ हि
प्र॒जाप॑तिः॒ समृ॑द्धौ। ता॒न्प॒र्यग्निकृ॑ता॒नुश्रृ॑जति। म॒रुतो॑
य॒ज्ञम॑जिघा॒सन्प्र॒जाप॑तेः। तेभ्य॑ ए॒तां मा॑रु॒तीं व॒शामा॑ल॒भत।
तयै॒वैना॑न॒शम॑यत्। मा॒रुत्या॑ प्र॒चर्य॑। ए॒तान्श्र॑ज॒पयेत्। म॒रुत॑
ए॒व श॑मयित्वा॥२५॥

ए॒तैः प्र॑च॒रति॑। य॒ज्ञस्या॑घा॒ताय॑। ए॒क॒धा व॒पा जु॑होति।
ए॒क॒दे॒वत्या॑ हि। ए॒ते। अथो॑ ए॒क॒धैव॑ यज॒माने॑ वी॒र्यं॑ दधाति।
नै॒वा॒रेण॑ स॒प्तद॑शशरावेणै॒तर॑हि प्र॒च॒रति॑। ए॒तत्पु॑रोडा॒शा
ह्ये॒ते। अथो॑ प॒शूनामे॒व छि॒द्रम॑पि॒दधा॑ति। सा॒र॒स्व॒त्योत्त॑मया
प्र॒च॒रति॑। वा॒ग्वै सर॑स्वती। तस्मा॑त्प्रा॒णानां॑ वा॒गुत्त॑मा। अथो॑
प्र॒जाप॑तावे॒व य॒ज्ञं प्र॑तिष्ठापयति। प्र॒जाप॑तिर॒हि वाक्।
अप॑न्नदती भवति। तस्मा॑न्मनु॒ष्याः सर्वा॑ वा॒चं वद॑न्ति॥२६॥

अ॒ति॒रा॒त्रम॑न्तरि॒क्षमु॑क्थ्येन प्र॒जाप॑तिः शमयित्वोत्त॑मया प्र॒च॒रति॑ षट् च॥—————[४]

सा॒वि॒त्रं जु॑होति॒ कर्म॑णः॒ कर्म॑णः पु॒रस्ता॑त्। कस्त॑द्वेदे॒त्याहुः।
यद्वा॑ज॒पेय॑स्य॒ पूर्वं॒ यदप॑र॒मिति॑। स॒वि॒तृप्र॑सूत ए॒व य॑थापूर्वं
कर्मा॑णि करोति। स॒वने॑सवने जुहोति। आ॒क्रम॑णमे॒व

तथ्सेतुं यजमानः कुरुते। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै।
वाचस्पतिर्वाचमद्य स्वदाति न इत्याह। वाग्वै देवानां
पुराऽन्नमासीत्। वाचमेवास्मा अन्नं स्वदयति॥२७॥

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति रथमुपावहरति विजित्यै।
वाजस्य नु प्रसवे मातरं महीमित्याह। यच्चैवेयम्।
यच्चास्यामधि। तदेवाव रुन्धे। अथो तस्मिन्नेवोभयेऽभि-
षिच्यते। अप्स्वन्तरमृतमप्सु भेषजमित्यश्वान्प्लूलयति।
अप्सु वा अश्वस्य तृतीयं प्रविष्टम्। तदनुवेनन्ववप्लवते।
यदप्सु प्लूलयति॥२८॥

यदेवास्याप्सु प्रविष्टम्। तदेवाव रुन्धे। बहु वा अश्वो-
ऽमेध्यमुपगच्छति। यदप्सु प्लूलयति। मेध्यानेवै-
नान्करोति। वायुर्वा त्वा मनुर्वा त्वेत्याह। एता वा एतं देवता
अग्रे अश्वमयुञ्जन्। ताभिरेवैनान् युनक्ति। स्वस्योज्जित्यै।
यजुषा युनक्ति व्यावृत्त्यै॥२९॥

अपात्रपादाशुहेमन्निति सम्मार्ष्टि। मेध्यानेवैनान्करोति।
अथो स्तौत्येवैनानाजिः सरिष्यतः। विष्णुक्रमान्क्रमते।
विष्णुरेव भूत्वेमाँल्लोकानभिजयति। वैश्वदेवो वै रथः। अङ्गो
न्यङ्गावभितो रथं यावित्याह। या एव देवता रथे प्रविष्टाः।
ताभ्य एव नमस्करोति। आत्मनोऽनार्त्यै। अशमरथं
भावुकोऽस्य रथो भवति। य एवं वेद॥३०॥

स्वदयति पल्पूलयति व्यावृत्या अनात्यै द्वे च॥ [५]

देवस्याह॑ संवि॒तुः प्र॑स॒वे बृ॒हस्प॑ति॒ना वाज॑जिता॒ वाजं॑
जेष॑मित्या॒ह। स॒वि॒तृप्र॑सूत ए॒व ब्र॒ह्म॑णा॒ वाज॑मु॒ञ्जय॑ति।
देवस्याह॑ संवि॒तुः प्र॑स॒वे बृ॒हस्प॑ति॒ना वाज॑जिता॒ वर्षि॑ष्ठं
नाक॑ रुहेय॒मित्या॒ह। स॒वि॒तृप्र॑सूत ए॒व ब्र॒ह्म॑णा॒ वर्षि॑ष्ठं
नाक॑ रोहति। चात्वा॑ले रथच॒क्रं निर्मि॑तं रोहति। अतो॒ वा
अङ्गि॑रस उत्त॒माः सु॒वर्गं॑ लो॒कमा॑यन्। सा॒क्षादे॒व यज॑मानः
सुव॒र्गं लो॒कमे॑ति। आवे॑ष्टयति। वज्रो॒ वै रथः॑। वज्रेणै॒व
दिशो॑ऽभिज॑यति॥ ३१॥

वा॒जिना॑ रु॒धे सामं॑ गायते। अन्नं॒ वै वाजः॑। अन्नमे॒वाव॑ रुन्धे।
वा॒चो वर्ष॑ दे॒वेभ्यो॑ऽपा॑क्रामत्। तद्वन॒स्पती॒न्प्रावि॑शत्। सैषा
वा॒ग्वन॒स्पति॑षु वदति। या दु॒न्दुभौ॑। तस्मा॑दु॒न्दुभिः॑ सर्वा॒ वाचो॑
ऽति॑वदति। दु॒न्दुभी॒न्त्समा॑घ्नन्ति। प॒र॒मा वा ए॒षा वाक्॥ ३२॥

या दु॒न्दुभौ॑। प॒र॒मयै॒व वा॒चाऽव॑रां वाच॒मव॑ रुन्धे। अथो॑ वा॒च
ए॒व वर्ष॑ यज॒मानो॑ऽव॑ रुन्धे। इन्द्रा॑य॒ वाचं॑ वद॒तेन्द्रं॑ वाजं
जाप॑य॒तेन्द्रो॑ वाज॑मजयि॒दित्या॑ह। ए॒ष वा ए॒तर॑हीन्द्रः। यो
यज॑ते। यज॑मान ए॒व वाज॑मु॒ञ्जय॑ति। स॒प्तद॑श प्र॒व्या॒धाना॑जिं
धा॑वन्ति। स॒प्तद॑श॒ स्तो॒त्रं भ॑वति। स॒प्तद॑शसप्तदश
दी॒यन्ते॥ ३३॥

स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒रात्यै॑। अ॒र्वाऽसि॑ स॒प्तिर॑सि
वा॒ज्यंसी॑त्या॒ह। अ॒ग्नि॒र्वा अ॒र्वा। वा॒युः स॒प्तिः। आ॒दि॒त्यो

वा॒जी। ए॒ताभिरे॒वास्मै॑ दे॒वता॑भिर्दे॒वर॒थं यु॑नक्ति। प्र॒ष्टिवा॒हि॒नं
यु॑नक्ति। प्र॒ष्टिवा॒ही वै दे॒वर॒थः। दे॒वर॒थमे॒वास्मै॑ यु॑नक्ति॥ ३४॥

वाजि॑नो वाजं॑ धावत॒ काष्ठां॑ गच्छ॒तेत्या॑ह। सु॒व॒र्गो वै लो॒कः
काष्ठा॑। सु॒व॒र्गमे॒व लो॒कं य॑न्ति। सु॒व॒र्गं वा ए॒ते लो॒कं
य॑न्ति। य आ॒जिं धाव॑न्ति। प्राश्चो॑ धावन्ति। प्राडि॑व हि
सु॒व॒र्गो लो॒कः। च॒त॒सृभि॒रनु॑ मन्त्रयते। च॒त्वारि॒ छन्दा॑सि।
छन्दा॑भिरे॒वैना॑न्धसु॒व॒र्गं लो॒कं ग॑मयति॥ ३५॥

प्र वा ए॒तेऽस्मा॑ल्लो॒काच्च॑वन्ते। य आ॒जिं धाव॑न्ति। उदं॑ च
आव॑र्तन्ते। अ॒स्मादे॒व तेन॑ लो॒कान्न॑यन्ति। र॒थवि॑मोच॒नीयं
जु॑होति॒ प्रति॑ष्ठित्यै। आ मा वाज॑स्य प्रस॒वो ज॑ग॒म्यादि॑त्याह।
अन्नं॑ वै वाजः॑। अन्न॑मे॒वाव॑ रुन्धे। य॒था॒लो॒कं वा ए॒त उ॒ज्ज॑यन्ति।
य आ॒जिं धाव॑न्ति॥ ३६॥

कृ॒ष्णलं॑ कृ॒ष्णलं॑ वाज॒सृद्ध्यः॑ प्रयच्छति। यमे॒व ते
वाजं॑ लो॒कमु॒ज्ज॑यन्ति। तं प॑रि॒क्रीयाव॑ रुन्धे। ए॒क॒धा
ब्र॒ह्मण॑ उप॑हरति। ए॒क॒धैव॑ यज॑माने वी॒र्यं॑ दधाति।
दे॒वा वा ओष॑धीष्वा॒जिम॑युः। ता बृ॒हस्प॑तिरुद॑जयत्।
स नी॒वारा॒न्निर॑वृणीत। तन्नी॒वारा॑णां नी॒वार॒त्वम्।
ने॒वार॒श्चरु॑र्भवति॥ ३७॥

ए॒तद्वै दे॒वानां॑ प॒रम॑मन्नम्। यन्नी॒वाराः॑। प॒रमे॑णै॒वास्मा॑
अ॒न्नाद्ये॒नाव॑रम॒न्नाद्य॑मव॑ रुन्धे। स॒प्तद॑शशरावो भवति।

सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेरास्यै। क्षीरे भवति।
 रुचमेवास्मिन्दधाति। सर्पिष्वानभवति मेध्यत्वाय।
 बार्हस्पत्यो वा एष देवतया॥३८॥

यो वाजपेयेन यजते। बार्हस्पत्य एष चरुः।
 अश्वान्त्सरिष्यतः ससृषश्चाव घ्रापयति। यमेव ते वाजं
 लोकमुञ्जयन्ति। तमेवाव रुन्धे। अर्जीजिपत वनस्पतय इन्द्रं
 वाजं विमुच्यध्वमिति दुन्दुभीन् विमुञ्चति। यमेव ते वाजं
 लोकमिन्द्रियं दुन्दुभयं उञ्जयन्ति। तमेवाव रुन्धे॥३९॥

अभिर्जयति वा एषा वाग्दीयन्तेऽस्मै युनक्ति गमयति य आजिं धावन्ति भवति देवतयाऽष्टौ
 च॥

[६]

तार्प्यं यजमानं परिधापयति। यज्ञो वै तार्प्यम्।
 यज्ञेनैवैनं समर्धयति। दर्भमयं परिधापयति। पवित्रं
 वै दर्भाः। पुनात्येवैनम्। वाजं वा एषोऽवरुरुत्सते। यो
 वाजपेयेन यजते। ओषधयः खलु वै वाजः। यद्दर्भमयं
 परिधापयति॥४०॥

वाजस्यावरुद्धौ। जाय एहि सुवो रोहावेत्याह। पत्न्या एवैष
 यज्ञस्यान्वारम्भोऽनवच्छित्यै। सप्तदशारत्निर्यूपो भवति।
 सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेरास्यै। तूपरश्चतुरश्रिर्भवति।
 गौधूमं चषालम्। न वा एते ब्रीहयो न यवाः। यद्गोधूमाः॥४१॥

एवमिव हि प्रजापतिः समृद्धौ। अथो अमुमेवास्मै

लो॒कमन्न॑वन्तं करोति। वासो॑भिर्वेष्टयति। ए॒ष वै यज॑मानः।
यद्य॒धूपः॑। स॒र्वदे॒वत्य॑ वासः॑। सर्वा॑भिरेवैनं दे॒वता॑भिः सम॑र्धयति।
अथो॑ आ॒क्रम॑णमेव तथ॑सेतुं यज॑मानः कुरुते। सु॒वर्ग॑स्य
लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै। द्वा॒दश॑ वाजप्रस॒वीया॑नि जुहोति॥४२॥

द्वा॒दश॑ मा॒साः संव॑त्सरः। सं॒वत्स॑रमेव प्री॑णाति। अथो॑
संव॑त्सरमे॒वास्मा॑ उप॑दधाति। सु॒वर्ग॑स्य लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै।
द॒शभिः॑ कल्पै॑ रोहति। नव॑ वै पु॒रुषे॑ प्रा॒णाः। नाभि॑र्दश॒मी।
प्रा॒णाने॒व यथा॑स्था॒नं क॑ल्पयित्वा। सु॒वर्गं॑ लो॒कमे॑ति। ए॒ताव॑द्वै
पु॒रुष॑स्य॒ स्वम्॥४३॥

याव॑त्प्रा॒णाः। याव॑दे॒वास्या॑स्ति। तेन॑ स॒ह सु॒वर्गं॑ लो॒कमे॑ति।
सु॒वर्दे॒वाꣳ अ॑ग॒न्मेत्या॑ह। सु॒वर्गमे॒व लो॒कमे॑ति। अ॒मृता॑
अ॒भूमेत्या॑ह। अ॒मृत॑मिव हि सु॒वर्गो॑ लो॒कः। प्र॒जाप॑तेः प्र॒जा
अ॒भूमेत्या॑ह। प्रा॒जाप॑त्यो वा अ॒यं लो॒कः। अ॒स्मादे॒व तेन॑
लो॒कात्रै॑ति॥४४॥

सम॑हं प्र॒जया॑ सं मया॑ प्र॒जेत्या॑ह। आ॒मेवै॒तामा॑ शा॒स्ते।
आ॒स॒पुटैर्घ्न॑न्ति। अन्नं॑ वा इ॒यम्। अ॒न्नाद्ये॑नै॒वैन॑ꣳ सम॑र्धयन्ति।
ऊ॒षैर्घ्न॑न्ति। ए॒ते हि सा॒क्षादन्न॑म्। यदू॒षाः। सा॒क्षादे॒वैन॑म॒न्नाद्ये॑न
सम॑र्धयन्ति। पु॒रस्ता॑त्प्र॒त्यञ्च॑ घ्नन्ति॥४५॥

पु॒रस्ता॑द्धि प्र॑ती॒चीन॑मन्नम॒द्यते॑। शी॒रूष॑तो घ्नन्ति। शी॒रूष॑तो
ह्यन्न॑म॒द्यते॑। दि॒ग्भ्यो॑ घ्नन्ति। दि॒ग्भ्य ए॒वास्मा॑ अ॒न्नाद्य॑मव॑रुन्धते।

ईश्वरो वा एष पराङ्मुदधः। यो यूपः रोहति।
हिरण्यमध्यवरोहति। अमृतं वै हिरण्यम्। अमृतः
सुवर्गो लोकः॥४६॥

अमृतं एव सुवर्गे लोके प्रति तिष्ठति। शतमानं भवति।
शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति।
पुष्ट्यै वा एतद्रूपम्। यदजा। त्रिः संवत्सरस्यान्यान्पशून्परि
प्रजायते। वस्ताजिनमध्यवरोहति। पुष्ट्यामेव प्रजनने प्रति
तिष्ठति॥४७॥

परिधापयन्ति गोधूमा जुहोति स्वं नैति प्रत्यञ्चं घ्नन्ति लोको नवं च॥—————[७]

सप्तान्नहोमाञ्जुहोति। सप्त वा अन्नानि। यावन्त्येवान्नानि।
तान्येवाव रुन्धे। सप्त ग्राम्या ओषधयः। सप्तरण्याः।
उभयीषामवरुद्धौ। अन्नस्यान्नस्य जुहोति। अन्नस्यान्नस्या-
वरुद्धौ। यद्वाजपेययाज्यनवरुद्धस्याश्जीयात्॥४८॥

अवरुद्धेन व्यृद्धेत। सर्वस्य समवदायं जुहोति।
अनवरुद्धस्यावरुद्धौ। औदुम्बरेण सुवेणं जुहोति।
ऊर्वा अन्नमुदुम्बरः। ऊर्ज एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ।
देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याह। सवितृप्रसूत एवैनं
ब्रह्मणा देवताभिरभिषिञ्चति। अन्नस्यान्नस्याभिषिञ्चति।
अन्नस्यान्नस्यावरुद्धौ॥४९॥

पुरस्तात्प्रत्यञ्चमभिषिञ्चति। पुरस्ताद्धि प्रतीचीनमन्नमद्यतै।
शीर्षतोऽभिषिञ्चति। शीर्षतो ह्यन्नमद्यतै। आ मुखादन्वव-

स्रावयति। मुखत एवास्मां अन्नाद्यं दधाति। अग्नेस्त्वा
साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह। एष वा अग्नेः सवः।
तेनैवैनमभिषिञ्चति। इन्द्रस्य त्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चामी-
त्याह॥५०॥

इन्द्रियमेवास्मिन्नेतेन दधाति। बृहस्पतेस्त्वा साम्राज्येनाभि-
षिञ्चामीत्याह। ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवैनमभि-
षिञ्चति। सोमग्रहाश्चावदानीयानि चर्त्विग्भ्य उपहरन्ति।
अमुमेव तैर्लोकमन्नवन्तं करोति। सुराग्रहाश्चानवदानीयानि
च वाजसृज्यः। इममेव तैर्लोकमन्नवन्तं करोति। अथो
उभयीष्वेवाभिषिच्यते। विमाथं कुर्वते वाजसृतः॥५१॥

इन्द्रियस्यावरुद्धौ। अनिरुक्ताभिः प्रातः सवने स्तुवते।
अनिरुक्तः प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। वाजवतीभिर्माध्यं
दिने। अन्नं वै वाजः। अन्नमेवाव रुन्धे। शिपिविष्ट-
वतीभिस्तृतीयसवने। यज्ञो वै विष्णुः। पशवः शिपिः। यज्ञ
एव पशुषु प्रति तिष्ठति। बृहदन्त्यं भवति। अन्तमेवैनं
श्रियै गमयति॥५२॥

अश्वीयादन्नस्यावरुद्धौ इन्द्रस्य त्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह वाजसृतः शिपिस्त्रीणि

च॥

[८]

नृषदं त्वेत्याह। प्रजा वै नृन्। प्रजानामेवैतेन सूयते।
द्रुषदमित्याह। वनस्पतयो वै द्रु। वनस्पतीनामेवैतेन सूयते।
भुवनसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। भुवनमगन्निति

वै तमाहुः। भुवनमेवैतेन गच्छति॥५३॥

अप्सुषदं त्वा घृतसदमित्याह। अपामेवैतेन घृतस्य सूयते। व्योमसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। व्योमागन्निति वै तमाहुः। व्योमेवैतेन गच्छति। पृथिविषदं त्वाऽन्तरिक्षसदमित्याह। एषामेवैतेन लोकानां सूयते। तस्माद्वाजपेययाजी न कश्चन प्रत्यवरोहति। अपीव हि देवतानां सूयते॥५४॥

नाकसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। नाकमगन्निति वै तमाहुः। नाकमेवैतेन गच्छति। ये ग्रहाः पञ्चजनीना इत्याह। पञ्चजनानामेवैतेन सूयते। अपां रसमुद्वयसमित्याह। अपामेवैतेन रसस्य सूयते। सूर्यरश्मिं समाभृतमित्याह सशुक्रत्वाय॥५५॥

गच्छति सूयते नव च॥—————[९]

इन्द्रो वृत्रं हत्वा। असुरान्पराभाव्य। सोऽमावास्यां प्रत्यागच्छत्। ते पितरः पूर्वद्युरागच्छन्। पितृन् यज्ञोऽगच्छत्। तं देवाः पुनरयाचन्त। तमेभ्यो न पुनरददुः। तेऽब्रुवन्वरं वृणामहे। अथ वः पुनर्दास्यामः। अस्मभ्यमेव पूर्वद्युः क्रियाता इति॥५६॥

तमेभ्यः पुनरददुः। तस्मात्पितृभ्यः पूर्वद्युः क्रियते। यत्पितृभ्यः पूर्वद्युः करोति। पितृभ्य एव तद्यज्ञं निष्क्रीय यजमानः

प्रतनुते। सोमाय पितृपीताय स्वधा नम इत्याह। पितुरेवाधि
सोमपीथमव रुन्धे। न हि पिता प्रमीयमाण आहृष सोमपीथ
इति। इन्द्रियं वै सोमपीथः। इन्द्रियमेव सोमपीथमव रुन्धे।
तेनेन्द्रियेण द्वितीयां जायामभ्यश्नुते॥५७॥

एतद्वै ब्राह्मणं पुरा वाजवश्रवसा विदामक्रन्। तस्मात्ते
द्वेद्वै जाये अभ्याक्षत। य एवं वेद। अभि द्वितीयां
जायामभ्यश्नुते। अग्नये कव्यवाहनाय स्वधा नम इत्याह।
य एव पितृणामग्निः। तं प्रीणाति। तिस्र आहुतीर्जुहोति।
त्रिर्निदधाति। षट्सम्पद्यन्ते॥५८॥

षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। तूष्णीं मेक्षणमादधाति।
अस्ति वा हि षष्ठ ऋतुर्न वा। देवान् वै पितृन्प्रीतान्। मनुष्याः
पितरोऽनु प्रपिपते। तिस्र आहुतीर्जुहोति। त्रिर्निदधाति।
षट्सम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः॥५९॥

ऋतवः खलु वै देवाः पितरः। ऋतूनेव देवान्पितृन्प्रीणाति।
तान्प्रीतान्। मनुष्याः पितरोऽनु प्रपिपते। सकृदाच्छिन्नं
बर्हिर्भवति। सकृदिव हि पितरः। त्रिर्निदधाति। तृतीये वा
इतो लोके पितरः। तानेव प्रीणाति। पराडावर्तते॥६०॥

ह्रीका हि पितरः। ओष्मणो व्यावृत उपास्ते। ऊष्मभागा हि
पितरः। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। प्राश्या (३) न प्राश्या (३)
मिति। यत्प्राश्नीयात्। जन्यमन्नमद्यात्। प्रमायुकः स्यात्।

यन्न प्राश्नीयात्। अहंविः स्यात्॥६१॥

पितृभ्य आवृश्चेत। अवृधेयमेव। तन्नेव प्राशितं नेवाप्राशितम्।
वीरं वा वै पितरः प्रयन्तो हरन्ति। वीरं वा ददति। दशां
छिनत्ति। हरणभागा हि पितरः। पितृनेव निरवन्दयते। उत्तरं
आयुषि लोमं छिन्दीत। पितृणां ह्येतर्हि नेदीयः॥६२॥

नमस्करोति। नमस्कारो हि पितृणाम्। नमो वः पितरो
रसाय। नमो वः पितरः शुष्माय। नमो वः पितरो जीवाय।
नमो वः पितरः स्वधायै। नमो वः पितरो मन्यवे। नमो वः
पितरो घोराय। पितरो नमो वः। य एतस्मिँल्लोके स्थ॥६३॥

युष्मांस्तेऽनु। येऽस्मिँल्लोके। मां तेऽनु। य एतस्मिँल्लोके
स्थ। यूयं तेषां वसिष्ठो भूयास्त। येऽस्मिँल्लोके। अहं तेषां
वसिष्ठो भूयासमित्याह। वसिष्ठः समानानां भवति। य एव
विद्वान्पितृभ्यः करोति। एष वै मनुष्याणां यज्ञः॥६४॥

देवानां वा इतरे यज्ञाः। तेन वा एतत्पितृलोके चरति।
यत्पितृभ्यः करोति। स ईश्वरः प्रमेतोः। प्राजापत्ययर्चा
पुनरैति। यज्ञो वै प्रजापतिः। यज्ञेनैव सह पुनरैति।
न प्रमायुको भवति। पितृलोके वा एतद्यजमानश्चरति।
यत्पितृभ्यः करोति। स ईश्वर आर्तिमार्तोः। प्रजापतिस्त्वावेनं
तत् उन्नैतुमर्हतीत्याहुः। यत्प्राजापत्ययर्चा पुनरैति।
प्रजापतिरेवैनं तत् उन्नयति। नार्तिमार्च्छति यजमानः॥६५॥

इत्यंश्रुते पद्यन्ते पद्यन्ते षड्वा ऋतवो वर्ततेऽहविः स्यान्नेदीयः स्थ यज्ञो यजमानश्चरति
यत्पितृभ्यः करोति पञ्च च॥ [१०]

देवासुरा अग्नीषोमयोर्देवा वै यथादर्शं देवा वै यदन्यैर्ग्रहैर्ब्रह्मवादिनो नाग्निष्टोमो न सावित्रं
देवस्याहं तार्प्यं सप्तान्नहोमानृषदं त्वेन्द्रो वृत्रं हत्वा दशं॥१०॥

देवासुरा वाज्यैवेनं तस्माद्वाजपेययाजी देवस्याहं वाजस्यावरुद्धा इन्द्रियमेवास्मिन् ह्रीका
हि पितरः पञ्चषष्टिः॥६५॥

देवासुरा यजमानः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः

प्रपाठकः समाप्तः॥

॥चतुर्थः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः॥

उभये वा एते प्रजापतेरध्यसृज्यन्त। देवाश्चासुराश्च। तान्न व्यजानात्। इमेऽन्य इमेऽन्य इति। स देवान् शूनं करोत्। तान्भ्यषुणोत्। तान्पवित्रेणापुनात्। तान्परस्तात्पवित्रस्य व्यगृह्णात्। ते ग्रहा अभवन्। तद्ग्रहाणां ग्रहत्वम्॥१॥

देवता वा एता यजमानस्य गृहे गृह्यन्ते। यद्ग्रहाः। विदुरेन देवाः। यस्यैवं विदुषं एते ग्रहा गृह्यन्ते। एषा वै सोमस्याऽऽहुतिः। यदुपांशुः। सोमेन देवांस्तर्पयाणीति खलु वै सोमेन यजते। यदुपांशुं जुहोति। सोमेनैव तद्देवांस्तर्पयति। यद्ग्रहां जुहोति॥२॥

देवा एव तद्देवान्गच्छन्ति। यच्चमसां जुहोति। तेनैवानुरूपेण यजमानः सुवर्गं लोकमेति। किं न्वेतदग्रं आसीदित्याहुः। यत्पात्राणीति। इयं वा एतदग्रं आसीत्। मृन्मयानि वा एतान्यासन्। तैर्देवा न व्यावृतमगच्छन्। त एतानि दारुमयाणि पात्राण्यपश्यन्। तान्यकुर्वत॥३॥

तैर्वै ते व्यावृतमगच्छन्। यद्दारुमयाणि पात्राणि भवन्ति। व्यावृतमेव तैर्यजमानो गच्छति। यानि दारुमयाणि पात्राणि भवन्ति। अमुमेव तैर्लोकमभिजयति। यानि मृन्मयानि। इममेव तैर्लोकमभिजयति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। काश्चतस्रः

स्था॒लीर्वा॑य॒व्याः॑ सोम॒ग्रह॑णी॒रिति॑। दे॒वा वै पृ॒श्निं॑मदुहन्॥४॥
 तस्या॑ ए॒ते स्तना॑ आसन्। इ॒यं वै पृ॒श्निः॑। तामा॑दि॒त्या
 आ॑दि॒त्यस्था॒ल्या च॑तु॒ष्पदः॑ प॒शून्॑दुहन्। यदा॑दि॒त्यस्था॒ली
 भव॑ति। च॒तु॒ष्पद॑ ए॒व तया॑ प॒शून् यज॑मान इ॒मां दु॑हे।
 तामिन्द्र॑ उक्थ्यस्था॒ल्येन्द्रि॒यम॑दुहत्। यदु॑क्थ्यस्था॒ली भव॑ति।
 इन्द्रि॒यमे॒व तया॑ यज॑मान इ॒मां दु॑हे। तां वि॒श्वे दे॒वा
 आ॑ग्रयणस्था॒ल्योर्ज॑मदुहन्। यदा॑ग्रयणस्था॒ली भव॑ति॥५॥

ऊ॒र्जमे॒व तया॑ यज॑मान इ॒मां दु॑हे। तां म॑नु॒ष्या ध्रु॒वस्था॒ल्या-
 ऽऽयु॑रदुहन्। यद्ध्रु॑वस्था॒ली भव॑ति। आयु॑रे॒व तया॑ यज॑मान
 इ॒मां दु॑हे। स्था॒ल्या गृ॒ह्णाति॑। वा॒यव्ये॑न जुहोति। तस्मा॑दन्येन
 पात्रे॑ण प॒शून्॑दुहन्ति। अ॒न्येन॑ प्र॒तिगृ॑ह्णन्ति। अथो॑ व्या॒वृ॒तमे॒व
 तद्यज॑मानो गच्छति॥६॥

ग्रहत्वं ग्रहां जुहोत्यर्कवृतादुहन्नाग्रयणस्थाली भवति नवं च॥—————[१]

यु॒वꣳ सु॒राम॑म॒श्विना॑। नमु॑चा॒वासु॒रे स॒ची। वि॒पिपा॒ना
 शु॒भस्प॑ती। इन्द्रं॑ कर्म॒ स्वाव॑तम्। पु॒त्रमि॑व पि॒तरा॑व॒श्विनो॒भा।
 इन्द्रा॑व॒तं कर्म॑णा दꣳसना॑भिः। यथ्सु॒रामं॑ व्य॒पिबुः॑ श॒चीभिः॑।
 सर॑स्वती त्वा मघवन्नभीष्णात्। अहा॑व्यग्रे ह॒विरा॒स्येते॑।
 सु॒चीव॑ घृ॒तं च॒मू इ॒व सोमः॑॥७॥

वा॒ज॒सनिꣳ र॒यिम॑स्मे सु॒वीर॑म्। प्र॒श॒स्तं धे॑हि य॒शसं॑
 बृ॒हन्त॑म्। यस्मिन्न॒श्वांस॑ ऋष॒भांस॑ उ॒क्षणः॑। व॒शा मे॒षा

अवसृष्टासु आहुताः। कीलालपे सोमपृष्ठाय वेधसे। हृदा
मतिं जनय चारुमग्नये। नाना हि वा देवहितं सदो मितम्।
मा सः सृक्षाथां परमे व्योमन्। सुरा त्वमसि शुष्मिणी सोम
एषः। मा मां हिंसीः स्वां योनिमाविशन्॥८॥

यदत्र शिष्टं रसिनः सुतस्य। यदिन्द्रो अपिबुच्छचीभिः। अहं
तदस्य मनसा शिवेन। सोमं राजानमिह भक्षयामि। द्वे स्मृती
अशृणवं पितृणाम्। अहं देवानामुत मर्त्यानाम्। ताभ्यामिदं
विश्वं भुवनं समेति। अन्तरा पूर्वमपरं च केतुम्। यस्ते देव
वरुण गायत्रछन्दाः पाशः। तं तं एतेनाव यजे॥९॥

यस्ते देव वरुण त्रिष्टुप्छन्दाः पाशः। तं तं एतेनाव यजे। यस्ते
देव वरुण जगतीछन्दाः पाशः। तं तं एतेनाव यजे। सोमो वा
एतस्य राज्यमादत्ते। यो राजा सत्राज्यो वा सोमैन् यजते।
देवसुवामेतानि हवींषि भवन्ति। एतावन्तो वै देवानां
सुवाः। त एवास्मै सवान्प्रयच्छन्ति। त एनं पुनः सुवन्ते
राज्याय। देवसू राजा भवति॥१०॥

सोमं आविशन् यजे राज्यायैकं च॥ [२]

उदस्थाद्देव्यदितिर्विश्वरूपी। आयुर्यज्ञपतावधात्। इन्द्राय
कृण्वती भागम्। मित्राय वरुणाय च। इयं वा
अग्निहोत्री। इयं वा एतस्य निषीदति। यस्याग्निहोत्री
निषीदति। तामुत्थापयेत्। उदस्थाद्देव्यदितिरिति। इयं वै
देव्यदितिः॥११॥

इ॒मामे॒वास्मा॒ उत्था॑पयति। आयु॑र्य॒ज्ञप॑तावधा॒दित्या॑ह।
 आयु॑रे॒वास्मि॑न्दधाति। इन्द्रा॑य कृ॒ण्वती॑ भा॒गं मि॒त्राय॑
 वरु॑णाय चेत्या॑ह। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। अव॑र्ति॒ वा ए॒षैतस्य॑
 पा॒प्मानं॑ प्रति॒ख्याय॑ निषी॑दति। यस्या॑ग्नि॒होत्र्युप॑सृष्टा
 निषी॑दति। तां दु॒ग्ध्वा ब्रा॑ह्म॒णाय॑ दद्यात्। यस्या॑न्नं॒ नाद्यात्।
 अव॑र्तिमे॒वास्मि॑न्पा॒प्मानं॑ प्रति॒मुञ्चति॥१२॥

दु॒ग्ध्वा द॑दाति। न ह्यदृ॑ष्टा दक्षि॑णा दी॒यते॑। पृ॒थि॒वीं वा ए॒तस्य॑
 पयः॑ प्रवि॑शति। यस्या॑ग्नि॒होत्रं॑ दु॒ह्यमा॑न॒ः॒ स्कन्द॑ति। यद॒द्य
 दु॒ग्धं पृ॑थि॒वीमस॑क्त। यदोष॑धीर॒प्यस॑र॒द्यदापः॑। पयो॑ गृ॒हेषु॑
 पयो॑ अ॒ग्नि॒यासु॑। पयो॑ व॒ध्सेषु॑ पयो॑ अस्तु॒ तन्मयी॑त्या॑ह।
 पय॑ ए॒वाऽऽत्म॑न्गृ॒हेषु॑ प॒शुषु॑ धत्ते। अ॒प उप॑सृजति॥१३॥

अ॒द्भिरे॒वैन॑दाप्रोति। यो वै य॒ज्ञस्यार्ते॑ नाना॑र्त॒ः स॑सृजति।
 उ॒भे वै ते तर्ह्या॑र्च्छ॒तः। आ॑र्च्छ॒ति खलु॑ वा ए॒तद॑ग्नि॒होत्रम्।
 यदु॒ह्यमा॑न॒ः॒ स्कन्द॑ति। यद॑भिदु॒ह्यात्। आ॒र्ते नाना॑र्तं य॒ज्ञस्य॑
 स॑सृजेत्। तदे॒व या॒दृक्की॒दृक्क॑ होत॒व्यम्। अथा॒न्यां दु॒ग्ध्वा
 पुन॑र्होत॒व्यम्। अना॑र्तेनै॒वार्तं॑ य॒ज्ञस्य॑ निष्क॑रोति॥१४॥

यद्यु॒द्धुतस्य॑ स्कन्दे॑त्। यत्ततो॑ऽहु॒त्वा पुन॑रे॒यात्। य॒ज्ञं
 वि॒च्छि॑न्धात्। यत्र॒ स्कन्दे॑त्। तन्नि॒षद्य॑ पुन॑र्गृ॒हीयात्।
 यत्रै॒व स्कन्द॑ति। तत॑ ए॒वैन॑त्पुन॑र्गृ॒ह्णाति। तदे॒व या॒दृक्की॒दृक्क॑
 होत॒व्यम्। अथा॒न्यां दु॒ग्ध्वा पुन॑र्होत॒व्यम्। अना॑र्तेनै॒वार्तं॑

यज्ञस्य निष्करोति॥१५॥

वि वा एतस्य यज्ञश्छिद्यते। यस्याग्निहोत्रेऽधिश्चिते श्वाऽन्तरा
धावति। रुद्रः खलु वा एषः। यदग्निः। यद्गामन्वत्या वर्तयेत्।
रुद्राय पशूनपि दध्यात्। अपशुर्यजमानः स्यात्। यदपो-
ऽन्वतिषिञ्चेत्। अनाद्यमग्नेरापः। अनाद्यमाभ्यामपि दध्यात्।
गार्हपत्याद्भस्मादाय। इदं विष्णुर्विचक्रम इति वैष्णव्यर्चा-
ऽऽहवनीयाद्ध्वं सयन्नुद्वेत्। यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञेनैव यज्ञं
सन्तनोति। भस्मना पदमपि वपति शान्त्यै॥१६॥

वै देव्यदितिर्मुञ्चति सृजति करोति करोत्याभ्यामपि दध्यात् पञ्च च॥—————[३]

नि वा एतस्याऽऽहवनीयो गार्हपत्यं कामयते। निगार्हपत्य
आहवनीयम्। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभि निम्रोचति। दर्भेण
हिरण्यं प्रबद्धं पुरस्ताद्धरेत्। अथाग्निम्। अथाग्निहोत्रम्।
यद्धिरण्यं पुरस्ताद्धरति। ज्योतिर्वै हिरण्यम्। ज्योतिरेवैनं
पश्यन्नुद्धरति। यदग्निं पूर्वं हरत्यथाग्निहोत्रम्॥१७॥

भागधेयैर्नैवेनं प्रणयति। ब्राह्मण आर्षेय उद्धरेत्।
ब्राह्मणो वै सर्वा देवताः। सर्वाभिरेवैनं देवताभिरुद्धरति।
अग्निहोत्रमुपसाद्यातमितोरासीत्। व्रतमेव हृतमनु-
म्रियते। अन्तं वा एष आत्मनो गच्छति। यस्ताम्यति।
अन्तमेष यज्ञस्य गच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभि
निम्रोचति॥१८॥

पुनः समन्यं जुहोति। अन्तेनैवान्तं यज्ञस्य निष्करोति।

वरुणो वा एतस्य यज्ञं गृह्णाति। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभि
निम्रोचति। वारुणं चरुं निर्वपेत्। तेनैव यज्ञं निष्क्रीणीते।
नि वा एतस्याऽऽहवनीयो गार्हपत्यं कामयते। नि
गार्हपत्य आहवनीयम्। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभ्युदेति।
चतुर्गृहीतमाज्यं पुरस्ताद्धरेत्॥१९॥

अथाग्निम्। अथाग्निहोत्रम्। यदाज्यं पुरस्ताद्धरति। एतद्वा
अग्नेः प्रियं धाम्। यदाज्यम्। प्रियेणैवैनं धाम्ना समर्धयति।
यदग्निं पूर्वं हरत्यथाग्निहोत्रम्। भागधेयेनैवैनं प्रणयति।
ब्राह्मण आर्षेय उद्धरेत्। ब्राह्मणो वै सर्वा देवताः॥२०॥

सर्वाभिरेवैनं देवताभिरुद्धरति। परांची वा एतस्मै व्युच्छन्ती
व्युच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभ्युदेति। उषाः केतुना
जुषताम्। यज्ञं देवेभिरिन्वितम्। देवेभ्यो मधुमत्तम् स्वाहेति
प्रत्यङ्घ्रिषद्याज्येन जुहुयात्। प्रतीचीमेवास्मै विवांसयति।
अग्निहोत्रमुपसाद्यातमितोरासीत्। व्रतमेव हतमनु म्रियते।
अन्तं वा एष आत्मनो गच्छति॥२१॥

यस्ताम्यति। अन्तमेष यज्ञस्य गच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतं
सूर्योऽभ्युदेति। पुनः समन्यं जुहोति। अन्तेनैवान्तं यज्ञस्य
निष्करोति। मित्रो वा एतस्य यज्ञं गृह्णाति। यस्याग्निमनुद्धृतं
सूर्योऽभ्युदेति। मैत्रं चरुं निर्वपेत्। तेनैव यज्ञं निष्क्रीणीते।
यस्याऽऽहवनीयेऽनुद्वाते गार्हपत्य उद्वायेत्॥२२॥

यदाहवनीयमनुद्वाप्य गार्हपत्यं मन्थेत्। विच्छिन्द्यात्।
 भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। यद्वै यज्ञस्य वास्तव्यं क्रियते। तदनु
 रुद्रोऽवचरति। यत्पूर्वमन्ववस्येत्। वास्तव्यमग्निमुपासीत।
 रुद्रोऽस्य पशून्धातुकः स्यात्। आहवनीयमुद्वाप्य। गार्हपत्यं
 मन्थेत्॥ २३॥

इतः प्रथमं जज्ञे अग्निः। स्वाद्योनेरधि जातवेदाः।
 स गायत्रिया त्रिष्टुभा जगत्या। देवेभ्यो हव्यं वहतु
 प्रजानन्ति। छन्दोभिरेवैनः स्वाद्योनेः प्रजनयति।
 गार्हपत्यं मन्थति। गार्हपत्यं वा अन्वाहिताग्नेः पशव उप
 तिष्ठन्ते। स यदुद्वायति। तदनु पशवोऽप क्रामन्ति। इषे
 रय्यै रमस्व॥ २४॥

सहसे द्युम्नाय। ऊर्जेऽपत्यायेत्याह। पशवो वै रयिः।
 पशूनेवास्मै रमयति। सारस्वतौ त्वोत्सौ समिन्धातामित्याह।
 ऋख्सामे वै सारस्वतावुत्सौ। ऋख्सामाभ्यामेवैनः
 समिन्धे। सम्राडसि विराडसीत्याह। रथन्तरं वै सम्राट्।
 बृहद्विराट्॥ २५॥

ताभ्यामेवैनः समिन्धे। वज्रो वै चक्रम्। वज्रो वा एतस्य
 यज्ञं विच्छिनत्ति। यस्यानो वा रथो वाऽन्तराऽग्नी याति।
 आहवनीयमुद्वाप्य। गार्हपत्यादुद्धरेत्। यदग्ने पूर्वं प्रभृतं पदं
 हि ते। सूर्यस्य रश्मीनन्वाततानं। तत्र रयिष्ठामनु सं भरेतम्।
 सं नः सृज सुमत्या वाजवत्येति॥ २६॥

पूर्वेणैवास्यं यज्ञेन यज्ञमनु सन्तनोति। त्वमग्ने सप्रथा
असीत्याह। अग्निः सर्वा देवताः। देवताभिरेव यज्ञः
सन्तनोति। अग्नये पथिकृते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्।
अग्निमेव पथिकृतं स्वेन भागधेयेनोपधावति। स एवैनं
यज्ञियं पन्थामपि नयति। अनङ्गान्दक्षिणा। वही ह्येष
समृद्धौ॥२७॥

हरत्यथाग्निहोत्रं निम्रोचति हरेद्देवतां गच्छत्युद्वार्यन्मन्थेद्रमस्व बृहद्विराडिति नवं च (नि वै
पूर्वं त्रीणि निम्रोचति दर्भेण यद्धिरण्यमग्निहोत्रं पुनर्वरुणो वारुणं नि वा एतस्याभ्युदेति
चतुर्गृहीतमाज्यं यदाज्यं पराच्युषाः पुनर्मित्रो मैत्रं यस्याऽऽहवनीयेऽनुद्वाते गार्हपत्यो यद्वै
मन्थेदुद्धरेत्॥)॥

[४]

यस्य प्रातः सवने सोमोऽतिरिच्यते। माध्यं दिनं सवनं
कामयमानोऽभ्यतिरिच्यते। गौर्ययति मरुतामिति धयद्वतीषु
कुर्वन्ति। हिनस्ति वै सन्ध्यधीतम्। सन्धीव खलु वा
एतत्। यत्सवनस्यातिरिच्यते। यद्वयद्वतीषु कुर्वन्ति। सन्धेः
शान्त्यै। गायत्रं सामं भवति पञ्चदशः स्तोमः। तेनैव प्रातः
सवनान्नयन्ति॥२८॥

मरुत्वतीषु कुर्वन्ति। तेनैव माध्यं दिनात्सवनान्नयन्ति।
होतुश्चमसमनूत्रयन्ते। होताऽनु शंसति। मध्यत एव यज्ञः
समादधाति। यस्य माध्यं दिने सवने सोमोऽतिरिच्यते।
आदित्यं तृतीयसवनं कामयमानोऽभ्यतिरिच्यते। गौरिवीतः

सामं भवति। अतिरिक्तं वै गौरिवीतम्। अतिरिक्तं यत्सर्वनस्यातिरिच्यते॥२९॥

अतिरिक्तस्य शान्त्यै। बण्महा९ असि सूर्येति कुर्वन्ति। यस्यैवाऽऽदित्यस्य सर्वनस्य कामेनातिरिच्यते। तेनैवैनं कामेन समर्धयन्ति। गौरिवीत९ सामं भवति। तेनैव माध्यं दिनात्सर्वनान्नयन्ति। सप्तदशः स्तोमः। तेनैव तृतीयसर्वनान्नयन्ति। होतुश्चमसमनून्नयन्ते। होताऽनु श९सति॥३०॥

मध्यत एव यज्ञ९ समादधाति। यस्य तृतीयसर्वने सोमोऽतिरिच्येत। उक्थ्यं कुर्वीत। यस्योक्थ्येऽतिरिच्येत। अतिरात्रं कुर्वीत। यस्यातिरात्रेऽतिरिच्यते। तत्त्वे दुष्प्रज्ञानम्। यजमानं वा एतत्पशवं आसाहयन्ति। बृहत्सामं भवति। बृहद्वा इमाँल्लोकान्दाधार। बार्हताः पशवः। बृहतैवास्मै पशून्दाधार। शिपिविष्टवतीषु कुर्वन्ति। शिपिविष्टो वै देवानां पुष्टम्। पुष्ट्यैवैन९ समर्धयन्ति। होतुश्चमसमनून्नयन्ते। होताऽनुश९सति। मध्यत एव यज्ञ९ समादधाति॥३१॥

यन्ति सर्वनस्यातिरिच्यते श९सति दाधाराष्टौ च॥—————[५]

एकैको वै जनतायामिन्द्रः। एकं वा एताविन्द्रमभि स९सुनुतः। यौ द्वौ स९सुनुतः। प्रजापतिर्वा एष वितायते। यद्यज्ञः। तस्य ग्रावाणो दन्ताः। अन्यतरं वा एते स९सुन्वतोर्निर्बप्सति। पूर्वणोपसृत्या देवता

इत्याहुः। पूर्वोपसृतस्य वै श्रेयांभवति। एतिवन्त्याज्यानि
भवन्त्यभिजित्यै॥३२॥

मरुत्वतीः प्रतिपदः। मरुतो वै देवानामपराजितमायतनम्।
देवानामेवापराजित आयतने यतते। उभे बृहद्रथन्तरे भवतः।
इयं वाव रथन्तरम्। असौ बृहत्। आभ्यामेवैनमन्तरैति।
वाचश्च मनसश्च। प्राणाच्चापानाच्च। दिवश्च पृथिव्याश्च॥३३॥

सर्वस्माद्वित्ताद्वेद्यात्। अभिवर्तो ब्रह्मसामं भवति।
सुवर्गस्य लोकस्याभिवृत्त्यै। अभिजिद्भवति। सुवर्गस्य
लोकस्याभिजित्यै। विश्वजिद्भवति। विश्वस्य जित्यै। यस्य
भूयांसो यज्ञक्रतव इत्याहुः। स देवता वृद्ध इति।
यद्यग्निष्टोमः सोमः परस्तात्स्यात्॥३४॥

उक्थ्यं कुर्वीत। यद्युक्थः स्यात्। अतिरात्रं कुर्वीत।
यज्ञक्रतुभिरेवास्य देवता वृद्धे। यो वै छन्दोभिरभिभवति। स
संसुन्वतोरभिभवति। संवेशाय त्वोपवेशाय त्वेत्याह।
छन्दांसि वै संवेश उपवेशः। छन्दोभिरेवास्य
छन्दांस्यभिभवति। इष्टर्गो वा ऋत्विजामध्वर्युः॥३५॥

इष्टर्गः खलु वै पूर्वोऽष्टुः क्षीयते। प्राणापानौ मृत्योर्मा
पातमित्याह। प्राणापानयोरेव श्रयते। प्राणापानौ मा मा
हासिष्टमित्याह। नैनं पुराऽऽयुषः प्राणापानौ जहितः। आर्तिं
वा एते नियन्ति। येषां दीक्षितानां प्रमीयते। तं यदववर्जयुः।

क्रूरकृतामिवैषां लोकः स्यात्। आहर दहेति ब्रूयात्॥३६॥

तं दक्षिणतो वेद्यै निधाय। सर्पराज्ञिया ऋग्भिः स्तुयुः। इयं
वै सर्पतो राज्ञी। अस्या एवैनं परिददति। व्यृद्धं तदित्याहुः।
यथस्तुतमननुशस्तमिति। होता प्रथमः प्राचीनावीती
मार्जालीयं परीयात्। यामीरनुब्रुवन्। सर्पराज्ञीनां कीर्तयेत्।
उभयोरेवैनं लोकयोः परिददति॥३७॥

अथो ध्रुवन्त्येवैनम्। अथो न्येवासमै ह्रुवते। त्रिः परियन्ति।
त्रय इमे लोकाः। एभ्य एवैनं लोकेभ्यो ध्रुवते। त्रिः पुनः
परियन्ति। षट्सम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवैनं
ध्रुवते। अग्र आयूँषि पवस इति प्रतिपदं कुर्वीरन्।
रथन्तरसामैषाँ सोमः स्यात्। आयुरेवाऽऽत्मन्दधते। अथो
पाप्मानमेव विजहतो यन्ति॥३८॥

अभिजित्यै पृथिव्याश्च स्यादध्वर्युर्ब्रूयाल्लोकयोः परिददति कुर्वीरुञ्जीणि च॥—————[६]

असुर्यं वा एतस्माद्वर्णं कृत्वा। पशवो वीर्यमपं क्रामन्ति।
यस्य यूपो विरोहति। त्वाष्ट्रं बहुरूपमालभेत। त्वष्टा वै
रूपाणामीशे। य एव रूपाणामीशे। सोऽस्मिन्पशून् वीर्यं
यच्छति। नास्मात्पशवो वीर्यमपं क्रामन्ति। आर्तिं वा एते
नियन्ति। येषां दीक्षितानामग्निरुद्वायति॥३९॥

यदाहवनीयं उद्वायेत्। यत्तं मन्थेत्। विच्छिन्द्यात्।

भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। यदाहवनीयं उद्वायेत्। आग्नीध्रादुद्धरेत्। यदाग्नीध्र उद्वायेत्। गार्हपत्यादुद्धरेत्। यद्गार्हपत्य उद्वायेत्। अत एव पुनर्मन्थेत्॥४०॥

अत्र वाव स निलयते। यत्र खलु वै निलीनमुत्तमं पश्यन्ति। तदेनमिच्छन्ति। यस्माद्दारोरुद्वायेत्। तस्यारणीं कुर्यात्। क्रुमुकमपि कुर्यात्। एषा वा अग्नेः प्रिया तनूः। यत्क्रुमुकः। प्रिययैवेनं तनुवा समर्धयति। गार्हपत्यं मन्थति॥४१॥

गार्हपत्यो वा अग्न्यैवेनः। स्वादेवेनं योनेर्जनयति। नास्मै भ्रातृव्यं जनयति। यस्य सोमं उपदस्येत्। सुवर्णं हिरण्यं द्वेधा विच्छिद्य। ऋजीषेऽन्यदाधूनुयात्। जुहुयादन्यत्। सोममेवाभिषुणोति। सोमं जुहोति। सोमस्य वा अभिषूयमाणस्य प्रिया तनूरुदक्रामत्॥४२॥

तथ्सुवर्णं हिरण्यमभवत्। यथ्सुवर्णं हिरण्यं कुर्वन्ति। प्रिययैवेनं तनुवा समर्धयन्ति। यस्याक्रीतं सोममपहरैयुः। क्रीणीयादेव। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यस्य क्रीतमपहरैयुः। आदाराश्च फाल्गुनानि चाभिषुणुयात्। गायत्री यः सोममाहरत्। तस्य योऽंशुः पराऽपतत्॥४३॥

त आदारा अभवन्। इन्द्रो वृत्रमहन्। तस्य वल्कः पराऽपतत्। तानि फाल्गुनान्यभवन्। पशवो वै फाल्गुनानि। पशवः सोमो राजा। यदादाराश्च फाल्गुनानि चाभिषुणोति।

सोममेव राजानमभिषुणोति। शृतेन प्रातः सवने श्रीणीयात्।
दध्रा मध्यं दिने॥४४॥

नीतमिश्रेण तृतीयसवने। अग्निष्टोमः सोमः स्याद्रथन्तरसांमा।
य एवर्त्विजो वृताः स्युः। त एनं याजयेयुः। एकां गां
दक्षिणां दद्यात्तेभ्य एव। पुनः सोमं क्रीणीयात्। यज्ञेनैव
तद्यज्ञमिच्छति। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। सर्वाभ्यो वा एष
देवताभ्यः सर्वेभ्यः पृष्ठेभ्य आत्मानमागुरते। यः सत्रायागुरते।
एतावान्खलु वै पुरुषः। यावदस्य वित्तम्। सर्ववेदसेनं यजेत।
सर्वपृष्ठोऽस्य सोमः स्यात्। सर्वाभ्य एव देवताभ्यः सर्वेभ्यः
पृष्ठेभ्य आत्मानं निष्क्रीणीते॥४५॥

उद्धार्यति मन्थेन्मन्थत्यक्रामत्पराऽपतन्मध्यन्दिन आगुरते पञ्च च॥—————[७]

पवमानः सुवर्जनः। पवित्रेण विचर्षणिः। यः पोता स पुनातु
मा। पुनन्तु मा देवजनाः। पुनन्तु मनवो धिया। पुनन्तु विश्वं
आयवः। जातवेदः पवित्रवत्। पवित्रेण पुनाहि मा। शुक्रेण
देव दीद्यत्। अग्ने क्रत्वा क्रतूँ रनु॥४६॥

यत्ते पवित्रमर्चिषि। अग्ने विततमन्तरा। ब्रह्म तेन पुनीमहे।
उभाभ्यां देव सवितः। पवित्रेण सवेन च। इदं ब्रह्म पुनीमहे।
वैश्वदेवी पुनती देव्यागात्। यस्यै बह्वीस्तनुवो वीतपृष्ठाः। तया
मदन्तः सधमाद्येषु। वयं स्याम पतयो रयीणाम्॥४७॥

वैश्वानरो रश्मिभिर्मा पुनातु। वातः प्राणेनेषिरो मयोभूः।

द्यावापृथिवी पयसा पयोभिः। ऋतावरी यज्ञिये मा पुनीताम्।
 बृहद्भिः सवितृभ्यः। वर्षिष्ठैर्देव मन्मभिः। अग्रे दक्षैः पुनाहि
 मा। येन देवा अपुनत। येनाऽऽपो दिव्यं कशः। तेन दिव्येन
 ब्रह्मणा॥ ४८॥

इदं ब्रह्म पुनीमहे। यः पावमानीरुध्येति। ऋषिभिः सम्भृतं
 रसम्। सर्वं स पूतमश्नाति। स्वदितं मातरिश्वना।
 पावमानीर्यो अध्येति। ऋषिभिः सम्भृतं रसम्। तस्मै
 सरस्वती दुहे। क्षीरं सर्पिर्मधूदकम्। पावमानीः
 स्वस्त्ययनीः॥ ४९॥

सुदुघा हि पयस्वतीः। ऋषिभिः सम्भृतो रसः। ब्राह्मणेष्वमृतं
 हितम्। पावमानीर्दिशन्तु नः। इमं लोकमथो अमुम्।
 कामान्त्समर्धयन्तु नः। देवीर्देवैः समाभृताः। पावमानीः
 स्वस्त्ययनीः। सुदुघा हि घृतश्रुतः। ऋषिभिः सम्भृतो
 रसः॥ ५०॥

ब्राह्मणेष्वमृतं हितम्। येन देवाः पवित्रेण। आत्मानं पुनते
 सदा। तेन सहस्रधारेण। पावमान्यः पुनन्तु मा। प्राजापत्यं
 पवित्रम्। शतोद्यामं हिरण्मयम्। तेन ब्रह्मविदो वयम्। पूतं
 ब्रह्म पुनीमहे। इन्द्रः सुनीती सह मा पुनातु। सोमः स्वस्त्या
 वरुणः समीच्या। यमो राजा प्रमृणाभिः पुनातु मा। जातवेदा
 मोर्जयन्त्या पुनातु॥ ५१॥

अनु रयीणां ब्रह्मणा स्वस्त्ययनीः सुदुघा हि घृतश्रुतः ऋषिभिः सम्भृतो रसः पुनातु त्रीणि

च॥ _____[८]

प्रजा वै स॒त्रमा॑सत् तप॒स्तप्य॑माना अजु॑ह्वतीः। दे॒वा
अ॑पश्यश्चम॒सं घृ॑तस्य पूर्णं॑ स्व॒धाम्। तमु॑पोद॑तिष्ठन्तम॒-
जु॑हवुः। तेनार्ध॑मास ऊ॒र्जम॑वारुन्धत। तस्मा॑र्धमा॒से दे॒वा
इ॑ज्यन्ते। पि॒तरौऽप॑श्यश्चम॒सं घृ॑तस्य पूर्णं॑ स्व॒धाम्।
तमु॑पोद॑तिष्ठन्तम॒जु॑हवुः। तेन॑ मा॒स्यूर्ज॑मवारुन्धत।
तस्मा॑न्मा॒सि पि॒तृभ्यः॑ क्रियते। म॒नुष्या॑ अपश्यश्चम॒सं
घृ॑तस्य पूर्णं॑ स्व॒धाम्॥५२॥

तमु॑पोद॑तिष्ठन्तम॒जु॑हवुः। तेन॑ द्वि॒यीमूर्ज॑मवारुन्धत।
तस्मा॑द्वि॒रहो॑ म॒नुष्ये॑भ्य॒ उप॑ह्रियते। प्रा॒तश्च सा॒यं च।
प॒शवो॑ऽपश्यश्चम॒सं घृ॑तस्य पूर्णं॑ स्व॒धाम्। तमु॑पोद॑तिष्ठन्त॒-
म॒जु॑हवुः। तेन॑ त्रि॒यीमूर्ज॑मवारुन्धत। तस्मा॑त्रि॒रहः॑ प॒शवः॑
प्रेर॑न्ते। प्रा॒तः सङ्ग॑वे सा॒यम्। अ॒सुरा॑ अपश्यश्चम॒सं घृ॑तस्य
पूर्णं॑ स्व॒धाम्॥५३॥

तमु॑पोद॑तिष्ठन्तम॒जु॑हवुः। तेन॑ संव॒त्सर॑ ऊ॒र्जम॑वारुन्धत। ते
दे॒वा अ॑मन्यन्त। अ॒मी वा इ॒दम॑भूवन्। यद्व॒यं स्म॑ इति॑।
त ए॒तानि॑ चातु॒र्मास्या॑न्यपश्यन्। तानि॑ निर॑वपन्। तैरे॒वेषां॑
तामूर्ज॑मवृ॒ञ्जत। ततो॑ दे॒वा अ॑भवन्। परा॑ऽसुराः॥५४॥

यद्य॑जन्ते। या॒मे॒व दे॒वा ऊ॒र्जम॑वारुन्धत। तान्ते॒नाव॑ रुन्धे।
यत्पि॒तृभ्यः॑ क॒रोति॑। या॒मे॒व पि॒तर॑ ऊ॒र्जम॑वारुन्धत।
तान्ते॒नाव॑ रुन्धे। यदा॑वस॒थेऽन्नं॑ ह॒रन्ति॑। या॒मे॒व म॑नुष्या॑

ऊर्जम॑वारु॑न्धत। तान्ते॑नाव॑ रुन्धे। यद्दक्षि॑णां ददा॑ति॥५५॥

यामे॒व पु॒शव॒ ऊर्जम॑वारु॑न्धत। तान्ते॑नाव॑ रुन्धे।
यच्चा॑तुर्मा॒स्यैर्यज॑ते। यामे॒वासु॑रा ऊर्जम॑वारु॑न्धत। तान्ते॑नाव॑
रुन्धे। भव॑त्या॒त्मना॑। परा॑स्य॒ भ्रातृ॑व्यो भवति। वि॒राजो॑
वा ए॒षा वि॒क्रान्तिः॑। यच्चा॑तुर्मा॒स्यानि॑। वैश्व॒देवे॒नास्मिँल्लो॒के
प्रत्य॑तिष्ठत्। व॒रुण॒प्रघा॒सैरन्तरि॑क्षे। सा॒कमे॒धैरमु॑ष्मिँल्लो॒के। ए॒ष
ह त्वावै॑त॒त्सर्व॑ भवति। य ए॒वं वि॒द्वाऽश्वा॑तुर्मा॒स्यैर्यज॑ते॥५६॥

म॒नुष्या॑ अपश्यञ्चम॑सं घृतस्य॑ पूर्णं॑ स्व॒धामसु॑रा अपश्यञ्चम॑सं घृतस्य॑ पूर्णं॑ स्व॒धामसु॑रा
ददा॑त्यतिष्ठच्च॒त्वारि॑ च॥ ————— [९]

अ॒ग्निर्वा॑व स॑व॒त्सुरः॑। आ॒दि॒त्यः प॑रि॒वत्सुरः॑। च॒न्द्रमा॑
इ॒दाव॑त्सुरः॑। वा॒युरनु॑वत्सुरः॑। यद्वै॑श्व॒देवे॒न यज॑ते।
अ॒ग्निमे॒व तत्स॑व॒त्सुरमा॑प्नोति। तस्मा॑द्वैश्व॒देवे॒न यज॑मानः।
स॑व॒त्सुरी॒णाऽस्व॑स्ति॒मा शा॑स्त॒ इत्याशा॑सीत। यद्वै॑रुण॒-
प्रघा॒सैर्यज॑ते। आ॒दि॒त्यमे॒व तत्प॑रि॒वत्सुरमा॑प्नोति॥५७॥

तस्मा॑द्वैरुण॒प्रघा॒सैर्यज॑मानः। प॑रि॒वत्सुरी॒णाऽस्व॑स्ति॒मा
शा॑स्त॒ इत्याशा॑सीत। यत्सा॑कमे॒धैर्यज॑ते। च॒न्द्रम॑समे॒व
तदि॑दाव॒त्सुरमा॑प्नोति। तस्मा॑त्सा॒कमे॒धैर्यज॑मानः। इ॒दा-
व॒त्सुरी॒णाऽस्व॑स्ति॒मा शा॑स्त॒ इत्याशा॑सीत। यत्पि॑तृय॒ज्ञेन॑
यज॑ते। दे॒वाने॒व तद॑न्वव॑स्यति। अथ॒वा अ॑स्य वा॒युश्चानु॑-
व॒त्सुरश्चा॒प्रीता॑वुच्छि॑ष्येते। यच्छु॑नासी॒रीये॑ण॒ यज॑ते॥५८॥

वा॒युमे॒व तद॑नु॒वत्स॒रमा॑प्रोति। तस्मा॑च्छु॒नासी॒रीये॑ण
यज॑मानः। अ॒नु॒वत्स॒रीणां॑ स्व॒स्तिमा शा॑स्तु इत्याशासीत।
सं॒वत्स॒रं वा ए॒ष ई॒प्स॒तीत्या॑हुः। यश्चा॑तु॒र्मास्यै॑र्यज॑त इति।
ए॒ष ह त्वे सं॑वत्स॒रमा॑प्रोति। य ए॒वं वि॒द्वाश्चा॑तु॒र्मास्यै॑र्यज॑ते।
वि॒श्वे दे॒वाः स॒मय॑जन्त। तेऽग्नि॑मे॒वाय॑जन्त। त ए॒तं
लो॒कम॑जयन्॥५९॥

यस्मि॑न्नाग्निः। यद्वै॑श्वदे॒वेन॒ यज॑ते। ए॒तमे॒व लो॒कं ज॑यति।
यस्मि॑न्नाग्निः। अ॒ग्नेरे॒व सा॒युज्य॑मुपैति। य॒दा वै॑श्वदे॒वेन॒ यज॑ते।
अथ॑ सं॒वत्स॒रस्य॑ गृ॒हप॑तिमाप्रोति। य॒दा सं॑वत्स॒रस्य॑
गृ॒हप॑तिमाप्रोति। अथ॑ स॒हस्र॑या॒जिन॑माप्रोति। य॒दा
स॒हस्र॑या॒जिन॑माप्रोति॥६०॥

अथ॑ गृ॒हमे॒धिन॑माप्रोति। य॒दा गृ॒हमे॒धिन॑माप्रोति।
अथा॒ग्निर्भ॑वति। य॒दाग्नि॑र्भवति। अथ॒ गौर्भ॑वति। ए॒षा
वै वै॑श्वदे॒वस्य॑ मा॒त्रा। ए॒तद्वा ए॒तेषा॑मव॒मम्। अतो॑तो॒ वा
उत्त॑राणि॒ श्रेया॑ंसि भवन्ति। यद्वि॒श्वे दे॒वाः स॒मय॑जन्त।
तद्वै॑श्वदे॒वस्य॑ वैश्वदे॒वत्व॑म्॥६१॥

अथाऽऽदि॒त्यो वरु॑ण॒ः रा॑जानं वरुणप्र॒घासै॑र्यजत। स
ए॒तं लो॒कम॑जयत्। यस्मि॑न्नादि॒त्यः। यद्वरु॑णप्र॒घासै॑र्यज॑ते।
ए॒तमे॒व लो॒कं ज॑यति। यस्मि॑न्नादि॒त्यः। आ॒दि॒त्यस्यै॒व
सा॒युज्य॑मुपैति। यदादि॒त्यो वरु॑ण॒ः रा॑जानं वरुणप्र॒घासै॑-

रयंजत। तद्वरुणप्रघासानां वरुणप्रघासत्वम्। अथ सोमो
राजा छन्दांसि साकमेधैरयजत॥६२॥

स एतं लोकमजयत्। यस्मिंश्चन्द्रमा विभाति।
यत्साकमेधैरयजते। एतमेव लोकं जयति। यस्मिंश्चन्द्रमा
विभाति। चन्द्रमस एव सायुज्यमुपैति। सोमो वै
चन्द्रमाः। एष ह त्वै साक्षात्सोमं भक्षयति। य एव
विद्वान्साकमेधैरयजते। यत्सोमंश्च राजा छन्दांसि च
समैधन्त॥६३॥

तत्साकमेधानां साकमेधत्वम्। अथर्तवः पितरः प्रजापतिं
पितरं पितृयज्ञेनायजन्त। त एतं लोकमजयन्। यस्मिन्ऋतवः।
यत्पितृयज्ञेन यजते। एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्ऋतवः।
ऋतूनामेव सायुज्यमुपैति। यदृतवः पितरः प्रजापतिं पितरं
पितृयज्ञेनायजन्त। तत्पितृयज्ञस्य पितृयज्ञत्वम्॥६४॥

अथौषधय इमं देवं त्र्यम्बकैरयजन्त प्रथेमहीति। ततो वै
ता अप्रथन्त। य एवं विद्वान्त्र्यम्बकैरयजते। प्रथते प्रजयां
पशुभिः। अथ वायुः परमेष्ठिनं शुनासीरीयेणायजत। स
एतं लोकमजयत्। यस्मिन्वायुः। यच्छुनासीरीयेण यजते।
एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्वायुः॥६५॥

वायोरेव सायुज्यमुपैति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। प्र
चातुर्मास्ययाजी मीयता (३) न प्रमीयता (३) इति।
जीवन्वा एष ऋतूनप्येति। यदि वसन्तां प्रमीयते। वसन्तो

भ॑वति। यदि॑ ग्री॒ष्मे ग्री॒ष्मः। यदि॑ व॒र्षासु॑ व॒र्षाः। यदि॑ श॒रदि॑
श॒रत्। यदि॑ हे॒मन् हे॒मन्तः॑। ऋ॒तुर्भू॒त्वा सं॑व॒त्स॒रम॒प्येति॑।
सं॑व॒त्स॒रः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ति॒र्वावैषः॑॥६६॥

परि॒व॒त्स॒रमा॑प्नोति शु॒नासी॒रीये॑ण॒ यज॑तेऽज॒यन्त्स॒हस्र॑या॒जिन॑मा॒प्नोति॑ वै॒श्वदे॒वत्व॑ सं॒कमे॒धैर॑यजत
स॒मेध॑न्त॒ पितृ॑य॒ज्ञत्वं॑ ज॒यति॑ यस्मि॒न्वायु॑र्हे॒मन्त॑स्त्रीणि॒ च॥ [१०]

उ॒भये॑ यु॒वः सु॒राम॑मु॒दस्था॑न्नि॒ वै यस्य॑ प्रा॒तः स॒वन् ए॒कैको॑ऽसु॒र्यं प॑व॒मानः॑ प्र॒जा वै
स॒त्रमा॑स॒ताग्नि॑र्वा॒व सं॑व॒त्स॒रो द॑श॥१०॥

उ॒भये॑ वा उ॒दस्था॑त्स॒र्वाभि॑र्म॒ध्यतो॑ऽत्र॒ वाव॑ ब्रा॒ह्मणे॑ष्वथ॒ गृह॑मे॒धिन॑ः ष॒ट्थंष्टिः॑॥६६॥

उ॒भये॑ वा वैषः॑॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः

प्रपाठकः समाप्तः॥

॥पञ्चमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः॥

अग्नेः कृत्तिकाः। शुक्रं परस्ताज्योतिरवस्तात्। प्रजापते रोहिणी। आपः परस्तादोषधयोऽवस्तात्। सोमस्येन्वका विततानि। परस्ताद्वयन्तोऽवस्तात्। रुद्रस्य बाहू। मृगयवः परस्ताद्विक्षारोऽवस्तात्। अदित्यै पुनर्वसू। वार्तः परस्तादार्द्रमवस्तात्॥१॥

बृहस्पतेस्तिष्यः। जुह्वतः परस्ताद्यजमाना अवस्तात्। सर्पाणामाश्रेषाः। अभ्यागच्छन्तः परस्तादभ्यानृत्यन्तोऽवस्तात्। पितृणां मघाः। रुदन्तः परस्तादपभ्रंशोऽवस्तात्। अर्यम्णः पूर्वे फल्गुनी। जाया परस्तादृषभोऽवस्तात्। भगस्योत्तरे। बृहत्तवः परस्ताद्वहमाना अवस्तात्॥२॥

देवस्य सवितुर्हस्तः। प्रसवः परस्तात्सनिर्वस्तात्। इन्द्रस्य चित्रा। ऋतं परस्तात्सत्यमवस्तात्। वायोर्निष्ट्या व्रततिः। परस्तादसिद्धिरवस्तात्। इन्द्राग्नियोर्विशाखे। युगानि परस्तात्कृषमाणा अवस्तात्। मित्रस्यानूराधाः। अभ्यारोहत्परस्तादभ्यारूढमवस्तात्॥३॥

इन्द्रस्य रोहिणी। शृणत्परस्तात्प्रतिशृणदवस्तात्। निर्ऋत्यै मूलवर्हणी। प्रतिभञ्जन्तः परस्तात्प्रतिशृणन्तोऽवस्तात्। अपां पूर्वा अषाढा। वर्चः परस्तात्समितिरवस्तात्। विश्वेषां देवानामुत्तराः। अभिजयत्परस्तादभिजितमवस्तात्। विष्णोः

श्रो॒णा पृ॒च्छमा॑नाः। प॒रस्ता॒त्पन्था॑ अवस्ता॑त्॥४॥

वसू॑नाः॒ श्रवि॑ष्ठाः। भू॒तं प॒रस्ता॒द्भूति॑रवस्ता॑त्। इन्द्र॑स्य
श॒तभि॑षक्। वि॒श्वव्य॑चाः प॒रस्ता॑द्वि॒श्वक्षि॑तिरवस्ता॑त्।
अ॒जस्यै॑कपदः पूर्वे॑ प्रोष्ठप॒दाः। वैश्वान॑रं प॒रस्ता॑द्वैश्व॒वस॑वम॒-
वस्ता॑त्। अहे॑र्बुध्निय॒स्योत्त॑रे। अ॒भिषि॑ञ्चन्तः प॒रस्ता॑दभि॒-
षु॒ण्वन्तो॑ऽवस्ता॑त्। पू॒ष्णो रे॒वती॑। गा॒वः प॒रस्ता॑द्व॒थ्सा
अ॒वस्ता॑त्। अ॒श्विनो॑रश्व॒युजौ॑। ग्रामः॑ प॒रस्ता॒थ्सेना॑ऽवस्ता॑त्।
य॒मस्या॑प॒भर॑णीः। अ॒प॒कर्ष॑न्तः प॒रस्ता॑दप॒वह॑न्तो॑ऽवस्ता॑त्।
पूर्णा॑ प॒श्चाद्य॑त्ते दे॒वा अ॒दधुः॑॥५॥

आर्द्रमवस्ताद्वहमाना अवस्तादभ्यारूढमवस्तात्पन्था अवस्ताद्वथ्सा अवस्तात्पञ्च च॥—[१]

यत्पु॒ण्यं नक्ष॑त्रम्। तद्वद्वु॑र्वीतोपव्युषम्। य॒दा वै सूर्य॑ उ॒देति॑।
अथ॑ नक्ष॑त्रं नैति॑। याव॑ति तत्र॒ सूर्यो॑ गच्छे॑त्। यत्र॑ जघ॒न्यं
पश्ये॑त्। ताव॑ति कुर्वीत यत्का॒री स्या॑त्। पु॒ण्या॒ह ए॒व कु॑रुते।
ए॒व५ ह॒ वै य॒ज्ञेषु॑ च श॒तद्यु॑म्नं च मा॒थ्स्यो नि॑रवसाय॒यां
च॑कार॥६॥

यो वै नक्ष॑त्रियं प्र॒जाप॑तिं वेद॑। उ॒भयो॑रेनं लो॒कयो॑र्विदुः। हस्त॑
ए॒वास्य॑ हस्तः। चि॒त्रा शि॑रः। नि॒ष्ट्या हृ॑दयम्। ऊ॒रू वि॒शाखे॑।
प्र॒तिष्ठा॑ऽनू॒राधाः॑। ए॒ष वै नक्ष॑त्रियः प्र॒जाप॑तिः। य ए॒वं वेद॑।
उ॒भयो॑रेनं लो॒कयो॑र्विदुः॥७॥

अ॒स्मि॒श्चामु॒ष्मि॒श्च। यां का॒मये॑त दु॒हित॑रं प्रि॒या

स्यादिति। तां निष्ट्यायां दद्यात्। प्रियैव भवति। नेव तु पुनरागच्छति। अभिजिन्नाम् नक्षत्रम्। उपरिष्ठादषाढानाम्। अवस्ताच्छ्रोणायै। देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवास्तस्मिन्नक्षत्रेऽभ्यजयन्॥८॥

यदभ्यजयन्। तदभिजितोऽभिजित्वम्। यं कामयेतानप-
ज्यं जयेदिति। तमेतस्मिन्नक्षत्रे यातयेत्। अनपज्यमेव
जयति। पापपराजितमिव तु। प्रजापतिः पशूनसृजत।
ते नक्षत्रं नक्षत्रमुपातिष्ठन्त। ते समावन्त एवाभवन्। ते
रेवतीमुपातिष्ठन्त॥९॥

ते रेवत्यां प्राभवन्। तस्माद्देवत्यां पशूनां कुर्वीत।
यत्किं चार्वाचीन्५ सोमात्। प्रैव भवन्ति। सलिलं वा
इदमन्तरासीत्। यदतरन्। तत्तारकाणां तारकत्वम्। यो
वा इह यजते। अमुं स लोकं नक्षते। तन्नक्षत्राणां
नक्षत्रत्वम्॥१०॥

देवगृहा वै नक्षत्राणि। य एवं वेद। गृह्यैव भवति।
यानि वा इमानि पृथिव्याश्चित्राणि। तानि नक्षत्राणि।
तस्मादक्षीलनामंश्चित्रे। नावस्येन्न यजेत। यथा पापाहे
कुरुते। तादृगेव तत्। देवनक्षत्राणि वा अन्यानि॥११॥

यमनक्षत्राण्यन्यानि। कृत्तिकाः प्रथमम्। विशाखे उत्तमम्।
तानि देवनक्षत्राणि। अनूराधाः प्रथमम्। अपभरणीरुत्तमम्।
तानि यमनक्षत्राणि। यानि देवनक्षत्राणि। तानि दक्षिणेन

परि॒यन्ति॑ । या॒नि य॒मनक्ष॑त्राणि॥१२॥

तान्यु॒त्तरे॑ण । अ॒न्वे॑षाम॒राध्स्मेति॑ । तद॒नूरा॑धाः । ज्ये॒ष्ठमे॑षाम॒वधि॑ष्मेति॑ । तज्ये॑ष्ठ॒घ्नी । मूल॑मे॒षामवृ॑क्षा॒मेति॑ । तन्मूल॑व॒र्हणी॑ । यत्रा॑स॒हन्त॑ । तद॑षा॒ढाः । यद॑श्लो॒णत्॥१३॥

तच्छ्रो॑णा । यद॒शृ॒णोत् । तच्छ्र॑वि॒ष्ठाः । यच्छ्र॑तम॒भिष॑ज्यन् । तच्छ्र॑तम॒भिषक् । प्रो॒ष्ठप॑दे॒षूद॑यच्छन्त । रे॒वत्या॑म॒रव॑न्त । अ॒श्वयु॑जो॒रयु॑ञ्जत । अ॒प॒भर॑णी॒ष्वपा॑व॒हन् । तानि॒ वा ए॒तानि॑ यमनक्षत्राणि । यान्ये॒व दे॑वनक्षत्राणि । तेषु॑ कुर्वीत यत्का॒री स्यात् । पु॒ण्या॒ह ए॒व कुरु॑ते॥१४॥

चकारै॒वं वेदो॑भयो॒रेन॑ लो॒कयो॑र्विदु॒रज॑यन्ने॒वती॑मुपा॒तिष्ठ॑न्त नक्षत्रत्वमु॒न्यानि॒ यानि॑ यमनक्षत्राण्यश्लो॒णद्य॑म॒नक्ष॑त्राणि त्रीणि॑ च॥

[२]

दे॒वस्य॑ सवि॒तुः प्रा॒तः प्र॑स॒वः प्रा॒णः । वरु॑णस्य सा॒यमा॑स॒वो॒ऽपानः॑ । यत्प्र॑ती॒चीनं॑ प्रा॒तस्त॑नात् । प्रा॒चीनं॑ स॒ङ्ग॒वात् । ततो॑ दे॒वा अ॑ग्नि॒ष्टोमं॑ निर॑मिम॒त । तत्तदा॑त्त॒वीर्यं॑ निर्मा॒र्गः । मि॒त्रस्य॑ स॒ङ्ग॒वः । तत्पु॑ण्यं तेज॒स्व्यहः॑ । तस्मा॒त्तर्हि॑ प॒शवः॑ स॒माय॑न्ति । यत्प्र॑ती॒चीनं॑ स॒ङ्ग॒वात्॥१५॥

प्रा॒चीनं॑ म॒ध्यं दि॑नात् । ततो॑ दे॒वा उ॒क्थ्यं॑ निर॑मिम॒त । तत्तदा॑त्त॒वीर्यं॑ निर्मा॒र्गः । बृ॒हस्प॑तेर्म॒ध्यं दि॑नः । तत्पु॑ण्यं तेज॒स्व्यहः॑ । तस्मा॒त्तर्हि॑ ते॒क्षिण॑ष्ठं तप॒ति । यत्प्र॑ती॒चीनं॑ म॒ध्यं दि॑नात् । प्रा॒चीनं॑मपरा॒ह्णात् । ततो॑ दे॒वाः षोड॑शि॒नं निर॑मिम॒त ।

तत्तदात्तवीर्यं निर्मार्गः॥१६॥

भगस्यापराहः। तत्पुण्यं तेजस्व्यहः। तस्मादपराह्णे कुमार्यो
भगमिच्छमानाश्चरन्ति। यत्प्रतीचीनमपराह्णात्। प्राचीनं
सायात्। ततो देवा अतिरात्रं निरमिमत्। तत्तदात्तवीर्यं
निर्मार्गः। वरुणस्य सायम्। तत्पुण्यं तेजस्व्यहः। तस्मात्तरहि
नानृतं वदेत्॥१७॥

ब्राह्मणो वा अष्टाविंशो नक्षत्राणाम्। समानस्याहः
पञ्च पुण्यानि नक्षत्राणि। चत्वार्यंशूलानि। तानि नव।
यच्च परस्तान्नक्षत्राणां यच्चावस्तात्। तान्येकादश। ब्राह्मणो
द्वादशः। य एवं विद्वान्त्संवत्सरं व्रतं चरति। संवत्सरेणैवास्य
व्रतं गुप्तं भवति। समानस्याहः पञ्च पुण्यानि नक्षत्राणि।
चत्वार्यंशूलानि। तानि नव। आग्नेयी रात्रिः। ऐन्द्रमहः।
तान्येकादश। आदित्यो द्वादशः। य एवं विद्वान्त्संवत्सरं
व्रतं चरति। संवत्सरेणैवास्य व्रतं गुप्तं भवति॥१८॥

सङ्गवाथोड्शिन् निरमिमत् तत्तदात्तवीर्यं निर्मार्गो वदेद्ववति समानस्याहः पञ्च पुण्यानि
नक्षत्राण्यष्टौ च॥

[३]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कति पात्राणि यज्ञं वहन्तीति।
त्रयोदशेति ब्रूयात्। स यद्वूयात्। कस्तानि निरमिमीतेति।
प्रजापतिरिति ब्रूयात्। स यद्वूयात्। कुतस्तानि
निरमिमीतेति। आत्मन् इति। प्राणापानाभ्यामेवोपा-

श्वन्तर्यामौ निरमिमीत॥१९॥

व्यानादुपांशुसर्वनम्। वाच ऐन्द्रवायवम्। दक्षऋतुभ्यां
मैत्रावरुणम्। श्रोत्रादाश्विनम्। चक्षुषः शुक्रामन्थिनौ। आत्मन
आग्रयणम्। अङ्गेभ्य उक्थ्यम्। आयुषो ध्रुवम्। प्रतिष्ठायां
ऋतुपात्रे। यज्ञं वाव तं प्रजापतिर्निरमिमीत। स निर्मितो
नाद्धियत् समं व्रीयत। स एतान्प्रजापतिरपिवापानपश्यत्।
तां निरवपत्। तैर्वै स यज्ञमप्यवपत्। यदपिवापा भवन्ति।
यज्ञस्य धृत्या असंव्रयाय॥२०॥

उपांश्वन्तर्यामौ निरमिमीतामिमीत् षट्॥ [४]

ऋतमेव परमेष्ठि। ऋतं नात्येति किञ्चना। ऋते समुद्र
आहितः। ऋते भूमिरियञ्श्रिता। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा।
तप आक्रान्तमुष्णिहा। शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य
तेजसा। ऋतेनास्य नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये।
तपसाऽस्यानु वर्तये। शिवेनास्योप वर्तये। शग्मेनास्याभि
वर्तये। तदृतं तथ्सत्यम्। तद्वृतं तच्छुकेयम्। तेन शकेयं तेन
राध्यासम्॥२१॥

यद्घर्मः पर्यवर्तयत्। अन्तान्पृथिव्या दिवः। अग्निरीशान्
ओजसा। वरुणो धीतिभिः सह। इन्द्रो मरुद्भिः सखिभिः
सह। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा। तप आक्रान्तमुष्णिहा।
शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य तेजसा। ऋतेनास्य
नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये। तपसाऽस्यानु वर्तये।

शिवेनास्योपं वर्तये। शग्मेनास्याभि वर्तये। तद्वृतं तत्सत्यम्।
तद्वृतं तच्छंकेयम्। तेन शकेयं तेन राध्यासम्॥२२॥

यो अस्याः पृथिव्यास्त्वचि। निर्वर्तयत्योषधीः। अग्निरीशान्
ओजसा। वरुणो धीतिभिः सह। इन्द्रो मरुद्भिः सखिभिः
सह। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा। तप आक्रान्तमुष्णिहा।
शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य तेजसा। ऋतेनास्य
नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये। तपसाऽस्यानु वर्तये।
शिवेनास्योपं वर्तये। शग्मेनास्याभि वर्तये। तद्वृतं तत्सत्यम्।
तद्वृतं तच्छंकेयम्। तेन शकेयं तेन राध्यासम्॥२३॥

एकं मासमुदसृजत्। परमेष्ठी प्रजाभ्यः। तेनाभ्यो मह
आवहत्। अमृतं मर्त्याभ्यः। प्रजामनु प्र जायसे। तदु ते
मर्त्यामृतम्। येन मासा अर्धमासाः। ऋतवः परिवत्सराः।
येन ते ते प्रजापते। ईजानस्य न्यवर्तयन्। तेनाहमस्य
ब्रह्मणा। निर्वर्तयामि जीवसे। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा।
तप आक्रान्तमुष्णिहा। शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य
तेजसा। ऋतेनास्य नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये।
तपसाऽस्यानु वर्तये। शिवेनास्योपं वर्तये। शग्मेनास्याभि
वर्तये। तद्वृतं तत्सत्यम्। तद्वृतं तच्छंकेयम्। तेन शकेयं तेन
राध्यासम्॥२४॥

परिवर्तये सहभिवर्तय उष्णिहा राध्यासं न्यवर्तयन्नुपवर्तये चत्वारि च। (ऋतमेव षोडश।

यद्घर्मो यो अस्याः सप्तदशसप्तदश। एकं मासं चतुर्विंशतिः)॥ [५]

दे॒वा वै यद्य॒ज्ञेऽकु॑र्वत। तदसु॑रा अकुर्वत। तेऽसु॑रा ऊ॒र्ध्वं
पृ॒ष्ठेभ्यो॑ नाप॑श्यन्। ते केशा॒नग्रेऽव॑पन्त। अथ॒ श्मश्रू॑णि।
अथो॑पप॒क्षौ। तत॑स्तेऽवा॑श्च आयन्। परा॑ऽभवन्। यस्यै॒वं
वप॑न्ति। अवा॑डेति॥२५॥

अथो॑ परै॒व भ॑वति। अथ॑ दे॒वा ऊ॒र्ध्वं पृ॒ष्ठेभ्यो॑ऽपश्यन्। त
उ॑पप॒क्षाव॑ग्रेऽव॑पन्त। अथ॒ श्मश्रू॑णि। अथ॒ केशा॑न्। तत॑स्ते-
ऽभवन्। सु॒व॒र्गं लो॒कमा॑यन्। यस्यै॒वं वप॑न्ति। भव॑त्या॒त्मना॑।
अथो॑ सु॒व॒र्गं लो॒कमे॑ति॥२६॥

अथै॒तन्मनु॑र्व॒त्रे मि॑थुनम॑पश्यत्। स श्मश्रू॑ण्यग्रेऽव॑पत।
अथो॑पप॒क्षौ। अथ॒ केशा॑न्। ततो॒ वै स प्राजा॑यत प्र॒जया॑
प॒शुभिः॑। यस्यै॒वं वप॑न्ति। प्र प्र॒जया॑ प॒शुभिर्मि॑थुनैर्जा॑यते।
दे॒वा॒सुराः॑ संय॑त्ता आसन्। ते सं॑व॒त्सरे॑ व्याय॑च्छन्त।
तान्दे॒वाश्चा॑तुर्मा॒स्यैरे॒वाभि॑ प्रायु॑ञ्जत॥२७॥

वैश्व॑दे॒वेन॑ च॒तुरो॑ मा॒सोऽवृ॑ञ्जतेन्द्रा॒जानः॑। ताञ्छी॒रुषं॑ नि
चाव॑र्तयन्त॒ परि॑ च। व॒रुण॑प्र॒घासै॑श्चतुरो॑ मा॒सोऽवृ॑ञ्जत॒
वरु॑णरा॒जानः॑। ताञ्छी॒रुषं॑ नि चाव॑र्तयन्त॒ परि॑ च।
सा॒कमे॒धैश्च॑तुरो॑ मा॒सोऽवृ॑ञ्जत॒ सोम॑रा॒जानः॑। ताञ्छी॒रुषं॑
नि चाव॑र्तयन्त॒ परि॑ च। या सं॑व॒त्सरे॑ उ॒पजी॑वाऽऽसी॑त्।
तामे॑षामवृ॑ञ्जत। ततो॑ दे॒वा अ॑भवन्। परा॑ऽसु॒राः॥२८॥

य ए॒वं वि॒द्वाश्चा॑तुर्मा॒स्यैर्य॑जते। भ्रातृ॑व्यस्यै॒व मा॒सो वृ॑क्ता।

शी॒र्षं नि च॑ वर्त॒यते॒ परि॑ च। यैषा सं॒वत्स॒र उ॑पजी॒वा।
वृ॒द्धे तां भ्रातृ॑व्यस्य। क्षु॒धाऽस्य॒ भ्रातृ॑व्यः परा॑ भवति।
लो॒हिता॒यसे॒न नि॒ वर्त॒यते। यद्वा इ॒माम॒ग्नि॒र्ऋ॒तावा॑गते
नि॒वर्त॒यति। ए॒तदे॒वैना॑रू॒पं कृ॒त्वा नि॒वर्त॒यति। सा ततः॑
श्व॒श्वो भू॒यसी॒ भव॑न्त्येति॥२९॥

प्र जा॑यते। य ए॒वं वि॒द्वान्लो॒हिता॒यसे॒न नि॒वर्त॒यते। ए॒तदे॒व रू॒पं
कृ॒त्वा नि॒ वर्त॒यते। स ततः॑ श्व॒श्वो भू॒यान्भ॒वन्ने॒ति। प्रै॒व जा॑यते।
त्रे॒ण्या श॑ल॒ल्या नि॒ वर्त॒येत। त्री॒णि त्री॒णि वै दे॒वाना॑मृ॒द्धानि॑।
त्री॒णि छ॒न्दा॑र॒सि। त्री॒णि स॒व॒नानि॑। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः॥३०॥

ऋ॒ध्यामे॒व तद्वी॑र्य ए॒षु लो॒केषु॒ प्रति॑ तिष्ठति। यच्चा॑तु॒र्मास्य॒-
या॒ज्या॑त्मनो॒ नाव॑द्येत्। दे॒वेभ्य॒ आवृ॑श्चेत। च॒तृषु॒ चतृ॑षु मा॒सेषु॒
नि॒ वर्त॒येत। प॒रोक्ष॑मे॒व तद्दे॒वेभ्य॒ आ॒त्मनो॑ऽव॒द्यत्य॑ना॒व्रस्का॒य।
दे॒वानां॑ वा ए॒ष आ॒नीतः॑। यश्चा॑तु॒र्मास्य॒याजी॑। य ए॒वं वि॒द्वान्नि
च॑ वर्त॒यते॒ परि॑ च। दे॒वता॑ ए॒वाप्ये॑ति। नास्य॑ रु॒द्रः प्र॒जां
प॒शून्भि॒ मन्य॑ते॥३१॥

ए॒त्येत्य॒युञ्ज॒तासु॑रा ए॒ति लो॒का मन्य॑ते॥ [६]

आ॒युषः॑ प्रा॒णर॑ सन्त॑नु। प्रा॒णाद॑पा॒नर॑ सन्त॑नु। अ॒पा॒ना॒द्यान॑र॑
सन्त॑नु। व्या॒नाच्चक्षुः॑ सन्त॑नु। चक्षु॑षः श्रो॒त्रर॑ सन्त॑नु।
श्रो॒त्रा॒न्मनः॑ सन्त॑नु। मन॑सो वाच॑र॑ सन्त॑नु। वा॒च आ॒त्मान॑र॑
सन्त॑नु। आ॒त्मनः॑ पृथि॒वीर॑ सन्त॑नु। पृथि॒व्या अ॒न्तरि॑क्ष॑र॑
सन्त॑नु। अ॒न्तरि॑क्षा॒द्वि॒वर॑ सन्त॑नु। दि॒वः सु॒वः सन्त॑नु॥३२॥

अन्तरिक्षं सन्तनु द्वे च॥ ————— [७]

इन्द्रो दधीचो अस्थभिः। वृत्राण्यप्रतिष्कृतः। जघान
नवतीर्नवा। इच्छन्नश्वस्य यच्छिरः। पर्वतेष्वपश्रितम्।
तद्विदच्छर्यणावति। अत्राह गोरमन्वत। नाम त्वष्टुरपीच्यम्।
इत्था चन्द्रमसो गृहे। इन्द्रमिद्राथिनो बृहत्॥ ३३॥

इन्द्रमर्केभिरर्किणः। इन्द्रं वाणीरनूषत। इन्द्र इद्धर्योः सचा।
सम्मिश्र आवचो युजा। इन्द्रो वज्री हिरण्ययः। इन्द्रो दीर्घाय
चक्षसे। आ सूर्यं रोहयद्विवि। वि गोभिरद्विमैरयत्। इन्द्र
वाजेषु नो अवा। सहस्रप्रधनेषु च॥ ३४॥

उग्र उग्रभिरूतिभिः। तमिन्द्रं वाजयामसि। महे वृत्राय
हन्तवे। स वृषा वृषभो भुवत्। इन्द्रः स दामने कृतः।
ओजिष्ठः स बलं हितः। द्युम्नी श्लोकी स सौम्यः। गिरा वज्रो
न सम्भृतः। सबलो अनपच्युतः। ववक्षुरुग्रो अस्तृतः॥ ३५॥

बृहच्चास्तृतः॥ ————— [८]

देवासुराः संयन्ता आसन्। स प्रजापतिरिन्द्रं ज्येष्ठं पुत्रमप
न्यधत्त। नेदेनमसुरा बलीयांसोऽहनन्निति। प्रह्लादो ह वै
कायाधुवः। विरोचनं स्वं पुत्रमप न्यधत्त। नेदेनं देवा
अहनन्निति। ते देवाः प्रजापतिमुपसमेत्योचुः। नाराजकस्य
युद्धमस्ति। इन्द्रमन्विच्छामेति। तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छन्॥ ३६॥

तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दन्। तमिष्टिभिरन्वैच्छन्। तमिष्टिभिरन्व-

विन्दन्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्टयो ह वै नाम। ता इष्टयु
इत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः। तस्मा
एतमाग्नावैष्णवमेकादशकपालं दीक्षणीयं निरवपन्।
तदपद्रुत्यातन्वत। तान्पत्नीसंयाजान्त उपानयन्॥३७॥

ते तदन्तमेव कृत्वोदद्रवन्। ते प्रायणीयमभि समारोहन्।
तदपद्रुत्यातन्वत। ताञ्छुय्वन्त उपानयन्। ते तदन्तमेव
कृत्वोदद्रवन्। त आतिथ्यमभि समारोहन्। तदपद्रुत्यातन्वत।
तानिडान्त उपानयन्। ते तदन्तमेव कृत्वोदद्रवन्। तस्मादेता
एतदन्ता इष्टयः सन्तिष्ठन्ते॥३८॥

एव२ हि देवा अकुर्वत। इति देवा अकुर्वत। इत्यु वै मनुष्याः
कुर्वते। ते देवा ऊचुः। यद्वा इदमुच्चैर्यज्ञेन चराम। तन्नोऽसुराः
पाप्माऽनुविन्दन्ति। उपा२शूपसदा चराम। तथा नोऽसुराः
पाप्मा नानुवेथस्यन्तीति। त उपा२शूपसदमतन्वत। तिस्र एव
सामिधेनीरनूच्य॥३९॥

स्रुवेणाधारमाधार्य। तिस्रः पराचीराहुतीरहुत्वा। स्रुवेणोपसदं
जुह्वां चक्रुः। उग्रं वचो अपावधीन्त्वेषं वचो अपावधी३
स्वाहेति। अशनयापिपासे ह वा उग्रं वचः। एनश्च वैरहत्यं
च त्वेषं वचः। एत२ ह वाव तच्चतुर्धाविहितं पाप्मानं
देवा अपजघ्निरे। तथो एवैतदेवंविद्यजमानः। तिस्र एव
सामिधेनीरनूच्य। स्रुवेणाधारमाधार्य॥४०॥

ति॒स्रः परा॑ची॒राहु॑तीर॒हुत्वा। सु॒वेणो॑प॒सदं॑ जुहोति। उ॒ग्रं वचो॑
 अपा॑वधीन्त्वे॒षं वचो॑ अपा॑वधी॒ऽस्व॒हेति॑। अ॒श॒न॒यापि॒पा॒से
 ह॒ वा उ॒ग्रं वचः॑। ए॒नश्च॒ वैर॑ह॒त्यं च॒ त्वेषं॑ वचः। ए॒तमे॒व
 तच्च॑तु॒र्धावि॒हितं पा॒प्मानं॑ यज॑मा॒नोऽपं॑ हते। ते॒ऽभि॒नीये॒वाहः॑
 प॒शुमा॑ऽल॒भन्त। अहं॑ ए॒व तद्दे॒वा अव॑र्ति पा॒प्मानं॑
 मृ॒त्युमप॑जघ्निरे। तेना॑भि॒नीये॒व रात्रेः॑ प्राच॑रन्। रात्रि॑या ए॒व
 तद्दे॒वा अव॑र्ति पा॒प्मानं॑ मृ॒त्युमप॑जघ्निरे॥४१॥

तस्मा॑दभि॒नीये॒वाहः॑ प॒शुमा॑ ल॒भेत। अहं॑ ए॒व तद्यज॑मा॒नोऽव॑र्ति
 पा॒प्मानं॑ भ्रातृ॑व्या॒नपं॑ नुदते। तेना॑भि॒नीये॒व रात्रेः॑ प्रच॑रेत्।
 रात्रि॑या ए॒व तद्यज॑मा॒नोऽव॑र्ति पा॒प्मानं॑ भ्रातृ॑व्या॒नपं॑ नुदते।
 स ए॒ष उ॑पवस॒थीये॒ऽहं द्वि॑दे॒वत्यः॑ प॒शुरा॑ ल॒भ्यते। द्वा॒यं वा
 अ॒स्मिँल्लो॒के यज॑मानः। अ॒स्थिं च॒ मा॒ऽसं च॑। अ॒स्थिं चै॒व
 तेन॑ मा॒ऽसं च॒ यज॑मानः स॒ऽस्कु॑रुते। ता वा ए॒ताः पञ्च॑
 दे॒वताः॑। अ॒ग्नीषो॑मा॒वग्नि॑र्मि॒त्रावरु॑णौ॥४२॥

प॒ञ्चप॒ञ्ची वै यज॑मानः। त्वङ्गा॒ऽस॒ऽस्ना॒वाऽस्थिं॑ म॒ज्जा।
 ए॒तमे॒व तत्प॑ञ्चधावि॒हितमा॒त्मानं॑ वरु॑णपा॒शान्मु॑ञ्चति।
 भे॒षज॑ता॒यै निर्व॑रुण॒त्वाय॑। त॒स्रस॑प्तभि॒श्छन्दा॑भिः प्रा॒तर॑ह॒यन्।
 तस्मा॑त्स॒प्त च॑तु॒रुत्तरा॑णि॒ छन्दा॑सि प्रा॒तरनु॒वाके॑ऽनू॒च्यन्ते।
 तमे॒तयो॑प॒समे॒त्योपा॑सीदन्। उपा॑स्मै गाय॒ता न॒र इति॑।
 तस्मा॑दे॒तया॑ बहि॒ष्पव॑मान उ॒पस॑द्यः॥४३॥

ऐ॒च्छन्न॒नय॑ऽस्तिष्ठन्तेऽनू॒च्यानू॒च्यं सु॒वेणा॑धार॒माधार्य॑ रात्रि॑या ए॒व तद्दे॒वा अव॑र्ति पा॒प्मानं॑

मृत्युमपञ्जघ्निरे मित्रावरुणौ नवं च (देवा यजमानो देवा देवा यजमानो यजमानः प्राचरं
प्रचरेदालंभन्तालंभेत मृत्युमपञ्जघ्निरे भ्रातृव्यान्॥)॥ [९]

स संमुद्र उत्तरतः प्राज्वलद्भूम्यन्तेन। एष वाव स संमुद्रः।
यच्चात्वालः। एष उवेव स भूम्यन्तः। यद्वेद्यन्तः। तदेतत्रिशलं
त्रिपूरुषम्। तस्मात्तं त्रिवितस्तं खनन्ति। स सुवर्णरज्जुताभ्यां
कुशीभ्यां परिगृहीत आसीत्। तं यदस्या अध्यजनयन्।
तस्मादादित्यः॥४४॥

अथ यथसुवर्णरज्जुताभ्यां कुशीभ्यां परिगृहीत आसीत्।
साऽस्य कौशिकता। तं त्रिवृताऽभि प्रास्तुवत। तं
त्रिवृताऽददत। तं त्रिवृताऽहरन्। यावती त्रिवृतो मात्रा।
तं पञ्चदशेनाभि प्रास्तुवत। तं पञ्चदशेनाददत। तं
पञ्चदशेनाहरन्। यावती पञ्चदशस्य मात्रा॥४५॥

त९ सप्तदशेनाभि प्रास्तुवत। त९ सप्तदशेनाददत।
त९ सप्तदशेनाहरन्। यावती सप्तदशस्य मात्रा। तस्य
सप्तदशेन ह्रियमाणस्य तेजो हरौऽपतत्। तमेकविंशेनाभि
प्रास्तुवत। तमेकविंशेनाददत। तमेकविंशेनाहरन्।
यावत्येकविंशस्य मात्रा। ते यत्रिवृता स्तुवते॥४६॥

त्रिवृतैव तद्यजमानमाददते। तं त्रिवृतैव हरन्ति। यावती
त्रिवृतो मात्रा। अग्निर्वै त्रिवृत्। यावद्वा अग्नेर्दहतो धूम
उदेत्यानु व्येति। तावती त्रिवृतो मात्रा। अग्नेरेवैनं तत्।
मात्रा९ सायुज्य९ सलोकता गमयन्ति। अथ यत्पञ्चदशेन

स्तुवते॑। पञ्चदशेनैव तद्यजमानमाददते॥४७॥

तं पञ्चदशेनैव हरन्ति। यावती पञ्चदशस्य मात्रा॑। चन्द्रमा
वै पञ्चदशः। एष हि पञ्चदश्यामपक्षीयते॑। पञ्चदश्यामापूर्यते॑।
चन्द्रमस एवैनं तत्। मात्रा॑ सायुज्यं सलोकतां गमयन्ति।
अथ यत्सप्तदशेन स्तुवते॑। सप्तदशेनैव तद्यजमानमाददते।
तं सप्तदशेनैव हरन्ति॥४८॥

यावती सप्तदशस्य मात्रा॑। प्रजापतिर्वै सप्तदशः। प्रजापतेरेवैनं
तत्। मात्रा॑ सायुज्यं सलोकतां गमयन्ति। अथ
यदेकविंशेन स्तुवते॑। एकविंशेनैव तद्यजमानमाददते।
तमेकविंशेनैव हरन्ति। यावत्येकविंशस्य मात्रा॑। असौ
वा आदित्य एकविंशः। आदित्यस्यैवैनं तत्॥४९॥

मात्रा॑ सायुज्यं सलोकतां गमयन्ति। ते कुश्या॑।
व्यघ्नन्। ते अहोरात्रे अभवताम्। अहरेव सुवर्णाऽभवत्।
रज्जुता रात्रिः। स यदादित्य उदेति। एतामेव तत्सुवर्णां
कुशीमनु समेति। अथ यदस्तमेति। एतामेव तद्रज्जुतां
कुशीमनुसंविशति। प्रह्लादो ह वै कायाध्रुवः। विरोचनं
स्वं पुत्रमुदास्यत्। स प्रदरोऽभवत्। तस्मात्प्रदरादुदकं
नाचामेत्॥५०॥

आदित्यः पञ्चदशस्य मात्रा॑ स्तुवते पञ्चदशेनैव तद्यजमानमाददते सप्तदशेनैव हरन्त्यादित्यस्यैवैनं
तद्विंशति चत्वारि च॥

ये वै चत्वारः स्तोमाः। कृतं तत्। अथ ये पञ्च। कलिः
सः। तस्माच्चतुष्टोमः। तच्चतुष्टोमस्य चतुष्टोमत्वम्। तदाहुः।
कृतमानि तानि ज्योतींषि। य एतस्य स्तोमा इति।
त्रिवृत्पञ्चदशः सप्तदश एकविंशः॥५१॥

एतानि वाव तानि ज्योतींषि। य एतस्य स्तोमाः।
सोऽब्रवीत्। सप्तदशेन हियमाणो व्यलेशिषि। भिषज्यन्ते
मेति। तमश्विनौ धानाभिरभिषज्यताम्। पूषा कर्मभेण।
भारती परिवापेण। मित्रावरुणौ पयस्यया। तदाहुः॥५२॥

यदश्विभ्यां धानाः। पूष्णः कर्मभः। भारत्यै परिवापः।
मित्रावरुणयोः पयस्याऽथ। कस्मादेतेषां हविषामिन्द्रमेव
यजन्तीति। एता ह्येनं देवता इति ब्रूयात्। एतैर्हविर्भि-
रभिषज्यंस्तस्मादिति। तं वसवोऽष्टाकपालेन प्रातः
सवनेऽभिषज्यन्। रुद्रा एकादशकपालेन माध्यं दिने सवने।
विश्वे देवा द्वादशकपालेन तृतीयसवने॥५३॥

स यदष्टाकपालान्प्रातः सवने कुर्यात्। एकादशकपालान्माध्यं
दिने सवने। द्वादशकपालांस्तृतीयसवने। विलोमं
तद्यज्ञस्य क्रियेत। एकादशकपालानेव प्रातः सवने कुर्यात्।
एकादशकपालान्माध्यं दिने सवने। एकादशकपालां-
स्तृतीयसवने। यज्ञस्य सलोमत्वाय। तदाहुः। यद्वसूनां
प्रातः सवनम्। रुद्राणां माध्यं दिनं सवनम्। विश्वेषां

देवानां॑ तृतीयसवनम्। अथ॒ कस्मा॑देतेषां॑ ह॒विषा॒मिन्द्र॑मेव
य॑ज॒न्तीति॑। ए॒ता ह्ये॑नं दे॒वता॒ इति॑ ब्रूयात्। ए॒तैर्ह॒विर्भि॑रभि॒-
ष॒ज्य॒स्तस्मा॑दिति॑॥५४॥

एकविंश आहुस्तृतीयसवने प्रातः सवनं पञ्च च॥ ————— [११]

तस्यावा॑चोऽवपा॒दाद॑बिभयुः। तमे॒तेषु॑ स॒प्तसु॑ छन्दः
स्वश्र॑यन्। यदश्र॑यन्। तच्छ्रा॑य॒न्तीय॑स्य श्राय॒न्तीय॑त्वम्।
यदवा॑रयन्। तद्वा॑रव॒न्तीय॑स्य वा॒रव॒न्तीय॑त्वम्। तस्यावा॑च
ए॒वाव॑पा॒दाद॑बिभयुः। तस्मा॑ ए॒तानि॑ स॒प्त च॑तु॒रुत्तरा॑णि
छन्दा॑स्युपा॒दधुः। तेषा॑मति॒ त्रीण्य॑रिच्यन्त। न त्रीण्युद॑-
भवन्॥५५॥

स बृ॒हती॑मे॒वास्पृ॑शत्। द्वाभ्या॑म॒क्षरा॑भ्याम्। अ॒होरा॒त्राभ्या॑मे॒वा
तदा॑हुः। क॒त॒मा सा॑ दे॒वाक्ष॑रा बृ॒हती॑। यस्या॒न्तत्प्र॒त्यति॑ष्ठत्।
द्वाद॑श पौर्ण॒मास्यः॑। द्वाद॑शाष्ट॒काः। द्वाद॑शमावा॒स्याः। ए॒षा
वाव॑ सा दे॒वाक्ष॑रा बृ॒हती॑॥५६॥

यस्यां॑ तत्प्र॒त्यति॑ष्ठ॒दिति॑। यानि॑ च॒ छन्दा॑स्य॒त्यरि॑च्यन्त।
यानि॑ च॒ नोद॑भवन्। तानि॑ निर्वी॒र्याणि॑ ही॒नान्य॑मन्यन्त।
साऽब्र॑वीद्वृ॒हती॑। मामे॒व भू॒त्वा। मामुप॑ स॒श्रय॑तेति॑।
च॒तुर्भि॑र॒क्षरै॑रनुष्टु॒ग्बृ॒हतीं॑ नोद॑भवत्। च॒तुर्भि॑र॒क्षरैः॑ प॒ङ्क्तिर्बृ॒हती॑-
म॒त्यरि॑च्यत। तस्या॑मे॒तानि॑ च॒त्वार्य॑क्षरा॑ण्यप॒च्छिद्या॑-
दधात्॥५७॥

ते बृहती एव भूत्वा। बृहतीमुप समंश्रयताम्। अष्टाभि-
रक्षरैरुष्णिग्बृहतीं नोदभवत्। अष्टाभिरक्षरैस्त्रिष्टुग्बृहतीमत्य-
रिच्यत। तस्यामेतान्यष्टावक्षराण्यपच्छिद्यादधात्। ते बृहती
एव भूत्वा। बृहतीमुप समंश्रयताम्। द्वादशभिरक्षरैर्गायत्री
बृहतीं नोदभवत्। द्वादशभिरक्षरैर्जगती बृहतीमत्यरिच्यत।
तस्यामेतानि द्वादशाक्षराण्यपच्छिद्यादधात्॥५८॥

ते बृहती एव भूत्वा। बृहतीमुप समंश्रयताम्। सौ॑ऽब्रवीत्प्रजा-
पतिः। छन्दा॑ंसि रथो मे भवत। युष्माभिर॑हमेतमध्वान॑मनु
सञ्चरा॑णीति। तस्य॑ गायत्री च जगती च पक्षाव॑भवताम्।
उ॒ष्णिक् त्रि॒ष्टुप् प्रष्ट्यौ॑। अ॒नुष्टुप् प॒ङ्क्तिश्च॒ धुर्यौ॑।
बृह॒त्येवोद्धि॑रभवत्। स ए॒तं छ॑न्दो॒रथमा॑स्थाय। ए॒तमध्वान॑मनु
सम॑चरत्। ए॒तं ह॒ वै छ॑न्दो॒रथमा॑स्थाय। ए॒तमध्वान॑मनु
सञ्च॑रति। येनै॑ष ए॒तत्सञ्च॑रति। य ए॒वं वि॒द्वान्सोमे॑न॒ यज॑ते।
य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑॥५९॥

अभ॒व॒न्वाव॒ सा दे॒वाक्ष॑रा बृह॒त्य॑दधाद्द्वाद॑शाक्षरा॑ण्यपच्छि॒द्या॑दधादा॒स्था॒य षट्॥—————[१२]

अ॒ग्नेः कृ॒त्तिका॒ यत्पु॑ण्यं दे॒वस्य॑ स॒वितु॑र्ब्रह्म॒वादि॑नः क॒त्यु॒तमे॒व दे॒वा वा आ॒युषः प्रा॑णमिन्द्रो
दधी॑चो दे॒वासुराः स प्र॑जाप॒तिः स सं॑मु॒द्रो ये वै च॒त्वार॑स्तस्या॒वाचो॑ द्वाद॑श॥१२॥

अ॒ग्नेः कृ॒त्तिका॒ दे॒वगृ॑हा ऋ॒तमे॒वर्ध्या॑मे॒व तिस्रः॑ प॒राची॑र्ये वै च॒त्वारो॑ नव॑पञ्चा॒शत्॥५९॥

अ॒ग्नेः कृ॒त्तिका॒ य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके पञ्चमः

प्रपाठकः समाप्तः॥

॥षष्ठमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः प्रपाठकः॥

अनु॑मत्यै पुरो॒डाशं॑मु॒ष्टाकं॑पालं॒ निर्व॑पति। ये प्र॒त्यञ्चः॑ श॒म्याया॑
अव॒शीय॑न्ते। तन्नैर्ऋ॒तमेकं॑कपालम्। इ॒यं वा अनु॑मतिः। इ॒यं
निर्ऋ॑तिः। नैर्ऋ॒तेन॒ पूर्वे॑ण प्रच॑रति। पा॒प्मानं॑मे॒व निर्ऋ॑तिं
पूर्वा॑ नि॒रव॑दयते। एकं॑कपालो भवति। एक॒धैव॑ निर्ऋ॑तिं
नि॒रव॑दयते। यदह॑त्वा गा॒रह॑पत्य ई॒युः॥१॥

रु॒द्रो भू॑त्वाऽग्नि॑रनु॒त्थाय॑। अध्व॒र्युं च॒ यज॑मानं च ह॒न्यात्।
वी॒हि स्वा॒हाऽऽहु॑तिं जुषा॒ण इ॒त्याह॑। आहु॑त्यै॒वैनं॑ श॒मय॑ति।
ना॒र्तिमा॑र्च्छत्यध्व॒र्युर्न॑ यज॑मानः। ए॒कोल्मु॑केन॒ यन्ति॑। तद्धि
निर्ऋ॑त्यै भा॒गधे॑यम्। इ॒मान्दि॑शं॒ यन्ति॑। ए॒षा वै निर्ऋ॑त्यै
दिक्। स्वा॒यांमे॒व दि॒शि निर्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते॥२॥

स्व॒कृतं॒ इरि॑णे जुहोति प्र॒दरे॑ वा। ए॒तद्वै निर्ऋ॑त्या आ॒यत॑नम्।
स्व ए॒वाय॑तने॒ निर्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते। ए॒ष ते॑ निर्ऋ॑ते भा॒ग
इ॒त्याह॑। नि॒दि॒शत्यै॒वैन॑म्। भू॒ते ह॒विष्म॑त्य॒सीत्या॑ह।
भू॒तिमे॒वोपा॑वर्तते। मु॒ञ्चेम॑म॒हंस॒ इत्या॑ह। अ॒हंस॒ ए॒वैनं॑
मु॒ञ्चति॑। अ॒ङ्गुष्ठाभ्यां॑ जुहोति॥३॥

अ॒न्तत॑ ए॒व निर्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते। कृ॒ष्णं वा॑सः कृ॒ष्णातू॑षं
दक्षि॑णा। ए॒तद्वै निर्ऋ॑त्यै रू॒पम्। रू॒पेणै॒व निर्ऋ॑तिं

नि॒रव॑दयते। अ॒प्र॒तीक्ष॑माय॑न्ति। नि॒र॒ऋ॒त्या अ॒न्त॒र्हि॒त्यै।
स्वाहा॑ नमो॑ य इ॒दं च॒कारेति॑ पु॒न॒रेत्य॑ गा॒र्ह॒पत्ये॑ जुहोति।
आहु॑त्यै॒व न॑म॒स्यन्तो॑ गा॒र्ह॒पत्यमु॑पाव॑र्तन्ते। आ॒नु॒म॒तेन॑
प्रच॑रति। इ॒यं वा अ॒नु॒म॒तिः॥४॥

इ॒यमे॒वास्मै॑ रा॒ज्यम॑नु॒ मन्य॑ते। धे॒नु॒र्दक्षि॑णा। इ॒मामे॒व
धे॒नुं कुरु॑ते। आ॒दि॒त्यं च॒रुं निर्व॑पति। उ॒भयी॑ष्वे॒व
प्र॒जास्व॑भिषि॑च्यते। दै॒वीषु॑ च॒ मानु॑षीषु च। व॒रो दक्षि॑णा।
व॒रो हि रा॒ज्यं॑ स॒मृ॒द्धौ। आ॒ग्ना॒वैष्ण॑वमेका॑दशकपालं
निर्व॑पति। अ॒ग्निः सर्वा॑ दे॒वताः॥५॥

विष्णु॑र्य॒ज्ञः। दे॒वता॑श्चै॒व य॒ज्ञं चाव॑ रुन्धे। वा॒म॒नो व॒ही दक्षि॑णा।
यद्व॒ही। तेना॑ऽऽग्ने॒यः। यद्वा॑म॒नः। तेन॑ वैष्ण॒वः स॒मृ॒द्धौ।
अ॒ग्नी॒षो॒मीय॑मेका॑दशकपालं निर्व॑पति। अ॒ग्नी॒षो॒माभ्या॑
वा इन्द्रो॑ वृ॒त्रम॑ह॒न्ति। यद॑ग्नी॒षो॒मीय॑मेका॑दशकपालं
निर्व॑पति॥६॥

वा॒त्र॒घ्नमे॒व विजि॑त्यै। हि॒र॒ण्यं दक्षि॑णा स॒मृ॒द्धौ। इन्द्रो॑ वृ॒त्रं
हृ॒त्वा। दे॒वता॑भिश्चे॒न्द्रियेण॑ च॒ व्या॑र्ध्यत। स ए॒तमै॑न्द्रा॒ग्नमेका॑-
दशकपालमपश्यत्। तन्नि॑र॒वपत्। तेन॑ वै स दे॒वता॑श्चे॒न्द्रियं
चावा॑रुन्ध। यदै॑न्द्रा॒ग्नमेका॑दशकपालं निर्व॑पति। दे॒वता॑श्चै॒व
तेनै॑न्द्रि॒यं च॒ यज॑मा॒नोऽव॑ रुन्धे। ऋ॒ष॒भो व॒ही दक्षि॑णा॥७॥

यद्व॒ही। तेना॑ऽऽग्ने॒यः। यदृ॑ष॒भः। तेनै॑न्द्रः स॒मृ॒द्धौ। आ॒ग्ने॒यम॑ष्टा-

कंपालं निर्वपति। ऐन्द्रं दधि। यदाग्नेयो भवति। अग्निर्वै
यज्ञमुखम्। यज्ञमुखमेवर्द्धिं पुरस्ताद्धत्ते। यदैन्द्रं दधि॥८॥

इन्द्रियमेवाव रुन्धे। ऋषभो वही दक्षिणा। यद्वही।
तेनाऽऽग्नेयः। यदृषभः। तेनैन्द्रः समृद्धौ। यावतीर्वै प्रजा
ओषधीनामहुतानामाश्नन्। ताः पराऽभवन्। आग्रयणं
भवति हुताद्याय। यजमानस्यापराभावाय॥९॥

देवा वा ओषधीष्वजिमयुः। ता इन्द्राग्नी उदजयताम्।
तावेतमैन्द्राग्रं द्वादशकपालं निर्वृणाताम्। यदैन्द्राग्नी
भवत्युज्जित्यै। द्वादशकपालो भवति। द्वादश मासाः
संवत्सरः। संवत्सरेणैवास्मा अन्नमव रुन्धे। वैश्वदेव-
श्चरुर्भवति। वैश्वदेवं वा अन्नम्। अन्नमेवास्मै स्वदयति॥१०॥

प्रथमजो वत्सो दक्षिणा समृद्धौ। सौम्यः श्यामाकं चरुं
निर्वपति। सोमो वा अकृष्टपच्यस्य राजा। अकृष्टपच्यमेवास्मै
स्वदयति। वासो दक्षिणा। सौम्यः हि देवताया वासः
समृद्धौ। सरस्वत्यै चरुं निर्वपति। सरस्वते चरुम्।
मिथुनमेवाव रुन्धे। मिथुनौ गावौ दक्षिणा समृद्धौ। एति
वा एष यज्ञमुखादध्याः। योऽग्नेर्देवताया एति। अष्टावेतानि
हवींषि भवन्ति। अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्रौऽग्निः। तेनैव
यज्ञमुखादध्या अग्नेर्देवतायै नैति॥११॥

ईयुर्निर्वदयतेऽङ्गुष्ठाभ्यां जुहोत्यनुमतिर्देवतां निर्वपति वही दक्षिणा यदैन्द्रं दध्यपराभावाय

स्वदयति गावो दक्षिणा समृद्धे षट्॥ [१]

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। ताः सृष्टा न प्राजायन्त। सौऽग्निरकामयत। अहमिमाः प्रजनयेयमिति। स प्रजापतये शुचमदधात्। सौऽशोचत्प्रजामिच्छमानः। तस्माद्यं च प्रजा भुनक्ति यं च न। तावुभौ शोचतः प्रजामिच्छमानौ। तास्वग्निमप्यसृजत्। ता अग्निरध्यैत्॥१२॥ सोमो रेतोऽदधात्। सविता प्राजनयत्। सरस्वती वाचमदधात्। पूषाऽपोषयत्। ते वा एते त्रिः संवत्सरस्य प्रयुज्यन्ते। ये देवाः पुष्टिपतयः। संवत्सरो वै प्रजापतिः। संवत्सरेणैवास्मै प्रजाः प्राजनयत्। ताः प्रजा जाता मरुतोऽघ्नन्। अस्मानपि न प्रायुक्षतेति॥१३॥

स एतं प्रजापतिर्मारुतं सप्तकपालमपश्यत्। तन्निरवपत्। ततो वै प्रजाभ्योऽकल्पत। यन्मारुतो निरुप्यते। यज्ञस्य क्लृप्त्यै। प्रजानामघाताय। सप्तकपालो भवति। सप्तगणा वै मरुतः। गणश एवास्मै विशं कल्पयति। स प्रजापतिरशोचत्॥१४॥

याः पूर्वाः प्रजा असृक्षि। मरुतस्ता अवधिषुः। कथमपराः सृजेयेति। तस्य शुष्मं आण्डं भूतं निरवर्तत। तद्व्यदहरत्। तदपोषयत्। तत्प्राजायत। आण्डस्य वा एतद्रूपम्। यदामिक्षा। यद्व्यद्धरति॥१५॥

प्रजा एव तद्यजमानः पोषयति। वैश्वदेव्यामिक्षा भवति।

वैश्वदेव्यो वै प्रजाः। प्रजा एवास्मै प्रजंनयति।
वाजिनमानयति। प्रजास्वेव प्रजातासु रेतो दधाति।
द्यावापृथिव्यं एकंकपालो भवति। प्रजा एव प्रजाता
द्यावापृथिवीभ्यामुभयतः परि गृह्णाति। देवासुराः संयन्ता
आसन्। सोऽग्निरब्रवीत्॥१६॥

मामग्रे यजत। मया मुखेनासुराञ्जेष्यथेति। मां द्वितीयमिति
सोमोऽब्रवीत्। मया राजा जेष्यथेति। मां तृतीयमिति
सविता। मया प्रसूता जेष्यथेति। मां चतुर्थीमिति सरस्वती।
इन्द्रियं वोऽहं धास्यामीति। मां पञ्चममिति पूषा। मया
प्रतिष्ठया जेष्यथेति॥१७॥

तैऽग्निना मुखेनासुरानजयन्। सोमेन राजा। सवित्रा
प्रसूताः। सरस्वतीन्द्रियमदधात्। पूषा प्रतिष्ठाऽऽसीत्। ततो
वै देवा व्यजयन्त। यदेतानि हवींषि निरुप्यन्ते विजित्यै।
नोत्तरवेदिमुपवपति। पशवो वा उत्तरवेदिः। अजाता इव
ह्येतरहि पशवः॥१८॥

ऐदित्यंशोचद्बृद्धरत्यब्रवीत्प्रतिष्ठया जेष्यथेत्येतरहि पशवः॥—————[२]

त्रिवृद्धरुहिर्भवति। माता पिता पुत्रः। तदेव तन्मिथुनम्। उल्बं
गर्भो जरायुः। तदेव तन्मिथुनम्। त्रेधा बरुहिः सन्नद्धं भवति।
त्रयं इमे लोकाः। एष्वेव लोकेषु प्रति तिष्ठति। एकधा पुनः
सन्नद्धं भवति। एकं इव ह्ययं लोकः॥१९॥

अ॒स्मिन्ने॒व तेन॑ लो॒के प्रति॑ तिष्ठति। प्र॒सुवो॑ भवन्ति।
 प्र॒थम॒जामे॒व पुष्टि॑मव॑ रुन्धे। प्र॒थम॒जो व॒त्सो दक्षि॑णा
 समृ॑द्धौ। पृ॒षदा॒ज्यं गृ॑ह्णाति। प॒शवो॑ वै पृ॒षदा॒ज्यम्।
 प॒शूने॒वाव॑ रुन्धे। प॒ञ्चगृ॑हीतं भवति। पाङ्का॒ हि प॒शवः॑।
 बहु॒रूपं॑ भवति॥२०॥

बहु॒रूपा॒ हि प॒शवः॑ समृ॑द्धौ। अ॒ग्निं म॑न्थन्ति। अ॒ग्निमु॑खा
 वै प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। यद॒ग्निं म॑न्थन्ति।
 अ॒ग्निमु॑खा ए॒व तत्प्र॒जा यज॑मानः सृजते। नव॑ प्रया॒जा
 इ॒ज्यन्ते॑। नवा॑नूया॒जाः। अ॒ष्टौ ह॒वी॒ःषि॑। द्वावा॑घा॒रौ।
 द्वावा॑ज्य॒भागौ॥२१॥

त्रि॒ॐश॒थ्सम्प॑द्यन्ते। त्रि॒ॐशद॑क्षरा वि॒राट्। अ॒न्नं वि॒राट्।
 वि॒राजै॒वान्नाद्य॑मव॑ रुन्धे। यज॑मानो वा ए॒क॒क॒पालः॑। तेज॒
 आ॒ज्यम्॑। यदे॒क॒क॒पाल॑ आ॒ज्य॑मानय॑ति। यज॑मानमे॒व
 तेज॑सा॒ सम॑र्धयति। यज॑मानो वा ए॒क॒क॒पालः॑। प॒शव॑
 आ॒ज्यम्॑॥२२॥

यदे॒क॒क॒पाल॑ आ॒ज्य॑मानय॑ति। यज॑मानमे॒व प॒शुभिः॑
 सम॑र्धयति। यद॒ल्प॑मानये॑त्। अ॒ल्पा ए॒नं प॒शवो॑ भु॒ञ्जन्त॑
 उ॒प॒तिष्ठे॑रन्। यद्व॒ह्वा॒नये॑त्। ब॒हव॑ ए॒नं प॒शवो॑भु॒ञ्जन्त॑
 उ॒प॒तिष्ठे॑रन्। ब॒ह्वा॒नीया॒विः पृ॑ष्ठं कुर्यात्। ब॒हव॑ ए॒वैन॑
 प॒शवो॑ भु॒ञ्जन्त॑ उ॒प॒तिष्ठ॑न्ते। यज॑मानो वा ए॒क॒क॒पालः॑।
 यदे॒क॒क॒पाल॑स्याव॒द्येत्॥२३॥

यजमानस्यावद्येत्। उद्धा माद्येद्यजमानः। प्र वा मीयेत।
सकृदेव होतव्यः। सकृदिव हि सुवर्गो लोकः। हुत्वाऽभि
जुहोति। यजमानमेव सुवर्गं लोकं गमयित्वा। तेजसा
समर्धयति। यजमानो वा एकंकपालः। सुवर्गो लोक
आहवनीयः॥ २४॥

यदेकंकपालमाहवनीये जुहोति। यजमानमेव सुवर्गं लोकं
गमयति। यद्धस्तेन जुहुयात्। सुवर्गाल्लोकाद्यजमानमव-
विध्येत्। स्रुचा जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै।
यत्प्राङ्घ्येत्। देवलोकमभिजयेत्। यदक्षिणा पितृलोकम्।
यत्प्रत्यक्॥ २५॥

रक्षांसि यज्ञं हन्युः। यदुदङ्गुः। मनुष्यलोकमभिजयेत्।
प्रतिष्ठितो होतव्यः। एकंकपालं वै प्रतितिष्ठन्तं द्यावापृथिवी
अनु प्रति तिष्ठतः। द्यावापृथिवी ऋतवः। ऋतून् यज्ञः। यज्ञं
यजमानः। यजमानं प्रजाः। तस्मात्प्रतिष्ठितो होतव्यः॥ २६॥

वाजिनो यजति। अग्निर्वायुः सूर्यः। ते वै वाजिनः। तानेव
तद्यजति। अथो खल्वाहुः। छन्दांसि वै वाजिन इति।
तान्येव तद्यजति। ऋक्सामे वा इन्द्रस्य हरी सोमपानौ।
तयोः परिधय आधानम्। वाजिनं भागधेयम्॥ २७॥

यदप्रहृत्य परिधीं जुहुयात्। अन्तराधानाभ्यां घासं प्रयच्छेत्।
प्रहृत्य परिधीं जुहोति। निराधानाभ्यामेव घासं प्रयच्छति।

ब॒र्हिषि॑ वि॒षिञ्च॑न्वाजि॒न॒मा न॑यति। प्र॒जा वै ब॒र्हिः। रे॒तो
वाजि॑नम्। प्र॒जास्वे॒व रे॒तो द॑धाति। स॒मु॒प॒हूय॑ भक्षयन्ति।
ए॒तत्सो॑मपी॒था ह्ये॑ते। अथो॑ आ॒त्मन्ने॒व रे॒तो द॑धते। यज॑मान
उत्त॑मो भ॑क्षयति। प॒शवो॑ वै वाजि॑नम्। यज॑मान ए॒व
प॒शून्प्रति॑ष्ठापयन्ति॥ २८॥

लोको ब॒हुरूपं॑ भ॑वत्याज्यभागौ प॒शव॑ आ॒ज्यम॑व॒द्येदा॑हव॒नीयः॑ प्र॒त्यक्त॑स्मात्प्रति॑ष्ठितो होत॒व्यो
भा॒ग॒धेय॑मे॒ते च॒त्वारि॑ च॥ [३]

प्र॒जाप॑तिः सवि॒ता भू॒त्वा प्र॒जा अ॑सृजत। ता ए॒न॒म॒त्य॑मन्यन्त।
ता अ॑स्मा॒दपा॑क्रामन्। ता वरु॑णो भू॒त्वा प्र॒जा
वरु॑णेनाग्राहयत्। ताः प्र॒जा वरु॑णगृही॒ताः। प्र॒जाप॑तिं
पुन॒रुपा॑धावन्नाथमिच्छ॒मानाः। स ए॒तान्प्र॒जाप॑तिर्वरुण-
प्र॒घासा॑नपश्यत्। तां निर॑वपत्। तैर्वै स प्र॒जा
वरु॑णपा॒शाद॑मुञ्चत्। यद्वरु॑णप्र॒घासा॑ निरु॒प्यन्ते॑॥ २९॥

प्र॒जाना॑मवरु॑णग्राहाय। तासां दक्षि॑णो बा॒हुर्य॑क्र॒ आसी॑त्।
स॒व्यः प्र॑सृतः। स ए॒तां द्वि॒तीयां॑ दक्षि॑णतो वेदिमुद॑हन्। ततो
वै स प्र॒जानां॑ दक्षि॑णं बा॒हुं प्रासा॑रयत्। यद्वि॒तीयां॑ दक्षि॑णतो
वेदिमु॒द्धन्ति॑। प्र॒जाना॑मे॒व तद्यज॑मानो दक्षि॑णं बा॒हुं प्रासा॑रयति।
तस्मा॑च्चातुर्मा॒स्यया॒ज्यमु॑ष्मि॒ल्लोक॑ उ॒भया॑बाहुः। य॒ज्ञाभि॑जित॒ः
ह्य॑स्य। पृथ॒मात्रा॑द्वेदी असं॑म्भिन्ने भवतः॥ ३०॥

तस्मा॑त्पृथ॒मात्रं॑ व्य॒सौ। उत्तर॑स्यां वेद्यामुत्तरवे॒दिमुप॑ वपति।

प॒शवो॒ वा उ॑त्तरवे॒दिः। प॒शूने॒वाव॑ रुन्धे। अथो॑ यज्ञप॒रुषो॒-
ऽन॑न्तरित्यै। ए॒तद्वा॑ह्मणान्ये॒व प॒ञ्च ह॒वी॑र॒षिः। अथै॒ष ऐ॑न्द्रा॒ग्नो
भ॑वति। प्रा॒णापा॒नौ वा ए॒तौ दे॒वाना॑म्। यद्वि॑न्द्रा॒ग्नी। यदै॑न्द्रा॒ग्नो
भ॑वति॥ ३१॥

प्रा॒णापा॒नावे॒वाव॑ रुन्धे। ओजो॒ बलं॑ वा ए॒तौ दे॒वाना॑म्।
यद्वि॑न्द्रा॒ग्नी। यदै॑न्द्रा॒ग्नो भ॑वति। ओजो॒ बल॑मे॒वाव॑ रुन्धे।
मा॒रुत्या॑मि॒क्षा भ॑वति। वा॒रुण्या॑मि॒क्षा। मे॒षी च॑ मे॒षश्च॑
भवतः। मि॒थुना ए॒व प्र॒जा व॑रुणपा॒शान्मु॑ञ्चति। लो॒मशौ
भ॑वतो मे॒ध्यत्वाय॑॥ ३२॥

श॒मीप॒र्णान्यु॑प॒ वप॑ति। घा॒समे॒वाभ्या॑मपि॒ यच्छ॑ति।
प्र॒जाप॑तिम॒न्नाद्यं॑ नोपा॒नम॑त्। स ए॒तेन॑ श॒तेध्मे॑न ह॒विषा॒-
ऽन्नाद्य॑मवा॒रुन्धे। यत्प॑रः श॒तानि॑ श॒मीप॒र्णानि॑ भव॒न्ति।
अ॒न्नाद्य॑स्याव॒रुद्धौ। सौ॒म्यानि॑ वै क॒रीरा॑णि। सौ॒म्या खलु॑
वा आहु॑तिर्दिवो वृष्टिं॑ च्यावयति। यत्क॒रीरा॑णि भव॒न्ति।
सौ॒म्ययै॒वाहु॑त्या दि॒वो वृष्टि॑मव॒ रुन्धे। का॒य एक॑कपालो
भवति। प्र॒जाना॑ क॒न्त्वाय॑। प्र॒तिपू॑रु॒षं क॑रम्भपा॒त्राणि॑ भव॒न्ति।
जा॒ता ए॒व प्र॒जा व॑रुणपा॒शान्मु॑ञ्चति। एक॑मति॒रिक्त॑म्।
ज॒निष्य॑मा॒णा ए॒व प्र॒जा व॑रुणपा॒शान्मु॑ञ्चति॥ ३३॥

नि॒रुप्य॑न्ते भवतो भवति मे॒ध्यत्वाय॑ रुन्धे षट्॥ [४]

उत्तर॑स्यां वे॒द्याम॒न्यानि॑ ह॒वी॑र॒षि सा॑दयति। दक्षि॑णायां
मा॒रुती॑म्। अ॒प॒धुर॑मे॒वैना॑ युनक्ति। अथो॑ ओजं॒ ए॒वासा॑मव॒

हरति। तस्माद्ब्रह्मणश्च क्षत्राच्च विशोऽन्यतोऽपक्रमिणीः।
मारुत्या पूर्वया प्रचरति। अनृतमेवाव यजते। वारुण्योत्तरया।
अन्तत एव वरुणमव यजते। यदेवाध्वर्युः करोति॥३४॥

तत्प्रतिप्रस्थाता करोति। तस्माद्यच्छेयां न करोति। तत्पापी-
यान् करोति। पत्नीं वाचयति। मेध्यामेवैनां करोति। अथो तप
एवैनामुप नयति। यज्ञारं सन्तन्न प्रब्रूयात्। प्रियं ज्ञातिं
रुन्ध्यात्। असौ मे जार इति निर्दिशेत्। निर्दिश्यैवैनं
वरुणपाशेन ग्राहयति॥३५॥

प्रघास्यान् हवामह इति पत्नीमुदानयति। अहृतैवैनाम्।
यत्पत्नी पुरोनुवाक्यामनुब्रूयात्। निर्वीर्यो यजमानः स्यात्।
यजमानोऽन्वाह। आत्मन्नेव वीर्यं धत्ते। उभौ याज्यां
सवीर्यत्वाय। यद्दामे यदरण्य इत्याह। यथोदितमेव वरुणमव
यजते। यजमानदेवत्यो वा आहवनीयः॥३६॥

भ्रातृव्यदेवत्यो दक्षिणः। यदाहवनीये जुहुयात्। यजमानं
वरुणपाशेन ग्राहयेत्। दक्षिणेऽग्नौ जुहोति। भ्रातृव्यमेव
वरुणपाशेन ग्राहयति। शूर्पेण जुहोति। अन्यमेव वरुणमव
यजते। शीर्षन्नधि निधाय जुहोति। शीर्षत एव वरुणमव
यजते। प्रत्यङ्घ्रिं जुहोति॥३७॥

प्रत्यङ्घ्रिः वरुणपाशान्निर्मुच्यते। अक्रन्कर्म कर्मकृत इत्याह।

देवाऽनृणं निरवदाय। अनृणा गृहानुप प्रेतेति वावैतदाह।
वरुणगृहीतं वा एतद्यज्ञस्य। यद्यजुषा गृहीतस्यातिरिच्यते।
तुषाँश्च निष्कासश्च। तुषैँश्च निष्कासेन चावभृथमवैति।
वरुणगृहीतेनैव वरुणमवयजते। अपोऽवभृथमवैति॥३८॥

अप्सु वै वरुणः। साक्षादेव वरुणमवयजते। प्रति-
युतो वरुणस्य पाश इत्याह। वरुणपाशादेव निर्मुच्यते।
अप्रतीक्षमा यन्ति। वरुणस्यान्तरहित्यै। एधोऽस्येधिषीमही-
त्याह। समिधैवाग्निं नमस्यन्त उपायन्ति। तेजोऽसि तेजो-
मयि धेहीत्याह। तेज एवाऽऽत्मन्धत्ते॥३९॥

करोति ग्राहयत्याहवनीयस्तिष्ठ जुहोत्यपोऽवभृथमवैति धत्ते॥—————[५]

देवासुराः संयत्ता आसन्। सोऽग्निरब्रवीत्। ममेयमनीक-
वती तनूः। तां प्रीणीत। अथासुरानभि भविष्यथेति।
ते देवा अग्नयेऽनीकवते पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपन्।
सोऽग्निरनीकवान्स्वेन भागधेयेन प्रीतः। चतुर्धाऽनीकान्य-
जनयत। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः॥४०॥

यदग्नयेऽनीकवते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपति। अग्निमेवा-
नीकवन्तः स्वेन भागधेयेन प्रीणाति। सोऽग्निरनीकवान्स्वेन
भागधेयेन प्रीतः। चतुर्धाऽनीकानि जनयते। असौ वा
आदित्योऽग्निरनीकवान्। तस्य रश्मयोऽनीकानि। साकं
सूर्येणोद्यता निर्वपति। साक्षादेवास्मा अनीकानि जनयति।
तेऽसुराः पराजिता यन्तः। द्यावापृथिवी उपाश्रयन्॥४१॥

ते दे॒वा म॒रुद्भ्यः॑ सा॒न्तप॒नेभ्य॑श्च॒रुं निर॑वपन्। ता॒न्द्यावा॑पृथि॒वी-
भ्या॑मे॒वोभ॑यतुः॒ सम॑तपन्। यन्म॒रुद्भ्यः॑ सा॒न्तप॒नेभ्य॑श्च॒रुं
नि॒र्वप॑ति। द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑मे॒व तदु॑भ॒यतो॑ यज॑मानो
भ्रातृ॑व्या॒न्त्सन्त॑पति। म॒ध्यन्दि॑ने नि॒र्वप॑ति। तर्हि॒ हि
तेक्षि॑ण॒ष्टं तप॑ति। च॒रुर्भ॑वति। स॒र्वत॑ ए॒वैना॒न्त्सन्त॑पति। ते
दे॒वाः श्वो॑विज॒यिन्ः सन्तः॑। सर्वा॑सां दु॒ग्धे गृ॑हमे॒धीय॑ च॒रुं
निर॑वपन्॥४२॥

आशि॑ता ए॒वाद्यो॑प॒वसाम॑। कस्य॒ वाऽहे॒दम्। कस्य॑ वा॒ श्वो
भ॑वि॒तेति॑। स श्रु॒तोऽभ॑वत्। तस्याहु॑तस्य॒ नाश॑न्। न हि
दे॒वा अहु॑तस्या॒शन्ति॑। ते॒ऽब्रु॑वन्। कस्मा॑ इ॒मं हौ॑ष्याम॒
इति॑। म॒रुद्भ्यो॑ गृ॒हमे॒धिभ्य॑ इत्य॑ब्रुवन्। तं म॒रुद्भ्यो॑ गृ॒हमे॒धिभ्यो॑-
ऽजु॑हवुः॥४३॥

ततो॑ दे॒वा अ॑भ॒वन्। परा॑ऽसु॒राः। यस्यै॒वं वि॒दुषो॑ म॒रुद्भ्यो॑
गृ॒हमे॒धिभ्यो॑ गृ॒हे जु॑ह॒ति। भव॑त्या॒त्मना॑। परा॑ऽस्य॒ भ्रातृ॑व्यो
भव॑ति। यद्वै य॒ज्ञस्य॑ पा॒कत्रा॑ क्रि॒यते॑। प॒शव्यं॑ तत्। पा॒कत्रा॑ वा
ए॒तत्क्रि॑यते। यन्ने॒ध्माब॑रु॒हिर्भ॑वति। न सा॑मि॒धेनी॑र॒न्वाह॑॥४४॥

न प्र॑या॒जा इ॒ज्यन्ते॑। ना॒नूया॒जाः। य ए॒वं वेद॑। प॒शुमा॑न्भवति।
आज्य॑भा॒गौ य॑जति। य॒ज्ञस्यै॒व चक्षु॑षी॒ नान्तरै॑ति।
म॒रुतो॑ गृ॒हमे॒धिना॑ यजति। भा॒ग॒धेये॑नै॒वैना॒न्त्सम॑र्धयति।
अ॒ग्नि॑ः स्वि॒ष्ट॒कृतं॑ यजति॒ प्रति॑ष्ठित्यै। इडा॑न्तो भवति। प॒शवो॑

वा इडा॥ पशुष्वेवोपरिष्ठात्प्रति तिष्ठति॥४५॥

असुरा अश्रयन्गृहमेधीयं चरुं निरवपन्नजुहवुरन्वाहेडाँन्तो भवति द्वे च॥—————[६]

यत्पत्नीं गृहमेधीयस्याश्नीयात्। गृहमेध्येव स्यात्। वि त्वस्य
यज्ञं ऋध्येत। यन्नाश्नीयात्। अगृहमेधी स्यात्। नास्य यज्ञो
व्यृद्धेत। प्रतिवेशं पचेयुः। तस्याश्नीयात्। गृहमेध्येव भवति।
नास्य यज्ञो व्यृद्धते॥४६॥

ते देवा गृहमेधीयेनेष्ट्वा। आशिता अभवन्। आञ्जताभ्यञ्जता।
अनुं वत्सान्वासयन्। तेभ्योऽसुराः क्षुधं प्राहिण्वन्। सा देवेषु
लोकमवित्वा। असुरान्पुनरगच्छत्। गृहमेधीयेनेष्ट्वा। आशिता
भवन्ति। आञ्जतेऽभ्यञ्जते॥४७॥

अनुं वत्सान् वासयन्ति। भ्रातृव्यायैव तद्यजमानः क्षुधं
प्राहिणोति। ते देवा गृहमेधीयेनेष्ट्वा। इन्द्राय निष्कासं
न्यदधुः। अस्मानेव श्व इन्द्रो निहितभाग उपावर्तितेति।
तानिन्द्रो निहितभाग उपावर्तत। गृहमेधीयेनेष्ट्वा। इन्द्राय
निष्कासं निदध्यात्। इन्द्र एवैनं निहितभाग उपावर्तते।
गार्हपत्ये जुहोति॥४८॥

भागधेयेनैवैनं समर्धयति। ऋषभमाह्वयति। वषट्कार एवास्य
सः। अथो इन्द्रियमेव तद्वीर्यं यजमानो भ्रातृव्यस्य वृद्धे।
इन्द्रो वृत्रं हत्वा। परां परावतमगच्छत्। अपाराधमिति
मन्यमानः। सोऽब्रवीत्। क इदं वेदिष्यतीति। तैऽब्रुवन्मरुतो

वरं वृणामहे॥४९॥

अथ वयं वेदाम। अस्मभ्यमेव प्रथमं हविर्निरूप्याता
इति। त एनमध्यक्रीडन्। तत्क्रीडिनां क्रीडित्वम्।
यन्मरुद्भ्यः क्रीडिभ्यः प्रथमं हविर्निरूप्यते विजित्यै।
साकं सूर्येणोद्यता निर्वपति। एतस्मिन्वै लोक इन्द्रो
वृत्रमहन्त्समृद्धौ। एतद्ब्राह्मणान्येव पञ्च हवींषि। एतद्ब्राह्मण
ऐन्द्राग्रः। अथैष ऐन्द्रश्चरुर्भवति॥५०॥

उद्धारं वा एतमिन्द्र उदहरत। वृत्रं हत्वा। अन्यासु
देवतास्वधि। यदेष ऐन्द्रश्चरुर्भवति। उद्धारमेव तं यजमान
उद्धरते। अन्यासु प्रजास्वधि। वैश्वकर्मण एकंकपालो
भवति। विश्वान्येव तेन कर्माणि यजमानोऽव रुन्धे॥५१॥

ऋद्धतेऽभ्यञ्जते जुहोति वृणामहे भवत्यष्टौ च॥—————[७]

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता वरुण-
प्रघासैर्वरुणपाशादमुञ्चत्। साकमेधैः प्रत्यस्थापयत्। त्र्यम्बकै
रुद्रं निरवादयत। पितृयज्ञेन सुवर्गं लोकमगमयत्।
यद्वैश्वदेवेन यजते। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते। ता
वरुणप्रघासैर्वरुणपाशान्मुञ्चति। साकमेधैः प्रतिष्ठापयति।
त्र्यम्बकै रुद्रं निरवादयते॥५२॥

पितृयज्ञेन सुवर्गं लोकं गमयति। दक्षिणतः प्राचीनावीती
निर्वपति। दक्षिणावृद्धि पितृणाम्। अनादृत्य तत्। उत्तरत

ए॒वोप॒वीय॒ निर्व॑पेत्। उ॒भये॒ हि दे॒वाश्च॑ पि॒तरं॑श्चे॒ज्यन्ते॑। अथो॒
यदे॒व दक्षि॑णा॒र्धेऽधि॒ श्रय॑ति। तेन॑ दक्षि॒णावृ॑त्। सोमा॑य
पि॒तृमते॑ पुरो॒डाश॒ षट्क॑पालं॒ निर्व॑पति। सं॒वत्स॒रो वै सोमः॑
पि॒तृमा॑न्॥ ५३॥

सं॒वत्स॒रमे॒व प्री॑णाति। पि॒तृभ्यो॑ ब॒र्हिष॑द्भ्यो॑ धा॒नाः। मासा॑
वै पि॒तरो॑ ब॒र्हिष॑दः। मासा॑ने॒व प्री॑णाति। यस्मि॒न्वा ऋ॒तौ
पुरु॑षः प्र॒मीय॑ते। सो॑ऽस्या॒मुष्मि॑ल्लो॒के भ॑वति। ब॒हुरू॒पा धा॒ना
भ॑वन्ति। अ॒होरा॒त्राणा॑म॒भिजि॑त्यै। पि॒तृभ्यो॑ऽग्नि॒ष्वात्तेभ्यो॑
म॒न्थम्। अ॒र्धमा॑सा वै पि॒तरो॑ऽग्नि॒ष्वात्ताः॥ ५४॥

अ॒र्धमा॑साने॒व प्री॑णाति। अ॒भिवा॑न्या॒यै दु॒ग्धे भ॑वति। सा हि
पि॒तृदे॒वत्य॑ दु॒हे। यत्पू॑र्णम्। तन्म॑नु॒ष्या॑णाम्। उप॒र्यर्धो॑ दे॒वाना॑म्।
अ॒र्धः पि॑तृ॒णाम्। अ॒र्ध उप॑म॒न्थति॑। अ॒र्धो हि पि॑तृ॒णाम्।
एक॑योप॑म॒न्थति॑॥ ५५॥

एका॒ हि पि॑तृ॒णाम्। दक्षि॑णोप॑म॒न्थति॑। दक्षि॑णावृद्धि
पि॑तृ॒णाम्। अना॑र॒भ्योप॑म॒न्थति॑। तद्धि पि॑तृ॒न्गच्छ॑ति।
इ॒मान्दिशं॑ वेदि॒मुद्ध॑न्ति। उ॒भये॒ हि दे॒वाश्च॑ पि॒तरं॑श्चे॒ज्यन्ते॑।
चतुः॑ स्र॒क्तिर्भ॑वति। सर्वा॒ ह्यनु॑ दिशः॑ पि॒तरः॑। अखा॑ता
भवति॥ ५६॥

खा॒ता हि दे॒वाना॑म्। म॒ध्यतो॑ऽग्निरा॒धीय॑ते। अ॒न्ततो॑
हि दे॒वाना॑मा॒धीय॑ते। वर्षी॑यानि॒ध्म इ॒ध्माद्भव॑ति

व्यावृत्त्यै। परिश्रयति। अन्तरहितो हि पितृलोको
मनुष्यलोकात्। यत्परुषि दिनम्। तद्देवानाम्। यदन्तरा।
तन्मनुष्याणाम्॥ ५७ ॥

यत्समूलम्। तत्पितृणाम्। समूलं ब्रूहिर्भवति व्यावृत्त्यै।
दक्षिणा स्तृणाति। दक्षिणावृद्धिं पितृणाम्। त्रिः पर्येति।
तृतीये वा इतो लोके पितरः। तानेव प्रीणाति। त्रिः पुनः
पर्येति। षट्सम्पद्यन्ते॥ ५८ ॥

षड्वा ऋतवः। ऋतून्नेव प्रीणाति। यत्प्रस्तरं यजुषा गृहीयात्।
प्रमायुको यजमानः स्यात्। यन्न गृहीयात्। अनायतनः
स्यात्। तूष्णीमेव न्यस्येत्। न प्रमायुको भवति। नानायतनः।
यत्रीन्परिधीन्परिदध्यात्॥ ५९ ॥

मृत्युना यजमानं परिगृहीयात्। यन्न परिदध्यात्।
रक्षांसि यज्ञं हन्युः। द्वौ परिधी परिदधाति।
रक्षंसामपहत्यै। अथो मृत्योरेव यजमानमुत्सृजति।
यत्रीणि त्रीणि हवींष्युदाहरैयुः। त्रयस्त्रय एषां साकं
प्रमीयेरन्। एकैकमनूचीनान्युदाहरन्ति। एकैक एवैषामन्वञ्चः
प्रमीयते। कशिपुं कशिपव्याय। उपबर्हणमुपबर्हण्याय।
आञ्जनमाञ्जन्याय। अभ्यञ्जनमभ्यञ्जन्याय। यथाभागमे-
वैनान्प्रीणाति॥ ६० ॥

निरवदयते पितृमानं शिष्यान्ता एकयोपं मन्थत्यखाता भवति मनुष्याणां पद्यन्ते परिदध्यान्मीयते

पञ्चं च॥ [८]

अ॒ग्नये॑ दे॒वेभ्यः॑ पि॒तृभ्यः॑ समि॒ध्यमा॑ना॒यानु॑ ब्रूहीत्या॑ह।
उ॒भये॑ हि दे॒वाश्च॑ पि॒तर॑श्चेज्यन्ते॑। ए॒काम॑न्वा॒ह। ए॒का हि॑
पि॒तृणा॑म्। त्रि॒रन्वा॑ह। त्रि॒र्हि दे॒वाना॑म्। आ॒घ्रा॒रावा॑घ्रा॒रय॑ति।
य॒ज्ञप॑रुषो॒रन॑न्तरित्यै। ना॒र्षेयं॑ वृ॒णीते॑। न हो॒ता॒रम्॥६१॥

यदा॑र्षेयं वृ॒णीत॑। यद्धो॒ता॒रम्। प्र॒मायु॑को॒ यज॑मानः स्यात्।
प्र॒मायु॑को॒ होता॑। तस्मान्न॑ वृ॒णीते॑। यज॑मानस्य॒ होतु॑र्गोपी॒थाय॑।
अप॑ ब॒र्हिषः॑ प्रया॒जान् य॑जति। प्र॒जा वै ब॒र्हिः। प्र॒जा ए॒व
मृ॒त्योरु॑त्सृजति। आ॒ज्य॒भा॒गौ य॑जति॥६२॥

य॒ज्ञस्यै॒व चक्षु॑षी॒ नान्ते॑रेति। प्रा॒ची॒ना॒वी॒ती सोमं॑ यजति।
पि॒तृदे॒वत्या॑ हि। ए॒षाऽऽहु॑तिः। प॒ञ्चकृ॑त्वोऽव॑ द्यति। प॒ञ्च ह्ये॑ता
दे॒वताः॑। द्वे पु॒रोऽनु॑वा॒क्ये। या॒ज्या दे॒वता॑ वष॒ट्कारः॑। ता ए॒व
प्री॑णाति। सन्त॑त॒मव॑ द्यति॥६३॥

ऋ॒तूना॑ꣳ सन्त॑त्यै। प्रै॒वैभ्यः॑ पूर्॒वया॑ पु॒रोऽनु॑वा॒क्यया॑ऽऽह।
प्रण॑यति द्विती॒यया॑। ग॒मय॑ति या॒ज्यया॑। तृती॒ये वा
इ॒तो लो॒के पि॒तरः॑। अ॒हं ए॒वैना॑न्पूर्॒वया॑ पु॒रोऽनु॑वा॒क्यया॑-
ऽत्यान॑यति। रात्रि॑यै द्विती॒यया॑। ऐ॒वैना॑न् या॒ज्यया॑ गमयति।
दक्षि॑ण॒तोऽव॑दाय। उ॒दङ्मु॑ति॒ क्राम॑ति॒ व्यावृ॑त्यै॥६४॥

आ स्व॒धेत्या॑श्रावयति। अस्तु॑ स्व॒धेति॑ प्र॒त्याश्रा॑वयति। स्व॒धा
नम॑ इति॒ वष॑ट्करोति। स्व॒धाका॑रो हि पि॒तृणा॑म्। सोम॒मग्ने॑

यजति। सोमप्रयाजा हि पितरः। सोमं पितृमन्तं यजति।
संवत्सरो वै सोमः पितृमान्। संवत्सरमेव तद्यजति।
पितृन्बर्हिषदो यजति॥६५॥

ये वै यज्वानः। ते पितरो बर्हिषदः। तानेव तद्यजति।
पितृन्ग्निष्वात्तान् यजति। ये वा अयज्वानो गृहमेधिनः।
ते पितरोऽग्निष्वात्ताः। तानेव तद्यजति। अग्निं कव्यवाहनं
यजति। य एव पितृणामग्निः। तमेव तद्यजति॥६६॥

अथो यथाऽग्निः स्विष्टकृतं यजति। तादृगेव तत्। एतत्ते
तत् ये च त्वामन्विति तिसृषु स्रक्तीषु निदधाति। तस्मादा
तृतीयात्पुरुषान्नाम न गृह्णन्ति। एतावन्तो हीज्यन्ते। अत्र
पितरो यथाभागं मन्दध्वमित्याह। ह्रीका हि पितरः। उदश्चो
निष्क्रामन्ति। एषा वै मनुष्याणां दिक्। स्वामेव तद्विशमनु
निष्क्रामन्ति॥६७॥

आहवनीयमुपतिष्ठन्ते। न्येवास्मै तद्धवते। यत्सत्याहवनीये।
अथान्यत्र चरन्ति। आतमितोरुपतिष्ठन्ते। अग्निमेवोपद्रष्टारं
कृत्वा। पितृन्निरवदयन्ते। अन्तं वा एते प्राणानां गच्छन्ति।
य आतमितोरुपतिष्ठन्ते। सुसन्दृशं त्वा वयमित्याह॥६८॥

प्राणो वै सुसन्दृक्। प्राणमेवाऽऽत्मन्दधते। योजा न्विन्द्र
ते हरी इत्याह। प्राणमेव पुनरयुक्त। अक्षन्नमीमदन्त हीति
गार्हपत्यमुपतिष्ठन्ते। अक्षन्नमीमदन्ताथ त्वोपतिष्ठामह इति

वावैतदाह। अमीमदन्त पितरः सोम्या इत्यभि प्रपद्यन्ते।
अमीमदन्त पितरोऽथ त्वाऽभि प्रपद्यामह इति वावैतदाह।
अपः परिषिञ्चति। मार्जयत्येवैनान्॥६९॥

अथो तर्पयत्येव। तृप्यति प्रजयां पशुभिः। य एवं
वेद। अपं बर्हिषावनूयाजौ यजति। प्रजा वै बर्हिः।
प्रजा एव मृत्योरुत्सृजति। चतुरः प्रयाजान् यजति।
द्वावनूयाजौ। षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतून्नेव
प्रीणाति। न पत्यन्वास्ते। न संयाजयन्ति। यत्पत्यन्वासीत।
यत्संयाजयेयुः। प्रमायुका स्यात्। तस्मान्नान्वास्ते। न
संयाजयन्ति। पत्नियै गोपीथाय॥७०॥

होतारमाज्यभागौ यजति सन्ततमवदति व्यावृत्त्यै बर्हिषदो यजति तमेव तद्यजत्यनु
निष्क्रामन्त्याहेनानृतवो नव च॥ [९]

प्रतिपूरुषमेककपालां निर्वपति। जाता एव प्रजा
रुद्रान्निरवदयते। एकमतिरिक्तम्। जनिष्यमाणा एव
प्रजा रुद्रान्निरवदयते। एककपाला भवन्ति। एकधैव रुद्रं
निरवदयते। नाभिघारयति। यदभिघारयेत्। अन्तरवचारिणः
रुद्रं कुर्यात्। एकोल्मुकेन यन्ति॥७१॥

तद्धि रुद्रस्य भागधेयम्। इमान्दिशं यन्ति। एषा वै रुद्रस्य
दिक्। स्वायामेव दिशि रुद्रं निरवदयते। रुद्रो वा अपशुकाया
आहुत्यै नातिष्ठत। असौ ते पशुरिति निर्दिशेद्यं द्विष्यात्।

यमेव द्वेष्टि। तमस्मै पशुं निर्दिशति। यदि न द्विष्यात्।
आखुस्ते पशुरिति ब्रूयात्॥७२॥

न ग्राम्यान्पशून् हिनस्ति। नारण्यान्। चतुष्पथे जुहोति। एष
वा अग्नीनां पङ्क्तिशो नाम। अग्निवत्येव जुहोति। मध्यमेन
पर्णेन जुहोति। सुगध्येषा। अथो खलु। अन्तमेनैव होतव्यम्।
अन्त एव रुद्रं निरवदयते॥७३॥

एष ते रुद्र भागः सह स्वस्त्राऽम्बिकयेत्याह। शरद्वा
अस्याम्बिका स्वसा। तया वा एष हिनस्ति। यं हिनस्ति।
तयैवैनं सह शमयति। भेषजङ्गव इत्याह। यावन्त
एव ग्राम्याः पशवः। तेभ्यो भेषजं करोति। अवाम्ब
रुद्रमदिमहीत्याह। आमेवैतामा शास्ते॥७४॥

त्र्यम्बकं यजामह इत्याह। मृत्योर्मुक्षीय माऽमृतादिति
वावैतदाह। उत्किरन्ति। भगस्य लीप्सन्ते। मूतैकृत्वा-
ऽऽसजन्ति। यथा जनं यतैऽवसं करोति। तादृगेव तत्।
एष ते रुद्र भाग इत्याह निरवत्यै। अप्रतीक्षमा यन्ति। अपः
परिषिञ्चति। रुद्रस्यान्तरहित्यै। प्र वा एतेऽस्माल्लोकाच्च्यवन्ते।
ये त्र्यम्बकैश्चरन्ति। आदित्यं चरुं पुनरेत्य निर्वपति। इयं
वा अदितिः। अस्यामेव प्रति तिष्ठन्ति॥७५॥

यन्ति ब्रूयन्निरवदयते शास्ते सिञ्चति षट्॥—————[१०]

अनुमत्यै वैश्वदेवेन ताः सृष्टास्त्रिवृत्प्रजापतिः सवितोत्तरस्यान्देवासुराः सौऽग्निर्यत्पत्नी वैश्वदेवेन

ता वरुणप्रघासैरग्नये देवेभ्यः प्रतिपूरुषं दश॥१०॥

अनुमत्यै प्रथमजो वृथसो बहुरूपा हि पशवस्तस्मात्पृथमात्रं यदग्नयेऽनीकवत उद्धारं वा
अग्नये देवेभ्यः प्रतिपूरुषं पञ्चसप्ततिः॥७५॥

अनुमत्यै प्रति तिष्ठन्ति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः

प्रपाठकः समाप्तः॥

॥सप्तमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके सप्तमः प्रपाठकः॥

ए॒तद्वा॑ह्म॒णान्ये॒व प॒ञ्च ह॒वी॑ऽषि॑। अथेन्द्रा॒य शु॒ना॒सीरा॑य
पुरो॒डाशं॑ द्वा॒दश॑क॒पालं॑ निर्व॑पति। सं॒व॒त्स॒रो वा
इन्द्रा॒शुना॒सीरः॑। सं॒व॒त्स॒रेणै॒वास्मा॑ अ॒न्नम॑व॒ रुन्धे॑। वा॒य॒व्यं
पयो॑ भवति। वा॒युर्वै वृ॒ष्ट्यै॑ प्र॒दाप॑यिता। स ए॒वास्मै॑
वृ॒ष्टिं प्र॒दाप॑यति। सौ॒र्य एक॑क॒पालो॑ भवति। सू॒र्येण॑ वा
अ॒मुष्मि॑ल्लो॒के वृ॒ष्टिर्धृ॑ता। स ए॒वास्मै॑ वृ॒ष्टिं नि॒यच्छ॑ति॥१॥

द्वा॒दश॑ग॒वः सी॒रं दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै। दे॒वा॒सुराः॑ सं॒यत्ता॑ आ॒सन्।
ते दे॒वा अ॒ग्निम॑ब्रुवन्। त्वया॑ वी॒रेणा॑सुरा॒नभि॑भ॒वामेति॑।
सोऽब्र॑वीत्। त्रेधाऽह॒मा॒त्मानं॑ वि॒क॑रिष्य॒ इति॑। स त्रेधा॑
ऽऽत्मानं॑ व्य॒कुरु॑त। अ॒ग्निं तृ॒तीयम्। रु॒द्रं तृ॒तीयम्। वरु॑णं
तृ॒तीयम्॥२॥

सोऽब्र॑वीत्। क इ॒दं तुरी॑यमि॒ति। अ॒हमि॑तीन्द्रोऽब्र॑वीत्। सन्तु
सृ॒जाव॑हा॒ इति॑। तौ स॒मसृ॑जेताम्। स इन्द्र॑स्तुरी॒यम॑भवत्।
यदिन्द्र॑स्तुरी॒यम॑भवत्। तदिन्द्र॑तुरी॒यस्येन्द्र॑तुरी॒यत्वम्। ततो॒ वै
दे॒वा व्य॑जयन्त। यदिन्द्र॑तुरी॒यं नि॒रुप्य॑ते वि॒जित्यै॑॥३॥

व॒हिनीं॑ धे॒नुर्दक्षि॑णा। यद्व॒हिनीं॑। तेनाऽऽ॒ग्नेयी॑। यद्वौः। तेन॑
रौ॒द्री। यद्धे॒नुः। तेनै॒न्द्री। यथ्स्त्री॑ स॒ती दा॒न्ता। तेन॑ वा॒रु॒णी
समृ॑द्ध्यै। प्र॒जाप॑तिर्य॒ज्ञम॑सृजत॥४॥

त९ सृष्ट९ रक्षाऽस्यजिघा९सन्। स ए॒ताः प्र॒जाप॑तिरा॒त्मनो॑
 दे॒वता॒ निर॑मिमीत। ताभि॒र्वै स दि॒ग्भ्यो रक्षा॑सि प्राणु॑दत।
 यत्प॑श्चाव॒त्तीयं॑ जु॒होति॑। दि॒ग्भ्य ए॒व तद्य॑ज॒मानो॒ रक्षा॑सि
 प्रणु॑दते। समू॒ढ९ रक्षः॑ सन्द॒ग्ध९ रक्ष॑ इत्या॒ह। रक्षा॑स्ये॒व
 सन्द॑हति। अ॒ग्नये॑ रक्षो॒घ्ने स्वा॑हेत्या॒ह। दे॒वता॑भ्य ए॒व
 वि॑जिग्या॒नाभ्यो॑ भा॒गधे॑यं करोति। प्र॒ष्टिवा॒ही रथो॑ दक्षि॑णा
 समृ॑द्ध्यै॥५॥

इन्द्रो॑ वृ॒त्र९ ह॒त्वा। अ॒सुरा॑न्यरा॒भाव्यं। नमु॑चिमासुरं ना॒लभ॑त।
 त९ श॒च्याऽगृ॑ह्णात्। तौ सम॑ल॒भेता॑म्। सोऽस्मा॑द॒भि॒शु॒न॒तरो॒-
 ऽभ॑वत्। सोऽब्र॑वीत्। स॒न्धा९ सन्द॑धावहै। अथ॒ त्वाऽव॑
 स्रक्ष्या॑मि। न मा॒ शुष्के॑ण॒ नार्द्रे॑ण॒ हनः॑॥६॥

न दि॒वा न न॑क्तमि॒ति। स ए॒तम॒पां फे॒नम॑सिश्चत्। न वा ए॒ष
 शुष्को॑ ना॒र्द्रो व्यु॑ष्टाऽऽसीत्। अ॒नु॒दितः॑ सूर्यः॑। न वा ए॒तद्वि॒वा
 न न॑क्तम्। तस्यै॒तस्मिँ॑लो॒के। अ॒पां फे॒नेन॑ शि॒र उद॑वर्तयत्।
 तदे॒नम॑न्ववर्तत। मि॒त्रद्रु॑गिति॥७॥

स ए॒तान॑पामा॒र्गान॑जनयत्। तान॑जुहोत्। तै॒र्वै स
 रक्षा॑स्यपा॑हत। यद॑पामा॒र्गहो॑मो भव॑ति। रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै।
 ए॒कोल्मु॑केन॑ यन्ति। तद्धि रक्ष॑सां भा॒गधे॑यम्। इ॒मान्दि॑शं
 यन्ति। ए॒षा वै रक्ष॑सां दिक्। स्वा॒यामे॒व दि॒शि रक्षा॑सि
 हन्ति॥८॥

स्वकृतं इरिणे जुहोति प्रदरे वा। एतद्वै रक्षसामायतनम्।
 स्व एवायतने रक्षांसि हन्ति। पूर्णमयेन सुवेण जुहोति।
 ब्रह्म वै पूर्णः। ब्रह्मणैव रक्षांसि हन्ति। देवस्य त्वा सवितुः
 प्रसव इत्याह। सवितृप्रसूत एव रक्षांसि हन्ति। हृतं रक्षो-
 ऽवधिष्म रक्ष इत्याह। रक्षसां स्तृत्यै। यद्वस्ते तद्वक्षिणा
 निरवत्यै। अप्रतीक्षमायन्ति। रक्षसामन्तरहित्यै॥१॥

यच्छति वरुणं तृतीयं विजित्या असृजत् समृद्धौ हनो मित्रद्रुगिति हन्ति स्तृत्यै त्रीणि च॥[१]

धात्रे पुरोडाशं द्वादशकपालं निर्वपति। संवत्सरो वै
 धाता। संवत्सरेणैवास्मै प्रजाः प्रजनयति। अन्वेवास्मा
 अनुमतिर्मन्यते। राते राका। प्र सिनीवाली जनयति।
 प्रजास्वेव प्रजातासु कुह्वा वाचं दधाति। मिथुनौ गावौ
 दक्षिणा समृद्धौ। आग्नावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपति।
 ऐन्द्रावैष्णवमेकादशकपालम्॥१०॥

वैष्णवं त्रिकपालम्। वीर्यं वा अग्निः। वीर्यमिन्द्रः। वीर्यं
 विष्णुः। प्रजा एव प्रजाता वीर्यं प्रतिष्ठापयति। तस्मात्प्रजा
 वीर्यावतीः। वामन ऋषभो वही दक्षिणा। यद्वही।
 तेनाऽऽग्नेयः। यदृषभः॥११॥

तेनैन्द्रः। यद्वामनः। तेन वैष्णवः समृद्धौ। अग्नीषोमीयमेका-
 दशकपालं निर्वपति। इन्द्रासोमीयमेकादशकपालम्। सौम्यं
 चरुम्। सोमो वै रेतोधाः। अग्निः प्रजानां प्रजनयिता।

वृ॒द्धाना॒मिन्द्रः॑ प्र॒दापयि॑ता। सोमं॑ ए॒वास्मै॑ रे॒तो दधा॑ति॥१२॥
 अ॒ग्निः प्र॒जां प्रज॑नयति। वृ॒द्धामिन्द्रः॑ प्रयच्छति। ब॒भ्रुर्दक्षि॑णा
 समृ॑द्ध्यै। सो॒मापौ॑ष्णं च॒रुं निर्व॑पति। ऐ॒न्द्रापौ॑ष्णं
 च॒रुम्। सोमो॑ वै रे॒तोधाः॑। पू॒षा प॑शूनां प्र॒जनयि॑ता।
 वृ॒द्धाना॒मिन्द्रः॑ प्र॒दापयि॑ता। सोमं॑ ए॒वास्मै॑ रे॒तो दधा॑ति। पू॒षा
 प॑शून्प्र॒जनय॑ति॥१३॥

वृ॒द्धानिन्द्रः॑ प्रयच्छति। पौ॒ष्णश्च॑रुर्भवति। इ॒यं वै पू॒षा।
 अ॒स्यामे॒व प्र॒ति तिष्ठ॑ति। श्या॒मो दक्षि॑णा समृ॑द्ध्यै। ब॒हु वै
 पु॒रुषो॑ मे॒ध्यमु॑पगच्छति। वै॒श्वान॒रं द्वा॑दशकपालं निर्व॑पति।
 सं॒व॒त्स॒रो वा अ॒ग्निर्वै॑श्वान॒रः। सं॒व॒त्स॒रेणै॒वैनं॑ स्व॒दय॑ति।
 हि॒र॒ण्यं दक्षि॑णा॥१४॥

प॒वि॒त्रं वै हि॒र॒ण्यम्। पु॒नात्ये॒वैनम्॑। ब॒हु वै रा॑ज॒न्योऽनृ॑तं
 करो॑ति। उप॑ जा॒म्यै ह॑रते। जि॒नाति॑ ब्राह्मणम्। व॒द॒त्यनृ॑तम्।
 अ॒नृ॒ते ख॒लु वै क्रि॒यमा॑णे व॒रु॒णो गृ॑ह्णाति। वा॒रु॒णं य॑व॒मयं॑ च॒रुं
 निर्व॑पति। व॒रु॒णपा॒शादे॒वैनं॑ मु॒ञ्च॑ति। अ॒श्वो दक्षि॑णा। वा॒रु॒णो
 हि दे॒व॒तया॑ऽश्वः॒ समृ॑द्ध्यै॥१५॥

ऐन्द्रावैष्णवमेकादशकपालं यदृषभो दधाति पूषा पशून्प्रजनयति हिरण्यं दक्षिणा दक्षिणैकं
 च॥

[२]

र॒त्विना॑मे॒तानि॑ ह॒वींषि॑ भवन्ति। ए॒ते वै रा॒ष्ट्रस्य॑ प्र॒दा॒तारः॑।
 ए॒तेऽपा॑दा॒तारः॑। य ए॒व रा॒ष्ट्रस्य॑ प्र॒दा॒तारः॑। येऽपा॑दा॒तारः॑।

त ए॒वास्मै रा॒ष्ट्रं प्रयच्छन्ति। रा॒ष्ट्रमे॒व भ॑वति। यथ्स॑मा॒हृत्य॑
निर्व॑पेत्। अर॑न्निनः स्युः। यथा॒यथं॑ निर्व॑पति रत्नित्वाय॑॥१६॥
यथ्स॑द्यो निर्व॑पेत्। याव॑ती॒मेके॑न ह॒विषा॒ऽऽशिष॑मव रुन्धे।
ताव॑ती॒मवरु॑न्धीत। अ॒न्वह॑न्निर्व॑पति। भूय॑सी॒मेवा॒शिष॑मव
रुन्धे। भूय॑सो यज्ञ॒क्रतू॑नुपै॑ति। बा॒रु॒हस्प॑त्यं च॒रुं निर्व॑पति
ब्र॒ह्मणो॑ गृहे। मुख॒त ए॒वास्मै॑ ब्र॒ह्म स॑ऽश्यति। अथो ब्र॒ह्मन्ने॒व
क्ष॒त्रम॒न्वार॑म्भयति। शि॒तिपृ॒ष्ठो दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै॥१७॥

ऐ॒न्द्रमे॒काद॑शकपाल५ राज॒न्यस्य॑ गृहे। इन्द्रि॒यमे॒वाव॑ रुन्धे।
ऋ॒षभो॑ दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै। आ॒दि॒त्यं च॒रुं महि॑ष्ये गृहे। इ॒यं वा
अदि॑तिः। अस्यामे॒व प्रति॑तिष्ठति। धे॒नुर्दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै। भगा॑य
च॒रुं वा॒वाता॑यै गृहे। भग॑मे॒वास्मि॑न्दधाति। विचि॑त्तगर्भा प॒ष्ठोही
दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै॥१८॥

नै॒र्ऋ॒तं च॒रुं प॑रिवृ॒त्तयै॑ गृहे कृ॒ष्णानां॑ व्रीही॒णां न॒खनि॑र्भिन्नम्।
पा॒प्मान॑मे॒व नि॒र्ऋ॒तिं नि॒रव॑दयते। कृ॒ष्णा कू॒टा दक्षि॑णा॒
समृ॑द्ध्यै। आ॒ग्नेय॑म॒ष्टाक॑पाल५ सेना॒न्यो गृ॑हे। सेना॑मे॒वास्य॑
स॑ऽश्यति। हि॒रण्यं दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै। वा॒रुणं॑ दश॑कपाल५
सू॒तस्य॑ गृहे। व॒रुण॑स॒वमे॒वाव॑ रुन्धे। म॒हानि॑र॒ष्टो दक्षि॑णा॒
समृ॑द्ध्यै। मा॒रुत॑ऽस॒प्तक॑पालं ग्रा॒म॒ण्यो गृ॑हे॥१९॥

अ॒न्नं वै म॒रुतः॑। अ॒न्नमे॒वाव॑ रुन्धे। पृ॒श्निर्दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै।
सा॒वि॒त्रं द्वा॑दश॒कपालं॑ क्ष॒त्तुर्गृ॑हे प्रसू॑त्यै। उ॒प॒ध्व॒स्तो दक्षि॑णा॒

समृद्धौ। आश्विनं द्विकपालं सङ्गृहीतुर्गृहे। अश्विनौ वै देवानां भिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति। स्वात्यौ दक्षिणा समृद्धौ। पौष्णं चरुं भागदुघस्य गृहे॥२०॥

अन्नं वै पूषा। अन्नमेवाव रुन्धे। श्यामो दक्षिणा समृद्धौ। रौद्रं गावीधुकं चरुमक्षावापस्य गृहे। अन्तत एव रुद्रं निरवदयते। शबल उद्धारो दक्षिणा समृद्धौ। द्वादशैतानि हवींषि भवन्ति। द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरेणैवास्मै राष्ट्रमव रुन्धे। राष्ट्रमेव भवति॥२१॥

यत्र प्रति निर्वपेत्। रत्नं आशिषोऽवरुन्धीरन्। प्रतिनिर्वपति। इन्द्राय सुत्राम्णे पुरोडाशमेकादशकपालम्। इन्द्रायां होमुचै। आशिष एवाव रुन्धे। अयं नो राजा वृत्रहा राजा भूत्वा वृत्रं वेध्यादित्याह। आमेवैतामा शास्ते। मैत्राबारुहस्पत्यं भवति। श्वेतायै श्वेतवत्सायै दुग्धे॥२२॥

बारुहस्पत्ये मैत्रमपि दधाति। ब्रह्म चैवास्मै क्षत्रं च समीचीं दधाति। अथो ब्रह्मन्नेव क्षत्रं प्रतिष्ठापयति। बारुहस्पत्येन पूर्वेण प्रचरति। मुखत एवास्मै ब्रह्म सङ्श्यति। अथो ब्रह्मन्नेव क्षत्रमन्वारम्भयति। स्वयं कृता वेदिर्भवति। स्वयं दिनं बरुहिः। स्वयं कृत इध्मः। अनभिजितस्याभिजित्यै। तस्माद्राज्ञामरण्यमभिजितम्। सैव श्वेता श्वेतवत्सा दक्षिणा समृद्धौ॥२३॥

र॒त्नित्वाय॑ समृ॒द्धौ प॒ष्ठौही दक्षि॑णा समृ॒द्धौ ग्राम॑ण्यो गृ॒हे भा॑गदु॒घस्य॑ गृ॒हे भ॑वति दु॒ग्धेऽभि॑र्जित्ये
द्वे च॥ _____ [३]

दे॒व॒सु॒वा॒मे॒ता॒नि ह॒वी॒ऽषि॑ भवन्ति। ए॒ताव॑न्तो॒ वै दे॒वाना॑
स॒वाः। त ए॒वास्मै॑ स॒वान्प्रय॑च्छन्ति। त ए॒न॑ सुवन्ते।
अ॒ग्नि॒रे॒वैनं॑ गृ॒हप॑तीना॑ सुवते। सोमो॒ वन॑स्पती॑नाम्।
रु॒द्रः प॑शूनाम्। बृ॒हस्प॑ति॒र्वाचा॑म्। इन्द्रो॑ ज्ये॒ष्ठाना॑म्। मि॒त्रः
स॒त्याना॑म्॥ २४॥

वरु॑णो धर्म॑पतीनाम्। ए॒तदे॒व सर्वं॑ भवति। स॒वि॒ता त्वा॑
प्रस॒वाना॑ सुवता॒मिति॑ हस्तं गृ॒ह्णाति॑ प्रसू॒त्यै। ये दे॒वा
दे॒वः सु॒वः स्थे॒त्याह॑। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। म॒ह॒ते क्ष॒त्राय॑
म॒ह॒त आधि॑पत्याय म॒ह॒ते जा॒न॒राज्या॑येत्याह॑। आ॒मे॒वैता॑मा
शा॑स्ते। ए॒ष वो॑ भरता॒ राजा॑ सोमो॒ऽस्माकं॑ ब्रा॒ह्म॒णाना॑
राजे॒त्याह॑। तस्मा॒त्सोम॑राजानो ब्रा॒ह्म॒णाः। प्र॒ति॒ त्यन्ना॑म
रा॒ज्यम॑धा॒यीत्या॑ह॥ २५॥

रा॒ज्यमे॒वास्मि॑न्प्रति॒दधा॑ति। स्वां त॒नुवं॑ वरु॑णो अ॒शि॒श्रे॒दि॒
त्या॑ह॑। वरु॑ण॒स॒वमे॒वाव॑ रुन्धे। शुचि॑र्मि॒त्रस्य॑ व्र॒त्या
अ॒भूमे॒त्याह॑। शुचि॑मे॒वैनं॑ व्र॒त्यं करो॑ति। अम॑न्महि
म॒ह॒त ऋ॒तस्य॑ ना॒मेत्या॑ह॑। म॒नु॒त ए॒वैन॑म्। सर्वे॑ व्रा॒ता
वरु॑णस्याभूव॒न्नित्या॑ह॑। सर्व॑व्रा॒तमे॒वैनं॑ करोति। वि मि॒त्र
ए॒वैर॑रा॒तिम॑तारी॒दित्या॑ह॥ २६॥

अरातिमैवैनं तारयति। असूषुदन्त यज्ञिया ऋतेनेत्याह।
 स्वदयत्येवैनम्। व्यु त्रितो जरिमाणं न आनुडित्याह।
 आयुरेवास्मिन्दधाति। द्वाभ्यां विमृष्टे। द्विपाद्यजमानः
 प्रतिष्ठित्यै। अग्नीषोमीयस्य चैकादशकपालस्य देवसुवां च
 हविषामग्नये स्विष्टकृते समवद्यति। देवताभिरेवैनमुभयतः
 परिगृह्णाति। विष्णुक्रमान्क्रमते। विष्णुरेव भूत्वेमाँल्लोकानभि-
 जयति॥२७॥

सत्यानामधायीत्याहातारीदित्याह क्रमत एकं च॥—————[४]

अर्थेतः स्थेति जुहोति। आहुत्येवैना निष्क्रीय गृह्णाति।
 अथो हविष्कृतानामेवाभिघृतानां गृह्णाति। वहन्तीनां गृह्णाति।
 एता वा अपां राष्ट्रम्। राष्ट्रमेवास्मै गृह्णाति। अथो
 श्रियमेवैनमुभिवहन्ति। अपां पतिरसीत्याह। मिथुनमेवाकः।
 वृषाँऽस्यूर्मिरित्याह॥२८॥

ऊर्मिमन्तमेवैनं करोति। वृषसेनोऽसीत्याह। सेनामेवास्य
 सङ्श्यति। व्रजक्षितः स्थेत्याह। एता वा अपां विशः।
 विशमेवास्मै पर्यूहति। मरुतामोजः स्थेत्याह। अन्नं वै
 मरुतः। अन्नमेवाव रुन्धे। सूर्यवर्चसः स्थेत्याह॥२९॥

राष्ट्रमेव वर्चस्व्यकः। सूर्यत्वचसः स्थेत्याह। सत्यं वा एतत्।
 यद्वर्षति। अनृतं यदातपति वर्षति। सत्यानृते एवाव रुन्धे।
 नैनं सत्यानृते उदिते हिंस्तः। य एवं वेद। मान्दाः

स्थेत्याह। राष्ट्रमेव ब्रह्मवर्चस्यकः॥३०॥

वाशाः स्थेत्याह। राष्ट्रमेव वश्यकः। शक्ररीः स्थेत्याह। पशवो
वै शक्ररीः। पशूनेवाव रुन्धे। विश्वभृतः स्थेत्याह। राष्ट्रमेव
पयस्व्यकः। जनभृतः स्थेत्याह। राष्ट्रमेवेन्द्रियाव्यकः।
अग्नेस्तेजस्याः स्थेत्याह॥३१॥

राष्ट्रमेव तेजस्व्यकः। अपामोषधीनां रसः स्थेत्याह।
राष्ट्रमेव मध्व्यमकः। सारस्वतं ग्रहं गृह्णाति। एषा
वा अपां पृष्ठम्। यत्सरस्वती। पृष्ठमेवैनं समानानां
करोति। षोडशभिर्गृह्णाति। षोडशकलो वै पुरुषः।
यावानेव पुरुषः। तस्मिन्वीर्यं दधाति। षोडशभिर्जुहोति
षोडशभिर्गृह्णाति। द्वात्रिंशत्सम्पद्यन्ते। द्वात्रिंशदक्षरा-
ऽनुष्टुप्। वागनुष्टुप्सर्वाणि छन्दांसि। वाचैवैनं
सर्वेभिश्छन्दोभिरभिषिञ्चति॥३२॥

ऊर्मिरित्याह सूर्यवर्चसः स्थेत्याह ब्रह्मवर्चस्यकस्तेजस्याः स्थेत्याहैव पुरुषः पदं च॥—[५]

देवीरापः सं मधुमतीर्मधुमतीभिः सृज्यध्वमित्याह।
ब्रह्मणैवैनाः सः सृजति। अनाधृष्टाः सीदतेत्याह। ब्रह्मणैवैनाः
सादयति। अन्तरा होतुंश्च धिष्णियं ब्राह्मणाच्छुं सिनश्च
सादयति। आग्नेयो वै होता। ऐन्द्रो ब्राह्मणाच्छुं सी। तेजसा
चैवेन्द्रियेण चोभयतो राष्ट्रं परिगृह्णाति। हिरण्येनोत्पुनाति।
आहुत्यै हि पवित्राभ्यामुत्पुनन्ति व्यावृत्यै॥३३॥

श॒तमा॑नं भवति। श॒तायुः॑ पु॒रुषः॑ श॒तेन्द्रि॑यः। आयु॑ष्ये॒वेन्द्रि॑ये
प्रति॑ तिष्ठति। अ॒निभृ॑ष्टम॒सीत्या॑ह। अ॒निभृ॑ष्टꣳ ह्येतत्। वा॒चो
बन्धु॑रित्या॑ह। वा॒चो ह्येष॑ बन्धुः। त॒पो॒जा इत्या॑ह। त॒पो॒जा
ह्येतत्। सोम॑स्य दा॒त्रम॒सीत्या॑ह॥३४॥

सोम॑स्य ह्येतद्दा॒त्रम्। शु॒क्रा वः॑ शु॒क्रेणोत्पु॑ना॒मीत्या॑ह। शु॒क्रा
ह्यापः॑। शु॒क्रꣳ हिर॑ण्यम्। च॒न्द्राश्च॒न्द्रेणे॑त्या॑ह। च॒न्द्रा ह्यापः॑।
च॒न्द्रꣳ हिर॑ण्यम्। अ॒मृता॑ अ॒मृते॒नेत्या॑ह। अ॒मृता॑ ह्यापः॑।
अ॒मृतꣳ हिर॑ण्यम्॥३५॥

स्वाहा॑ रा॒ज॒सूया॒येत्या॑ह। रा॒ज॒सूया॒य ह्ये॒ना उत्पु॑नाति।
स॒ध॒मादौ॑ द्यु॒मिनी॒रूर्ज॑ ए॒ता इति॑ वा॒रु॒ण्यर्चा॑ गृ॒ह्णाति॑।
व॒रु॒ण॒स॒वमे॒वाव॑ रु॒न्धे। ए॒क॒या गृ॒ह्णाति॑। ए॒क॒धैव॑ यज॑माने
वी॒र्यं॑ दधाति। क्ष॒त्र॒स्योल्ब॑मसि क्ष॒त्र॒स्य योनि॑र॒सीति॑ ता॒र्ष्य
चो॒ष्णीषं॑ च प्रय॑च्छति सयो॒नित्वा॑य। ए॒क॒शते॑न दर्भ॑पु॒ञ्जीलैः॑
प॑वयति। श॒तायु॑र्वै पु॒रुषः॑ श॒तवी॑र्यः। आ॒त्मैक॑श॒तः॥३६॥

यावा॑ने॒व पु॒रुषः॑। तस्मि॑न्वी॒र्यं॑ दधाति। द॒ध्या॑शयति।
इन्द्रि॑यमे॒वाव॑ रु॒न्धे। उ॒दु॒म्बर॑माशयति। अ॒न्नाद्य॑स्याव॑रु॒द्धौ।
श॒ष्पा॑ण्याशयति। सु॒रा॑बलिमे॒वैनं॑ करोति। आ॒विदं॑ ए॒ता
भ॑वन्ति। आ॒विदं॑मे॒वैनं॑ गमयन्ति॥३७॥

अ॒ग्निरे॒वैनं॑ गा॒र्हप॑त्येनावति। इन्द्रं॑ इन्द्रि॒येण॑। पू॒षा प॒शुभिः॑।
मि॒त्रावरु॑णौ प्रा॒णापा॒नाभ्या॑म्। इन्द्रो॑ वृ॒त्राय॑ वज्र॒मुद॑यच्छत्।

स दिवंमलिखत्। सोऽर्यम्णः पन्थां अभवत्। स आविन्ने
द्यावापृथिवी धृतव्रते इति द्यावापृथिवी उपाधावत्। स
आभ्यामेव प्रसूत इन्द्रो वृत्राय वज्रं प्राहरत्। आविन्ने
द्यावापृथिवी धृतव्रते इति यदाह॥३८॥

आभ्यामेव प्रसूतो यजमानो वज्रं भ्रातृव्याय प्रहरति। आविन्ना
देव्यदितिर्विश्वरूपीत्याह। इयं वै देव्यदितिर्विश्वरूपी।
अस्यामेव प्रति तिष्ठति। आविन्नोऽयमसावामुष्यायणोऽस्यां
विश्यस्मिन्नाष्ट्र इत्याह। विशैवैनं राष्ट्रेण समर्धयति।
महते क्षत्राय महत आधिपत्याय महते जानंराज्यायेत्याह।
आमेवैतामा शास्ते। एष वो भरता राजा सोमोऽस्माकं
ब्राह्मणानां राजेत्याह। तस्मात्सोमंराजानो ब्राह्मणाः॥३९॥

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति धनुः प्रयच्छति विजित्यै।
शत्रुबाधनाः स्थेतीषून्। शत्रून्नेवास्य बाधन्ते। पात मां प्रत्यश्च
पात मां तिर्यश्चमन्वश्च मा पातेत्याह। तिस्रो वै शरव्याः।
प्रतीचीं तिरश्च्यनूचीं। ताभ्य एवैनं पान्ति। दिग्भ्यो मां
पातेत्याह। दिग्भ्य एवैनं पान्ति। विश्वाभ्यो मां नाष्ट्राभ्यः
पातेत्याह। अपरिमितादेवैनं पान्ति। हिरण्यवर्णावुषसां
विरोक इति त्रिष्टुभां बाहू उद्गृह्णाति। इन्द्रियं वै वीर्यं
त्रिष्टुक्। इन्द्रियमेव वीर्यमुपरिष्ठादात्मन्धत्ते॥४०॥

व्यावृत्त्यै दात्रमसीत्याहामृतं हिरण्यमेकशतो गमयन्त्याह ब्राह्मणा नाष्ट्राभ्यः पातेत्याह चत्वारिं

च॥ _____ [६]

दिशो व्यास्थापयति। दिशामभिजित्यै। यदनु प्रक्रमैत्। अ॒भि
दिशो जयेत्। उत्तु मा॑द्येत्। मन॒साऽनु प्रक्रा॑मति। अ॒भि
दिशो जयति। नोन्मा॑द्यति। समिध॒मा ति॒ष्ठेत्या॑ह। तेज॑ ए॒वाव॑
रुन्धे॥ ४१॥

उ॒ग्रामा ति॒ष्ठेत्या॑ह। इ॒न्द्रियमे॒वाव॑ रुन्धे। वि॒राज॑माति॒ष्ठेत्या॑ह।
अ॒न्नाद्य॑मे॒वाव॑ रुन्धे। उदी॑ची॒मा ति॒ष्ठेत्या॑ह। प॒शूने॒वाव॑ रुन्धे।
ऊ॒र्ध्वा॒माति॒ष्ठेत्या॑ह। सु॒वर्गमे॒व लो॒कम॒भिज॑यति। अनू॒ञ्जिही॑ते।
सु॒वर्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै॥ ४२॥

मा॒रुत॑ ए॒ष भ॑वति। अन्नं॑ वै मरु॒तः। अन्न॑मे॒वाव॑ रुन्धे।
ए॒कविं॑शतिकपालो भवति॒ प्रति॑ष्ठित्यै। योऽर॑ण्येऽनुवा॒क्यो
गुणः। तं म॑ध्य॒त उप॑दधाति। ग्राम्यैरे॒व प॒शुभि॑रार॒ण्यान्प॒शून्परि॑
गृह्णाति। तस्मा॑द्ग्राम्यैः प॒शुभि॑रार॒ण्याः प॒शवः॑ परि॑गृहीताः।
पृथि॑र्वै॒न्यः। अ॒भ्य॑षिच्यत॥ ४३॥

स रा॒ष्ट्रं ना॑भवत्। स ए॒तानि॑ पा॒र्थान्य॑पश्यत्। तान्य॑जुहोत्।
तैर्वै स रा॒ष्ट्रम॑भवत्। यत्पा॒र्थानि॑ जुहोति। रा॒ष्ट्रमे॒व भ॑वति।
बा॒र॒ह॒स्पत्यं॑ पूर्वेषामुत्त॒मं भ॑वति। ऐ॒न्द्रमु॒त्तरे॑षां प्रथ॒मम्। ब्रह्म॑
चै॒वास्मै॑ क्ष॒त्रं च॑ स॒मीची॑ दधाति। अथो ब्रह्म॑न्ने॒व क्ष॒त्रं प्रति॑-
ष्ठापयति॥ ४४॥

ष॒दुर॑स्ता॒दभि॑षे॒कस्य॑ जुहोति। षडु॒परि॑ष्ठात्। द्वाद॑श

सम्पद्यन्ते। द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरः खलु वै
 देवानां पूः। देवानामेव पुरं मध्यतो व्यवसर्पति। तस्य न
 कुतश्चनोपाव्याधो भवति। भूतानामवेष्टीर्जुहोति। अत्रात्र वै
 मृत्युर्जायते। यत्रयत्रैव मृत्युर्जायते। तत एवैनमवयजते।
 तस्माद्राजसूर्येनेजानो नाभिचरितवै। प्रत्यगेनमभिचारः
 स्तृणुते॥४५॥

रुन्धे समष्ट्या असिच्यत स्थापयति जायते पञ्च च॥—————[७]

सोमस्य त्विषिरसि तवेव मे त्विषिर्भूयादिति शार्दूल-
 चर्मोपस्तृणाति। यैव सोमे त्विषिः। या शार्दूले। तामेवाव
 रुन्धे। मृत्योर्वा एष वर्णः। यच्छार्दूलः। अमृतं हिरण्यम्।
 अमृतमसि मृत्योर्मा पाहीति हिरण्यमुपास्यति। अमृतमेव
 मृत्योरन्तर्धत्ते। शतमानं भवति॥४६॥

शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति।
 दिद्योन्मा पाहीत्युपरिष्टादधि निदधाति। उभयत एवास्मे
 शर्म दधाति। अवेष्टा दन्दशूका इति क्लीबं सीसेन
 विध्यति। दन्दशूकानेवावयजते। तस्मात्क्लीबं दन्दशूका
 दंशुकाः। निरस्तं नमुचेः शिर इति लोहितायसं
 निरस्यति। पाप्मानमेव नमुचिं निरवदयते। प्राणा आत्मनः
 पूर्वेऽभिषिच्या इत्याहुः॥४७॥

सोमो राजा वरुणः। देवा धर्मसुवश्च ये। ते ते वाचं

सुवन्तां ते ते प्राणं सुवन्तामित्याह। प्राणानेवाऽऽत्मनः
पूर्वानभिषिञ्चति। यद्व्यात्। अग्नेस्त्वा तेजसाऽभिषिञ्चामीति।
तेजस्व्येव स्यात्। दुश्चर्मा तु भवेत्। सोमस्य त्वा
द्युम्नेनाभिषिञ्चामीत्याह। सौम्यो वै देवतया पुरुषः॥४८॥

स्वयैवैनं देवतयाऽभिषिञ्चति। अग्नेस्तेजसेत्याह। तेजं
एवास्मिन्दधाति। सूर्यस्य वर्चसेत्याह। वर्च एवास्मिन्दधाति।
इन्द्रस्येन्द्रियेणेत्याह। इन्द्रियमेवास्मिन्दधाति। मित्रावरुण-
योर्वीर्येणेत्याह। वीर्यमेवास्मिन्दधाति। मरुतामोजसेत्याह॥४९॥

ओजं एवास्मिन्दधाति। क्षत्राणां क्षत्रपतिरसीत्याह।
क्षत्राणामेवैनं क्षत्रपतिं करोति। अतिं दिवस्पाहीत्याह।
अत्यन्यान्पाहीति वावैतदाह। समाववृत्रघ्नधरागुदीचीरित्याह।
राष्ट्रमेवास्मिन्ध्रुवमंकः। उच्छेषणेन जुहोति। उच्छेषणभागो
वै रुद्रः। भागधेयैर्नैव रुद्रं निरवदयते॥५०॥

उदङ्गुरेत्याग्नीध्रे जुहोति। एषा वै रुद्रस्य दिक्। स्वायामेव
दिशि रुद्रं निरवदयते। रुद्रं यत्ते क्रयी परं नामेत्याह। यद्वा
अस्य क्रयी परं नाम। तेन वा एष हिनस्ति। यं हिनस्ति।
तेनैवैनं सह शमयति। तस्मै हुतमसि यमेष्टमसीत्याह।
यमादेवास्य मृत्युमवयजते॥५१॥

प्रजापते न त्वदेतान्यन्य इति तस्यै गृहे जुहुयात्। यां
कामयेत राष्ट्रमस्यै प्रजा स्यादिति। राष्ट्रमेवास्यै प्रजा

भवति। पर्णमयेनाध्वर्युरभिषिञ्चति। ब्रह्मवर्चसमेवास्मिन्त्विषिं
दधाति। औदुम्बरेण राज्ञ्यः। ऊर्जमेवास्मिन्नन्नाद्यं दधाति।
आश्वत्थेन वैश्यः। विशमेवास्मिन्पुष्टिं दधाति। नैयग्रोधेन
जन्यः। मित्राण्येवास्मै कल्पयति। अथो प्रतिष्ठित्यै॥५२॥

भूत्वाहुः पुरुष ओजसेत्याह निरवदयते यजते जन्यो द्वे चं॥—————[८]

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति रथमुपावहरति विजित्यै।
मित्रावरुणयोस्त्वा प्रशास्त्रोः प्रशिषा युनज्मीत्याह। ब्रह्मणैवैनं
देवताभ्यां युनक्ति। प्रष्टिवाहिनं युनक्ति। प्रष्टिवाही वै देवरथः।
देवरथमेवास्मै युनक्ति। त्रयोऽश्वा भवन्ति। रथश्चतुर्थः। द्वौ
संव्येष्टसारथी। षट्थसम्पद्यन्ते॥५३॥

षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवैनं युनक्ति। विष्णुक्रमानक्रमते।
विष्णुरेव भूत्वेमाँल्लोकानभिजयति। यः क्षत्रियः प्रतिहितः।
सोऽन्वारंभते। राष्ट्रमेव भवति। त्रिष्टुभाऽन्वारंभते। इन्द्रियं
वै त्रिष्टुक्। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति॥५४॥

मरुतां प्रसवे जेषमित्याह। मरुद्विरेव प्रसूत उज्जयति। आप्तं
मन इत्याह। यदेव मनसैप्सीत्। तदापत्। राज्ञ्यं जिनाति।
अनाक्रान्त एवाक्रमते। वि वा एष इन्द्रियेण वीर्येणर्ध्यते। यो
राज्ञ्यं जिनाति। समहमिन्द्रियेण वीर्येणेत्याह॥५५॥

इन्द्रियमेव वीर्यमात्मन्धत्ते। पशूनां मन्युरसि तवेव मे

म॒न्युर्भू॑या॒दिति॑ वारा॑ही उ॒पा॒न॒हा॒वुप॑ मु॒ञ्चते॑। प॒शूनां॑ वा ए॒ष
म॒न्युः। य॒द्वरा॑हः। तेनै॒व प॑शूनां म॒न्युमा॑त्म॒न्धत्ते॑। अ॒भि वा
इ॒य२ सु॑षुवा॒णं का॑मयते। तस्यै॑श्व॒रेन्द्रि॒यं वी॒र्य॑मादा॑तोः।
वारा॑ही उ॒पा॒न॒हा॒वुप॑मु॒ञ्चते॑। अ॒स्या ए॒वान्त॑र्धत्ते। इन्द्रि॒यस्य॑
वी॒र्य॑स्याना॑त्यै॥५६॥

नमो॑ मा॒त्रे पृ॑थि॒व्या इ॒त्या॒हाहि॑सायै। इ॒यद॑स्यायु॒रस्यायु॑र्मे
धे॒हीत्या॑ह। आ॒युरे॒वाऽऽत्म॑न्धत्ते। ऊ॒र्गस्यूर्जं॑ मे धे॒हीत्या॑ह।
ऊ॒र्जमे॒वाऽऽत्म॑न्धत्ते। यु॒ङ्क्षि॑सि॒ वर्चो॑ऽसि॒ वर्चो॑ मयि॑ धे॒हीत्या॑ह।
वर्च॑ ए॒वाऽऽत्म॑न्धत्ते। ए॒क॒धा ब्र॒ह्मण॑ उ॒प॑हरति। ए॒क॒धैव
यज॑मान॒ आयु॑रूर्जं॒ वर्चो॑ दधाति। र॒थवि॒मोच॑नीया॑ जुहोति॒
प्रति॑ष्ठित्यै॥५७॥

त्रयो॑ऽश्वा॑ भवन्ति। रथ॑श्चतु॒र्थः। तस्मा॑च्चतु॒र्जुहोति॑। यदु॒भौ
स॒हाव॑तिष्ठे॒ताम्। स॒मानं॑ लो॒कमि॑याताम्। स॒ह सं॑ङ्ग॒हीत्रा
र॑थ॒वाह॑ने रथ॒माद॑धाति। सु॒वर्गा॑दे॒वैनं॑ लो॒काद॑न्तर्दधाति।
ह॒२सः शु॑चि॒षदि॒त्याद॑धाति। ब्रह्म॑णै॒वैनं॑मु॒पाव॑हरति। ब्रह्म॑णा-
ऽऽद॑धाति। अति॑च्छ॒न्दसा॑ऽऽद॑धाति। अति॑च्छ॒न्दा वै सर्वा॑णि
छ॒न्दा२सि॑। सर्वे॑भिरे॒वैनं॑ छ॒न्दोभि॑राद॑धाति। वर्ष॑ वा
ए॒षा छ॑न्द॒साम्। यदति॑च्छ॒न्दाः। यदति॑च्छ॒न्दसा॑ दधाति।
वर्ष॑मै॒वैनं॑ स॒माना॑ना॒ करोति॑॥५८॥

पद्यन्ते दधाति वीर्येणेत्याहानात्यै प्रतिष्ठित्यै ब्रह्मणाऽऽदधाति सप्त च॥—————[९]

मित्रोऽसि वरुणोऽसीत्याह। मैत्रं वा अहः। वारुणी रात्रिः।
अहोरात्राभ्यामेवैनमुपावहरति। मित्रोऽसि वरुणोऽसीत्याह।
मैत्रो वै दक्षिणः। वारुणः सव्यः। वैश्वदेव्यामिक्षा। स्वमेवैनौ
भागधेयमुपावहरति। समहं विश्वैर्देवैरित्याह॥५९॥

वैश्वदेव्यो वै प्रजाः। ता एवाद्याः कुरुते। क्षत्रस्य नाभिरसि
क्षत्रस्य योनिरसीत्यधीवासमास्तृणाति सयोनित्वाय।
स्योनामा सीद सुषदामा सीदेत्याह। यथायजुरेवैतत्।
मा त्वा हिंसीन्मा मा हिंसीदित्याहाहिंसायै।
निषसाद धृतव्रतो वरुणः पुस्त्यास्वा साम्राज्याय
सुक्रतुरित्याह। साम्राज्यमेवैनं सुक्रतुं करोति।
ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्मासि सवितासि सत्यसंव
इत्याह। सवितारमेवैनं सत्यसवं करोति॥६०॥

ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्मासीन्द्रोऽसि सत्यौजा इत्याह।
इन्द्रमेवैनं सत्यौजसं करोति। ब्रह्मा(३)न्त्वं
राजन्ब्रह्मासि मित्रोऽसि सुशेव इत्याह। मित्रमेवैनं
सुशेवं करोति। ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्मासि वरुणोऽसि
सत्यधर्मेत्याह। वरुणमेवैनं सत्यधर्माणं करोति।
सवितासि सत्यसंव इत्याह। गायत्रीमेवैतेनाभि
व्याहरति। इन्द्रोऽसि सत्यौजा इत्याह। त्रिष्टुभमेवैतेनाभि
व्याहरति॥६१॥

मि॒त्रोऽसि सु॒शेव॒ इत्या॑ह। जग॑तीमे॒वैतेना॑भि॒ व्याह॑रति।
 स॒त्यमे॒ता दे॒वताः॑। स॒त्यमे॒तानि॒ छन्दा॑ऽसि। स॒त्यमे॒वाव॑
 रुन्धे। वरु॑णोऽसि स॒त्यध॑र्मेत्या॑ह। अ॒नुष्टु॒भमे॒वैतेना॑भि॒
 व्याह॑रति। स॒त्या॒नृते॒ वा अ॑नुष्टुप्। स॒त्या॒नृते॒ वरु॑णः।
 स॒त्या॒नृते॒ ए॒वाव॑ रुन्धे॥६२॥

नैन॑ऽ स॒त्या॒नृते॒ उ॒दिते॑ हि॒ऽस्तः। य ए॒वं वेद॑। इन्द्र॑स्य
 वज्रो॑ऽसि वा॒त्रघ्न॒ इति॑ स्फ्यं प्रय॑च्छति। वज्रो॒ वै स्फ्यः॑।
 वज्रे॑णै॒वास्मा॑ अ॒वर॒प॒रं र॑न्धयति। ए॒व॑ हि तच्छे॒यः। यद॑स्मा
 ए॒ते र॑ध्यै॒युः। दि॒शोऽभ्य॑य॑राजा॑ऽभू॒दिति॑ पश्चा॒क्षान्प्रय॑च्छति।
 ए॒ते वै स॑र्वेऽयाः॑। अ॒प॒रा॒जा॒यि॒नमे॒वैनं॑ करोति॥६३॥

ओ॒दन॑मु॒द्बुव॑ते। प॒रमे॒ष्ठी वा ए॒षः। यदो॑दनः। प॒रमा॑मे॒वैन॑ऽ
 श्रियं॑ गमयति। सु॒श्लो॒काँ(४) सु॒मङ्ग॒लाँ(४) स॒त्य॑रा॒जा(३)-
 नित्या॑ह। आ॒मे॒वैता॑मा शा॑स्ते। शौ॒नः शे॒पमा॑ख्यापयते।
 वरु॑णपा॒शादे॒वैनं॑ मु॒ञ्चति॑। प॒रः श॑तं भ॒वति॑। श॒तायुः
 पुरु॑षः श॒तेन्द्रि॑यः। आयु॑ष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति ति॑ष्ठति। मा॒रु॒तस्य॑
 चैकं॑वि॑श॒तिक॑पालस्य वैश्वदे॒व्यै चा॒मि॒क्षाया॑ अ॒ग्न्यै
 स्विष्ट॑कृ॒ते स॒मव॑द्यति। दे॒वता॑भिरे॒वैनं॑मु॒भ्यतः॑ परि॑ गृह्णाति।
 अ॒पा॒न्न॒त्रे स्वा॑हो॒र्जो न॒त्रे स्वा॑हाऽग्न्यै॑ गृह॑प॒तये॑ स्वाहेति॑
 ति॒स्र आ॑हु॒तीर्जु॑होति। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒ष्वे॒व लो॒केषु॑ प्र॒ति
 ति॑ष्ठति॥६४॥

दे॒वैरित्या॑ह स॒त्यस॑वं करोति त्रि॒ष्टुभमे॒वैतेना॑भि॒ व्याह॑रति स॒त्या॒नृते॒ ए॒वाव॑ रुन्धे करोति

शतेन्द्रियः षट् च॥ _____ [१०]

एतद्ब्राह्मणानि धात्रे रत्निनान्देवसुवामर्थतो देवीर्दिशः सोमस्येन्द्रस्य मित्रो दश॥१०॥

एतद्ब्राह्मणानि वैष्णवं त्रिकपालमन्त्रं वै पूषा वाशाः स्थेत्याहु दिशो व्यास्थापयत्युदङ्घुरेत्य
ब्रह्मा(३)न्त्व९ राजञ्चतुष्पष्टिः॥६४॥

एतद्ब्राह्मणानि प्रति तिष्ठति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके सप्तमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥अष्टमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके अष्टमः प्रपाठकः॥

वरुणस्य सुषुवाणस्य दशधेन्द्रियं वीर्यं पराऽपतत्।
तथ्स॒सृद्धिरनु॑ सम॑सर्पत्। तथ्स॒सृपा॑ स॒सृत्त्वम्।
अ॒ग्निना॑ दे॒वेन॑ प्रथ॒मेऽह॑न्ननु प्रायु॒ङ्क्त। सर॑स्वत्या वा॒चा
द्वितीये॑। स॒वित्रा प्र॑स॒वेन॑ तृतीये॑। पू॒ष्णा प॒शुभिश्च॑तुर्थे॑।
बृह॒स्पति॑ना ब्रह्म॑णा पश्च॒मे। इन्द्रे॑ण दे॒वेन॑ ष॒ष्ठे। वरु॑णेन॒
स्वया॑ दे॒वत॑या सप्त॒मे॥१॥

सोमे॑न॒ राजा॑ऽष्ट॒मे। त्वष्ट्रा॑ रू॒पेण॑ नव॒मे। विष्णु॑ना
य॒ज्ञेना॑ऽऽप्रोत्। यथ्स॒सृपो॑ भव॑न्ति। इन्द्रि॒यमे॒व तद्वी॒र्यं
यज॑मान आप्रोति। पूर्वा॑पूर्वा वेदि॑र्भवति। इन्द्रि॒यस्य॑
वी॒र्यस्या॑वरु॒द्धौ। पुरस्ता॑दुप॒सदा॑ सौम्ये॒न प्रच॑रति। सोमो॒
वै रेतो॑धाः। रेतं ए॒व तद॑धाति। अ॒न्तरा॑ त्वाष्ट्रे॑ण। रेतं ए॒व
हितं॑ त्वष्ट्रा॑ रू॒पाणि॑ वि॒करो॑ति। उ॒परि॑ष्टाद्वैष्ण॒वेन॑। य॒ज्ञो वै
विष्णुः॑। य॒ज्ञ ए॒वान्त॑तः प्रति॑ तिष्ठति॥२॥

सप्तमे दधाति पञ्च च॥

[१]

जामि॑ वा ए॒तत्कुर्व॑न्ति। यथ्स॒द्यो दी॑क्षय॑न्ति स॒द्यः सोमं॑
क्री॒णन्ति॑। पु॒ण्डरि॒स्त्रजां॑ प्रयच्छ॒त्यजा॑मित्वाय। अङ्गि॑रसः
सुव॑र्गं लो॒कं यन्तः॑। अ॒प्सु दी॑क्षात॒पसी॑ प्रावे॑शयन्।
तत्पु॒ण्डरी॑कमभवत्। यत्पु॒ण्डरि॒स्त्रजां॑ प्रयच्छ॑ति। सा॒क्षादे॒व

दीक्षातपसी अव रुन्धे। दशभिर्वत्सतरैः सोमं क्रीणाति।
दशाक्षरा विराट्॥३॥

अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे। मुष्कुरा भवन्ति
सेन्द्रत्वाय। दशपेयो भवति। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ। शतं ब्राह्मणाः
पिबन्ति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति
तिष्ठति। सप्तदशः स्तोत्रं भवति। सप्तदशः प्रजापतिः॥४॥

प्रजापतेराप्त्यै। प्राकाशावध्वर्यवे ददाति। प्रकाशमेवैनं
गमयति। स्रजमुद्गात्रे। व्येवास्मै वासयति। रुक्मः होत्रे।
आदित्यमेवास्मा उन्नयति। अश्वं प्रस्तोतृप्रतिहर्तृभ्याम्।
प्राजापत्यो वा अश्वः। प्रजापतेराप्त्यै॥५॥

द्वादश पष्ठौहीर्ब्रह्मणै। आयुरेवाव रुन्धे। वशां मैत्रावरुणाय।
राष्ट्रमेव वश्यकः। ऋषभं ब्राह्मणाच्छुसिने। राष्ट्रमेवेन्द्रिया-
व्यकः। वासंसी नेष्टापोतृभ्याम्। पवित्रे एवास्येते। स्थूरि
यवाचितमच्छावाकाय। अन्तत एव वरुणमव यजते॥६॥

अनङ्गाहमग्नीधे। वह्निर्वा अनङ्गान्। वह्निर्ग्रीत्। वह्निनैव वह्नि
यज्ञस्याव रुन्धे। इन्द्रस्य सुषुवाणस्य त्रेधेन्द्रियं वीर्यं परा-
ऽपतत्। भृगुस्तृतीयमभवत्। श्रायन्तीयं तृतीयम्। सरस्वती
तृतीयम्। भार्गवो होता भवति। श्रायन्तीयं ब्रह्मसामं
भवति। वारवन्तीयमग्निष्टोमसामम्। सारस्वतीरपो गृह्णाति।
इन्द्रियस्य वीर्यस्यावरुद्धौ। श्रायन्तीयं ब्रह्मसामं भवति।

इन्द्रियमेवास्मिन्वीर्यं श्रयति। वारवन्तीयमग्निष्टोमसामम्।
इन्द्रियमेवास्मिन्वीर्यं वारयति॥७॥

विराट्प्रजापतिरश्वः प्रजापतेरास्यै यजते ब्रह्मसामं भवति सप्त च॥—————[२]

ईश्वरो वा एष दिशोऽनून्मदितोः। यं दिशोऽनु व्यास्थापयन्ति।
दिशामवेष्टयो भवन्ति। दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठत्यनुन्मादाय।
पञ्च देवतां यजति। पञ्च दिशः। दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठति।
हविषोहविष इष्ट्वा बार्हस्पत्यमभिघारयति। यजमानदेवत्यो
वै बृहस्पतिः। यजमानमेव तेजसा समर्धयति॥८॥

आदित्यां मल्हां गर्भिणीमा लभते। मारुतीं पृश्निं पष्ठौहीम्।
विशं चैवास्मै राष्ट्रं च समीचीं दधाति। आदित्यया पूर्वया
प्रचरति। मारुत्योत्तरया। राष्ट्र एव विशमनुबध्नाति।
उच्चैरादित्याया आश्रावयति। उपांशु मारुत्यै। तस्माद्राष्ट्रं
विशमतिवदति। गर्भिण्यादित्या भवति॥९॥

इन्द्रियं वै गर्भः। राष्ट्रमेवेन्द्रियाव्यकः। अगर्भा मारुती।
विद्वै मरुतः। विशमेव निरिन्द्रियामकः। देवासुराः
संयत्ता आसन्। ते देवा अश्विनोः पूषन्वाचः सत्यश्च
सन्निधाय। अनृतेनासुरानभ्यभवन्। तेऽश्विभ्यां पूष्णे
पुरोडाशं द्वादशकपालं निरवपन्। ततो वै ते वाचः
सत्यमवारुन्धत॥१०॥

यदश्विभ्यां पूष्णे पुरोडाशं द्वादशकपालं निर्वपति।

अनृतेनैव भ्रातृव्यानभिभूयं। वाचः सत्यमवं रुन्धे। सरस्वते
सत्यवाचं चरुम्। पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभि गृणाति।
सवित्रे सत्यप्रसवाय पुरोडाशं द्वादशकपालं प्रसूत्यै।
दूतान्प्रहिणोति। आविदं एता भवन्ति। आविदमेवैनं
गमयन्ति। अथो दूतेभ्य एव न छिद्यते। तिसृधन्वः
शुष्कदृतिर्दक्षिणा समृद्धौ॥११॥

अर्धयति भवत्यरुन्धत गमयन्ति द्वे च॥ [३]

आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपति। तस्माच्छिशिरे कुरुपश्चालाः
प्राश्चो यान्ति। सौम्यं चरुम्। तस्माद्वसन्तं व्यवसायादयन्ति।
सावित्रं द्वादशकपालम्। तस्मात्पुरस्ताद्यवानां सवित्रा
विरुन्धते। बारुहस्पत्यं चरुम्। सवित्रैव विरुध्य। ब्रह्मणा
यवानादधते। त्वाष्ट्रमष्टाकपालम्॥१२॥

रूपाण्येव तेन कुर्वते। वैश्वानरं द्वादशकपालम्। तस्माज्जघन्ये
नैदाधे प्रत्यञ्चः कुरुपश्चाला यान्ति। सारस्वतं चरुं निर्वपति।
तस्मात्प्रावृषि सर्वा वाचो वदन्ति। पौष्णेन व्यवस्यन्ति। मैत्रेण
कृषन्ते। वारुणेन विधृता आसते। क्षेत्रपत्येन पाचयन्ते।
आदित्येनादधते॥१३॥

मासिमास्येतानि हवींषि निरुप्याणीत्याहुः। तेनैवर्तून्ययुङ्क्तु
इति। अथो खल्वाहुः। कः संवत्सरं जीविष्यतीति।
षडैव पूर्वद्युर्निरुप्याणि। षडुत्तरेद्युः। तेनैवर्तून्ययुङ्क्ते।

दक्षिणो रथवाहनवाहः पूर्वेषां दक्षिणा। उत्तरं उत्तरेषाम्।
संवत्सरस्यैवान्तौ युनक्ति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥१४॥

त्वाष्ट्रमष्टाकपालं दधते युनक्त्येकं च॥ [४]

इन्द्रस्य सुषुवाणस्य दशधेन्द्रियं वीर्यं पराऽपतत्। स
यत्प्रथमं निरर्थावत्। तत्कलमभवत्। यद्वितीयम्। तद्वदरम्।
यत्तृतीयम्। तत्कर्कन्धु। यन्नस्तः। स सिं॒हः। यदक्ष्योः॥१५॥

स शार्दूलः। यत्कर्णयोः। स वृकः। य ऊर्ध्वः। स
सोमः। याऽवाची। सा सुरा। त्रयाः सक्तवो भवन्ति।
इन्द्रियस्यावरुद्धौ। त्रयाणि लोमानि॥१६॥

त्विषिमेवाव रुन्धे। त्रयो ग्रहाः। वीर्यमेवाव रुन्धे। नाम्ना
दशमी। नव वै पुरुषे प्राणाः। नाभिर्दशमी। प्राणा इन्द्रियं
वीर्यम्। प्राणानेवेन्द्रियं वीर्यं यजमान आत्मन्यत्ते। सीसेन
क्लीबाच्छष्पाणि क्रीणाति। न वा एतदयो न हिरण्यम्॥१७॥

यथ्सीसम्। न स्त्री न पुमान्। यत्क्लीबः। न सोमो न सुरा।
यथ्सौत्रामणी समृद्धौ। स्वाद्वीं त्वा स्वादुनेत्याह। सोममेवैना
करोति। सोमोऽस्यश्विभ्यां पच्यस्व सरस्वत्यै पच्यस्वेन्द्राय
सुत्राम्णे पच्यस्वेत्याह। एताभ्यो ह्येषा देवताभ्यः पच्यते।
तिस्रः स॒ं सृष्टा वसति॥१८॥

तिस्रो हि रात्रीः क्रीतः सोमो वसति। पुनातु ते परिस्नुतमिति
यजुषा पुनाति व्यावृत्त्यै। पवित्रेण पुनाति। पवित्रेण हि

सोमं पुनन्ति। वारेण शश्वता तनेत्याह। वारेण हि सोमं पुनन्ति। वायुः पूतः पवित्रेणेति नैतया पुनीयात्। व्यृद्धा ह्येषा। अतिपवितस्यैतया पुनीयात्। कुविदङ्गेत्यनिरुक्तया प्राजापत्यया गृह्णाति॥१९॥

अनिरुक्तः प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। एकयर्चा गृह्णाति। एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति। आश्विनं धूम्रमालभते। अश्विनो वै देवानां भिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति। सारस्वतं मेषम्। वाग्वै सरस्वती। वाचैवैनं भिषज्यति। ऐन्द्रमृषभं सैन्द्रत्वाय॥२०॥

अक्ष्योलोमानि हिरण्यं वसति गृह्णाति भिषज्यत्येकं च॥—————[५]

यत्रिषु यूपेष्वालभेत। बहिर्धाऽस्मादिन्द्रियं वीर्यं दध्यात्। भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। एकयूप आलभते। एकधैवास्मिन्निन्द्रियं वीर्यं दधाति। नास्मै भ्रातृव्यं जनयति। नैतेषां पशूनां पुरोडाशा भवन्ति। ग्रहपुरोडाशा ह्येते। युवः सुराममश्विनेति सर्वदेवत्ये याज्यानुवाक्ये भवतः। सर्वा एव देवताः प्रीणाति॥२१॥

ब्राह्मणं परिक्रीणीयादुच्छेषणस्य पातारम्। ब्राह्मणो ह्याहुत्या उच्छेषणस्य पाता। यदि ब्राह्मणं न विन्देत्। वल्मीकवपायामवं नयेत्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यद्वै सौत्रामण्ये व्यृद्धम्। तदस्यै समृद्धम्। नानादेवत्याः पशवंश्च

पुरोडाशांश्च भवन्ति समृद्धौ। ऐन्द्रः पशूनामुत्तमो भवति।
ऐन्द्रः पुरोडाशानां प्रथमः॥२२॥

इन्द्रिये एवास्मै समीचीं दधाति। पुरस्तादनूयाजानां
पुरोडाशैः प्रचरति। पशवो वै पुरोडाशाः। पशूनेवाव रुन्धे।
ऐन्द्रमेकादशकपालं निर्वपति। इन्द्रियमेवाव रुन्धे। सावित्रं
द्वादशकपालं प्रसूत्यै। वारुणं दशकपालम्। अन्त एव
वरुणमव यजते। वडबा दक्षिणा॥२३॥

उत वा एषाऽश्वः सूते। उताऽश्वतरम्। उत सोमं उत सुरां।
यथ्सौत्रामणी समृद्धौ। बारुहस्पत्यं पशुं चतुर्थमतिपवितस्या
लभते। ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैव यज्ञस्य
व्यृद्धमपि वपति। पुरोडाशवानेष पशुर्भवति। न ह्येतस्य
ग्रहं गृह्णन्ति। सोमप्रतीकाः पितरस्तृष्णुतेति शतातृष्णायाः
समवनयति॥२४॥

शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति।
दक्षिणेऽग्नौ जुहोति। पापवस्यसस्य व्यावृत्त्यै। हिरण्यमन्तरा
धारयति। पूतामेवैनं जुहोति। शतमानं भवति। शतायुः
पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। यत्रैव
शतातृष्णां धारयति॥२५॥

तन्निदधाति प्रतिष्ठित्यै। पितृन् वा एतस्यैन्द्रियं वीर्यं गच्छति।
यः सोमोऽति पवते। पितृणां याज्यानुवाक्याभिरुप तिष्ठते।

यदे॒वास्य॑ पि॒तृनि॑न्द्रि॒यं वी॒र्यं॑ गच्छ॑ति। तदे॒वाव॑ रुन्धे।
 ति॒सृभि॑रुप॑ तिष्ठते। तृती॒ये वा इ॒तो लो॒के पि॒तरः॑। ताने॒व
 प्री॑णाति। अथो त्रीणि॒ वै य॒ज्ञस्ये॑न्द्रि॒याणि॑। अध्व॒र्युर॑होता॑
 ब्र॒ह्मा। त उप॑तिष्ठन्ते। यान्ये॒व य॒ज्ञस्ये॑न्द्रि॒याणि॑। तैरे॒वास्मै॑
 भेष॒जं क॑रोति॥२६॥

प्रीणाति प्रथमो दक्षिणा समर्वनयति धारयतीन्द्रियाणि चत्वारि च॥—————[६]

अ॒ग्नि॒ष्टोम॑मग्र॒ आह॑रति। य॒ज्ञ॒मुखं॑ वा अ॒ग्नि॒ष्टोमः॑।
 य॒ज्ञ॒मुख॑मे॒वारभ्य॑ स॒वमा॑ क्रमते। अथैषो॑ऽभिषेचनीयश्चतु॒-
 स्त्रि॒ंशप॑वमानो भवति। त्रय॑स्त्रि॒ंशद्वे॑ दे॒वताः॑। ता
 ए॒वाऽऽप्रो॑ति। प्र॒जाप॑तिश्चतु॒स्त्रि॒ंशः। तमे॒वाऽऽप्रो॑ति।
 स॒ंशर॑ ए॒ष स्तो॑माना॒मय॑थापूर्वम्। यद्विष॑माः स्तोमाः॑॥२७॥

ए॒तावा॒न् वै य॒ज्ञः। यावा॒न्यप॑वमानाः। अ॒न्तः श्ले॑षणं॒ त्वा
 अ॒न्यत्। यथ्स॒माः प॑वमानाः। तेना॒ऽसं॑शरः। तेन॑ यथापूर्वम्।
 आ॒त्मनै॒वाग्नि॑ष्टोमेन॒ध्नोति॑। आ॒त्मना॒ पुण्यो॑ भवति। प्र॒जा वा
 उ॒क्थानि॑। प॒शव॑ उ॒क्थानि॑। यदु॒क्थ्यो॑ भव॒त्यनु॑ सन्त॑त्ये॥२८॥

स्तोमाः पशव उक्थान्येक च॥—————[७]

उप॑ त्वा जा॒मयो॒ गिर॒ इति॑ प्रति॒पद्भव॑ति। वा॒ग्वै वा॒युः। वा॒च
 ए॒वैषो॑ऽभिषे॒कः। सर्वा॑सामे॒व प्र॒जानां॑ सू॒यते। सर्वा॑ ए॒नं प्र॒जा
 राजे॑ति वदन्ति। ए॒तमु॒ त्यन्द॑श् क्षिप॒ इत्या॑ह। आ॒दि॒त्या वै
 प्र॒जाः। प्र॒जाना॑मे॒वैतेन॑ सू॒यते। यन्ति॒ वा ए॒ते य॑ज्ञमु॒खात्। ये

संभार्या अक्रन्॥२९॥

यदाह पवस्व वाचो अग्रिय इति। तेनैव यज्ञमुखान्नयन्ति।
अनुष्टुक्प्रथमा भवति। अनुष्टुगुत्तमा। वाग्वा अनुष्टुक्। वाचैव
प्रयन्ति। वाचोद्यन्ति। उद्वतीर्भवन्ति। उद्वद्वा अनुष्टुभौ रूपम्।
आनुष्टुभो राजन्यः॥३०॥

तस्मादुद्वतीर्भवन्ति। सौर्यनुष्टुगुत्तमा भवति। सुवर्गस्य
लोकस्य सन्तत्यै। यो वै सवादेति। नैनं सव उपनमति।
यः सामभ्य एति। पापीयान्त्सुषुवाणो भवति। एतानि खलु
वै सामानि। यत्पृष्ठानि। यत्पृष्ठानि भवन्ति॥३१॥

तैरेव सवान्नैति। यानि देवराजानां सामानि। तैरमुष्मिल्लोक
ऋध्नोति। यानि मनुष्यराजानां सामानि। तैरस्मिल्लोक
ऋध्नोति। उभयोरेव लोकयोर् ऋध्नोति। देवल्लोके च
मनुष्यलोके च। एकविंशोऽभिषेचनीयस्योत्तमो भवति।
एकविंशः कैशवपनीयस्य प्रथमः। सप्तदशो दशपेयः॥३२॥

विद्वा एकविंशः। राष्ट्रं सप्तदशः। विश एवैतन्मध्यतो-
ऽभिषिच्यते। तस्माद्वा एष विशां प्रियः। विशो हि
मध्यतोऽभिषिच्यते। यद्वा एनमदो दिशोऽनु व्यास्थापयन्ति।
तत्सुवर्गं लोकमभ्या रोहति। यदिमं लोकं न प्रत्यवरोहति।
अतिज्ञनं वेयात्। उद्वा माद्येत्। यदेष प्रतीचीनः स्तोमो
भवति। इममेव तेन लोकं प्रत्यवरोहति। अथो अस्मिन्नेव

लोके प्रति तिष्ठत्यनुन्मादाय॥३३॥

अक्रत्राजुन्यो भवन्ति दशपेयो माद्येत्रीणि च॥ [८]

इयं वै रजता। असौ हरिणी। यद्रुक्मौ भवतः।
आभ्यामेवैनमुभयतः परि गृह्णाति। वरुणस्य वा
अभिषिच्यमानस्याऽऽपः। इन्द्रियं वीर्यं निरघ्नन्। तथ्सुवर्णं
हिरण्यमभवत्। यद्रुक्ममन्तर्दधाति। इन्द्रियस्य वीर्यस्या-
निर्घाताय। शतमानो भवति शतक्षरः। शतायुः पुरुषः
शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। आयुर्वै हिरण्यम्।
आयुष्या एवैनमुभयति क्षरन्ति। तेजो वै हिरण्यम्।
तेजस्या एवैनमुभयति क्षरन्ति। वर्चो वै हिरण्यम्। वर्चस्या
एवैनमुभयति क्षरन्ति॥३४॥

शतक्षरोऽष्टौ च॥ [९]

अप्रतिष्ठितो वा एष इत्याहुः। यो राजसूयेन यजत
इति। यदा वा एष एतेन द्विरात्रेण यजते। अथ प्रतिष्ठा।
अथ संवत्सरमाप्नोति। यावन्ति संवत्सरस्याहोरात्राणि।
तावन्तीरेतस्य स्तोत्रीयाः। अहोरात्रेष्वेव प्रति तिष्ठति।
अग्निष्टोमः पूर्वमहर्भवति। अतिरात्र उत्तरम्॥३५॥

नानैवाहोरात्रयोः प्रति तिष्ठति। पौर्णमास्यां पूर्वमहर्भवति।
व्यष्टकायामुत्तरम्। नानैवार्धमासयोः प्रति तिष्ठति।
अमावास्यायां पूर्वमहर्भवति। उद्दृष्ट उत्तरम्। नानैव मासयोः
प्रति तिष्ठति। अथो खलु। ये एव समानपक्षे पुण्याहे

स्याताम्। तयोः कार्यं प्रतिष्ठित्यै॥३६॥

अप॒श॒व्यो द्वि॒रात्र॒ इत्या॑हुः। द्वे ह्ये॑ते छन्द॑सी। गा॒य॒त्रं
च॒ त्रैष्टु॑भं च। जग॑तीम॒न्तर्य॑न्ति। न तेन॒ जग॑ती
कृ॒तेत्या॑हुः। यदे॑नान्तृतीयस॒वने॑ कुर्व॑न्तीति। य॒दा वा
ए॒षाऽही॒नस्या॑र्भज॑ते। सा॒हस्यं॑ वा स॒वनम्। अथै॒व जग॑ती
कृ॒ता। अथ॑ प॒श॒व्यः। व्यु॑ष्टि॒र्वा ए॒ष द्वि॒रात्रः। य ए॒वं
वि॒द्वान्द्वि॒रात्रेण॑ यज॑ते। व्ये॒वास्मा॑ उच्छ॑ति। अथो॒ तम॑ ए॒वाप॑
हते। अ॒ग्निष्टो॒मम॑न्त॒त आ ह॑रति। अ॒ग्निः सर्वा॑ दे॒वताः॑।
दे॒वता॑स्वे॒व प्रति॑ तिष्ठति॥३७॥

उत्तरं प्रतिष्ठित्यै पशव्यः सप्त च॥ [१०]

वरुणस्य जामि वा ईश्वर आग्नेयमिन्द्रस्य यत्रिष्वग्निष्टोममुप त्वेयं वै रजताऽप्रतिष्ठितो
दश॥१०॥

वरुणस्य यदश्विभ्यां यत्रिषु तस्मादुद्धृतीः सप्तत्रिंशत्॥३७॥

वरुणस्य प्रति तिष्ठति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके अष्टमः

प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टकम् २ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

अङ्गिरसो वै स॒त्रमा॑सत। तेषां पृ॒श्निर्घ॑र्म॒धुगा॑सीत्।
 सर्जी॑षेणाजीवत्। तै॑ऽब्रुवन्। कस्मै॒ नु स॒त्रमा॑स्महे। ये॑ऽस्या
 ओष॑धीर्न ज॒नया॑म् इति॑। ते दि॒वो वृ॑ष्टि॒मसृ॑जन्त। याव॑न्तः
 स्तो॒का अ॒वाप॑द्यन्त। ताव॑न्ती॒रोष॑धयोऽजायन्त। ता जा॒ताः
 पि॒तरो॑ वि॒षेणा॑लिम्पन्॥१॥

तासां॑ ज॒ग्ध्वा रु॑प्यन्त्यैत्। तै॑ऽब्रुवन्। क इ॒दमि॒त्थम॑क॒रिति॑।
 व॒यं भा॑ग॒धेय॑मिच्छ॒माना॒ इति॑ पि॒तरो॑ऽब्रुवन्। किं वो
 भा॑ग॒धेय॑मिति॑। अ॒ग्नि॒होत्र॑ ए॒व नोऽप्य॑स्त्वित्य॑ब्रुवन्। तेभ्य॑
 ए॒तद्भा॑ग॒धेयं॑ प्राय॑च्छन्। यद्धु॒त्वा नि॒मार्ष्टि॑। ततो॒ वै त
 ओष॑धीरस्वदयन्। य ए॒वं वेद॑॥२॥

स्वद॑न्तेऽस्मा॒ ओष॑धयः। ते व॒त्समु॑पावा॑सृजन्। इ॒दं नो॑
 ह॒व्यं प्रदा॑पयेति॑। सो॑ऽब्रवी॒द्वरं॑ वृ॒णै। दश॑ मा॒ रात्री॑र्जा॒तं न
 दा॑हन्। आ॒स॒ङ्ग॒वं मा॒त्रा स॒ह च॑रा॒णीति॑। तस्मा॑द्व॒त्सं जा॒तं
 दश॑ रात्रीर्न दु॑हन्ति। आ॒स॒ङ्ग॒वं मा॒त्रा स॒ह च॑रति। वारे॑वृ॒त॒ः
 ह्य॑स्य। तस्मा॑द्व॒त्सं स॑सृष्ट॒धय॑ रु॒द्रो घातु॑कः। अति॑ हि
 स॒न्धान्ध॑यति॥३॥

प्रजापतिरग्निमसृजत। तं प्रजा अन्वसृज्यन्त। तमभाग
 उपास्त। सोऽस्य प्रजाभिरपाक्रामत्। तमवरुरुथ्समानो-
 ऽन्वैत्। तमवरुधं नाशक्रोत्। स तपोऽतप्यत।
 सोऽग्निरुपांरमतातापि वै स्य प्रजापतिरिति। स
 रराटादुदमृष्ट॥४॥

तदधृतमभवत्। तस्माद्यस्य दक्षिणतः केशा उन्मृष्टाः।
 ताअ्यैष्ठलक्ष्मी प्राजापत्येत्याहुः। यद्रराटादुदमृष्ट। तस्माद्रराटे
 केशा न सन्ति। तदग्नौ प्रागृह्णात्। तद्वचिकिथ्सत्।
 जुहवानी(३) मा हौषा(३)मिति। तद्वचिकिथ्सायै जन्म।
 य एवं विद्वान् विचिकिथ्सति॥५॥

वसीय एव चेतयते। तं वाग्भ्यवदञ्जुहुधीति। सोऽब्रवीत्।
 कस्त्वमसीति। स्वैव ते वागित्यब्रवीत्। सोऽजुहोथ्स्वाहेति।
 तथ्स्वाहाकारस्य जन्म। य एवऽस्वाहाकारस्य जन्म वेद।
 करोति स्वाहाकारेण वीर्यम्। यस्यैवं विदुषः स्वाहाकारेण
 जुह्वति॥६॥

भोगायैवास्य हुतं भवति। तस्या आहुत्यै पुरुषमसृजत।
 द्वितीयमजुहोत्। सोऽश्वमसृजत। तृतीयमजुहोत्। स गाम-
 सृजत। चतुर्थमजुहोत्। सोऽविमसृजत। पञ्चममजुहोत्।
 सोऽजामसृजत॥७॥

सोऽग्निरभिभेत्। आहुतीभिर्वै माऽऽप्नोतीति। स प्रजापतिं
 पुनः प्राविशत्। तं प्रजापतिरब्रवीत्। जायस्वेति। सोऽब्रवीत्।

किं भागधेयमभि जनिष्य इति। तुभ्यमेवेदं हूयात्
इत्यब्रवीत्। स एतद्भागधेयमभ्यंजायत। यदग्निहोत्रम्॥८॥

तस्मादग्निहोत्रमुच्यते। तद्धूयमानमादित्योऽब्रवीत्। मा हौषीः।
उभयोर्वै नावेतदिति। सोऽग्निरब्रवीत्। कथं नौ होष्यन्तीति।
सायमेव तुभ्यं जुहवन्। प्रातर्मह्यमित्यब्रवीत्। तस्मादग्नये
सायं हूयते। सूर्याय प्रातः॥९॥

आग्नेयी वै रात्रिः। ऐन्द्रमहः। यदनुदिते सूर्ये प्रातर्जुह्यात्।
उभयमेवाग्नेयं स्यात्। उदिते सूर्ये प्रातर्जुहोति। तथाऽग्नये
सायं हूयते। सूर्याय प्रातः। रात्रिं वा अनु प्रजाः प्र जायन्ते।
अह्ना प्रति तिष्ठन्ति। यथ्सायं जुहोति॥१०॥

प्रेव तेन जायते। उदिते सूर्ये प्रातर्जुहोति। प्रत्येव तेन
तिष्ठति। प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स एतदग्निहोत्रं
मिथुनमपश्यत्। तदुदिते सूर्येऽजुहोत्। यजुषाऽन्यत्।
तूष्णीमन्यत्। ततो वै स प्राजायत। यस्यैवं विदुष उदिते
सूर्येऽग्निहोत्रं जुहोति॥११॥

प्रेव जायते। अथो यथा दिवा प्रजानन्नेति। तादृगेव तत्।
अथो खल्वाहुः। यस्य वै द्वौ पुण्यौ गृहे वसंतः। यस्तयोऽन्यं
राधयत्यन्यं न। उभौ वाव स तावच्छ्रुतीति। अग्निं वावा-
ऽऽदित्यः सायं प्र विशति। तस्मादग्निर्दूरान्नक्तं ददृशे। उभे

हि तेजसी सम्पद्येते॥१२॥

उद्यन्तं वावाऽऽदित्यमग्निरनुं समारोहति। तस्माद्धूम
एवाग्नेर्दिवा ददृशे। यदग्नये सायं जुहुयात्। आ सूर्याय
वृश्चेत। यथ्सूर्याय प्रातर्जुहुयात्। आऽग्नये वृश्चेत। देवताभ्यः
समदं दध्यात्। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेत्येव सायं
होतव्यम्। सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेति प्रातः।
तथोभाभ्यां सायं हूयते॥१३॥

उभाभ्यां प्रातः। न देवताभ्यः समदं दधाति। अग्निर्ज्योति-
रित्याह। अग्निर्वै रेतोधाः। प्रजा ज्योतिरित्याह। प्रजा एवास्मै
प्र जनयति। सूर्यो ज्योतिरित्याह। प्रजास्वेव प्रजातासु रेतो
दधाति। ज्योतिरग्निः स्वाहेत्याह। प्रजा एव प्रजाता अस्यां
प्रतिष्ठापयति॥१४॥

तूष्णीमुत्तरामाहुतिं जुहोति। मिथुनत्वाय प्रजात्यै।
यदुदिते सूर्ये प्रातर्जुहुयात्। यथाऽतिथये प्रद्वृताय
शून्यायावसथायाहार्यं हरन्ति। तादृगेव तत्। काऽऽह
ततस्तद्भवतीत्याहुः। यथ्स न वेद। यस्मै तद्धरन्तीति।
तस्माद्यदौषसं जुहोति। तदेव सम्प्रति। अथो यथा
प्रार्थमौषसं परिवेवैष्टि। तादृगेव तत्॥१५॥

अमृष्टं विचिक्ष्मन्ति जुह्वत्यजामसृजताग्निहोत्रं सूर्याय प्रातर्जुहोति जुह्वति सम्पद्येते हूयते
स्थापयति सम्प्रति द्वे च॥

रुद्रो वा एषः। यदग्निः। पत्नी स्थाली। यन्मध्येऽग्नेरधिश्चयेत्।
 रुद्राय पत्नीमपि दध्यात्। प्रमायुका स्यात्। उदीचो-
 ऽङ्गारान्निरूह्याधि श्रयति। पत्नियै गोपीथाय। व्यन्तान्करोति।
 तथा पत्युप्रमायुका भवति॥१६॥

घर्मो वा एषोऽशान्तः। अहरहः प्र वृज्यते। यदग्निहोत्रम्।
 प्रतिषिञ्चेत्पशुकामस्य। शान्तमिव हि पशव्यम्। न प्रति-
 षिञ्चेद्ब्रह्मवर्चसकामस्य। समिद्धमिव हि ब्रह्मवर्चसम्। अथो
 खलु। प्रतिषिच्यमेव। यत्प्रतिषिञ्चति॥१७॥

तत्पशव्यम्। यज्जुहोति। तद्ब्रह्मवर्चसि। उभयमेवाकः।
 प्रच्युतं वा एतदस्माल्लोकात्। अगतं देवलोकम्। यच्छ्रुतं
 हविरनभिघारितम्। अभि द्योतयति। अभ्येवैनद्धारयति।
 अथो देवत्रैवैनद्गमयति॥१८॥

पर्यग्नि करोति। रक्षंसामपहत्यै। त्रिः पर्यग्नि करोति।
 त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय। यत्प्राचीनमुद्वासयेत्।
 यजमानं शुचाऽर्पयेत्। यदक्षिणा। पितृदेवत्यं स्यात्।
 यत्प्रत्यक्॥१९॥

पत्नीं शुचाऽर्पयेत्। उदीचीनमुद्वासयति। एषा वै
 देवमनुष्याणां शान्ता दिक्। तामेवैनदनूद्वासयति शान्त्यै।
 वर्त्म करोति। यज्ञस्य सन्तत्यै। निष्टपति। उपैव तथ्स्तृणाति।
 चतुरुन्नयति। चतुष्पादः पशवः॥२०॥

प॒शूने॒वाव॑ रुन्धे। सर्वा॑न्पू॒र्णानु॑न्नयति। सर्वे॑ हि पु॒ण्या रा॒द्धाः।
अ॒नूच॑ उन्नयति। प्र॒जाया॑ अनूची॒नत्वाय॑। अ॒नूच्ये॒वास्य॑ प्र॒जा-
ऽर्धु॒का भव॑ति। सम्मृ॑शति॒ व्यावृ॑त्त्यै। नाहो॑ष्यन्नुप॑ सादयेत्।
यदहो॑ष्यन्नुपसा॒दये॑त्। यथा॒ऽन्यस्मा॑ उपनि॒धाय॑॥२१॥

अ॒न्यस्मै॑ प्रयच्छति। ता॒दृगे॒व तत्। आ॒ऽस्मै॑ वृश्चेत।
यदे॒व गा॒र्हप॑त्येऽधि॒ श्रय॑ति। तेन॑ गा॒र्हप॑त्यं प्रीणाति।
अ॒ग्नि॒र॒बिभे॑त्। आहु॑तयो॒ माऽत्यै॑ष्यन्तीति॑। स ए॒ताः
स॒मिध॑मपश्यत्। तामा॑ऽधत्त। ततो॒ वा अ॒ग्नावाहु॑तयो-
ऽधि॒यन्त॥२२॥

यदे॒नः॑ स॒मय॑च्छत्। तत्स॒मिधः॑ स॒मित्व॑म्। स॒मिध॑मा
द॒धाति॑। स॒मेवैनं॑ यच्छति। आहु॑तीनां॒ धृत्यै॑। अथो॑
अ॒ग्नि॒होत्र॑मेवे॒ध्मव॑त्करोति। आहु॑तीनां॒ प्रति॑ष्ठित्यै। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑
वदन्ति। यदे॒काः॑ स॒मिध॑मा॒धाय॑ द्वे आहु॑ती जुहोति॑। अथ॒
कस्याः॑ स॒मिधि॑ द्वितीया॒माहु॑तिं जुहोतीति॑॥२३॥

यद्वे स॒मिधा॑वा द॒ध्यात्। भ्रातृ॑व्यमस्मै जनयेत्। एकाः॑
स॒मिध॑मा॒धाय॑। यजु॑षा॒ऽन्यामाहु॑तिं जुहोति। उ॒भे ए॒व
स॒मिद्व॑ती आहु॑ती जुहोति। नास्मै॒ भ्रातृ॑व्यं जनयति।
आदी॑प्तायां जुहोति। स॒मिद्ध॑मिव॒ हि ब्र॑ह्मवर्च॒सम्। अथो॑
यथा॑ऽतिथिं॒ ज्योति॑ष्कृत्वा प॒रि वेवै॑ष्टि। ता॒दृगे॒व तत्।
च॒तुरु॑न्नयति। द्विजु॑होति। तस्मा॑द्वि॒पाच्चतु॑ष्पादमत्ति। अथो॑
द्वि॒पद्ये॒व चतु॑ष्पदः॒ प्रति॑ष्ठापयति॥२४॥

भवति प्रतिषिञ्चति गमयति प्रत्यक्पशवं उपनिधायान्ध्रियन्तेति तच्चत्वारि च॥—[३]

उत्तरावतीं वै देवा आहुतिमजुहवुः। अवाचीमसुराः। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः। यं कामयेत वसीयान्ध्रियादिति। कनीयस्तस्य पूर्वं हुत्वा। उत्तरं भूयो जुहुयात्। एषा वा उत्तरावत्याहुतिः। तान्देवा अजुहवुः। ततस्तेऽभवन्॥२५॥

यस्यैवं जुहति। भवत्येव। यं कामयेत पापीयान्ध्रियादिति। भूयस्तस्य पूर्वं हुत्वा। उत्तरं कनीयो जुहुयात्। एषा वा अवाच्याहुतिः। तामसुरा अजुहवुः। ततस्ते पराऽभवन्। यस्यैवं जुहति। परैव भवति॥२६॥

हुत्वोप सादयत्यजामित्वाय। अथो व्यावृत्त्यै। गार्हपत्यं प्रतीक्षते। अननुध्यायिनमेवैनं करोति। अग्निहोत्रस्य वै स्थाणुरस्ति। तं य ऋच्छेत्। यज्ञस्थाणुमृच्छेत्। एष वा अग्निहोत्रस्य स्थाणुः। यत्पूर्वाऽऽहुतिः। तां यदुत्तरयाऽभि जुहुयात्॥२७॥

यज्ञस्थाणुमृच्छेत्। अतिहाय पूर्वामाहुतिं जुहोति। यज्ञस्थाणुमेव परि वृणक्ति। अथो भ्रातृव्यमेवात्वाऽति क्रामति। अवाचीनं सायमुपमार्ष्टि। रेतं एव तदधाति। ऊर्ध्वं प्रातः। प्र जनयत्येव तत्। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। चतुरुन्नयति॥२८॥

द्विर्जुहोति। अथ कं द्वे आहुती भवतु इति। अग्नौ वैश्वानर

इति ब्रूयात्। एष वा अग्निर्वैश्वानरः। यद्वाह्मणः। हुत्वा द्विः
प्राश्नाति। अग्रावेव वैश्वानरे द्वे आहुती जुहोति। द्विर्जुहोति।
द्विर्निमार्ष्टि। द्विः प्राश्नाति॥ २९॥

षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतून्नेव प्रीणाति।
ब्रह्मवादिनो वदन्ति। किं देवत्यमग्निहोत्रमिति। वैश्वदेवमिति
ब्रूयात्। यद्यजुषा जुहोति। तदैन्द्राग्रम्। यत्तूष्णीम्।
तत्प्राजापत्यम्॥ ३०॥

यन्निमार्ष्टि। तदोषधीनाम्। यद्वितीयम्। तत्पितृणाम्।
यत्प्राश्नाति। तद्गर्भाणाम्। तस्माद्गर्भा अनश्नन्तो वर्धन्ते।
यदाचामति। तन्मनुष्याणाम्। उदङ्घ्र्यावृत्याचामति॥ ३१॥

आत्मनो गोपीथाय। निर्णेनेक्ति शुद्धौ। निष्टपति स्वगाकृत्यै।
उद्दिशति। सप्तर्षीनेव प्रीणाति। दक्षिणा पर्यावर्तते। स्वमेव
वीर्यमनु पर्यावर्तते। तस्मादक्षिणोऽर्ध आत्मनो वीर्यावत्तरः।
अथो आदित्यस्यैवावृतमनु पर्यावर्तते। हुत्वोप समिन्धे॥ ३२॥

ब्रह्मवर्चसस्य समिद्धौ। न बर्हिरनु प्र हरेत्। असङ्स्थितो वा
एष यज्ञः। यदग्निहोत्रम्। यदनु प्रहरेत्। यज्ञं विच्छिन्द्यात्।
तस्मान्नानु प्रहृत्यम्। यज्ञस्य सन्तत्यै। अपो नि नयति।
अवभृथस्यैव रूपमकः॥ ३३॥

अभुवन्भवति जुहुयान्रयति मार्ष्टि द्विः प्राश्नाति प्राजापत्यमाचामतीन्धेऽकः॥ [४]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। अग्निहोत्रप्रायणा यज्ञाः। किं

प्रायणमग्निहोत्रमिति। व॒त्सो वा अ॒ग्निहोत्रस्य॑ प्रायणम्।
अ॒ग्निहोत्रं॑ य॒ज्ञाना॑म्। तस्य॑ पृथि॒वी सदः॑। अ॒न्तरिक्ष॑माग्नी॒द्धम्।
द्यौर॑ह॒विर्धान॑म्। दि॒व्या आपः॑ प्रोक्ष॑णयः। ओष॑धयो
ब॒रुहिः॥ ३४॥

वन॒स्पत॑य इ॒ध्मः। दिशः॑ परि॒धयः॑। आ॒दित्यो॑ यू॒पः। यज॑मानः
प॒शुः। स॒मुद्रो॑ऽवभृ॒थः। स॒व॒त्स॒रः स्व॑गाका॒रः। तस्मा॑दाहि॒ताग्नेः॑
सर्व॑मे॒व ब॑र्हिष्यं द॒त्तं भ॑वति। यत्सा॒यं जु॒होति॑। रात्रि॑मे॒व तेन॑
दक्षि॑ण्यां कुरुते। यत्प्रा॒तः॥ ३५॥

अह॑रे॒व तेन॑ दक्षि॒ण्यं कुरु॑ते। यत्ततो॑ ददा॒ति। सा दक्षि॑णा।
याव॑न्तो॒ वै दे॒वा अ॑हु॒तमा॑दन्। ते परा॑ऽभवन्। त ए॒तद॑ग्निहोत्रं
सर्व॑स्यै॒व स॑मव॒दाया॑जुहवुः। तस्मा॑दाहुः। अ॒ग्निहोत्रं॑ वै दे॒वा
गृ॒हाणां॑ निष्कृ॒तिम॑पश्य॒न्निति॑। यत्सा॒यं जु॒होति॑। रात्रि॑या ए॒व
तद्धु॑ताद्याय॥ ३६॥

यज॑मान॒स्याप॑राभावाय। यत्प्रा॒तः। अहं॑ ए॒व तद्धु॑ताद्याय।
यज॑मान॒स्याप॑राभावाय। यत्ततो॑ऽश्ना॒ति। हु॒तमे॒व तत्। द्वयोः॑
पय॑सा जुहुयात्प॒शुकाम॑स्य। ए॒तद्वा अ॑ग्निहोत्रं मि॒थुन॑म्। य
ए॒वं वेद॑। प्र प्र॒जयां॑ प॒शुभिर्मि॑थुनैर्जायते॥ ३७॥

इ॒मामे॒व पूर्॒वया॑ दु॒हे। अ॒मूमु॑त्तरया। अ॒धि॒श्रित्यो॑त्तर॒मा
न॑यति। योना॑वे॒व तद्रे॑तः सि॒ञ्चति॑ प्र॒जन॑ने। आ॒ज्येन॑
जुहु॒यात्तेज॑स्कामस्य। तेजो॑ वा आ॒ज्यम्। तेज॒स्यै॒व भ॑वति।

पयंसा पशुकामस्य। एतद्वै पशूनां रूपम्। रूपेणैवास्मै
पशूनं रुन्धे॥३८॥

पशुमानेव भवति। दध्नेन्द्रियकामस्य। इन्द्रियं वै दधि।
इन्द्रियाव्येव भवति। यवाग्वौ ग्रामकामस्यौषधा वै मनुष्याः।
भागधेयैर्नैवास्मै सजातानं रुन्धे। ग्राम्येव भवति। अयंज्ञो
वा एषः। योऽसामा॥३९॥

चतुरुन्नयति। चतुरक्षरं रथन्तरम्। रथन्तरस्यैष वर्णः।
उपरीव हरति। अन्तरिक्षं वामदेव्यम्। वामदेव्यस्यैष वर्णः।
द्विर्जुहोति। द्व्यक्षरं बृहत्। बृहत् एष वर्णः। अग्निहोत्रमेव
तत्सामन्वत्करोति॥४०॥

यो वा अग्निहोत्रस्योपसदो वेद। उपैनमुपसदो नमन्ति।
विन्दतं उपसत्तारम्। उन्नीयोपं सादयति। पृथिवीमेव
प्रीणाति। होष्यन्नुपसादयति। अन्तरिक्षमेव प्रीणाति।
हुत्वोपं सादयति। दिवंमेव प्रीणाति। एता वा
अग्निहोत्रस्योपसदः॥४१॥

य एवं वेद। उपैनमुपसदो नमन्ति। विन्दतं उपसत्तारम्।
यो वा अग्निहोत्रस्याश्रावितं प्रत्याश्रावितं होतारं
ब्रह्माणं वषट्कारं वेद। तस्य त्वैव हुतम्। प्राणो वा
अग्निहोत्रस्याश्रावितम्। अपानः प्रत्याश्रावितम्। मनो होता।
चक्षुर्ब्रह्मा। निमेषो वषट्कारः॥४२॥

य एवं वेद। तस्य त्वेव हुतम्। सायं यावानश्च वै देवाः
 प्रातर्यावाणश्चाग्निहोत्रिणो गृहमागच्छन्ति। तान् यत्र तर्पयेत्।
 प्रजयाऽस्य पशुभिर्वि तिष्ठेरन्। यत्तर्पयेत्। तृप्ता एनं प्रजया
 पशुभिस्तर्पयेयुः। सजूर्देवैः सायं यावभिरिति सायं
 सम्मृशति। सजूर्देवैः प्रातर्यावभिरिति प्रातः। ये चैव देवाः
 सायं यावानो ये च प्रातर्यावाणः॥४३॥

तानेवोभयांस्तर्पयति। त एनं तृप्ताः प्रजया पशुभिस्तर्प-
 यन्ति। अरुणो हं स्माहौपवेशिः। अग्निहोत्र एवाहं सायं
 प्रातर्वज्रं भ्रातृव्येभ्यः प्र हरामि। तस्मान्मत्पापीयांसो
 भ्रातृव्या इति। चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। समिथ्सप्तमी।
 सप्तपदा शक्करी। शाक्करो वज्रः। अग्निहोत्र एव तत्सायं
 प्रातर्वज्रं यजमानो भ्रातृव्याय प्र हरति। भवत्यात्मना।
 पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति॥४४॥

बर्हिः प्रातरहुताद्यां जायते रुन्धेऽसामा करोत्येता वा अग्निहोत्रस्योपसदो वषट्कारश्च
 प्रातर्यावाणो वज्रस्त्रीणि च॥ [५]

प्रजापतिरकामयताऽऽत्मन्वन्मे जायेतेति। सोऽजुहोत्।
 तस्याऽऽत्मन्वदजायत। अग्निर्वायुरादित्यः। तेऽब्रुवन्।
 प्रजापतिरहौषीदात्मन्वन्मे जायेतेति। तस्य वयमजनिष्महि।
 जायतान्न आत्मन्वदिति तेऽजुहवुः। प्राणानामग्निः। तनुवै
 वायुः॥४५॥

चक्षुष आदित्यः। तेषां हुतादजायत गौरेव। तस्यै

पयंसि व्यायच्छन्त। मम हुतादजनि ममेति। ते
प्रजापतिं प्रञ्जमायन्। स आदित्योऽग्निमब्रवीत्। यतरो
नो जयात्। तन्नौ सहासदिति। कस्यै कोऽहौषीदिति
प्रजापतिरब्रवीत्कस्यै क इति। प्राणानामहमित्यग्निः॥४६॥

तनुवा अहमिति वायुः। चक्षुषोऽहमित्यादित्यः। य एव
प्राणानामहौषीत्। तस्य हुतादजनीति। अग्नेरहुतादजनीति।
तदग्निहोत्रस्याग्निहोत्रत्वम्। गौर्वा अग्निहोत्रम्। य एव
वेद गौरग्निहोत्रमिति। प्राणापानाभ्यामेवाग्निः समर्धयति।
अव्यर्धुकः प्राणापानाभ्यां भवति॥४७॥

य एवं वेद। तौ वायुरब्रवीत्। अनु मा भजतमिति।
यदेव गार्हपत्येऽधिश्रित्याहवनीयमभ्युद्भवान्। तेन त्वां
प्रीणानित्यब्रूताम्। तस्माद्यद्गार्हपत्येऽधिश्रित्याहवनीय-
मभ्युद्भवति। वायुमेव तेन प्रीणाति। प्रजापतिर्देवताः
सृजमानः। अग्निमेव देवतानां प्रथममसृजत। सोऽन्यदा-
लभ्यमवित्वा॥४८॥

प्रजापतिमभि पर्यावर्तत। स मृत्योरबिभेत्। सोऽमुमादित्य-
मात्मनो निरमिमीत। तः हुत्वा पराङ्पर्यावर्तत। ततो वै स
मृत्युमपाजयत्। अपं मृत्युं जयति। य एवं वेद। तस्माद्यस्यैवं
विदुषः। उतैकाहमुत द्व्यहं न जुह्वति। हुतमेवास्य भवति।
असौ ह्यादित्योऽग्निहोत्रम्॥४९॥

तनुवै वायुरग्निर्भवत्यवित्वा भवत्येकं च॥ [६]

रौ॒द्रं ग॒विं। वा॒य॒व्य॑मु॒प॑सृष्टम्। आ॒श्विनं॑ दु॒ह्यमा॑नम्।
 सौ॒म्यं दु॒ग्धम्। वा॒रु॒णम॑धि श्रितम्। वै॒श्व॒दे॒वा भि॒न्द॒वः।
 पौ॒ष्णमु॑द॒न्तम्। सा॒र॒स्व॒तं वि॒ष्य॒न्द॑मानम्। मै॒त्रं श॑रः।
 धा॒तुरु॑द्वा॒सित॑म्। बृ॒ह॒स्प॒ते॒रु॒न्नी॑तम्। स॒वि॒तुः प्र॑ क्रा॒न्तम्।
 द्या॒वा॒पृ॒थि॒व्यं ह्रि॑यमा॑णम्। ऐ॒न्द्रा॒ग्नमु॑प॑सन्नम्। अ॒ग्नेः पूर्वा॑-
 ऽऽह॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒रु॒त्तरा॑। ऐ॒न्द्रं हु॑तम्॥५०॥

उद्वासितं सप्त च॥ [७]

दक्षि॒णत॑ उ॒प॑ सृजति। पि॒तृ॒लो॒कमे॒व तेन॑ जयति। प्राची॒मा
 वर्त॑यति। दे॒व॒लो॒कमे॒व तेन॑ जयति। उदी॑ची॒मावृ॑त्य
 दोग्धि। म॒नु॒ष्य॒लो॒कमे॒व तेन॑ जयति। पूर्वा॑ दु॒ह्या॒ज्येष्ठ॑स्य
 ज्यै॑ष्ठि॒ने॒यस्य॑। यो वा ग॒त॒श्रीः स्या॑त्। अ॒प॒रौ दु॒ह्या॒त्कनि॑ष्ठस्य
 कानि॑ष्ठि॒ने॒यस्य॑। यो वा बु॒भूषे॑त्॥५१॥

न सं मृ॑शति। पा॒प॒व॒स्य॒सस्य॑ व्यावृ॑त्यै। वा॒य॒व्यं वा
 ए॒तदु॑प॑सृष्टम्। आ॒श्विनं॑ दु॒ह्यमा॑नम्। मै॒त्रं दु॒ग्धम्। अ॒र्य॒म्णा
 उ॒द्वा॒स्यमा॑नम्। त्वा॒ष्ट्रमु॑न्नी॒यमा॑नम्। बृ॒ह॒स्प॒ते॒रु॒न्नी॑तम्। स॒वि॒तुः
 प्र॒क्रा॒न्तम्। द्या॒वा॒पृ॒थि॒व्यं ह्रि॑यमा॑णम्॥५२॥

ऐ॒न्द्रा॒ग्नमु॑प॑ सा॒दित॑म्। सर्वा॑भ्यो वा ए॒ष दे॒वता॑भ्यो जुहोति।
 यो॑ऽग्नि॒हो॒त्रं जु॑होति। यथा॒ खलु॑ वै धे॒नुं ती॑र्थे त॒र्पय॑ति।
 ए॒वम॑ग्नि॒हो॒त्री यज॑मानं त॒र्पय॑ति। तृ॒प्यति॑ प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। प्र
 सु॒व॒र्गं लो॒कं जा॑नाति। पश्य॑ति पु॒त्रम्। पश्य॑ति पौ॒त्रम्। प्र
 प्र॒जया॑ प॒शुभिर्मि॑थुनैर्जा॑यते। यस्यै॒वं वि॒दुषो॑ऽग्नि॒हो॒त्रं जु॑हति।

य उ चैनदेवं वेद॥५३॥

बुभूषेद्वियमाणञ्जायते द्वे च॥ [८]

त्रयो वै प्रैयमेधा आसन्। तेषां त्रिरेकोऽग्निहोत्रमञ्जुहोत्।
द्विरेकः। सकृदेकः। तेषां यस्त्रिरञ्जुहोत्। स ऋचाऽञ्जुहोत्।
यो द्विः। स यजुषा। यः सकृत्। स तूष्णीम्॥५४॥

यश्च यजुषाऽञ्जुहोद्यश्च तूष्णीम्। तावुभावार्धताम्।
तस्माद्यजुषाऽऽहुतिः पूर्वा होतव्या। तूष्णीमुत्तरा। उभे
एवर्धा अव रुन्धे। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेति सायं
जुहोति। रेत एव तद्वधाति। सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः
स्वाहेति प्रातः। रेत एव हितं प्र जनयति। रेतो वा एतस्य
हितं न प्र जायते॥५५॥

यस्याग्निहोत्रमहुतं सूर्योऽभ्युदेति। यद्यन्ते स्यात्। उन्नीय
प्राडुदाद्रवेत्। स उपसाद्यातमितोरासीत्। स यदा ताम्येत्।
अथ भूः स्वाहेति जुहुयात्। प्रजापतिर्वै भूतः। तमेवोपासरत्।
स एवैनं तत् उन्नयति। नार्तिमाच्छति यजमानः॥५६॥

तूष्णीं जायते यजमानः॥ [९]

यदग्निमुद्धरति। वसवस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे
जुह्वति। वसुष्वेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। निहितो
धूपायच्छेते। रुद्रास्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुह्वति।
रुद्रेष्वेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। प्रथममिध्ममर्चिरा लभते।

आदित्यास्तर्ह्यग्निः॥५७॥

तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। आदित्येष्वेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। सर्व एव सर्वश इध्म आदीप्तो भवति। विश्वे देवास्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। विश्वेष्वेवास्य देवेष्वग्निहोत्रं हुतं भवति। नितरामर्चिरुपावैति लोहिनीकेव भवति। इन्द्रस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। इन्द्र एवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति॥५८॥

अङ्गारा भवन्ति। तेभ्योऽङ्गारेभ्योऽर्चिरुदेति। प्रजापतिस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। प्रजापतावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। शरोऽङ्गारा अध्यूहन्ते। ब्रह्म तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। ब्रह्मन्नेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। वसुषु रुद्रेष्वेवास्त्येषु विश्वेषु देवेषु। इन्द्रे प्रजापतौ ब्रह्मन्। अपरिवर्गमेवास्यैतासु देवतासु हुतं भवति। यस्यैवं विदुषोऽग्निहोत्रं जुहति। य उ चैनदेवं वेद॥५९॥

आदित्यास्तर्ह्यग्निरिन्द्र एवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति देवेषु चत्वारि च (यदग्निनिहितः प्रथमं सर्व एव नितरामङ्गाराः शरोऽङ्गारा ब्रह्म वसुष्वष्टौ॥)॥—[१०]

ऋतं त्वा सत्येन परिषिञ्चामीति सायं परिषिञ्चति। सत्यं त्वर्तेन परिषिञ्चामीति प्रातः। अग्निर्वा ऋतम्। असावादित्यः सत्यम्। अग्निमेव तदादित्येन सायं परिषिञ्चति। अग्निना-

ऽऽदित्यं प्रातः सः। यावदहोरात्रे भवतः। तावदस्य लोकस्य।
नार्तिर्न रिष्टिः। नान्तो न पर्यन्तोऽस्ति। यस्यैवं विदुषोऽग्निहोत्रं
जुह्वति। य उचैनदेवं वेद॥६०॥

अस्ति द्वे च॥—————[११]

अङ्गिरसः प्रजापतिरग्निं रुद्र उत्तरावर्ती ब्रह्मवादिनोऽग्निहोत्रप्रायणा यज्ञाः
प्रजापतिरकामयताऽऽत्मन्वद्रौद्रङ्गविं दक्षिणतस्त्रयो वै यदग्निमृतं त्वां सत्येनैकादश॥११॥

अङ्गिरसः प्रैव तेन पशून्वेव यन्निमार्ष्टि यो वा अग्निहोत्रस्योपसदो दक्षिणतः षष्टिः॥६०॥

अङ्गिरसो य उचैनदेवं वेद॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके प्रथमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः॥

प्रजापतिरकामयत प्रजाः सृजेयेति। स एतं दशहोतारम-
पश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्य दर्भस्तम्बेऽजुहोत्। ततो वै स प्रजा
असृजत। ता अस्मात्सृष्टा अपाक्रामन्। ता ग्रहेणागृह्णात्।
तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। यः कामयेत् प्रजायेयेति। स दशहोतारं
मनसाऽनुद्रुत्य दर्भस्तम्बे जुहुयात्। प्रजापतिर्वै दशहोता॥१॥

प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजायते। मनसा जुहोति। मन इव हि
प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। पूर्णया जुहोति। पूर्ण इव हि प्रजा-
पतिः। प्रजापतेराप्त्यै। न्यूनया जुहोति। न्यूनाद्धि प्रजापतिः
प्रजा असृजत। प्रजानां सृष्ट्यै॥२॥

दर्भस्तम्बे जुहोति। एतस्माद्वै योनेः प्रजापतिः प्रजा
असृजत। यस्मादेव योनेः प्रजापतिः प्रजा असृजत।
तस्मादेव योनेः प्रजायते। ब्राह्मणो दक्षिणत उपोस्ते।
ब्राह्मणो वै प्रजानामुपद्रष्टा। उपद्रष्टुमत्येव प्रजायते। ग्रहो
भवति। प्रजानां सृष्टानां धृत्यै। यं ब्राह्मणं विद्यां विद्वांसं
यशो नर्च्छेत्॥३॥

सोऽरण्यं पुरेत्य। दर्भस्तम्बमुद्धृत्य। ब्राह्मणं दक्षिणतो
निषाद्य। चतुर्होतृन्व्याचक्षीत। एतद्वै देवानां परमं गुह्यं
ब्रह्म। यच्चतुर्होतारः। तदेव प्रकाशं गमयति। तदेनं

प्रकाशं गतम्। प्रकाशं प्रजानां गमयति। दर्भस्तम्बमुद्रथ्य
व्याचष्टे॥ ४॥

अग्निवान् वै दर्भस्तम्बः। अग्निवत्येव व्याचष्टे। ब्राह्मणो
दक्षिणत उपोस्ते। ब्राह्मणो वै प्रजानां मुपद्रष्टा। उपद्रष्टुमत्येवैनं
यशं ऋच्छति। ईश्वरन्तं यशोर्तो रित्याहुः। यस्यान्ते व्याचष्ट
इति। वरस्तस्मै देयः। यदेवैनं तत्रोपनमति। तदेवाव
रुन्धे॥ ५॥

अग्निमादधानो दशहोत्राऽरणिमव दध्यात्। प्रजातमेवैनमा
धत्ते। तेनैवोद्धृत्याग्निहोत्रं जुहुयात्। प्रजातमेवैनं जुहोति।
हविर्निर्वपस्यं दशहोतारं व्याचक्षीत। प्रजातमेवैनं निर्वपति।
सामिधेनीरनुवक्ष्यं दशहोतारं व्याचक्षीत। सामिधेनीरेव
सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते। अथो यज्ञो वै दशहोता। यज्ञमेव
तनुते॥ ६॥

अभिचरं दशहोतारं जुहुयात्। नव वै पुरुषे प्राणाः।
नाभिर्दशमी। सप्राणमेवैनमभि चरति। एतावद्वै पुरुषस्य
स्वम्। यावत्प्राणाः। यावदेवास्यास्ति। तदभि चरति। स्वकृत
इरिणे जुहोति प्रदरे वा। एतद्वा अस्यै निर्ऋतिगृहीतम्।
निर्ऋतिगृहीत एवैनं निर्ऋत्या ग्राहयति। यद्वाचः
क्रूरम्। तेन वषट्करोति। वाच एवैनं क्रूरेण प्र वृश्चति।
ताजगार्तिमाच्छति॥ ७॥

दशहोता सृष्ट्या ऋच्छेद्याचष्टे रुन्ध एव तनुते निरुद्धतिगृहीतं पञ्च च॥—————[१]

प्रजापतिरकामयत दर्शपूर्णमासौ सृजेयेति। स एतं चतुर्होतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्। ततो वै स दर्शपूर्णमासावसृजत। तावस्मात्सृष्टावपाक्रामताम्। तौ ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। दर्शपूर्णमासावालभमानः। चतुर्होतारं मनसाऽनुद्रुत्याहवनीये जुहुयात्। दर्शपूर्णमासावेव सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते॥८॥

ग्रहो भवति। दर्शपूर्णमासयोः सृष्टयोर्धृत्यै। सौऽकामयत चातुर्मास्यानि सृजेयेति। स एतं पञ्चहोतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्। ततो वै स चातुर्मास्यान्यसृजत। तान्यस्मात्सृष्टान्यपाक्रामन्। तानि ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। चातुर्मास्यान्यालभमानः॥९॥

पञ्चहोतारं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीये जुहुयात्। चातुर्मास्यान्येव सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते। ग्रहो भवति। चातुर्मास्यानां सृष्टानां धृत्यै। सौऽकामयत पशुबन्धं सृजेयेति। स एतं षड्होतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्। ततो वै स पशुबन्धमसृजत। सौस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्। तं ग्रहेणागृह्णात्॥१०॥

तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। पशुबन्धेन यक्ष्यमाणः। षड्होतारं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीये जुहुयात्। पशुबन्धमेव सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते। ग्रहो भवति। पशुबन्धस्य सृष्टस्य धृत्यै। सौऽकामयत

सौम्यमध्वरः सृजेयेति। स एतः सप्तहोतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्। ततो वै स सौम्यमध्वरमसृजत॥११॥

सोऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्। तं ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। दीक्षिष्यमाणः। सप्तहोतारं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीये जुहुयात्। सौम्यमेवाध्वरः सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते। ग्रहो भवति। सौम्यस्याध्वरस्य सृष्टस्य धृत्यै। देवेभ्यो वै यज्ञो न प्राभवत्। तमेतावच्छः समभरन्॥१२॥

यथ्सम्भाराः। ततो वै तेभ्यो यज्ञः प्राभवत्। यथ्सम्भारा भवन्ति। यज्ञस्य प्रभूत्यै। आतिथ्यमासाद्य व्याचष्टे। यज्ञमुखं वा आतिथ्यम्। मुखत एव यज्ञः सम्भृत्य प्रतनुते। अयज्ञो वा एषः। योऽपत्नीकः। न प्रजाः प्रजायेरन्। पत्नीर्व्याचष्टे। यज्ञमेवाकः। प्रजानां प्रजननाय। उपसत्सु व्याचष्टे। एतद्वै पत्नीनामायतनम्। स्व एवैना आयतनेऽवकल्पयति॥१३॥

तनुत आलभमानोऽगृह्णादसृजताभरञ्जायेरन्धृद्॥ [२]

प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। स त्रिवृतः स्तोममसृजत। तं पञ्चदशः स्तोमो मध्यत उदतृणत्। तौ पूर्वपक्षश्चापरपक्षश्चाभवताम्। पूर्वपक्षं देवा अन्वसृज्यन्त। अपरपक्षमन्वसुराः। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः। यं कामयेत् वसीयान्त्स्यादिति॥१४॥

तं पूर्वपक्षे याजयेत्। वसीयानेव भवति। यं कामयेत्

पापीयान्स्यादिति। तमपरपक्षे याजयेत्। पापीयानेव भवति। तस्मात्पूर्वपक्षोऽपरपक्षात्करुण्यतरः। प्रजापतिर्वै दशहोता। चतुर्होता पञ्चहोता। षड्होता सप्तहोता। ऋतवः संवत्सरः॥१५॥

प्रजाः पशवं इमे लोकाः। य एवं प्रजापतिं बहोर्भूयांसं वेद। बहोरेव भूयान्भवति। प्रजापतिर्देवासुरान्सृजत। स इन्द्रमपि नासृजत। तं देवा अब्रुवन्। इन्द्रं नो जनयेति। सोऽब्रवीत्। यथाऽहं युष्मास्तपसाऽसृक्षि। एवमिन्द्रं जनयध्वमिति॥१६॥

ते तपोऽतप्यन्त। त आत्मन्निन्द्रमपश्यन्। तमब्रुवन्। जायस्वेति। सोऽब्रवीत्। किं भागधेयमभि जनिष्य इति। ऋतून्संवत्सरम्। प्रजाः पशून्। इमाँल्लोकानित्यब्रुवन्। तं वै माऽऽहुत्या प्र जनयतेत्यब्रवीत्॥१७॥

तं चतुर्होत्रा प्राजनयन्। यः कामयेत वीरो म आजयेतेति। स चतुर्होतारं जुहुयात्। प्रजापतिर्वै चतुर्होता। प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजायते। जजन्दिन्द्रमिन्द्रियाय स्वाहेति ग्रहेण जुहोति। आऽस्य वीरो जायते। वीरं हि देवा एतयाऽऽहुत्या प्राजनयन्। आदित्याश्चाङ्गिरसश्च सुवर्गे लोकेऽस्पर्धन्त। वयं पूर्वं सुवर्गं लोकमियाम वयं पूर्वं इति॥१८॥

त आदित्या एतं पञ्चहोतारमपश्यन्। तं पुरा प्रातरनु-

वा॒कादा॒ग्नीध्रेऽजु॒हवुः। ततो॒ वै ते पूर्वे॑ सु॒वर्गं लो॒कमा॑यन्। यः
सु॒वर्गका॑मः स्यात्। स पञ्च॑होतारं पुरा प्रा॑तरनुवा॒कादा॒ग्नीध्रे
जुहु॑यात्। सं॒वत्स॒रो वै पञ्च॑होता। सं॒वत्स॒रः सु॒वर्गो लो॒कः।
सं॒वत्स॒र ए॒वर्तु॑षु प्र॒तिष्ठा॑य। सु॒वर्गं लो॒कमे॑ति। तेऽब्रु॒वन्नङ्गि॑रस
आदि॒त्यान्॥१९॥

क्व॑ स्था। क्व॑ वः स॒द्भ्यो ह॒व्यं व॑क्ष्याम॒ इति॑। छन्दः॒ स्वित्य॑ब्रुवन्।
गा॒य॒त्रियां त्रि॒ष्टुभि॑ जग॑त्यामि॒ति। तस्मा॑च्छन्दः सु स॒द्भ्य
आदि॒त्येभ्यः॑। आ॒ङ्गी॒रसीः प्र॒जा ह॒व्यं व॑हन्ति। वह॑न्त्यस्मै
प्र॒जा ब॒लिम्। ऐ॒नम॑प्रति॒ख्यातं॑ गच्छति। य ए॒वं वेद॑। द्वाद॑श
मा॒साः पञ्च॑र्तवः। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। अ॒सावा॑दि॒त्य ए॒कवि॑ंशः।
ए॒तस्मि॒न्वा ए॒ष श्रि॑तः। ए॒तस्मि॒न्प्रति॑ष्ठितः। य ए॒वमे॒तं श्रि॑तं
प्रति॑ष्ठितं वेद॑। प्रत्ये॒व ति॑ष्ठति॥२०॥

स्यादिति॑ संवत्सरो जनयध्वमितीत्यब्रवीत्पूर्वं इत्यादित्यानुतवः पद्वि॥ [३]

प्र॒जाप॑तिरकामयत् प्रजा॑येयेति॑। स ए॒तं द॑शहोतारमपश्यत्।
तेन॑ दशधाऽऽत्मानं वि॒धाय॑। द॑शहोत्राऽतप्यत। तस्य॒ चित्तिः॑
सु॒गासी॑त्। चित्त॒माज्य॑म्। तस्यै॒ताव॑त्ये॒व वा॒गासी॑त्। ए॒तावा॑न्
यज्ञ॒क्रतुः॑। स चतु॑र्होतारमसृजत। सौ॑ऽनन्दत्॥२१॥

असृ॑क्षि वा इ॒ममि॑ति॑। तस्य॒ सोमो॑ ह॒विरासी॑त्। स
चतु॑र्होत्राऽतप्यत। सौ॑ऽताम्यत्। स भूरि॑ति॒ व्याह॑रत्।
स भूमि॑मसृजत। अ॒ग्नि॒होत्रं॑ द॑र्शपूर्णमा॒सौ यजू॑ंषि। स
द्वि॒तीय॑मतप्यत। सौ॑ऽताम्यत्। स भुव॑ इति॒ व्याह॑रत्॥२२॥

सोऽन्तरिक्षमसृजत। चातुर्मास्यानि सामानि। स
तृतीयमतप्यत। सोऽताम्यत्। स सुवरिति व्याहरत्।
स दिवमसृजत। अग्निष्टोममुक्थ्यमतिरात्रमृचः। एता वै
व्याहृतय इमे लोकाः। इमान्खलु वै लोकाननु प्रजाः
पशवश्छन्दांसि प्राजायन्त। य एवमेताः प्रजापतेः प्रथमा
व्याहृतीः प्रजाता वेद॥ २३॥

प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते। स पञ्चहोतारमसृजत।
स हविर्नाविन्दत। तस्मै सोमस्तनुवं प्रायच्छत्। एतत्तै
हविरिति। स पञ्चहोत्राऽतप्यत। सोऽताम्यत्। स
प्रत्यङ्मुखाबाधत। सोऽसुरानसृजत। तदस्याप्रियमासीत्॥ २४॥

तद्दुर्वर्णः हिरण्यमभवत्। तद्दुर्वर्णस्य हिरण्यस्य जन्म। स
द्वितीयमतप्यत। सोऽताम्यत्। स प्राङ्मुखाबाधत। स देवान-
सृजत। तदस्य प्रियमासीत्। तत्सुवर्णः हिरण्यमभवत्।
तत्सुवर्णस्य हिरण्यस्य जन्म। य एव सुवर्णस्य हिरण्यस्य
जन्म वेद॥ २५॥

सुवर्ण आत्मना भवति। दुर्वर्णोऽस्य भ्रातृव्यः। तस्मात्सुवर्णः
हिरण्यं भार्यम्। सुवर्ण एव भवति। ऐनं प्रियं गच्छति
नाप्रियम्। स सप्तहोतारमसृजत। स सप्तहोत्रैव सुवर्णं
लोकमैत्। त्रिणवेन स्तोमैर्नैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्प्राणुदत।
त्रयस्त्रिंशेन प्रत्यतिष्ठत्। एकविंशेन रुचमधत्त॥ २६॥

सप्तदशेन प्राजायत। य एवं विद्वान्धसोमेन यजते।
 सप्तहोत्रैव सुवर्गं लोकमेति। त्रिणवेन स्तोमेनैभ्यो लोकेभ्यो
 भ्रातृव्यान्प्रणुदते। त्रयस्त्रिंशेन प्रति तिष्ठति। एकविंशेन
 रुचं धत्ते। सप्तदशेन प्र जायते। तस्मात्सप्तदशः स्तोमो न
 निरूह्यः। प्रजापतिर्वै सप्तदशः। प्रजापतिमेव मध्यतो धत्ते
 प्रजात्यै॥ २७ ॥

अनन्दब्रुव इति व्याहरेद्वेदासीद्वेदाधत्त प्रजात्यै॥ [४]

देवा वै वरुणमयाजयन्। स यस्यैयस्यै देवतायै
 दक्षिणामनयत्। तामह्वीनात्। तैऽब्रुवन्। व्यावृत्य प्रतिगृह्णाम।
 तथा नो दक्षिणा न ह्वेष्यतीति। ते व्यावृत्य प्रत्यगृह्णन्। ततो
 वै तान्दक्षिणा नाह्वीनात्। य एवं विद्वान्व्यावृत्य दक्षिणां
 प्रतिगृह्णाति। नैनं दक्षिणा ह्वीनाति॥ २८ ॥

राजा त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणेऽग्नये हिरण्यमित्याह।
 आग्नेयं वै हिरण्यम्। स्वयैवैनं देवतया प्रतिगृह्णाति। सोमाय
 वास इत्याह। सौम्यं वै वासः। स्वयैवैनं देवतया प्रतिगृह्णाति।
 रुद्राय गामित्याह। रौद्री वै गौः। स्वयैवैनं देवतया प्रति-
 गृह्णाति। वरुणाय श्वमित्याह॥ २९ ॥

वारुणो वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया प्रतिगृह्णाति। प्रजापतये
 पुरुषमित्याह। प्राजापत्यो वै पुरुषः। स्वयैवैनं देवतया प्रति
 गृह्णाति। मनवे तल्पमित्याह। मानवो वै तल्पः। स्वयैवैनं
 देवतया प्रति गृह्णाति। उत्तानायङ्गीरसायान इत्याह। इयं

वा उ॒त्ता॒न आ॑ङ्गीर॒सः॥३०॥

अ॒न॒यै॒वैन॒त्र॒तिं गृ॑ह्णाति। वै॒श्वान॒र्य॒र्चा रथं॑ प्र॒तिं गृ॑ह्णाति।
वै॒श्वान॒रो वै दे॒वत॑या रथः। स्व॒यै॒वैनं॑ दे॒वत॑या प्र॒तिं गृ॑ह्णाति।
तेना॑मृ॒त॒त्वम॑श्या॒मित्या॑ह। अ॒मृत॑मे॒वाऽऽत्म॑न्ध॒त्ते। वयो॑ दा॒त्र
इत्या॑ह। वयं ए॒वैनं॑ कृ॒त्वा। सु॒वर्गं॑ लो॒कं ग॑मयति। मयो॒
मह्य॑मस्तु प्र॒तिग्र॑ही॒त्र इत्या॑ह॥३१॥

यद्वे शि॒वम्। तन्म॑यः। आ॒त्मन॑ ए॒वैषा॑ परी॒त्तिः। क इ॒दं कस्मा॑
अदा॒दित्या॑ह। प्र॒जाप॑तिर्वै कः। स प्र॒जाप॑तये ददाति। कामः
कामा॒येत्या॑ह। कामे॑न हि ददाति। कामे॑न प्र॒तिगृ॑ह्णाति। कामो॑
दा॒ता कामः॑ प्र॒तिग्र॑ही॒तेत्या॑ह॥३२॥

कामो॑ हि दा॒ता। कामः॑ प्र॒तिग्र॑ही॒ता। काम॑ः स॒मुद्र॑मावि॒शे-
त्या॑ह। स॒मुद्र इ॒व हि कामः॑। ने॒व हि काम॑स्यान्तोऽस्ति।
न स॒मुद्र॑स्य। कामे॑न त्वा प्र॒तिगृ॑ह्णामीत्या॑ह। येन॑ कामे॑न
प्र॒तिगृ॑ह्णाति। स ए॒वैनं॑म॒मुष्मि॑ल्लो॒के काम॑ आगच्छति।
कामे॑तत्त ए॒षा ते॑ काम॑ दक्षि॒णेत्या॑ह। काम॑ ए॒व तद्य॑ज॒मानो॑-
ऽमुष्मि॑ल्लो॒के दक्षि॑णामिच्छति। न प्र॒तिग्र॑ही॒तरि॑। य ए॒वं
वि॒द्वान्दक्षि॑णां प्र॒तिगृ॑ह्णाति। अ॒नृ॒णामे॒वैनां॑ प्र॒तिं गृ॑ह्णाति॥३३॥

द्वीनात्यश्वमित्याहाङ्गीरसः प्र॒तिग्र॑ही॒त्र इत्या॑ह प्र॒तिग्र॑ही॒तेत्या॑ह दक्षि॒णेत्या॑ह च॒त्वारि॑ च॥—[५]

अन्तो॑ वा ए॒ष य॒ज्ञस्य॑। यद॑श॒मम॑हः। द॒शमे॑ऽह॒न्त्सर्प॑रा॒ज्ञियां॑
ऋ॒ग्भिः स्तु॑वन्ति। य॒ज्ञस्यै॒वान्तं॑ ग॒त्वा। अ॒न्नाद्य॑म॒व रु॑न्धते।

तिसृभिः स्तुवन्ति। त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एव लोकेभ्यो-
ऽन्नाद्यमव रुन्धते। पृश्निवतीर्भवन्ति। अन्नं वै पृश्निं॥३४॥

अन्नमेवाव रुन्धते। मनसा प्रस्तौति। मनसोद्गायति। मनसा
प्रति हरति। मन इव हि प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। देवा वै
सर्पाः। तेषामियं राज्ञी। यत्सर्पराज्ञिया ऋग्भिः स्तुवन्ति।
अस्यामेव प्रति तिष्ठन्ति॥३५॥

चतुर्होतृन् होता व्याचष्टे। स्तुतमनुशंसति शान्त्यै। अन्तो
वा एष यज्ञस्य। यद्वंशममहः। एतत्खलु वै देवानां परमं
गुह्यं ब्रह्म। यच्चतुर्होतारः। दशमेऽहंश्चतुर्होतृन्व्याचष्टे।
यज्ञस्यैवान्तं गत्वा। परमं देवानां गुह्यं ब्रह्माव रुन्धे। तदेव
प्रकाशं गमयति॥३६॥

तदेनं प्रकाशं गतम्। प्रकाशं प्रजानां गमयति। वाचं यच्छति।
यज्ञस्य धृत्यै। यजमानदेवत्यं वा अहः। भ्रातृव्यदेवत्या
रात्रिः। अहा रात्रिं ध्यायेत्। भ्रातृव्यस्यैव तल्लोकं वृद्धे।
यदिवा वाचं विसृजेत्। अहर्भ्रातृव्यायोच्छिषेत्। यन्नक्तं
विसृजेत्। रात्रिं भ्रातृव्यायोच्छिषेत्। अधिवृक्षसूर्ये
वाचं विसृजति। एतावन्तमेवास्मै लोकमुच्छिषति।
यावदादित्योऽस्तमेति॥३७॥

पृश्निं तिष्ठन्ति गमयति शिषेत्पञ्च च॥ [६]

प्रजापतिः प्रजा असृजत। ताः सृष्टाः समंश्लिष्यन्। ता

रूपेणानुप्राविशत्। तस्मादाहुः। रूपं वै प्रजापतिरिति। तानाम्नाऽनु प्राविशत्। तस्मादाहुः। नाम वै प्रजापतिरिति। तस्मादप्यामित्रौ सङ्गत्य। नाम्ना चेदध्वयेते॥३८॥

मित्रमेव भवतः। प्रजापतिर्देवासुरानसृजत। स इन्द्रमपि नासृजत। तं देवा अब्रुवन्। इन्द्रं नो जनयेति। स आत्मन्निन्द्रमपश्यत्। तमसृजत। तं त्रिष्टुग्वीर्यं भूत्वाऽनु प्राविशत्। तस्य वज्रः पञ्चदशो हस्त आपद्यत। तेनोदय्यासुरानभ्यभवत्॥३९॥

य एवं वेद। अग्निं भ्रातृव्यान्भवति। ते देवा असुरैर्विजित्य। सुवर्गं लोकमायन्। तैऽमुष्मिँल्लोके व्यक्षुध्यन्। तैऽब्रुवन्। अमृतः प्रदानं वा उपजिजीविमेति। ते सप्तहोतारं यज्ञं विधाययास्यम्। आङ्गीरसं प्राहिण्वन्। एतेनामुत्र कल्पयेति॥४०॥

तस्य वा इयं क्लृप्तिः। यदिदं किं च। य एवं वेद। कल्पतेऽस्मै। स वा अयं मनुष्येषु यज्ञः सप्तहोता। अमुत्र सञ्च्यो देवेभ्यो हव्यं वहति। य एवं वेद। उपैनं यज्ञो नमति। सौऽमन्यत। अग्निं वा इमैऽस्माल्लोकादमुं लोकं कमिष्यन्त इति। स वाचस्पते हृदिति व्याहरत्। तस्मात्पुत्रो हृदयम्। तस्मादस्माल्लोकादमुं लोकं नाग्निं कामयन्ते। पुत्रो हि हृदयम्॥४१॥

ह्येते अभवत्कल्पयेतीति चत्वारि च॥ [७]

दे॒वा वै चतु॑र्होतृभि॒र्यज्ञ॑म॒तन्व॑त। ते वि पा॒प्मना॑
भ्रातृ॒व्येणा॑जयन्त। अ॒भि सु॒वर्गं॑ लो॒कम॑जयन्। य ए॒वं
वि॒द्वाश्च॑तु॒र्होतृभि॒र्यज्ञं॑ त॒नुते॑। वि पा॒प्मना॑ भ्रातृ॒व्येण॑ जयते।
अ॒भि सु॒वर्गं॑ लो॒कं ज॑यति। षड्ढो॑त्रा प्राय॒णीय॑मा सा॒दय॑ति।
अ॒मुष्मै॒ वै लो॒काय॑ षड्ढो॑ता। घ्नन्ति॒ खलु॑ वा ए॒तत्सोम॑म्।
यद॑भिषु॒ण्वन्ति॑॥ ४२॥

ऋ॒जुधै॒वैन॑म॒मुं लो॒कं ग॑मयति। चतु॑र्होत्राऽऽति॒थ्यम्। यशो॑ वै
चतु॑र्होता। यश॑ ए॒वाऽऽत्म॑न्ध॒त्ते। प॒ञ्चहो॑त्रा प॒शुमु॑प॒साद॑यति।
सु॒व॒र्ग्यो वै प॒ञ्चहो॑ता। यज॑मानः प॒शुः। यज॑मानमे॒व सु॒वर्गं॑
लो॒कं ग॑मयति। ग्रहा॑न्गृही॒त्वा स॒प्तहो॑तारं जुहोति। इ॒न्द्रि॒यं वै
स॒प्तहो॑ता॥ ४३॥

इ॒न्द्रि॒यमे॒वाऽऽत्म॑न्ध॒त्ते। यो वै चतु॑र्होतृ॒ननु॑स॒वनं॑ त॒र्पय॑ति।
तृ॒प्य॑ति प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। उपै॑न॒ सोम॑पी॒थो न॑मति।
ब॒हिष्प॒व॒मा॒ने द॑श॒हो॒तारं॑ व्याच॑क्षीत। मा॒ध्यं दि॒ने
प॒व॒मा॒ने चतु॑र्हो॒तार॑म्। आ॒र्भवे॑ प॒व॒मा॒ने प॒ञ्चहो॑तारम्।
पि॒तृ॒य॒ज्ञे षड्ढो॑तारम्। य॒ज्ञाय॑ज्ञि॒यस्य॑ स्तो॒त्रे स॒प्तहो॑तारम्।
अ॒नु॒स॒वन॑मे॒वैना॑ऽस्त॒र्पय॑ति॥ ४४॥

तृ॒प्य॑ति प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। उपै॑न॒ सोम॑पी॒थो न॑मति।
दे॒वा वै चतु॑र्होतृभिः स॒त्रमा॑सत। ऋ॒द्धि॑परि॒मितं॑
यश॑स्का॒माः। तै॑ऽब्रुवन्। यन्नः॑ प्रथ॒मं यश॑ ऋ॒च्छा॑त्।

सर्वेषा॑न्नस्त॒त्स॒हास॒दिति॑। सोम॒श्चतु॑र्होत्रा। अ॒ग्निः पञ्च॑होत्रा।
धा॒ता षड्द्वौ॑त्रा॥४५॥

इन्द्रः॑ स॒प्तहो॑त्रा। प्र॒जाप॑तिर्दश॑होत्रा। तेषा॒ं सोम॒॑ राजा॑नं॒ यश॑ आर्च्छत्। तन्न्य॑कामयत्। तेनापा॑क्रामत्।
तेन॑ प्र॒लाय॑मचरत्। तं दे॒वाः प्रैषैः॑ प्रैष॑मैच्छन्। तत्प्रैषा॑णां॒ प्रैष॑त्वम्। नि॒विद्वि॑र्यवेदयन्। तन्नि॒विदा॑न्नि॒वित्त्व॑म्॥४६॥

आ॒प्रीभि॑राप्नुवन्। तदा॒प्रीणा॑माप्रित्वम्। तम॑घ्नन्। तस्य॒ यशो॑
व्य॑गृह्णत। ते ग्र॒हा अभ॑वन्। तद्ग्र॒हाणां॑ ग्रह॑त्वम्। यस्यै॒वं वि॑दुषो॒
ग्र॒हा गृ॑ह्यन्ते। तस्य॒ त्वेव॑ गृही॒ताः तै॑ऽब्रुवन्। यो वै नः॒ श्रेष्ठो॑-
ऽभू॑त्॥४७॥

तम॑वधिष्म। पुन॑रि॒मं सु॑वामहा॒ इति॑। तं छन्दो॑भिरसुवन्त।
तच्छ॒न्दसां॑ छन्द॒स्त्वम्। साम्ना॒ समान॑यन्। तत्साम्नः॑
साम॒त्वम्। उ॒क्त्यैरु॑दस्थापयन्। तदु॒क्त्याना॑मुक्त॒त्वम्। य ए॒वं
वेद॑। प्रत्ये॒व ति॑ष्ठति॥४८॥

सर्व॑मायुरेति। सोमो॒ वै यशः॑। य ए॒वं वि॒द्वान्त्सोम॑मागच्छति।
यश॑ ए॒वैन॑मृच्छति। तस्मा॑दाहुः। यश्चै॒वं वेद॑ यश्च॒ न। तावु॑भौ
सोम॑मागच्छतः। सोमो॒ हि यशः॑। तं त्वा॒ऽव यश॑
ऋच्छ॑तीत्याहुः। यः सोमे॒ सोमं॑ प्राहेति। तस्मा॑त्सोमे॒ सोमः॑
प्रोच्यः॑। यश॑ ए॒वैन॑मृच्छति॥४९॥

अ॒भिपु॑ष्पन्ति॒ सप्त॑हो॒ता तर्प॑यति॒ षड्द्वौ॑त्रा नि॒वित्त्व॑मभू॑त्तिष्ठति॒ प्राहे॑ति॒ द्वे च॑॥—[८]

इदं वा अग्रे नैव किं च नाऽऽसीत्। न द्यौरासीत्। न पृथिवी। नान्तरिक्षम्। तदसदेव सन्मनोऽकुरुत् स्यामिति। तदतप्यत। तस्मात्तेपाऽनाद्धूमोऽजायत। तद्भूयोऽतप्यत। तस्मात्तेपाऽनादग्निरजायत। तद्भूयोऽतप्यत॥५०॥

तस्मात्तेपाऽनाज्योतिरजायत। तद्भूयोऽतप्यत। तस्मात्तेपाऽनादचिरजायत। तद्भूयोऽतप्यत। तस्मात्तेपाऽनान्मरीचयोऽजायन्त। तद्भूयोऽतप्यत। तस्मात्तेपाऽनादुदारा अजायन्त। तद्भूयोऽतप्यत। तदभ्रमिव समहन्यत। तद्वस्तिमभिनत्॥५१॥

स समुद्रोऽभवत्। तस्मात्समुद्रस्य न पिबन्ति। प्रजननमिव हि मन्यन्ते। तस्मात्पशोर्जायमानादापः पुरस्ताद्यन्ति। तद्वशहोताऽन्वसृज्यत। प्रजापतिर्वै दशहोता। य एवं तपसो वीर्यं विद्वाश्स्तप्यते। भवत्येव। तद्वा इदमापः सलिलमासीत्। सोऽरोदीत्प्रजापतिः॥५२॥

स कस्मा अज्ञि। यद्यस्या अप्रतिष्ठाया इति। यदप्स्ववापद्यत। सा पृथिव्यभवत्। यद्वमृष्ट। तदन्तरिक्षमभवत्। यदूर्ध्वमुदमृष्ट। सा द्यौरभवत्। यदरोदीत्। तदनयो रोदस्त्वम्॥५३॥

य एवं वेद। नास्य गृहे रुदन्ति। एतद्वा एषां लोकानां जन्म। य एवमेषां लोकानां जन्म वेद। नैषु लोकेष्वार्तिमाच्छति। स इमां प्रतिष्ठामविन्दत। स इमां प्रतिष्ठां वित्वाऽकामयत्

प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स
जघनादसुरानसृजत॥५४॥

तेभ्यो मृन्मये पात्रेऽन्नमदुहत्। याऽस्य सा तनूरासीत्।
तामपाहत्। सा तमिस्राऽभवत्। सोऽकामयत् प्रजायेयेति।
स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स प्रजननादेव प्रजा अ-
सृजत। तस्मादिमा भूयिष्ठाः। प्रजननाद्धेना असृजत॥५५॥

ताभ्यो दारुमये पात्रे पयोऽदुहत्। याऽस्य सा तनूरासीत्।
तामपाहत्। सा जोध्नाऽभवत्। सोऽकामयत् प्रजायेयेति।
स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स उपपक्षाभ्यामेवर्तून-
सृजत। तेभ्यो रज्जते पात्रे घृतमदुहत्। याऽस्य सा
तनूरासीत्॥५६॥

तामपाहत्। सोऽहोरात्रयोः सन्धिरभवत्। सोऽकामयत्
प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स
मुखाद्देवानसृजत। तेभ्यो हरिते पात्रे सोममदुहत्। याऽस्य
सा तनूरासीत्। तामपाहत्। तदहरभवत्॥५७॥

एते वै प्रजापतेर्दोहाः। य एवं वेद। दुह एव प्रजाः। दिवा
वै नोऽभूदिति। तद्देवानां देवत्वम्। य एवं देवानां देवत्वं
वेद। देववानेव भवति। एतद्वा अहोरात्राणां जन्म। य
एवमहोरात्राणां जन्म वेद। नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छति॥५८॥

असतोऽधि मनोऽसृज्यत। मनः प्रजापतिमसृजत।

प्रजापतिः प्रजा असृजत। तद्वा इदं मनस्येव परं प्रतिष्ठितम्। यदिदं किं च। तदेतच्छीवस्यसन्नाम् ब्रह्म। व्युच्छन्तीव्युच्छन्त्यस्मै वस्यसीवस्यसी व्युच्छति। प्रजायते प्रजयां पशुभिः। प्र परमेष्ठिनो मात्रामाप्नोति। य एवं वेद॥५९॥

अग्निरंजायत तद्वयौऽतप्यतामिनदरोदीत्प्रजापतीरोदस्त्वमसृजतासृजत घृतमदुहृद्याऽस्य सा तनूरासीदहंभवदृच्छति वेदं (इदं धूमोऽग्निर्ज्योतिर्चिर्मरीचय उदारास्तदब्र० स जघनात्सा तमिस्रा स प्रजननात्सा जोत्सा स उपपक्षाभ्या० सौऽहोरात्रयोः सन्धिः स मुखात्तदहं देववान्मृमये दारुमये रजते हरिते तेभ्यस्ताभ्यो द्वे तेऽन्नं पयो घृत० सोमम्॥)॥ [९]

प्रजापतिरिन्द्रमसृजतानुजावरं देवानाम्। तं प्राहिणोत्। परेहि। एतेषां देवानामधिपतिरेधीति। तं देवा अब्रुवन्। कस्त्वमसि। वयं वै त्वच्छ्रेयांसः स्म इति। सौऽब्रवीत्। कस्त्वमसि। वयं वै त्वच्छ्रेयांसः स्म इति मा देवा अवोचन्निति। अथ वा इदं तर्हि प्रजापतौ हर आसीत्॥६०॥

यदस्मिन्नादित्ये। तदेनमब्रवीत्। एतन्मे प्रयच्छ। अथाहमेतेषां देवानामधिपतिर्भविष्यामीति। कोऽहं स्यामित्यब्रवीत्। एतत्प्रदायेति। एतत्स्या इत्यब्रवीत्। यदेतद्वीषीति। को ह वै नाम प्रजापतिः। य एवं वेद॥६१॥

विदुरेनं नाम्ना। तदस्मै रुक्मं कृत्वा प्रत्यमुञ्चत्। ततो वा इन्द्रो देवानामधिपतिरभवत्। य एवं वेद। अधिपतिरेव समानानां

भवति। सौऽमन्यत। किं किं वा अंकरमिति। स चन्द्रं म
आहुरेति प्रालपत्। तच्चन्द्रमसश्चन्द्रमस्त्वम्। य एवं वेद॥६२॥

चन्द्रवानेव भवति। तं देवा अब्रुवन्। सुवीर्यो मर्या यथा
गोपायत् इति। तथ्सूर्यस्य सूर्यत्वम्। य एवं वेद। नैनं
दध्नोति। कश्च नास्मिन्वा इदमिन्द्रियं प्रत्यस्थादिति।
तदिन्द्रस्येन्द्रत्वम्। य एवं वेद। इन्द्रियाव्येव भवति॥६३॥

अयं वा इदं परमोऽभूदिति। तत्परमेष्ठिनः परमेष्ठित्वम्।
य एवं वेद। परमामेव काष्ठां गच्छति। तं देवाः समन्तं
पर्यविशन्। वसंवः पुरस्तात्। रुद्रा दक्षिणतः। आदित्याः
पश्चात्। विश्वे देवा उत्तरतः। अङ्गिरसः प्रत्यञ्चम्॥६४॥

साध्याः पराञ्चम्। य एवं वेद। उपैनः समाः
संविशन्ति। स प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजा आवयत्। ता
अस्मै नातिष्ठन्तान्नाद्याय। ता मुखं पुरस्तात्पश्यन्तीः।
दक्षिणतः पर्यायन्। स दक्षिणतः पर्यवर्तयत। ता मुखं
पुरस्तात्पश्यन्तीः। मुखं दक्षिणतः॥६५॥

पश्चात्पर्यायन्। स पश्चात्पर्यवर्तयत। ता मुखं पुरस्ता-
त्पश्यन्तीः। मुखं दक्षिणतः। मुखं पश्चात्। उत्तरतः पर्यायन्।
स उत्तरतः पर्यवर्तयत। ता मुखं पुरस्तात्पश्यन्तीः। मुखं
दक्षिणतः। मुखं पश्चात्॥६६॥

मुखमुत्तरतः। ऊर्ध्वा उदायन्। स उपरिष्टान्यवर्तयत।
ताः सर्वतोमुखो भूत्वाऽऽव्ययत्। ततो वै तस्मै प्रजा
अतिष्ठन्तान्नाद्याय। य एवं विद्वान्परि च वर्तयन्ते नि
च। प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजा अत्ति। तिष्ठन्तेऽस्मै प्रजा
अन्नाद्याय। अन्नाद एव भवति॥६७॥

आसीद्वेदं चन्द्रमस्त्वं य एवं वेदन्द्रियाव्यैव भवति प्रत्यञ्चं मुखं दक्षिणतो मुखं पश्चान्नव
च॥

[१०]

प्रजापतिरकामयत बृहोर्भूयान्स्थ्यामिति। स एतं
दशहोतारमपश्यत्। तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्ति बृहोर्भूयानभवत्।
यः कामयेत बृहोर्भूयान्स्थ्यामिति। स दशहोतारं प्रयुञ्जीत।
बृहोरेव भूयान्भवति। सोऽकामयत वीरो म आज्ञायेतेति।
स दशहोतुश्चतुर्होतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त॥६८॥

तस्य प्रयुक्तीन्द्रोऽजायत। यः कामयेत वीरो म आज्ञायेतेति।
स चतुर्होतारं प्रयुञ्जीत। आऽस्य वीरो जायते। सोऽकामयत
पशुमान्स्थ्यामिति। स चतुर्होतुः पञ्चहोतारं निरमिमीत।
तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्ति पशुमानभवत्। यः कामयेत
पशुमान्स्थ्यामिति। स पञ्चहोतारं प्रयुञ्जीत॥६९॥

पशुमानेव भवति। सोऽकामयतर्तवो मे कल्पेरन्निति। स
पञ्चहोतुः षड्होतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्त्यृतवो-
ऽस्मा अकल्पन्त। यः कामयेतर्तवो मे कल्पेरन्निति। स
षड्होतारं प्रयुञ्जीत। कल्पन्तेऽस्मा ऋतवः। सोऽकामयत

सोमपः सोमयाजी स्याम्। आ मे सोमपः सोमयाजी जायेतेति॥ ७०॥

स षड्भौतुः सप्तहोतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्तिं सोमपः सोमयाज्यंभवत्। आऽस्य सोमपः सोमयाज्यंजायत। यः कामयेत सोमपः सोमयाजी स्याम्। आ मे सोमपः सोमयाजी जायेतेति। स सप्तहोतारं प्रयुञ्जीत। सोमप एव सोमयाजी भवति। आऽस्य सोमपः सोमयाजी जायते। स वा एष पशुः पञ्चधा प्रति तिष्ठति॥ ७१॥

पुद्भिर्मुखेन। ते देवाः पशून् वित्वा। सुवर्गं लोकमायन्। तेऽमुष्मिल्लोके व्यक्षुध्यन्। तेऽब्रुवन्। अमुतः प्रदानं वा उपजिजीविमेति। ते सप्तहोतारं यज्ञं विधायायास्यम्। आङ्गीरसं प्राहिण्वन्। एतेनामुत्र कल्पयेति। तस्य वा इयं कृतिः॥ ७२॥

यदिदं किं च। य एवं वेद। कल्पतेऽस्मै। स वा अयं मनुष्येषु यज्ञः सप्तहोता। अमुत्र सद्भ्यो देवेभ्यो हव्यं वहति। य एवं वेद। उपैनं यज्ञो नमति। यो वै चतुर्होतृणां निदानं वेद। निदानवान्भवति। अग्निहोत्रं वै दशहोतुर्निदानम्। दशपूर्णमासौ चतुर्होतुः। चातुर्मास्यानि पञ्चहोतुः। पशुबन्धः षड्भौतुः। सौम्योऽध्वरः सप्तहोतुः। एतद्वै चतुर्होतृणां निदानम्। य एवं वेद। निदानवान्भवति॥ ७३॥

अमिमीत तं प्रायुङ्क्त पञ्चहोतारं प्र युञ्जीत जायेतेति तिष्ठति कृतिर्दशहोतुर्निदानं सप्त

च॥ _____ [११]

प्रजापतिरकामयत प्रजाः सृजेयेति प्रजापतिरकामयत दर्शपूर्णमासौ सृजेयेति
 प्रजापतिरकामयत प्रजायेयेति स तपः स त्रिवृतं प्रजापतिरकामयत दशहोतारं तेन
 दशधाऽऽत्मानं देवा वै वरुणमन्तो वै प्रजापतिस्ताः सृष्टाः समंश्लिष्यं देवा वै
 चतुर्होतृभिरिदं वा अग्नें प्रजापतिरिन्द्रं प्रजापतिरकामयत बहोभूयानेकादश॥११॥

प्रजापतिस्तद्वहस्य प्रजापतिरकामयतानयेवैनत्तस्य वा इयं कृत्तिस्तस्मात्तेपानाज्योतिर-
 यदस्मिन्नादित्ये स षड्वीतुः सप्तहोतारं त्रिसप्ततिः॥७३॥

प्रजापतिरकामयत निदानवान्भवति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके

द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके तृतीयः प्रपाठकः॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। किं चतुर्होतॄणां चतुर्होतृत्वमिति। यदेवेषु चतुर्धा होतारः। तेन चतुर्होतारः। तस्माच्चतुर्होतार उच्यन्ते। तच्चतुर्होतॄणां चतुर्होतृत्वम्। सोमो वै चतुर्होता। अग्निः पञ्चहोता। धाता षड्होता। इन्द्रः सप्तहोता॥१॥

प्रजापतिर्दशहोता। य एवं चतुर्होतॄणामृद्धिं वेद। ऋध्नोत्येव। य एषामेवं बन्धुतां वेद। बन्धुमान्भवति। य एषामेवं क्लृप्तिं वेद। कल्पतेऽस्मै। य एषामेवमायतनं वेद। आयतनवान्भवति। य एषामेवं प्रतिष्ठां वेद॥२॥

प्रत्येव तिष्ठति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। दशहोता चतुर्होता। पञ्चहोता षड्होता सप्तहोता। अथ कस्माच्चतुर्होतार उच्यन्त इति। इन्द्रो वै चतुर्होता। इन्द्रः खलु वै श्रेष्ठो देवतानामुपदेशनात्। य एवमिन्द्रः श्रेष्ठं देवतानामुपदेशनाद्वेद। वसिष्ठः समानानां भवति। तस्माच्छ्रेष्ठमायन्तं प्रथमेनैवानु बुध्यन्ते। अयमागन्। अयमवासादिति। कीर्तिरस्य पूर्वाऽऽगच्छति जनतामायतः। अथो एनं प्रथमेनैवानु बुध्यन्ते। अयमागन्। अयमवासादिति॥३॥

सप्तहोता प्रतिष्ठां वेदं बुध्यन्ते षड्॥—————[१]

दक्षिणां प्रतिग्रहीष्यन्त्सप्तदशकृत्वोऽपान्यात्। आत्मानमेव

समिन्धे। तेजसे वीर्याय। अथो प्रजापतिरेवैनां भूत्वा
 प्रतिगृह्णाति। आत्मनोऽनात्यै। यद्येनमार्त्विज्याद्वृतं सन्तं
 निरुहरेरन्। आग्नीध्रे जुहुयादशहोतारम्। चतुर्गृहीतेनाऽऽज्येन।
 पुरस्तात्प्रत्यङ्घ्निष्ठन्। प्रतिलोमं विग्राहम्॥४॥

प्राणानेवास्योप दासयति। यद्येनं पुनरुप शिक्षेयुः।
 आग्नीध्रे एव जुहुयादशहोतारम्। चतुर्गृहीतेनाऽऽज्येन।
 पश्चात्प्राडासीनः। अनुलोममविग्राहम्। प्राणानेवास्मै
 कल्पयति। प्रायश्चित्ती वाग्धोतेत्युतुमुखऋतुमुखे जुहोति।
 ऋतूनेवास्मै कल्पयति। कल्पन्तेऽस्मा ऋतवः॥५॥

कृता अस्मा ऋतव आरयन्ति। षड्वीता वै भूत्वा प्रजापतिरिदं
 सर्वमसृजत। स मनोऽसृजत। मनसोऽधि गायत्रीमसृजत।
 तद्गायत्रीं यश आर्च्छत्। तामाऽलभत। गायत्रिया अधि
 छन्दांस्यसृजत। छन्दोभ्योऽधि सामं। तथ्सामं यश
 आर्च्छत्। तदाऽलभत॥६॥

साम्नोऽधि यजूंष्यसृजत। यजुर्भ्योऽधि विष्णुम्।
 तद्विष्णुं यश आर्च्छत्। तमाऽलभत। विष्णोरध्योषधीर-
 सृजत। ओषधीभ्योऽधि सोमम्। तथ्सोमं यश आर्च्छत्।
 तमाऽलभत। सोमादधि पशूनसृजत। पशुभ्योऽधीन्द्रम्॥७॥

तदिन्द्रं यश आर्च्छत्। तदेनन्नाति प्राच्यवत। इन्द्र इव
 यशस्वी भवति। य एवं वेद। नैनं यशोऽति प्रच्यवते। यद्वा इदं

किं च। तत्सर्वमुत्तान एवाऽऽङ्गीरसः प्रत्यगृह्णात्। तदेनं प्रति-
गृहीतं नाहिनत्। यत्किं च प्रतिगृह्णीयात्। तत्सर्वमुत्तानस्त्वा-
ऽऽङ्गीरसः प्रतिगृह्णात्वित्येव प्रतिगृह्णीयात्। इयं वा उत्तान
आङ्गीरसः। अनयैवैनत्प्रतिगृह्णाति। नैनं हिनस्ति। बरुहिषा
प्रतीयाद्वां वाऽश्वं वा। एतद्वै पशूनां प्रियं धाम। प्रियेणैवैनं
धाम्ना प्रत्येति॥८॥

विग्राहमृतवस्तदाऽलभतेन्द्रं गृह्णीयात्थद्वं॥ [२]

यो वा अविद्वान्निर्वर्तयते। विशीर्षा सपाप्माऽमुष्मिल्लोके
भवति। अथ यो विद्वान्निर्वर्तयते। सशीर्षा विपाप्मा-
ऽमुष्मिल्लोके भवति। देवता वै सप्त पुष्टिकामा न्यवर्तयन्त।
अग्निश्च पृथिवी च। वायुश्चान्तरिक्षं च। आदित्यश्च द्यौश्च
चन्द्रमाः। अग्निर्न्यवर्तयत। स साहस्रमपुष्यत्॥९॥

पृथिवी न्यवर्तयत। सौषधीभिर्वनस्पतिभिरपुष्यत्। वायुर्न्य-
वर्तयत। स मरीचीभिरपुष्यत्। अन्तरिक्षं न्यवर्तयत।
तद्वयोभिरपुष्यत्। आदित्यो न्यवर्तयत। स रुश्मिभिरपुष्यत्।
द्यौर्न्यवर्तयत। सा नक्षत्रैरपुष्यत्। चन्द्रमा न्यवर्तयत।
सोऽहोरात्रैरर्धमासैर्मासैर्ऋतुभिः संवत्सरेणापुष्यत्।
तान्योषान्पुष्यति। यास्तेऽपुष्यन्। य एवं विद्वान्नि च
वर्तयते परि च॥१०॥

अपुष्यन्नक्षत्रैरपुष्यत्पञ्च च॥ [३]

तस्य वा अग्नेर्हिरण्यं प्रतिजग्रहुषः। अर्धमिन्द्रियस्यापा-
क्रामत्। तदेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै सोऽर्धमिन्द्रिय-
स्याऽऽत्मन्नुपाधत्त। अर्धमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं
विद्वान् हिरण्यं प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति।
अर्धमस्येन्द्रियस्यापक्रामति। तस्य वै सोमस्य वासः
प्रतिजग्रहुषः। तृतीयमिन्द्रियस्यापाक्रामत्॥११॥

तदेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स तृतीयमिन्द्रियस्या-
ऽऽत्मन्नुपाधत्त। तृतीयमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य
एवं विद्वान् वासः प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रति-
गृह्णाति। तृतीयमस्येन्द्रियस्यापक्रामति। तस्य वै रुद्रस्य
गां प्रतिजग्रहुषः। चतुर्थमिन्द्रियस्यापाक्रामत्। तामेतेनैव
प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स चतुर्थमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्त॥१२॥

चतुर्थमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान्गां
प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। चतुर्थमस्येन्द्रिय-
स्यापक्रामति। तस्य वै वरुणस्याश्वं प्रतिजग्रहुषः।
पञ्चममिन्द्रियस्यापाक्रामत्। तमेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन
वै स पञ्चममिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्त। पञ्चममिन्द्रियस्या-
ऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वानश्वं प्रतिगृह्णाति॥१३॥

अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। पञ्चममस्येन्द्रियस्यापक्रामति।
तस्य वै प्रजापतेः पुरुषं प्रतिजग्रहुषः। षष्ठमिन्द्रिय-
स्यापाक्रामत्। तमेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स षष्ठमिन्द्रिय-

स्याऽऽत्मन्नुपाधत्त। षष्ठमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान्पुरुषं प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। षष्ठमस्येन्द्रियस्यापक्रामति॥१४॥

तस्य वै मनोस्तल्पं प्रतिजग्रहुषः। सप्तममिन्द्रियस्यापक्रामत्। तमेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स सप्तममिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्त। सप्तममिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान्स्तल्पं प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। सप्तममस्येन्द्रियस्यापक्रामति। तस्य वा उत्तानस्याऽऽङ्गीरसस्याप्राणत्प्रतिजग्रहुषः। अष्टममिन्द्रियस्यापक्रामत्॥१५॥

तदेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै सोऽष्टममिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्त। अष्टममिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वानप्राणत्प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। अष्टममस्येन्द्रियस्यापक्रामति। यद्वा इदं किं च। तत्सर्वमुत्तान एवाऽऽङ्गीरसः प्रत्यगृह्णात्। तदेनं प्रतिगृहीतं नाहिनत्। यत्किं च प्रतिगृहीयात्। तत्सर्वमुत्तानस्त्वाऽऽङ्गीरसः प्रतिगृह्णात्वित्येव प्रतिगृहीयात्। इयं वा उत्तान आङ्गीरसः। अनयैवेनत्प्रतिगृह्णाति। नैनं हिनस्ति॥१६॥

तृतीयमिन्द्रियस्यापक्रामच्चतुर्थमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ताश्च प्रतिगृह्णाति षष्ठमस्येन्द्रियस्यापक्रामत्यष्टममिन्द्रियस्यापक्रामत्प्रतिगृहीयाच्चत्वारि च (तस्य वा अग्नेरहिरण्यं सोमस्य वासुस्तदेतेन रुद्रस्य गान्तामेतेन वरुणस्याश्च प्रजापतेः पुरुषं मनोस्तल्पन्तमेतेनोत्तानस्य तदेतेनाप्राणद्यद्वै। अर्धं

तृतीयमष्टमं तच्चतुर्थं तां पञ्चमं षष्ठं सप्तमन्तम्। तदेतेन द्वे तामेतेनैकं तमेतेन त्रीणि तदेतेनैकम्॥)॥

[४]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यद्वशहोतारः सत्रमासत। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केन प्रजा असृजन्तेति। प्रजापतिना वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। तेन प्रजा असृजन्त। यच्चतुर्होतारः सत्रमासत। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केनौषधीरसृजन्तेति। सोमेन वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्॥१७॥

तेनौषधीरसृजन्त। यत्पञ्चहोतारः सत्रमासत। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केनैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्प्राणुदन्त। केनैषां पशूनवृञ्जतेति। अग्निना वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। तेनैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्प्राणुदन्त। तेनैषां पशूनवृञ्जत। यथ्यङ्गोतारः सत्रमासत। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्॥१८॥

केनतूनकल्पयन्तेति। धात्रा वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। तेनतूनकल्पयन्त। यथ्सप्तहोतारः सत्रमासत। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केन सुवरायन्। केनेमाँल्लोकान्थ्समन्तन्वन्निति। अर्यम्णा वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। तेन सुवरायन्। तेनेमाँल्लोकान्थ्समन्तन्वन्निति॥१९॥

एते वै देवा गृहपतयः। तान् य एवं विद्वान्। अप्यन्यस्य गार्हपते दीक्षते। अवान्तरमेव सत्रिणामृध्नोति। यो वा अर्यमणं वेद। दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति। यज्ञो वा अर्यमा। आर्यावसतिरिति वै तमाहुयं प्रशंसन्ति।

आर्यावस॒तिर्भव॑ति। य ए॒वं वेद॑॥२०॥

यद्वा इ॒दं किं॑ च। तत्सर्वं॑ चतु॒र्होता॑रः। चतु॒र्होतृ॑भ्योऽधि॑ य॒ज्ञो
निर्मि॑तः। स य ए॒वं वि॒द्वान् वि॒वदे॑त। अ॒हमे॒व भूयो॑ वेद।
यश्चतु॒र्होतृ॑न् वेदेति॑। स ह्ये॒व भूयो॑ वेद। यश्चतु॒र्होतृ॑न् वेद।
यो वै चतु॒र्होतृ॑णा॒ऽ होतृ॑न् वेद। सर्वा॑सु प्र॒जास्वन्न॑मत्ति॥२१॥

सर्वा॑ दि॒शोऽभि॑ ज॒यति॑। प्र॒जाप॑तिर्वै दश॑होतृणा॒ऽ होता॑।
सोम॑श्चतु॒र्होतृ॑णा॒ऽ होता॑। अ॒ग्निः पञ्च॑होतृणा॒ऽ होता॑।
धा॒ता षड्दो॑तृणा॒ऽ होता॑। अ॒र्य॒मा सप्त॑होतृणा॒ऽ होता॑। ए॒ते
वै चतु॒र्होतृ॑णा॒ऽ होता॑रः। तान् य ए॒वं वेद॑। सर्वा॑सु
प्र॒जास्वन्न॑मत्ति। सर्वा॑ दि॒शोऽभि॑ ज॒यति॑॥२२॥

आर्ध्व॒वज्रा॑र्ध्व॒वन्नित्ये॒वं वेदा॑न्ति सर्वा॑ दि॒शोऽभि॑ ज॒यति॑ (वै तेन॑ स॒त्रङ्केन॑॥)॥ ————— [५]

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जाः सृ॒ष्ट्वा व्य॑स्र॒ऽसत॑। स हृद॑यं भूतो॑ऽशयत्।
आत्म॑न् हा (३) इत्य॑ह्वयत्। आपः॑ प्रत्य॑शृण्वन्। ता
अ॒ग्निहो॑त्रेणै॒व य॑ज्ञ॒क्रतु॑नोप॑ प॒र्याव॑र्तन्त। ताः कु॒सिन्धु॑मुपौ॒हन्।
तस्मा॑द॒ग्निहो॑त्रस्य॑ य॒ज्ञक्र॑तोः। ए॒कं ऋ॑त्विक्। च॒तुष्क॑त्वो-
ऽह्व॑यत्। अ॒ग्निर्वा॒युरा॑दित्य॑श्च॒न्द्रमाः॑॥२३॥

ते प्रत्य॑शृण्वन्। ते द॑र्शपूर्णमा॒साभ्या॑मे॒व य॑ज्ञ॒क्रतु॑नोप॑
प॒र्याव॑र्तन्त। त उपौ॑ह॒ऽश्चत्वा॑र्य॒ङ्गानि॑। तस्मा॑द॒र्शपूर्ण॑-
मा॒सयो॑र्य॒ज्ञक्र॑तोः। च॒त्वार॑ ऋ॒त्विजः॑। प॒ञ्चक॑त्वोऽह्व॑यत्।
प॒शवः॑ प्रत्य॑शृण्वन्। ते चा॑तुर्मा॒स्यैरे॒व य॑ज्ञ॒क्रतु॑नोप॑

पर्यावर्तन्त। त उपौहं लोमं छवीं मा॒समस्थिं म॒ज्जानम्।
तस्मा॑च्चातुर्मा॒स्यानां॑ यज्ञक्र॒तोः॥ २४॥

पञ्च॒त्विजः॑। ष॒ट्कृत्वोऽह्व॑यत्। ऋ॒तवः॑ प्रत्य॑शृण्वन्। ते
प॑शुब॒न्धेनै॒व य॑ज्ञक्र॒तुनोप॑पर्यावर्तन्त। त उपौह॑न्थस्तना॑वा॒ण्डौ
शि॒श्जमवा॑श्च॒ प्राणम्। तस्मा॑त्पशुब॒न्धस्य॑ यज्ञक्र॒तोः।
ष॒ट्त्विजः॑। सप्त॒कृत्वोऽह्व॑यत्। हो॒त्राः प्रत्य॑शृण्वन्। ताः
सौ॒म्येनै॒वाध्व॑रेण॑ यज्ञक्र॒तुनोप॑पर्यावर्तन्त॥ २५॥

ता उपौह॑न्थ्सप्त शी॒र्षण्या॑न्प्रा॒णान्। तस्मा॑त्सौ॒म्यस्या॑ध्व॒रस्य॑
यज्ञक्र॒तोः। सप्त॒ होत्राः॑ प्राची॒र्वष॑द्वुर्वन्ति। द॒शकृ॑त्वोऽह्व॑यत्।
तपः॑ प्रत्य॑शृणोत्। तत्कर्म॑णै॒व सं॒वत्स॑रेण॑ सर्वै॑र्यज्ञक्र॒तुभि॒रुप॑
पर्याव॑र्तत। तथ्सर्व॑मा॒त्मान॑मप॑रिवर्गमुपौहत्। तस्मा॑त्सं॒वत्स॑रे
सर्वे॑ यज्ञक्र॒तवोऽव॑रुध्यन्ते। तस्मा॑द्दश॒होता॑ चतु॒र्होता॑।
पञ्च॑होता॒ षड्धो॑ता सप्त॒होता॑। एक॑होत्रे ब॒लिं ह॑रन्ति।
हर॑न्त्यस्मै प्र॒जा ब॒लिम्। ऐ॒नम॑प्रतिख्यातं गच्छति। य एवं
वेद॑॥ २६॥

चन्द्रमा॑श्चातुर्मा॒स्यानां॑ यज्ञक्र॒तोर्ध्व॑रेण॑ यज्ञक्र॒तुनोप॑ पर्यावर्तन्त सप्त॒होता॑ च॒त्वारि॑ च॥—[६]

प्र॒जाप॑तिः पुरु॒षम॑सृजत। सौ॑ऽग्निर॑ब्रवीत्। ममा॒यमन्न॑-
म॒स्त्विति॑। सौ॑ऽबिभेत्। सर्व॑ वै मा॒ऽयं प्र ध॑क्ष्यतीति॑।
स ए॒ताश्चतु॑र्होतृना॒त्मस्पर्॑णानपश्यत्। तान॑ जुहोत्। तै॒र्वै
स आ॒त्मान॑मस्पृणोत्। यद॑ग्नि॒होत्रं॑ जुहोति॑। एक॑होतारमे॒व

तद्यज्ञक्रतुमाप्नोत्यग्निहोत्रम्॥२७॥

कुसिन्धं चाऽऽत्मनः स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। चतुर्होतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति दर्शपूर्णमासौ। चत्वारि चाऽऽत्मनोऽङ्गानि स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। समित्पञ्चमी। पञ्चहोतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति चातुर्मास्यानि। लोमं छवीं मांसमस्थिं मज्जानम्॥२८॥

तानि चाऽऽत्मनः स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। षड्होतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति पशुबन्धम्। स्तनावाण्डौ शिश्रमवाञ्चं प्राणम्। तानि चाऽऽत्मनः स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति॥२९॥

समिथ्सप्तमी। सप्तहोतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति सौम्यमध्वरम्। सप्त चाऽऽत्मनः शीर्षण्यान्प्राणान्स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। द्विर्निर्माष्टि। द्विः प्राश्नाति। दशहोतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति संवत्सरम्। सर्वं चाऽऽत्मानमपरिवर्गं स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति॥३०॥

अग्निहोत्रं मज्जानन्द्विर्जुहोत्यपरिवर्गं स्पृणोत्येकं च॥—————[७]

प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत।

सोऽन्तर्वा॑नभवत्। स हरि॑तः श्या॒वोऽभवत्। तस्मा॒त्थ्यन्त॑र्वली।
हरि॑णी स॒ती श्या॒वा भ॑वति। स वि॒जाय॑मानो गर्भे॑णाताम्यत्।
स तान्तः कृ॒ष्णः श्या॒वोऽभवत्। तस्मा॑त्तान्तः कृ॒ष्णः श्या॒वो
भ॑वति। तस्यासु॑रे॒वार्जी॑वत्॥ ३१॥

तेनासु॑नाऽसुरा॑नसृजत। तदसुरा॑णामसुर॒त्वम्। य ए॒वम-
सुरा॑णामसुर॒त्वं वेद॑। असु॑माने॒व भ॑वति। नैन॒मसु॑र्जहाति।
सोऽसुरा॑न्थ्सृ॒ष्ट्वा पि॒तेवा॑मन्यत। तदनु॑ पि॒तृन॑सृजत।
तत्पि॑तृणां पि॒तृत्वम्। य ए॒वं पि॑तृणां पि॒तृत्वं वेद॑। पि॒तेवै॒व
स्वाना॑ भवति॥ ३२॥

यन्त्य॑स्य पि॒तरो॒ हव॑म। स पि॒तृन्थ्सृ॒ष्ट्वाऽऽम॑नस्यत्। तदनु॑
मनु॑ष्या॑नसृजत। तन्म॑नु॒ष्याणां॑ मनु॒ष्यत्वम्। य ए॒वं म॑नु॒ष्याणां॑
मनु॒ष्यत्वं वेद॑। म॒नु॒ष्यै॒व भ॑वति। नैन॒ं मनु॑र्जहाति। तस्मै॑
मनु॒ष्या॑न्थ्सृज॒नाय॑। दिवा॑ दे॒वत्रा॑ऽभवत्। तदनु॑ दे॒वान॑-
सृजत। तद्दे॒वाना॑ दे॒वत्वम्। य ए॒वं दे॒वाना॑ दे॒वत्वं वेद॑। दिवा॑
है॒वास्य॑ दे॒वत्रा॑ भ॑वति। तानि॒ वा ए॒तानि॑ च॒त्वार्य॑म्भा॒सि।
दे॒वा म॑नु॒ष्याः पि॒तरो॑ऽसुराः। तेषु॑ स॒र्वेष्व॑म्भो॒ नभ॑ इ॒व भ॑वति।
य ए॒वं वेद॑॥ ३३॥

अ॒जीव॑त्स्वाना॑ भवति दे॒वान॑सृजत सप्त च॥ [८]

ब्र॒ह्म॒वादि॒नो॑ वदन्ति। यो वा इ॒मं वि॒द्यात्। यतो॒ऽयं प॑वते।
यद॑भि॒ प॑वते। यद॑भि॒ स॒म्प॑वते। स॒र्वमायु॑रियात्। न पु॒रा-

ऽऽयुषः प्र मीयेत। पशुमान्थस्यात्। विन्देत प्रजाम्। यो वा
इमं वेद॥३४॥

यतोऽयं पवते। यदभि पवते। यदभि सम्पवते। सर्वमायुरेति।
न पुराऽऽयुषः प्र मीयते। पशुमान्भवति। विन्देत प्रजाम्।
अद्ध्यः पवते। अपोऽभि पवते। अपोऽभि सम्पवते॥३५॥

अस्याः पवते। इमामभि पवते। इमामभि सम्पवते।
अग्नेः पवते। अग्निमभि पवते। अग्निमभि सम्पवते।
अन्तरिक्षात्पवते। अन्तरिक्षमभि पवते। अन्तरिक्षमभि
सम्पवते। आदित्यात्पवते॥३६॥

आदित्यमभि पवते। आदित्यमभि सम्पवते। द्योः पवते।
दिवमभि पवते। दिवमभि सम्पवते। दिग्भ्यः पवते। दिशोऽभि
पवते। दिशोऽभि सम्पवते। स यत्पुरस्ताद्वाति। प्राण एव
भूत्वा पुरस्ताद्वाति॥३७॥

तस्मात्पुरस्ताद्धान्तम्। सर्वाः प्रजाः प्रति नन्दन्ति। प्राणो हि
प्रियः प्रजानाम्। प्राण इव प्रियः प्रजानां भवति। य एवं वेद।
स वा एष प्राण एव। अथ यदक्षिणतो वाति। मातरिश्वेव
भूत्वा दक्षिणतो वाति। तस्मादक्षिणतो वान्तं विद्यात्। सर्वा
दिश आ वाति॥३८॥

सर्वा दिशोऽनु वि वाति। सर्वा दिशोऽनु सं वातीति।
स वा एष मातरिश्वेव। अथ यत्पश्चाद्वाति। पवमान एव

भूत्वा पश्चाद्वाति। पूतमस्मा आहरन्ति। पूतमुपहरन्ति।
पूतमंश्जाति। य एवं वेद। स वा एष पवमान एव॥३९॥

अथ यदुत्तरतो वाति। सवितैव भूत्वोत्तरतो वाति। सवितेव
स्वानां भवति। य एवं वेद। स वा एष सवितैव। ते य
एनं पुरस्तादायन्तमुपवदन्ति। य एवास्य पुरस्तात्पाप्मानः।
तांस्तेऽप घ्नन्ति। पुरस्तादितरान्पाप्मानः सचन्ते। अथ य
एनं दक्षिणत आयन्तमुपवदन्ति॥४०॥

य एवास्य दक्षिणतः पाप्मानः। तांस्तेऽप घ्नन्ति। दक्षिणत
इतरान्पाप्मानः सचन्ते। अथ य एनं पश्चादायन्तमुप
वदन्ति। य एवास्य पश्चात्पाप्मानः। तांस्तेऽप घ्नन्ति।
पश्चादितरान्पाप्मानः सचन्ते। अथ य एनमुत्तरत आयन्तमुप
वदन्ति। य एवास्योत्तरतः पाप्मानः। तांस्तेऽप घ्नन्ति॥४१॥

उत्तरत इतरान्पाप्मानः सचन्ते। तस्मादेवं विद्वान्। वीवं
नृत्येत्। प्रेवं चलेत्। व्यस्येवाक्ष्यौ भाषेत। मण्टयेदिव।
क्राथयेदिव। शृङ्गायेतेव। उत मोप वदेयुः। उत मे
पाप्मानमप हन्युरिति। स यान्दिशं सनिमेष्यन्थस्यात्।
यदा तान्दिशं वातो वायात्। अथ प्रवेयात्। प्र वा धावयेत्।
सातमेव रदितं व्यूढं गन्धमभि प्रच्यवते। आऽस्य तं जनपदं
पूर्वा कीर्तिर्गच्छति। दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति। य एवं
वेद॥४२॥

वेद सम्पवत आदित्यात्पवते वात्या वात्येष पवमान एव दक्षिणत आयन्तमुप वदन्त्युत्तरतः

पाप्मानस्तां स्तेपं घृन्तीत्यष्टौ च॥ [९]

प्रजापतिः सोमं राजानमसृजत। तं त्रयो वेदा
अन्वसृज्यन्त। तान् हस्तैः कुरुत। अथ ह सीतां सावित्री।
सोमं राजानं चकमे। श्रद्धामु स चकमे। साऽऽहं पितरं
प्रजापतिमुपससार। तं होवाच। नमस्ते अस्तु भगवः।
उप त्वाऽयानि॥४३॥

प्र त्वां पद्ये। सोमं वै राजानं कामये। श्रद्धामु स कामयत
इति। तस्यां उ ह स्थांगरमलङ्कारं कल्पयित्वा। दशहोतारं
पुरस्ताद्वाख्याय। चतुर्होतारं दक्षिणतः। पञ्चहोतारं पश्चात्।
षड्होतारमुत्तरतः। सप्तहोतारमुपरिष्ठात्। सम्भारैश्च पत्निभिश्च
मुखेऽलङ्कृत्य॥४४॥

आऽस्यार्धं वव्राज। तां होदीक्ष्योवाच। उप मा वर्तस्वेति।
तं होवाच। भोगं तु म आचक्ष्व। एतन्म आचक्ष्व। यत्ते
पाणाविति। तस्यां उ ह त्रीन् वेदान्प्रददौ। तस्मादुह स्त्रियो
भोगमैव हारयन्ते। स यः कामयेत प्रियः स्यामिति॥४५॥

यं वा कामयेत प्रियः स्यादिति। तस्मां एतं
स्थांगरमलङ्कारं कल्पयित्वा। दशहोतारं पुरस्ताद्वाख्याय।
चतुर्होतारं दक्षिणतः। पञ्चहोतारं पश्चात्। षड्होतारमुत्तरतः।
सप्तहोतारमुपरिष्ठात्। सम्भारैश्च पत्निभिश्च मुखेऽलङ्कृत्य।
आस्यार्धं व्रजेत्। प्रियो हैव भवति॥४६॥

अयान्यलङ्कृत्य स्यामिति भवति॥ [१०]

ब्रह्मात्मन्वदसृजत। तदकामयत। समात्मना पद्येयेति।
 आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै दशमं हूतः प्रत्यशृणोत्।
 स दशहूतोऽभवत्। दशहूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं
 दशहूतं सन्तम्। दशहोतेत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया
 इव हि देवाः॥४७॥

आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै सप्तमं हूतः प्रत्यशृणोत्।
 स सप्तहूतोऽभवत्। सप्तहूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं
 सप्तहूतं सन्तम्। सप्तहोतेत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया
 इव हि देवाः। आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै षष्ठं हूतः
 प्रत्यशृणोत्। स षड्हूतोऽभवत्॥४८॥

षड्हूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं षड्हूतं सन्तम्।
 षड्होतेत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः।
 आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै पञ्चमं हूतः प्रत्यशृणोत्।
 स पञ्चहूतोऽभवत्। पञ्चहूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं
 पञ्चहूतं सन्तम्। पञ्चहोतेत्याचक्षते पुरोक्षेण॥४९॥

पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः। आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै
 चतुर्थं हूतः प्रत्यशृणोत्। स चतुर्हूतोऽभवत्। चतुर्हूतो ह
 वै नामैषः। तं वा एतं चतुर्हूतं सन्तम्। चतुर्होतेत्याचक्षते
 पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः। तमब्रवीत्। त्वं वै मे
 नेदिष्ठं हूतः प्रत्यश्रौषीः। त्वयै नानाख्यातार इति। तस्मान्नु

हैना॒ऽश्चतु॑र॒होतार॒ इत्याच॑क्षते। तस्मा॑च्छ्रूषुः पु॒त्राणा॒ऽ
हृद्य॑तमः। नेदि॑ष्ठो हृद्य॑तमः। नेदि॑ष्ठो ब्रह्म॑णो भवति। य ए॒वं
वेद॑॥५०॥

दे॒वाः षड्भू॑तोऽभवत्पञ्च॑होतेत्याच॑क्षते प॒रोक्षे॑णाश्रौषीः षट्॥ [११]

ब्र॒ह्म॒वा॒दिनः॑ किं दक्षि॑णां यो वा अवि॑द्वान्तस्य॒ वै ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ यद्दश॑होतारः प्र॒जाप॑तिर्व्य॒स्रं
प्र॒जाप॑तिः पुरु॑षं प्र॒जाप॑तिरकामयत् स तपः॒ सोऽन्तर्वा॑न्ब्रह्म॒वा॒दिनो॑ यो वा इ॒मं वि॒द्यात्प्र॒जा-
प॑तिः सोम॒ऽराजा॑नं ब्रह्मा॑त्मन्वदेका॑दश॥११॥

ब्र॒ह्म॒वा॒दिन॑स्तस्य॒ वा अ॒ग्रेर्य॑द्वा इ॒दं किं च॑ प्र॒जाप॑तिरकामयत् य ए॒वास्य॑ दक्षि॑णतः
पञ्चा॑शत्॥५०॥

ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ य ए॒वं वेद॑॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके
तृतीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥चतुर्थः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः॥

जुष्टो दमूना अतिथिर्दुरोणे। इमं नो यज्ञमुप याहि
विद्वान्। विश्वा अग्नेऽभियुजो विहत्य। शत्रूयतामा भरा
भोजनानि। अग्ने शर्ध महते सौभगाय। तव द्युमन्युत्तमानि
सन्तु। सञ्जास्पत्यः सुयममा कृणुष्व। शत्रूयतामभि
तिष्ठा महासि। अग्ने यो नोऽभितो जनः। वृको वारो
जिघासति॥१॥

तास्त्वं वृत्रहं जहि। वस्वस्मभ्यमा भरा। अग्ने यो नो-
ऽभिदासति। समानो यश्च निष्ट्यः। इध्मस्यैव प्रक्षायतः। मा
तस्योच्छेषि किञ्चन। त्वमिन्द्राभिभूरसि। देवो विज्ञातवीर्यः।
वृत्रहा पुरुचेतनः। अप प्राच इन्द्र विश्वाः अमित्रान्॥२॥

अपापांचो अभिभूते नुदस्व। अपोदीचो अपशूराधरा च ऊरौ।
यथा तव शर्मन्मदैमा। तमिन्द्रं वाजयामसि। महे वृत्राय
हन्तवे। स वृषा वृषभो भुवत्। युजे रथं गवेषणः हरिभ्याम्।
उप ब्रह्माणि जुजुषाणमस्थुः। विबाधिष्टास्य रोदसी महित्वा।
इन्द्रो वृत्राण्यप्रतीजघ्नवान्॥३॥

हव्यवाहमभिमातिषाहम्। रक्षोहणं पृतनासु जिष्णुम्।
ज्योतिष्मन्तं दीद्यतं पुरन्धिम्। अग्निः स्विष्टकृतमा हुवेम।
स्विष्टमग्ने अभि तत्पृणाहि। विश्वा देव पृतना अभि ष्या

उरुं नः पन्थां॑ प्रदि॒शन्विभा॑हि। ज्योति॑ष्मद्वेह्य॒जरं न॒ आयुः॑।
त्वाम॑ग्रे ह॒विष्मन्तः॑। दे॒वं मर्ता॑स ईडते॥४॥

मन्ये॑ त्वा जा॒तवे॑दसम्। स ह॒व्या वक्ष्या॑नुषक्। विश्वा॑नि नो
दुर्ग॑हा जा॒तवे॑दः। सिन्धुं॑ न ना॒वा दु॑रि॒ताऽति॑ पर्षि। अ॒ग्रे
अ॒त्रिव॒न्मन॑सा गृणा॒नः। अ॒स्माकं॑ बो॒ध्यवि॒ता त॒नूना॑म्। पू॒षा
गा अ॒न्वे॑तु नः। पू॒षा रक्ष॑त्वर्व॒तः। पू॒षा वाज॑ꣳ स॒नोतु॑ नः।
पू॒षेमा॑ आशा॒ अनु॑वेद॒ सर्वाः॑॥५॥

सो अ॒स्माꣳ अ॒भय॑तमेन नेषत्। स्व॒स्ति॒दा अ॒घृणिः॑
सर्व॑वीरः। अ॒प्रयु॑च्छन्पु॒र ए॑तु प्रजा॒नन्। त्वम॑ग्रे स॒प्रथा॑ असि।
जुष्टो॑ होता॒ वरे॑ण्यः। त्वया॑ य॒ज्ञं वि॑तन्वते। अ॒ग्नी रक्षा॑ꣳसि
सेध॑ति। शु॒क्रशो॑चि॒रम॑र्त्यः। शुचिः॑ पाव॒क ईड्यः॑। अ॒ग्रे रक्षा॑
णो अꣳह॑सः॥६॥

प्रति॑ ष्म दे॒व री॑ष॒तः। तपि॑ष्ठैर॒जरो॑ दह। अ॒ग्रे हꣳसि॑
न्य॒त्रिण॑म्। दी॒द्यन्म॑र्त्येष्वा। स्वे क्षये॑ शुचि॒व्रत॑। आ वा॑त
वाहि॑ भेष॒जम्। वि वा॑त वाहि॒ यद्र॑पः। त्वꣳ हि वि॒श्वभे॑षजः।
दे॒वानां॑ दू॒त ईय॑से। द्वावि॒मौ वा॑तौ वा॒तः॥७॥

आ सिन्धो॑रा प॒राव॑तः। दक्षं॑ मे अ॒न्य आ॒वातु॑। प॒रा॒न्यो वा॑तु
यद्र॑पः। यद॒दो वा॑त ते गृहे। अ॒मृत॑स्य नि॒धिर्हि॑तः। ततो॑ नो
देहि॑ जी॒वसे॑। ततो॑ नो धेहि॑ भेष॒जम्। ततो॑ नो म॒ह आ॑व॒ह।

वा॒त् आ॒वा॒त् भेष॒जम्। श॒म्भूर्म॑यो॒भूर्नो॑ हृ॒दे॥८॥

प्र ण॒ आयू॑षि॒ तारि॑षत्। त्वम॑ग्रे अ॒यासि॑। अ॒या स॒न्मन॑सा
हि॒तः। अ॒या सन् ह॒व्यमू॑हिषे। अ॒या नो॑ धेहि भेष॒जम्। इ॒ष्टो
अ॒ग्निराहु॑तः। स्वाहा॑कृतः पिप॑र्तु नः। स्व॒गा दे॒वेभ्य॑ इ॒दं नमः॑।
कामो॑ भू॒तस्य॑ भव्य॑स्य। स॒म्राडे॑को विरा॑जति॥९॥

स इ॒दं प्र॒ति प॒प्रथे॑। ऋ॒तूनु॑त्सृज॒ते व॒शी। का॒मस्त॑दग्रे
सम॑वर्त॒ताधि॑। मन॑सो रे॒तः प्र॒थमं॑ यदासी॑त्। स॒तो
बन्धु॑मस॑ति॒ निर॑विन्दन्। हृ॒दि प्र॒तीष्या॑ क॒वयो॑ मनी॒षा।
त्वया॑ म॒न्यो स॒रथ॑मा॒रुज॑न्तः। ह॒र्षमा॑णासो धृष॒ता म॑रु॒त्वः।
ति॒ग्मेष॑व॒ आयु॑धा स॒श्शिशा॑नाः। उ॒प प्र॑य॒न्ति नरो॑
अ॒ग्निरू॑पाः॥१०॥

म॒न्युर्भ॑गो म॒न्युरे॒वास॑ दे॒वः। म॒न्युर॑हो॒ता व॑रु॒णो वि॒श्ववे॑दाः।
म॒न्युं वि॒श ई॒डते॑ दे॒वय॑न्तीः। पा॒हि नो॑ म॒न्यो तप॑सा श्रमे॑ण।
त्वम॑ग्रे व्र॒तभृ॑च्छुचिः। दे॒वाः आ॑सा॒दया इ॒ह। अ॒ग्रे ह॒व्याय॑
वोढ॑वे। व्र॒तानु॑बिभ्र॑द्व्र॒तपा॑ अदा॑भ्यः। यजा॑ नो दे॒वाः अ॒जरः॑
सु॒वीरः॑। दध॑द्र॒त्नानि॑ सु॒विदा॑नो अ॒ग्रे। गो॒पाय॑ नो जी॒वसे॑
जा॒तवे॑दः॥११॥

जिघा॑सत्य॒मित्रा॑ञ्जघ॒न्वानी॑डते॒ सर्वा॑ अ॒हंसो॑ वा॒तो हृ॒दे रा॑जत्य॒ग्निरू॑पाः सु॒विदा॑नो अ॒ग्न ए॑कं

च॥ [१]

चक्षु॑षो हे॒ते मन॑सो हे॒ते। वाचो॑ हे॒ते ब्र॒ह्म॑णो हे॒ते। यो मा॑-
ऽघा॒युर॑भि॒दास॑ति। तम॑ग्रे मे॒न्या मे॒नि कृ॑णु। यो मा॑ चक्षु॑षा

यो मनसा। यो वाचा ब्रह्मणाऽघायुरभिदासति। तयाऽग्ने त्वं
मेन्या। अमुममेनि कृणु। यत्किञ्चासौ मनसा यच्च वाचा।
यज्ञैर्जुहोति यजुषा हविर्भिः॥१२॥

तन्मृत्युर्निर्ऋत्या संविदानः। पुरादिष्टादाहुतीरस्य हन्तु।
यातुधाना निर्ऋतिरादुरक्षः। ते अस्य घन्त्वन्तेन सत्यम्।
इन्द्रेषिता आज्यमस्य मध्नन्तु। मा तथ्समृद्धिं यदसौ
करोति। हन्मि तेऽहं कृतं हविः। यो मे घोरमचीकृतः।
अपाञ्चौ त उभौ बाहू। अपनह्याम्यास्यम्॥१३॥

अपं नह्यामि ते बाहू। अपं नह्याम्यास्यम्। अग्नेर्देवस्य
ब्रह्मणा। सर्वं तेऽवधिषं कृतम्। पुराऽमुष्यं वषट्कारात्। यज्ञं
देवेषु नस्कृधि। स्विष्टमस्माकं भूयात्। माऽस्मान्प्रापन्न-
रातयः। अन्ति दूरे सतो अग्ने। भ्रातृव्यस्याभिदासतः॥१४॥

वषट्कारेण वज्रेण। कृत्यां हन्मि कृतामहम्। यो मा नक्तं
दिवा सायम्। प्रातश्चाहो निपीयति। अद्या तमिन्द्र वज्रेण।
भ्रातृव्यं पादयामसि। इन्द्रस्य गृहोऽसि तन्त्वा। प्रपद्ये सगुः
साश्वः। सह यन्मे अस्ति तेन। ईडे अग्निं विपश्चितम्॥१५॥

गिरा यज्ञस्य साधनम्। श्रुष्टीवानन्धितावानम्। अग्ने शक्रेम
ते वयम्। यमं देवस्य वाजिनः। अति द्वेषांसि तरेम।
अवंतं मा समनसौ समौकसौ। सचेतसौ सरेतसौ। उभौ
मामवतञ्जातवेदसौ। शिवौ भवतमद्य नः। स्वयं कृण्वानः

सुगमप्रयावम्॥१६॥

तिग्मशृङ्गो वृषभः शोशुचानः। प्रत्नं सधस्थमनु पश्यमानः।
आ तन्तुमग्निर्दिव्यं ततान। त्वन्नस्तन्तुरुत सेतुरग्रे। त्वं पन्था
भवसि देवयानः। त्वयाऽग्रे पृष्ठं वयमारुहेम। अथा देवैः
संधुमादं मदेम। उदुत्तमं मुमुग्धि नः। वि पाशं मध्यमश्रुत।
अवाधुमानि जीवसे॥१७॥

वयं सोम व्रते तवा। मनस्तनूषु बिभ्रतः। प्रजावन्तो
अशीमहि। इन्द्राणी देवी सुभगा सुपत्नी। उदंशेन
पतिविद्ये जिगाय। त्रिशदस्या जघनं योजनानि। उपस्थ
इन्द्रं स्थविरं बिभर्ति। सेनां ह नाम पृथिवी धनञ्जया।
विश्वव्यचा अदितिः सूर्यत्वक्। इन्द्राणी देवी प्रासहा
ददाना॥१८॥

सा नो देवी सुहवा शर्म यच्छतु। आत्वाऽहार्षमन्तरभूः।
ध्रुवस्तिष्ठाविचाचलिः। विशस्त्वा सर्वा वाञ्छन्तु। मा
त्वद्राष्ट्रमधि भ्रशत्। ध्रुवा द्यौर्ध्रुवा पृथिवी। ध्रुवं विश्वमिदं
जगत्। ध्रुवा ह पर्वता इमे। ध्रुवो राजा विशामयम्।
इहैवैधि मा व्यथिष्ठाः॥१९॥

पर्वत इवाविचाचलिः। इन्द्र इवेह ध्रुवस्तिष्ठ। इह राष्ट्रमुं
धारय। अभितिष्ठ पृतन्यतः। अधरे सन्तु शत्रवः। इन्द्र इव
वृत्रहा तिष्ठ। अपः क्षेत्राणि सञ्जयन्। इन्द्र एणमदीधरत्।

ध्रुवं ध्रुवेण हविषा। तस्मै देवा अधिब्रवन्। अयं च
ब्रह्मणस्पतिः॥२०॥

हविर्भिरास्यमभि दासंतो विपश्चितुमप्रयावञ्जीवसे ददाना व्यथिष्ठा ब्रवन्नेकं च॥——[२]

जुष्टीं नरो ब्रह्मणा वः पितृणाम्। अक्षमव्ययं न किलारिषाथ।
यच्छक्करीषु बृहता रवेण। इन्द्रे शुष्ममदधाथा वसिष्ठाः।
पावका नः सरस्वती। वाजेभिर्वाजिनीवती। यज्ञं वष्टु धिया
वसुः। सरस्वत्यभिना नेषि वस्यः। मा पस्फरीः पयसा मा
न आधक्। जुषस्व नः सख्या वेश्या च॥२१॥

मा त्वक्षेत्राण्यरणानि गन्म। वृञ्जे हविर्नमसा बृहिरग्नौ।
अयामि स्रुग्घृतवती सुवृक्तिः। अम्यक्षि सद्म सदने पृथिव्याः।
अश्रायि यज्ञः सूर्ये न चक्षुः। इहार्वाश्चमति ह्वये। इन्द्रं जैत्राय
जेतवे। अस्माकमस्तु केवलः। अर्वाश्चमिन्द्रममुतो हवामहे।
यो गोजिद्धनजिदश्चजिद्यः॥२२॥

इमं नो यज्ञं विह्वे जुषस्व। अस्य कुर्मो हरिवो
मेदिनं त्वा। असम्मृष्टो जायसे मातृवोः शुचिः। मन्द्रः
कविरुदतिष्ठो विवस्वतः। घृतेन त्वा वर्धयन्नग्न आहुत।
धूमस्तो केतुरभवद्विवि श्रितः। अग्निरग्रे प्रथमो देवतानाम्।
संयातानामुत्तमो विष्णुरासीत्। यजमानाय परिगृह्य देवान्।
दीक्षयेद५ हविरा गच्छतन्नः॥२३॥

अग्निश्च विष्णो तप उत्तमं महः। दीक्षापालेभ्योऽवनत५ हि
शक्रा। विश्वैर्देवैर्यज्ञियैः संविदानौ। दीक्षामस्मै यजमानाय

धत्तम्। प्र तद्विष्णुः स्तवते वीर्याय। मृगो न भीमः कुचरो
गिरिष्ठाः। यस्योरुषु त्रिषु विक्रमणेषु। अधि क्षियन्ति भुवनानि
विश्वा। नूमर्तो दयते सनिष्यन् यः। विष्णव उरुगायाय
दाशत्॥२४॥

प्र यः सत्राचा मनसा यजाते। एतावन्तन्नर्यमा विवासात्।
विचक्रमे पृथिवीमेष एताम्। क्षेत्राय विष्णुर्मनुषे दशस्यन्।
ध्रुवासौ अस्य कीरयो जनासः। उरुक्षितिः सुजनिमा
चकार। त्रिदेवः पृथिवीमेष एताम्। विचक्रमे शतर्चसं
महित्वा। प्र विष्णुरस्तु तवसस्तवीयान्। त्वेषः ह्यस्य
स्थविरस्य नाम॥२५॥

होतारं चित्ररथमध्वरस्य। यज्ञस्ययज्ञस्य केतुः रुशन्तम्।
प्रत्यर्धि देवस्यदेवस्य मूहा। श्रिया त्वग्निमतिथिं जनानाम्।
आ नो विश्वाभिरूतिभिः सजोषाः। ब्रह्म जुषाणो हर्यश्च याहि।
वरीवृजस्थविरेभिः सुशिप्र। अस्मे दधद्वृषणः शुष्ममिन्द्र।
इन्द्रः सुवर्षा जनयन्नहानि। जिगायोशिग्भिः पृतना अभि
श्रीः॥२६॥

प्रारोचयन्मनवे केतुमहाम्। अविन्दज्योतिर्बृहते रणाया।
अश्विनाववंसे निह्वये वाम्। आ नूनं यातः सुकृताय विप्रा।
प्रातर्युक्तेन सुवृता रथेन। उपागच्छतमवसागतन्नः। अविष्टं
धीष्वश्विना न आसु। प्रजावद्रेतो अहंयं नो अस्तु। आवा

तो॒के तन॑ये॒ तूतु॑जानाः। सुर॒त्नांसो दे॒ववी॑तिं गमेम॥२७॥

त्व॑ꣳ सोम॑ ऋतु॑भिः सु॒क्रतु॑र्भूः। त्वं दक्षैः॑ सु॒दक्षो॑ वि॒श्ववे॑दाः।
 त्वं वृषा॑ वृष॒त्वेभि॑र्महित्वा। द्यु॒म्नेभि॑र्द्यु॒म्यभ॑वो नृचक्षाः॑। अषा॑ढं
 यु॒थ्सु पृ॑त॒नासु॑ पप्रि॒म्। सुव॑र॒षाम॒प्स्वां वृ॑जन॒स्य गो॑पाम्।
 भ॒रेषु॑जाꣳ सु॑क्षि॒तिꣳ सु॑श्रव॒सम्। जय॑न्तं॒ त्वाम॑नु॒ मदे॑म सोम।
 भवा॑ मि॒त्रो न शे॒व्यो घृ॑तासु॒तिः। वि॒भूत॑द्यु॒म्न ए॒व या उ॑
 सप्र॑थाः॥२८॥

अधा॑ ते वि॒ष्णो वि॒दुषा॑ चि॒दृध्यः॑। स्तोमो॑ य॒ज्ञस्य॑ रा॒ध्यो
 ह॒विष्म॑तः। यः पू॒र्व्याय॑ वे॒धसे॑ नवी॒यसे। सु॑म॒ज्ज्ञान॑ये
 वि॒ष्णवे॑ ददा॑शति। यो जा॒तम॑स्य म॒हतो म॒हि ब्र॑वात्। सेदु॑
 श्रवो॑भिर्यु॒ज्यं चि॒दभ्य॑सत्। तमु॑ स्तोतारः पू॒र्व्यं यथा॑ वि॒द
 ऋ॒तस्य॑। गर्भ॑ꣳ ह॒विषा॑ पिप॒र्तन। आ॒ऽस्य॑ जा॒नन्तो॒ नाम॑
 चि॒द्विव॑क्तन। बृ॒हर्त्ते॑ वि॒ष्णो सु॑म॒तिं भ॑जामहे॥२९॥

इ॒मा धा॒ना घृ॑त॒स्नुवः॑। हरी॑ इ॒होप॑वक्षतः। इन्द्र॑ꣳ सु॒खत॑मे॒ रथे॑।
 ए॒ष ब्र॑ह्मा प्र॒तेम॑हे। वि॒दथे॑ शꣳसिषꣳ हरी॑। य ऋ॒त्वियः॑ प्र॒ते
 वन्वे। व॒नुषो॑ हर्य॒तं मद॑म्। इन्द्रो॑ नाम॑ घृ॒तन्न॑यः। हरि॑भि॒श्चारु॑
 सेच॑ते। श्रु॒तो गु॒ण आ त्वा॑ विशन्तु॥३०॥

हरि॑वर्षस॒ङ्गिरः॑। आच॑र॒षणि॒प्रा वृ॑ष॒भो जना॑नाम्। राजा॑
 कृ॒ष्टीना॑ पुरु॒हूत इन्द्रः॑। स्तु॒तश्र॑व॒स्यन्न॑व॒सोप॑म॒द्रिक्। यु॒क्त्वा
 हरी॑ वृष॒णाय॑ह्य॒र्वाङ्। प्र य॑त्सिन्ध॒वः प्र॑स॒वं यदा॑यन्। आपः॑

समुद्रं रथ्येव जग्मुः। अतश्चिदिन्द्रः सदसो वरीयान्।
यदी० सोमः पृणति दुग्धो अ०शुः। ह्वयामसि त्वेन्द्र
याह्यर्वाङ्॥ ३१॥

अरन्ते सोमस्तनुवे भवाति। शतक्रतो मादयस्वा सुतेषु।
प्रास्मा० अ० पृतनासु प्रयुत्सु। इन्द्राय सोमाः प्रदिवो
विदानाः। ऋभुर्येभिर्वृषपर्वा विहायाः। प्रयम्यमाणान्प्रति षू
गृभाय। इन्द्र पिब वृषधूतस्य वृष्णाः। अहेडमान उपयाहि
यज्ञम्। तुभ्यं पवन्त इन्द्रवः सुतासः। गावो न वज्रिन्स्वमोको
अच्छ॥ ३२॥

इन्द्रा गृहि प्रथमो यज्ञियानाम्। या ते काकुत्थसुकृता या
वरिष्ठा। यया शश्वत्पिबसि मध्वं ऊर्मिम्। तया पाहि प्र ते
अध्वर्युरस्थात्। सन्ते वज्रो वर्ततामिन्द्र गव्युः। प्रातर्युजा
वि बोधय। अश्विनावेह गच्छतम्। अस्य सोमस्य पीतये।
प्रातर्यावाणा प्रथमा यजध्वम्। पुरा गृध्रादररुषः पिबाथः।
प्रातर्हि यज्ञमश्विना दधाते। प्रशंसन्ति कवयः पूर्वभाजः।
प्रातर्यजध्वमश्विना हिनोत। न सायमस्ति देवया अजुष्टम्।
उतान्यो अस्मद्यजते विचायः। पूर्वः पूर्वो यजमानो
वनीयान्॥ ३३॥

चाश्वजिद्यो गच्छतं नो दाशत्रामाभिःश्रीर्गमेम सप्रथां भजामहे विशन्तु याह्यर्वाङ्च्छं पिबाथः
षट्॥

[३]

नक्तं जाताऽस्योषधे। रामे कृष्णे असिंक्रि च। इदं रजनि

रजया॑ कि॒लासं॑ पलि॒तं च॒ यत्। कि॒लासं॑ च पलि॒तं च।
नि॒रि॒तो ना॑शया॒ पृष॑त्। आ नः॒ स्वो अ॑श्नुतां॒ वर्णः॑। परा॑
श्वे॒तानि॑ पातय। अ॒सितं॑ ते नि॒लय॑नम्। आ॒स्थान॒मसि॑तं
तव॑॥ ३४॥

असि॑क्रियस्योषधे। नि॒रि॒तो ना॑शया॒ पृष॑त्। अ॒स्थि॒जस्य॑
कि॒लास॑स्य। त॒नूज॑स्य च॒ यत्त्व॒चि। कृ॒त्यया॑ कृ॒तस्य॑ ब्रह्म॑णा।
लक्ष्मं॑ श्वे॒तम॑नीनशम्। स॒रूपा॑ नाम॑ ते मा॒ता। स॒रूपो॑ नाम॑
ते पि॒ता। स॒रूपाऽस्यो॑षधे सा। स॒रूपमि॑दं कृ॒धि॥ ३५॥

शुन॑ꣳ हु॒वेम म॒घवा॑न॒मिन्द्र॑म्। अ॒स्मिन्भरे॑ नृ॒तमं॑ वाज॑सातौ।
शृ॒ण्वन्त॑मु॒ग्रमू॒तये॑ स॒मथ्सु॑। घ्नन्त॑ वृ॒त्राणि॑ स॒ञ्जितं॑ धना॑नाम्।
धूनु॑थ द्यां पर्व॑तान्दा॒शुषे॑ वसु॑। नि वो॒ वना॑ जिह॒ते
याम॑ नो भि॒या। को॒पय॑थ पृथि॒र्वीं पृ॑श्निमा॒तरः॑। यु॒धे
यदु॑ग्राः पृष॑ती॒रयु॑ग्ध्वम्। प्रवे॑पयन्ति॒ पर्व॑तान्। वि॒विश्च॑न्ति
वन॒स्पती॑न्॥ ३६॥

प्रोवा॑रत मरु॒तो दु॒र्मदा॑ इव। दे॒वांसः॑ सर्व॑या वि॒शा। पु॒रुत्रा॑
हि स॒दृढुः॑सि॑। वि॒शो वि॒श्वा अनु॑ प्र॒भु। स॒मथ्सु॑ त्वा ह॒वाम॑हे।
स॒मथ्स्व॑ग्निमव॑से। वा॒जय॑न्तो ह॒वाम॑हे। वा॒जेषु॑ चि॒त्ररा॑धसम्।
सङ्ग॑च्छ॒ध्वꣳ संव॑दध्वम्। सं वो॒ मना॑ꣳसि जा॒नता॑म्॥ ३७॥

दे॒वा भा॒गं यथा॑ पूर्वे॑। स॒ञ्जाना॑ना उ॒पास॑त। स॒मानो॑ म॒न्त्रः
समि॑तिः स॒मानी॑। स॒मानं॑ मनः॑ स॒ह चि॒त्तमे॑षाम्। स॒मानं॑

केतो॑ अ॒भि स॒ः र॑भध्वम्। सं॒ज्ञाने॑न वो ह॒विषा॑ यजामः।
स॒मा॒नी व॒ आकू॑तिः। स॒मा॒ना हृद॑यानि वः। स॒मा॒नम॑स्तु वो
मनः॑। यथा॑ वः सुस॒हास॑ति॥३८॥

सं॒ज्ञानं॑ नः स्वैः। सं॒ज्ञान॑मरणैः। सं॒ज्ञान॑मश्विना युवम्।
इ॒हास्मा॑सु नियच्छतम्। सं॒ज्ञानं॑ मे बृह॒स्पतिः॑। सं॒ज्ञान॑ः
सवि॒ता क॑रत्। सं॒ज्ञान॑मश्विना युवम्। इ॒ह म॒ह्यं नि य॑च्छतम्।
उप॑ च्छा॒यामि॑व घृ॒णैः। अग॑न्म॒ शर्म॑ ते व॒यम्॥३९॥

अ॒ग्ने हि॑र॒ण्यस॑न्द॒शः। अद॑ब्धेभिः सवि॒तः पा॒युभि॑द्वम्।
शि॒वेभि॑र॒द्य परि॑पाहि नो॒ गय॑म्। हि॑र॒ण्यजि॑ह्वः सुवि॒ताय॑
नव्य॑से। रक्षा॒ माकि॑र्नो अ॒घश॑ः स ई॒शत॑। मदे॑मदे॒ हि नो॑
द॒दुः। यू॒था ग॒वांमृ॑जु॒क्रतुः॑। सङ्ग॑भाय पु॒रू॒शता॑। उ॒भ्या
ह॒स्त्या व॑सु। शि॒शी॒हि रा॒य आ भ॑र॥४०॥

शि॒प्रि॒न्वाजा॑नां पते। शची॑व॒स्तवं द॒ःस॑ना॥ आ तू न
इन्द्र॑ भाजय। गोष्व॑श्वेषु शु॒भ्रुषु॑। स॒हस्रे॑षु तुवीमघ। यद्दे॑वा
देव॑हेडनम्। देवा॑सश्च॒कृमा॑ व॒यम्। आदि॑त्या॒स्तस्मा॑न्मा
यू॒यम्। ऋ॒तस्य॑र्तेन॑ मुश्चत। ऋ॒तस्य॑र्तेना॑ऽऽदि॒त्याः॥४१॥

यज॑त्रा मुश्चते॒ह मा॑। य॒ज्ञैर्वो॑ य॒ज्ञवा॑हसः। आ॒शि॒क्षन्तो॑
न शे॑किम। मेद॑स्वता॒ यज॑मानाः। स्रु॒चाऽऽज्ये॑न॒ जुह॑तः।
अ॒का॒मा वो॑ विश्वेदेवाः। शि॒क्षन्तो॑ नोप॑ शेकिम। यदि॑
दिवा॒ यदि॑ नक्तम्। एन॑ एन॒स्यो॑क॑रत्। भू॒तं मा॒ तस्मा॑द्भ॒व्यं

च॥४२॥

द्रुपदादिव मुञ्चतु। द्रुपदादिवेन्मुचानः। स्विन्नः स्नात्वी
मलादिव। पूतं पवित्रेणेवाऽऽज्यम्। विश्वे मुञ्चन्तु मैनसः।
उद्वयं तमसस्परि। पश्यन्तो ज्योतिरुत्तरम्। देवं देवत्रा
सूर्यम्। अगन्म ज्योतिरुत्तमम्॥४३॥

तव कृधि वनस्पतीञ्जानतामसंति वयं भरादित्याश्च नवं च॥—————[४]

वृषा सो अ२शुः पवते हविष्मान्थ्सोमः। इन्द्रस्य भाग
ऋतयुः शतायुः। स मा वृषाणं वृषभं कृणोतु। प्रियं
विशा२ सर्ववीर२ सुवीरम्। कस्य वृषा सुते सचा।
नियुत्वान्वृषभो रणत्। वृत्रहा सोमपीतये। यस्ते शृङ्ग
वृषोनपात्। प्रणपात्कुण्डपाय्यः। न्यस्मिन्दध्र आ मनः॥४४॥

त२ सध्रीचीरूतयो वृष्ण्यानि। पौ२स्यानि नियुतः
सश्चुरिन्द्रम्। समुद्रं न सिन्धव उक्थशुष्माः। उरुव्यचसङ्गिर
आ विंशन्ति। इन्द्राय गिरो अनिशितसर्गाः। अपः
प्रेरयन्थ्सगरस्य बुध्नात्। यो अक्षेणेव चक्रिया शचीभिः।
विष्वक्तस्तम्भं पृथिवीमुत द्याम्। अक्षोदयच्छवसा
क्षामबुध्रम्। वार्षवातस्तविषीभिरिन्द्रः॥४५॥

दृढान्यौघादुशमान् ओजः। अवाभिनत्कुभुः पर्वतानाम्। आ
नो अग्ने सुकेतुना। रयिं विश्वायुपोषसम्। मर्डीकं धेहि
जीवसे। त्व२ सोम महे भगम्। त्वं यून ऋतायते। दक्ष

दधासि जीवसे। रथं युञ्जते मरुतः शुभे सुगम्। सूरौ न मित्रावरुणा गविष्टिषु॥४६॥

रजांसि चित्रा विचरन्ति तन्यवः। दिवः सम्राजा पयसा न उक्षतम्। वाचं सुमित्रावरुणा विरावतीम्। पर्जन्यश्चित्रा वदति त्विषीमतीम्। अभ्रा वसत मरुतः सुमायया। द्यां वर्षयत मरुणामरेपसम्। अयुक्तं सप्त शुभ्युवः। सूरौ रथस्य नम्रियः। ताभिर्याति स्वयुक्तिभिः। वहिष्ठेभिर्विहरन् यासि तन्तुम्॥४७॥

अवव्ययन्नसितं देव वस्वः। दविध्वतो रश्मयः सूर्यस्य। चर्मेवावाधुस्तमौ अपस्वन्तः। पर्जन्याय प्र गायत। दिवस्पुत्राय मीढुषे। स नो यवसमिच्छतु। अच्छा वद तवसं गीर्भिराभिः। स्तुहि पर्जन्यं नमसाऽऽविवासा। कनिक्रदद्वृषभो जीरदानुः। रेतो दधात्वोषधीषु गर्भम्॥४८॥

यो गर्भमोषधीनाम्। गवां कृणोत्यर्वताम्। पर्जन्यः पुरुषीणाम्। तस्मा इदास्ये हविः। जुहोता मधुमत्तमम्। इडां नः संयतं करत्। तिस्रो यदग्ने शरदस्त्वामित्। शुचिं घृतेन शुचयः सपर्यन्। नामानि चिद्वधिरे यज्ञियानि। असूदयन्त तनुवः सुजाताः॥४९॥

इन्द्रश्च नः शुनासीरौ। इमं यज्ञं मिमिक्षतम्। गर्भं धत्तं स्वस्तये। ययोरिदं विश्वं भुवनमा विवेश। ययोरानन्दो

निहि॑तो मह॑श्च। शुना॑सीरावृ॒तुभिः॑ संविदा॒नौ। इन्द्र॑वन्तौ
ह॒विरि॑दं जु॒षेथाम्। आघा॑ये अ॒ग्निमि॑न्ध॒ते। स्तृण॑न्ति
ब॒र्हि॒रानु॑षक्। येषा॒मिन्द्रो॑ युवा॒ सखा॑। अ॒ग्न इन्द्र॑श्च
मेदि॑ना। ह॒थो वृ॒त्राण्य॑प्रति। युव॑ꣳ हि वृ॒त्रह॑न्त॒मा। याभ्या॑ꣳ
सुव॑रज॒यन्न॑ग्रं ए॒व। यावा॑तस्थ॒तुर्भुव॑नस्य॒ मध्ये॑। प्रच॑र्ष॒णी
वृष॑णा वज्र॑बाहू। अ॒ग्नी इन्द्रा॑वृ॒त्रह॑णा हुवे वाम्॥५०॥

मन॒ इन्द्रो॑ गर्वि॑ष्टिषु तन्तुं गर्भ॑ꣳ सुजा॑ताः सखा॑ सप्त च॥—————[५]

उ॒त नः॑ प्रि॒या प्रि॒यासु॑। स॒प्तस्व॑सा सुजु॑ष्टा। सर॑स्वती॒ स्तोम्या॑-
ऽभू॑त्। इ॒मा जुह्वा॑नायुष्म॒दा नमो॑भिः। प्रति॒ स्तोम॑ꣳ सर॒स्वति
जुष॑स्व। तव॒ शर्म॑न्प्रि॒यत॑मे दधा॑नाः। उप॑स्थेयाम शर॒णं न
वृक्ष॑म्। त्रीणि॑ प॒दा विच॑क्रमे। विष्णु॑र्गो॒पा अदा॑भ्यः। ततो॒
धर्मा॑णि धा॒रयन्॑॥५१॥

तद॑स्य प्रि॒यम॒भि पाथो॑ अश्याम्। नरो॒ यत्र॑ देव॒यवो॑ मद॑न्ति।
उ॒रु॒क्र॒मस्य॑ स हि बन्धु॑रि॒त्था। विष्णोः॑ प॒दे पर॑मे मध्व॒ उथ्सः॑।
क्र॒त्वादा॑ अ॒स्थु श्रेष्ठः॑। अ॒द्य त्वा॑ व॒न्वन्त्सुरे॑क्णाः। म॒र्त आना॑श
सुवृ॑क्तिम्। इ॒मा ब्र॑ह्म ब्रह्म॒वाह॑। प्रि॒या त॒ आ ब॑र्हिः सी॒द।
वी॒हि सूर॑ पुरो॒डाश॑म्॥५२॥

उप॑ नः सून॒वो गिरः॑। शृ॒ण्वन्त्व॒मृत॑स्य॒ ये। सु॒मृडी॑का भ॒वन्तु
नः। अ॒द्या नो॑ देव स॒वितः॑। प्र॒जाव॑त्सावीः सौभ॑गम्। परा॑
दुःष्व॒प्रि॒यꣳ सु॒व। विश्वा॑नि देव स॒वितः॑। दुरि॑तानि॒ परा॑ सु॒व।

यद्भद्रं तन्म आ सुव। शुचिंमर्कैर्बृहस्पतिम्॥५३॥

अध्वरेषु नमस्यत। अनाम्योज आ चके। या धारयन्त देवा
सुदक्षा दक्षपितारा। असुर्याय प्रमहसा। स इत् क्षेति सुधित
ओकंसि स्वे। तस्मा इडा पिव्वते विश्वदानी। तस्मै विशः
स्वयमेवानमन्ति। यस्मिन्ब्रह्मा राजनि पूर्व एति। सकृतिमिन्द्र
सच्युतिम्। सच्युतिं जघनच्युतिम्॥५४॥

कनात्काभान्न आ भरा। प्रयप्स्यन्निव सक्थ्यौ। वि न
इन्द्र मृधो जहि। कनीखुनदिव सापयन्। अभि नः
सुष्टुतिं नय। प्रजापतिः स्त्रियां यशः। मुष्कयोरदधात्सपम्।
कामस्य तृप्तिमानन्दम्। तस्याग्ने भाजयेह मा। मोदः प्रमोद
आनन्दः॥५५॥

मुष्कयोर्निहितः सपः। सृत्वेव कामस्य तृप्याणि। दक्षिणानां
प्रतिग्रहे। मनसश्चित्तमाकृतिम्। वाचः सत्यमशीमहि।
पशूनां रूपमन्नस्य। यशः श्रीः श्रयतां मयि। यथाऽहमस्या
अतृपः स्त्रियै पुमान्। यथा स्त्री तृप्यति पुंसि प्रिये प्रिया।
एवं भगस्य तृप्याणि॥५६॥

यज्ञस्य काम्यः प्रियः। ददामीत्यग्निर्वदति। तथेति वायुराह
तत्। हन्तेति सत्यं चन्द्रमा। आदित्यः सत्यमोमिति।
आपस्तथ्सत्यमा भरन्। यशो यज्ञस्य दक्षिणाम्। असौ
मे कामः समृद्धताम्। न हि स्पशमविदन्नन्यमस्मात्।
वैश्वानरात्पुरएतारमग्नेः॥५७॥

अथेममन्थन्नमृतममूराः। वैश्वानरं क्षेत्रजित्याय देवाः।
 येषामिमे पूर्वे अर्मास आसन्। अयूपाः सद्य विभृता पुरूणि।
 वैश्वानर त्वया ते नुत्ताः। पृथिवीमन्यामभितस्थुर्जनांसः।
 पृथिवीं मातरं महीम्। अन्तरिक्षमुपं ब्रुवे। बृहतीमृतये
 दिवम्। विश्वं विभर्ति पृथिवी॥५८॥

अन्तरिक्षं वि पंप्रथे। दुहे द्यौर्बृहती पयः। न ता नशन्ति न
 दभाति तस्करः। नैनां अमित्रो व्यथिरादधर्षति। देवाश्च
 याभिर्यजते ददाति च। ज्योगित्ताभिः सचते गोपतिः सह।
 न ता अर्वा रेणुककाटो अश्नुते। न सःस्कृतत्रमुपं यन्ति
 ता अभि। उरुगायमभयं तस्य ता अनु। गावो मर्त्यस्य वि
 चरन्ति यज्वनः॥५९॥

रात्री व्यख्यदायती। पुरुत्रा देव्यक्षभिः। विश्वा अधि
 श्रियोऽधिता। उपं ते गा इवाकरम्। वृणीष्व दुहितर्दिवः।
 रात्री स्तोमं न जिग्युषी। देवीं वाचमजनयन्त देवाः। तां
 विश्वरूपाः पशवो वदन्ति। सा नो मन्त्रेषमूर्जं दुहाना।
 धेनुर्वागस्मानुप सुष्टुतैतु॥६०॥

यद्वाग्वदन्त्यविचेतनानि। राष्ट्रीं देवानां निषसाद मन्त्रा।
 चतस्र ऊर्जं दुदुहे पयांसि। क्वं स्विदस्याः परमं जंगाम।
 गौरी मिमाय सलिलानि तक्षती। एकपदी द्विपदी सा
 चतुष्पदी। अष्टापदी नवपदी बभूवुषी। सहस्राक्षरा परमे

व्योमन्। तस्याः समुद्रा अधि विक्षरन्ति। तेन जीवन्ति
प्रदिशश्चतस्रः॥६१॥

ततः क्षरत्यक्षरम्। तद्विश्वमुप जीवति। इन्द्रासूरा
जनयन्विश्वकर्मा। मरुत्वाः अस्तु गणवान्सजातवान्।
अस्य स्नुषा श्वशुरस्य प्रशिष्टिम्। सपत्न्या वाचं मनसा
उपासताम्। इन्द्रः सूरौ अतरद्रजांसि। स्नुषा सपत्न्या
श्वशुरोऽयमस्तु। अयं शत्रूञ्जयतु जर्हृषाणः। अयं
वाजं जयतु वाजंसातौ। अग्निः क्षत्रभृदनिभृष्टमोजः।
सहस्रियो दीप्यतामप्रयुच्छन्। विभ्राजमानः समिधा न
उग्रः। आऽन्तरिक्षमरुहदगन्द्याम्॥६२॥

धारयन्पुरोडाशं बृहस्पतिं जघनंच्युतिमानन्दो भगंस्य तृप्याण्यग्नेः पृथिवी यज्वन एतु प्रदिशश्चतस्रो
वाजंसातौ चत्वारि च॥

[६]

वृषाऽस्यः शुर्वृषभायं गृह्यसे। वृषाऽयमुग्रो नृचक्षसे। दिव्यः
कर्मण्यो हितो बृहन्नाम। वृषभस्य या ककुत्। विष्वान् विष्णो
भवतु। अयं यो मामको वृषा। अथो इन्द्र इव देवेभ्यः। वि
ब्रवीतु जनेभ्यः। आयुष्मन्तं वर्चस्वन्तम्। अथो अधिपतिं
विशाम्॥६३॥

अस्याः पृथिव्या अर्घ्यक्षम्। इममिन्द्र वृषभं कृणु। यः सुशृङ्गः
सुवृषभः। कल्याणो द्रोण आहितः। कार्ष्णीवल प्रगाणेन।
वृषभेण यजामहे। वृषभेण यजमानाः। अक्रूरेणेव सर्पिषा।

मृद्धश्च सर्वा इन्द्रेण। पृतनाश्च जयामसि॥६४॥

यस्यायमृषभो हविः। इन्द्राय परिणीयते। जयाति
शत्रुमायन्तम्। अथो हन्ति पृतन्यतः। नृणामहं प्रणीरसत्।
अग्रं उद्धिन्दतामसत्। इन्द्र शुष्मं तनुवा मेरयस्व। नीचा
विश्वा अभितिष्ठाभिमातीः। नि शृणीह्याबाधं यो नो अस्ति।
उरुं नो लोकं कृणुहि जीरदानो॥६५॥

प्रेह्यभि प्रेहि प्र भरा सहस्व। मा विवेनो वि शृणुष्व। जनेषु।
उदीडितो वृषभ तिष्ठ शुष्मैः। इन्द्र शत्रून्पुरो अस्माकं युध्य।
अग्रे जेता त्वं जय। शत्रून्सहस्र ओजसा। वि शत्रून् विमृधो
नुद। एतं ते स्तोमं तुविजात विप्रः। रथं न धीरः स्वपा
अतक्षम्। यदीदग्रे प्रतित्वं देव हर्याः॥६६॥

सुवर्वतीरप एना जयेम। यो घृतेनाभिमानितः। इन्द्र जैत्राय
जज्ञिषे। स नः सङ्कासु पारय। पृतनासाह्येषु च। इन्द्रो
जिगाय पृथिवीम्। अन्तरिक्षं सुवर्महत्। वृत्रहा पुरुचेतनः।
इन्द्रो जिगाय सहसा सहासि। इन्द्रो जिगाय पृतनानि
विश्वा॥६७॥

इन्द्रो जातो वि पुरो रुरोज। स नः परस्पा वरिवः कृणोतु।
अयं कृत्तुरगृभीतः। विश्वजिदुद्धिदिथ्सोमः। ऋषिर्विप्रः
काव्येन। वायुरग्रेगा यज्ञप्रीः। साकङ्गन्मनसा यज्ञम्। शिवो
नियुद्धिः शिवाभिः। वायो शुक्रो अयामि ते। मध्वो अग्रं

दिविष्टिषु॥६८॥

आ याहि सोमं पीतये। स्वारुहो देव नियुत्वता। इममिन्द्र
वर्धय क्षत्रियाणाम्। अयं विशां विशपतिरस्तु राजा। अस्मा
इन्द्र महि वर्चांसि धेहि। अवर्चसं कणुहि शत्रुमस्य। इममा
भञ्ज ग्रामे अश्वेषु गोषु। निरमुं भञ्ज योऽमित्रो अस्य। वर्ष्मन्
क्षत्रस्य ककुभि श्रयस्व। ततो न उग्रो वि भञ्जा वसूनि॥६९॥

अस्मे द्यावापृथिवी भूरि वामम्। सन्दुहाथां घर्मदुधैव
धेनुः। अयं राजा प्रिय इन्द्रस्य भूयात्। प्रियो
गवामोषधीनामुतापाम्। युनज्मि त उत्तरावन्तमिन्द्रम्। येन
जयांसि न परा जयांसै। स त्वाऽकरेकवृषभं स्वानाम्।
अथो राजन्नुत्तमं मानवानाम्। उत्तरस्त्वमधरे ते सपत्नः।
एकवृषा इन्द्रसखा जिगीवान्॥७०॥

विश्वा आशाः पृतनाः सञ्जयं जयन्। अभि तिष्ठ शत्रूयतः
संहस्व। तुभ्यं भरन्ति क्षितयो यविष्ठ। बलिमग्ने अन्तित
ओत दूरात्। आ भन्दिष्ठस्य सुमतिं चिकिद्धि। बृहत्ते
अग्ने महि शर्म भद्रम्। यो देह्यो अनमयद्वधस्त्रैः। यो
अर्यपत्नीरुषसंश्चकार। स निरुध्या नहुषो यद्वा अग्निः।
विशंश्चक्रे बलिहृतः सहोभिः॥७१॥

प्र सद्यो अग्ने अत्येष्यन्यान्। आविर्यस्मै चारुतरो बभूथ।
ईडेन्यो वपुष्यो विभावा। प्रियो विशामतिथिर्मानुषीणाम्।

ब्रह्मज्येष्ठा वीर्या सम्भृतानि। ब्रह्माग्रे ज्येष्ठं दिवमा तंतान।
 ऋतस्य ब्रह्म प्रथमोत जज्ञे। तेनार्हति ब्रह्मणा स्पर्धितुङ्कः।
 ब्रह्म सुचो घृतवतीः। ब्रह्मणा स्वरवो मिताः॥७२॥

ब्रह्म यज्ञस्य तन्तवः। ऋत्विजो ये हविष्कृतः।
 शृङ्गाणीवेच्छृङ्गिणां सन्ददृश्रिरे। चषालवन्तः स्वरवः
 पृथिव्याम्। ते देवासः स्वरवस्तस्थिवांसः। नमः सखिभ्यः
 सन्नाम्नाऽवगात। अभिभूरग्निरतरद्रजांसि। स्पृधो विहत्य
 पृतना अभिशीः। जुषाणो म आहुतिं मामहिष्ट। हत्वा
 सपत्नान् वरिवस्करन्नः। ईशानं त्वा भुवनानामभिश्चियम्।
 स्तौम्यग्र उरुकृतं सुवीरम्। हविर्जुषाणः सपत्नां
 अभिभूरसि। जहि शत्रूँ रप मृधो नुदस्व॥७३॥

विशां जयामसि जीरदानो हर्या विश्वा दिर्विष्टिषु वसूनि जिगीवान्स्सहोभिर्मिता नश्चत्वारि
 च॥

[७]

स प्रत्नवन्नवीयसा। अग्रे द्युम्नेन संयता। बृहत्तन्थ भानुना।
 नवं नु स्तोममग्र्ये। दिवः श्येनाय जीजनम्। वसोः
 कुविद्वनाति नः। स्वारुहा यस्य श्रियो दृशे। रयिर्वीरवतो
 यथा। अग्रे यज्ञस्य चेततः। अदाभ्यः पुरएता॥७४॥

अग्निर्विशां मानुषीणाम्। तूर्णी रथः सदा नवः। नवः सोमाय
 वाजिनै। आज्यं पयसोऽजनि। जुष्टं शुचितमं वसु। नवः
 सोम जुषस्व नः। पीयूषस्येह तृष्णुहि। यस्ते भाग ऋता

व॒यम्। न॒व॒स्य सोम ते व॒यम्। आ सु॒म॒तिं वृ॒णीमहे॥७५॥

स नो॑ रास्व सह॒स्त्रिणः। न॒व॑ ह॒विर्जु॑षस्व नः। ऋ॒तुभिः॑
सोम॒ भूत॑मम्। तद॒ङ्ग प्र॑ति॒हर्य॑ नः। राज॑न्त्सोम स्व॒स्तये॑।
न॒व॒ऽस्तोम॑न्न॒व॑ ह॒विः। इन्द्रा॑ग्नि॒भ्यां नि वे॑दय। तज्जु॑षेता॒ऽ
सचै॑तसा। शुचिं॑ नु स्तोमं॑ न॒वजा॑तम॒द्य। इन्द्रा॑ग्नी वृत्र॒हणा
जु॑षेथा॑म्॥७६॥

उ॒भा हि वा॑ सु॒हवा॒ जोह॑वीमि। ता वाज॑ सु॒द्य उ॑श॒ते
धे॑ष्ठा। अ॒ग्निरिन्द्रो॑ न॒व॒स्य नः। अ॒स्य ह॒व्यस्य॑ तृ॒प्यताम्।
इ॒ह दे॒वो स॑ह॒स्त्रिणो॑। य॒ज्ञं न॒ आ हि ग॑च्छताम्। वसु॑मन्त॑
सु॒व॒र्विद॑म्। अ॒स्य ह॒व्यस्य॑ तृ॒प्यताम्। अ॒ग्निरिन्द्रो॑ न॒व॒स्य नः।
विश्वा॑न्दे॒वाऽस्त॑र्पयत॥७७॥

ह॒विषो॑ऽस्य न॒व॒स्य नः। सु॒व॒र्विदो॑ हि जं॒ज्ञिरे। ए॒दं ब॒र्हिः
सु॒ष्ट॒रीमा॒ नवे॑न। अ॒यं य॒ज्ञो य॒ज॑मानस्य भा॒गः। अ॒यं
ब॒भूव॑ भुव॑नस्य॒ गर्भः॑। वि॒श्वे दे॒वा इ॒दम॑द्यागमि॒ष्ठाः। इ॒मे नु
द्यावा॑पृथि॒वी स॒मीची॑। त॒न्वाने॑ य॒ज्ञं पु॑रु॒पेश॑सन्धिया। आऽस्मै॑
पृणी॑तां भुव॑नानि॒ विश्वा॑। प्र॒जां पु॒ष्टि॑म॒मृतं॑ नवे॑न॥७८॥

इ॒मे धे॒नू अ॒मृतं॑ ये दुहा॑ते। पय॑स्वत्युत्त॒रामै॑तु पु॒ष्टिः। इ॒मं
य॒ज्ञं जु॑षमा॑णे नवे॑न। स॒मीची॑ द्यावा॑पृथि॒वी घृ॒ताची॑। यवि॑ष्ठो
ह॒व्यवा॑ह॒नः। चि॒त्रभा॑नु॒र्घृता॑सु॒तिः। न॒वजा॑तो॒ वि रो॑चसे।
अ॒ग्ने त॑त्ते॒ महि॑त्व॒नम्। त्वम॑ग्ने दे॒वता॑भ्यः। भा॒गे दे॒व न

मीयसे॥७९॥

स ए॑ना वि॒द्वान् यक्ष्य॑सि। नव॒ः स्तोमं॑ जुषस्व नः।
अ॒ग्निः प्र॑थ॒मः प्राश्ना॑तु। स हि वेद॑ यथा॑ ह॒विः। शि॒वा
अ॒स्मभ्य॑मोष॑धीः। कृ॒णोतु॑ वि॒श्वच॑र॒षणिः। भ॒द्रान्नः॑ श्रेयः
सम॑नैष्ट दे॒वाः। त्वया॑ऽव॒सेन॑ सम॑शीमहि त्वा। स नो॑
मयो॒भूः पि॑तो॒ आ वि॑शस्व। शं तो॒काय॑ त॒नुवै॑ स्यो॒नः। ए॒तमु॒
त्यं म॑धु॒ना संयु॑तं॒ यव॑म्। सर॑स्वत्या॒ अधि॑म॒नाव॑चर्क॒षुः।
इन्द्र॑ आसी॒त्सीर॑पतिः श॒तक्र॑तुः। की॒नाशा॑ आसन्म॒रुतः॑
सु॒दान॑वः॥८०॥

पुर॒एता वृ॑णीमहे जुषेथा॑न्तर्पयता॒मृत॑न्नवेन मीयसे स्यो॒नश्च॒त्वारि॑ च॥—————[८]

जुष्ट॑श्चक्षु॒षो जुष्टी॑नरो नक्त॒ज्ञाता वृषा॑स उ॒त नो॒ वृषा॑ऽस्य॒ः शुः स॒प्र॒ब्र॒वद्दुष्टौ॥८॥

जुष्टो॑ म॒न्युर्भ॑गो जुष्टी॑ नरो हरि॑वर्पसङ्गि॒रः शि॒प्रि॒न्वा॒जाना॑मु॒त नः॑ प्रि॒या यद्वा॑ग्वद॒न्ती वि॒श्वा
आशा॑ अशी॑तिः॥८०॥

जुष्टः सुदानवः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके चतुर्थः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥पञ्चमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः॥

प्रा॒णो र॑क्षति॒ विश्व॑मेज॑त्। इ॒र्यो भू॑त्वा ब॑हु॒धा ब॒हूनि॑। स
इ॒त्सर्वं॑ व्या॒नशे॑। यो दे॒वो दे॒वेषु॑ वि॒भूर॑न्तः। आवृ॑दू॒दात्
क्षेत्रि॑यध्व॒गद्व॑षा॑। तमि॒त्राणं॑ म॒नसो॑प॒ शिक्ष॑त। अ॒ग्रं
दे॒वाना॑मि॒दम॑त्तु नो ह॒विः। म॒नस॑श्चित्ते॒दम्। भू॒तं भव्यं॑ च
गु॒प्यते। तद्धि दे॒वेष्व॑ग्रि॒यम्॥१॥

आ न॑ ए॒तु पुर॑श्च॒रम्। स॒ह दे॒वैरि॒मं ह॑वम्। म॒नः
श्रेय॑सि॒श्रेय॑सि। क॒र्मन् य॒ज्ञप॑तिं दध॑त्। जु॒षता॑ मे वा॒ग्दि॑
ह॒विः। वि॒राड्दे॒वी पु॒रोहि॑ता। ह॒व्यवा॒डन॑पायिनी। यया॑ रू॒पाणि॑
ब॒हुधा॑ वद॑न्ति। पे॒शांसि॑ दे॒वाः प॑र॒मे ज॒नित्रे॑। सा नो॑
वि॒राडन॑पस्फुर॒न्ती॥२॥

वाग्दे॒वी जु॑षतामि॒दं ह॒विः। चक्षु॑र्दे॒वानां॑ ज्योति॑र॒मृते॑ न्य॒क्तम्।
अ॒स्य वि॒ज्ञाना॑य ब॒हुधा॑ निधी॑यते। तस्य॑ सु॒म्रम॑शीमहि। मा
नो॑ हासीद्विचक्ष॑णम्। आ॒युरि॒न्नः प्र॑ती॒र्यता॑म्। अ॒न॒न्धाश्चक्षु॑षा
व॒यम्। जी॒वा ज्योति॑रशीमहि। सु॒व॒ज्योति॑रु॒तामृ॑तम्। श्रोत्रे॑ण
भ॒द्रमु॑त शृ॒ण्वन्ति॑ स॒त्यम्। श्रोत्रे॑ण वाचं॑ ब॒हुधो॑द्यमा॒नाम्।
श्रोत्रे॑ण मोद॑श्च॒ मह॑श्च श्रूय॑ते। श्रोत्रे॑ण सर्वा॑ दि॒श आ शृ॑णोमि।
येन॑ प्रा॒च्या उ॒त दक्षि॑णा। प्र॒तीच्यै॑ दि॒शः शृ॑ण्वन्त्यु॒त्तरा॑त्।
तदिच्छो॑त्रं ब॒हुधो॑द्यमा॒नम्। अ॒रान्न ने॒मिः परि॑ सर्वं॑ बभू॒व॥३॥

अग्नि॒यम॑न॒पस्फुर॑न्ती स॒त्यꣳ स॒प्त च॑॥ [१]

उ॒देहि॑ वाजि॒न्यो अ॑स्य॒प्स्वन्तः॑। इ॒दꣳ रा॒ष्ट्रमा वि॑श
सू॒नृता॑वत्। यो रोहि॑तो॒ विश्व॑मि॒दं ज॒जान॑। स नो॑ रा॒ष्ट्रेषु॑
सु॒धि॑तान्दधातु। रोह॑ꣳरोह॑ꣳ रोहि॑त॒ आरु॑रोह। प्र॒जाभि॑र्वृद्धिं
ज॒नुषा॑मु॒पस्थ॑म्। ताभिः॑ सꣳर॑ब्धो अविद॒त्थदु॑र्वीः। गा॒तुं
प्र॒पश्य॑न्निह रा॒ष्ट्रमाऽहो॑ः। आऽहा॑र॒षीद्रा॑ष्ट्रमिह रोहि॑तः। मृ॒धो
व्या॑स्थ॒दभ॑यं नो अस्तु॥ ४॥

अ॒स्मभ्य॑ द्यावापृथि॒वी श॑क्करीभिः। रा॒ष्ट्रं दु॑हाथामिह रे॒वती॑भिः।
विम॑मर्श॒ रोहि॑तो वि॒श्वरू॑पः। स॒माच॑क्राणः प्र॒रुहो॑ रुह॑श्च।
दि॒वं ग॒त्वाय॑ मह॒ता म॑हिम्ना। वि नो॑ रा॒ष्ट्रमु॑नत्तु पय॑सा
स्वेन॑। यास्ते॒ विश॑स्तप॑सा सं बभू॒वुः। गा॒यत्रं॑ व॒त्सम॑नु तास्त॒
आऽगुः॑। तास्त्वा वि॑शन्तु मह॑सा॒ स्वेन॑। सं मा॑ता पु॒त्रो अ॒भ्यैतु॑
रोहि॑तः॥ ५॥

यू॒यमु॑ग्रा मरुतः पृ॒श्निमा॑तरः। इन्द्रे॑ण स॒युजा॒ प्रम॑णीथ॒
शत्रू॑न्। आ वो॒ रोहि॑तो अशृ॒णोद॑भिद्यवः। त्रि॒संता॑सो
मरुतः स्वा॒दुस॑म्मुदः। रोहि॑तो॒ द्यावा॑पृथि॒वी ज॑जान।
तस्मि॑ꣳस्तन्तुं परमे॒ष्ठी त॑तान। तस्मि॑ञ्छि॒श्रिये अ॒ज
एक॑पात्। अ॒दꣳह॑द्यावापृथि॒वी बले॑न। रोहि॑तो॒ द्यावा॑पृथि॒वी
अ॒दꣳहत्। तेन॒ सु॒वः स्त॑भि॒तन्ते॑न॒ नाकः॑॥ ६॥

सो अ॒न्तरि॑क्षे॒ रज॑सो वि॒मानः॑। तेन॑ दे॒वाः सु॒व॒रन्व॑विन्दन्।
सु॒शेव॑ त्वा भा॒नवो॑ दी॒दिवाꣳसम्। स॒म॒ग्रासो॑ जु॒हो

जातवेदः। उ॒क्षन्ति॑ त्वा वा॒जिन॒मा घृ॒तेन॑। स॒संम॑ग्रे युवसे
भो॒ज॒नानि॑। अ॒ग्रे श॒र्धं मह॑ते सौभ॒गाय॑। तव॑ द्यु॒म॒न्युत्त॑मानि
सन्तु। स॒ञ्जा॑स्प॒त्यः सु॒यम॒मा कृ॑णुष्व। श॒त्रूय॒ताम॒भि ति॑ष्ठा
महा॑सि॥७॥

अ॒स्त्वेतु॑ रोहि॒तो ना॒को महा॑सि॥ _____ [२]

पुन॑र्न इन्द्रो॑ म॒घवा॑ ददातु। धना॑नि श॒क्रो धन्यः॑ सु॒राधाः॑।
अ॒र्वा॒चीनं॑ कृणुतां याचि॒तो मनः॑। श्रु॒ष्टी नो॑ अ॒स्य ह॒विषो॑
जुषा॒णः। यानि॑ नोऽजि॒नं धना॑नि। ज॒हर्धं॑ शूर म॒न्युना॑।
इन्द्रा॑नुविन्द न॒स्तानि॑। अ॒नेन॑ ह॒विषा॒ पुनः॑। इन्द्र॒ आशा॑भ्यः
परि॑। सर्वा॑भ्योऽभयं करत्॥८॥

जेता॒ शत्रून्॒ विच॑र॒षणिः॑। आकू॑त्यै त्वा॒ कामा॑य त्वा स॒मृधे॑
त्वा। पु॒रो द॑धे अमृ॒तत्वाय॑ जी॒वसे॑। आकू॑तिम॒स्याव॑से।
का॒मम॑स्य स॒मृद्धौ॑। इन्द्र॑स्य यु॒ञ्जते॒ धियः॑। आकू॑तिं दे॒वीं
मन॑सः पु॒रो द॑धे। य॒ज्ञस्य॑ मा॒ता सु॒हवा॑ मे अस्तु। यदि॒च्छामि॑
मन॑सा॒ सका॑मः। वि॒देय॑मेन॒द्धद॑ये नि॒र्विष्ट॑म्॥९॥

सेद॒ग्निर॒ग्नीर॑त्यै॒त्यन्यान्॑। यत्र॑ वा॒जी तन॑यो वी॒डुपा॑णिः।
स॒हस्र॑पा॒था अ॒क्षरा॑ स॒मेति॑। आशा॑नां त्वाऽऽशापा॒लेभ्यः॑।
च॒तुर्भ्यो॑ अ॒मृते॑भ्यः। इ॒दं भू॑तस्याध्य॒क्षेभ्यः॑। वि॒धेम॑ ह॒विषा॑
व॒यम्। विश्वा॒ आशा॒ मधु॑ना स॒ संजा॑मि। अ॒नमी॒वा आप॑
ओष॑धयो भवन्तु। अ॒यं यज॑मानो मृ॒धो व्य॑स्यताम्॥१०॥

अ॒गृ॒भी॒ताः पु॒शवः॑ सन्तु॒ सर्वे॑। अ॒ग्निः सोमो॒ वरु॑णो
मि॒त्र इन्द्रः॑। बृ॒हस्प॑तिः सवि॒ता यः स॑ह॒स्री। पू॒षा नो
गो॒भि॒रव॑सा॒ सर॑स्वती। त्वष्टा॑ रू॒पाणि॑ सम॑नक्तु॒ यज्ञैः॑। त्वष्टा॑
रू॒पाणि॑ दध॑ती॒ सर॑स्वती। पू॒षा भग॑ः सवि॒ता नो॑ ददातु।
बृ॒हस्प॑तिर्द॒ददिन्द्रः॑ स॒हस्र॑म्। मि॒त्रो दा॒ता वरु॑णः सोमो॒
अ॒ग्निः॥११॥

क॒र॒त्रि॒वि॒ष्टम॑स्यतान्न॒वं च॥ [३]

आ नो॑ भ॒र भग॑मिन्द्र द्युमन्त॑म्। नि ते॑ दे॒ष्णस्य॑ धीमहि प्र॒रेके॑।
उ॒र्व इ॒व प॒प्रथे॒ कामो॑ अ॒स्मे। तमा॑पृ॒णा वसु॑पते॒ वसू॑नाम्।
इ॒मं का॒मं म॑न्दया॒ गोभि॑रश्वैः। च॒न्द्रव॑ता॒ राध॑सा प॒प्रथ॑श्च।
सु॒व॒र्यवो॑ म॒तिभि॑स्तुभ्यं॒ वि॒प्राः। इन्द्रा॑य॒ वाहः॑ कु॒शि॒कासो॑
अ॒क्रन्। इन्द्र॑स्य॒ नु वी॒र्या॑णि॒ प्रवो॑चम्। या॒नि च॒कार॑ प्रथ॒मानि॑
व॒ज्री॥१२॥

अ॒ह॒न्नहि॑मन्व॒पस्त॑तर्द। प्रव॒क्षणा॑ अभि॒न॒त्पर्व॑तानाम्। अ॒ह॒न्नहि॑
पर्व॑ते शि॒श्रिया॑णम्। त्वष्टा॑ऽस्मै॒ वज्र॑ऽस्व॒र्यन्त॑तक्ष। वा॒श्रा इ॒व
धे॒नवः॑ स्यन्द॑मानाः। अ॒ञ्जः स॑मु॒द्रम॑व॒ जग्मु॑रापः। वृ॒षा॒यमा॑णो-
ऽवृ॒णीत॑ सोम॑म्। त्रि॒क॒द्रुके॑ष्वपि॒बथ्सु॑तस्य। आ सा॒यकं॑ म॒घवा॑
दत्त॑ वज्र॑म्। अ॒ह॒न्नेन॑ प्रथम॒जा म॒हीना॑म्॥१३॥

यदिन्द्रा॑ह॒न्प्रथ॑म॒जा म॒हीना॑म्। आ॒न्मा॒यिना॒ममि॑नाः प्रोत
मा॒याः। आ॒थ्सूर्य॑ ज॒नय॑न्ध्यामु॒षास॑म्। ता॒दी॒क्रा श॒त्रून्

किलाविविध्से। अहन्वृत्रं वृत्रतरं व्यसम्। इन्द्रो वज्रेण
महता वधेन। स्कन्धासीव कुलिशेनाविवृक्णा। अहिः
शयत उपपृक्पृथिव्याम्। अयोध्येव दुर्मद आ हि जुह्वे।
महावीरं तुविबाधमृजीषम्॥१४॥

नातारीरस्य समृतिं वधानाम्। स रुजानाः पिपिष
इन्द्रशत्रुः। विश्वो विहाया अरतिः। वसुर्दधे हस्ते दक्षिणे।
तरणिर्न शिश्रथत्। श्रवस्यया न शिश्रथत्। विश्वस्मा
इदिषुध्यसे। देवत्रा हव्यमूहिषे। विश्वस्मा इत्सुकृते
वारमृण्वति। अग्निद्वारा व्यृण्वति॥१५॥

उदुञ्जिहानो अभि काममीरयन्। प्रपृश्नन्विश्वा भुवनानि
पूर्वथा। आ केतुना सुषमिद्धो यजिष्ठः। कामं नो अग्ने
अभिहर्य दिग्भ्यः। जुषाणो हव्यममृतेषु दृढः। आ नो
रयिं बहुलां गोमतीमिषम्। नि धेहि यक्षदमृतेषु भूषन्।
अश्विना यज्ञमागतम्। दाशुषः पुरुदससा। पूषा रक्षतु नो
रयिम्॥१६॥

इमं यज्ञमश्विना वर्धयन्ता। इमौ रयिं यजमानाय धत्तम्। इमौ
पशून्नक्षतां विश्वतो नः। पूषा नः पातु सदमप्रयच्छन्। प्रते महे
सरस्वति। सुभगे वाजिनीवति। सत्यवाचे भरे मतिम्। इदं ते
हव्यं घृतवत्सरस्वति। सत्यवाचे प्रभरेमा हवीषि। इमानि
ते दुरिता सौभंगानि। तेभिर्वयं सुभगांसः स्याम॥१७॥

वज्रहीनामृजीषं व्यृण्वति रक्षतु नो रयिं सौभंगान्येकं च॥ [४]

य॒ज्ञो रा॒यो य॒ज्ञ ई॒शे वसू॑नाम्। य॒ज्ञः स॒स्याना॑मु॒त
सु॑क्षिती॒नाम्। य॒ज्ञ इ॒ष्टः पू॒र्वचि॑त्तिं दधातु। य॒ज्ञो ब्र॑ह्म॒ण्वाꣳ
अ॒प्येतु॑ दे॒वान्। अ॒यं य॒ज्ञो वर्ध॑तां गो॒भिर॒श्वैः। इ॒यं वेदिः
स्व॒प॒त्या सु॒वीरा॑। इ॒दं ब॒र्हिर॑ति ब॒र्हीꣳष्य॒न्या। इ॒मं य॒ज्ञं
वि॒श्वे अव॑न्तु दे॒वाः। भ॒ग ए॒व भ॒गवाꣳ अस्तु॑ दे॒वाः। तेन॑
व॒यं भ॒गव॑न्तः स्याम॥१८॥

तं त्वा॑ भ॒ग सर्व॑ इ॒ज्जो॑हवीमि। स नो॑ भ॒ग पु॒र॒ए॒ता भ॑वे॒ह।
भ॒ग प्र॒णेत॑र्भ॒ग स॒त्य॒राधः॑। भ॒गेमां धि॒यमु॑द॒व द॑द॒न्नः। भ॒ग प्र
णो॑ जन॒य गो॒भिर॒श्वैः। भ॒ग प्र नृ॑भिर्नृ॒वन्तः॑ स्याम। श॒श्व॒तीः
समा॑ उप॒यन्ति॑ लो॒काः। श॒श्व॒तीः समा॑ उप॒यन्त्यापः॑। इ॒ष्टं
पू॒र्तꣳ श॒श्व॒तीनाꣳ समा॑नाꣳ शा॒श्व॒तेन॑। ह॒विषे॒ष्वाऽन॑न्तं लो॒कं
पर॑मा रुरोह॥१९॥

इ॒यमे॒व सा या प्र॑थ॒मा व्यौच्छ॑त्। सा रू॒पाणि॑ कुरु॒ते
पञ्च॑ दे॒वी। द्वे स्व॒सा॒रौ व॒यत॑स्त॒न्नमे॒तत्। स॒ना॒तनं॑ वि॒त॒तꣳ
षण्म॑यू॒खम्। अ॒वा॒न्याꣳस्त॑न्तू॒न्कि॒रतो॑ धृ॒त्तो अ॒न्यान्।
नाव॑पृ॒ज्याते॑ न ग॒माते॑ अ॒न्तम्। आ वो॑ य॒न्तू॒दवा॒हासो॑
अ॒द्या। वृ॒ष्टिं ये वि॒श्वे म॒रुतो॑ जु॒नन्ति॑। अ॒यं यो अ॒ग्निर्म॑रु॒तः
समि॑द्धः। ए॒तं जु॑ष॒ध्वं क॒वयो॑ यु॒वानः॥२०॥

धा॒रा॒व॒रा म॒रुतो॑ धृ॒ष्णुवो॑जसः। मृ॒गा न भी॑मास्त॒विषे॑भि॒-
रू॒र्मिभिः॑। अ॒ग्नयो॑ न शु॒शु॒चा॒ना ऋ॒जी॒षिणः॑। भ्रु॒मि॒न्धम॑न्त
उप॑ गा अ॒वृ॒ण्वत। वि च॑क्रमे॒ त्रि॒दे॒वः। आ वे॒धसं॑ नील॑पृ॒ष्ठं

बृहन्तम्। बृहस्पतिः स दने सादयध्वम्। सादद्यौनिं दम्
आ दीदिवाः समम्। हिरण्यवर्णमरुषः सपेमा। स हि शुचिः
शतपत्रः स शुन्यूः॥२१॥

हिरण्यवाशीरिषिरः सुवर्षाः। बृहस्पतिः स स्वावेश ऋष्याः।
पूरू सखिभ्य आसुतिं करिष्ठः। पूषः स्तव व्रते वयम्।
नरिष्येम कदाचन। स्तोतारस्त इह स्मसि। यास्ते पूषन्ना
वो अन्तः समुद्रे। हिरण्ययीरन्तरिक्षे चरन्ति। याभिर्यासि
दूत्याः सूर्यस्य। कामेन कृतश्रवं इच्छमानः॥२२॥

अरण्यान्यरण्यान्यसौ। या प्रेव नश्यसि। कथा ग्रामं
न पृच्छसि। न त्वाभीरिव विन्दती (३)। वृषारवायु
वदते। यदुपावति चिच्चिकः। आघाटीभिरिव धावयन्।
अरण्यानिर्महीयते। उत गावं इवावदन्। उतो वेश्मेव
दृश्यते॥२३॥

उतो अरण्यानिः सायम्। शकटीरिव सर्जति। गामङ्गैष
आ ह्वयति। दार्वङ्गैष उपावधीत्। वसन्नरण्यान्याः
सायम्। अक्रुक्षदिति मन्यते। न वा अरण्यानिर्हन्ति।
अन्यश्चेन्नाभिगच्छति। स्वादोः फलस्य जग्ध्वा। यत्र कामं
नि पद्यते। आज्ञनगन्धीः सुरभीम्। बहूनामकृषीवलाम्।
प्राहं मृगाणां मातरम्। अरण्यानीमशःसिषम्॥२४॥

स्याम् रुरोह युवानः शुन्यूरिच्छमानो दृश्यते निपद्यते चत्वारि च॥ [५]

वार्त्रहत्याय॑ शव॑से। पृ॒त॒ना॒सा॒ह्याय॑ च। इन्द्र॑ त्वा वर्तयामसि।
 सु॒ब्रह्मा॑णं वी॒रव॑न्तं बृ॒हन्त॑म्। उ॒रुं ग॑भी॒रं पृ॒थुबु॑ध्रमिन्द्र।
 श्रु॒त॒र्षि॑मु॒ग्रम॑भिमाति॒षाह॑म्। अ॒स्मभ्य॑ चि॒त्रं वृ॑ष॒णं र॒यिं
 दा॑ः। क्षे॒त्रि॒यै त्वा॒ नि॒र्ऋ॒त्यै त्वा। द्रु॒हो मु॑ञ्चामि वरु॒णस्य॑
 पाशा॑त्। अ॒ना॒गसं॑ ब्रह्म॑णे त्वा करोमि॥२५॥

शि॒वे ते॒ द्यावा॑पृथि॒वी उ॒भे इ॒मे। शं ते॑ अ॒ग्निः स॒हाद्वि॑र॒स्तु। शं
 द्यावा॑पृथि॒वी स॒होष॑धीभिः। शम॒न्तरि॑क्षं स॒ह वा॑ते॒न ते। शं ते॒
 चत॑स्रः प्र॒दिशो॑ भवन्तु। या दै॒वीश्चत॑स्रः प्र॒दिशः॑। वात॑प॒त्नीर॒भि
 सूर्यो॑ विच॒ष्टे। तासां॑ त्वा ज॒रस॑ आ द॒धामि॑। प्र यक्ष्मं॑ ए॒तु
 नि॒र्ऋ॒तिं परा॑चैः। अमो॑चि॒ यक्ष्मा॑द्दु॒रिता॑दव॒र्त्यै॥२६॥

द्रु॒हः पाशा॑न्नि॒र्ऋ॒त्यै चोद॑मोचि। अहा॒ अव॑र्ति॒मवि॑दथ्स्यो॒नम्।
 अप्य॑भू॒द्भ॒द्रे सु॑कृ॒तस्य॑ लो॒के। सूर्य॑मृ॒तं तम॑सो॒ ग्राह्या॑ यत्। दे॒वा
 अमु॑ञ्चन्नसृ॒जन्व्ये॑नसः। ए॒वम॒हमि॑मं क्षे॒त्रिया॑ज्जामि॒शं सा॑त्।
 द्रु॒हो मु॑ञ्चामि वरु॒णस्य॑ पाशा॑त्। बृ॒हस्प॑ते यु॒वमिन्द्र॑श्च
 वस्वः॑। दि॒व्यस्ये॑शा॒थे उ॒त पा॑र्थि॒वस्य॑। ध॒त्तं र॒यिं स्तु॑वते
 की॒रये॑चित्॥२७॥

यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः। दे॒वायु॑ध॒मिन्द्र॑मा जोहु॑वानाः।
 वि॒श्वावृ॑ध॒मभि॑ ये रक्ष॑माणाः। येन॑ ह॒ता दी॑र्घमध्वा॒नमा॑यन्।
 अ॒नन्त॑मर्थ॒मनि॑वथ्स्य॒मानाः। यत्ते॑ सुजा॒ते हि॑मव॑त्सु भे॒षज॑म्।
 म॒यो॒भूः शन्त॑मा॒ यद्धृ॑दोऽसि॑। ततो॑ नो दे॒हि सी॑बले। अ॒दो

गिरिभ्यो॒ अधि॒ यत्प्रधाव॑सि। स॒ःशोभ॑माना क॒न्यैव॑
शुभ्रे॥२८॥

तां त्वा॒ मुद्ग॑ला ह॒विषा॑ वर्धयन्ति। सा नः॑ सीबले र॒यिमा
भा॑जयेह। पूर्वं॑ देवा॒ अप॑रेणानुपश्यं॒ जन्म॑भिः। जन्मा॒न्यव॑रैः
परा॑णि। वेदा॑नि देवा अ॒यम॒स्मीति॑ माम्। अ॒हः॑ हित्वा
शरी॑रं ज॒रसः॑ प॒रस्ता॑त्। प्रा॒णापा॒नौ चक्षुः॑ श्रोत्रम्। वाचं
मन॑सि सम्भृ॑ताम्। हित्वा शरी॑रं ज॒रसः॑ प॒रस्ता॑त्। आ
भूतिं॑ भूतिं॑ व॒यम॑श्नवामहे। इ॒मा ए॒व ता उ॒षसो॑ याः प्रथ॒मा
व्योच्छ॑न्। ता दे॒व्यः कुर्व॑ते पञ्च॒रूपा। शश्व॑तीर्नाव॒पृज्य॑न्ति।
न ग॑मन्त्यन्तम्॥२९॥

करोम्यवर्त्यै चिच्छुभ्रेऽश्नवामहे चत्वारि च॥ [६]

वसू॑नां त्वाऽधी॑तेन। रु॒द्राणा॑मृ॒म्या। आ॒दि॒त्यानां॑ तेज॑सा।
विश्वे॑षां दे॒वानां॑ क्रतु॑ना। म॒रुता॑मे॒म्रा जु॑होमि स्वाहा॑।
अ॒भिभू॑तिर॒हमा॑गमम्। इन्द्र॑सखा स्वा॒युधः॑। आस्वाशा॑सु
दु॒ष्पहः॑। इ॒दं वर्चो॑ अ॒ग्निना॑ द॒त्तमा॑गात्। यशो॑ भर्गः॒ सह
ओजो॑ बलं॑ च॥३०॥

दी॒र्घायु॑त्वायं श॒तशा॑रदाय। प्रति॑गृ॒भ्णामि॑ मह॒ते वी॒र्या॑य।
आयु॑रसि वि॒श्वायु॑रसि। स॒र्वायु॑रसि॒ सर्व॑मायु॑रसि। सर्वं॑ म॒
आयु॑र्भूयात्। सर्व॑मायु॑र्गेषम्। भूर्भुवः॑ सुवः॑। अ॒ग्निर्ध॑र्मेणान्नादः।
मृ॒त्युर्ध॑र्मेणान्नपतिः। ब्रह्म॑ क्ष॒त्रं स्वाहा॑॥३१॥

प्रजापतिः प्रणेता। बृहस्पतिः पुरेता। यमः पन्थाः। चन्द्रमाः
 पुनरसुः स्वाहा। अग्निरन्नादोऽन्नपतिः। अन्नाद्यमस्मिन्
 यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा। सोमो राजा राजपतिः।
 राज्यमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा। वरुणः
 सम्राट्सम्राट्पतिः। साम्राज्यमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु
 स्वाहा॥ ३२॥

मित्रः क्षत्रं क्षत्रपतिः। क्षत्रमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु
 स्वाहा। इन्द्रो बलं बलपतिः। बलमस्मिन् यज्ञे यजमानाय
 ददातु स्वाहा। बृहस्पतिर्ब्रह्म ब्रह्मपतिः। ब्रह्ममस्मिन् यज्ञे
 यजमानाय ददातु स्वाहा। सविता राष्ट्रं राष्ट्रपतिः।
 राष्ट्रमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा। पूषा विशां
 विदतिः। विशमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा।
 सरस्वती पुष्टिः पुष्टिपती। पुष्टिमस्मिन् यज्ञे यजमानाय
 ददातु स्वाहा। त्वष्टा पशूनां मिथुनानां रूपकृद्रूपपतिः।
 रूपेणमस्मिन् यज्ञे यजमानाय पशून्ददातु स्वाहा॥ ३३॥

च स्वाहा साम्राज्यमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा विशमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु
 स्वाहा चत्वारि च (अग्निः सोमो वरुणो मित्र इन्द्रो बृहस्पतिः सविता पूषा सरस्वती त्वष्टा
 दश॥)॥

[७]

स ईं पाहि य ऋजीषी तरुत्रः। यः शिप्रवान्वृषभो यो
 मतीनाम्। यो गौत्रभिद्वज्रभृद्यो हरिष्ठाः। स इन्द्र चित्रां
 अभि तृन्धि वाजान्। आ ते शुष्मो वृषभ एतु पश्चात्।

ओत्तरादधरागा पुरस्तात्। आ विश्वतो अभिसमेत्वर्वाङ्।
इन्द्रं द्युम्नं सुर्वर्वद्धेह्यस्मे। प्रोष्वस्मै पुरोरथम्। इन्द्राय
शूषमर्चत॥३४॥

अभीके चिदु लोककृत्। सङ्गे समथ्सु वृत्रहा। अस्माकं
बोधि चोदिता। नभन्तामन्यकेषाम्। ज्याका अधि धन्वसु।
इन्द्रं वयं शुनासीरम्। अस्मिन् यज्ञे हवामहे। आ वाजैरुप
नो गमत्। इन्द्राय शुनासीराय। स्रुचा जुहुत नो हविः॥३५॥

जुषतां प्रति मेधिरः। प्र हव्यानि घृतवन्त्यस्मे। हर्यश्वाय
भरता सजोषाः। इन्द्रर्तुभिर्ब्रह्मणा वावृधानः। शुनासीरी
हविरिदं जुषस्व। वयः सुपर्णा उपसेदुरिन्द्रम्। प्रियमेधा
ऋषयो नाधमानाः। अप ध्वान्तमूर्णुहि पृथि चक्षुः।
मुमुग्ध्यस्मान्निधयेऽव बद्धान्। बृहदिन्द्राय गायत॥३६॥

मरुतो वृत्रहन्तमम्। येन ज्योतिरजनयन्नृतावृधः। देवं
देवाय जागृवि। कामिहैकाः क इमे पतङ्गाः। मान्थालाः
कुलिपरिमापतन्ति। अनावृतैनान्प्रधमन्तु देवाः। सौपर्णं
चक्षुस्तनुवा विदेय। एवा वन्दस्व वरुणं बृहन्तम्।
नमस्याधीरममृतस्य गोपाम्। स नः शर्म त्रिवरूथं
वियंसत्॥३७॥

यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः। नाके सुपर्णमुप यत्पतन्तम्।
हृदा वेनन्तो अभ्यचक्षत त्वा। हिरण्यपक्षं वरुणस्य दूतम्।

यमस्य॒ योनौ॑ शकुनं॒ भुरण्युम्। शं नो॑ दे॒वीर॒भिष्ट॑ये। आपो॑
भवन्तु पी॒तये॑। शं योर॒भि स्र॑वन्तु नः। ईशा॑ना॒ वार्या॑णाम्।
क्षय॑न्तीश्च॒र्षणी॒नाम्॥३८॥

अ॒पो या॑चामि भेष॒जम्। अ॒प्सु मे॒ सोमो॑ अब्रवीत्।
अ॒न्तर्वि॑श्वानि भेष॒जा। अ॒ग्निं च॑ वि॒श्वश॑म्भुवम्। आप॑श्च
वि॒श्वभे॑षजीः। यद॒प्सु ते॑ सर॒स्वति॑। गोष्व॑श्चेषु॒ यन्मधु॑।
तेन॑ मे वाजिनीवति। मुख॑मङ्घ्रि सर॒स्वति॑। या सर॑स्वती
वैश॑म्भ॒ल्या॥३९॥

तस्या॑ मे रास्व। तस्या॑स्ते भक्षीय। तस्या॑स्ते भूयिष्ठ॒भाजो॑
भूया॑स्म। अ॒हं त्वद॑स्मि॒ मद॑सि॒ त्वमे॒तत्। ममा॑सि॒
योनि॑स्तव॒ योनि॑रस्मि। ममै॒व सन्व॑ह॒ हव्या॑न्य॒ग्ने। पु॒त्रः पि॒त्रे
लो॒क॒कृ॒ज्जात॑वेदः। इ॒हैव॑ सन्तत्र॒ सन्त॑ त्वाऽ॒ग्ने। प्रा॒णेन॑ वा॒चा
मन॑सा बिभर्मि। ति॒रो मा॒ सन्त॑मायु॒र्मा प्रहा॑सीत्॥४०॥

ज्योति॑षा त्वा वैश्वान॒रेणो॑पतिष्ठे। अ॒यं ते॒ योनि॑र॒ऋत्वि॑यः।
यतो॑ जा॒तो अरो॑चथाः। तं जा॒नन्न॑ग्र आरो॒ह। अथा॑ नो वर्धया
र॒यिम्। या ते॑ अ॒ग्ने य॒ज्ञिया॑ त॒नूस्त॑येह्यारो॒हात्माऽऽत्मान॑म्।
अच्छा॒ वसू॑नि कृण्वन्न॒स्मे नर्या॑ पुरू॒णि। य॒ज्ञो भू॒त्वा य॒ज्ञमा
सीद॑ स्वां योनि॑म्। जात॑वेदो॒ भुव॑ आ जाय॑मानः सक्षय॒
एहि॑। उ॒पाव॑रोह जातवेदः पुन॒स्त्वम्॥४१॥

दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यं व॑ह नः प्रजा॒नन्। आयुः॑ प्र॒जाꣳ र॒यिम्स्मासु॑

धेहि। अजस्रो दीदिहि नो दुरोणे। तमिन्द्रं जोहवीमि
मघवानमुग्रम्। सत्रा दधानमप्रतिष्कृतं शवांसि।
महिष्ठो गीर्भिरा च यज्ञियोऽववर्तत्। राये नो विश्वा सुपथा
कृणोतु वज्री। त्रिकद्रुकेषु महिषो यवाशिरं तुविशुष्मस्तृपत्।
सोममपिबद्विष्णुना सुतं यथाऽवशत्। स ईं ममाद् महि
कर्म कर्तवे महामुरुम्॥४२॥

सैनं सश्वदेवं देवः सत्यमिन्दुं सत्य इन्द्रः। विदद्यतीं
सरमा रुग्णमद्रैः। महि पाथः पूर्व्यं सद्वियक्कः। अग्रं
नयत्सुपद्यक्षराणाम्। अच्छा रवं प्रथमा जानतीगात्।
विदद्रव्यं सरमा दृढमूर्वम्। येनानुकं मानुषी भोजते विट्।
आ ये विश्वाः स्वपत्यानि चक्रुः। कृण्वानासो अमृतत्वाय
गातुम्। त्वं नृभिर्नृपते देवहूतौ॥४३॥

भूरीणि वृत्वा हर्यश्व हंसि। त्वन्निदस्युश्चुमुरिम्। धुनिं चा-
स्वापयो दभीतये सुहन्तु। एवा पाहि प्रलथा मन्दतु त्वा।
श्रुधि ब्रह्म वावृधस्वोत गीर्भिः। आविः सूर्यं कृणुहि पीपिहीषः।
जहि शत्रूँ रभि गा इन्द्र तृन्धि। अग्रे बाधस्व वि मृधो
नुदस्व। अपामीवा अप रक्षांसि सेधा। अस्मात्समुद्राद्बृहतो
दिवो नः॥४४॥

अपां भूमानमुप नः सृजेह। यज्ञं प्रति तिष्ठ सुमतौ सुशेवा आ
त्वा। वसूनि पुरुधा विशन्तु। दीर्घमायुर्यजमानाय कृण्वन्।

अथा॒मृते॑न ज॒रितार॑मङ्घ्रि॒। इन्द्रः॑ शु॒नाव॒द्वित॑नोति॒ सीर॑म्।
 सं॒व॒त्स॒रस्य॑ प्र॒तिमा॑णमे॒तत्। अ॒र्कस्य॑ ज्योति॒स्तदि॑दा॒स॒
 ज्येष्ठ॑म्। सं॒व॒त्स॒रः शु॒नव॒त्सीर॑मे॒तत्। इन्द्र॑स्य॒ राधः॑ प्र॒यतं॑
 पु॒रु त्मना॑। तद॑र्क॒रूपं॑ वि॒मिमा॑नमेति॒। द्वा॒द॒शा॒रे प्र॒ति॑
 तिष्ठ॑ती॒द्वषा॑। अ॒श्वा॒यन्तो॑ ग॒व्यन्तो॑ वा॒जय॑न्तः। ह॒वा॒महे॑
 त्वोप॑गन्त॒वा उ॑। आ॒भूष॑न्तस्त्वा सु॒म॒तौ न॒वा॒याम्। व॒यमिन्द्र॑
 त्वा शु॒नः हु॑वेम॥४५॥

अ॒र्च॒त॒ ह॒विर्गा॑यत॒ यः स॒च्च॒र॒षणी॑नां॒ वैश॑म्भ॒ल्या हा॑सी॒त्त्वमु॑रुं दे॒वहू॑तौ न॒स्मना॑ ष॒द्व॥—[८]

प्रा॒ण उ॒देहि॑ पु॒नरा॑ नो॒ भर॑ य॒ज्ञो रा॒यो वा॒त्रह॑त्याय॒ वसू॑ना॒ः स ई॑ पा॒ह्यष्टौ॥८॥

प्रा॒णो र॑क्ष॒त्यगृ॑भीता॒ धारा॑व॒रा म॒रुतो॑ दी॒र्घायु॑त्वाय॒ ज्योति॑षा॒ त्वा पञ्च॑च॒त्वारि॑ः श॒त्॥४५॥

प्रा॒णः शु॒नः हु॑वेम॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके

पञ्चमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥षष्ठमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके षष्ठः प्रपाठकः॥

स्वा॒द्वीं त्वा॑ स्वा॒दुना॑। ती॒व्रां ती॒व्रेण॑। अ॒मृता॑म॒मृते॑न। मधु॑मतीं
मधु॑मता। सृ॒जामि॒ स॒ सोमे॑न। सोमो॑ऽस्य॒श्विभ्या॑ पच्य॒स्व।
सर॑स्वत्यै पच्य॒स्व। इन्द्रा॑य सु॒त्राम्णे॑ पच्य॒स्व। परी॒तो षि॑ञ्चता
सुत॑म्। सोमो॑ य उ॒त्तम॑ ह॒विः॥१॥

द॒ध॒न्वा यो न॑र्यो अ॒प्स्वन्तरा॑। सु॒षाव॒ सोम॑मद्रि॒भिः। पु॒नातु॑
ते परि॒सुत॑म्। सोम॑ सूर्य॑स्य दुहि॒ता। वारे॑ण शश्व॑ता तना॑।
वा॒युः पू॒तः प॒वित्रे॑ण। प्रा॒ङ्ख॒सोमो॑ अति॑द्रुतः। इन्द्र॑स्य युज्यः
सखा॑। वा॒युः पू॒तः प॒वित्रे॑ण। प्र॒त्यङ्ख॒सोमो॑ अति॑द्रुतः॥२॥

इन्द्र॑स्य युज्यः सखा॑। ब्रह्म॑ क्ष॒त्रं प॑वते तेज॑ इन्द्रि॒यम्। सुर॑या
सोमः॑ सु॒त आसु॑तो मदा॒य। शु॒क्रेण॑ देव॒ देवताः॑ पिपृ॒ग्धि।
रसे॒नान्नं॑ यज॑मानाय धेहि। कु॒विद॑ङ्ग॒ यव॑मन्तो॒ यव॑ञ्चित्। यथा॒
दान्त्य॑नुपूर्वं वि॒यूय॑। इहे॒हैषां॑ कृणु॒त भो॑ज॒नानि॑। ये ब॒रुहि॑षो
नमो॑वृ॒क्तिं न ज॑ग्मुः। उ॒प॒या॒मगृ॑हीतोऽस्य॒श्विभ्या॑ त्वा जुष्टं
गृ॒ह्णामि॥३॥

सर॑स्वत्या॒ इन्द्रा॑य सु॒त्राम्णे॑। ए॒ष ते॒ योनि॒स्तेज॑से त्वा। वी॒र्या॑य
त्वा बला॑य त्वा। तेजो॑ऽसि तेजो॒ मयि॑ धेहि। वी॒र्य॑मसि वी॒र्यं॑
मयि॑ धेहि। बल॑मसि बलं॒ मयि॑ धेहि। नाना॑ हि वा॑ देव॒हित॑
सदः॑ कृतम्। मा स॑सृ॒क्षाथां॑ पर॒मे व्यो॑मन्। सुरा॑ त्वमसि॑

शुष्मिणी सोमं एषः। मा मां हिंसीः स्वां योनिमाविशन्॥४॥
 उपयामगृहीतोऽस्याश्विनं तेजः। सारस्वतं वीर्यम्। ऐन्द्रं
 बलम्। एष ते योनिर्मोदाय त्वा। आनन्दाय त्वा महसे
 त्वा। ओजोऽस्योजो मयि धेहि। मन्युरसि मन्युं मयि धेहि।
 महोऽसि महो मयि धेहि। सहोऽसि सहो मयि धेहि। या
 व्याघ्रं विषूचिका। उभौ वृकं च रक्षति। श्येनं पतत्रिणं
 सिंहम्। सेमं पात्वहंसः। सम्पृचः स्थ सं मा भद्रेण
 पृङ्ग। विपृचः स्थ वि मा पाप्मना पृङ्ग॥५॥

हविः प्रत्यङ्मुखो अतिद्रुतो गृह्णाम्याविशन्विषूचिका पञ्च च॥—————[१]

सोमो राजाऽमृतं सुतः। ऋजीषेणाजहान्मृत्युम्। ऋतेन
 सत्यमिन्द्रियम्। विपानं शुक्रमन्धसः। इन्द्रस्येन्द्रियम्।
 इदं पयोऽमृतं मधु। सोममद्ध्यो व्यपिबत्। छन्दसा हंसः
 शुचिषत्। ऋतेन सत्यमिन्द्रियम्। अद्ध्यः क्षीरं व्यपिबत्॥६॥
 क्रुद्धाङ्गिरसो धिया। ऋतेन सत्यमिन्द्रियम्। अन्नात्परिस्नुतो
 रसम्। ब्रह्मणा व्यपिबत् क्षत्रम्। ऋतेन सत्यमिन्द्रियम्। रेतो
 मूत्रं विजहाति। योनिं प्रविशदिन्द्रियम्। गर्भो जरायुणा-
 ऽऽवृतः। उल्बं जहाति जन्मना। ऋतेन सत्यमिन्द्रियम्॥७॥
 वेदेन रूपे व्यकरोत्। सुतासुती प्रजापतिः। ऋतेन
 सत्यमिन्द्रियम्। सोमैः सोमौ व्यपिबत्। सुतासुतो
 प्रजापतिः। ऋतेन सत्यमिन्द्रियम्। दृष्ट्वा रूपे व्याकरोत्।
 सत्यानृते प्रजापतिः। अश्रद्धामनृतेऽदधात्। श्रद्धां सत्ये

प्रजापतिः। ऋतेन सत्यमिन्द्रियम्। दृष्ट्वा परिस्नुतो रसम्।
शुक्लेण शुक्रं व्यपिबत्। पयः सोमं प्रजापतिः। ऋतेन
सत्यमिन्द्रियम्। विपानं शुक्रमन्यसः। इन्द्रस्येन्द्रियम्। इदं
पयोऽमृतं मधु॥८॥

अद्भ्यः क्षीरं व्यपिबद्भन्मनतेन सत्यमिन्द्रियं श्रद्धां सत्ये प्रजापतिर्ष्टौ च॥—[२]

सुरावन्तं बर्हिषदं सुवीरम्। यज्ञं हिंन्वन्ति महिषा
नमोभिः। दधानाः सोमं दिवि देवतासु। मदेमेन्द्रं
यजमानाः स्वर्काः। यस्ते रसः सम्भृतो ओषधीषु। सोमस्य
शुष्मः सुरया सुतस्य। तेन जिन्वु यजमानं मदेन।
सरस्वतीमश्विनाविन्द्रमग्निम्। यमश्विना नमुचेरासुरादधि।
सरस्वत्यसनोदिन्द्रियाय॥९॥

इमन्तं शुक्रं मधुमन्तमिन्दुम्। सोमं राजानमिह
भक्षयामि। यदत्र रिप्तं रसिनः सुतस्य। यदिन्द्रो
अपिबच्छचीभिः। अहं तदस्य मनसा शिवेन। सोमं
राजानमिह भक्षयामि। पितृभ्यः स्वधाविभ्यः स्वधा नमः।
पितामहेभ्यः स्वधाविभ्यः स्वधा नमः। प्रपितामहेभ्यः
स्वधाविभ्यः स्वधा नमः। अक्षन्पितरः॥१०॥

अमीमदन्त पितरः। अतीतृपन्त पितरः। अमीमृजन्त पितरः।
पितरः शुन्धध्वम्। पुनन्तु मा पितरः सोम्यासः। पुनन्तु मा
पितामहाः। पुनन्तु प्रपितामहाः। पवित्रेण शतायुषा। पुनन्तु
मा पितामहाः। पुनन्तु प्रपितामहाः॥११॥

पुवित्रेण शतायुषा। विश्वमायुर्व्यश्नवै। अग्न आयूँषि
 पवसेऽग्रे पवस्व। पवमानः सुवर्जनः पुनन्तु मा देवजनाः।
 जातवेदः पुवित्रवद्यत्ते पुवित्रमर्चिषि। उभाभ्यां देव
 सवितर्वैश्वदेवी पुनृती। ये समांनाः समनसः। पितरो
 यमराज्ये। तेषां लोकः स्वधा नमः। यज्ञो देवेषु
 कल्पताम्॥१२॥

ये संजाताः समनसः। जीवा जीवेषु मामकाः। तेषां
 श्रीर्मयि कल्पताम्। अस्मिँल्लोके शतं समाः। द्वे स्रुती
 अशृणवं पितृणाम्। अहं देवानामुत मर्त्यानाम्। याभ्यामिदं
 विश्वमेज्ज्थ्समेति। यदन्तरा पितरं मातरं च। इदं
 हविः प्रजननं मे अस्तु। दशवीरं सर्वगणं स्वस्तये।
 आत्मसनिं प्रजासनिं। पशुसन्धयसनिं लोकसनिं। अग्निः
 प्रजां बहुलां मे करोतु। अन्नं पयो रेतो अस्मासु धत्त।
 रायस्पोषमिषमूर्जमस्मासु दीधरथ्स्वाहा॥१३॥

इन्द्रियाय पितरः शतायुषा पुनन्तु मा पितामहाः पुनन्तु प्रपितामहाः कल्पतां स्वस्तये पञ्च
 च॥ [३]

सीसेन तन्न मनसा मनीषिणः। ऊर्णसूत्रेण कवयो वयन्ति।
 अश्विना यज्ञं सविता सरस्वती। इन्द्रस्य रूपं वरुणो
 भिषज्यन्। तदस्य रूपममृतं शचीभिः। तिस्रोऽदधुर्देवताः
 सः रराणाः। लोमानि शष्पैर्बहुधा न तोक्मभिः। त्वगस्य

मा॒ऽसम॑भव॒न्न ला॒जाः। तद॒श्विना॑ भि॒षजा॑ रु॒द्रव॑र्तनी।
सर॑स्वती वयति॒ पेशो॑ अन्त॑रः॥१४॥

अस्थि॑ म॒ज्जानं॑ मास॑रैः। का॒रोत॑रेण दध॑तो गवा॑ त्वचि॑।
सर॑स्वती मन॑सा पेश॒लं वसु॑। नास॑त्याभ्यां वयति॑ दर्श॒तं
वपुः॑। रसं॑ परि॒स्रुता॑ न रोहि॑तम्। न॒ग्रह॑र्धीर॒स्तसर॑न्न
वेम॑। पय॑सा शु॒क्रम॑मृतं ज॒नित्र॑म्। सुर॑या मूत्रा॑ञ्जनयन्ति॒
रेतः॑। अपा॑मतिं दुर्म॒तिं बाध॑मानाः। ऊ॒व॑ध्यं वात॑ः
स॒बुव॑न्तदा॒रात्॥१५॥

इन्द्रः॑ सु॒त्रामा॑ हृद॑येन स॒त्यम्। पुरो॑डाशेन सवि॒ता ज॑जान।
यकृ॑त्क्लो॒मानं॑ वरु॑णो भिष॒ज्यन्। मत॑स्त्रे वाय॒व्यैर्न॑ मि॒नाति॑
पित्त॑म्। आ॒न्त्राणि॑ स्था॒ली मधु॑ पिन्व॑माना। गुदा॑ पात्रा॑णि
सु॒दुघा॑ न धे॒नुः। श्ये॑नस्य पत्रं न प्ली॒हा शर्चा॑भिः। आ॒स॒न्दी
नाभि॑रु॒दरं॑ न मा॒ता। कुम्भो॑ व॒निष्ठु॑र्जनि॒ता शर्चा॑भिः।
यस्मि॑न्न॒ग्रे यो॒न्यां गर्भो॑ अन्तः॥१६॥

प्ला॒शीर्व्य॑क्तः श॒तधा॑र उ॒त्सः॑। दु॒हे न कु॑म्भीः स्व॒धां पि॑तृभ्यः।
मुख॑ः स॒दस्य॑ शिर॒ इत्स॑देन। जि॒ह्वा प॑वित्रम॒श्विना॑ स॒
सर॑स्वती। चप्प॒न्न पा॑युर्भिष॒गस्य॑ वालः॑। व॒स्तिर्न॑ शेपो ह॒रसा॑
तर॒स्वी। अ॒श्विभ्यां॑ चक्षु॒रमृतं॑ ग्रहा॑भ्याम्। छा॒गैर्न॑ तेजो॑ ह॒विषा॑
शृ॒तेन॑। पक्ष्मा॑णि गो॒धूमैः॑ क्लैरु॒तानि॑। पेशो॑ न शु॒क्लम॑सितं
वसा॑ते॥१७॥

अवि॑र्न मे॒षो न॒सि वी॒र्या॑य। प्रा॒णस्य॑ प॒न्था अ॒मृतो॑ ग्रहा॑भ्याम्।
 सर॑स्वत्युप॒वाकै॑र्व्या॒नम्। नस्या॑नि ब॒र्हिर्ब॒दरै॑र्ज॒जान। इन्द्र॑स्य
 रू॒पमृ॑ष॒भो ब॒लाय॑। कर्णा॑भ्या॒ऽश्रोत्र॑म॒मृतं॑ ग्रहा॑भ्याम्। यवा॑
 न ब॒र्हिर्भ्रु॑वि के॒सरा॑णि। क॒र्कन्धुं॑ ज॒ज्ञे मधुं॑ सा॒रघं॑
 मुखा॑त्। आ॒त्मन्नु॒पस्थे॑ न वृ॒कस्य॑ लो॒म। मुखे॑ श्मश्रू॑णि न
 व्या॑घ्रलो॒मम्॥१८॥

केशा॑ न शी॒र्षन् यश॑से श्रि॒यै शि॒खा। सि॒ंहस्य॑
 लो॒म त्वि॑षि॒रिन्द्रि॑याणि। अङ्गा॑न्या॒त्मन्भि॒षजा॑ तद॒श्विना॑।
 आ॒त्मान॑म॒ङ्गैः सम॑धा॒त्सर॑स्वती। इन्द्र॑स्य रू॒पः
 श॒तमा॑न॒मायुः॑। च॒न्द्रेण॑ ज्योति॑र॒मृतं॑ दधा॑ना। सर॑स्वती
 योन्या॑ गर्भ॑म॒न्तः। अ॒श्विभ्यां॑ पत्नी॒ सुकृ॑तं बिभ॑र्ति। अ॒पाः
 रसे॑न॒ वरु॑णो न सा॒म्रा। इन्द्र॑ः श्रि॒यै ज॒नय॑न्न॒प्सु रा॒जा।
 तेजः॑ पशू॒नाः ह॒वि॒रिन्द्रि॑याव॑त्। प॒रि॒स्रुता॑ पय॑सा सा॒रघं॑
 मधुं॑। अ॒श्विभ्यां॑ दु॒ग्धं भि॒षजा॑ सर॑स्वत्या सु॒तासु॒ताभ्या॑म्।
 अ॒मृतः॑ सो॒म इन्द्रुः॑॥१९॥

अन्तर आ॒राद॑न्तर्वसाते व्याघ्रलो॒मः राजा॑ च॒त्वारि॑ च॥ [४]

मि॒त्रोऽसि॑ वरु॑णोऽसि। सम॒हं वि॒श्वैर्दे॒वैः। क्ष॒त्रस्य॑ नाभि॑रसि।
 क्ष॒त्रस्य॑ योनि॑रसि। स्यो॒नामा सी॑द। सु॒षदा॑मा सी॑द। मा
 त्वा॑ हि॒ंसीत्। मा मा॑ हि॒ंसीत्। निष॑साद धृ॒तव्र॑तो वरु॑णः।
 पु॒स्त्या॑स्वा॥२०॥

साम्राज्याय सुक्रतुः। देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे।
 अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्याम्। अश्विनोर्भैषज्येन।
 तेजसे ब्रह्मवर्चसायाभिषिञ्चामि। देवस्य त्वा सवितुः
 प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्याम्। सरस्वत्यै
 भैषज्येन॥२१॥

वीर्यायान्नाद्यायाभिषिञ्चामि। देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे।
 अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्याम्। इन्द्रस्येन्द्रियेण।
 श्रियै यशसे बलायाभिषिञ्चामि। कोऽसि कतमोऽसि। कस्मै
 त्वा काय त्वा। सुश्लोकाँ(४) सुमङ्गलाँ(४) सत्यराजा(३)न्।
 शिरो मे श्रीः॥२२॥

यशो मुखम्। त्विषिः केशाश्च श्मश्रूणि। राजा मे प्राणो-
 ऽमृतम्। सम्राट्क्षुः। विराट्छोत्रम्। जिह्वा मे भद्रम्। वाङ्महः।
 मनो मन्युः। स्वराङ्गामः। मोदाः प्रमोदा अङ्गुलीरङ्गानि॥२३॥

चित्तं मे सहः। बाहू मे बलमिन्द्रियम्। हस्तौ मे कर्म
 वीर्यम्। आत्मा क्षत्रमुरो मम। पृष्ठीर्मे राष्ट्रमुदरमसौ।
 ग्रीवाश्च श्रोण्यौ। ऊरू अरत्नी जानुनी। विशो मेऽङ्गानि
 सर्वतः। नाभिर्मे चित्तं विज्ञानम्। पायुर्मेऽपचितिर्भसत्॥२४॥

आनन्दनन्दावाण्डौ मे। भगः सौभाग्यं पसः। जङ्घाभ्यां
 पद्भ्यां धर्मोऽस्मि। विशि राजा प्रतिष्ठितः। प्रति क्षत्रे प्रति
 तिष्ठामि राष्ट्रे। प्रत्यश्वेषु प्रति तिष्ठामि गोषु। प्रत्यङ्गेषु

प्रति॑ ति॒ष्ठाम्या॒त्मन्। प्रति॑ प्रा॒णेषु॑ प्रति॑ ति॒ष्ठामि॑ पु॒ष्टे। प्रति॑
द्यावा॑पृथि॒व्योः। प्रति॑ ति॒ष्ठामि॑ य॒ज्ञे॥२५॥

त्र॒या दे॒वा एका॑दश। त्र॒यस्त्रि॑ं॒शाः सु॒राध॑सः। बृह॒स्पति॑पुरो-
हि॒ताः। दे॒वस्य॑ सवि॒तुः स॒वे। दे॒वा दे॒वैर॑वन्तु मा। प्र॒थ॒मा
द्वि॒तीयैः॑। द्वि॒तीया॑स्तृ॒तीयैः॑। तृ॒तीयाः॑ स॒त्येन॑। स॒त्यं य॒ज्ञेन॑।
य॒ज्ञो य॒जुर्भिः॑॥२६॥

यजू॑ं॒षि॒ साम॑भिः। सामा॑न्यृग्भिः। ऋचो॑ या॒ज्याभिः॑।
या॒ज्या व॑षट्कारैः। व॒षट्का॒रा आहु॑तिभिः। आहु॑तयो मे
कामा॑न्त्सम॑र्धयन्तु। भूः स्वाहा॑। लोमा॑नि॒ प्रय॑तिर्मम। त्वङ्म
आन॑तिराग॑तिः। मा॒ं॒सं म॒ उप॑नतिः। वस्व॑स्थि। म॒ज्जा म॒
आन॑तिः॥२७॥

प॒स्त्या॑स्वा सर॑स्वत्यै भैष॑ज्येन॒ श्रीरङ्गा॑नि भ॒सद्य॑ज्ञे य॒ज्ञो य॒जुर्भिरु॑प॑नतिर्द्वे च॥——[५]

यद्दे॒वा दे॒वहे॑डनम्। दे॒वा॑सश्च॒कृमा॑ व॒यम्। अ॒ग्नि॒र्मा
तस्मा॑दे॒न॑सः। वि॒श्वान्मु॑ञ्च॒त्वह॑सः। य॒दि दि॒वा य॒दि
न॒क्तम्। ए॒ना॑ं॒सि च॒कृमा॑ व॒यम्। वा॒यु॒र्मा तस्मा॑दे॒न॑सः।
वि॒श्वान्मु॑ञ्च॒त्वह॑सः। य॒दि जाग्र॑द्य॒दि स्वप्ने॑। ए॒ना॑ं॒सि
च॒कृमा॑ व॒यम्॥२८॥

सूर्यो॑ मा॒ तस्मा॑दे॒न॑सः। वि॒श्वान्मु॑ञ्च॒त्वह॑सः। य॒द्वा॒मे य॒दर॑ण्ये।
य॒त्स॒भायां॑ य॒दिन्द्रि॑ये। यच्छू॒द्रे य॒दर्ये॑। ए॒न॑श्च॒कृमा॑ व॒यम्।
य॒देक॑स्याधि॒ धर्म॑णि। तस्या॑व॒यज॑नमसि। य॒दापो॑ अ॒ग्नि॒या

वरुणेति शपांमहे। ततो वरुण नो मुञ्च॥२९॥

अवभृथ निचङ्कुण निचेरुरसि निचङ्कुण। अव देवैर्देवकृतमेनो-
ऽयाद्। अव मर्त्यैर्मर्त्यकृतम्। उरोरा नो देव रिषस्पाहि।
सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु। दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुः।
योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः। द्रुपदादिवेन्मुचानः। स्विन्नः
स्नात्वी मलादिव॥३०॥

पूतं पवित्रेणेवाऽऽज्यम्। आपः शुन्धन्तु मेनंसः। उद्वयं
तमंसस्परि। पश्यन्तो ज्योतिरुत्तरम्। देवं देवत्रा सूर्यम्।
अगन्तु ज्योतिरुत्तमम्। प्रतियुतो वरुणस्य पाशः। प्रत्यस्तो
वरुणस्य पाशः। एधोऽस्येधिषीमहि। समिदंसि॥३१॥

तेजोऽसि तेजो मयि धेहि। अपो अन्वचारिषम्। रसेन
समंसृक्ष्महि। पयस्वा९ अग्र आगमम्। तं मा स९सृज
वर्चसा। प्रजया च धनेन च। समाववर्ति पृथिवी। समुषाः।
समु सूर्यः। समु विश्वमिदं जगत्। वैश्वानरज्योतिर्भूयासम्।
विभुं कामं व्यश्नवै। भूः स्वाहा॥३२॥

स्वप्न एना९सि चकृमा वयं मुञ्च मलादिव समिदंसि जगन्नीणि च॥—————[६]

होता यक्षत्समिधेन्द्रमिडस्पदे। नाभा पृथिव्या अधि। दिवो
वर्ष्मन्त्समिध्यते। ओजिष्ठश्चर्षणी सहान्। वेत्वाऽऽज्यस्य
होतर्यजं। होता यक्षत्तनूनपातम्। ऊतिभिर्जेतारमपराजितम्।
इन्द्र देव९ सुवर्विदम्। पृथिभिर्मधुमत्तमैः। नराश९सेन

तेजसा॥ ३३ ॥

वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदिडाभिरिन्द्रमीडितम्।
आजुह्वानममर्त्यम्। देवो देवैः सर्वीर्यः। वज्रहस्तः पुरन्दरः।
वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होतायक्षद्वरुहिषीन्द्रन्निषद्वरम्।
वृषभं नर्यापसम्। वसुभीरुद्रैरादित्यैः। सयुग्भिर्बर्हिरा-
सदत्॥ ३४ ॥

वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदोजो न वीर्यम्। सहो
द्वार इन्द्रमवर्धयन्। सुप्रायणा विश्रयन्तामृतावृधः। द्वार
इन्द्राय मीढुषै। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदुषे
इन्द्रस्य धेनू। सुदुधे मातरौ मही। सवातरौ न तेजसी।
वृथ्समिन्द्रमवर्धताम्॥ ३५ ॥

वीतामाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वैव्या होतारा। मिषजा
सखाया। हविषेन्द्रं मिषज्यतः। कवी देवौ प्रचेतसौ। इन्द्राय
धत्त इन्द्रियम्। वीतामाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्तिस्त्रो
देवीः। त्रयस्त्रिधातवोपसः। इडा सरस्वती भारती॥ ३६ ॥

महीन्द्रपत्नीरुहविष्मतीः। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता
यक्षत्वष्टारमिन्द्रं देवम्। मिषजं सुयजं घृतश्रियम्।
पुरु रूपं सुरेतसं मघोनिम्। इन्द्राय त्वष्टा दधदिन्द्रियाणि।
वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वनस्पतिम्। शमितारं
शतक्रतुम्। धियो जोष्टारमिन्द्रियम्॥ ३७ ॥

मध्वा॑ सम॒ञ्जन्प॒थिभिः॑ सु॒गेभिः॑। स्वदा॑ति ह॒व्यं मधु॑ना घृ॒तेन॑।
वेत्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑। होता॑ यक्ष॒दिन्द्र॑ꣳ स्वाहाऽऽज्य॑स्य।
स्वाहा॑ मेद॑सः। स्वाहा॑ स्तो॒काना॑म्। स्वाहा॑ स्वाहा॑कृ॒तीनाम्॑।
स्वाहा॑ ह॒व्यसू॑क्तीनाम्। स्वाहा॑ दे॒वाꣳ आ॑ज्य॒पान्। स्वाहेन्द्र॑ꣳ
हो॒त्राञ्जु॑षा॒णाः। इन्द्र॑ आ॒ज्यस्य॑ वि॒यन्तु॑। होत॒र्यज॑॥ ३८॥

तेजसाऽऽसददवर्धतां भारतीन्द्रियं जुषाणा द्वे च (समिधेन्द्रन्तनूनपातमिडाभिर्बर्हिष्योजं उपे दैव्या
तिस्रस्त्वष्टारं वनस्पतिमिन्द्रम्॥ समिधेन्द्रं चतुर्वेत्वेको वि॒यन्तु॑ द्विर्वी॒तामे॒को वि॒यन्तु॑ द्विर्वे॒त्वेको
वि॒यन्तु॑ होत॒र्यज॑॥)॥ [७]

समि॑द्ध इन्द्र॑ उ॒षसा॑मनी॒के। पुरो॑रुचा॑ पूर्॒वकृ॒द्वावृ॑धानः।
त्रि॒भिर्दे॑वैस्त्रि॒ꣳशता॑ वज्र॑बाहुः। जु॒घान॑ वृ॒त्रं वि॒ दुरो॑ ववार।
नरा॑शꣳसः॒ प्रति॑शूरो॒ मिमा॑नः। तनून॑पात्प्रति॒ यज्ञ॑स्य॒
धाम॑। गोभि॑र्व॒पावा॑न्मधु॑ना सम॒ञ्जन्। हिर॑ण्यैश्च॒न्द्री य॑जति॒
प्रच॑ताः। ई॒डि॒तो दे॒वैर्हरि॑वाꣳ अ॒भिष्टिः॑। आ॒जुह्वा॑नो ह॒विषा॑
शर्ध॑मानः॥ ३९॥

पुर॒न्दरो॑ म॒घवान् वज्र॑बाहुः। आया॑तु॒ यज्ञ॑मुप॒नो जु॑षा॒णः।
जुषा॑णो ब॒र्हिर्हरि॑वान् इन्द्रः॑। प्रा॒चीनꣳ सी॑दत्प्र॒दिशा॑
पृथि॑व्याः। उ॒रुव्य॑चाः प्रथ॑मानꣳ स्यो॒नम्। आ॒दि॒त्यैरु॑क्तं
वसु॑भिः स॒जोषा॑ः। इन्द्र॑ दुरः कव॑ष्यो॒ धाव॑मानाः। वृषा॑णं
यन्तु॒ जन॑यः सु॒पत्नीः॑। द्वा॒रो दे॒वीर॒भितो॑ विश्र॑यन्ताम्। सु॒वीरा॑
वी॒रं प्रथ॑माना॒ महो॑भिः॥ ४०॥

उ॒षासा॑नक्ता॒ बृह॑ती बृह॒न्तम्। पय॑स्वती सु॒दुधे॑ शूर॒मिन्द्र॑म्।

पेशस्वती॒ तन्तु॑ना सं॒व्यय॑न्ती। दे॒वानां॑ दे॒वं य॑जतः सुरु॒क्मे।
 दै॒व्या मि॑मा॒ना मन॑सा पुरु॒त्रा। हो॒ता॒रा॒विन्द्रं॑ प्रथ॒मा सु॒वाचा॑।
 मूर्ध॑न् य॒ज्ञस्य॑ मधु॒ना द॑धाना। प्रा॒चीनं॑ ज्योति॑र्ह॒विषा॑ वृ॒धातः॑।
 ति॒स्रो दे॒वीर्ह॒विषा॑ वर्ध॑मानाः। इन्द्रं॑ जुषा॒णा वृष॑णं॒ न
 पत्नीः॑॥ ४१॥

अच्छि॑न्नं॒ तन्तुं॑ पय॑सा सर॑स्वती। इडां॑ दे॒वी भा॑रती
 वि॒श्वतू॑र्तिः। त्वष्टा॒ दध॑दिन्द्रा॒य शु॒ष्मम्। अपा॒कोचि॑ष्टुर्यश॑से
 पुरु॑णि। वृषा॒ यज॑न्वृष॑णं॒ भूरि॑रेताः। मूर्ध॑न् य॒ज्ञस्य॑ सम॑नक्तु
 दे॒वान्। वन॑स्पति॒रव॑सृष्टो॒ न पाशैः॑। त्मन्या॑ सम॒ञ्जच्छ॑मिता
 न दे॒वः। इन्द्र॑स्य ह॒व्यैर्ज॑ठरं॒ पृ॒णानः॑। स्वदा॑ति ह॒व्यं
 मधु॑ना घृ॒तेन॑। स्तो॒काना॑मिन्द्रुं॒ प्रति॑ शूर॒ इन्द्रः॑। वृषा॒यमा॑णो
 वृष॑भस्तु॒राषा॑ट्। घृ॒तप्रुषा॑ मधु॒ना ह॒व्यमु॑न्दन्। मूर्ध॑न् य॒ज्ञस्य॑
 जुष॑ता॒ꣳ स्वाहा॑॥ ४२॥

शर्ध॑मानो॒ महो॑भिः पत्नी॑र्धृतेन॒ च॒त्वारि॑ च॥ ————— [८]

आच॑र्षणि॒प्रा वि॒वेष॑ यन्मा॑। तꣳ स॒ध्रीचीः॑। स॒त्यमि॑त्तन्न
 त्वावाꣳ अ॒न्यो अ॒स्ति। इन्द्रं॑ दे॒वो न॑ म॒र्त्यो ज्या॑यान्।
 अह॑न्नहि॒ परि॑शया॒नम॑र्णः। अवा॑सृजोऽपो अच्छा॑ समु॒द्रम्।
 प्रस॑साहिषे पुरु॒हूत॑ शत्रून्। ज्येष्ठ॑स्ते शु॒ष्मं इ॒ह रा॒तिरे॑स्तु।
 इन्द्रा॑ भ॒र दक्षि॑णेना॒ वसू॑नि। पतिः॑ सिन्धू॒नाम॑सि रे॒वती॑नाम्।
 स शेव॑ध॒मधि॑ धाद्यु॒ग्नम॑स्मे। महि॑ क्ष॒त्रं ज॑ना॒षाडि॑न्द्र॒ तव्य॑म्।

रक्षां च नो म॒घोनः पा॒हि सू॒रीन्। रा॒ये च॑ नः स्वप॒त्या इ॒षे
धाः॥४३॥

रेव॒र्तीनां च॒त्वारि॑ च॥ _____ [९]

दे॒वं ब॒र्हिरिन्द्र॑ सु॒दे॒वं दे॒वैः। वी॒रव॑त्स्ती॒र्णं वे॒द्याम॑वर्धयत्।
वस्तो॑र्वृ॒तं प्रा॒क्तोर्भृ॑तम्। रा॒या ब॒र्हिष्म॒तोऽत्य॑गात्।
व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॒स्य वे॒तु यज॑। दे॒वीर्द्वा॒र इन्द्र॑ सङ्घा॒ते।
वि॒ड्डीर्याम॑न्नवर्धयन्। आ व॒त्सेन॒ तरु॑णेन कुमा॒रेण॑ चमी॒विता
अपा॑र्वाणम्। रे॒णुक॑काटं नुदन्ताम्। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॒स्य
विय॑न्तु यज॑॥४४॥

दे॒वी उ॒षासा॑नक्ता॥ इन्द्रं॑ य॒ज्ञे प्र॑य॒त्य॒हेता॑म्। दै॒वीर्वि॑शः
प्राया॑सिष्टाम्। सु॒प्री॑ते सु॒धि॑ते अभूताम्। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॒स्य
वी॒तां यज॑। दे॒वी जो॑ष्टी वसु॒धि॒ती। दे॒वमिन्द्र॑मवर्धताम्।
अया॑व्य॒न्याघा॑ द्वे॒षासि॑। आ॒न्यावा॑क्षी॒द्वसु॑ वा॒र्याणि॑।
यज॑मानाय शि॒क्षि॒ते॥४५॥

व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॒स्य वी॒तां यज॑। दे॒वी ऊ॒र्जाहु॑ती दु॒धे
सु॒दु॒धे। पय॑सेन्द्र॒मव॑र्धताम्। इ॒षमूर्ज॑म॒न्याऽवा॑क्षीत्। स॒ग्धिः
स॒पी॒तिम॒न्या। नवे॑न॒ पूर्वं द॑यमाने। पु॒रा॒णेन॒ नव॑म्।
अधा॑तामूर्ज॑मूर्जाहु॑ती वसु॒ वा॒र्याणि॑। यज॑मानाय शि॒क्षि॒ते।
व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॒स्य वी॒तां यज॑॥४६॥

दे॒वा दै॒व्या हो॑ता॒रा। दे॒वमिन्द्र॑मवर्धताम्। ह॒ताघ॑श॒सा॒वा-

भा०ष्टीं वसुवार्याणि। यजमानाय शिक्षितौ। वसुवने वसुधेयस्य
वीतां यज। देवीस्तिस्त्रस्तिस्त्रो देवीः। पतिमिन्द्रमवर्धयन्।
अस्पृक्षद्भारती दिवम्। रुद्रैर्यज्ञं सरस्वती। इडा वसुमती
गृहान्॥४७॥

वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज। देव इन्द्रो नराशंसः।
त्रिवरूथस्त्रिवन्धुरः। देवमिन्द्रमवर्धयत्। शतेन शिति-
पृष्ठानामाहितः। सहस्रेण प्रवर्तते। मित्रावरुणेदस्य
होत्रमर्हतः। बृहस्पतिः स्तोत्रम्। अश्विनाऽऽध्वर्यवम्।
वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज॥४८॥

देव इन्द्रो वनस्पतिः। हिरण्यपर्णो मधुशाखः सुपिप्पलः।
देवमिन्द्रमवर्धयत्। दिवमग्रेणाप्रात्। आऽन्तरिक्षं
पृथिवीमदृशीत्। वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज। देव
बर्हिर्वारितीनाम्। देवमिन्द्रमवर्धयत्। स्वासस्थमिन्द्रेणा-
सन्नम्। अन्या बर्हीऽप्यभ्यभूत्। वसुवने वसुधेयस्य वेतु
यज। देवो अग्निः स्विष्टकृत्। देवमिन्द्रमवर्धयत्। स्विष्टं
कुर्वन्स्विष्टकृत्। स्विष्टमद्य करोतु नः। वसुवने वसुधेयस्य
वेतु यज॥४९॥

वियन्तु यजं शिक्षिते शिक्षिते वसुवने वसुधेयस्य वीतां यजं गृहान् वेतु यजाभूथ्यद् (देवं
बर्हिर्देवीद्वारौ देवी उषासानक्तां देवी जोष्टीं देवी ऊर्जाहुती देवा दैव्या होतारा शिक्षितौ
देवीस्तिस्त्रस्तिस्त्रो देवीदेव इन्द्रो नराशंसो देव इन्द्रो वनस्पतिर्देवं बर्हिर्वारितीनान्देवो
अग्निः स्विष्टकृद्देवम्। वेतु वियन्तु चतुर्वीतामेकौ वियन्तु चतुर्वैत्ववर्धयदवर्धयन्निर्वर्धयतामेकौऽ

वर्धय॑श्च॒तुर॑वर्धयत्। वस्तो॒रा व॒त्सेन॒ दैवी॒रया॒वीष॑ह॒ताऽस्पृ॑क्षच्छु॒तेन॒ दिव॑श्च॒ स्वास॑स्थश्च॒ स्वि॑ष्टश्च॒
शिक्षि॑ते शिक्षि॑ते शिक्षि॑तौ॥॥ [१०]

होता॑ यक्ष॒त्समि॑धाऽग्नि॒मिड॑स्पदे। अ॒श्विनेन्द्र॑श्च॒ सर॑स्वतीम्।
अ॒जो धूम्रो॑ न गो॒धूमैः॑ क्लैर्भे॒षज॑म्। मधु॑ शष्पैर्न तेज॑
इन्द्रि॒यम्। पयः॑ सोमः॑ परि॒स्रुता॑ घृतं मधु॑। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य
होत॑र्यजं। होता॑ यक्ष॒त्तनून॑पा॒त्सर॑स्वती। अ॒विर्म॑षो न
भे॒षज॑म्। प॒था मधु॑म॒ताभ॑रन्। अ॒श्विनेन्द्रा॑य वी॒र्यम्॥५०॥

बद॑रैरुप॒वाका॑भिर्भे॒षजं॑ तोक्म॑भिः। पयः॑ सोमः॑ परि॒स्रुता॑ घृतं
मधु॑। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य होत॑र्यजं। होता॑ यक्षं॒ नरा॑शश्च॒ न
न॒ग्रह॑म्। पति॑श्च॒ सुरा॑यै भे॒षज॑म्। मेषः॑ सर॑स्वती भि॒षक्। रथो॑
न च॒न्द्राश्विनो॑र्व॒पा इन्द्र॑स्य वी॒र्यम्॥ बद॑रैरुप॒वाका॑भिर्भे॒षजं॑
तोक्म॑भिः। पयः॑ सोमः॑ परि॒स्रुता॑ घृतं मधु॑। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य
होत॑र्यजं॥५१॥

होता॑ यक्षदि॒डेडि॑त आ॒जुह्वा॑नः सर॑स्वतीम्। इन्द्रं॑ बले॒न
वर्ध॑यन्। ऋष॑भेण गवै॑न्द्रि॒यम्। अ॒श्विनेन्द्रा॑य वी॒र्यम्॥ यवैः॑
कर्क॑न्धुभिः। मधु॑ ला॒जैर्न॑ मा॒सर॑म्। पयः॑ सोमः॑ परि॒स्रुता॑
घृतं मधु॑। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य होत॑र्यजं। होता॑ यक्षद्व॒र्गहिः॑
सुष्ट॑री॒मोर्ण॑म्रदाः। भि॒षङ्गास॑त्या॥५२॥

भि॒षजा॒ऽश्विना॒ऽश्वा शिशु॑मती। भि॒षग्धे॒नुः सर॑स्वती।
भि॒षग्दु॒ह इन्द्रा॑य भे॒षज॑म्। पयः॑ सोमः॑ परि॒स्रुता॑ घृतं मधु॑।
वि॒यन्त्वाज्य॑स्य होत॑र्यजं। होता॑ यक्षद्व॒रो दि॑शः। क॒व॒प्यो न

व्यचस्वतीः। अश्विभ्यां न दुरो दिशः। इन्द्रो न रोदसी दुधे।
दुहे कामान्त्सरस्वती॥५३॥

अश्विनेन्द्राय भेषजम्। शुक्रं न ज्योतिरिन्द्रियम्। पयः
सोमः परिस्नुता घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता
यक्षत्सुपेशसोषे नक्तं दिवा। अश्विना सञ्जानाने। समं जाते
सरस्वत्या। त्विषिमिन्द्रे न भेषजम्। श्येनो न रजसा हृदा।
पयः सोमः परिस्नुता घृतं मधु॥५४॥

वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वैव्या होतारा भिषजा-
ऽश्विना। इन्द्रं न जागृवी दिवा नक्तं न भेषजैः। शूष-
सरस्वती भिषक्। सीसेन दुह इन्द्रियम्। पयः सोमः परिस्नुता
घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्तिस्रो देवीर्न
भेषजम्। त्रयस्त्रिधातवोऽपसः। रूपमिन्द्रे हिरण्ययम्॥५५॥

अश्विनेडा न भारती। वाचा सरस्वती। मह इन्द्राय
दधुरिन्द्रियम्। पयः सोमः परिस्नुता घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य
होतर्यजं। होता यक्षत्त्वष्टारमिन्द्रमश्विना। भिषजं न
सरस्वतीम्। ओजो न जूतिरिन्द्रियम्। वृको न रभसो
भिषक्। यशः सुरया भेषजम्॥५६॥

श्रिया न मासरम्। पयः सोमः परिस्नुता घृतं मधु।
वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वनस्पतिम्। शमितार-
शतक्रतुम्। भीमं न मन्यु- राजानं व्याघ्रं नमसाऽश्विना
भामम्। सरस्वती भिषक्। इन्द्राय दुह इन्द्रियम्। पयः

सोमः परि॒स्रुता॑ घृ॒तं मधु॑। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑॥५७॥
 होता॑ यक्षद॒ग्निः॑ स्वाहाऽऽज्य॑स्य स्तो॒काना॑म्। स्वाहा॑ मेद॑सा॒
 पृथ॑क्। स्वाहा॑ छा॒गंम॒श्विभ्या॑म्। स्वाहा॑ मे॒षः॑ सर॑स्वत्यै।
 स्वाहा॑र॒षभ॑मिन्द्रा॒य सि॑हा॒य सह॑सेन्द्रि॒यम्। स्वाहा॑ऽग्निं न
 भै॒षज॑म्। स्वाहा॑ सोम॑मिन्द्रि॒यम्। स्वाहेन्द्र॑ः सु॒त्रामा॑णः
 सवि॒तारं॑ वरु॑णं भि॒षजा॑ पति॒म्। स्वाहा॑ वन॒स्पति॑ं प्रि॒यं
 पाथो॑ न भै॒षज॑म्। स्वाहा॑ दे॒वाः आ॑ज्य॒पान्॥५८॥

स्वाहा॑ऽग्निः॑ हो॒त्राञ्जु॑षा॒णो अ॒ग्निर्भै॒षज॑म्। पयः॑ सोमः परि॒स्रुता॑
 घृ॒तं मधु॑। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑। होता॑ यक्षद॒श्विना॒
 सर॑स्वती॒मिन्द्रः॑ सु॒त्रामा॑णम्। इ॒मे सोमाः॑ सु॒रामा॑णः। छा॒गैर्न
 मे॒षैर्ऋ॒षभैः॑ सु॒ताः। श॒ष्यैर्न॑ तो॒क्त्राभिः॑। ला॒जैर्मह॑स्वन्तः। मदा॒
 मास॑रेण॒ परि॑ष्कृ॒ताः। शु॒क्राः पय॑स्वन्तोऽमृ॒ताः। प्र॒स्थिता॑ वो
 मधु॑श्चु॒तः। तान॒श्विना॒ सर॑स्वतीन्द्रः सु॒त्रामा॑ वृ॒त्रहा॑। जुष॒न्ताः॑
 सौ॒म्यं मधु॑। पिब॑न्तु म॒दन्तु॑ वि॒यन्तु॑ सोम॑म्। होत॒र्यज॑॥५९॥

वी॒र्यं वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑ नास॑त्या सर॑स्वती॒ मधु॑ हिर॒ण्यं भै॒षजं वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒
 होत॒र्यजा॑ज्य॒पान॑मृ॒ताः पञ्च॑ च (स॒मिधा॑ऽग्निः॑ षट्। तनून॑पा॒थ्स॒प्त। नरा॑शः॒स॒मृषिः॑। इ॒डेडि॒तो
 यवै॑र॒ष्टौ। ब॒र्हिः स॒प्त। दुरो॑ऽश्विना॒ नवा॑। सु॒पेश॑सर॒षिः। दै॒व्या होता॑रा॒ सीसे॑न॒ रसः॑।
 ति॒स्रस्त्वष्टा॑रमृ॒ष्टाव॑ष्टौ। वन॒स्पति॑मृषिः। अ॒ग्नि॒त्रयो॑दश। अ॒श्विना॒ द्वाद॑श॒ त्रयो॑दश। स॒मिधा॑ऽग्निं
 ब॒दरै॑र्ब॒दरै॑र्यवै॒रश्वि॑ना॒ त्विषि॑म॒श्विना॒ न भै॒षजः॑ रू॒पम॒श्विना॑ भी॒मं भाम॑म्॥)। [११]

समि॒द्धो अ॒ग्निर॑श्विना॒। त॒प्तो घ॒र्मो वि॒राट्थ्सु॑तः। दु॒हे
 धे॒नुः सर॑स्वती। सोमः॑ शु॒क्रमि॑हेन्द्रि॒यम्। त॒नूपा॑ भि॒षजा॑

सुते। अ॒श्विनो॒भा सर॑स्वती। मध्वा॒ रजा॑सीन्द्रियम्।
इन्द्रा॑य प॒थिभिर्व॑हान्। इन्द्रा॑येन्दुः सर॑स्वती। नरा॒शः सैन॑
न॒ग्रहः॑॥६०॥

अधा॑ताम॒श्विना॒ मधु॑। भेष॑जं भिषजां सुते। आ॒जुह्वा॑ना
सर॑स्वती। इन्द्रा॑येन्द्रियाणि॑ वी॒र्यम्। इडा॑भिर॒श्विना॒विषम्।
समूर्ज॑ः स॒ रयि॑ दधुः। अ॒श्विना॒ नमु॑चेः सुतम्।
सोम॑ः शुक्रं प॑रि॒स्रुता॑। सर॑स्वती तमाभरत्। ब॒रहि॑षेन्द्रा॒य
पात॑वे॥६१॥

क॒व॒ष्यो न व्यच॑स्वतीः। अ॒श्विभ्यां॒ न दुरो॑ दिशः। इन्द्रो॒ न
रोद॑सी दु॒घे। दुहे॑ कामा॒न्त्सर॑स्वती। उ॒षासा॒ नक्त॑म॒श्विना॑।
दिवेन्द्र॑ः सा॒यमिन्द्रि॑यैः। स॒ञ्जाना॑ने सुपेश॑सा। समं॑ जाते
सर॑स्वत्या। पा॒तं नो॑ अ॒श्विना॒ दिवा॑। पा॒हि नक्त॑ः
सर॑स्वति॥६२॥

दैव्या॑ होतारा भिषजा। पा॒तमिन्द्र॑ः सचा॑ सुते। तिस्र॑स्त्रेधा
सर॑स्वती। अ॒श्विना॒ भार॑तीडा। ती॒व्रं प॑रि॒स्रुता॒ सोमम्। इन्द्रा॑य
सुष॑वुर्मदम्। अ॒श्विना॒ भेष॑जं मधु॑। भेष॑जं नः सर॑स्वती।
इन्द्रे॒ त्वष्टा॒ यशः॑ श्रियम्। रू॒पः रू॒पमधुः॑ सुते। ऋ॒तुथेन्द्रो॑
वन॑स्पतिः। श॒श॒मा॒नः प॑रि॒स्रुता॑। की॒लाल॑म॒श्विभ्यां॒ मधु॑। दुहे॑
धे॒नुः सर॑स्वती। गोभि॑र्न सोम॑म॒श्विना॑। मा॒सरेण॑ परि॒ष्कृता॑।
सम॑धाता॒ः सर॑स्वत्या। स्वाहेन्द्रे॑ सुतं मधु॑॥६३॥

अ॒श्विना॑ ह॒विरिन्द्रि॑यम्। नमु॑चेर्धिया॒ सर॑स्वती। आ
शु॒क्रमा॑सुराद्व॒सु। म॒घमिन्द्रा॑य ज॒भिरे। यम॑श्विना॒ सर॑स्वती।
ह॒विषेन्द्र॑मवर्धयन्। स बि॑भेद व॒लं म॒घम्। नमु॑चावासुरे
सचा॑। तमिन्द्रं॑ प॒शवः॑ सचा॑। अ॒श्विनो॒भा सर॑स्वती॥६४॥

दधा॑ना अ॒भ्यनू॑षत। ह॒विषा॑ य॒ज्ञमिन्द्रि॑यम्। य इन्द्रं॑ इन्द्रि॒यं
द॒धुः। स॒विता॑ वरु॒णो भ॑र्गः। स सु॒त्रामा॑ ह॒विष्म॑तिः।
यज॑मानाय सश्र॒त। स॒विता॑ वरु॒णोऽद॑धत्। यज॑मानाय
दा॒शुषे॑। आद॑त्त नमु॑चेर्व॒सु। सु॒त्रामा॑ बल॑मिन्द्रि॒यम्॥६५॥

वरु॑णः क्ष॒त्रमिन्द्रि॑यम्। भ॒गेन॑ स॒विता॑ श्रियम्। सु॒त्रामा॑
यश॑सा॒ बलम्। दधा॑ना य॒ज्ञमा॑शत। अ॒श्विना॑ गोभि॑रिन्द्रि॒यम्।
अश्वे॑भिर्वी॒र्यं॑ बलम्। ह॒विषेन्द्र॑ सर॑स्वती। यज॑मानमवर्धयन्।
ता नास॑त्या सु॒पेश॑सा। हि॒रण्यव॑र्तनी॒ नरा॑। सर॑स्वती
ह॒विष्म॑ती। इन्द्र॑ कर्म॒सु नोऽव॑त। ता भि॒षजा॑ सु॒कर्म॑णा।
सा सु॒दुघा॑ सर॑स्वती। स वृ॒त्रहा॑ श॒तक्र॑तुः। इन्द्रा॑य
दधु॑रिन्द्रि॒यम्॥६६॥

उ॒भा सर॑स्वती॒ बल॑मिन्द्रि॒यत्रा॑ षट्॥—————[१३]

दे॒वं ब॒रुहिः॑ सर॑स्वती। सु॒देवमिन्द्रे॑ अ॒श्विना॑। तेजो॑ न
चक्षु॑र॒क्ष्योः। ब॒रुहि॑षा॒ दधु॑रिन्द्रि॒यम्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य
वियन्तु॒ यज॑। दे॒वीर्द्वारो॑ अ॒श्विना॑। भि॒षजेन्द्रे॑ सर॑स्वती।
प्रा॒णं न वी॒र्य॑न्न॒सि। द्वा॒रो दधु॑रिन्द्रि॒यम्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य

वियन्तु यजं॥६७॥

दे॒वी उ॒षासा॑व॒श्विना॑॥ भि॒षजे॑न्द्रे सर॑स्वती। बलं॑ न
वाच॑मा॒स्यै॑॥ उ॒षाभ्या॑ दधुरिन्द्रि॒यम्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य
वियन्तु॑ यजं। दे॒वी जोष्टी॑ अ॒श्विना॑॥ सु॒त्रामे॑न्द्रे सर॑स्वती।
श्रोत्रं॑ न कर्णयो॒र्यशः॑। जोष्टी॑भ्यां दधुरिन्द्रि॒यम्। व॒सुवने॑
वसु॒धेय॑स्य वियन्तु॑ यजं॥६८॥

दे॒वी ऊ॒र्जाहु॑ती दु॒घे सु॒दुघे॑॥ पय॑सेन्द्रः सर॑स्वत्य॒श्विना॑
भि॒षजा॑ऽवत। शुक्रं॑ न ज्योतिः॒ स्तन॑यो॒राहु॑ती धत्त इन्द्रि॒यम्।
व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वियन्तु॑ यजं। दे॒वा दे॒वाना॑ भि॒षजा॑॥
होता॑रा॒विन्द्र॑म॒श्विना॑॥ व॒षट्कारैः॑ सर॑स्वती। त्विषिं॑ न हृद॑ये
म॒तिम्। होतृ॑भ्यां दधुरिन्द्रि॒यम्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वियन्तु॑
यजं॥६९॥

दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीः। सर॑स्वत्य॒श्विना॑ भा॒रती॑डा॥
शूष॑न्न मध्ये॒ नाभ्या॑म्। इन्द्रा॑य दधुरिन्द्रि॒यम्। व॒सुवने॑
वसु॒धेय॑स्य वियन्तु॑ यजं। दे॒व इन्द्रो॑ नरा॒शंसः॑। त्रि॒व॒रूथः॑
सर॑स्वत्या॒श्विभ्या॑मीयते रथः॑। रेतो॑ न रू॒पम॑मृतं ज॒नित्र॑म्।
इन्द्रा॑य त्वष्टा दधदिन्द्रि॒याणि॑। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वियन्तु॑
यजं॥७०॥

दे॒व इन्द्रो॑ वन॒स्पतिः॑। हिर॑ण्यपर्णो अ॒श्विभ्या॑म्। सर॑स्वत्याः
सुपि॒प्पलः॑। इन्द्रा॑य पच्यते मधु॑। ओजो॑ न जू॒तिमृ॑षभो

न भामम्। वनस्पतिर्नो दधदिन्द्रियाणि। वसुवने
वसुधेयस्य वियन्तु यज। देवं बर्हिर्वारितीनाम्। अध्वरे
स्तीर्णमश्विभ्याम्। ऊर्णम्रदाः सरस्वत्याः॥७१॥

स्योनमिन्द्र ते सदः। ईशायै मन्युः राजानं बर्हिषा
दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज। देवो अग्निः
स्विष्टकृत्। देवान् यक्षद्यथायथम्। होतां राविन्द्रमश्विनां।
वाचा वाचः सरस्वतीम्। अग्निः सोमः स्विष्टकृत्। स्विष्ट
इन्द्रः सुत्रामां सविता वरुणो भिषक्। इष्टो देवो वनस्पतिः।
स्विष्टा देवा आज्यपाः। इष्टो अग्निरग्निनां। होतां होत्रे
स्विष्टकृत्। यशो न दधदिन्द्रियम्। ऊर्जमपचितिः स्वधाम्।
वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज॥७२॥

द्वारो दधुरिन्द्रियं वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज जोष्टीभ्यां दधुरिन्द्रियं वसुवने वसुधेयस्य
वियन्तु यज होतृभ्यां दधुरिन्द्रियं वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजैन्द्रियाणि वसुवने वसुधेयस्य
वियन्तु यज सरस्वत्या वनस्पतिः पदं (देवं बर्हिर्देवीद्वारो देवी उपासावश्विनां देवी जोष्टी
देवी ऊर्जाहुती देवा देवानां भिषजां वषट्कारैर्देवीस्तिस्तिस्तिस्तिस्ति देवीर्देव इन्द्रो नराशः सौ
देव इन्द्रो वनस्पतिर्देवं बर्हिर्वारितीनान्देवो अग्निः स्विष्टकृद्देवान्। समिधाऽग्निं देवं बर्हिः
सरस्वत्यश्विनां सर्वं वियन्तु। द्वारस्तिस्तिः सर्ववियन्तु। अज इन्द्रमोजोऽग्निं परः सरस्वतीम्।
नक्तं पूर्वः सरस्वति। अन्यत्र सरस्वती। भिषक्पूर्वं दुह इन्द्रियम्। अन्यत्र दधुरिन्द्रियम्।
सौत्रामण्याः सुतासुती। अञ्जन्त्यं यजमानः॥)॥

[१४]

अग्निमद्य होतां रमवृणीत। अयः सुतासुती यजमानः।
पचन्पृक्तीः। पचन्पुरोडाशान्। गृह्णन्ग्रहान्। बध्नन्श्विभ्यां

छाग॑ꣳ सर॑स्वत्या॒ इन्द्रा॑य। ब॒ध्नन्त्सर॑स्वत्यै मे॒षमिन्द्रा॑या॒श्वि-
भ्या॑म्। ब॒ध्नन्निन्द्रा॑य॒र्षभ॑म॒श्विभ्या॑ꣳ सर॑स्वत्यै। सू॒प॒स्था
अ॒द्य दे॒वो वन॑स्पति॒रभवत्। अ॒श्विभ्यां॑ छा॒गेन॑ सर॑स्वत्या॒
इन्द्रा॑य॥ ७३॥

सर॑स्वत्यै मे॒षेणेन्द्रा॑या॒श्विभ्या॑म्। इन्द्रा॑य॒र्षभे॑णा॒श्विभ्या॑ꣳ
सर॑स्वत्यै। अक्ष॑ꣳ स्तान्मे॒दस्तः॑ प्रति॑प॒च॒ताग्र॑भीषुः। अ॒वीवृ॑धन्त॒
ग्रहैः॑। अ॒पा॒ताम॒श्विना॑ सर॑स्वतीन्द्रः॒ सु॒त्रामा॑ वृ॒त्रहा॑।
सोमा॑न्त्सुरा॒म्णाः। उ॒पो उ॒क्थाम॑दाः श्रौ॒द्विमदा॑ अ॒दन्।
अ॒वीवृ॑धन्ताङ्गू॒षैः। त्वाम॑द्य॒र्ष आ॒र्षेय॒र्षीणा॑न्नपादवृणीत।
अ॒यꣳ सु॑तासुती यज॑मानः। ब॒हुभ्य॑ आ सङ्ग॑तेभ्यः। ए॒ष मे॑
दे॒वेषु॑ वसु॒ वार्या॑ यक्ष्यत॒ इति॑। ता या दे॒वा दे॒वदाना॑न्यदुः।
तान्य॑स्मा॒ आ च॑ शास्व॒। आ च॑ गुरस्व। इ॒षित॑श्च हो॒त॒रसि॑
भ॒द्रवा॑च्याय॒ प्रेषि॑तो॒ मानु॑षः। सू॒क्तवा॑काय॒ सूक्ता॑ ब्रूहि॥ ७४॥

इन्द्राय॒ यज॑मानः सप्त च॥ ————— [१५]

उ॒शन्त॑स्त्वा हवाम॒ह आ नो॑ अ॒ग्ने सु॒केतु॑ना॒। त्वꣳ सो॑म
म॒हे भगं॑ त्वꣳ सो॑म॒ प्रचि॑कितो मनी॒षा। त्वया॑ हि नः
पि॒तरः॑ सोम॒ पूर्वे॑ त्वꣳ सो॑म पि॒तृभिः॑ संवि॒दानः॑। ब॒र्हिष॑दः
पि॒तर॒ आऽहं॑ पि॒तृन्। उ॒प॒हूताः॑ पि॒तरोऽग्नि॑ष्वा॒त्ताः पि॒तरः॑।
अ॒ग्निष्वा॒त्तानु॑तुम॒तो हवाम॑हे। नरा॒शꣳसे॑ सोमपी॒थं य आ॑शुः।
ते नो॑ अ॒र्वन्तः॑ सु॒हवा॑ भवन्तु। शं नो॑ भवन्तु द्वि॒पदे॑ शं
चतु॑ष्पदे। ये अ॒ग्निष्वा॒त्ता येऽन॑ग्निष्वा॒त्ताः॥ ७५॥

अ॒हो॒मुचः॑ पि॒तरः॑ सो॒म्यासः॑। परेऽवरेऽमृता॑सो भवन्तः।
 अधि॑ ब्रुवन्तु ते अ॒वन्त्व॒स्मान्। वा॒न्या॑यै दु॒ग्धे जु॒षमा॑णाः
 कर॒म्भम्। उ॒दीरा॑णा॒ अवरे॑ परे॑ च। अ॒ग्नि॒ष्वात्ता ऋ॒तुभिः॑
 संवि॒दानाः॑। इन्द्र॑वन्तो ह॒विरि॒दं जु॑षन्ताम्। यद॑ग्रे कव्यवाहन॒
 त्वम॑ग्न ईडि॒तो जा॑तवेदः। मा॒त॒ली क॒व्यैः। ये ता॑तृपु॒र्देव॑त्रा
 जेह॑मानाः। हो॒त्रावृ॑धः स्तोम॑तष्टासो अ॒कैः। आ॒ग्ने
 याहि॑ सुवि॒दत्रे॑भिर्वा॒ङ्। स॒त्यैः क॒व्यैः पि॒तृभि॑र्धर्म॒सद्भिः॑।
 ह॒व्यवा॑ह॒म॒जरं॑ पुरु॒प्रिय॑म्। अ॒ग्निं घृ॒तेन॑ ह॒विषा॑ सप॒र्यन्।
 उपा॑सदं कव्यवाहं पि॒तृणा॑म्। स नः॑ प्र॒जां वी॒रव॑ती॒
 समृ॑ण्वतु॥ ७६॥

अ॒न॒ग्नि॒ष्वात्ता जेह॑मानाः स॒प्त च॑॥

[१६]

होता॑ यक्षदि॒डस्प॑दे। स॒मि॒धानं॑ म॒हद्य॑शः। सुष॑मिद्धं वरे॑ण्यम्।
 अ॒ग्निमिन्द्रं॑ वयो॒धस॑म्। गा॒य॒त्रीं छन्द॑ इन्द्रि॒यम्। त्र्य॒विं गां॑
 वयो॑ दध॑त्। वेत्वाऽऽज्य॑स्य होत॒र्यज॑। होता॑ यक्षच्छुचि॑व्रतम्।
 तनून॑पातमु॒द्भिद॑म्। यं गर्भ॑मदि॒तिर्दधे॑॥ ७७॥

शुचि॑मिन्द्रं॑ वयो॒धस॑म्। उ॒ष्णिहं॑ छन्द॑ इन्द्रि॒यम्। दि॒त्यवा॑हं गां
 वयो॑ दध॑त्। वेत्वाऽऽज्य॑स्य होत॒र्यज॑। होता॑ यक्षदी॒डेन्य॑म्।
 ईडि॒तं वृ॑त्रहन्ता॒मम्। इडा॑भिरीड्य॒ सहः॑। सोम॑मिन्द्रं॑
 वयो॒धस॑म्। अ॒नुष्टु॑भं छन्द॑ इन्द्रि॒यम्। त्रि॒व॒त्सं गां॑ वयो॒
 दध॑त्॥ ७८॥

वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्सुबर्हिषदम्।
 पूषण्वन्तममर्त्यम्। सीदन्तं बर्हिषि प्रिये। अमृतेन्द्रं
 वयोधसम्। बृहतीं छन्द इन्द्रियम्। पञ्चाविं गां वयो दधत्।
 वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होतायक्षद्व्यचस्वतीः। सुप्रायणा
 ऋतावृधः॥७९॥

द्वारो देवीर्हिरण्ययीः। ब्रह्माण इन्द्रं वयोधसम्। पङ्क्तिं
 छन्द इहेन्द्रियम्। तुर्यवाहं गां वयो दधत्। वेत्वाऽऽज्यस्य
 होतर्यजं। होता यक्षत्सुपेशसे। सुशिल्पे बृहती उभे।
 नक्तोषासा न दर्शते। विश्वमिन्द्रं वयोधसम्। त्रिष्टुभं छन्द
 इन्द्रियम्॥८०॥

पृष्ठवाहं गां वयो दधत्। वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं।
 होता यक्षत्प्रचेतसा। देवानामुत्तमं यशः। होतारा दैव्या
 कवी। सयुजेन्द्रं वयोधसम्। जगतीं छन्द इहेन्द्रियम्।
 अनङ्गाहं गां वयो दधत्। वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता
 यक्षत्पेशस्वतीः॥८१॥

तिस्रो देवीर्हिरण्ययीः। भारतीर्बृहतीर्महीः। पतिमिन्द्रं
 वयोधसम्। विराजं छन्द इहेन्द्रियम्। धेनुं गां न वयो
 दधत्। वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्सुरेतसम्।
 त्वष्टारं पुष्टिवर्धनम्। रूपाणि बिभ्रतं पृथक्। पुष्टिमिन्द्रं
 वयोधसम्॥८२॥

द्विपदं छन्दं इहेन्द्रियम्। उक्षाणं गां न वयो दधत्।
 वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षच्छतक्रतुम्। हिरण्य-
 पर्णमुक्थिनम्। रशनां बिभ्रतं वशिम्। भगमिन्द्रं वयोधसम्।
 ककुभं छन्दं इहेन्द्रियम्। वशां वेहतं गां न वयो दधत्।
 वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षश्वाहाकृतीः। अग्निं
 गृहपतिं पृथक्। वरुणं भेषजं कविम्। क्षत्रमिन्द्रं वयोधसम्।
 अतिच्छन्दसं छन्दं इन्द्रियम्। बृहदृषभं गां वयो दधत्।
 वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं॥८३॥

दधे दधतावृधं इन्द्रियं पेशस्वतीर्वयोधसं वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं सप्त च (इडस्पदे-
 ऽग्निङ्गायत्रीत्र्यविम्। शुचिं व्रतं शुचिमुष्णिहन्दित्युवाहम्। ईडेन्यं सोममनुष्टुभं त्रिवृथ्सम्।
 सुबर्हिपदममृतेन्द्रं बृहतीं पञ्चाविम्। व्यचस्वतीः सुप्रायणा द्वारौ ब्रह्माणः पङ्क्तिमिह तुर्यवाहम्।
 सुपेशसे विश्वमिन्द्रं त्रिष्टुभं पष्ठवाहम्। प्रचेतसा सयुजेन्द्रं जगतीमिहानुङ्गाहम्। पेशस्वतीस्तिष्ठः
 पतिं विराजमिह धेनुत्रा। सुरेतसन्त्वष्टारं पुष्टिमिन्द्रं द्विपदमिहोक्षाणत्रा। शतक्रतुं भगमिन्द्रं
 ककुभमिह वशात्रा। स्वाहाकृतीः क्षत्रमतिच्छन्दसं बृहदृषभं गां वयो दधदिन्द्रियमृषिं वसु नवं
 दशेहैन्द्रियमष्टं नव दश गां न वयो दधदिडस्पदे सर्वं वेतु॥)॥[१७]

समिद्धो अग्निः समिधा। सुषमिद्धो वरेण्यः। गायत्री छन्दं
 इन्द्रियम्। त्र्यविगौर्वयो दधुः। तनूनपाच्छुचिं व्रतः। तनूपाच्च
 सरस्वती। उष्णिक्छन्दं इन्द्रियम्। दित्युवाङ्गौर्वयो दधुः।
 इडाभिरग्निरीड्यः। सोमो देवो अमर्त्यः॥८४॥

अनुष्टुप्छन्दं इन्द्रियम्। त्रिवृथ्सो गौर्वयो दधुः। सुबर्हिर्गग्निः
 पूषण्वान्। स्तीर्णबर्हिर्मर्त्यः। बृहती छन्दं इन्द्रियम्।

पञ्चाविर्गौर्वयो दधुः। दुरो देवीर्दिशो महीः। ब्रह्मा देवो
बृहस्पतिः। पङ्क्तिश्छन्द इहेन्द्रियम्। तुर्यवाङ्गौर्वयो दधुः॥८५॥

उषे यही सुपेशसा। विश्वे देवा अमर्त्याः। त्रिष्टुच्छन्द
इन्द्रियम्। पष्ठवाङ्गौर्वयो दधुः। दैव्या होतारा भिषजा। इन्द्रेण
सयुजा युजा। जगती छन्द इहेन्द्रियम्। अनुङ्गान्गौर्वयो
दधुः। तिस्र इडा सरस्वती। भारती मरुतो विशः॥८६॥

विराट्छन्द इहेन्द्रियम्। धेनुर्गौर्न वयो दधुः। त्वष्टा तुरीपो
अद्भुतः। इन्द्राग्नी पुष्टिवर्धना। द्विपाच्छन्द इहेन्द्रियम्। उक्षा
गौर्न वयो दधुः। शमिता नो वनस्पतिः। सविता प्रसुवन्भगम्।
ककुच्छन्द इहेन्द्रियम्। वशा वेहद्गौर्न वयो दधुः। स्वाहा यज्ञं
वरुणः। सुक्षत्रो भेषजं करत्। अतिच्छन्दाश्छन्द इन्द्रियम्।
बृहदृषभो गौर्वयो दधुः॥८७॥

अमर्त्यस्तुर्यवाङ्गौर्वयो दधुर्विशो वशा वेहद्गौर्न वयो दधुश्चत्वारि च॥—————[१८]

वसन्तेनर्तुना देवाः। वसवस्त्रिवृता स्तुतम्। रथन्तरेण
तेजसा। हविरिन्द्रे वयो दधुः। ग्रीष्मेण देवा ऋतुना। रुद्राः
पञ्चदशे स्तुतम्। बृहता यशसा बलम्। हविरिन्द्रे वयो दधुः।
वर्षाभिर्ऋतुनाऽऽदित्याः। स्तोमे सप्तदशे स्तुतम्॥८८॥

वैरूपेण विशौजसा। हविरिन्द्रे वयो दधुः। शारदेनर्तुना देवाः।
एकविंश ऋभवः स्तुतम्। वैराजेन श्रिया श्रियम्। हविरिन्द्रे
वयो दधुः। हेमन्तेनर्तुना देवाः। मरुतस्त्रिणवे स्तुतम्। बलेन

शक्र॑रीः सह॑ः। ह॒विरि॒न्द्रे वयो॑ दधुः। शै॒शिरेण॑तुना॑ दे॒वाः।
त्रय॑स्त्रि॒शैऽमृत॑ः स्तु॒तम्। स॒त्येन॑ रे॒वतीः॑ क्ष॒त्रम्। ह॒विरि॒न्द्रे
वयो॑ दधुः॥८९॥

स्तोमे॑ सप्त॒दशे॑ स्तु॒तः सहो॑ ह॒विरि॒न्द्रे वयो॑ दधुश्च॒त्वारि॑ च (व॒स॒न्तेन॑ ग्री॒ष्मेण॑ व॒र्षाभिः॑ शा॒रदे॑न॒
हेम॒न्तेन॑ शै॒शिरेण॑ षट्॥)॥ [१९]

दे॒वं ब॒र्हि॒रि॒न्द्रं वयो॑ध॒सम्। दे॒वं दे॒वम॑व॒र्धय॑त्। गा॒य॒त्रि॒या
छ॒न्द॑सेन्द्रि॒यम्। तेज॒ इ॒न्द्रे वयो॑ दध॑त्। व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य
वेतु॑ यज॑। दे॒वीर्द्वा॒रो दे॒वमि॒न्द्रं वयो॑ध॒सम्। दे॒वीर्दे॒वम॑व॒र्धय॑न्।
उ॒ष्णिहा॑ छ॒न्द॑सेन्द्रि॒यम्। प्रा॒णमि॒न्द्रे वयो॑ दध॑त्। व॒सु॒वने॑
व॒सु॒धेय॑स्य वि॒यन्तु॑ यज॑॥९०॥

दे॒वी दे॒वं व॑यो॒ध॒सम्। उ॒षे इ॒न्द्रम॑व॒र्धता॑म्। अ॒नु॒ष्टु॒भा
छ॒न्द॑सेन्द्रि॒यम्। वा॒चमि॒न्द्रे वयो॑ दध॑त्। व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य
वी॒तां यज॑। दे॒वी जो॒ष्टी दे॒वमि॒न्द्रं वयो॑ध॒सम्। दे॒वी
दे॒वम॑व॒र्धता॑म्। बृ॒ह॒त्या छ॒न्द॑सेन्द्रि॒यम्। श्रो॒त्रमि॒न्द्रे वयो॑
दध॑त्। व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य वी॒तां यज॑॥९१॥

दे॒वी ऊ॒र्जाहु॑ती दे॒वमि॒न्द्रं वयो॑ध॒सम्। दे॒वी दे॒वम॑व॒र्धता॑म्।
प॒ङ्क्ता छ॒न्द॑सेन्द्रि॒यम्। शु॒क्रमि॒न्द्रे वयो॑ दध॑त्। व॒सु॒वने॑
व॒सु॒धेय॑स्य वी॒तां यज॑। दे॒वा दै॒व्या होता॑रा दे॒वमि॒न्द्रं
वयो॑ध॒सम्। दे॒वा दे॒वम॑व॒र्धता॑म्। त्रि॒ष्टु॒भा छ॒न्द॑सेन्द्रि॒यम्।
त्वि॒षिमि॒न्द्रे वयो॑ दध॑त्। व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य वी॒तां यज॑॥९२॥

दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीर्वयो॒धसम्॑। पति॒मिन्द्र॑मवर्धयन्।
जग॑त्या॒ छन्द॑सेन्द्रियम्। बल॒मिन्द्रे॒ वयो॒ दध॑त्। व॒सुव॑ने
वसु॒धेय॑स्य वियन्तु यज॑। दे॒वो नरा॒शःसौ दे॒वमिन्द्र॑
वयो॒धसम्॑। दे॒वो दे॒वम॑वर्धयत्। वि॒राजा॒ छन्द॑सेन्द्रियम्। रे॒तु
इन्द्रे॒ वयो॒ दध॑त्। व॒सुव॑ने वसु॒धेय॑स्य वे॒तु यज॑॥१३॥

दे॒वो वन॑स्पतिर्दे॒वमिन्द्र॑ वयो॒धसम्॑। दे॒वो दे॒वम॑वर्धयत्। द्वि॒पदा॒
छन्द॑सेन्द्रियम्। भग॒मिन्द्रे॒ वयो॒ दध॑त्। व॒सुव॑ने वसु॒धेय॑स्य
वे॒तु यज॑। दे॒वं ब॒र्हिर्वारि॑तीनां दे॒वमिन्द्र॑ वयो॒धसम्॑। दे॒वं
दे॒वम॑वर्धयत्। क॒कुभा॒ छन्द॑सेन्द्रियम्। यश॒ इन्द्रे॒ वयो॒ दध॑त्।
व॒सुव॑ने वसु॒धेय॑स्य वे॒तु यज॑। दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृद्दे॒वमिन्द्र॑
वयो॒धसम्॑। दे॒वो दे॒वम॑वर्धयत्। अति॑च्छन्दसा॒ छन्द॑सेन्द्रियम्।
क्ष॒त्रमिन्द्रे॒ वयो॒ दध॑त्। व॒सुव॑ने वसु॒धेय॑स्य वे॒तु यज॑॥१४॥

वियन्तु यजं वीतां यजं वीतां यजं वेतु यजं वेतु यजं पञ्च च (देवं बर्हिर्वायत्रिया तेजः।
देवीद्वारं उष्णिहां प्राणम्। देवी देवमुपे अनुष्टुभा वाचम्। देवी जोष्टीं बृहत्या श्रोत्रम्। देवी
ऊर्जाहंती पङ्क्या शुक्रम्। देवा दैव्या होतांरा त्रिष्टुभा त्विषिम्। देवीस्तिस्त्रस्तिस्त्रो देवीः पतिं
जगत्या बलम्। देवो नराशःसौ विराजा रेतः। देवो वनस्पतिर्द्विपदा भगम्। देवं बर्हिर्वारितीनां
कुकुभा यशः। देवो अग्निः स्विष्टकृदतिच्छन्दसा क्षत्रम्। वेतु वियन्तु चतुर्वीतामेकौ वियन्तु
चतुर्वैत्ववर्धयदवर्धयः श्वतुरवर्धतामेकौऽवर्धयः श्वतुरवर्धयत्॥)॥

[२०]

स्वाद्धीं त्वा सोमः सुरावन्तः सीसैन मित्रोऽसि यद्देवा होता यक्षश्मिधेन्द्रः समिद्ध इन्द्र
आचर्षणिप्रा देवं बर्हिरहोता यक्षश्मिधाऽग्निः समिद्धो अग्निरश्विनाऽश्विना हविरिन्द्रियं
देवं बर्हिः सरस्वत्यग्निमद्योशन्तो होता यक्षदिडस्पदे समिद्धो अग्निः समिधा वसन्तेनर्तुनां

दे॒वं ब॒र्हि॒रिन्द्रं॑ वयो॒धसं॑ वि॒श॒तिः॑॥२०॥

स्वा॒द्वीं त्वाऽमी॑मदन्त पि॒तरः॑ सा॒म्राज्या॑य पू॒तं प॒वित्रे॑णो॒पासा॑नक्ता॒ बर्द॑रै॒रधा॑तां दे॒व इन्द्रो॑
वन॒स्पतिः॑ प॒ष्ठवा॑ह॒ङ्गां दे॒वी दे॒वं व॑यो॒धसं॑ चतु॒र्नव॑तिः॥१४॥

स्वा॒द्वीं त्वां वे॒तु य॑ज॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके षष्ठः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥सप्तमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके सप्तमः प्रपाठकः॥

त्रिवृ॒थस्तोमो॑ भवति। ब्र॒ह्मव॒र्चसं॑ वै त्रिवृत्। ब्र॒ह्मव॒र्चसमे॒वाव॑ रुन्धे। अ॒ग्नि॒ष्टोमः॑ सोमो॑ भवति। ब्र॒ह्मव॒र्चसं॑ वा अ॒ग्नि॒ष्टोमः॑। ब्र॒ह्मव॒र्चसमे॒वाव॑ रुन्धे। र॒थन्त॒रꣳ सामं॑ भवति। ब्र॒ह्मव॒र्चसं॑ वै र॒थन्त॒रम्। ब्र॒ह्मव॒र्चसमे॒वाव॑ रुन्धे। प॒रिस्र॒जो होता॑ भवति॥१॥

अ॒रु॒णो मि॒र्मिर॒स्त्रिशु॑क्रः। ए॒तद्वै ब्र॒ह्मव॒र्चसस्य॑ रू॒पम्। रू॒पेणै॒व ब्र॒ह्मव॒र्चसम॑व रुन्धे। बृ॒हस्प॑तिर॒काम॑यत दे॒वानां॑ पु॒रोधां॑ गच्छे॒यमि॑ति। स ए॒तं बृ॒हस्प॑तिस॒वमं॑ पश्यत्। तमाऽह॑रत्। तेना॑यजत। ततो॒ वै स दे॒वानां॑ पु॒रोधा॑मगच्छत्। यः पु॒रोधा॑कामः स्यात्। स बृ॒हस्प॑तिस॒वेन॑ यजेत॥२॥

पु॒रोधा॑मे॒व गच्छ॑ति। तस्य॑ प्रा॒तः स॒वने॑ स॒न्नेषु॑ नारा॒शꣳसेषु॑। ए॒काद॑श दक्षि॒णा नी॑यन्ते। ए॒काद॑श मा॒ध्यं दि॒ने स॒वने॑ स॒न्नेषु॑ नारा॒शꣳसेषु॑। ए॒काद॑श तृ॒तीय॑स॒वने॑ स॒न्नेषु॑ नारा॒शꣳसेषु॑। त्रय॑स्त्रि॒शꣳश॒थ्सम्प॑द्यन्ते। त्रय॑स्त्रि॒शꣳश॒द्वै दे॒वताः॑। दे॒वता॑ ए॒वाव॑ रुन्धे। अ॒श्वश्च॑तु॒स्त्रि॒शꣳशः। प्रा॒जाप॑त्यो वा अ॒श्वः॥३॥

प्र॒जाप॑तिश्चतु॒स्त्रि॒शꣳशो॑ दे॒वता॑नाम्। याव॑तीरे॒व दे॒वताः॑। ता ए॒वाव॑ रुन्धे। कृ॒ष्णाजि॑नैऽभिषि॑ञ्चति। ब्र॒ह्म॒णो वा ए॒तद्रू॑पम्। यत्कृ॒ष्णाजि॑नम्। ब्र॒ह्मव॒र्चसे॒नैवै॒नꣳ सम॑र्धयति। आ॒ज्ये॒नाभिषि॑ञ्चति। ते॒जो वा आ॒ज्यम्॥

तेजं एवास्मिन्दधाति॥४॥

होता भवति यजेत् वा अश्वो दधाति॥—————[१]

यदाग्नेयो भवति। अग्निमुखा हृद्धिः। अथ यत्पौष्णः। पुष्टिर्वै
पूषा। पुष्टिर्वैश्यस्य। पुष्टिमेवाव रुन्धे। प्रसवाय सावित्रः।
अथ यत्त्वाष्ट्रः। त्वष्टा हि रूपाणि विकरोति। निर्वरुणत्वाय
वारुणः॥५॥

अथो य एव कश्च सन्त्सूयते। स हि वारुणः। अथ
यद्वैश्वदेवः। वैश्वदेवो हि वैश्यः। अथ यन्मारुतः। मारुतो
हि वैश्यः। सप्तैतानि हवींषि भवन्ति। सप्तगणा वै
मरुतः। पृश्निः पष्ठौही मारुत्या लभ्यते। विड्वै मरुतः।
विश एवैतन्मध्यतोऽभिषिच्यते। तस्माद्वा एष विशः प्रियः।
विशो हि मध्यतोऽभिषिच्यते। ऋषभचर्मोऽध्यभिषिञ्चति। स
हि प्रजनयिता। दध्राऽभिषिञ्चति। ऊर्वा अन्नाद्यं दधि।
ऊर्जैर्वैनमन्नाद्येन समर्धयति॥६॥

वारुणो विड्वै मरुतोऽष्टौ च॥—————[२]

यदाग्नेयो भवति। आग्नेयो वै ब्राह्मणः। अथ यत्सौम्यः। सौम्यो
हि ब्राह्मणः। प्रसवायैव सावित्रः। अथ यद्वारुहस्पत्यः। एतद्वै
ब्राह्मणस्य वाक्पतीयम्। अथ यदग्नीषोमीयः। आग्नेयो वै
ब्राह्मणः। तौ यदा सङ्गच्छेते॥७॥

अथ वीर्यावत्तरो भवति। अथ यत्सारस्वतः। एतद्धि प्रत्यक्षं
ब्राह्मणस्य वाक्पतीयम्। निर्वरुणत्वायैव वारुणः। अथो य

ए॒व कश्च॒ सन्ध॑सू॒यते॑। स हि वा॒रुणः॑। अथ॒ यद्वा॑वापृ॒थिव्यः॑।
इन्द्रो॑ वृ॒त्राय॒ वज्र॑मुद॒यच्छत्। तं द्यावा॑पृ॒थिवी॒ नान्व॑मन्येताम्।
तमे॒तेनै॒व भा॑ग॒धेये॒नान्व॑मन्येताम्॥८॥

वज्र॑स्य॒ वा ए॒षोऽनु॑मा॒नाय॑। अनु॑मतवज्रः सू॒याता॒ इति॑।
अ॒ष्टावे॒तानि॑ ह॒वीः॒षि भव॑न्ति। अ॒ष्टाक्ष॑रा गाय॒त्री। गाय॒त्री
ब्र॑ह्मवर्च॒सम्। गा॒य॒त्रि॒यैव॑ ब्र॒ह्मवर्च॑सम॒व रु॒न्धे। हि॒र॒ण्येन॑
घृ॒तमु॒त्पु॒नाति॑। तेज॑स ए॒व रु॒चे। कृ॒ष्णाजि॒नेऽभि॑षि॒ञ्चति॑।
ब्र॒ह्म॒णो वा ए॒तदृ॒ग्सा॒मयो॑ रू॒पम्। यत्कृ॑ष्णाजि॒नम्।
ब्र॒ह्म॒न्ने॒वैन॑मृ॒ग्सा॒मयो॒रध्य॑भि॒षिञ्च॑ति। घृ॒तेना॒भिषि॑ञ्चति। तथा
वी॒र्या॑वत्तरो भवति॥९॥

सङ्गच्छेते भागधेयेनान्वमन्येताः रूपं चत्वारि च॥ [३]

न वै सोमे॑न॒ सोम॑स्य स॒वोऽस्ति॑। ह॒तो ह्ये॑षः। अ॒भिषु॑तो
ह्ये॑षः। न हि ह॒तः सू॒यते॑। सौ॒मीः॒ सूत॑व॒शामा॑ ल॒भते॑।
सोमो॑ वै रे॒तो॒धाः। रे॒त ए॒व तद॑धाति। सौ॒म्यर्चा॑ऽभि॒षिञ्च॑ति।
रे॒तो॒धा ह्ये॑षा। रे॒तः सोमः॑। रे॒त ए॒वास्मि॑न्दधाति। यत्किं च
राज॑सू॒यमृ॑ते सोमम्। तथ्सर्वं भवति। अषा॑ढं यु॒थ्सु पृ॑त॒नासु॑
प॒प्रिम्। सु॒व॒र॒षाम॒प्स्वां वृ॑जन॒स्य गो॑पाम्। भ॒रेषु॑जाः
सु॒क्षि॒तिः॒ सु॒श्रव॑सम्। जय॑न्तं त्वामनु॑ मदेम सोम॥१०॥

रेतः सोमः सप्त च॥ [४]

यो वै सोमे॑न सू॒यते॑। स दे॒वस॒वः। यः प॒शुना॑ सू॒यते॑। स

देवसुवः। य इष्ट्यां सूयते। स मनुष्यसुवः। एतं वै पृथये
देवाः प्रायच्छन्। ततो वै सोऽप्यारण्यानां पशूनामसूयत।
यावतीः कियतीश्च प्रजा वाचं वदन्ति। तासां सर्वासां
सूयते॥११॥

य एतेन यजते। य उ चैनमेवं वेद। नाराशस्यर्चा-
भिषिञ्चति। मनुष्यां वै नराशंसः। निहुत्य वावैतत्।
अथाभिषिञ्चति। यत्किं च राजसूयमनुत्तरवेदीकम्। तत्सर्वं
भवति। ये मे पञ्चाशतं ददुः। अश्वानां सधस्तुतिः। द्युमदग्ने
महि श्रवः। बृहत्कृधि मघोनाम्। नृवदमृत नृणाम्॥१२॥

सूयते सधस्तुतिस्त्रीणि च॥—————[५]

एष गौसुवः। षट्त्रिंश उक्थ्यो बृहत्सामा। पवमाने
कण्वरथन्तरं भवति। यो वै वाजपेयः। स सम्राट्सुवः। यो
राजसूयः। स वरुणसुवः। प्रजापतिः स्वाराज्यं परमेष्ठी।
स्वाराज्यं गौरेव। गौरिव भवति॥१३॥

य एतेन यजते। य उ चैनमेवं वेद। उभे बृहद्रथन्तरे भवतः।
तद्धि स्वाराज्यम्। अयुतं दक्षिणाः। तद्धि स्वाराज्यम्।
प्रतिधुषाभिषिञ्चति। तद्धि स्वाराज्यम्। अनुद्धते वेद्यै
दक्षिणत आहवनीयस्य बृहतः स्तोत्रं प्रत्यभिषिञ्चति। इयं
वाव रथन्तरम्॥१४॥

असौ बृहत्। अनयोरेवैनमनन्तरहितमभिषिञ्चति। पशुस्तोमो

वा ए॒षः। तेन॑ गो॒स॒वः। ष॒ट्त्रिं॒शः सर्वः॑। रे॒व॒ज्जा॒तः
सह॑सा वृ॒द्धः। क्ष॒त्राणां॑ क्ष॒त्रभृ॑त्तमो वयो॒धाः। म॒हान्म॑हि॒त्वे
त॑स्त॒भानः॑। क्ष॒त्रे रा॒ष्ट्रे च॑ जा॒गृहि॑। प्र॒जाप॑तेस्त्वा परमे॒ष्ठिनः॑
स्वारा॑ज्येना॒भिषि॑ञ्चामी॒त्याह॑। स्वारा॑ज्यमे॒वैनं॑ गमयति॥१५॥

इव॑ भ॒वति॑ र॒थन्त॑रमा॒हेकं॑ च॥ [६]

सि॒ंहे व्या॒घ्र उ॒त या॑ पृ॒दाकौ॑। त्विषि॑र॒ग्नौ ब्रा॑ह्म॒णे सू॒र्ये
या। इन्द्रं॑ या दे॒वी सु॒भगा॑ ज॒जान॑। सा न॒ आग॑न्वर्चसा
संविदा॒ना। या रा॑ज॒न्ये दु॒न्दुभा॑वाय॒तायाम्॑। अश्व॑स्य॒ क्रन्द्ये॑
पुरु॑षस्य मा॒यौ। इन्द्रं॑ या दे॒वी सु॒भगा॑ ज॒जान॑। सा न॒
आग॑न्वर्चसा संविदा॒ना। या ह॒स्तिनि॑ द्वी॒पिनि॑ या हि॒रण्ये॑।
त्विषि॑रश्वेषु॒ पुरु॑षेषु॒ गोषु॑॥१६॥

इन्द्रं॑ या दे॒वी सु॒भगा॑ ज॒जान॑। सा न॒ आग॑न्वर्चसा
संविदा॒ना। रथे॑ अ॒क्षेपु॑ वृष॒भस्य॑ वा॒जे। वाते॑ प॒र्जन्ये॑
वरु॑णस्य॒ शुष्मे॑। इन्द्रं॑ या दे॒वी सु॒भगा॑ ज॒जान॑। सा न॒
आग॑न्वर्चसा संविदा॒ना। राड॑सि वि॒राड॑सि। स॒म्राड॑सि
स्व॒राड॑सि। इन्द्रा॑य त्वा॒ तेज॑स्वते॒ तेज॑स्वन्तः॑ श्रीणामि।
इन्द्रा॑य त्वौज॑स्वत॒ ओज॑स्वन्तः॑ श्रीणामि॥१७॥

इन्द्रा॑य त्वा॒ पय॑स्वते॒ पय॑स्वन्तः॑ श्रीणामि। इन्द्रा॑य
त्वाऽऽयु॑ष्मत् आयु॑ष्मन्तः॑ श्रीणामि। तेजो॑ऽसि। तत्ते॒ प्र
य॑च्छामि। तेज॑स्वदस्तु मे॒ मुखम्॑। तेज॑स्वच्छि॒रो अस्तु॑

मे। तेजस्वान् विश्वतः प्रत्यङ्। तेजसा सम्पिपृग्धि मा।
ओजोऽसि। तत्ते प्र यच्छामि॥१८॥

ओजस्वदस्तु मे मुखम्। ओजस्वच्छिरो अस्तु मे।
ओजस्वान् विश्वतः प्रत्यङ्। ओजसा सं पिपृग्धि मा।
पयोऽसि। तत्ते प्र यच्छामि। पयस्वदस्तु मे मुखम्।
पयस्वच्छिरो अस्तु मे। पयस्वान् विश्वतः प्रत्यङ्। पयसा
सं पिपृग्धि मा॥१९॥

आयुरसि। तत्ते प्र यच्छामि। आयुष्मदस्तु मे मुखम्।
आयुष्मच्छिरो अस्तु मे। आयुष्मान् विश्वतः प्रत्यङ्।
आयुषा सं पिपृग्धि मा। इममग्र आयुषे वर्चसे कृधि।
प्रियं रेतो वरुण सोम राजन्। मातेवास्मा अदिते शर्म
यच्छ। विश्वे देवा जरदष्टिर्यथाऽसत्॥२०॥

आयुरसि विश्वायुरसि। सर्वायुरसि सर्वमायुरसि। यतो वातो
मनोजवाः। यतः क्षरन्ति सिन्धवः। तासां त्वा सर्वासां
रुचा। अभिषिञ्चामि वर्चसा। समुद्र इवासि गृह्णनां। सोमं
इवास्यदाभ्यः। अग्निरिव विश्वतः प्रत्यङ्। सूर्य इव ज्योतिषा
विभूः॥२१॥

अपां यो द्रवणे रसः। तमहमस्मा आमुष्यायुणाय। तेजसे
ब्रह्मवर्चसाय गृह्णामि। अपां य ऊर्मौ रसः। तमहमस्मा आ-
मुष्यायुणाय। ओजसे वीर्याय गृह्णामि। अपां यो मध्यतो

रसः। तमहमस्मा आमुष्यायुणाय। पुष्ट्यै प्रजननाय गृह्णामि।
अपां यो यज्ञियो रसः। तमहमस्मा आमुष्यायुणाय। आयुषे
दीर्घायुत्वाय गृह्णामि॥२२॥

गोष्वोजस्वन्तः श्रीणाम्योजोऽसि तत्ते प्रयच्छामि पर्यसा सम्पिपृग्धि माऽसद्विभूर्यज्ञियो रसो द्वे
च॥ _____ [७]

अभिप्रेहि वीरयस्व। उग्रश्चेत्ता सपत्नहा। आतिष्ठ मित्रवर्धनः।
तुभ्यं देवा अधिब्रवन्। अङ्गौ न्यङ्कावभित् आतिष्ठ वृत्रहन्त्रथम्।
आतिष्ठन्तं परि विश्वे अभूषन्। श्रियं वसानश्चरति स्वरोचाः।
महत्तदस्यासुरस्य नाम। आ विश्वरूपो अमृतानि तस्थौ।
अनु त्वेन्द्रो मदत्वनु बृहस्पतिः॥२३॥

अनु सोमो अन्वग्निरावीत्। अनु त्वा विश्वे देवा
अवन्तु। अनु सप्त राजानो य उताभिषिक्ताः। अनु त्वा
मित्रावरुणाविहावन्तम्। अनु द्यावापृथिवी विश्वशम्भू। सूर्यो
अहोभिरनु त्वाऽवतु। चन्द्रमा नक्षत्रैरनु त्वाऽवतु। द्यौश्च
त्वा पृथिवी च प्रचेतसा। शुक्रो बृहदक्षिणा त्वा पिपर्तु।
अनु स्वधा चिकिताः सोमो अग्निः। आऽयं पृणक्तु रजसी
उपस्थम्॥२४॥

बृहस्पतिः सोमो अग्निरकं च॥ _____ [८]

प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता अस्मात्सृष्टाः पराचीरायन्।
स एतं प्रजापतिरोदनमपश्यत्। सोऽन्नं भूतोऽतिष्ठत्। ता

अन्यत्रान्नाद्यमवित्वा। प्रजापतिं प्रजा उपावर्तन्त। अन्नमेवैनं
भूतं पश्यन्तीः प्रजा उपावर्तन्ते। य एतेन यजते। य उ
चैनमेवं वेद। सर्वाण्यन्नानि भवन्ति॥२५॥

सर्वे पुरुषाः। सर्वाण्येवान्नान्यव रुन्धे। सर्वान्पुरुषान्। राडसि
वि॒राड॒सीत्या॑ह। स्वारा॑ज्यमेवैनं गमयति। यद्विर॑ण्यं ददाति।
तेज॒स्तेना॑व रुन्धे। यत्ति॑सृ॒धन्व॑म्। वी॒र्यं तेन॑। यदष्टा॑म्॥२६॥
पुष्टिं तेन॑। यत्क॑म॒ण्डलु॑म्। आयु॑ष्टेन॑। यद्विर॑ण्यमा ब॒ध्नाति॑।
ज्योति॑र्वै हिर॑ण्यम्। ज्योति॑रेवास्मि॒न्दधा॑ति। अथो तेजो॒ वै
हिर॑ण्यम्। तेज॑ ए॒वाऽऽत्म॑न्धत्ते। यदो॑दनं प्रा॒श्नाति॑। ए॒तदे॒व
सर्व॑मव॒रुध्य॑॥२७॥

तदस्मिन्नेकधाऽधात्। रोहि॑ण्यां का॒र्यः। यद्वा॑ह्मण ए॒व रोहि॑णी।
तस्मा॑दे॒व। अथो॒ वर्ष्मै॑वैनं॑ समा॒नाना॑ करोति। उ॒द्यता॑ सूर्येण
का॒र्यः। उ॒द्यन्तं॑ वा ए॒त॒॑ सर्वाः॑ प्रजाः प्रति॑नन्दन्ति। दि॒दृक्षे॑ण्यो
दर्श॒नीयो॑ भवति। य ए॒वं वेद॑। ब्र॒ह्म॒वादि॒नो॑ वदन्ति॥२८॥
अ॒वेत्यो॑ऽवभृ॒था (३) ना (३) इति॑। यद्द॑र्भपु॒ञ्जीलैः॑ प॒वय॑ति।
तथि॑स्वदे॒वावै॑ति। तन्नावै॑ति। त्रि॒भिः प॑वयति। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः।
ए॒भिरे॒वैनं॑ लो॒कैः प॑वयति। अथो॑ अ॒पां वा ए॒तत्तेजो॒ वर्चः॑।
यद्द॑र्भाः। यद्द॑र्भपु॒ञ्जीलैः॑ प॒वय॑ति। अ॒पामे॒वैनं॑ तेज॑सा॒ वर्च॑सा॒-
ऽभिषि॑ञ्चति॥२९॥

भवन्त्यष्टामवरुध्यं वदन्ति दर्भा यद्दर्भपुञ्जीलैः पवयत्येकं च॥ [९]

प्रजापतिरकामयत् बृहोर्भूयान्त्स्यामिति। स एतं
पञ्चशारदीयमपश्यत्। तमाऽहरत्। तेनायजत। ततो
वै स बृहोर्भूयानभवत्। यः कामयेत बृहोर्भूयान्त्स्यामिति।
स पञ्चशारदीयेन यजेत। बृहोरेव भूयान्भवति। मरुत्स्तोमो
वा एषः। मरुतो हि देवानां भूयिष्ठाः॥३०॥

बृहुर्भवति। य एतेन यजते। य उचैनमेवं वेद। पञ्चशारदीयो
भवति। पञ्च वा ऋतवः संवत्सरः। ऋतुष्वेव संवत्सरे प्रति
तिष्ठति। अथो पञ्चाक्षरा पङ्क्तिः। पाङ्क्तो यज्ञः। यज्ञमेवाव
रुन्धे। सप्तदशः स्तोमा नाति यन्ति। सप्तदशः प्रजापतिः।
प्रजापतेराप्त्यै॥३१॥

भूयिष्ठा यन्ति द्वे च॥—————[१०]

अगस्त्यो मरुद्भ्य उक्ष्णः प्रौक्षत्। तानिन्द्र आदत्त।
त एनं वज्रमुद्यत्याभ्यायन्त। तानगस्त्यश्चैवेन्द्रश्च
कयाशुभीयेनाशमयताम्। ताञ्छान्तानुपाह्वयत्। यत्कयाशुभीयं
भवन्ति शान्त्यै। तस्मादेत ऐन्द्रामारुता उक्षाणः सवनीया
भवन्ति। त्रयः प्रथमेऽहन्ना लभ्यन्ते। एवं द्वितीयै। एवं
तृतीयै॥३२॥

एवं चतुर्थै। पञ्चोत्तमेऽहन्ना लभ्यन्ते। वर्षिष्ठमिव ह्येतदहः।
वर्षिष्ठः समानानां भवति। य एतेन यजते। य उचैनमेवं
वेद। स्वाराज्यं वा एष यज्ञः। एतेन वा एकया वा
कान्दमः स्वाराज्यमगच्छत्। स्वाराज्यं गच्छति। य एतेन

यजते॥ ३३॥

य उँ चैनमेवं वेदं। मारुतो वा एषः स्तोमः। एतेन वै मरुतो
देवानां भूयिष्ठा अभवन्। भूयिष्ठः समानानां भवति। य एतेन
यजते। य उँ चैनमेवं वेदं। पञ्चशारदीयो वा एष यज्ञः।
आ पञ्चमात्पुरुषादन्नमत्ति। य एतेन यजते। य उँ चैनमेवं
वेदं। सप्तदशः स्तोमा नाति यन्ति। सप्तदशः प्रजापतिः।
प्रजापतेरेव नैति॥ ३४॥

तृतीयं गच्छति य एतेन यजतेऽति य एतेन यजते य उँ चैनमेवं वेद त्रीणि च (अगस्त्यः
स्वाराज्यं मारुतः पञ्चशारदीयो वा एष यज्ञः सप्तदशं प्रजापतेरेव नैति॥)॥—[११]

अस्या जरांसो दमा मरित्राः। अर्चद्धूमासो अग्रयः पावकाः।
श्विचीचयः श्वात्रासो भुरण्यवः। वनरुषदो वायवो न सोमाः।
यजा नो मित्रावरुणा। यजा देवाः ऋतं बृहत्। अग्ने यक्षि
स्वन्दमम्। अश्विना पिबन्तः सुतम्। दीद्यग्नी शुचिव्रता।
ऋतुना यज्ञवाहसा॥ ३५॥

द्वे विरूपे चरतः स्वर्थे। अन्याऽन्यां वृथ्समुप धापयेते।
हरिरन्यस्यां भवति स्वधावान्। शुक्रो अन्यस्यां ददृशे
सुवर्चाः। पूर्वापरं चरतो माययैतौ। शिशू क्रीडन्तौ परि
यातो अध्वरम्। विश्वान्यन्यो भुवनाऽभि चष्टे। ऋतूनन्यो
विदधञ्जायते पुनः। त्रीणि शता त्रीषहस्राण्यग्निम्। त्रिंशच्च
देवा नव चाऽसपर्यन्॥ ३६॥

औक्षं घृतैरास्तृणन्बृहिरस्मै। आदिद्धोतारं न्यषादयन्त।
 अग्निनाऽग्निः समिध्यते। कविर्गृहपतिर्युवा। हव्यवाङ्मुहोऽऽस्यः।
 अग्निर्देवानां जठरम्। पूतदक्षः कविक्रतुः। देवो देवेभिरा
 गमत्। अग्निश्रियो मरुतो विश्वकृष्टयः। आ त्वेषमुग्रमव
 ईमहे वयम्॥३७॥

ते स्वानिनो रुद्रिया वरुषनिर्णिजः। सिंहा न हेषक्रतवः
 सुदानवः। यदुत्तमे मरुतो मध्यमे वा। यद्वाऽवमे सुभगासो
 दिवि ष्ठा। ततो नो रुद्रा उत वाऽन्वस्य। अग्ने वित्ताद्धविषो
 यद्यजांमः। ईडे अग्निं स्ववसन्नमोभिः। इह प्रसप्तो वि च
 यत्कृतं नः। रथैरिव प्रभरे वाजयद्धिः। प्रदक्षिणिन्मरुतां
 स्तोममृद्ध्याम्॥३८॥

श्रुधि श्रुत्कर्ण वह्निभिः। देवैरग्ने सयावभिः। आसीदन्तु
 बृहिषि। मित्रो वरुणो अर्यमा। प्रातर्यावाणो अध्वरम्।
 विश्वेषामदितिर्यज्ञियांनाम्। विश्वेषामतिथिर्मानुषाणाम्।
 अग्निर्देवानामव आवृणानः। सुमृडीको भवतु विश्ववेदाः। त्वे
 अग्ने सुमतिं भिक्षमाणाः॥३९॥

दिवि श्रवो दधिरे यज्ञियांसः। नक्ता च चक्रुरुषसा विरूपे।
 कृष्णं च वर्णमरुणं च सन्धुः। त्वामग्न आदित्यासं आस्यम्।
 त्वां जिह्वां शुचयश्चक्रिरे कवे। त्वां रातिषाचो अध्वरेषु
 सश्विरे। त्वे देवा हविरदन्त्याहुतम्। नि त्वां यज्ञस्य साधनम्।

अग्ने॒ होता॑रमृ॒त्विज॑म्। व॒नुष्व॑दे॒व धी॑महि॒ प्रचै॑तसम्। जी॒रं
दू॒तम॑मर्त्यम्॥४०॥

य॒ज्ञवा॑हु॒सास॑पर्यन्व॒यमृ॑च्छां॒ भिक्ष॑माणाः प्रचै॑तस॒मेकं॑ च॥ [१२]

ति॒ष्ठा ह॑री॒ रथ॑ आ यु॒ज्यमा॑ना या॒हि। वा॒युर्न॑ नि॒युतो॑ नो
अच्छ॑। पि॒बा॒स्यन्धो॑ अ॒भिसृ॑ष्टो अ॒स्मे। इन्द्रः॑ स्वाहा॑ ररि॒मा
ते॒ मदा॑य। कस्य॑ वृषा॑ सु॒ते स॒चो। नि॒युत्वा॑न्वृष॒भो र॑णत्।
वृ॒त्रहा॑ सोम॑पीतये। इन्द्रं॑ व॒यं म॑हा॒धने॑। इन्द्र॑मर्भे॒ हवाम॑हे।
युजं॑ वृ॒त्रेषु॑ व॒ज्रिण॑म्॥४१॥

द्वि॒ता यो वृ॑त्र॒हन्त॑मः। वि॒द इन्द्रः॑ श॒तक्र॑तुः। उप॑ नो ह॒रिभिः॑
सु॒तम्। स॒ सूर॑ आ॒ज॒नयं॑ ज्योति॒रिन्द्र॑म्। अ॒या धि॒या
त॒रणि॑र॒द्रिब॑र्हाः। ऋ॒तेन॑ शुष्मी॒ नव॑मानो अ॒र्केः। व्यु॑स्त्रि॒धो
अ॒स्रो अ॒द्रिर्बि॑भेद। उ॒तत्य॑दा॒श्वश्चि॑यम्। यदिन्द्र॑ नाहु॑षी॒ष्वा।
अग्ने॑ वि॒क्षु प्र॑तीद॒यत्॥४२॥

भरे॑ष्विन्द्र॑ꣳ सु॒हव॑ꣳ हवाम॑हे। अ॒ꣳहो॑मुच॑ꣳ सु॒कृतं॑ दैव्यं
जन॑म्। अ॒ग्निं मि॒त्रं वरु॑णꣳ सा॒तये॑ भग॑म्। द्यावा॑पृथि॒वी
म॒रुतः॑ स्व॒स्तये॑। म॒हि क्षे॑त्रं पु॒रुश्च॑न्द्रं वि वि॒द्वान्।
आदि॑त्सखि॒भ्यश्च॑रथꣳ स॒मैर॑त्। इन्द्रो॑ नृभि॑र॒जन॒दीद्या॑नः
सा॒कम्। सूर्य॑मुष॑सं गा॒तुम॑ग्निम्। उ॒रुं नो॑ लो॒कम॑नु॒ नेषि॑
वि॒द्वान्। सु॒व॒र्वज्यो॑ति॒रभ॑यꣳ स्व॒स्ति॥४३॥

ऋ॒ष्वा तं॑ इन्द्र॑ स्थवि॑रस्य बा॒हू। उप॑स्थे॒याम॑ श॒रणा॑ बृ॒हन्ता॑।

आ नो विश्वाभिरूतिभिः सजोषाः। ब्रह्म जुषाणो हर्यश्च याहि।
वरीवृजथस्थविरेभिः सुशिप्र। अस्मे दधद्वृषणं शुष्ममिन्द्र।
इन्द्राय गावं अशिरम्। दुदुहे वज्रिणे मधु। यथसीमुपह्वरे
विदत्। तास्ते वज्रिन्धेनवो जोजयुर्नः॥४४॥

गभस्तयो नियुतो विश्ववाराः। अहरहर्भूय इज्जोगुवानाः। पूर्णा
इन्द्र क्षुमतो भोजनस्य। इमां ते धियं प्र भरे महो महीम्।
अस्य स्तोत्रे धिषणा यत्त आनजे। तमुत्सवे च प्रसवे च
सासहिम्। इन्द्र देवासः शवसा मदं ननु॥४५॥

वज्रिणमयथ्वस्ति जोजयुर्नः सप्त च॥ [१३]

प्रजापतिः पशूनसृजत। तैस्मात्सृष्टाः परां च आयन्।
तानग्निष्टोमेन नाऽऽप्रोत्। तानुक्थ्येन नाऽऽप्रोत्।
तान्थोडशिना नाऽऽप्रोत्। तान्नात्रिया नाऽऽप्रोत्।
तान्त्सन्धिना नाऽऽप्रोत्। सौऽग्निमब्रवीत्। इमान्म
ईप्सेति। तान्गिस्त्रिवृता स्तोमेन नाऽऽप्रोत्॥४६॥

स इन्द्रमब्रवीत्। इमान्म ईप्सेति। तानिन्द्रः पञ्चदशेन
स्तोमेन नाऽऽप्रोत्। स विश्वान्देवानब्रवीत्। इमान्म
ईप्सतेति। तान् विश्वेदेवाः सप्तदशेन स्तोमेन नाऽऽप्नुवन्।
स विष्णुमब्रवीत्। इमान्म ईप्सेति। तान् विष्णुरेकविंशेन
स्तोमेनाऽऽप्रोत्। वारवन्तीयेनावारयत॥४७॥

इदं विष्णुर्वि चक्रम इति व्यक्रमत। यस्मात्पशवः प्रप्रेव
भ्रंशैरन्। स एतेन यजेत। यदाप्रोत्। तदप्तोर्यामस्याप्तोर्याम-

त्वम्। ए॒तेन॒ वै दे॒वा जै॒त्वा॑नि जि॒त्वा। यं का॒म॒मका॑मयन्त॒
तमो॑ऽऽप्नुवन्। यं का॒मं का॒मय॑ते। तमे॒तेनो॑ऽऽप्नोति॥४८॥

स्तोमे॑न॒ नाऽऽप्नो॑दवारयत् नवं च॥ ————— [१४]

व्या॒घ्रोऽय॑म॒ग्नौ च॑रति॒ प्रवि॑ष्टः। ऋ॒षी॑णां पु॒त्रो अ॑भि॒शस्ति॒पा
अ॒यम्। न॒म॒स्का॒रेण॒ नम॑सा ते जु॒होमि॑। मा दे॒वानां॑
मिथु॒याक॑र्म भा॒गम्। सा॒वीरु॑हि दे॒व प्र॑स॒वाय॑ पि॒त्रे।
व॒र्ष्माण॑म॒स्मै वरि॑माण॑म॒स्मै। अथा॒स्मभ्य॑ꣳ स॒वितः
सर्व॑ता॒ता। दि॒वेदि॑व॒ आ सु॑वा॒ भूरि॑ प॒श्वः। भू॒तो भू॒तेषु॑ चरति॒
प्रवि॑ष्टः। स भू॒ताना॑मधि॑पतिर्ब॒भूव॥४९॥

तस्य॑ मृ॒त्यौ च॑रति॒ राज॒सूय॑म्। स राजा॑ रा॒ज्यम॑नु॒
मन्य॑तामि॒दम्। येभिः॑ शिल्पैः॑ पप्रथा॒नामदृ॑हत्।
येभि॒र्द्याम॒भ्यपि॑ꣳशत्प्र॒जाप॑तिः। येभि॒र्वाचं॑ वि॒श्वरू॑पाꣳ
स॒मव्य॑यत्। तेने॒मम॑ग्न इ॒ह वर्च॑सा॒ सम॑ङ्घि। येभि॑रादि॒त्यस्त॑पति॒
प्र के॒तुभिः॑। येभिः॑ सू॒र्यो ददृ॑शे चि॒त्रभा॑नुः। येभि॒र्वाचं॑
पुष्क॒लेभि॑रव्य॑यत्। तेने॒मम॑ग्न इ॒ह वर्च॑सा॒ सम॑ङ्घि॥५०॥

आऽयं भा॑तु शव॑सा॒ पञ्च॑ कृ॒ष्टीः। इन्द्र॑ इव ज्ये॒ष्ठो भ॑वतु
प्र॒जावा॑न॒। अ॒स्मा अ॑स्तु पुष्क॒लं चि॒त्रभा॑नु। आऽयं
पृ॒णक्तु॑ रज॑सी उ॒पस्थ॑म्। यत्ते शिल्पं॑ कश्यप रोच॒नाव॑त्।
इन्द्रि॒याव॑त्पुष्क॒लं चि॒त्रभा॑नु। यस्मि॒न्सू॒र्या अ॑र्पिताः सप्त
सा॒कम्। तस्मि॒न्नाजा॑न॒मधि॑ वि॒श्रये॑मम्। द्यौर॑सि पृथि॒व्यसि॑।

व्याघ्रो वैयाघ्रेऽधि॥५१॥

विश्रयस्व दिशो महीः। विशस्त्वा सर्वा वाञ्छन्तु। मा
त्वद्राष्ट्रमधि भ्रशत्। या दिव्या आपः पर्यसा सम्बभूवुः। या
अन्तरिक्ष उत पार्थिवीर्याः। तासां त्वा सर्वासां रुचा।
अभिषिञ्चामि वर्चसा। अभि त्वा वर्चसाऽसिचं दिव्येन।
पर्यसा सह। यथासां राष्ट्रवर्धनः॥५२॥

तथा त्वा सविता करत्। इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्।
समुद्रव्यचसङ्गिरः। रथीतमं रथीनाम्। वाजानां
सत्पतिं पतिम्। वसवस्त्वा पुरस्तादभिषिञ्चन्तु गायत्रेण
छन्दसा। रुद्रास्त्वा दक्षिणतोऽभिषिञ्चन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसा।
आदित्यास्त्वा पश्चादभिषिञ्चन्तु जागतेन छन्दसा।
विश्वे त्वा देवा उत्तरतोऽभिषिञ्चन्तु त्वाऽनुष्टुभेन छन्दसा।
बृहस्पतिस्त्वोपरिष्ठादभिषिञ्चन्तु पाङ्केन छन्दसा॥५३॥

अरुणं त्वा वृकमुग्रङ्गजङ्करम्। रोचमानं मरुतामग्रे अर्चिषः।
सूर्यवन्तं मघवानं विषासहिम्। इन्द्रमुक्थेषु नामहूतमं
हुवेम। प्र बाहवां सिसृतं जीवसे नः। आ नो गव्यूतिमुक्षतं
घृतेन। आ नो जने श्रवयतं युवाना। श्रुतं मे मित्रावरुणा
हवेमा। इन्द्रस्य ते वीर्यकृतः। बाहू उपाव हरामि॥५४॥

बभूवाव्ययत्तेनेममग्रे इह वर्चसा समङ्घि वैयाघ्रेऽधि राष्ट्रवर्धनः पाङ्केन छन्दसोपावहरामि॥[१५]

अभि प्रेहि वीरयस्व। उग्रश्चेत्ता सपत्नहा। आतिष्ठ वृत्रहन्तमः।

तुभ्यं देवा अधिब्रवन्। अङ्गौ न्यङ्गावभितो रथं यौ। ध्वान्तं
वाताग्रमनु सञ्चरन्तौ। दूरेहेतिरिन्द्रियावाँन्यतत्री। ते नोऽग्नयः
पप्रयः पारयन्तु। नमस्त ऋषे गद। अव्यथायै त्वा स्वधायै
त्वा॥५५॥

मा न इन्द्राभितस्त्वदृष्वारिष्ठासः। एवा ब्रह्मन्तवेदस्तु। तिष्ठा
रथे अधि यद्वज्रहस्तः। आ रश्मीन्देव युवसे स्वश्वः। आ तिष्ठ
वृत्रहन्नातिष्ठन्तं परि। अनु त्वेन्द्रो मदत्वनु त्वा मित्रावरुणौ।
द्यौश्च त्वा पृथिवी च प्रचेतसा। शुक्रो बृहदक्षिणा त्वा पिपर्तु।
अनु स्वधा चिकिता५ सोमो अग्निः। अनु त्वाऽवतु सविता
सवेन॥५६॥

इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्। समुद्रव्यचसङ्गिरः। रथीतम५
रथीनाम्। वाजाना५ सत्पतिं पतिम्। परिमा सेन्या घोषाः।
ज्याना वृञ्जन्तु गृध्रवः। मेथिष्ठाः पिन्वमाना इह। मां
गोपतिमभि संविशन्तु। तन्मेऽनुमतिरनु मन्यताम्। तन्माता
पृथिवी तत्पिता द्यौः॥५७॥

तद्वावाणः सोमसुतो मयोभुवः। तदश्विना शृणुत५
सौभगा युवम्। अव ते हेड उदुत्तमम्। एना व्याघ्रं
परिषस्वजानाः। सि५ह५ हिन्वन्ति महते सौभगाय। समुद्रं
न सुहुवन्तस्थिवा५सम्। मर्मृज्यन्ते द्वीपिनमप्स्वन्तः।
उदसावेतु सूर्यः। उदिदं मामकं वचः। उदिहि देव सूर्य।
सह वग्नुना मम। अहं वाचो विवाचनम्। मयि वागस्तु

धर्णसिः। यन्तु नदयो वर्षन्तु पर्जन्याः। सुपिप्पला
ओषधयो भवन्तु। अन्नवतामोदनवतामामिक्षवताम्। एषा
राजा भूयासम्॥५८॥

स्वधायै त्वा सुवेन द्यौः सूर्य सप्त च॥ [१६]

ये केशिनः प्रथमाः सत्रमासत। येभिराभृतं यदिदं विरोचते।
तेभ्यो जुहोमि बहुधा घृतेन। रायस्पोषेणेमं वर्चसा स
सृजाथ। नर्ते ब्रह्मणस्तपसो विमोकः। द्विनाम्नी दीक्षा
वशिनी ह्युग्रा। प्र केशाः सुवर्ते काण्डिनो भवन्ति। तेषां
ब्रह्मेदीशे वपनस्य नान्यः। आ रोह प्रोष्ठं विषहस्व शत्रून्।
अवास्नाग्दीक्षा वशिनी ह्युग्रा॥५९॥

देहि दक्षिणां प्रतिरस्वायुः। अथामुच्यस्व वरुणस्य पाशात्।
येनावपथ्सविता क्षुरेण। सोमस्य राज्ञो वरुणस्य विद्वान्। तेन
ब्रह्माणो वपतेदमस्योर्जेमम्। रय्या वर्चसा स सृजाथ। मा
ते केशाननु गाद्वर्च एतत्। तथा धाता करोतु ते। तुभ्यमिन्द्रो
बृहस्पतिः। सविता वर्च आदधात्॥६०॥

तेभ्यो निधानं बहुधा व्यैच्छन्। अन्तरा द्यावापृथिवी अपः
सुवः। दर्भस्तम्बे वीर्यकृते निधाय। पौंस्येनेमं वर्चसा स
सृजाथ। बलं ते बाहुवोः सविता दधातु। सोमस्त्वाऽनक्तु
पयसा घृतेन। स्त्रीषु रूपमश्विनैतन्नि धत्तम्। पौंस्येनेमं
वर्चसा स सृजाथ। यत्सीमन्तं कङ्कतस्ते लिलेख। यद्वा

क्षुरः परिववर्ज वपुंस्ते। स्त्रीषु रूपमश्विनैतन्नि धत्तम्।
पौंस्येनेमं सं सृजाथो वीर्येण॥६१॥

अवासाग्दीक्षा वशिनी ह्यग्राऽदधाद्वर्ज वपुं स्ते द्वे च॥—————[१७]

इन्द्रं वै स्वाविशो मरुतो नापाचायन्। सोऽनपचाय्यमान एतं
विघ्नमपश्यत्। तमाऽहरत्। तेनायजत। तेनैवासान्तं सः
स्तम्भं व्यहन्। यद्वहन्। तद्विघ्नस्य विघ्नत्वम्। वि पाप्मानं
भ्रातृव्यं हते। य एतेन यजते। य उ चैनमेवं वेद॥६२॥

यं राजानं विशो नापचायेयुः। यो वा ब्राह्मणस्तमसा
पाप्मना प्रावृतः स्यात्। स एतेन यजेत। विघ्नेनैवैनद्विहत्य।
विशामाधिपत्यं गच्छति। तस्य द्वे द्वादशे स्तोत्रे भवतः। द्वे
चतुर्विंशे। औद्विद्यमेव तत्। एतद्वै क्षत्रस्यौद्विद्यम्। यदस्मै
स्वाविशो बलिं हरन्ति॥६३॥

हरन्त्यस्मै विशो बलिम्। ऐनमप्रतिख्यातं गच्छति। य एवं
वेद। प्रबाहुगवा अग्रे क्षत्राण्यातेपुः। तेषामिन्द्रः क्षत्राण्यादत्त।
न वा इमानि क्षत्राण्यभूवन्निति। तन्नक्षत्राणां नक्षत्रत्वम्। आ
श्रेयसो भ्रातृव्यस्य तेज इन्द्रियं दत्ते। य एतेन यजते। य उ
चैनमेवं वेद॥६४॥

तद्यथा ह वै संचक्रिणौ कप्लकावुपावहितौ स्याताम्। एवमेतौ
युग्मन्तौ स्तोमौ। अयुक्षु स्तोमेषु क्रियेते। पाप्मनोऽपहत्यै।
अप पाप्मानं भ्रातृव्यं हते। य एतेन यजते। य उ
चैनमेवं वेद। तद्यथा ह वै सूतग्रामण्यः। एवं छन्दांसि।

तेष्वसावा॑दित्यो बृ॒हती॑रभ्यू॒ढः॥६५॥

स॒तो बृ॒हती॑षु स्तुवते स॒तो बृ॒हन्। प्र॒जया॑ प॒शुभि॑रसा॒नीत्ये॒व।
व्यति॑षक्ताभिः स्तुवते। व्यति॑षक्तं वै क्ष॒त्रं वि॒शा। वि॒शेवै॑न॒
क्ष॒त्रेण॒ व्यति॑षजति। व्यति॑षक्ताभिः स्तुवते। व्यति॑षक्तो वै
ग्रा॒म॒णीः स॒जा॒तैः। स॒जा॒तैरे॒वेन॒ व्यति॑षजति। व्यति॑षक्ताभिः
स्तुवते। व्यति॑षक्तो वै पु॒रुषः॑ पा॒प्मभिः॑। व्यति॑षक्ताभिरे॒वास्य॑
पा॒प्मनो॑ नुदते॥६६॥

वेद॒ हर॑न्त्येनमे॒वं वेदा॒भ्यू॒ढः पा॒प्मभि॑रेकं च॥ [१८]

त्रि॒वृ॒द्यदा॑ग्रेयो॑ऽग्निमु॒खा ह्य॒द्वि॒र्यदा॑ग्रेय॒ आ॑ग्रेयो न वै सोमे॒न यो वै सोमे॑नैष गो॒सुवः॑
सि॒९हे॑ऽभि प्रेहि॑ मि॒त्रव॑र्धनः प्र॒जाप॑तिस्ता औ॒दनं प्र॒जाप॑तिरकामयत ब॒होर्भू॒यान॑गस्त्यो॒स्या
जरा॑स॒स्तिष्ठा॒ हरी॑ प्र॒जाप॑तिः प॒शून्व्याघ्रो॑ऽयम॒भिप्रे॑हि वृ॒त्रह॑न्त॒मो ये के॒शि॒न इन्द्रं॑ वा
अ॒ष्टाद॑श॥१८॥

त्रि॒वृ॒द्यो वै सोमे॑नायु॒रसि॑ ब॒हुर्भ॑वति तिष्ठा॒ हरी॑रथ॒ आयं॑ भा॒तु तेभ्यो॑ नि॒धान॒९ षट्॑र्था॒ष्टिः॥६६॥
त्रि॒वृ॒त्पा॒प्मनो॑ नुदते॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके

सप्तमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

पीवो॑न्ना॒ रयि॑वृधः सुमे॒धाः। श्वेतः॑ सि॒षक्ति॑ नि॒युता॑मभि॒श्रीः।
ते वा॒यवे॒ सम॑नसो॒ वित॑स्थुः। वि॒श्वेन्नरः॑ स्वप॒त्यानि॑ चक्रुः।
रा॒येऽनु॑ य॒ञ्जतू॑ रोद॑सी उ॒भे। रा॒ये दे॒वी धि॒षणा॑ धाति॒ देवम्।
अधा॑ वा॒युं नि॒युतः॑ स॒श्रत॑ स्वाः। उ॒त श्वेतं॑ वसु॒धिति॑न्निरेके।
आ वा॑यो प्र याभिः॑। प्र वा॒युम॑च्छा बृह॒ती म॑नीषा॥१॥

बृह॑द्र॒यिं वि॒श्ववा॑रा॒ रथ॑प्राम्। द्युत॑द्या॒मा नि॒युतः॑ पत्य॑मानः।
क॒विः क॒विमि॑यक्षसि प्रय॒ज्यो। आ नो॑ नि॒युद्धिः॑
श॒तिनी॑भि॒रध्व॑रम्। स॒हस्रि॑णीभि॒रुप॑ याहि य॒ज्ञम्। वा॒यो
अ॒स्मिन् ह॒विषि॑ मादय॒स्व। यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः।
प्रजा॑पते॒ न त्वदे॒तान्य॒न्यः। वि॒श्वा जा॑तानि॒ परि॒ ता ब॑भूव।
यत्का॑मास्ते जुहुम॒स्तं नो॑ अस्तु॥२॥

व॒यं स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। रयी॑णां पति॑ यज॒तं बृ॒हन्त॑म्।
अ॒स्मिन्भ॑रे नृ॒तम॑ वाज॑सातौ। प्र॒जाप॑तिं प्रथम॒जामृ॑तस्य।
यजा॑म दे॒वमधि॑ नो ब्रवीतु। प्रजा॑पते॒ त्वन्नि॑धिपाः पु॒राणः॑।
दे॒वानां॑ पि॒ता ज॑नि॒ता प्र॒जाना॑म्। पति॑र्वि॒श्वस्य॑ जग॑तः
पर॑स्याः। ह॒विर्नो॑ देव वि॒हवे॑ जुष॒स्व। तवे॒मे लो॒काः प्र॒दिशो॑
दिश॑श्च॥३॥

प॒रा॒वतो॑ नि॒वत॑ उ॒द्धत॑श्च। प्रजा॑पते वि॒श्वसृ॒ज्जीव॑धन्य इ॒दं

नो देव। प्रतिहर्य हव्यम्। प्रजापतिं प्रथमं यज्ञियानाम्।
 देवानामग्रे यजतं यजध्वम्। स नो ददातु द्रविणं सुवीर्यम्।
 रायस्पोषं विष्यंतु नाभिस्मिन्मे। यो राय ईशे शतदाय
 उक्थ्यः। यः पशूनां रक्षिता विष्टितानाम्। प्रजापतिः
 प्रथमजा ऋतस्य॥४॥

सहस्रधामा जुषतां हविर्नः। सोमापूषणमौ देवौ।
 सोमापूषणा रजसो विमानम्। सप्तचक्रं रथमविश्वमिन्वम्।
 विषूवृतं मनसा युज्यमानम्। तं जिन्वथो वृषणा
 पञ्चरश्मिम्। दिव्यन्यः सदनं चक्र उच्चा। पृथिव्यामन्यो
 अध्यन्तरिक्षे। तावस्मभ्यं पुरुवारं पुरुक्षुम्। रायस्पोषं
 विष्यन्तान्नाभिस्मिन्मे॥५॥

धियं पूषा जिन्वतु विश्वमिन्वः। रयिं सोमो रयिपतिर्दधातु।
 अवतु देव्यदितिरनर्वा। बृहद्वदेम विदथे सुवीराः।
 विश्वान्यन्यो भुवना जजान। विश्वमन्यो अभिचक्षाण
 एति। सोमापूषणाववतं धियं मे। युवभ्यां विश्वाः पृतना
 जयेम। उदुत्तमं वेरुणास्तभ्राद्याम्। यत्किं चेदं कितवासः।
 अव ते हेडस्तत्त्वा यामि। आदित्यानामवसा न दक्षिणा।
 धारयन्त आदित्यासस्तिस्त्रो भूमीर्धारयन्। यज्ञो देवानां
 शुचिरपः॥६॥

मनीषाऽस्तु चतस्यास्मे कितवासंश्चत्वारि च॥ [१]

ते शुक्रासः शुचयो रश्मिवन्तः। सीदन्नादित्या अधि बर्हिषि

प्रिये। कामेन देवाः सरथं दिवो नः। आ यान्तु यज्ञमुप नो
जुषाणाः। ते सूनवो अदितेः पीवसामिषम्। घृतं पिन्वत्प्रति-
हर्यन्तेजाः। प्र यज्ञिया यजमानाय येमुरे। आदित्याः कामं
पितुमन्तमस्मे। आ नः पुत्रा अदितेर्यान्तु यज्ञम्। आदित्यासः
पृथिभिर्देवयानैः॥७॥

अस्मे कामं दाशुषे सन्नमन्तः। पुरोडाशं घृतवन्तं जुषन्ताम्।
स्कभायत निर्ऋतिं५ सेधतामतिम्। प्र रश्मिभिर्यतमाना
अमृधाः। आदित्याः कामं प्रयतां वर्षद्वृतिम्। जुषध्वं नो
हव्यदातिं यजत्राः। आदित्यान्काममवसे हुवेम। ये भूतानि
जनयन्तो विचिख्युः। सीदन्तु पुत्रा अदितेरुपस्थम्। स्तीर्णं
बर्हिर्हविरद्याय देवाः॥८॥

स्तीर्णं बर्हिः सीदता यज्ञे अस्मिन्। धाजाः सेधन्तो अमतिं
दुरेवांम्। अस्मभ्यं पुत्रा अदितेः प्र य५सत। आदित्याः कामं
हविषो जुषाणाः। अग्ने नयं सुपथा राये अस्मान्। विश्वानि
देव वयुनानि विद्वान्। युयोध्यस्मञ्जुहुराणमेनः। भूयिष्ठान्ते
नमं उक्तिं विधेम। प्र वः शुक्राय भानवे भरध्वम्। हव्यं मतिं
चाग्नये सुपूतम्॥९॥

यो दैव्यानि मानुषा जनू५षि। अन्तर्विश्वानि विद्वान्ना
जिगाति। अच्छा गिरो मतयो देवयन्तीः। अग्निं यन्ति
द्रविणं भिक्षमाणाः। सुसन्दश५ सुप्रतीक५ स्वश्वम्।

हव्यवाहमरतिं मानुषाणाम्। अग्ने त्वमस्मद्युयोध्यमीवाः।
अनग्नित्रा अभ्यमन्त कृष्टीः। पुनरस्मभ्यः सुविताय देवा
क्षां विश्वेभिरजरैभिर्यजत्र॥१०॥

अग्ने त्वं पारया नव्यो अस्मान्। स्वस्तिभिरति दुर्गाणि
विश्वा। पूश्च पृथ्वी बहुला न उर्वी। भवा तोकाय तनयाय शं
योः। प्रकारवो मनना वच्यमानाः। देवद्रीचीं नयथ देवयन्तः।
दक्षिणावाङ्वाजिनी प्राच्येति। हविर्भरन्त्यग्रये घृतार्ची। इन्द्रं
नरो युजे रथम्। जगृभ्णाते दक्षिणमिन्द्र हस्तम्॥११॥

वसूयवो वसुपते वसूनाम्। विद्महि त्वा गोपतिः शूर
गोनाम्। अस्मभ्यं चित्रं वृषणं रयिन्दाः। तवेदं विश्वमभितः
पशव्यम्। यत्पश्यसि चक्षसा सूर्यस्य। गवामसि गोपतिरेकं
इन्द्र। भक्षीमहि ते प्रयतस्य वस्वः। समिन्द्र णो मनसा नेषि
गोभिः। सः सूरिभिर्मघवन्त्सः स्वस्त्या। सं ब्रह्मणा देवकृतं
यदस्ति॥१२॥

सं देवानां सुमत्या यज्ञियानाम्। आराच्छत्रुमप
बाधस्व दूरम्। उग्रो यः शम्बः पुरुहूत तेन। अस्मे
धेहि यवमद्गोमदिन्द्र। कृधीधियं जरित्रे वाजरत्नाम्। आ
वेधसः स हि शुचिः। बृहस्पतिः प्रथमं जायमानः। महो
ज्योतिषः परमे व्योमन्। सप्तास्यस्तुविजातो रवेण। वि
सप्तरश्मिरधमत्तमांसि॥१३॥

बृहस्पतिः समंजयद्वसूनि। महो ब्रजान्गोमतो देव एषः।
 अपः सिषासन्त्सुवरप्रतीतः। बृहस्पतिरुहन्त्यमित्रमर्केः।
 बृहस्पते पर्येवा पित्रे। आ नो दिवः पार्वीरवी। इमा
 जुह्वाना यस्ते स्तनः। सरस्वत्यभि नो नेषि। इयं
 शुष्मेभिर्बिसखा इवारुजत्। सानु गिरीणान्तविषेभिरूमिभिः।
 पारावदघ्नीमवसे सुवृक्तिभिः। सरस्वतीमा विवासेम
 धीतिभिः॥१४॥

देवयानैर्देवाः सुपूतं यजत्र हस्तमस्ति तमाङ्गस्यूमिभिर्द्वे च॥—————[२]

सोमो धेनुं सोमो अर्वन्तमाशुम्। सोमो वीरं कर्मण्यं
 ददातु। सादन्यं विदथ्यं सभेयम्। पितुः श्रवणं यो
 ददाशदस्मै। अषाढं युत्सु त्वं सोम क्रतुभिः। या ते
 धामानि हविषा यजन्ति। त्वमिमा ओषधीः सोम विश्वाः।
 त्वमपो अजनयस्त्वङ्गाः। त्वमाततन्थोर्वन्तरिक्षम्। त्वं
 ज्योतिषा वि तमो ववर्थ॥१५॥

या ते धामानि दिवि या पृथिव्याम्। या पर्वतेष्वोषधीष्वप्सु।
 तेभिर्नो विश्वैः सुमना अहेडन्। राजन्त्सोम प्रति हव्या
 गृभाय। विष्णोर्नुकं तदस्य प्रियम्। प्र तद्विष्णुः। पुरो मात्रया
 तनुवा वृधान। न ते महित्वमन्वञ्जुवन्ति। उभे ते विद्म
 रजंसी पृथिव्या विष्णो देव त्वम्। परमस्य विथ्से॥१६॥

विचक्रमे त्रिदेवः। आ ते महो यो जात एव। अभि

गोत्राणि। आभिः स्पृधो मिथुतीररिषण्यन्। अमित्रस्य
व्यथया मन्युमिन्द्र। आभिर्विश्वा अभियुजो विषूचीः।
आर्याय विशोवतारीर्दासीः। अयं शृण्वे अध जयन्नुत
घ्नन्। अयमुत प्र कृणुते युधा गाः। यदा सत्यं कृणुते
मन्युमिन्द्रः॥१७॥

विश्वं दृढं भयत एजदस्मात्। अनु स्वधामक्षरत्रापो अस्य।
अवर्धत मध्य आ नाव्यानाम्। सघ्रीचीनेन मनसा तमिन्द्र
ओजिष्ठेन। हन्मनाहन्नभिद्यून। मरुत्वंतं वृषभं वावृधानम्।
अकवारिं दिव्यं शासमिन्द्रम्। विश्वासाहमवसे नूतनाय।
उग्रं सहोदामिह तं हुवेम। जनिष्ठा उग्रः सहसे
तुराय॥१८॥

मन्द्र ओजिष्ठो बहुलाभिमानः। अवर्धन्निन्द्रं मरुतंश्चिदत्र।
माता यद्वीरं दधनद्धनिष्ठा। कस्यावो मरुतः स्वधाऽऽसीत्।
यन्मामेकं समर्धत्ताहिहत्यै। अहं ह्युग्रस्तविषस्तुविष्मान्।
विश्वस्य शत्रोरनमं वधुस्त्रैः। वृत्रस्य त्वा श्वसथा दीषमाणाः।
विश्वे देवा अजहुर्ये सखायः। मरुद्विरिन्द्र सख्यं ते
अस्तु॥१९॥

अथेमा विश्वाः पृतना जयासि। वर्धो वृत्रं मरुत इन्द्रियेण।
स्वेन भामेन तविषो बभूवान्। अहमेता मनवे विश्वश्चन्द्राः।
सुगा अपश्चकर वज्रबाहुः। स यो वृषा वृष्णिभ्येभिः समोकाः।

म॒हो दि॒वः पृ॒थि॒व्याश्च॑ स॒म्राट्। स॒ती॒नस॑त्वा ह॒व्यो भ॑रैषु।
म॒रु॒त्वा॑ नो भव॒त्विन्द्र॑ ऊ॒ती। इन्द्रो॑ वृ॒त्रम॑तरद्वृ॒त्रतूर्ये॑॥ २०॥

अ॒ना॒धृ॒ष्यो म॒घवा॒ शूर॒ इन्द्रः॑। अ॒न्वे॒नं वि॒शो अ॒मद॑न्त
पू॒र्वीः। अ॒य॑ राजा जग॑तश्च॒रष॑णीनाम्। स ए॒व वी॒रः
स उ॑ वी॒र्या॑वान्। स ए॒करा॑जो जग॑तः पर॒स्याः। य॒दा
वृ॒त्रम॑तर॒च्छूर॒ इन्द्रः॑। अथा॑भवद्मि॒ताभि॑कृतूनाम्। इन्द्रो॑ य॒ज्ञं
व॒र्धय॑न्वि॒श्ववे॑दाः। पु॒रो॒डाश॑स्य जुष॒ता॑ ह॒विर्नः॑। वृ॒त्रं ती॒र्त्वा
दा॒न॒वं वज्र॑बाहुः॥ २१॥

दि॒शोऽदृ॑हद्दृ॒हि॒ता दृ॑हणेन। इ॒मं य॒ज्ञं व॒र्धय॑न्वि॒श्ववे॑दाः।
पु॒रो॒डाशं॑ प्र॒ति गृ॒भ्णा॒त्विन्द्रः॑। य॒दा वृ॒त्रम॑तर॒च्छूर॒ इन्द्रः॑।
अथै॑करा॒जो अ॑भव॒ज्जनाना॑म्। इन्द्रो॑ दे॒वाञ्छ॑म्ब॒रह॑त्य
आव॑त्। इन्द्रो॑ दे॒वाना॑मभवत्पु॒रो॒गाः। इन्द्रो॑ य॒ज्ञे ह॒विषा॑
वावृ॑धानः। वृ॒त्रतू॒र्नो अ॒भय॑ श॒र्म य॑सत्। यः स॒प्त सि॒न्धूः
रद॑धात्पृ॒थि॒व्याम्। यः स॒प्त लो॒कान॑कृ॒णो॒द्दिश॑श्च। इन्द्रो॑
ह॒विष्मा॒न्त्सग॑णो म॒रुद्भिः॑। वृ॒त्रतू॒र्नो य॒ज्ञमि॑होप॑ यासत्॥ २२॥

व॒वर्थ॑ वि॒त्स इन्द्र॑स्तुरायास्तु वृ॒त्रतूर्ये॑ वज्र॑बाहुः पृ॒थि॒व्यान्नी॑णिं च॥ [३]

इन्द्र॑स्तर॒स्वान॑भिमाति॒हो॒ग्रः। हि॒र॑ण्यवाशीरि॒षिरः॑ सु॒व॒र॒षाः।
तस्य॑ व॒य॑ सु॒म॒तौ य॒ज्ञिय॑स्य। अपि॑ भ॒द्रे सौ॒म॒न॒से स्या॑म।
हि॒र॑ण्यव॒र्णो अ॒भय॑ कृ॒णोतु॑। अ॒भि॒मा॒ति॒हेन्द्रः॑ पृ॒त॒ना॒सु जि॒ष्णुः।
स नः॑ श॒र्म त्रि॒व॒रूथं॑ वि य॑सत्। यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑

नः। इन्द्रं स्तुहि वज्रिणं स्तोमपृष्ठम्। पुरोडाशस्य जुषतां
हविर्नः॥२३॥

हत्वाभिमातीः पृतनाः सहस्वान्। अथाभयं कृणुहि
विश्वतो नः। स्तुहि शूरं वज्रिणमप्रतीतम्। अभिमातिहर्नं
पुरुहूतमिन्द्रम्। य एक इच्छतपतिर्जनैषु। तस्मा इन्द्राय
हविरा जुहोत। इन्द्रो देवानामधिपाः पुरोहितः। दिशां
पतिरभवद्वाजिनीवान्। अभिमातिहा तविषस्तुविष्मान्।
अस्मभ्यं चित्रं वृषणं रयिन्दात्॥२४॥

य इमे द्यावापृथिवी महित्वा। बलेनादहदभिमातिहेन्द्रः।
स नो हविः प्रति गृभ्णातु रातये। देवानां देवो निधिपा
नो अव्यात्। अनवस्ते रथं वृष्णे यत्ते। इन्द्रस्य नु
वीर्याण्यहन्नहिम्। इन्द्रो यातोऽवसितस्य राजा। शमस्य च
शृङ्गिणो वज्रबाहुः। सेदु राजा क्षेति चर्षणीनाम्। अरान्न
नेमिः परि ता बभूव॥२५॥

अभि सिध्मो अंजिगादस्य शत्रून्। वितिग्मेनं वृषभेणा
पुरोभेत्। सं वज्रेणासृजद्वृत्रमिन्द्रः। प्र स्वां मतिमतिरच्छाशदानः।
विष्णुं देवं वरुणमृतये भगम्। मेदसा देवा वपया यजध्वम्।
ता नो यज्ञमागतं विश्वधेना। प्रजावदस्मे द्रविणेह धत्तम्।
मेदसा देवा वपया यजध्वम्। विष्णुं च देवं वरुणं च
रातिम्॥२६॥

ता नो अमी॑वा अप॒ बाध॑मानौ। इ॒मं य॒ज्ञं जु॒षमा॑णावुपेतम्।
 विष्णू॑वरुणा यु॒वम॑ध्व॒राय॑ नः। वि॒शे जना॑य॒ महि॑ शर्म
 यच्छ॑तम्। दी॒र्घप्र॑य॒ञ्चू ह॒विषा॑ वृ॒धाना॑। ज्योति॑षा-
 ऽरा॑तीर्द॒हत॑न्तमा॑सि। ययो॒रोज॑सा स्क्व॒भि॒ता रजा॑सि।
 वी॒र्ये॑भिर्वी॒रत॑मा शवि॑ष्ठा। याऽप॒त्ये ते॒ अप्र॑तीत्ता॒ सहो॑भिः।
 विष्णू॑ अ॒गन्व॑रुणा पू॒र्वहू॑तौ॥२७॥

विष्णू॑वरुणाव॒भि॒शस्ति॑पावा॑म्। दे॒वा य॑जन्त ह॒विषा॑ घृ॒तेन॑।
 अपा॑मी॒वा॑ सेध॒त॑ र॒क्षस॑श्च। अथा॑धत्तं यज॑मानाय॒ शं
 योः। अ॒हो॒मुचा॑ वृष॒भा सु॑प्रतू॒र्ती। दे॒वाना॑ दे॒वत॑मा शचि॑ष्ठा।
 विष्णू॑वरुणा॒ प्रति॑हर्य॒तन्नः॑। इ॒दं नरा॑ प्रय॑तमू॒तये॑ ह॒विः। म॒ही नु
 द्यावा॑पृथि॒वी इ॒ह ज्ये॑ष्ठे। रु॒चा भ॑वता॑ शुचय॑द्वि॒र॒कैः॥२८॥

यथ्सी॑ वरि॑ष्ठे बृ॒हती॑ वि॒मि॒न्वन्। नृ॒व॒द्भ्यो॒क्षा प॑प्रथा॒नेभि॑रेवैः।
 प्र॒पूर्व॑जे पि॒तरा॑ नव्य॑सीभिः। गी॒र्भिः कृ॑णुध्व॒सद॑ने ऋ॒तस्य॑।
 आ नो॑ द्यावापृथि॒वी दै॒व्येन॑। जने॑न या॒तं महि॑ वा॒ वरू॑थम्।
 स इ॒थ्स॒वपा॑ भुव॑नेष्वा॒स। य इ॒मे द्यावा॑पृथि॒वी ज॒जान॑। उ॒र्वी
 ग॑भी॒रे रज॑सी सु॒मेकै॑। अ॒व॒शे धी॒रः श॒च्या॒ समै॑रत्॥२९॥

भूरि॑ द्वे अच॑रन्ती चर॑न्तम्। प॒द्वन्तं॒ गर्भ॑म॒पदी॑दधाते। नित्यं॑
 न सू॒नुं पि॒त्रोरु॑प॒स्थे। तं पि॑पृत॑ रोद॒सी स॒त्यवा॑चम्। इ॒दं
 द्यावा॑पृथि॒वी स॒त्यम॑स्तु। पि॒त॒र्मा॒तर्य॑दि॒होप॑ ब्रुवे वा॑म्। भू॒तं
 दे॒वाना॑म॒व॒मे अ॒वो॑भिः। वि॒द्यामे॑षं वृ॒जनं॑ जी॒रदा॑नुम्। उ॒र्वी

पृथ्वी ब॑हुले दू॒रे अ॑न्ते। उप॑ ब्रुवे नम॑सा य॒ज्ञे अ॒स्मिन्।
 दधा॑ते ये सु॒भगे॑ सुप्र॒तूर्ती॑। द्यावा॒ रक्ष॑तं पृथि॒वी नो॒ अभ्वा॑त्।
 या जा॒ता ओष॑धयोऽति॒ विश्वाः॑ परि॒ष्ठाः। या ओष॑धयः
 सोम॑राजीरश्वाव॒ती॒ सोम॑व॒तीम्। ओष॑धीरिति॒ मातरो॑ऽन्या
 वो॑ अ॒न्याम॑वतु॥ ३०॥

हवि॑र्नो दा॒द्भूव॑ रा॒तिं पूर्वा॑हूताव॒र्कैर॑रद॒स्मिन्प॒ञ्च च॥ [४]

शुचि॑ नु स्तोम॒ः श॒जथ॑द्वृत्रम्। उ॒भा वा॑मिन्द्रा॒ग्नी प्र
 च॑र॒षणि॑भ्यः। आ वृ॒त्रह॑णा गी॒र्भिर्वि॑प्रः। ब्रह्म॑णस्पते॒ त्वम॒स्य
 य॒न्ता। सू॒क्तस्य॑ बोधि॒ तन॑यं च जि॒न्वा। विश्वं॑ तद्भू॒द्रं
 यद॑वन्ति॒ देवाः॑। बृ॒हद्व॑देम वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑। स ई॑
 स॒त्येभिः॑ स॒खिभिः॑ शुच॑द्भिः। गो॒धाय॑सं वि॒धन॑सैर॒तर्द॑त्।
 ब्रह्म॑णस्पति॒र्वृष॑भिर्व॒राहैः॑॥ ३१॥

घ॒र्मस्व॑देभि॒र्द्रवि॑णं॒ व्या॑नट्। ब्रह्म॑णस्पते॒रभव॑द्यथाव॒शम्।
 स॒त्यो म॒न्युर्म॑हि कर्मा॑ करिष्य॒तः। यो गा॑ उ॒दाज॒त्स दि॒वे
 वि॒ चा॑भजत्। म॒हीव॑ री॒तिः श॑व॒सा सर॑त्पृथ॒क्। इ॒न्धा॒नो
 अ॒ग्निं व॑नवद्वनुष्य॒तः। कृ॒तब्र॑ह्मा शूशुव॒द्रात॑ह॒व्य इ॒त्। जा॒तेन॑
 जा॒तम॑ति॒सृ॒त्र सृ॑सते। यं यं यु॒जं कृ॑णुते ब्रह्म॑णस्पतिः।
 ब्रह्म॑णस्पते सु॒यम॑स्य वि॒श्वहा॑॥ ३२॥

रा॒यः स्या॑म र॒थ्यो वि॑व॒स्वतः॑। वी॒रेषु॑ वी॒रा॑ सोम॑पृ॒ष्ठि न॒स्त्वम्।
 यदी॑शा॒नो ब्रह्म॑णा॒ वेषि॑ मे॒ हव॑म। स इ॒ज्जन॑ेन॒ स वि॒शा स

जन्मना। स पुत्रैर्वाजं भरते धना नृभिः। देवानां यः पितरमा
 विवांसति। श्रद्धामना हविषा ब्रह्मणस्पतिम्। यास्ते पूषन्नावो
 अन्तः। शुक्रं ते अन्यत्पूषेमा आशाः। प्रपथे पथामजनिष्ट
 पूषा॥ ३३॥

प्रपथे दिवः प्रपथे पृथिव्याः। उभे अभि प्रियतमे सुधस्थे।
 आ च परा च चरति प्रजानन्। पूषा सुबन्धुर्दिव आ
 पृथिव्याः। इडस्पतिर्मघवा दस्मवर्चाः। तं देवासो अददुः
 सूर्यायै। कामेन कृतं तवसः स्वश्चम्। अजाऽश्वः पशुपा
 वाजबस्त्यः। धियं जिन्वो विश्वे भुवने अर्पितः। अष्टा पूषा
 शिथिरामुद्वरीवृजत्॥ ३४॥

सञ्चक्षाणो भुवना देव ईयते। शुची वो हव्या मरुतः शुचीनाम्।
 शुचिं हिनोम्यध्वरं शुचिभ्यः। ऋतेन सत्यमृतसाप आयन्।
 शुचिजन्मानः शुचयः पावकाः। प्र चित्रमर्कं गृणते तुराय।
 मारुताय स्वतवसे भरध्वम्। ये सहांसि सहसा सहन्ते।
 रेजन्ते अग्रे पृथिवी मखेभ्यः। असेष्वा मरुतः खादयो
 वः॥ ३५॥

वक्षः सुरुक्मा उप शिश्रियाणाः। वि विद्युतो न वृष्टिर्भी
 रुचानाः। अनु स्वधामायुधैर्यच्छमानाः। या वः शर्म
 शशमानाय सन्ति। त्रिधातूनि दाशुषे यच्छताधि। अस्मभ्यं
 तानि मरुतो वियन्त। रयिं नो धत्त वृषणः सुवीरम्। इमे

तुरं मरुतो॑ रामयन्ति। इ॒मे सह॑ः सह॑सु॒ आ न॑मन्ति। इ॒मे
श॑सं॒ वनु॑ष्यतो नि पा॑न्ति॥३६॥

गुरु॑द्वेषो अर॑रुषे दधन्ति। अ॒रा इ॒वेदच॑रमा॒ अहे॑व। प्रप्र॑
जायन्ते॒ अक॑वा॒ महो॑भिः। पृ॒श्नैः पु॒त्रा उ॑प॒मासो॒ रभि॑ष्ठाः।
स्वया॑ म॒त्या म॒रुतः॑ सं मि॑मिक्षुः। अनु॑ ते दायि॒ मह इ॑न्द्रि॒याय॑।
स॒त्रा ते॒ विश्व॑मनु॒ वृत्र॑हत्ये॑। अनु॑ क्ष॒त्रमनु॒ सहो॑ यजत्र। इन्द्र॑
दे॒वेभि॑रनु॒ ते नृ॑षह्ये॑। य इन्द्र॑ शु॒ष्मो म॑घवन्ते॒ अस्ति॑॥३७॥

शि॒क्षा सखि॑भ्यः पुरु॒हूत॒ नृभ्यः॑। त्व॑ हि दृ॒ढा म॑घवन्विचे॒ताः।
अपा॑वृधि॒ परिवृ॑तिं न राधः॑। इन्द्रो॑ राजा॒ जग॑तश्च॒रष॑णीनाम्।
अधि॑क्षमि॒ विषु॑रूपं यदस्ति॑। ततो॑ ददातु दा॒शुषे॑ वसू॒नि।
चोद॑द्राध॒ उप॑स्तुतश्चिद॒र्वाक्। तमु॑ष्टुहि॒ यो अ॑भिभू॒त्यो जाः॑।
व॒न्वन्न॑वातः पुरु॒हूत इन्द्रः॑। अषा॑ढमु॒ग्र॑ सह॑मानमा॒भिः॥३८॥

गी॒र्भिर्व॑र्ध वृष॒भं च॑रषणीनाम्। स्थू॒रस्य॑ रा॒यो बृ॑ह॒तो य ई॑शे॑।
तमु॑ ष्टवाम वि॒दथे॑ष्विन्द्र॒म॑। यो वा॒युना॒ जय॑ति॒ गोम॑तीषु। प्र
धृ॒ष्णुया॑ नयति॒ वस्यो॑ अच्छ॑। आ ते शु॒ष्मो वृष॑भ ए॒तु प॒श्चात्।
ओत्त॑राद॒धरा॑गा पु॒रस्ता॑त्। आ वि॒श्वतो॑ अ॒भिस॑मे॒त्वर्वा॑ङ्। इन्द्र॑
द्यु॒म्न॑ सु॒र्वव॑द्धेह्यस्मे॥३९॥

व॒राहैर्वि॑श्वहा॑जनिष्ट पृषोद्वरी॑वृजत्व॒बाद॑यो वः पा॒न्त्यस्त्या॑भिर्न॒व च॑॥ [५]

आ दे॒वो या॑तु सवि॒ता सु॒रत्नः॑। अ॒न्तरि॑क्ष॒प्रा वह॑मानो
अश्वैः॑। हस्ते॒ दधा॑नो॒ नर्या॑ पु॒रूणि॑। नि॒वेश॑यं च प्रसु॒व

च॒ भूम॑। अ॒भीवृ॑तं कृ॒शनैर्वि॒श्वरू॑पम्। हि॒र॒ण्यश॑म्यं यज॒तो
बृ॒हन्त॑म्। आ॒स्था॒द्रथ॑ꣳ सवि॒ता चि॒त्रभा॑नुः। कृ॒ष्णा र॒जाꣳसि॒
तवि॑षीं दधा॑नः। स॒घा नो दे॒वः स॑वि॒ता स॒वाय॑। आ
सा॑विष॒द्वसु॑पतिर्वसू॑नि॥४०॥

वि॒श्रय॑माणो अ॒म॒तिमु॒रूची॑म्। म॒र्त॒भोज॑न॒मध॑रासतेन।
वि॒जना॑ञ्छ्वा॒वाः शि॑तिपादो अ॒ख्यन्। रथ॑ꣳ हि॒र॒ण्यप्र॑उ॒गं
वह॑न्तः। श॒श्वद्वि॑शः सवि॒तुर्दे॒व्यस्य॑। उ॒प॒स्थे वि॒श्वा भु॑व॒नानि॑
त॒स्थुः। वि सु॑प॒र्णो अ॒न्तरि॑क्षा॒ण्यख्य॑त्। ग॒भीर॑वे॒पा अ॒सुरः
सु॒नी॒थः। कै॑दानीꣳ सूर्यः कश्चि॑केत। क॒त॒मान्द्याꣳ र॒श्मिर॒स्या
त॑तान॥४१॥

भगं धि॑यं वा॒जय॑न्तः पु॒र॒न्धिम्। नरा॒शꣳसो ग्रा॑स्पतिर्नो
अ॒व्यात्। आ ये वा॒मस्य॑ सङ्ग॒थे र॑यी॒णाम्। प्रि॒या दे॒वस्य॑
सवि॒तुः स्या॑म। आ नो वि॒श्वे अ॒स्क्रा॑गमन्तु दे॒वाः। मि॒त्रो
अ॒र्य॒मा वरु॑णः स॒जोषा॑ः। भुव॑न् यथा नो वि॒श्वे वृ॑धासः।
कर॑न्थसुषाहा वि॒थुरं न शवः॑। शं नो दे॒वा वि॒श्वदे॒वा भव॑न्तु।
शꣳ सर॑स्वती स॒ह धी॒भिर॑स्तु॥४२॥

शम॑भिषाचः शमु॑ रातिषाचः। शं नो दि॒व्याः पार्थि॑वाः
शं नो अ॒प्याः। ये स॑वि॒तुः स॒त्यस॑वस्य वि॒श्वे। मि॒त्रस्य॑
व्र॒ते वरु॑णस्य दे॒वाः। ते सौ॒भ॒गं वी॒रव॑द्भोम॒दप्रः॑। दधा॑तन्
द्रवि॑णं चि॒त्रम॒स्मे। अ॒ग्ने या॒हि द॒तृयं॑ वा॒रि॑षेण्यः। दे॒वाꣳ
अ॒च्छा ब्र॑ह्म॒कृता॑ गु॒णेन॑। सर॑स्वतीं म॒रुतो॑ अ॒श्विना॒पः। य॒क्षि

देवान्नल्लधेयाय विश्वान्॥४३॥

द्यौः पितृः पृथिवि मातरधुक्। अग्ने॑ भ्रातर्वसवो मृडता॑
नः। विश्वं॑ आदित्या अदिते स॒जोषाः॑। अ॒स्मभ्य॒ꣳ शर्म
बहुलं वि यन्त। विश्वे॑ देवाः शृणुतेमꣳ हव॑ मे। ये
अ॒न्तरिक्षे॑ य उप॒ द्यवि॑ ष्ठा। ये अ॒ग्निजिह्वा॑ उ॒त वा॒ यजत्राः॑।
आ॒सद्या॒स्मिन्ब॒र्हिषि॑ मादयध्वम्। आ वा॑ मित्रावरुणा
ह॒व्यजु॑ष्टिम्। नम॑सा देवा॒वव॑साऽऽववृ॒त्याम्॥४४॥

अ॒स्माकं॑ ब्रह्म॒ पृत॑नासु सहा अ॒स्माकम्। वृष्टि॑र्दिव्या सु॒पा॒रा।
यु॒वं वस्त्रा॑णि पी॒वसा॑ व॒साथे॑। यु॒वोरच्छि॑द्रा मन्त॑वो ह॒ सर्गाः॑।
अवा॑तिरत॒मनृ॑तानि॒ विश्वा॑। ऋ॒तेन॑ मित्रावरुणा सचेथे। तथ्सु
वा॑ मित्रावरुणा महि॒त्वम्। ई॒र्मा त॒स्थुषी॑रह॒भिर्दु॑दुहे। विश्वाः॑
पि॒न्वथ॒ स्वस॑रस्य॒ धेनाः॑। अनु॑ वा॒मेकः॑ प॒विरा॑ व॒वर्ति॥४५॥

यद्वꣳहि॑ष्ठ॒न्नाति॑ विदे॑ सु॒दानू। अ॒च्छि॑द्रꣳ शर्म॒ भुव॑नस्य
गो॒पा। ततो॑ नो मित्रावरुणाववीष्टम्। सि॒षास॑न्तो
जी॒गिवाꣳसः॑ स्याम। आ नो॑ मित्रावरुणा ह॒व्यदा॑तिम्।
घृ॒तैर्गव्यू॑तिमुक्षत॒मिडा॑भिः। प्रति॑ वा॒मत्र॒ वर॑मा जना॑य।
पृ॒णीत॑मु॒द्रो दि॒व्यस्य॒ चारोः॑। प्र बा॒हवा॑ सि॒सृतं॑ जी॒वसे॑ नः।
आ नो॒ गव्यू॑तिमुक्षतं घृ॒तेन॑॥४६॥

आ नो॒ जनै॑ श्रवयतं यु॒वाना। श्रु॒तं मे॑ मित्रावरुणा ह॒वेमा॑। इ॒मा
रु॒द्राय॑ स्थि॒रध॑न्वने गि॒रः। क्षि॒प्रेष॑वे दे॒वाय॑ स्व॒धाम्ने॑। अषा॑ढाय॒

सहमानाय मीढुषैः। तिग्मायुधाय भरता शृणोतन। त्वादत्तेभी
रुद्र शन्तमेभिः। शतं हिमां अशीय भेषजेभिः। व्यस्मद्वेषो
वितरं व्यहः। व्यमीवाश्चातयस्वा विषूचीः॥४७॥

अर्हन्विभर्षि मा नस्तोके। आ ते पितर्मरुता सुम्रमेतु। मा
नः सूर्यस्य सन्दृशो युयोथाः। अभि नो वीरो अर्वति क्षमेत।
प्र जायेमहि रुद्र प्रजाभिः। एवा बभ्रो वृषभ चेकितान।
यथा देव न हृणीषे न हंसि। हावन्श्रून् रुद्रेह बोधि।
बृहद्वदेम विदथे सुवीराः। परि णो रुद्रस्य हेतिः स्तुहि श्रुतम्।
मीढुष्टमारहन्विभर्षि। त्वमग्रे रुद्र आ वो राजानम्॥४८॥

वसूनि ततानास्तु विश्वान् ववृत्यां ववर्ति घृतेन विषूचीः श्रुतन्दे च॥ [६]

सूर्यो देवीमुषसं रोचमानामर्यः। न योषामभ्येति पश्चात्।
यत्रा नरो देवयन्तो युगानि। वितन्वते प्रति भद्राय भद्रम्।
भद्रा अश्वा हरितः सूर्यस्य। चित्रा एदग्वा अनुमाद्यासः।
नमस्यन्तो दिव आ पृष्ठमस्थुः। परि द्यावापृथिवी यन्ति
सद्यः। तत्सूर्यस्य देवत्वं तन्महित्वम्। मध्या कर्तोर्विततं
सञ्जभार॥४९॥

यदेदयुक्त हरितः सधस्थात्। आद्रात्री वासस्तनुते सिमस्मै।
तन्मित्रस्य वरुणस्याभिचक्षे। सूर्यो रूपं कृणुते द्यौरुपस्थे।
अनन्तमन्यद्रुशदस्य पाजः। कृष्णमन्यद्धरितः सं भरन्ति।
अद्या देवा उदिता सूर्यस्य। निरहंसः पिपृतान्निरवद्यात्।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्ताम्। अदितिः सिन्धुः पृथिवी उत
द्यौः॥५०॥

दिवो रुक्म उरुचक्षा उदेति। दूरे अर्थस्तरणिभ्राजमानः। नूनं
जनाः सूर्येण प्रसूताः। आयन्नर्थानि कृणवन्नपांसि। शं नो
भव चक्षसा शं नो अह्ना। शं भानुना शं हिमा शं घृणेन।
यथा शमस्मै शमसद्दुरोणे। तथ्सूर्य द्रविणं धेहि चित्रम्। चित्रं
देवानामुदगादनीकम्। चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः॥५१॥

आप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षम्। सूर्य आत्मा जगत्तस्तस्थुषश्च।
त्वष्टा दधत्तन्नस्तुरीपम्। त्वष्टा वीरं पिशङ्गरूपः।
दशेमन्त्वष्टुर्जनयन्त गर्भम्। अतन्द्रासो युवतयो बिभर्त्रम्।
तिग्मानीकः स्वयंशसं जनेषु। विरोचमानं परिषीन्नयन्ति।
आविष्ट्यो वर्धते चारुरासु। जिह्वानामूर्ध्वस्वयंशा
उपस्थे॥५२॥

उभे त्वष्टुर्बिभ्यतुर्जायमानात्। प्रतीचीं सिंहं प्रतिजोषयेते।
मित्रो जनान्प्र स मित्रा। अयं मित्रो नमस्यः सुशेवः। राजा
सुक्षत्रो अजनिष्ट वेधाः। तस्य वयं सुमतौ यज्ञियस्य। अपि
भद्रे सौमनसे स्याम। अनमीवास इडया मदन्तः। मितज्मवो
वरिमन्त्रा पृथिव्याः। आदित्यस्य व्रतमुपक्ष्यन्तः॥५३॥

वयं मित्रस्य सुमतौ स्याम। मित्रं न ईं शिम्या गोषु
गव्यवत्। स्वाधियो विदथे अफस्वजीजनन्। अरैजयतां
रोदसी पाजसा गिरा। प्रति प्रियं यजतं जनुषामवः। महां

आदित्यो नमसोपसद्यः। यातयज्जनो गृणते सुशेवः। तस्मा
एतत्पन्यतमाय जुष्टम्। अग्नौ मित्राय हविरा जुहोत। आ
वा२ रथो रोदसी बद्धधानः॥५४॥

हिरण्ययो वृषभिर्यात्वश्वैः। घृतवर्तनिः पविर्भीरुचानः। इषां
बोढा नृपतिर्वाजिनीवान्। स पंप्रथानो अभि पञ्च भूमं।
त्रिवन्धुरो मनसायातु युक्तः। विशो येन गच्छथो देवयन्तीः।
कुत्रा चिद्याममश्विना दधाना। स्वश्वा यशसाऽऽयातमर्वाक्।
दस्मा निधिं मधुमन्तं पिबाथः। वि वा२ रथो वध्वा
यादमानः॥५५॥

अन्ता दिवो बाधते वर्तनिभ्याम्। युवोः श्रियं परि योषावृणीत।
सूरो दुहिता परितक्मियायाम्। यद्वैवयन्तमवथः शचीभिः।
परिघ्न२ सवां मनावां वयोगाम्। यो हस्यवा२ रथिरावस्त
उस्माः। रथो युजानः परियाति वर्तिः। तेन नः शं योरुषसो
व्युष्टौ। न्यश्विना वहतं यज्ञे अस्मिन्। युवं भुज्युमवविद्ध२
समुद्रे॥५६॥

उदूहथुरणसो अस्त्रिधानैः। पतत्रिभिरश्रमैरव्यथिभिः।
द२सनाभिरश्विना पारयन्ता। अग्नीषोमा यो अद्य वाम्।
इदं वचः सपर्यति। तस्मै धत्त२ सुवीर्यम्। गवां पोष२
स्वश्वियम्। यो अग्नीषोमा हविषा सपर्यात्। देवद्रीचा मनसा
यो घृतेन। तस्य व्रत२ रक्षतं पातम२हंसः॥५७॥

वि॒शे जना॑य॒ महि॑ शर्म॑ यच्छ॒तम्। अ॒ग्नी॑षोमा॒ य
आहु॑तिम्। यो वां दा॒शाद्ध॑विष्कृ॒तिम्। स प्र॒जया॑ सु॒वीर्य॑म्।
वि॒श्वमायु॑र्व्य॒श्नव॑त्। अ॒ग्नी॑षोमा॒ चेति॑ तद्वी॒र्यं॑ वा॒म्।
यदमु॑ष्णीतमव॒सं पु॒णिङ्गोः॑। अवा॑तिर॒तं प्रथ॑यस्य॒ शेषः॑।
अवि॑न्द॒तं ज्योति॑रेकं॒ बहु॑भ्यः॑। अ॒ग्नी॑षोमावि॒मं सु
मेऽग्नी॑षोमा ह॒विषः॑ प्र॒स्थित॑स्य॥५८॥

ज॒भार॒ द्यौर॒ग्रेरु॒पस्थं॑ उप॒क्ष्यन्तो॑ ब॒द्धधा॑नो व॒ध्वा याद॑मानः॒ समु॒द्रेऽहं॑सुः प्र॒स्थित॑स्य॥—[७]

अ॒हम॑स्मि प्रथ॒मजा॑ ऋ॒तस्य॑। पूर्वं॑ दे॒वेभ्यो॑ अ॒मृत॑स्य॒
नाभिः॑। यो मा॒ ददा॑ति॒ स इदे॒व माऽऽवाः॑। अ॒हम॑न्नम॒न्न-
म॒दन्त॑म॒द्भि। पूर्वं॑म॒ग्रेरपि॑ द॒हत्य॑न्नम्। य॒त्तौ हा॑साते
अ॒हमु॑त्तरेषु॑। व्या॒त्तम॑स्य प॒शवः॑ सु॒जम्भ॑म्। प॒श्यन्ति॑ धी॒राः
प्रच॑रन्ति॒ पाकाः॑। जहा॑म्य॒न्यन्न॑ ज॒हाम्य॑न्यम्। अ॒हम॑न्नं
व॒शमि॑च्छ॒रामि॑॥५९॥

स॒मा॒नम॑र्थं॒ पर्ये॑मि भु॒ञ्जत्। को मा॑म॒न्नं म॒नुष्यो॑ दये॒त। प॒रा॒के
अ॒न्नं नि॑हि॒तं लो॒क ए॒तत्। वि॒श्वेर्दे॒वैः पि॒तृभिर्गु॑प्तम॒न्नम्।
यद॑द्यते॒ लुप्य॑ते॒ यत्प॑रोप्यते॑। श॒त॒त॒मी सा॑ त॒नूर्मे॑ बभू॒व।
म॒हान्तो॑ च॒रू संकृ॑द्गु॒धेन॑ प॒प्रौ। दि॒वं च॑ पृ॒श्निं पृ॒थि॒वीं च॑
सा॒कम्। तथ्स॑म्पि॒बन्तो॑ न मि॑नन्ति वे॒धसः॑। नैत॒द्भूयो॑ भव॑ति
नो क॒नीयः॑॥६०॥

अ॒न्नं प्रा॒णम॑न्नंम॒पान॑माहुः। अ॒न्नं मृ॒त्युं तमु॑ जी॒वातु॑माहुः।

अन्नं ब्रह्माणो जुरसं वदन्ति। अन्नमाहुः प्रजननं प्रजानाम्।
मोघमन्नं विन्दते अप्रचेताः। सत्यं ब्रवीमि वध इत्थं तस्य।
नार्यमणं पुष्यति नो सखायम्। केवलाघो भवति केवलादी।
अहं मेघः स्तनयन्वर्षन्नस्मि। मामदन्त्यहमद्व्यन्यान्॥६१॥

अहं सदमृतो भवामि। मदादित्या अधि सर्वे तपन्ति।
देवीं वाचमजनयन्तु यद्वाग्वदन्ती। अनुन्तामन्तादधि निर्मितां
महीम्। यस्यां देवा अदधुर्भोजनानि। एकाक्षरां द्विपदां
षट्पदां च। वाचं देवा उप जीवन्ति विश्वे। वाचं देवा उप
जीवन्ति विश्वे। वाचं गन्धर्वाः पशवो मनुष्याः। वाचीमा विश्वा
भुवनान्यर्पिता॥६२॥

सा नो हवं जुषतामिन्द्रपत्नी। वागक्षरं प्रथमजा ऋतस्य।
वेदानां माताऽमृतस्य नाभिः। सा नो जुषाणोप यज्ञमागात्।
अवन्ती देवी सुहवा मे अस्तु। यामृषयो मन्त्रकृतो
मनीषिणः। अन्वैच्छं देवास्तपसा श्रमेण। तान्देवीं वाचं
हविषा यजामहे। सा नो दधातु सुकृतस्य लोके। चत्वारि
वाक्परिमिता पदानि॥६३॥

तानि विदुर्ब्राह्मणा ये मनीषिणः। गुहा त्रीणि निहिता
नेङ्गयन्ति। तुरीयं वाचो मनुष्या वदन्ति। श्रद्धयाऽग्निः
समिध्यते। श्रद्धया विन्दते हविः। श्रद्धां भगस्य मूर्धनि।
वचसा वेदयामसि। प्रियं श्रद्धे ददतः। प्रियं श्रद्धे

दिदांसतः। प्रियं भोजेषु यज्वंसु॥६४॥

इदं म उदितं कृधि। यथा देवा असुरेषु। श्रद्धामुग्रेषु चक्रिरे।
एवं भोजेषु यज्वंसु। अस्माकमुदितं कृधि। श्रद्धां देवा
यजमानाः। वायुगोपा उपांसते। श्रद्धां हृदय्ययाऽऽकूत्या।
श्रद्धया हूयते हविः। श्रद्धां प्रातरह्वामहे॥६५॥

श्रद्धां मध्यन्दिनं परि। श्रद्धां सूर्यस्य निमृचि। श्रद्धे
श्रद्धापयेह मा। श्रद्धा देवानधि वस्ते। श्रद्धा विश्वमिदं
जगत्। श्रद्धां कामस्य मातरम्। हविषां वर्धयामसि। ब्रह्म
जज्ञानं प्रथमं पुरस्तात्। वि सीमतः सुरुचौ वेन आवः। स
बुधिया उप मा अस्य विष्ठाः॥६६॥

सुतश्च योनिमसंतश्च विवः। पिता विराजामृषभो रयीणाम्।
अन्तरिक्षं विश्वरूप आविवेश। तमर्कैरभ्यर्चन्ति वत्सम्। ब्रह्म
सन्तं ब्रह्मणा वर्धयन्तः। ब्रह्म देवानंजनयत्। ब्रह्म विश्वमिदं
जगत्। ब्रह्मणः क्षत्रं निर्मितम्। ब्रह्म ब्राह्मण आत्मना।
अन्तरस्मिन्निमे लोकाः॥६७॥

अन्तर्विश्वमिदं जगत्। ब्रह्मैव भूतानां ज्येष्ठम्। तेन कौऽरहति
स्पर्धितुम्। ब्रह्मन्देवास्त्रयस्त्रिंशत्। ब्रह्मन्निन्द्रप्रजापती। ब्रह्मन्
ह विश्वा भूतानि। नावीवान्तः समाहिता। चतस्र आशाः
प्रचरन्त्वग्नयः। इमं नो यज्ञं नयतु प्रजानन्। घृतं पिन्वन्नजरं
सुवीरम्॥६८॥

ब्रह्मं स॒मिद्ध॑व॒त्याहु॑तीनाम्। आ गावो॑ अ॒ग्नन्नु॑त भ॒द्रम॑क्रन्।
सीद॑न्तु गो॒ष्ठे र॒णय॑न्त्व॒स्मे। प्र॒जाव॑तीः पुरु॒रूपा॑ इ॒ह स्युः॑।
इन्द्रा॑य पूर्वीरुषसो दुहा॑नाः। इन्द्रो॑ यज्व॑ने पृण॒ते च॑ शिक्षति।
उपे॑द्व॒दाति॒ न स्वं मु॑षायति। भूयो॑भूयो र॒यिमि॑दस्य व॒र्धय॑न्।
अभि॑न्ने खि॒ल्ले नि द॑धाति देव॒युम्। न ता न॑शन्ति॒ न ता
अवा॑॥६९॥

गावो॑ भगो॒ गाव॒ इन्द्रो॑ मे अच्छात्। गावः॑ सोम॑स्य प्रथ॒मस्य॑
भ॒क्षः। इ॒मा या गावः॑ सज॑नासु इन्द्रः॑। इच्छा॑मीद्धृदा
मन॑सा चि॒दिन्द्र॑म्। यूयं॑ गावो मेदयथा कृ॒शं चि॑त्। अ॒श्लीलं
चि॑त्कृणुथा सुप्रती॑कम्। भ॒द्रं गृ॑हं कृ॒णुथ॑ भद्रवाचः। बृह॑द्वो
वयं॑ उच्यते स॒भासु॑। प्र॒जाव॑तीः सू॒यव॑सः॒ रि॒शन्तीः॑। शुद्धा
अ॒पः सु॑प्रपा॒णे पि॑बन्तीः। मा वः॑ स्तेन ई॒शत॒ माऽघ॑श॒सः।
परि॑ वो हे॒ती रु॒द्रस्य॑ वृ॒ज्यात्। उपे॑दमु॒पप॑र्चनम्। आ॒सु
गोषू॑प॒पृच्य॑ताम्। उप॑र्षभस्य॒ रेत॑सि। उपै॑न्द्र॒ तव॑ वी॒र्ये॑॥७०॥

च॒रामि॑ कर्नीयोऽन्यान्पि॑ता प॒दानि॑ यज्व॑सु हवामहे वि॒ष्टा लो॒काः सु॒वीर॑मवा॒ पि॑बन्तीः
षट्॥

[८]

ता सूर्या॑चन्द्र॒मसा॑ विश्व॒भृत्त॑मा म॒हत्। तेजो॑ वसु॒मद्रा॑जतो
दि॒वि। सामा॑त्माना चरतः सामचा॒रिणा॑। ययो॑र्व्र॒तं न म॒मे जा॑तु
दे॒वयोः॑। उ॒भाव॑न्तौ परि॑ यात अ॒म्या। दि॒वो न र॒श्मीऽस्त॑नुतो
व्य॑र्णवे। उ॒भा भु॑व॒न्ती भु॑व॒ना क॒विक्र॑तू। सूर्या॑ न च॒न्द्रा

चरतो ह॒ताम॑ती। पतीं॑ द्युम॒द्वि॑श्व॒विदा॑ उ॒भा दि॒वः। सूर्या॑ उ॒भा
च॒न्द्रम॑सा विचक्षणा॥ ७१॥

वि॒श्ववा॑रा वरिवो॒भा वरे॑ण्या। ता नो॑ऽवतं मति॒मन्ता॒ महि॑व्रता।
वि॒श्वव॑परी प्र॒तर॑णा तर॒न्ता। सुव॒र्विदा॑ दृ॒शये॑ भूरि॑रश्मी।
सूर्या॑ हि च॒न्द्रा वसु॑ त्वे॒षद॑र्शता। म॒न॒स्विनो॑भानु॒चर॑तोनु
सन्दि॒वम्। अ॒स्य श्रवो॑ न॒द्यः स॒प्त बि॑भ्रति। द्यावा॑ क्षामा॑ पृथि॒वी
द॑र्शतं वपुः। अ॒स्मे सूर्या॑च॒न्द्रम॑साऽभि॒चक्षे॑। श्रद्धे॑कमिन्द्र
चरतो विचर्तु॑रम्॥ ७२॥

पूर्वा॒परं च॑रतो मा॒ययै॑तौ। शिशू॑ क्रीड॑न्तौ परि॑ यातो अध्व॒रम्।
विश्वा॑न्य॒न्यो भुव॑नाऽभि॒ चष्टे॑। ऋतू॑न॒न्यो वि॒दध॑ञ्जायते पुनः॑।
हि॒र॒ण्यव॑र्णाः शुच॑यः पाव॒का यासा॑ः राजा॑। यासा॑ दे॒वाः
शि॒वेन॑ मा॒ चक्षु॑षा पश्यत। आपो॑ भ॒द्रा आदि॑त्य॒श्यामि॑।
नास॑दासी॒न्नो सदा॑सीत्त॒दानी॑म्। नासी॒द्रजो॑ नो व्यो॒मा प॒रो
यत्। किमा॑व॒रीवः॒ कुह॑ कस्य॒ शर्म॑न्॥ ७३॥

अम्भः॒ किमा॑सी॒द्गहनं॑ गभी॒रम्। न मृ॒त्युर॒मृतं॑ तर्हि॒ ना।
रात्रि॑या॒ अहं॑ आसीत्प्र॒केतः॑। आनी॑दवा॒तः स्व॒धया॒ तदे॑कम्।
तस्मा॑द्धा॒न्यं न प॒रः किञ्च॒नास॑। तम॑ आसी॒त्तम॑सा गूढम॒ग्रे
प्र॒के॒तम्। स॒लि॒लः सर्व॑मा इ॒दम्। तुच्छे॑ना॒भ्वपि॑हितं
यदासी॑त्। तम॑स॒स्तन्म॑हिना जा॒य॒तैक॑म्। काम॑स्तद॒ग्रे
सम॑वर्त॒ताधि॑॥ ७४॥

मन॑सो॒ रेतः॑ प्रथ॒मं यदा॑सीत्। स॒तो बन्धु॑मस॑ति॒ निर॑विन्दन्।
 हृदि॑ प्र॒तीष्या॑ क॒वयो॑ मनी॒षा। ति॒रश्ची॑नो॒ वित॑तो
 र॒श्मिरे॑षाम्। अधः॑ स्वि॒दासी॑(३)दुपरि॑ स्वि॒दासी॑(३)त्।
 रे॒तोधा॑ आ॒सन्महि॑मान॑ आसन्। स्व॒धा अ॒वस्ता॑त्प्रय॑तिः
 प॒रस्ता॑त्। को अ॒द्धा वैद॑ क इ॒ह प्र वो॑चत्। कु॒त आजा॑ता
 कु॒त इ॒यं विसृ॑ष्टिः। अ॒र्वाग्दे॒वा अ॒स्य विस॑र्जनाय॥ ७५॥

अथा॒ को वैद॑ यत॑ आब॒भूव॑। इ॒यं विसृ॑ष्टि॒र्यत॑ आब॒भूव॑।
 यदि॑ वा द॒धे यदि॑ वा॒ न। यो अ॒स्याध्य॑क्षः पर॒मे व्यो॑मन्।
 सो अ॒ङ्ग वैद॑ यदि॑ वा॒ न वेद॑। कि॒ं स्वि॒द्वन॑ङ्क उ॒ स वृ॑क्ष
 आ॑सीत्। यतो॒ द्यावा॑पृथि॒वी नि॑ष्टत॒क्षुः। मनी॑षिणो॒ मन॑सा
 पृ॒च्छते॑दु॒तत्। यद॒ध्यति॑ष्ठ॒द्भुव॑नानि धा॒रयन्॑। ब्रह्म॒ वनं॑ ब्रह्म॒ स
 वृ॑क्ष आ॑सीत्॥ ७६॥

यतो॒ द्यावा॑पृथि॒वी नि॑ष्टत॒क्षुः। मनी॑षिणो॒ मन॑सा॒ विब्र॑वीमि वः।
 ब्रह्मा॒ध्यति॑ष्ठ॒द्भुव॑नानि धा॒रयन्॑। प्रा॒तर॒ग्निं प्रा॒तरि॑न्द्रं॒ हवाम॑हे।
 प्रा॒तर्मि॒त्रावरु॑णा प्रा॒तर॒श्विना॑। प्रा॒तर्भगं॑ पू॒षणं॑ ब्रह्म॑ण॒स्पति॑म्।
 प्रा॒तः सोम॑मु॒त रु॒द्रं हु॑वेम। प्रा॒तर्जितं॑ भग॑मु॒ग्रं हु॑वेम। व॒यं
 पु॒त्रमदि॑ते॒र्यो वि॑ध॒र्ता। आ॒ध्रश्चि॒द्यं मन्य॑मानस्तु॒रश्चित्॥ ७७॥

राजा॑ चि॒द्यं भगं॑ भ॒क्षीत्या॑हं। भग॑ प्रणे॑तु॒र्भग॑ सत्य॑राधः। भगे॒मां
 धिय॑मुद॑व दद॑न्नः। भग॑ प्र णो॑ जनय॒ गोभि॑र॒श्वैः। भग॑ प्र
 नृभि॑र्नृ॒वन्तः स्या॑म। उ॒तेदा॑नीं भग॑वन्तः स्या॑म। उ॒त प्र॑पि॒त्व

उ॒त म॒ध्ये अ॒ह्ना॑म्। उ॒तोदि॑ता म॒घव॑न्त्सूर्य॑स्य। व॒यं दे॒वाना॑ं
सु॒म॒तौ स्या॑म। भ॒ग ए॒व भ॒ग॒वा॑ं अस्तु दे॒वाः॥७८॥

तेन॑ व॒यं भ॒ग॒वन्तः॑ स्याम। तं त्वा॑ भ॒ग॒ सर्व॑ इ॒ज्जो॑हवीमि। स
नो॑ भ॒ग पु॒र ए॒ता भ॑वे॒ह। स॒म॒ध्व॒रायो॒षसो॑ नमन्त। द॒धि॒क्रा॒वे॒व
शु॒च॑ये प॒दाय॑। अ॒र्वा॒ची॒नं व॑सु॒विदं॑ भ॒ग॑ नः। रथ॑मि॒वाश्वा॑
वा॒जिन॑ आव॑हन्तु। अ॒श्वा॒वती॒र्गोम॑तीर्न उ॒षासः॑। वी॒र॒व॑तीः
सद॑मुच्छ॒न्तु भ॒द्राः। घृ॒तं दु॒हा॑ना वि॒श्वतः॑ प्र॒पी॑नाः। यू॒यं पा॑त
स्व॒स्ति॒भिः सदा॑ नः॥७९॥

वि॒च॒क्ष॒णा वि॑च॒तुर॑ं शर्म॒त्रधि॑ वि॒स॒र्ज॑नाय॒ ब्रह्म॑ वनं ब्रह्म स वृ॒क्ष आ॑सीत्तुर॒श्चि॒दे॒वाः प्र॒पी॑ना
एकं॑ च॥—[९] पी॒वो॒न्ना॒न्ते शु॒क्रासः॑ सोमो॑ धे॒नुमि॒न्द्र॒स्तर॑स्वा॒ञ्छुचि॑मा दे॒वो या॑तु सूर्यो॑
दे॒वीम॒हम॑स्मि॒ ता सूर्या॑चन्द्र॒मसा॑ नव॑॥९॥

पी॒वो॒न्ना॒मग्ने॑ त्वं पा॑रयानाधृष्यः शुचिं॑ नु वि॒श्रय॑माणो दि॒वो रु॒क्मोऽन्नं॑ प्रा॒णम॑न्त॒न्ता
सूर्या॑चन्द्र॒मसा॑ नव॑सप्ततिः॥७९॥

पी॒वो॒न्ना॒ यू॒यं पा॑त स्व॒स्ति॒भिः सदा॑ नः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके

अष्टमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टकम् ३ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

अ॒ग्निर्नः॑ पा॒तु कृ॒त्तिकाः॑। नक्ष॑त्रं दे॒वमिन्द्रि॑यम्। इ॒दमा॑सां
विच॑क्ष॒णम्। ह॒विरा॒सं जु॑होत॒न। यस्य॑ भा॒न्ति र॒श्मयो॑ यस्य॑
के॒तवः॑। यस्ये॒मा वि॒श्वा भु॑व॒नानि॑ सर्वा॑। स कृ॒त्तिका॑भि॒र॒भिसं॑वसा॒नः। अ॒ग्निर्नो॑ दे॒वः सु॑वि॒ते द॑धातु। प्र॒जाप॑ते रोहि॒णी
वे॒तु प॒त्नी। वि॒श्वरू॑पा बृ॒हती चि॒त्रभा॑नुः॥१॥

सा नो॑ य॒ज्ञस्य॑ सु॒वि॒ते द॑धातु। यथा॑ जी॒वेम॑ श॒रदः॑ सर्वा॑राः।
रोहि॑णी दे॒व्युद॑गात्पु॒रस्ता॑त्। वि॒श्वा रू॒पाणि॑ प्रति॒मोद॑माना।
प्र॒जाप॑ति॒ः ह॒विषा॑ वर्ध॒यन्ती॑। प्रि॒या दे॒वाना॑मुप॒यातु॑ य॒ज्ञम्।
सोमो॑ रा॒जा मृ॑गशी॒र्षेण॑ आ॒गन्। शि॒वं नक्ष॑त्रं प्रि॒यम॑स्य॒ धाम॑।
आ॒प्याय॑मानो बहु॒धा जने॑षु। रे॒तः प्र॒जां यज॑माने दधातु॥२॥

यत्ते॒ नक्ष॑त्रं मृ॒गशी॒र्षम॑स्ति। प्रि॒यः रा॑जन् प्रि॒यत॑मं
प्रि॒याणा॑म्। तस्मै॑ ते सोम ह॒विषा॑ वि॒धेम। शं न॑ ए॒धि द्वि॒पदे॑
शं चतु॑ष्पदे। आ॒र्द्रया॑ रु॒द्रः प्रथ॑मा न ए॒ति। श्रेष्ठो॑ दे॒वाना॑
पति॑रघ्नि॒याना॑म्। नक्ष॑त्रमस्य ह॒विषा॑ वि॒धेम। मा नः॑ प्र॒जाः
री॑रिष॒न्मोत॑ वी॒रान्। हे॒ती रु॒द्रस्य॑ परि॑ णो वृ॒णक्तु॑। आ॒र्द्रा
नक्ष॑त्रं जुष॒ताः ह॒विर्नः॑॥३॥

प्रमुञ्चमानौ दुरितानि विश्वा। अपाघशः सन्नुदतामरातिम्।
 पुनर्नो देव्यदितिः स्पृणोतु। पुनर्वसू नः पुनरेतां यज्ञम्। पुनर्नो
 देवा अभियन्तु सर्वे। पुनः पुनर्वो हविषा यजामः। एवा
 न देव्यदितिरनर्वा। विश्वस्य भर्त्री जगतः प्रतिष्ठा। पुनर्वसू
 हविषा वर्धयन्ती। प्रियं देवानामप्येतु पार्थः॥४॥

बृहस्पतिः प्रथमं जायमानः। तिष्यं नक्षत्रमभि सम्बभूव। श्रेष्ठो
 देवानां पृतनासु जिष्णुः। दिशोऽनु सर्वा अभयं नो अस्तु।
 तिष्यः पुरस्तादुत मध्यतो नः। बृहस्पतिर्नः परि पातु पश्चात्।
 बार्धेतां द्वेषो अभयं कृणुताम्। सुवीर्यस्य पतयः स्याम। इदं
 सर्पेभ्यो हविरस्तु जुष्टम्। आश्रेषा येषामनुयन्ति चेतः॥५॥

ये अन्तरिक्षं पृथिवीं क्षियन्ति। ते नः सर्पासो हवमागमिष्ठाः।
 ये रोचने सूर्यस्यापि सर्पाः। ये दिवं देवीमनु सञ्चरन्ति।
 येषामाश्रेषा अनुयन्ति कामम्। तेभ्यः सर्पेभ्यो मधुमञ्जुहोमि।
 उपहृताः पितरो ये मघासु। मनोजवसः सुकृतः सुकृत्याः। ते
 नो नक्षत्रे हवमागमिष्ठाः। स्वधाभिर्यज्ञं प्रयतं जुषन्ताम्॥६॥

ये अग्निदग्धा येऽनग्निदग्धाः। येऽमुं लोकं पितरः क्षियन्ति।
 याश्च विद्म याश्च उ च न प्रविद्म। मघासु यज्ञं
 सुकृतं जुषन्ताम्। गवां पतिः फल्गुनीनामसि त्वम्।
 तदर्यमन्वरुणमित्र चारुं। तं त्वा वयं सनितारं
 सनीनाम्। जीवा जीवन्तमुप संविशेम। येनेमा विश्वा

भुव॑नानि सज्जि॑ता। यस्य॑ दे॒वा अ॑नु सं॒ यन्ति॒ चेतः॑॥७॥

अ॒र्य॒मा रा॒जाऽज॒र॒स्तुवि॑ष्मान्। फल्गु॑नीनामृष॒भो रौर॑वीति।
श्रेष्ठो॑ दे॒वानां॑ भ॒गवो॑ भ॒गासि॑। तत्त्वा॑ वि॒दुः फल्गु॑नीस्तस्य॑
वि॒त्तात्। अ॒स्मभ्यं॑ क्ष॒त्रम॒जर॑ꣳ सु॒वीर्य॑म्। गोम॑दश्व॒वदु॑प॒ सन्नु॑-
दे॒ह। भ॒गो ह दा॑ता भ॒ग इ॒त्प्रदा॑ता। भ॒गो दे॒वीः फल्गु॑नीरा
वि॒वेश। भ॒गस्ये॑त्तं प्र॒स॒वं ग॑मेम। यत्र॑ दे॒वैः स॑ध॒मादं॑ म॒देम॑॥८॥

आया॑तु दे॒वः स॑वि॒तोप॑यातु। हि॒र॒ण्यये॑न सुवृ॒ता र॑थेन। वह॑न्
हस्त॑ꣳ सु॒भगं॑ वि॒द्मना॑प॒सम्। प्र॒यच्छ॑न्तं प॒पु॒रिं पु॒ण्यम॑च्छं।
हस्तः॑ प्र॒यच्छ॑त्व॒मृतं॑ वसी॒यः। दक्षि॑णेन॒ प्रति॑गृ॒णीम॑ ए॒नत्।
दा॒ता॒र॑म॒द्य स॑वि॒ता वि॑दे॒य। यो नो॑ हस्ता॒य प्र॑सु॒वाति॑
य॒ज्ञम्। त्वष्टा॑ नक्ष॒त्रम॒भ्येति॑ चि॒त्राम्। सु॒भꣳ स॑सं यु॒वति॑ꣳ
रोच॑मानाम्॥९॥

नि॒वेश॑य॒न्नमृ॒तान्म॒र्त्याꣳश्च॑। रू॒पाणि॑ पि॒ꣳशन् भुव॑नानि
वि॒श्वा। तन्न॑स्त्वष्टा॒ तदु॑ चि॒त्रा वि॑च॒ष्टाम्। तन्नक्ष॑त्रं भूरि॒दा
अ॑स्तु॒ मह्य॑म्। तन्नः॑ प्र॒जां वी॑र॒वती॑ꣳ स॒नोतु॑। गोभि॑र्नो॒ अश्वैः॑
स॒म॑न॒क्तु य॒ज्ञम्। वा॒युर्नक्ष॑त्रम॒भ्येति॑ नि॒ष्ट्याम्। ति॒ग्मशृ॑ङ्गो
वृष॑भो रोरु॒वाणः। स॒मी॒रय॑न् भुव॑ना मा॒तरि॑श्वा। अप॒
द्वेषा॑ꣳसि नु॒दता॑म॒रातीः॑॥१०॥

तन्नो॑ वा॒युस्तदु॑ नि॒ष्ट्या शृ॑णोतु। तन्नक्ष॑त्रं भूरि॒दा अ॑स्तु
म॒ह्यम्। तन्नो॑ दे॒वासो॑ अ॒नु॒जान॑न्तु॒ काम॑म्। यथा॒ तरे॑म

दुरि॒तानि॒ विश्वा॑। दूर॒म॒स्मच्छ॑त्र॒वो य॒न्तु भी॒ताः। तदिन्द्रा॒ग्नी
कृ॑णुतां तद्विशा॑खे। तन्नो॑ दे॒वा अ॒नु॒म॒दन्तु॒ य॒ज्ञम्। प॒श्चात्
पु॒रस्ता॒दभ॑यं नो अ॒स्तु। नक्ष॑त्राणा॒मधि॑प॒त्नी वि॒शा॑खे।
श्रे॒ष्ठाविन्द्रा॒ग्नी भुव॑नस्य गो॒पौ॥११॥

विषू॑चः शत्रू॑नप॒ बाध॑मानौ। अप॒ क्षुधं॑ नुदता॒मरा॑तिम्। पूर्णा
प॒श्चादु॑त पूर्णा पु॒रस्ता॑त्। उ॒न्म॑ध्य॒तः पौ॑र्ण॒मासी॒ जि॑गाय।
तस्यां॑ दे॒वा अधि॑ सं॒वस॑न्तः। उ॒त्त॒मे नाकं॑ इ॒ह मा॑दयन्ताम्।
पृ॒थ्वी सु॒वर्चा॑ यु॒वतिः॑ स॒जोषाः॑। पौ॒र्ण॒मास्यु॑द॒गाच्छो॑भ॒माना॑।
आ॒प्या॒यय॑न्ती दुरि॒तानि॒ विश्वा॑। उ॒रुं दु॒हां य॒ज॑मानाय
य॒ज्ञम्॥१२॥

चित्र॒भा॒नुर्य॑ज॒माने॒ दधा॑तु ह॒विर्नः॑ पा॒थश्चे॑तो ज॒षन्ता॒श्चेतो॑ म॒देम॒ रोच॑माना॒मरा॑तीर्गो॒पौ य॒ज्ञम्॥[१]

ऋ॒द्ध्यास्मि॑ ह॒व्यैर्नम॑सोप॒सद्य॑। मि॒त्रं दे॒वं मि॒त्र॒धेयं॑ नो अ॒स्तु।
अ॒नू॒रा॒धान् ह॒विषा॑ व॒र्धय॑न्तः। श॒तं जी॑वेम॒ शर॑दः॒ सर्वा॑राः।
चि॒त्रं नक्ष॑त्र॒मुद॑गात्पु॒रस्ता॑त्। अ॒नू॒रा॒धास॑ इति॒ यद्व॑दन्ति।
तन्मि॒त्र ए॑ति प॒थिभि॑र्दे॒व्या नैः॑। हि॒र॒ण्ययै॑र्वि॒ततै॑र॒न्तरि॑क्षे।
इन्द्रो॑ ज्ये॒ष्ठाम॒नु नक्ष॑त्रमेति। यस्मि॑न्वृ॒त्रं वृ॒त्रतू॑र्ये॒ तता॑र॥१३॥

तस्मि॑न्व॒यम॒मृतं॑ दु॒हानाः॑। क्षुधं॑ तरेम॒ दुरि॑तिं॒ दुरि॑ष्टिम्।
पु॒र॒न्द॒राय॑ वृष॒भाय॑ धृ॒ष्णवे॑। अषा॑ढाय॒ सह॑मानाय मी॒ढुषे॑।
इन्द्रा॑य ज्ये॒ष्ठा मधु॑म॒द्दुहा॑ना। उ॒रुं कृ॑णोतु॒ यज॑मानाय
लो॒कम्। मूलं॑ प्र॒जां वी॒रव॑तीं वि॒देय॑। परा॑च्येतु॒ निर्ऋ॑तिः

परा॒चा। गोभि॒र्नक्ष॑त्रं प॒शुभिः॑ सम॑क्तम्। अह॑र्भूया॒द्यज॑मानाय॒
मह्य॑म्॥१४॥

अह॑र्नो अ॒द्य सु॑वि॒ते द॑धातु। मूलं॑ नक्ष॑त्रमि॒ति यद्व॑दन्ति।
परा॑चीं वा॒चा नि॒र्ऋतिं॑ नुदामि। शिवं॑ प्र॒जायै॑ शिव॑मस्तु
मह्य॑म्। या दि॒व्या आपः॑ पय॑सा सम्ब॒भूवुः। या अ॒न्तरि॑क्ष
उ॒त पार्थि॑वीर्याः। यासा॑मषा॒ढा अ॑नु॒यन्ति॒ काम॑म्। ता न॒ आपः॑
शः॑ स्यो॒ना भ॑वन्तु। याश्च॑ कू॒प्या याश्च॑ ना॒द्याः समु॑द्रियाः।
याश्च॑ वैश॒न्तीरु॒त प्रा॑स॒चीर्याः॥१५॥

यासा॑मषा॒ढा मधु॑ भ॒क्षय॑न्ति। ता न॒ आपः॑ शः॑ स्यो॒ना भ॑वन्तु।
तन्नो॑ वि॒श्वे उ॒प शृ॑ण्वन्तु दे॒वाः। तद॑षा॒ढा अ॒भिसं॑यन्तु य॒ज्ञम्।
तन्नक्ष॑त्रं प्रथ॑तां प॒शुभ्यः॑। कृषि॑र्वृष्टि॒र्यज॑मानाय कल्प॑ताम्।
शु॒भ्राः क॒न्या यु॒वतयः॑ सु॒पेश॑सः। क॒र्मक॑तः सु॒कृतो॑ वी॒र्या॑वतीः।
वि॒श्वान् दे॒वान् ह॒विषा॑ व॒र्धय॑न्तीः। अ॒षा॒ढाः काम॑मु॒प या॑न्तु
य॒ज्ञम्॥१६॥

यस्मि॑न् ब्रह्मा॒ऽभ्यज॑य॒त्सर्व॑मे॒तत्। अ॒मुं च॑ लो॒कमि॑द॒मू च॑
सर्व॑म्। तन्नो॑ नक्ष॑त्रमभि॒जिद्वि॑जित्य। श्रियं॑ दधा॒त्वह॑णीय॒
मान॑म्। उ॒भौ लो॒कौ ब्रह्म॑णा॒ सञ्जि॑ते॒मौ। तन्नो॑
नक्ष॑त्रमभि॒जिद्वि॑च॒ष्टाम्। तस्मि॑न्व॒यं पृ॑त॒नाः सञ्ज॑येम।
तन्नो॑ दे॒वासो॒ अनु॑जानन्तु काम॑म्। शृ॒ण्वन्ति॑ श्रो॒णाम॑मृ॒तस्य॑
गो॒पाम्। पु॒ण्याम॑स्या॒ उप॑शृ॒णोमि॒ वाच॑म्॥१७॥

म॒हीं दे॒वीं विष्णु॑पत्नीम॒जूर्या॑म्। प्र॒तीची॑मेना॒ः ह॒विषा॑
 य॒जामः॑। त्रेधा॑ विष्णु॑रुरुगा॒यो विच॑क्रमे। म॒हीं दिवं
 पृथि॑वीमन्तरि॒क्षम्। तच्छ्रो॑णैति॒श्रवं इ॒च्छमा॑ना। पु॒ण्यं श्लो॒कं
 यज॑मानाय कृ॒ण्वती॑। अ॒ष्टौ दे॒वा वस॑वः सो॒म्यासः॑। चत॑स्रो
 दे॒वीर॒जराः॑ श्रवि॑ष्ठाः। ते य॒ज्ञं पा॑न्तु रज॑सः पु॒रस्ता॑त्।
 संव॑त्स॒रीण॑म॒मृतं॑ स्व॒स्ति॥१८॥

य॒ज्ञं नः॑ पा॒न्तु वस॑वः पु॒रस्ता॑त्। द॒क्षिण॑तोऽभि॒यन्तु॑ श्रवि॑ष्ठाः।
 पु॒ण्यं नक्ष॑त्रम॒भि संवि॑शाम। मा नो अ॒राति॑र॒घशः॑ सा॒ऽगन्।
 क्ष॒त्रस्य॑ रा॒जा वरु॑णोऽधि॒राजः॑। नक्ष॑त्राणा॒ः श॒तभि॑ष॒ग्वसि॑ष्ठः।
 तौ दे॒वेभ्यः॑ कृ॒णुतो दी॒र्घमा॑युः। श॒तं स॒हस्रा॑ भेष॒जानि॑ धत्तः।
 य॒ज्ञं नो॒ राजा॒ वरु॑ण॒ उप॑यातु। तन्नो॒ विश्वे॑ अ॒भि संय॑न्तु
 दे॒वाः॥१९॥

तन्नो॒ नक्ष॑त्रं श॒तभि॑ष॒ग्वजु॑षा॒णम्। दी॒र्घमा॑युः प्र॒तिर॑द्वेष॒जानि॑।
 अ॒ज एक॑पा॒दुद॑गात्पु॒रस्ता॑त्। वि॒श्वा भू॒तानि॑ प्र॒ति मोद॑मानः।
 तस्य॑ दे॒वाः प्र॑स॒वं य॑न्ति॒ सर्वे॑। प्रो॒ष्ठप॒दासो॑ अ॒मृत॑स्य गो॒पाः।
 वि॒भ्राज॑मानः॒ समि॑धान॒ उग्रः॑। आ॒न्तरि॑क्षमरु॒हद॑ग॒न्ध्याम्।
 तं सूर्य॑ दे॒वम॒जमे॑कपा॒दम्। प्रो॒ष्ठप॒दासो॑ अ॒नुय॑न्ति॒
 सर्वे॑॥२०॥

अहि॑र्बु॒ध्नियः॒ प्रथ॑मान एति। श्रेष्ठो॑ दे॒वाना॑मु॒त मानु॑षाणाम्। तं
 ब्रा॒ह्म॒णाः सो॑म॒पाः सो॒म्यासः॑। प्रो॒ष्ठप॒दासो॑ अ॒भि र॑क्षन्ति॒ सर्वे॑।

चत्वार॑ एक॑म॒भि कर्म॑ दे॒वाः। प्रो॒ष्ठप॒दास॒ इति॑ या॒न् वद॑न्ति।
ते बु॒ध्रियं॑ परि॒षद्य॑ स्तु॒वन्तः॑। अहि॑ रक्षन्ति॒ नम॑सोप॒सद्य॑।
पू॒षा रे॒वत्यन्वे॑ति॒ पन्था॑म्। पु॒ष्टिप॑तीं पशु॒पा वाज॑बस्त्यौ॥ २१॥

इ॒मानि॑ ह॒व्या प्रय॑ता जुषा॒णा। सु॒गैर्नो॑ या॒नैरुप॑यातां य॒ज्ञम्।
क्षु॒द्रान् प॒शून् र॑क्षतु रे॒वतीं॑ नः। गा॒वो नो॑ अ॒श्वा र॑न्वेतु
पू॒षा। अन्न॑ रक्ष॑न्तौ बहु॒धा वि॑रूपम्। वाज॑ स॒नुतां॑
यज॑मानाय य॒ज्ञम्। तद॑श्विना॒वश्च॑युजोप॑याताम्। शुभ॒ङ्गमि॑ष्टौ
सु॒यमे॑भि॒रश्वैः॑। स्वं नक्ष॑त्रं ह॒विषा॑ यज॑न्तौ। मध्वा॒ सम्पृ॑क्तौ
यजु॑षा॒ सम॑क्तौ॥ २२॥

यो दे॒वानां॑ भि॒षजौ॑ ह॒व्यवा॑हौ। वि॒श्वस्य॑ दू॒ताव॑मृत॑स्य
गो॒पौ। तौ नक्ष॑त्रं जुजुषा॒णोप॑याताम्। नमो॒ऽश्विभ्यां॑
कृ॒णुमो॑ऽश्वयु॒ग्भ्याम्। अप॑ पा॒प्मानं॑ भ॒रणी॑र्भरन्तु। तद्य॒मो
राजा॒ भग॑वान् विच॑ष्टाम्। लो॒कस्य॑ राजा॑ मह॒तो म॒हान्
हि। सु॒गं नः॑ पन्था॒मभ॑यं कृ॒णोतु॑। यस्मि॒न्नक्ष॑त्रे य॒म एति॑
राजा॑। यस्मि॒न्नेन॑म॒भ्यषि॑ञ्चन्त दे॒वाः। तद॑स्य चि॒त्रं ह॒विषा॑
यजा॑म। अप॑ पा॒प्मानं॑ भ॒रणी॑र्भरन्तु। नि॒वेश॑नी॒ यत्ते॑ दे॒वा
अद॑धुः॥ २३॥

ततार॒ मह्यं॑ प्रास॒चीर्या॑ या॒न्तु य॒ज्ञं वाच॑ स्वि॒ति दे॒वा अनु॑यन्ति॒ सर्वे॑ वाज॑बस्त्यौ॒ सम॑क्तौ

दे॒वास्त्रीणि॑ च॥ _____ [२]

नवो॑नवो भवति॒ जाय॑मानो॒ यमा॑दि॒त्या अ॒शुमा॑प्या॒यय॑न्ति।

ये विरूपे समनसा संव्ययन्ती। समानं तन्तुं परितातना तै।
विभू प्रभू अनुभू विश्वतो हुवे। ते नो नक्षत्रे हवमागमेतम्।
वयं देवी ब्रह्मणा संविदानाः। सुरत्नासो देववीतिं दधानाः।
अहोरात्रे हविषा वर्धयन्तः। अतिं पाप्मानमतिं मुक्त्या गमेम।
प्रत्युवदृश्यायती॥२४॥

व्युच्छन्ती दुहिता दिवः। अपो मही वृणुते चक्षुषा।
तमो ज्योतिष्कृणोति सूनरी। उदुस्त्रियाः सचते सूर्यः।
सचा उद्यन्नक्षत्रमर्चिमत्। तवेदुषो व्युषि सूर्यस्य च। सं
भुक्तेन गमेमहि। तन्नो नक्षत्रमर्चिमत्। भानुमत्तेज उच्चरत्।
उपयज्ञमिहागमत्॥२५॥

प्र नक्षत्राय देवाय। इन्द्रायेन्दुः हवामहे। स नः सविता
सुवत्सनिम्। पुष्टिदां वीरवत्तमम्। उदुत्यं चित्रम्। अदितिर्न
उरुष्यतु महीम्। षु मातरम्। इदं विष्णुः प्रतद्विष्णुः।
अग्निर्मूर्धा भुवः। अनुनोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्।
हव्यवाहः स्विष्टम्॥२६॥

आयत्यंगमस्विष्टम्॥

[३]

अग्निर्वा अकामयत। अन्नादो देवानां स्यामिति। स एतमग्नये
कृत्तिकाभ्यः पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। ततो वै सो-
ऽन्नादो देवानामभवत्। अग्निर्वै देवानामन्नादः। यथा ह वा
अग्निर्देवानामन्नादः। एवम् ह वा एष मनुष्याणां भवति। य
एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽन्नं जुहोति।

अ॒ग्नये॒ स्वाहा॒ कृत्तिका॑भ्यः स्वाहा॑। अ॒म्बायै॒ स्वाहा॑ दु॒लायै॒
स्वाहा॑। नि॒त॒त्यै स्वाहा॑ऽभ्रय॑न्त्यै स्वाहा॑। मे॒घय॑न्त्यै स्वाहा॑
व॒रु॒षय॑न्त्यै स्वाहा॑। चु॒पु॒णीका॑यै स्वाहेति॥२७॥

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। ता अ॑स्मात्सृ॒ष्टाः परा॑चीरायन्।
तासां॑ रोहि॒णीम॒भ्यध्या॑यत्। सोऽका॑मयत। उप॒ मा वर्ते॑त।
समे॑नया गच्छे॒येति॑। स ए॒तं प्र॒जाप॑तये रोहि॒ण्यै च॒रुं
नि॒र॒व॒पत्। ततो॒ वै सा तमु॑पावर्तत। समे॑नयागच्छत। उप॑ ह
वा ए॑नं प्रि॒यमा॑वर्तते। सं प्रि॒येण॑ गच्छते। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑
यज॑ते। य उ॑चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑
रोहि॒ण्यै स्वाहा॑। रोच॑मानायै स्वाहा॑ प्र॒जाभ्यः॑ स्वाहेति॥२८॥

सोमो॒ वा अ॑का॒मय॑त। ओष॑धीनां॑ रा॒ज्यम॒भिज॑येयमिति॑। स
ए॒तं सोमा॑य मृ॒गशी॑रु॒षाय॑ श्यामा॒कं च॒रुं प॑यसि॒ नि॒र॒व॒पत्।
ततो॒ वै स ओष॑धीनां॑ रा॒ज्यम॒भ्यज॑यत्। स॒मा॒ना॒नां ह॒
वै रा॒ज्यम॒भिज॑यति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑चैनदे॒वं
वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। सोमा॑य स्वाहा॑ मृ॒गशी॑रु॒षाय॑ स्वाहा॑।
इ॒न्व॒काभ्यः॑ स्वाहा॑ोष॑धीभ्यः स्वाहा॑। रा॒ज्याय॑ स्वाहा॑ऽभिजि॑त्यै
स्वाहेति॥२९॥

रु॒द्रो वा अ॑का॒मय॑त। प॒शुमा॑न्त्स्यामिति॑। स ए॒तं
रु॒द्राया॑ऽऽर्द्रा॑यै प्रै॒य्यङ्ग॑वं च॒रुं प॑यसि॒ नि॒र॒व॒पत्। ततो॒
वै स प॑शु॒मान॑भवत्। प॒शुमा॑न् ह॒ वै भ॑वति। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति।

रुद्राय स्वाहाऽऽर्द्रायै स्वाहा। पिन्वमानायै स्वाहा पशुभ्यः
स्वाहेति॥३०॥

ऋक्षा वा इयमलोमकाऽऽसीत्। साऽकामयत्।
ओषधीभिर्वनस्पतिभिः प्रजायेयेति। सैतमदित्यै पुनर्वसुभ्यां
चरुं निरवपत्। ततो वा इयमोषधीभिर्वनस्पतिभिः प्राजायत्।
प्रजायते ह वै प्रजया पशुभिः। य एतेन हविषा यजते। य उ
चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अदित्यै स्वाहा पुनर्वसुभ्याम्।
स्वाहा भूत्यै स्वाहा प्रजात्यै स्वाहेति॥३१॥

बृहस्पतिर्वा अकामयत्। ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। स एतं
बृहस्पतये तिष्याय नैवारं चरुं पयसि निरवपत्। ततो वै स
ब्रह्मवर्चस्यभवत्। ब्रह्मवर्चसी ह वै भवति। य एतेन हविषा
यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। बृहस्पतये
स्वाहा तिष्याय स्वाहा। ब्रह्मवर्चसाय स्वाहेति॥३२॥

देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवाः सर्पेभ्य आश्रेषाभ्य आज्ये
करम्भं निरवपन्। तानेताभिरेव देवताभिरुपानयन्। एताभिर्ह
वै देवताभिर्द्विषन्तं भ्रातृव्यमुपनयति। य एतेन हविषा यजते।
य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। सर्पेभ्यः स्वाहाऽऽश्रेषाभ्यः
स्वाहा। दन्द्रशूकेभ्यः स्वाहेति॥३३॥

पितरो वा अकामयन्त। पितृलोक ऋध्रुयामेति। त एतं
पितृभ्यो मघाभ्यः पुरोडाशं षट्कपालं निरवपन्। ततो वै
ते पितृलोक आर्ध्रवन्। पितृलोके ह वा ऋध्नोति। य एतेन

ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैन॒दे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। पि॒तृभ्यः॑
स्वाहा॑ म॒घाभ्यः॑। स्वाहा॑ऽन॒घाभ्यः॑ स्वाहा॑ऽग॒दाभ्यः॑। स्वाहा॑-
ऽरु॒न्ध॒तीभ्यः॑ स्वाहेति॑॥३४॥

अ॒र्य॒मा वा अ॑कामयत। प॒शुमा॒न्त्स्या॒मिति॑। स ए॒तम॑र्य॒म्णे
फल्गु॑नीभ्यां च॒रुं निर॑वपत्। ततो॒ वै स प॑शु॒मान॑भवत्।
प॒शुमान् ह॒ वै भ॑वति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैन॒दे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒र्य॒म्णे स्वाहा॑ फल्गु॑नीभ्या॒ऽ स्वाहा॑।
प॒शुभ्यः॑ स्वाहेति॑॥३५॥

भ॒गो वा अ॑कामयत। भ॒गी श्रे॒ष्ठी दे॒वाना॑ऽस्या॒मिति॑। स ए॒तं
भगा॑य॒ फल्गु॑नीभ्यां च॒रुं निर॑वपत्। ततो॒ वै स भ॒गी श्रे॒ष्ठी
दे॒वाना॑मभवत्। भ॒गी ह॒ वै श्रे॒ष्ठी संमा॑नाना॑ भवति। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैन॒दे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। भगा॑य॒
स्वाहा॑ फल्गु॑नीभ्या॒ऽ स्वाहा॑। श्रे॒ष्ठ॒पाय॒ स्वाहेति॑॥३६॥

स॒वि॒ता वा अ॑कामयत। श्र॒न्मे दे॒वा द॒धीर॑न्। स॒वि॒ता
स्या॒मिति॑। स ए॒तं स॑वि॒त्रे ह॑स्ताय॒ पुरो॑डाशं द्वा॒द॒श॒क॒पालं॑
निर॑वपदाशूनां व्री॒ही॒णाम्। ततो॒ वै तस्मै॑ श्रद्दे॒वा अ॑दधत।
स॒वि॒ताऽभ॑वत्। श्रद्ध॒वा अ॑स्मै मनु॒ष्या द॑धते। स॒वि॒ता
संमा॑नाना॑ भवति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैन॒दे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। स॒वि॒त्रे स्वाहा॑ ह॑स्ताय। स्वाहा॑
द॒द॒ते स्वाहा॑ पृ॒ण॒ते। स्वाहा॑ प्र॒यच्छ॑ते स्वाहा॑ प्र॒तिगृ॑भ्णते
स्वाहेति॑॥३७॥

त्वष्टा वा अकामयत्। चित्रं प्रजां विन्देयेति। स एतं त्वष्ट्रे चित्रायै पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपत्। ततो वै स चित्रं प्रजामविन्दत्। चित्रं ह वै प्रजां विन्दते। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। त्वष्ट्रे स्वाहा चित्रायै स्वाहा। चैत्राय स्वाहा प्रजायै स्वाहेति॥३८॥

वायुर्वा अकामयत्। कामचारमेषु लोकेष्वभिजयेयमिति। स एतद्वायवे निष्ट्यायै गृष्ट्यै दुग्धं पयो निर्वपत्। ततो वै स कामचारमेषु लोकेष्वभ्यजयत्। कामचारं ह वा एषु लोकेष्वभिजयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। वायवे स्वाहा निष्ट्यायै स्वाहा। कामचाराय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥३९॥

इन्द्राग्नी वा अकामयेताम्। श्रेष्ठ्यं देवानामभिजयेवेति। तावेतमिन्द्राग्निभ्यां विशाखाभ्यां पुरोडाशमेकादशकपालं निर्वपताम्। ततो वै तौ श्रेष्ठ्यं देवानामभ्यजयताम्। श्रेष्ठ्यं ह वै समानानामभि जयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। इन्द्राग्निभ्यां स्वाहा विशाखाभ्यां स्वाहा। श्रेष्ठ्याय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥४०॥

अथैतत्पौर्णमास्या आज्यं निर्वपति। कामो वै पौर्णमासी। काम आज्यम्। कामेनैव कामं समर्धयति। क्षिप्रमेनं सकामं उपनमति। येन कामेन यजते। सोऽत्र जुहोति।

पौर्णमास्यै स्वाहा कामाय स्वाहाऽऽगत्यै स्वाहेति॥४१॥

अग्निः पञ्चदश प्रजापतिः षोडश सोम एकादश रुद्रो दशर्क्षेकादश बृहस्पतिर्दश देवासुरा नव
पितर एकादशार्यमा भगो दश दश सविता चतुर्दश त्वष्टा वायुरिन्द्राग्नी दश दशाथैतत्पौर्णमास्या
अष्टौ पञ्चदश॥ [४]

मित्रो वा अकामयत। मित्रधेयमेषु लोकेष्वभिजयेयमिति।
स एतं मित्रायानूराधेभ्यश्चरुं निरवपत्। ततो वै स
मित्रधेयमेषु लोकेष्वभ्यजयत्। मित्रधेयं ह वा एषु
लोकेष्वभिजयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं
वेद। सोऽत्र जुहोति। मित्राय स्वाहाऽनूराधेभ्यः स्वाहा।
मित्रधेयाय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥४२॥

इन्द्रो वा अकामयत। ज्यैष्ठ्यं देवानामभिजयेयमिति।
स एतमिन्द्राय ज्यैष्ठ्यायै पुरोडाशमेकादशकपालं
निरवपन्महार्घीहीणाम्। ततो वै स ज्यैष्ठ्यं देवानामभ्यजयत्।
ज्यैष्ठ्यं ह वा सैमानानामभिजयति। य एतेन हविषा
यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। इन्द्राय स्वाहा
ज्यैष्ठ्यायै स्वाहा। ज्यैष्ठ्याय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥४३॥

प्रजापतिर्वा अकामयत। मूलं प्रजां विन्देयेति। स एतं
प्रजापतये मूलाय चरुं निरवपत्। ततो वै स मूलं
प्रजामविन्दत। मूलं ह वा प्रजां विन्दते। य एतेन हविषा
यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। प्रजापतये
स्वाहा मूलाय स्वाहा। प्रजायै स्वाहेति॥४४॥

आपो वा अकामयन्त। समुद्रं काममभिजयेमेति। ता
 एतमद्भ्योऽषाढाभ्यश्चरुं निरवपन्। ततो वै ताः समुद्रं
 काममभ्यजयन्। समुद्रः ह वै काममभिजयति। य एतेन
 हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अद्भ्यः
 स्वाहाऽषाढाभ्यः स्वाहा। समुद्राय स्वाहा कामाय स्वाहा।
 अभिजित्यै स्वाहेति॥४५॥

विश्वे वै देवा अकामयन्त। अनपज्य्यं जयेमेति। त
 एतं विश्वेभ्यो देवेभ्योऽषाढाभ्यश्चरुं निरवपन्। ततो वै
 तेऽनपज्य्यमजयन्। अनपज्य्यः ह वै जयति। य एतेन
 हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। विश्वेभ्यो
 देवेभ्यः स्वाहाऽषाढाभ्यः स्वाहा। अनपज्य्याय स्वाहा
 जित्यै स्वाहेति॥४६॥

ब्रह्म वा अकामयत। ब्रह्मलोकमभिजयेयमिति। तदेतं ब्रह्मणे-
 ऽभिजिते चरुं निरवपत्। ततो वै तद्ब्रह्मलोकमभ्यजयत्।
 ब्रह्मलोकः ह वा अभिजयति। य एतेन हविषा यजते।
 य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। ब्रह्मणे स्वाहाऽभिजिते
 स्वाहा। ब्रह्मलोकाय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥४७॥

विष्णुर्वा अकामयत। पुण्यं श्लोकं शृण्वीय। न मा
 पापी कीर्तिरागच्छेदिति। स एतं विष्णवे श्रोणायै पुरोडाशं
 त्रिकपालं निरवपत्। ततो वै स पुण्यं श्लोकं मशृणुत।
 नैनं पापी कीर्तिरागच्छत्। पुण्यं ह वै श्लोकं शृणुते।

नैनं पापी कीर्तिरागच्छति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। विष्णवे स्वाहा श्रोणायै स्वाहा। श्लोकाय स्वाहा श्रुताय स्वाहेति॥४८॥

वसवो वा अकामयन्त। अग्रं देवतानां परीयामेति। त एतं वसुभ्यः श्रविष्ठाभ्यः पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपन्। ततो वै तेऽग्रं देवतानां पर्यायन्। अग्रं ह वै समानानां पर्येति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। वसुभ्यः स्वाहा श्रविष्ठाभ्यः स्वाहा। अग्राय स्वाहा परीत्यै स्वाहेति॥४९॥

इन्द्रो वा अकामयत। दृढोऽशितिलः स्यामिति। स एतं वरुणाय शतभिषजे भेषजेभ्यः पुरोडाशं दशकपालं निरवपत्कृष्णानां व्रीहीणाम्। ततो वै स दृढोऽशितिलोऽभवत्। दृढो ह वा अशितिलो भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। वरुणाय स्वाहा शतभिषजे स्वाहा। भेषजेभ्यः स्वाहेति॥५०॥

अजो वा एकपादकामयत। तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। स एतमजायैकपदे प्रोष्ठपदेभ्यश्चरुं निरवपत्। ततो वै स तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यभवत्। तेजस्वी ह वै ब्रह्मवर्चसी भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अजायैकपदे स्वाहा प्रोष्ठपदेभ्यः स्वाहा। तेजसे स्वाहा ब्रह्मवर्चसाय स्वाहेति॥५१॥

अ॒हि॒र्वै बु॒ध्रि॒योऽका॒मय॑त। इ॒मां प्र॑ति॒ष्ठां वि॒न्दे॒येति॑। स
 ए॒तम॑ह॒ये बु॒ध्रि॒याय॑ प्रो॒ष्ठप॒देभ्यः॑ पु॒रोडा॑शं भू॒मि॒कपा॒लं
 नि॒र॒वप॑त्। ततो॒ वै स इ॒मां प्र॑ति॒ष्ठाम॑वि॒न्दत॑। इ॒मां ह॒ वै
 प्र॑ति॒ष्ठां वि॒न्दते॑। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒दे॒वं वे॑द।
 सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ह॒ये बु॒ध्रि॒याय॑ स्वाहा॑ प्रो॒ष्ठप॒देभ्यः॑ स्वाहा॑।
 प्र॑ति॒ष्ठायै॑ स्वा॒हेति॑॥५२॥

पू॒षा वा अ॑का॒मय॑त। प॒शु॒मान्श्स्या॒मिति॑। स ए॒तं पू॒ष्णे रे॒वत्यै॑
 च॒रुं नि॒र॒वप॑त्। ततो॒ वै स प॑शु॒मान॑भवत्। प॒शु॒मान् ह॒ वै
 भ॑वति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒दे॒वं वे॑द। सोऽ॒त्र
 जु॑होति। पू॒ष्णे स्वाहा॑ रे॒वत्यै॑ स्वाहा॑। प॒शु॒भ्यः॑ स्वा॒हेति॑॥५३॥

अ॒श्विनौ वा अ॑का॒मये॑ताम्। श्रो॒त्रस्वि॒नाव॒ब॒धि॒रौ स्या॒वेति॑।
 ता॒वे॒तम॑श्वि॒भ्याम॑श्व॒युग्भ्या॑ पु॒रोडा॑शं द्वि॒कपा॒लं नि॒र॒वप॑ताम्।
 ततो॒ वै तौ श्रो॑त्रस्वि॒नाव॒ब॒धि॒राव॑भवताम्। श्रो॒त्रस्वी॑ ह॒ वा
 अ॒ब॒धि॒रो भ॑वति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒दे॒वं वे॑द।
 सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒श्वि॒भ्यां॑ स्वाहा॑ऽश्व॒युग्भ्यां॑ स्वाहा॑।
 श्रो॒त्राय॑ स्वाहा॑ श्रु॒त्यै स्वा॒हेति॑॥५४॥

य॒मो वा अ॑का॒मय॑त। पि॒तृणां॑ रा॒ज्यम॑भि॒जये॑य॒मिति॑। स
 ए॒तं य॒माया॑प॒भर॑णी॒भ्यश्च॒रुं नि॒र॒वप॑त्। ततो॒ वै स पि॑तृणां॑
 रा॒ज्यम॑भ्य॒जय॑त्। स॒मा॒ना॒नां॑ ह॒ वै रा॒ज्यम॑भि॒जय॑ति। य
 ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒दे॒वं वे॑द। सोऽ॒त्र जु॑होति।
 य॒माय॑ स्वाहा॑ऽप॒भर॑णी॒भ्यः॑ स्वाहा॑। रा॒ज्याय॑ स्वाहा॑ऽभि॒जित्यै॑

स्वाहेति॥५५॥

अथैतदमावास्याया आज्यं निर्वपति। कामो वा अमावास्या।
काम आज्यम्। कामेनैव कामः समर्धयति। क्षिप्रमेनः
सकाम उपनमति। येन कामेन यजते। सोऽत्र जुहोति।
अमावास्यायै स्वाहा कामाय स्वाहाऽऽगत्यै स्वाहेति॥५६॥

मित्र इन्द्रः प्रजापतिर्दश दशाप एकादश विश्वे ब्रह्म दशदश विष्णुस्त्रयोदश वसंव इन्द्रोऽजोऽहिर्वै
बुध्नियः पूषाऽश्विनौ यमो दश दशाथैतदमावास्याया अष्टौ पञ्चदश॥—————[५]

चन्द्रमा वा अकामयत। अहोरात्रानर्धमासान्मासानृतून्त्सं-
वत्सरमात्वा। चन्द्रमसः सायुज्यः सलोकतामाप्नुयामिति।
स एतं चन्द्रमसे प्रतीदृश्यायै पुरोडाशं पञ्चदशकपालं
निरवपत्। ततो वै सोऽहोरात्रानर्धमासान्मासानृतून्त्संवत्सर-
मात्वा। चन्द्रमसः सायुज्यः सलोकतामाप्नोत्। अहोरात्रान्
ह वा अर्धमासान्मासानृतून्त्संवत्सरमात्वा। चन्द्रमसः
सायुज्यः सलोकतामाप्नोति। य एतेन हविषा यजते। य उ
चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। चन्द्रमसे स्वाहा प्रतीदृश्यायै
स्वाहा। अहोरात्रेभ्यः स्वाहाऽर्धमासेभ्यः स्वाहा। मासेभ्यः
स्वाहर्तुभ्यः स्वाहा। संवत्सराय स्वाहेति॥५७॥

अहोरात्रे वा अकामयेताम्। अत्यहोरात्रे मुच्येवहि। न
नांवहोरात्रे आप्रयातामिति। ते एतमहोरात्राभ्यां चरुं
निरवपताम्। द्वयानां व्रीहीणाम्। शुक्लानां च कृष्णानां च।
सवात्योर्दुग्धे। श्वेतायै च कृष्णायै च। ततो वै ते अत्यहोरात्रे

अमुच्येते। नैनं अहोरात्रे आप्नोताम्। अतिं ह वा अहोरात्रे मुच्यते। नैनमहोरात्रे आप्नोतः। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अहं स्वाहा रात्रियै स्वाहा। अतिमुक्त्यै स्वाहेति॥५८॥

उषा वा अकामयत। प्रियाऽऽदित्यस्य सुभगा स्यामिति। सैतमुषसे चरुं निरवपत्। ततो वै सा प्रियाऽऽदित्यस्य सुभगाऽभवत्। प्रियो ह वै समानानां सुभगो भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। उषसे स्वाहा व्युष्ट्यै स्वाहा। व्युष्यै स्वाहा व्युच्छन्त्यै स्वाहा। व्युष्टायै स्वाहेति॥५९॥

अथैतस्मै नक्षत्राय चरुं निर्वपति। यथा त्वं देवानामसि। एवमहं मनुष्याणां भूयासमिति। यथा ह वा एतद्देवानाम्। एव ह वा एष मनुष्याणां भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। नक्षत्राय स्वाहोदेष्यते स्वाहा। उद्यते स्वाहोदिताय स्वाहा। हरसे स्वाहा भरसे स्वाहा। भ्राजसे स्वाहा तेजसे स्वाहा। तपसे स्वाहा ब्रह्मवर्चसाय स्वाहेति॥६०॥

सूर्यो वा अकामयत। नक्षत्राणां प्रतिष्ठा स्यामिति। स एतं सूर्याय नक्षत्रेभ्यश्चरुं निरवपत्। ततो वै स नक्षत्राणां प्रतिष्ठाऽभवत्। प्रतिष्ठा ह वै समानानां भवति। य एतेन हविषा

यज॑न्ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जुहो॑ति। सू॒र्याय॑ स्वाहा॒
नक्ष॑त्रेभ्यः स्वाहा॑। प्र॒ति॒ष्ठा॒यै स्वाहे॑ति॑॥६१॥

अथै॒तमदि॑त्यै च॒रुं निर्व॑पति। इ॒यं वा अदि॑तिः। अ॒स्यामे॒व
प्रति॑ तिष्ठति। सोऽ॒त्र जुहो॑ति। अदि॑त्यै स्वाहा॑ प्र॒ति॒ष्ठा॒यै
स्वाहे॑ति॑॥६२॥

अथै॒तं विष्ण॑वे च॒रुं निर्व॑पति। य॒ज्ञो वै विष्णुः॑। य॒ज्ञ ए॒वान्त॑तः
प्रति॑ तिष्ठति। सोऽ॒त्र जुहो॑ति। विष्ण॑वे स्वाहा॑ य॒ज्ञाय॑ स्वाहा॑।
प्र॒ति॒ष्ठा॒यै स्वाहे॑ति॑॥६३॥

चन्द्रमाः पञ्चदशाहोरात्रे सप्तदशोषा एकादशाथैतस्मै नक्षत्राय त्रयोदश सूर्यो दशाथैतमदित्यै पञ्चाथैतं
विष्णवे षट्सप्त (सविताऽऽशूनां ब्रीहीणामिन्द्रो महारब्रीहीणामिन्द्रः कृष्णानां ब्रीहीणामहोरात्रे
द्वयानां ब्रीहीणाम्। पितरः षट्कपालं सविता द्वादशकपालमिन्द्राग्नी एकादशकपालमिन्द्र एका-
दशकपालमिन्द्रो दशकपालं विष्णुस्त्रिकपालमहिर्भूमिकपालमश्विनौ द्विकपालं चन्द्रमाः पञ्चदश-
कपालमग्निस्त्वष्टा वसवोऽष्टाकपालमन्यत्र चरुम्। रुद्रोऽर्यमा पूषा पशुमान्श्रिया सोमो रुद्रो
बृहस्पतिः पर्यासि वायुः पयः सोमो वायुरिन्द्राग्नी मित्र इन्द्र आपो ब्रह्म यमोऽभिजित्यै त्वष्टा
प्रजापतिः प्रजायै पौर्णमास्या अमावास्याया अगत्यै विश्वे जित्या अश्विनौ श्रुत्यै। ब्रह्म तदेतं
विष्णुः स एतं वायुः स एतदापस्ताः। पितरो विश्वे वसवोऽकामयन्त मेति त एतन्निरवपन्।
आपोऽकामयन्त मेति ता एतन्निरवपन्। इन्द्राग्नी अश्विनावकामयेतां वेति तावेतन्निरवपताम्।
अहोरात्रे वा अकामयेतामिति ते एतन्निरवपताम्। अन्यत्राकामयतेति स एतन्निरवपत्। इन्द्राग्नी
श्रेष्ठमिन्द्रो ज्यैष्ठमिन्द्रो दृढः। अहिः सूर्योऽदित्यै विष्णवे प्रतिष्ठायै। सोमो यमः संमानानाम्।
अग्निर्नो रीरिषदन्यत्र रीरिषः॥)॥

[६]

अ॒ग्निर्न ऋ॒ध्यास्म॒ नवो॑नवोऽग्निर्मित्रश्चन्द्रमाः षट्॥६॥

अ॒ग्नि॒र्न॒स्त॒त्रो वा॒यु॒रहि॑र्बु॒ध्नियं॑ ऋ॒क्षा वा इ॒यमथै॒तत्पौ॑र्ण॒मास्या॑ अ॒जो वा
ए॒कपा॒थसूर्य॑स्त्रि॒षष्टिः॥६३॥

अ॒ग्नि॒र्नः॑ पा॒तु प्र॒ति॒ष्ठा॒यै स्वा॑हेति॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके प्रथमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः॥

तृतीयस्यामि॒तो दि॒वि सोमं॑ आसीत्। तं गा॒य॒त्र्या-
ऽह॑रत्। तस्य॑ पु॒र्णम॑च्छिद्यत्। तत्पु॒र्णोऽभ॑वत्। तत्पु॒र्णस्य॑
पु॒र्णत्व॑म्। ब्रह्म॒ वै पु॒र्णः। यत्पु॒र्णशा॒ख्या व॑त्स॒नपा॑करोति।
ब्रह्म॒णैवैना॑न॒पाक॑रोति। गा॒य॒त्रो वै पु॒र्णः। गा॒य॒त्राः प॒शवः॑॥१॥
तस्मा॒त्रीणि॑त्रीणि पु॒र्णस्य॑ पला॒शानि॑। त्रि॒पदा॑ गा॒य॒त्री।
यत्पु॒र्णशा॒ख्या गाः॑ प्रा॒र्पय॑ति। स्वयै॒वैना॑ दे॒वता॑या प्रा॒र्पय॑ति।
यं का॒मये॑ताप॒शुः स्या॑दि॒ति। अ॒प॒र्णान्त॑स्मै शु॒ष्का॑ग्रा॒माह॑रेत्।
अ॒प॒शुरे॒व भ॑वति। यं का॒मये॑त प॒शुमा॑न्थस्या॒दि॒ति।
ब॒हुप॒र्णान्त॑स्मै बहुशा॒खामा॑हरेत्। प॒शुम॑न्तमे॒वैनं॑ करोति॥२॥

यत्प्राची॑मा॒ हरे॑त्। दे॒वल॑ोकम॒भि ज॑येत्। यदु॒दीची॑
मनु॒ष्यल॑ोकम्। प्राची॑मु॒दीची॑मा॒ हरे॑ति। उ॒भयो॑र्लो॒कयो॑र॒भि-
जि॑त्यै। इ॒षे त्वो॒र्जे त्वे॒त्याह॑। इ॒षमे॒वोर्जं॑ यज॑माने
दधा॑ति। वा॒यवः॑ स्थे॒त्याह॑। वा॒युर्वा अ॒न्तरि॑क्षस्या॒ध्यक्षाः॑।
अ॒न्तरि॑क्षदे॒वत्याः॑ खलु॒ वै प॒शवः॑॥३॥

वा॒यव॑ ए॒वैना॑न्प॒रि द॑दाति। प्र वा ए॒नाने॒तदा॑ करोति। यदा॑हं।
वा॒यवः॑ स्थे॒त्युपा॑यवः स्थे॒त्याह॑। यज॑मानायै॒व प॒शूनुप॑
ह्व॑यते। दे॒वो वः॑ सवि॒ता प्रा॒र्पय॑त्वित्या॒हु प्र॑सू॒त्यै। श्रेष्ठ॑तमा॒य
कर्म॑ण॒ इत्या॑ह। य॒ज्ञो हि श्रेष्ठ॑तमं॒ कर्म॑। तस्मा॑दे॒वमा॑ह।

आप्यायध्वमग्नि॒या दे॒वभा॒गमि॒त्याह॥४॥

व॒त्सेभ्य॑श्च॒ वा ए॒ताः पु॒रा म॑नु॒ष्येभ्य॑श्चाप्यायन्त। दे॒वेभ्य॑ ए॒वेना॒
इन्द्रा॑याप्यायति। ऊ॒र्ज॑स्वतीः प॒य॑स्वतीरित्याह। ऊ॒र्ज॑ः हि
प॒यः स॒म्भर॑न्ति। प्र॒जाव॑तीरनमी॒वा अ॑य॒क्ष्मा इ॒त्याह॑ प्रजा॑त्यै।
मा वः॑ स्तेन॒ ई॒शत॒ माऽघ॑श॒स इ॒त्याह॑ गु॒प्त्यै। रु॒द्रस्य॑ हे॒तिः
परि॑ वो वृ॒ण॒क्तित्या॑ह। रु॒द्रादे॒वैना॑स्त्रायते। ध्रु॒वा अ॒स्मिन्गो॑प॒तौ
स्या॑त ब॒ह्वीरि॒त्याह॑। ध्रु॒वा ए॒वास्मि॑न्ब॒ह्वीः क॑रोति॥५॥

यज॑मानस्य प॒शून्पा॒हीत्या॑ह। प॒शूनां॑ गो॒पी॒थाय॑। तस्मा॑त्सा॒यं
प॒शव॑ उ॒प॑स॒माव॑र्तन्ते। अ॒न॒धः सा॑दयति। गर्भा॑णां धृ॒त्या
अ॒प्र॑पादाय। तस्मा॑द्गर्भाः प्र॒जाना॑मप्र॒पादु॑काः। उ॒परी॑व
नि॒द॒धाति॑। उ॒परी॑व हि सु॒व॒र्गो लो॒कः। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑
सम॑ष्ट्यै॥६॥

प॒शवः॑ करोति प॒शवो॑ दे॒वभा॒गमि॒त्याह॑ करोति नव॑ च॥—————[१]

दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑ प्र॑स॒व इ॒त्य॑श्चप॒र॒शुमा॑द॒त्ते प्र॑सू॒त्यै।
अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मि॒त्याह॑। अ॒श्विनो॑ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यु
आस्ता॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्यामि॒त्याह॑ य॒त्यै। यो वा ओष॑धीः
प॒र्व॒शो वे॑द। नैनाः॑ स हि॒न॒स्ति। प्र॒जाप॑ति॒र्वा ओष॑धीः
प॒र्व॒शो वे॑द। स ए॒ना न हि॑न॒स्ति। अ॒श्वप॑र्श्वा ब॒र्हि॒रच्छै॑ति।
प्रा॒जाप॑त्यो वा अ॒श्वः स॑योनि॒त्वाय॑॥७॥

ओष॑धीना॒महि॑सायै। य॒ज्ञस्य॑ घो॒षद॑सीत्याह। यज॑मान

ए॒व र॒यिं द॑धाति। प्र॒त्युष्ट॑ꣳ रक्षः॒ प्रत्युष्टा॑ अ॒रा॒तय॑ इत्या॒ह।
रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै। प्रे॒यम॑गाद्वि॒षणा॑ ब॒र्हिर॑च्छेत्या॒ह। वि॒द्या
वै धि॒षणा॑। वि॒द्ययै॑वैन॒दच्छै॑ति। म॒नु॒ना कृ॒ता स्व॒धया॑
वि॒त॒ष्टेत्या॑ह। मा॒न॒वी हि प॑र्शुः स्व॒धाकृ॑ता॥८॥

त आ॒व॑हन्ति क॒वयः॑ पु॒रस्ता॑दित्या॒ह। शु॒श्रु॒वाꣳसो॒ वै क॒वयः॑।
य॒ज्ञः पु॒रस्ता॑त्। मु॒ख॒त ए॒व य॒ज्ञमा॑ र॒भते॑। अथो॒ यदे॒तदु॒क्ता
य॒तः कु॑तश्चा॒ हर॑ति। तत्प्रा॒च्या ए॒व दि॒शो भ॑वति। दे॒वेभ्यो॑
जुष्ट॑मि॒ह ब॒र्हि॒रा॒सद॑ इत्या॒ह। ब॒र्हिषः॑ स॒मृ॒द्धौ। क॒र्म॒णो-
ऽन॑परा॒धाय॑। दे॒वानां॑ परि॒षू॒तम॒सीत्या॑ह॥९॥

यद्वा इ॒दं किं॑ च। तद्दे॒वानां॑ परि॒षू॒तम्। अथो॒ यथा॒ वस्य॑से
प्रति॒प्रो॒च्याहे॒दं क॑रिष्यामीति। ए॒वमे॒व तद॑ध्व॒र्युर्दे॒वेभ्यः॑
प्रति॒प्रो॒च्य ब॒र्हिर्दा॑ति। आ॒त्म॒नोऽहि॑ꣳसायै। याव॑तः
स्त॒म्बान्प॑रिदि॒शेत्। यत्तेषा॑मुच्छि॒ꣳष्यात्। अति॒ तद्य॒ज्ञस्य॑
रेच॑येत्। ए॒कꣳ स्त॒म्बं प॑रिदि॒शेत्। तꣳ स॒र्वं दा॑यात्॥१०॥

य॒ज्ञस्या॑न॒तिरे॒काय॑। व॒र्षवृ॑द्धम॒सीत्या॑ह। व॒र्षवृ॑द्धा वा
ओष॑धयः। दे॒व॒ब॒र्हि॒रित्या॑ह। दे॒वेभ्य॑ ए॒वैन॑त्करोति। मा त्वा-
ऽन्व॑ङ्गा ति॒र्यगि॒त्याहा॑हिꣳसायै। प॒र्व ते रा॒ध्यास॑मित्या॒हर्ध्वै॑।
आ॒च्छे॒त्ता ते॒ मा रि॑ष॒मित्या॑ह। नास्याऽऽ॒त्म॒नो मी॑यते। य
ए॒वं वेद॑॥११॥

दे॒व॒ब॒र्हिः श॒तव॑ल्शं वि॒रो॒हेत्या॑ह। प्र॒जा वै ब॒र्हिः।

प्र॒जानां॑ प्र॒जन॑नाय। स॒हस्र॑वल्॒शा वि व॒यः रु॑हेमेत्या॒ह।
आ॒मेवै॒तामा शा॑स्ते। पृथि॒व्याः स॒म्पृचः॑ पा॒हीत्या॑ह॒ प्रति॑ष्ठित्यै।
अयु॑ङ्गायु॒ङ्गान्मु॒ष्टीं लु॑नोति। मि॒थुन॒त्वाय॑ प्रजा॑त्यै। सु॒स॒म्भृतां॑
त्वा॒ सम्भ॑रा॒मीत्या॑ह। ब्रह्म॑णै॒वैन॒त्सम्भ॑रति॥१२॥

अदि॑त्यै रा॒स्नाऽसी॑त्या॒ह। इ॒यं वा अदि॑तिः। अ॒स्या
ए॒वैन॒द्रा॒स्नां करो॑ति। इ॒न्द्रा॒ण्यै स॒न्नह॑न॒मित्या॑ह। इ॒न्द्रा॒णी वा
अ॒ग्रे दे॒वता॑ना॒ः सम॑न॒ह्यता॑ साऽऽघ्नो॑त्। ऋ॒द्ध्यै स॒न्नह्य॑ति।
प्र॒जा वै ब॒रुहिः॑। प्र॒जाना॑मप॒रावा॑पाय। तस्मा॒त्स्नाव॑सन्तताः
प्र॒जा जा॑यन्ते॥१३॥

पू॒षा ते॑ ग्र॒न्थिं ग्र॑श्ना॒त्वित्या॑ह। पु॒ष्टिमे॒व यज॑माने दधाति।
स ते॒ मा॒स्थादि॒त्याहा॑हि॒सायै॑। प॒श्चात्प्रा॑श्चमु॒पगू॑हति।
प॒श्चाद्वै प्रा॒चीन॑ः॒ रेतो॑ धीयते। प॒श्चादे॒वास्मै॑ प्रा॒चीन॑ः॒ रेतो॑
दधाति। इ॒न्द्रस्य॑ त्वा बा॒हुभ्या॑मु॒द्यच्छु॑ इत्या॒ह। इ॒न्द्रि॒यमे॒व
यज॑माने दधाति। बृ॒हस्प॑ते॒र्मूर्धा॑ ह॒रामी॑त्या॒ह। ब्रह्म॑ वै दे॒वानां॑
बृ॒हस्प॑तिः॥१४॥

ब्रह्म॑णै॒वैन॑द्धरति। उ॒र्वन्तरि॑क्ष॒मन्वि॒हीत्या॑ह॒ गत्यै॑। दे॒वङ्ग॑म॒मसी॑-
त्या॒ह। दे॒वाने॒वैन॑द्रमयति। अ॒न॒धः सा॑दयति। गर्भा॑णां धृ॒त्या
अ॒प्र॒पादा॑य। तस्मा॒द्गर्भाः॑ प्र॒जाना॑मप्र॒पादु॑काः। उ॒परी॑व॒ नि
द॑धाति। उ॒परी॑व॒ हि सु॑व॒र्गो लो॒कः। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑
सम॑ष्ट्यै॥१५॥

संयोनित्वायं स्वधाकृताऽसीत्याह दायद्वेदं भरति जायन्ते बृहस्पतिः समष्ट्यै॥—[२]

पूर्वेद्युरिध्माबर्हिः करोति। यज्ञमेवारभ्यं गृहीत्वोपवसति। प्रजापतिर्यज्ञमसृजत। तस्योखे अस्त्रं सेताम्। यज्ञो वै प्रजापतिः। यत्सांन्नाय्योखे भवतः। यज्ञस्यैव तदुखे उपदधात्यप्रस्त्रं साय। शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणे देवयज्याया इत्याह। देवयज्याया एवेनानि शुन्धति। मातरिश्वनो घर्मोऽसीत्याह॥१६॥

अन्तरिक्षं वै मातरिश्वनो घर्मः। एषां लोकानां विधृत्यै। द्यौरसि पृथिव्यसीत्याह। दिवश्च ह्येषा पृथिव्याश्च सम्भृता। यदुखा। तस्मादेवमाह। विश्वधाया असि परमेण धाम्नेत्याह। वृष्टिर्वै विश्वधायाः। वृष्टिमेवाव रुन्धे। दृहंस्व मा हारित्याह धृत्यै॥१७॥

वसूनां पवित्रमसीत्याह। प्राणा वै वसवः। तेषां वा एतद्भागधेयम्। यत्पवित्रम्। तेभ्यं एवैनत्करोति। शतधारं सहस्रधारमित्याह। प्राणेष्वेवायुर्दधाति सर्वत्वायं। त्रिवृत्पलाशशाखायां दर्भमयं भवति। त्रिवृद्वै प्राणः। त्रिवृत्मेव प्राणं मध्यतो यजमाने दधाति॥१८॥

सौम्यः पूर्णः संयोनित्वायं। साक्षात्पवित्रं दर्भाः। प्राख्सायमधिनि दधाति। तत्प्राणापानयो रूपम्। तिर्यक्प्रातः। तद्दर्शस्य रूपम्। दार्श्यं ह्येतदहः। अन्नं वै चन्द्रमाः। अन्नं

प्राणाः। उभयमेवोपैत्यजामित्वाय॥१९॥

तस्मादयं सर्वतः पवते। हुतः स्तोको हुतो द्रप्स
इत्याह प्रतिष्ठित्यै। हविषोऽस्कन्दाय। न हि हुतं
स्वाहाकृतं स्कन्दति। दिवि नाको नामाग्निः। तस्य
विप्रुषो भागधेयम्। अग्नये बृहते नाकयेत्याह। नाकमेवाग्निं
भागधेयेन समर्धयति। स्वाहा द्यावापृथिवीभ्यामित्याह।
द्यावापृथिव्योरेवैनत्प्रतिष्ठापयति॥२०॥

पवित्रवत्यानयति। अपां चैवौषधीनां च रसं संसृजति।
अथो ओषधीष्वेव पशून्प्रतिष्ठापयति। अन्वारभ्य वाचं
यच्छति। यज्ञस्य धृत्यै। धारयन्नास्ते। धारयन्त इव हि
दुहन्ति। कामधुक्ष इत्याहातृतीयस्यै। त्रयं इमे लोकाः।
इमानेव लोकान् यजमानो दुहे॥२१॥

अमूमिति नाम गृह्णाति। भद्रमेवासां कर्मा विष्करोति।
सा विश्वायुः सा विश्वव्यचाः सा विश्वकर्मेत्याह।
इयं वै विश्वायुः। अन्तरिक्षं विश्वव्यचाः। असौ
विश्वकर्मा। इमानेवैताभिर्लोकान् यथापूर्वं दुहे। अथो
यथा प्रदात्रे पुण्यमाशास्तै। एवमेवैना एतदुपस्तौति।
तस्मात्प्रादादित्युन्नीय वन्दमाना उपस्तुवन्तः पशून्दु-
हन्ति॥२२॥

बहु दुग्धीन्द्राय देवेभ्यो हविरिति वाचं विसृजते।
यथादेवतमेव प्रसौति। दैव्यस्य च मानुषस्य च व्यावृत्यै।

त्रिरा॑ह। त्रिष॑त्या हि दे॒वाः। अवा॑चं य॒मोऽन॑न्वार॒भ्योत्तराः॑।
अप॑रिमितमे॒वाव॑ रुन्धे। न दा॑रुपा॒त्रेण॑ दुह्यात्। अ॒ग्नि॒वद्वे
दा॑रुपा॒त्रम्। यद्दा॑रुपा॒त्रेण॑ दुह्यात्॥२३॥

या॒तया॑म्ना ह॒विषा॑ यजेत। अथो॒ खल्वा॑हुः। पु॒रोडा॑श॒मुखानि॑
वै ह॒वी॒र्षिः। नेत॑ इ॒तः पु॒रोडा॑श॒ ह॒विषो॑ या॒मोऽस्ती॑ति।
का॒र्ममे॒व दा॑रुपा॒त्रेण॑ दुह्यात्। शू॒द्र ए॒व न दु॑ह्यात्। अ॒स॒तो
वा ए॒ष स॒म्भूतः॑। यच्छू॒द्रः। अ॒ह॒विरे॒व तदि॒त्याहुः॑। यच्छू॒द्रो
दो॒ग्धी॑ति॥२४॥

अ॒ग्नि॒होत्र॑मे॒व न दु॑ह्याच्छू॒द्रः। तद्धि॑ नोत्पु॒नन्ति॑। य॒दा खलु॑ वै
प॒वित्र॑म॒त्येति॑। अथ॒ तद्धि॑ वि॒रिति॑। स॒मृच्य॑ध्वमृ॒तावरी॑रित्या॒ह।
अ॒पां चै॒वौष॑धी॒नां च॒ रस॑ सृ॒जति॑। तस्मा॑द॒पां चो॑ष॒धीनां॑
च॒ रस॑मुप॒जीवामः॑। म॒न्द्रा धन॑स्य सा॒तय॑ इत्या॒ह। पु॒ष्टिमे॒व
यज॑माने दधाति। सोमे॑न॒ त्वात॑न॒च्मीन्द्रा॑य॒ दधी॑त्या॒ह॥२५॥

सोम॑मे॒वैन॑त्करोति। यो वै सोम॑ भक्षयित्वा। स॒व॒त्स॒र॒सोमं॑
न पिब॑ति। पु॒न॒र्भक्ष्यो॑ऽस्य सोमपी॒थो भ॑वति। सोमः
खलु॑ वै सा॒न्नाय्य॑म्। य ए॒वं वि॒द्वान्त्सा॑न्नाय्यं पिब॑ति।
अ॒पुन॑र्भक्ष्यो॑ऽस्य सोमपी॒थो भ॑वति। न मृ॒न्मये॑नापि दध्यात्।
यन्मृ॒न्मये॑नापि दध्यात्। पि॒तृदे॒वत्य॑ स्यात्॥२६॥

अ॒य॒स्पात्रे॑ण वा दा॒रुपा॒त्रेण॑ वाऽपि॑ दधाति। तद्धि॑ सदे॒वम्।
उ॒द॒न्वद्भव॑ति। आपो॒ वै र॑क्षो॒घ्नीः। रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै। अद॑स्तमसि॒
विष्ण॑वे॒ त्वेत्या॑ह। य॒ज्ञो वै विष्णुः॑। य॒ज्ञायै॒वैन॑दद॑स्तं करोति।

विष्णो॑ ह॒व्यः र॑क्ष॒स्वेत्या॑ह॒ गुप्त्यै॑। अन॑धः सादयति। गर्भा॑णां
धृ॒त्या अ॒प्र॒पादा॑य। तस्मा॒द्गर्भाः॑ प्र॒जाना॑मप्र॒पादु॑काः। उ॒परी॑व
नि॒दधा॑ति। उ॒परी॑व हि सु॒वर्गो॑ लो॒कः। सु॒वर्ग॑स्य लो॒कस्य॑
सम॑ष्ट्यै॥ २७॥

असीत्याह धृत्यै यजमाने दधात्यजामित्वाय स्थापयति दुहे दुहन्ति दुह्यादोग्धीति दधीत्याह
स्यात्सादयति पञ्च च॥ [३]

कर्म॑णे वां दे॒वेभ्यः॑ श॒केय॑मित्या॑ह॒ शक्त्यै॑। य॒ज्ञस्य॑ वै
सन्त॑तिमनु॒ प्रजाः॑ प॒शवो॑ यज॑मानस्य॒ सन्ता॑यन्ते। य॒ज्ञस्य॑
विच्छि॑त्तिमनु॒ प्रजाः॑ प॒शवो॑ यज॑मानस्य॒ विच्छि॑द्यन्ते। य॒ज्ञस्य॑
सन्त॑तिरसि य॒ज्ञस्य॑ त्वा सन्त॑त्यै स्तृणामि॒ सन्त॑त्यै त्वा
य॒ज्ञस्ये॑त्याह॒वनी॑यात्सन्त॑नोति। यज॑मानस्य॒ प्रजा॑यै पशूनां
सन्त॑त्यै। अ॒पः प्र॑णयति। श्रद्धा॒ वा आ॑पः। श्रद्धा॒मेवा॑रभ्य
प्र॒णीय॑ प्रच॑रति। अ॒पः प्र॑णयति। य॒ज्ञो वा आ॑पः॥ २८॥

य॒ज्ञमे॑वारभ्य॒ प्रणी॑य प्रच॑रति। अ॒पः प्र॑णयति। वज्रो॒ वा
आ॑पः। वज्र॑मेव भ्रातृ॒व्येभ्यः॑ प्र॒हृत्य॑ प्र॒णीय॑ प्रच॑रति। अ॒पः
प्र॑णयति। आपो॒ वै र॑क्षो॒घ्नीः। रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै। अ॒पः प्र॑णयति।
आपो॒ वै दे॒वानां॑ प्रि॒यं धाम॑। दे॒वाना॑मेव प्रि॒यं धाम॑ प्र॒णीय॑
प्रच॑रति॥ २९॥

अ॒पः प्र॑णयति। आपो॒ वै सर्वा॑ दे॒वताः॑। दे॒वता॑ ए॒वारभ्य॑ प्र॒णीय॑
प्रच॑रति। वे॒षाय॑ त्वेत्या॑ह। वे॒षाय॑ ह्ये॒नदा॑दत्ते। प्रत्यु॑ष्टं रक्षः

प्रत्युष्टा अरांतय इत्याह। रक्षसामपंहत्यै। धूरसीत्याह। एष
वै धुर्योऽग्निः। तं यदनुपस्पृश्यातीयात्॥३०॥

अध्वर्युं च यजमानं च प्रदहेत्। उपस्पृश्यात्येति। अध्वर्योश्च
यजमानस्य चाप्रदाहाय। धूर्व तं योऽस्मान्धूर्वति तं धूर्व यं वयं
धूर्वाम् इत्याह। द्वौ वाव पुरुषौ। यं चैव धूर्वति। यश्चैनं धूर्वति।
तावुभौ शुचाऽर्पयति। त्वं देवानामसि सस्त्रितमं पप्रितमं
जुष्टतमं वह्नितमं देवहूतममित्याह। यथायजुरेवैतत्॥३१॥

अहुतमसि हविर्धानमित्याहानात्यै। दृ२हंस्व मा ह्वारित्याह
धृत्यै। मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रेक्ष इत्याह मित्रत्वाय। मा भेर्मा
संविक्था मा त्वा हि२सिषमित्याहाहि२सायै। यद्वै किं च
वातो नाभि वाति। तथ्सर्वं वरुणदेवत्यम्। उरु वातायेत्याह।
अवारुणमेवैनत्करोति। देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याह
प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह॥३२॥

अश्विनौ हि देवानामध्वर्यु आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह
यत्यै। अग्नये जुष्टं निर्वपामीत्याह। अग्नय एवेनां जुष्टं
निर्वपति। त्रिर्यजुषा। त्रय इमे लोकाः। एषां लोकानामाप्त्यै।
तूष्णीं चतुर्थम्। अपरिमितमेवाव रुन्धे। स एवमेवानुपूर्व२
हवी२षि निर्वपति॥३३॥

इदं देवानामिदमु नः सहेत्याह व्यावृत्यै। स्फात्यै त्वा
नारात्या इत्याह गुप्त्यै। तमसीव वा एषोऽन्तश्चरति।

यः प॑री॒णहि॑। सु॒व॑र॒भि वि ख्ये॑षं वै॒श्वान॑रं ज्योति॒रित्या॑ह।
 सु॒व॑रे॒वाभि वि प॑श्यति वै॒श्वान॑रं ज्योतिः। द्या॒वापृ॑थि॒वी ह॒विषि॑
 गृही॒त उद॑वेपेताम्। दृ॒५ह॑न्ता॒न्दुर्या द्या॒वापृ॑थि॒व्योरित्या॑ह।
 गृ॒हाणां द्या॒वापृ॑थि॒व्योर्धृत्यै॑। उ॒र्वन्त॑रि॒क्षम॑न्विहीत्या॒ह गत्यै॑।
 अदि॑त्यास्त्वोप॒स्थे सा॑दया॒मीत्या॑ह। इ॒यं वा अदि॑तिः। अ॒स्या
 ए॒वैन॑दुप॒स्थे सा॑दयति। अ॒ग्रे ह॒व्य५ र॑क्ष॒स्वेत्या॑ह गु॒त्यै॥ ३४॥

यज्ञो वा आपो धामं प्रणीय प्रचरत्यतीयादेतद्वाहुभ्यामित्याह हवी५षि निर्वपति गत्यै चत्वारि
 च॥

[४]

इन्द्रो॑ वृ॒त्रम॑हन्। सोऽपः॑। अ॒भ्य॑ग्नियत। तासां॑ यन्मे॒ध्यं
 य॒ज्ञिय॑५ सदे॒वमासी॑त्। तदपोद॑क्रामत्। ते द॒र्भा अ॑भवन्।
 यद्द॒र्भैर॑प उ॒त्पु॑नाति। या ए॒व मे॒ध्या य॒ज्ञियाः सदे॒वा आपः॑।
 ताभि॑रे॒वैना उ॒त्पु॑नाति। द्वा॒भ्यामु॒त्पु॑नाति॥ ३५॥

द्वि॒पाद्य॑ज॒मानः प्र॑ति॒ष्ठित्यै॑। दे॒वो वः स॒वितो॑त्पु॒नात्वित्या॑ह।
 स॒वि॒तृप्र॑सूत ए॒वैना उ॒त्पु॑नाति। अ॒च्छि॒द्रेण॑ प॒वित्रे॑णेत्या॒ह।
 अ॒सौ वा आ॑दि॒त्योऽच्छि॑द्रं प॒वित्र॑म्। तेनै॒वैना उ॒त्पु॑नाति।
 व॒सोः सूर्य॑स्य र॒श्मिभि॑रित्या॒ह। प्रा॒णा वा आपः॑। प्रा॒णा
 व॒सवः॑। प्रा॒णा र॒श्मयः॑॥ ३६॥

प्रा॒णैरे॒व प्रा॒णान्ध॑सं पृ॒णक्ति॑। सा॒वि॒त्रि॒यर्चा॑। स॒वि॒तृप्र॑सूतं
 मे क॒र्मास॑दिति। स॒वि॒तृप्र॑सूतमे॒वास्य॑ कर्म भवति। प॒च्छो
 गा॑य॒त्रिया त्रि॑ष्व॒मृद्ध॑त्वाय। आपो॑ दे॒वीर॑ग्रेपु॒वो अ॒ग्रेगु॒व

इत्याह। रूपमेवासांमेतन्महिमानं व्याचष्टे। अग्रं इमं यज्ञं नयताग्रं यज्ञपतिमित्याह। अग्रं एव यज्ञं नयन्ति। अग्रं यज्ञपतिम्॥३७॥

युष्मानिन्द्रोऽवृणीत वृत्रतूर्यं यूयमिन्द्रमवृणीध्वं वृत्रतूर्यं इत्याह। वृत्रं हं हनिष्यन्निन्द्र आपो वव्रे। आपो हेन्द्रं वव्रिरे। संज्ञामेवासांमेतत्सामानं व्याचष्टे। प्रोक्षिताः स्थेत्याह। तेनाऽऽपः प्रोक्षिताः। अग्नये वो जुष्टं प्रोक्षाम्यग्नीषोमाभ्यामित्याह। यथादेवतमेवैनान्प्रोक्षति। त्रिः प्रोक्षति। त्र्यावृद्धि यज्ञः॥३८॥

अथो रक्षसामपहत्यै। शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणे देवयज्याया इत्याह। देवयज्याया एवैनानि शुन्धति। त्रिः प्रोक्षति। त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय। अवधूतं रक्षोऽवधूता अरातय इत्याह। रक्षसामपहत्यै। अदित्यास्त्वगसीत्याह। इयं वा अदितिः॥३९॥

अस्या एवैनत्त्वचं करोति। प्रतिं त्वा पृथिवी वेत्त्वित्याह प्रतिष्ठित्यै। पुरस्तात्प्रतीचीनं ग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति मेध्यत्वाय। तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यञ्चः पशवो मेधमुपतिष्ठन्ते। तस्मात्प्रजा मृगं ग्राहुकाः। यज्ञो देवेभ्यो निलायत। कृष्णो रूपं कृत्वा। यत्कृष्णाजिने हविरध्वयवहन्ति। यज्ञादेव तद्यज्ञं प्रयुङ्क्ते। हविषोऽस्कन्दाय॥४०॥

अधिषव॑णम॒सि वानस्प॑त्यमित्या॒ह। अधिषव॑णमे॒वैन॑त्करोति।
 प्रति॒ त्वाऽदि॑त्यास्त्वग्वे॒त्त्वित्या॑ह सय॒त्वाय॑। अ॒ग्नेस्त॒नूर॒सी॒-
 त्या॑ह। अ॒ग्नेर्वा ए॒षा त॒नूः। यदोष॑धयः। वा॒चो वि॒सर्ज॑न॒मित्या॑ह।
 यदा हि प्र॒जा ओष॑धीनाम॒श्नन्ति॑। अथ॒ वाचं॑ वि॒सृज॑न्ते।
 दे॒ववी॑तये त्वा गृह्णामीत्या॒ह॥४१॥

दे॒वता॑भिरे॒वैन॑त्सम॒र्धय॑ति। अ॒द्रिर॑सि वानस्प॑त्य इत्या॒ह।
 ग्रावा॑णमे॒वैन॑त्करोति। स इ॒दं दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यं सु॑शमि॒
 शमि॑ष्वेत्या॒ह शान्त्यै॑। हवि॑ष्कृदेहीत्या॒ह। य ए॒व दे॒वानां॑
 हवि॑ष्कृतः। तान् ह॒यति॑। त्रि॒ह्वय॑ति। त्रिष॑त्या हि दे॒वाः।
 इष॑माव॒दोर्ज॑माव॒देत्या॑ह॥४२॥

इष॑मे॒वोर्जं॑ यज॑माने दधाति। द्युम॑द्वदत व॒यं सं॒ङ्घातं॑
 जे॒प्मेत्या॑ह भ्रातृ॑व्याभिभू॒त्यै। मनोः॑ श्रद्धादे॒वस्य॑ यज॑मानस्या-
 सुर॒घ्नी वाक्। य॒ज्ञायु॑धेषु प्रवि॑ष्टाऽऽसीत्। तेऽसु॑रा याव॑न्तो
 य॒ज्ञायु॑धाना॒मुद्व॑दतामुपाशृ॑ण्वन्। ते परा॑भवन्। तस्मा॒त्स्वानां॑
 मध्ये॑ऽव॒साय॑ यजेत। याव॑न्तोऽस्य॒ भ्रातृ॑व्या य॒ज्ञायु॑धाना॒-
 मुद्व॑दतामुपशृ॑ण्वन्ति। ते परा॑ भवन्ति। उ॒च्चैः स॒माह॑न्त॒ वा
 आ॑ह विजि॑त्यै॥४३॥

वृ॒ङ्क् ए॑षामिन्द्रि॒यं वी॒र्य॑म्। श्रेष्ठं एषां भवति। व॒र्षवृ॑द्धम॒सि
 प्रति॒ त्वा व॒र्षवृ॑द्धं वे॒त्त्वित्या॑ह। व॒र्षवृ॑द्धा वा ओष॑धयः।
 व॒र्षवृ॑द्धा इ॒षीकाः॑ समृ॑द्ध्यै। य॒ज्ञं रक्षा॑स्यनु प्रावि॑शन्।

तान्यस्त्रा पशुभ्यो निरवा॑दयन्त। तुषै॑रोष॑धीभ्यः। परा॑पूत॒ः
रक्षः॑ परा॑पूता अरा॑तय॒ इत्या॑ह। रक्ष॑सामप॑हत्यै॥४४॥

रक्ष॑सां भा॒गोऽसीत्या॑ह। तुषै॑रे॒व रक्षा॑सि निरव॑दयते। अप॒
उप॑स्पृशति मेध्य॒त्वाय॑। वा॒युर्वो विवि॑न॒क्तित्या॑ह। प॒वित्रं॑ वै
वा॒युः। पु॒नात्ये॑वैनान्। अ॒न्तरि॑क्षादिव॒ वा ए॒ते प्रस्क॑न्दन्ति। ये
शू॒र्पात्। दे॒वो वः॑ सवि॒ता हि॑र॒ण्यपा॑णिः प्र॒तिगृ॑ह्णा॒त्वित्या॑ह॒ प्रति॑-
ष्ठित्यै॑। ह॒विषोऽस्क॑न्दाय। त्रि॒ष्फ॒लीक॑र्त॒वा आ॑ह। त्र्या॑वृद्धि
य॒ज्ञः। अथो॑ मेध्य॒त्वाय॑॥४५॥

द्वाभ्यामुत्पुनाति रश्मयो नयन्त्यग्ने यज्ञपतिं यज्ञोऽदितिरस्कन्दाय गृह्णामीत्याह वृदेत्याह विजित्या
अपहत्या अस्कन्दाय त्रीणि च॥ [५]

अव॑धूत॒ः रक्षो॑ऽवधूता अरा॑तय॒ इत्या॑ह। रक्ष॑सामप॑हत्यै।
अदि॑त्यास्त्वग॒सीत्या॑ह। इ॒यं वा अदि॑तिः। अ॒स्या ए॒वैन॑त्त्वचं
करोति। प्र॒ति त्वा पृ॑थि॒वी वे॒त्त्वित्या॑ह॒ प्रति॑ष्ठित्यै।
पु॒रस्ता॑त्प्रती॒चीन॑ग्री॒वमु॑त्तर॒लोमो॑प॒स्तृणा॑ति मेध्य॒त्वाय॑।
तस्मा॑त्पु॒रस्ता॑त्प्रत्य॒ञ्चः प॒शवो॑ मे॒धमु॑प॒तिष्ठ॑न्ते। तस्मा॑त्प्र॒जा
मृ॒गं ग्रा॑ह॒काः। य॒ज्ञो दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑त॥४६॥

कृ॒ष्णो रू॒पं कृ॒त्वा। यत्कृ॑ष्णाजि॒ने ह॒विर॑धि॒पिन॑ष्टि।
य॒ज्ञादे॒व तद्य॑ज्ञं प्रयु॑ङ्के। ह॒विषोऽस्क॑न्दाय। द्यावा॑पृथि॒वी
स॒हास्ता॑म्। ते श॑म्यामा॒त्रमे॒कम॒हर्व्ये॑ता॒ः श॑म्यामा॒त्रमे॒कम॒हः।
दि॒वः स्क॑म्भ॒निर॑सि॒ प्रति॑ त्वाऽदि॑त्यास्त्वग॒वेत्त्वित्या॑ह।
द्यावा॑पृथि॒व्योर्वी॒त्यै। धि॒षणा॑ऽसि पर्व॒त्या प्र॒ति त्वा दि॒वः

स्कम्भनिर्वेत्त्वित्याह। द्यावापृथिव्योर्विधृत्यै॥४७॥

धिषणांसि पार्वतेयी प्रति त्वा पर्वतिर्वेत्त्वित्याह।
 द्यावापृथिव्योर्धृत्यै। देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याह
 प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू
 आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। अधिवपामीत्याह।
 यथादेवतमेवैनानधि वपति। धान्यमसि धिनुहि देवानित्याह।
 एतस्य यजुषो वीर्येण॥४८॥

यावदेका देवता कामयते यावदेका। तावदाहुतिः प्रथते। न हि
 तदस्ति। यत्तावदेव स्यात्। यावञ्जुहोति। प्राणाय त्वाऽपानाय
 त्वेत्याह। प्राणानेव यजमाने दधाति। दीर्घामनु प्रसितिमायुषे
 धामित्याह। आयुरेवास्मिन्दधाति। अन्तरिक्षादिव वा एतानि
 प्रस्कन्दन्ति। यानि दृषदः। देवो वः सविता हिरण्यपाणिः
 प्रतिगृह्णात्वित्याह प्रतिष्ठित्यै। हविषोऽस्कन्दाय। असंवपन्ती
 पिंषाणूनि कुरुतादित्याह मेध्यत्वाय॥४९॥

निलायत विधृत्यै वीर्येण स्कन्दन्ति चत्वारि च॥ [६]

धृष्टिरसि ब्रह्म यच्छेत्याह धृत्यै। अपाग्नेऽग्निमामादं जहि
 निष्क्रव्यादः सेधा देवयजं वहेत्याह। य एवामात्क्रव्यात्।
 तमपहत्य। मेध्येऽग्नौ कपालमुपदधाति। निर्दग्धः
 रक्षो निर्दग्धा अरातय इत्याह। रक्षाऽस्येव निर्दहति।
 अग्निवत्युपदधाति। अस्मिन्नेव लोके ज्योतिर्धत्ते। अङ्गारमधि

वर्तयति॥५०॥

अ॒न्तरि॑क्ष ए॒व ज्योति॑र्धत्ते। आ॒दि॒त्यमे॒वामुष्मि॑ल्लो॒के
ज्योति॑र्धत्ते। ज्योति॑ष्मन्तोऽस्मा इ॒मे लो॒का भ॑वन्ति। य ए॒वं
वेद॑। ध्रु॒वम॑सि पृथि॒वीं दृ॒ष्ट॒हेत्या॑ह। पृथि॒वीमे॒वैतेन॑ दृ॒ष्ट॒हति॑।
ध॒र्त्रम॑स्यन्तरि॑क्षं दृ॒ष्ट॒हेत्या॑ह। अ॒न्तरि॑क्षमे॒वैतेन॑ दृ॒ष्ट॒हति॑।
ध॒रुण॑मसि दि॒वं दृ॒ष्ट॒हेत्या॑ह। दि॒वंमे॒वैतेन॑ दृ॒ष्ट॒हति॑॥५१॥

ध॒र्मा॑सि दि॒शो दृ॒ष्ट॒हेत्या॑ह। दि॒शं ए॒वैतेन॑ दृ॒ष्ट॒हति॑।
इ॒माने॒वैतैर्लो॒कान्दृ॑ष्ट॒हति॑। दृ॒ष्ट॒हन्ते॑ऽस्मा इ॒मे लो॒काः प्र॒जया॑
प॒शुभिः॑। य ए॒वं वेद॑। त्री॒ण्यग्रे॑ क॒पाला॒न्युप॑दधाति। त्रय॑ इ॒मे
लो॒काः। ए॒षां लो॒काना॑मा॒प्त्यै। ए॒कम॑ग्रे॑ क॒पाल॒मुप॑ दधाति।
ए॒कं वा अ॑ग्रे॑ क॒पालं॑ पु॒रुष॑स्य स॒म्भव॑ति॥५२॥

अथ॑ द्वे। अथ॑ त्रीणि। अथ॑ च॒त्वारि॑। अथा॒ष्टौ। तस्मा॑द॒ष्टा-
क॒पालं॑ पु॒रुष॑स्य शि॒रः। यदे॒वं क॒पाला॒न्युप॑दधाति। य॒ज्ञो वै
प्र॒जाप॑तिः। य॒ज्ञमे॒व प्र॒जाप॑ति॒ः स॒ऽस्क॑रोति। आ॒त्मान॑मे॒व
तथ्स॑ऽस्क॑रोति। त॒ः स॒ऽस्कृ॑तमा॒त्मानम्॑॥५३॥

अ॒मुष्मि॑ल्लो॒केऽनु॑ प॒रैति॑। यद॒ष्टावु॑प॒दधा॑ति। गा॒य॒त्रिया॑
तथ्स॑मि॒तम्। यन्न॑वं। त्रि॒वृता॑ तत्। यद्व॑शं। वि॒राजा॑ तत्।
यदे॒काद॑श। त्रि॒ष्टुभा॑ तत्। यद्वा॑द॒श॥५४॥

जग॑त्या॒ तत्। छ॒न्दः स॑मि॒तानि॑ स उ॒प॒दध॑त्क॒पाला॑नि।
इ॒माँल्लो॒कान॑नुपूर्वं दि॒शो वि॑धृ॒त्यै दृ॒ष्ट॒हति॑। अथाऽऽयुः

प्राणान्प्रजां पशून् यजमाने दधाति। सृजातानस्मा
अभितो बहुलान्करोति। चितुः स्थेत्याह। यथायजुरेवैतत्।
भृगूणामङ्गिरसां तपसा तप्यध्वमित्याह। देवतानामेवैनानि
तपसा तपति। तानि ततः सङ्स्थिते। यानि घर्मे
कपालान्युपचिन्वन्ति वेधस इति चतुष्पदयुर्चा वि मुञ्चति।
चतुष्पादः पशवः। पशुष्वेवोपरिष्ठात्प्रति तिष्ठति॥५५॥

वर्तयति दिवमेवैतेन दहति सम्भवति तं सङ्स्कृतमात्मानं द्वादश सङ्स्थिते त्रीणि
च॥

[७]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याह प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामि-
त्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू आस्ताम्। पूष्णो
हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। सं वपामीत्याह। यथादेवतमेवैनानि
संवपति। समापो अद्विरङ्गमत समोषधयो रसेनेत्याह। आपो
वा ओषधीर्जिन्वन्ति। ओषधयोऽपो जिन्वन्ति। अन्या वा
एतासामन्या जिन्वन्ति॥५६॥

तस्मादेवमाह। सः रेवतीर्जगतीभिर्मधुमतीर्मधुमतीभिः
सृज्यध्वमित्याह। आपो वै रेवतीः। पशवो जगतीः।
ओषधयो मधुमतीः। आप ओषधीः पशून्। तानेवास्मा
एकधा सः सृज्य। मधुमतः करोति। अद्ध्यः परि प्रजाताः
स्थ समद्भिः पृच्यध्वमिति पर्याप्तावयति। यथा सुवृष्ट
इमामनुविसृत्य॥५७॥

आप ओषधीर्महयन्ति। तादृगेव तत्। जनयत्यै

त्वा॒ संयौ॑मीत्या॒ह। प्र॒जा ए॒वैतेन॑ दा॒धार। अ॒ग्नये॑
त्वा॒ऽग्नीषो॑मा॒भ्यामि॒त्याह॑ व्यावृ॒त्त्यै। म॒खस्य॑ शिरो॒-
ऽसीत्या॑ह। य॒ज्ञो वै म॒खः। तस्यै॒तच्छिरः॑। यत्पु॒रोडा॑शः।
तस्मा॑दे॒वमा॑ह॥ ५८ ॥

घ॒र्मोऽसि॑ वि॒श्वायु॑रि॒त्याह॑। वि॒श्वमे॒वायु॑र्यज॑माने दधाति।
उ॒रु प्र॑थस्वो॒रु ते॑ य॒ज्ञप॑तिः प्रथता॒मित्या॑ह। यज॑मानमे॒व
प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑ प्रथयति। त्वचं॑ गृह्णी॒ष्वेत्या॑ह। सर्व॑मे॒वैन॑
सत॑नुं करोति। अथा॒ऽऽप आ॒नीय॑ परि॒मार्ष्टि॑। मा॒स ए॒व
तत्त्वचं॑ दधाति। तस्मा॑त्त्व॒चा मा॒सं छ॒न्नम्। घ॒र्मो वा
ए॒षोऽशा॑न्तः॥ ५९ ॥

अ॒र्धमा॑से॒ऽर्धमा॑से प्रवृ॒ज्यते॑। यत्पु॒रोडा॑शः। स ई॒श्वरो॑
यज॑मान॑ शु॒चा प्र॒दहः॑। पर्य॑ग्नि करोति। प॒शुमे॒वैन॑मकः।
शान्त्या॑ अप्र॑दाहाय। त्रिः पर्य॑ग्नि करोति। त्र्या॑वृद्धि य॒ज्ञः।
अथो॑ रक्ष॑सामप॑हत्यै। अ॒न्तरि॑त॒स्य रक्षो॑ऽन्तरि॑ता अ॒रात॑य॒
इत्या॑ह॥ ६० ॥

रक्ष॑साम॒न्तरि॑हत्यै। पु॒रोडा॑शं वा अधि॑श्रित॒स्य रक्षा॑स्य॒-
जिघा॑सन्। दि॒वि नाको॑ नामा॒ग्नी रक्षो॑हा। स
ए॒वास्मा॑द्रक्षा॒स्यपा॑हन्। दे॒वस्त्वा॑ सवि॒ता श्र॑पय॒त्वित्या॑ह।
स॒वितृ॑प्रसूत ए॒वैन॑ श्रपयति। व॒र्षि॑ष्ठे अधि॒ नाक॑
इत्या॑ह। रक्ष॑सामप॑हत्यै। अ॒ग्निस्ते॑ त॒नुवं मा॑ऽति॒धागि॒त्याहा॑-

ऽन॑तिदाहाय। अ॒ग्रे ह॒व्य॑ र॒क्ष॒स्वेत्या॑ह॒ गु॒प्त्यै॑॥६१॥

अवि॑दहन्तः श्रपय॑तेति॒ वाचं॑ वि॒सृज॑ते। य॒ज्ञमे॒व ह॒वीं॑ ऽप्य॒भि-
व्या॒हृत्य॑ प्रत॑नुते। पु॒रोरु॒च॒मवि॑दाहाय॒ शृ॒त्यै करो॑ति।
म॒स्तिष्को॒ वै पु॑रो॒डाशः॑। तं यन्ना॒भि वा॒सये॑त्। आ॒विर्म॒स्तिष्कः॑
स्यात्। अ॒भिवा॑सयति। तस्मा॒द्गुहा॑ म॒स्तिष्कः॑। भस्म॑ना-
ऽभिवा॑सयति। तस्मा॑न्मा॒सेना॒स्थिं छु॑न्नम्॥६२॥

वे॒देना॒भिवा॑सयति। तस्मा॒त्केशैः॑ शि॒रश्छु॑न्नम्। अख॑लति-
भावु॒को भव॑ति। य ए॒वं वेद॑। प॒शोर्वै प्र॑ति॒मा पु॑रो॒डाशः॑। स
नाय॑जुष्क॒मभि॑वास्यः। वृथै॒व स्यात्। ई॒श्वरा॑ यज॑मानस्य
प॒शवः॑ प्रमे॑तोः। सं ब्रह्म॑णा पृ॒च्य॒स्वेत्या॑ह। प्रा॒णा वै
ब्रह्म॑॥६३॥

प्रा॒णाः प॒शवः॑। प्रा॒णैरे॒व प॒शून्ध॒सम्पृ॑णक्ति। न प्र॒मायु॑का
भव॑न्ति। यज॑मानो॒ वै पु॑रो॒डाशः॑। प्र॒जा प॒शवः॑ पु॒रीष॑म्।
यदे॒वम॑भिवा॒सय॑ति। यज॑मानमे॒व प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑ सम॑र्धयति।
दे॒वा वै ह॒विर्भृ॑त्वाऽब्रु॑वन्। कस्मि॑न्नि॒दं म॑क्ष्यामह॒ इति॑।
सोऽग्नि॑र॒ब्रवी॑त्॥६४॥

मयि॑ त॒नूः सं निध॑ध्वम्। अ॒हं व॒स्तं ज॑नयिष्यामि।
यस्मि॑न्म॒क्ष्यध्व॑ इति॑। ते दे॒वा अ॒ग्नौ त॒नूः स॒न्त्य॑दधत।
तस्मा॑दाहुः। अ॒ग्निः सर्वा॑ दे॒वता॒ इति॑। सोऽङ्गा॑रेणा॒ऽऽपः॑।
अ॒भ्य॑पातयत्। तत॑ ए॒कतो॑ऽजायत। स द्वि॒तीयं॑ अ॒भ्य॑-
पातयत्॥६५॥

ततो॑ द्वितो॑ऽजायत। स तृतीयं॑ म॒भ्य॑पातयत्। तत॑स्त्रितो॑-
ऽजायत। यद॒द्भ्योऽजा॑यन्त। तदा॒प्याना॑माप्य॒त्वम्।
यदा॒त्म॒भ्योऽजा॑यन्त। तदा॒त्म्याना॑मात्म्य॒त्वम्। ते दे॒वा
आ॒प्येष्व॑मृजत। आ॒प्या अ॑मृजत॒ सूर्या॑भ्युदिते। सूर्या॑भ्युदितः
सूर्या॑भिनिमृक्ते॥६६॥

सूर्या॑भिनिमृक्तः कु॒न॒खिनि॑। कु॒न॒खी श्या॑वदति। श्या॑वदन्न॒ग्र-
दिधि॑षौ। अ॒ग्र॒दिधि॑षुः प॑रिवित्ते। प॑रिवित्तो वी॒र॒हणि॑।
वी॒र॒हा ब्र॑ह्म॒हणि॑। तद्व॑ह्म॒हणं॑ नात्य॑च्यवत। अ॒न्तर्वे॑दि
नि॒नय॑त्यवरु॒द्धौ। उ॒ल्मु॑केना॒भि गृ॑ह्णाति श्रु॒त॒त्वाय॑। श्रु॒त॒का॒मा
इव॑ हि दे॒वाः॥६७॥

अन्या जिन्वन्त्यनु वि॒सृ॒त्यैव॑मा॒हाशा॑न्त आह॒ गु॒त्यै छु॒न्नं ब्र॑ह्मा॑ब्रवीद्वितीयं॑ म॒भ्य॑पातय॒त्सूर्या॑भिनिमृक्ते

दे॒वाः॥—————[८]

दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑ प्र॑स॒व इति॑ स्फ्य॒माद॑त्ते प्र॑सू॒त्यै।
अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्या॒ह। अ॒श्विनो॑ हि दे॒वाना॑म॒ध्वर्यु॑
आस्ता॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्यामि॑त्या॒ह य॒त्यै। आद॑द॒ इन्द्र॑स्य
बा॒हुर॑सि॒ दक्षि॑ण॒ इत्या॑ह। इ॒न्द्रि॒यमे॒व यज॑माने दधाति।
स॒हस्र॑भृ॒ष्टिः श॑तते॒जा इत्या॑ह। रू॒पमे॒वास्यै॒तन्म॑हि॒मानं॑
व्याच॑ष्टे। वा॒युर॑सि ति॒ग्मते॑जा॒ इत्या॑ह। तेजो॒ वै वा॒युः॥६८॥

तेजं॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति। वि॒षाद्वै ना॒मांसुर॑ आसीत्। सोऽ॒बि॒भेत्।
य॒ज्ञेन॑ मा दे॒वा अ॒भिभ॑विष्यन्तीति। स पृ॒थि॒वीम॒भ्यव॑मीत्।
सा मे॒ध्याऽभ॑वत्। अथो॒ यदिन्द्रो॑ वृ॒त्रम॑हन। तस्य॒

लोहितं पृथिवीमनु व्यधावत्। सा मेध्याऽभवत्। पृथिवि
देवयजनीत्याह॥६९॥

मेध्यामेवैनां देवयजनीं करोति। ओषध्यास्ते मूलं मा
हिंसिषमित्याह। ओषधीनामहिंसायै। व्रजं गच्छ
गोस्थानमित्याह। छन्दांसि वै व्रजो गोस्थानः।
छन्दांस्येवास्मै व्रजं गोस्थानं करोति। वर्षतु ते
द्यौरित्याह। वृष्टिर्वै द्यौः। वृष्टिमेवाव रुन्धे। बधान देव
सवितः परमस्यां परावतीत्याह॥७०॥

द्वौ वाव पुरुषौ। यं चैव द्वेष्टि। यश्चैनं द्वेष्टि। तावुभौ बध्नाति
परमस्यां परावति शतेन पाशैः। योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं
द्विष्मस्तमतो मा मौगित्याहानिमुक्त्यै। अरुरुर्वै नामासुर
आसीत्। स पृथिव्यामुपमुतोऽशयत्। तं देवा अपहतोऽरुरुः
पृथिव्या इति पृथिव्या अपाघ्नन्। भ्रातृव्यो वा अरुरुः।
अपहतोऽरुरुः पृथिव्या इति यदाह॥७१॥

भ्रातृव्यमेव पृथिव्या अपहन्ति। तैऽमन्यन्त। दिवं वा
अयमितः पतिष्यतीति। तमरुरुस्ते दिवं माऽस्कानिति दिवः
पर्यबाधन्त। भ्रातृव्यो वा अरुरुः। अरुरुस्ते दिवं मा स्कानिति
यदाह। भ्रातृव्यमेव दिवः परिबाधते। स्तम्बयजुर्हरति।
पृथिव्या एव भ्रातृव्यमपहन्ति। द्वितीयं हरति॥७२॥

अन्तरिक्षादेवैनमपहन्ति। तृतीयं हरति। दिव

ए॒वैन॒मप॑हन्ति। तू॒ष्णीं च॑तु॒र्थं ह॑रति। अप॑रि॒मिता॑दे॒वैन॒मप॑हन्ति। असु॑राणां वा इ॒यम॑ग्रं आसीत्। याव॑दासी॒नः परा॑पश्य॒ति। ताव॑द्दे॒वाना॑म्। ते दे॒वा अ॑ब्रुवन्। अ॒स्त्वे॒व नो॒ऽस्याम॑पीति॥ ७३॥

क्य॑न्नो दा॒स्य॒थेति॑। याव॑थ्स्व॒यं प॑रिगृ॒ही॒थेति॑। ते वस॑व॒स्त्वेति॑ दक्षि॒णतः॑ पर्य॑गृह्णन्। रु॒द्रास्त्वेति॑ प॒श्चात्। आ॒दि॒त्यास्त्वेत्यु॑त्तर॒तः। ते॑ऽग्नि॒ना प्राश्चो॑ऽजयन्। वसु॑भिर्दक्षि॒णा। रु॒द्रैः प्र॒त्यश्चः॑। आ॒दि॒त्यैरु॑द॒श्चः। यस्यै॒वं वि॒दुषो॑ वेदि॑ परिगृह्णन्ति॥ ७४॥

भव॑त्या॒त्मना॑। परा॑ऽस्य॒ भ्रातृ॑व्यो भवति। दे॒वस्य॑ सवि॒तुः स॒व इत्या॑ह प्रसू॒तयै। कर्म॑ कृ॒ण्वन्ति वे॒धस॒ इत्या॑ह। इ॒षित॑ हि कर्म॑ क्रि॒यते॑। पृ॒थि॒व्यै मे॒ध्यं चा॒मे॒ध्यं च॒ व्युद॑क्रामताम्। प्रा॒चीन॑मुदी॒चीनं॑ मे॒ध्यम्। प्र॒ती॒चीनं॑ दक्षि॒णाऽमे॒ध्यम्। प्रा॒ची॒मुदी॒चीं प्र॒व॒णां करो॑ति। मे॒ध्या॒मे॒वैना॑ दे॒वय॑ज॒नीं करो॑ति॥ ७५॥

प्राश्चो॑ वेद्य॑ सावु॒न्नय॑ति। आ॒ह॒व॒नीय॑स्य॒ परि॑गृहीत्यै। प्र॒ती॒ची श्रो॑णी॑। गा॒र्ह॒प॒त्यस्य॑ परि॑गृहीत्यै। अथो॑ मिथु॒न॒त्वाय॑। उद्ध॑न्ति। यदे॒वास्या॑ अमे॒ध्यम्। तद॑प॒हन्ति॑। उद्ध॑न्ति। तस्मा॒दोष॑ध॒यः परा॑भवन्ति॥ ७६॥

मूलं॑ छि॒न॒त्ति। भ्रातृ॑व्यस्यै॒व मूलं॑ छि॒न॒त्ति। मूलं॑ वा

अति॒तिष्ठ॒द्रक्षा॒स्य॒नूत्पि॑पते। यद्ध॒स्तेन॑ छि॒न्ध्यात्। कु॒न॒खिनीः॑
प्र॒जाः स्युः। स्फ्येन॑ छिन॒त्ति। वज्रो॒ वै स्फ्यः। वज्रेणै॒व
य॒ज्ञाद्रक्षा॒स्य॒पह॑न्ति। पि॒तृदे॒वत्याऽति॑खाता। इय॒तीं
खन॑ति॥७७॥

प्र॒जाप॑तिना यज्ञ॒मुखेन॑ स॒म्मिता॑म्। वेदि॑र्दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑त।
तां च॑तुरङ्गु॒लेऽन्वि॑न्दन्। तस्मा॑च्चतुरङ्गु॒लं खेया॑। च॒तुरङ्गु॒लं
खन॑ति। च॒तुरङ्गु॒ले ह्योष॑धयः प्र॒ति॒तिष्ठ॑न्ति। आ प्र॑ति॒ष्ठायै॑
खन॑ति। यज॑मानमे॒व प्र॑ति॒ष्ठां ग॑मयति। दक्षि॑ण॒तो वर्षी॑यसीं
करो॑ति। दे॒वय॑जन॒स्यैव॑ रू॒पम॑कः॥७८॥

पुरी॑षवतीं करोति। प्र॒जा वै प॒शवः॑ पुरी॑षम्। प्र॒जयै॒वैनं॑
प॒शुभिः॑ पुरी॑षवन्तं करोति। उत्त॑रं परि॒ग्राहं॑ परि॒गृह्णा॑ति।
ए॒ताव॑ती॒ वै पृ॑थि॒वी। याव॑ती॒ वेदिः॑। तस्या॑ ए॒ताव॑त ए॒व
भ्रातृ॑व्यं निर्भ॒ज्य। आ॒त्मन॑ उत्त॑रं परि॒ग्राहं॑ परि॒गृह्णा॑ति।
ऋ॒तम॑स्यृ॒तस॑दनमस्यृ॒तश्री॑र॒सीत्या॑ह। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्॥७९॥

क्रूर॑मि॒व वा ए॒तत्क॑रोति। यद्वेदिं॑ क॒रोति॑। धा अ॑सि
स्व॒धा अ॒सीति॑ योयु॒प्यते॑ शान्त्यै॑। उ॒र्वी चा॑सि॒ वस्वीं॑
चा॒सीत्या॑ह। उ॒र्वीमे॒वेनां॑ वस्वीं॑ करोति। पुरा॑ क्रूर॒स्य
वि॒सृपो॑ विर॒प्शि॒न्नित्या॑ह मे॒ध्य॒त्वाय॑। उ॒दा॒दाय॑ पृथि॒वीं
जी॒रदा॑नुर्या॒मैर॑यं च॒न्द्रम॑सि॒ स्व॒धाभि॑रित्या॑ह। यदे॒वास्यां॑
अमे॒ध्यम्। तद॑प॒हत्य॑। मे॒ध्यां दे॒वय॑जनीं कृ॒त्वा॥८०॥

यददश्चन्द्रमसि मेध्यम्। तदस्यामेरयति। तां धीरांसो
 अनुदृश्यं यजन्त इत्याहानुख्यात्यै। प्रोक्षणीरा सादय।
 इध्माबर्हिरुपसादय। स्रुवं च स्रुचंश्च सम्मृद्धि। पत्नीः
 सन्नह्य। आज्येनोदेहीत्याहानुपूर्वतायै। प्रोक्षणीरा सादयति।
 आपो वै रक्षोघ्नीः॥८१॥

रक्षंसामपहत्यै। स्फ्यस्य वर्त्मन्त्सादयति। यज्ञस्य सन्तत्यै।
 उवाच हासितो दैवलः। एतावतीर्वा अमुष्मिल्लोक आप
 आसन्। यावतीः प्रोक्षणीरिति। तस्माद्ब्रह्मीरासाद्याः।
 स्फ्यमुदस्यन्। यं द्विष्यात्तं ध्यायेत्। शुचैवैनमर्पयति॥८२॥

वै वायुराह परावतीत्याहार्हं द्वितीयं हर्तीति परिगृह्णति देवयजनीं करोति भवन्ति
 खनत्यकरेतकृत्वा रक्षोघ्नीरर्पयति॥ [९]

वज्रो वै स्फ्यः। यदन्वश्च धारयेत्। वज्रेऽध्वर्युः क्षण्वीत।
 पुरस्तात्तिर्यश्च धारयति। वज्रो वै स्फ्यः। वज्रेणैव यज्ञस्य
 दक्षिणतो रक्षाःस्यपहन्ति। अग्निभ्यां प्राचंश्च प्रतीचंश्च।
 स्फ्येनोदीचश्चाधराचंश्च। स्फ्येन वा एष वज्रेणास्यै पाप्मानं
 भ्रातृव्यमपहत्यै। उत्क्रेऽधि प्रवृश्चति॥८३॥

यथोपधायं वृश्चन्त्येवम्। हस्ताववं नेनित्ते। आत्मानमेव
 पवयते। स्फ्यं प्रक्षालयति मेध्यत्वायं। अथो पाप्मनं एव
 भ्रातृव्यस्य न्यङ्गं छिनत्ति। इध्माबर्हिरुपसादयति युक्त्यै।
 यज्ञस्य मिथुनत्वायं। अथो पुरोरुचमेवैतां दधाति। उत्तरस्य

कर्मणोऽनुख्यात्यै। न पुरस्तात्प्रत्यगुपसादयेत्॥८४॥
 यत्पुरस्तात्प्रत्यगुपसादयेत्। अन्यत्राऽऽहुतिपथादिध्मं प्रति-
 पादयेत्। प्रजा वै बर्हिः। अपराध्याद्वर्हिषां प्रजानां
 प्रजननम्। पश्चात्प्रागुपसादयति। आहुतिपथेनेध्मं प्रति-
 पादयति। सम्प्रत्यैव बर्हिषां प्रजानां प्रजननमुपैति।
 दक्षिणमिध्मम्। उत्तरं बर्हिः। आत्मा वा इध्मः। प्रजा
 बर्हिः। प्रजा ह्यात्मन उत्तरतरा तीर्थे। ततो मेधमुपनीय।
 यथादेवतमेवैनत्प्रतिष्ठापयति। प्रति तिष्ठति प्रजया
 पशुभिर्यजमानः॥८५॥

वृश्चति सादयेदिध्मः पञ्च च॥ [१०]

तृतीयस्यां देवस्यांश्चपृशुं यो वै पूर्वद्युः कर्मणे वामिन्द्रो वृत्रमंहन्त्सोऽपोऽवधूतं
 धृष्टिर्देवस्येत्याह सं वंपामि देवस्य स्फ्यमा ददे वज्रो वै स्फ्यो दश॥१०॥

तृतीयस्यां यज्ञस्यानतिरेकाय पवित्रवत्यध्वर्युं चाधिषवणमस्यन्तरिक्ष एव रक्षंसामन्तरहित्यै
 द्वौ वाव पुरुषौ यददश्चन्द्रमसि मेध्यं पञ्चाशीतिः॥८५॥

तृतीयस्यां यजमानः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके
 द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके तृतीयः प्रपाठकः॥

प्रत्युष्ट॑ रक्षः प्रत्युष्टा॑ अरा॑तय॒ इत्या॑ह। रक्ष॑साम॒प॒हत्यै॑।
अ॒ग्नेर्व॑स्तेजि॑ष्ठेन॒ तेज॑सा॒ निष्ट॑पा॒मीत्या॑ह मेध्य॒त्वाय॑। सुचः॑
सम्मा॑र्ष्टि। सु॒वम॑ग्रै। पुमा॑र॒समे॒वाभ्यः॑ स॒श्यति॑ मिथुन॒त्वाय॑।
अथ॑ जुह॒म्। अथो॑प॒भृत॑म्। अथ॑ ध्रु॒वाम्। असौ॑ वै जुहूः॥१॥
अ॒न्तरि॑क्षमुप॒भृत्। पृथि॒वी ध्रु॒वा। इमे॑ वै लो॒काः सुचः॑। वृष्टिः॑
स॒म्मार्ज॑नानि। वृष्टि॑र्वा इमाँल्लो॒कान॑नुपूर्वं क॑ल्पयति। ते ततः॑
क्लृ॒प्ताः समे॑धन्ते। समे॑धन्तेऽस्मा इमे॑ लो॒काः प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑।
य ए॒वं वेद॑। यदि॑ का॒मये॑त॒ वर्ष॑कः प॒र्जन्यः॑ स्या॒दिति॑।
अ॒ग्रतः॑ सम्मृ॑ज्यात्॥२॥

वृष्टि॑मेव नि य॑च्छति। अ॒वाची॑ना॒ग्रा हि॑ वृष्टिः। यदि॑
का॒मये॑ताव॒र्षुकः॑ स्या॒दिति॑। मूल॒तः सम्मृ॑ज्यात्।
वृष्टि॑मेवोद्य॑च्छति। तदु॒ वा आ॑हुः। अ॒ग्रत॑ ए॒वोपरि॑ष्टा॒थ्सम्मृ॑-
ज्यात्। मूल॒तोऽध॑स्ता॒त्। तद॑नुपूर्वं क॑ल्पते। वर्ष॑को
भ॒वतीति॑॥३॥

प्राची॑मभ्या॒कारम्॑। अ॒ग्रैरन्त॑रतः। ए॒वमि॑व॒ ह्यन्न॑म॒द्यते॑।
अथो॑ अ॒ग्राद्वा॑ ओष॑धीना॒मूर्जं॑ प्र॒जा उप॑जीवन्ति। ऊ॒र्ज
ए॒वान्नाद्य॑स्याव॒रुद्धै॑। अ॒धस्ता॑त्प्रा॒तीची॑म्। द॒ण्डमु॑त्त॒मतः॑।
मूले॑न॒ मूलं॑ प्रति॑ष्ठित्यै। तस्मा॑द॒रत्नौ॑ प्राश्नु॒परि॑ष्टा॒ल्लोमा॑नि।

प्रत्यश्च्यधस्तात्॥ ४॥

स्रुग्येषा। प्राणो वै स्रुवः। जुहूर्दक्षिणो हस्तः। उपभृत्स्रुव्यः।
आत्मा ध्रुवा। अन्नं स्रुमार्जनानि। मुखतो वै प्राणोऽपानो
भूत्वा। आत्मानमन्नं प्रविश्य। बाह्यतस्तनुवः शुभयति।
तस्मात्स्रुवमेवाग्रे सम्मार्ष्टि। मुखतो हि प्राणोऽपानो
भूत्वा। आत्मानमन्नमाविशति। तौ प्राणापानौ। अव्यर्धुकः
प्राणापानाभ्यां भवति। य एवं वेद॥ ५॥

जुहूर्मृज्याद्भवतीति प्रत्यश्च्यधस्तान्मार्ष्टि पञ्च च॥ [१]

दिवः शिल्पमवततम्। पृथिव्याः ककुभिं श्रितम्।
तेन वयः सहस्रवल्शेन। सपत्नं नाशयामसि
स्वाहेति स्रुक्स्रुमार्जनान्यग्नौ प्र हरति। आपो वै
दर्भाः। रूपमेवेषामेतन्महिमानं व्याचष्टे। अनुष्टुभर्चा।
आनुष्टुभः प्रजापतिः। प्राजापत्यो वेदः। वेदस्याग्रं
स्रुक्स्रुमार्जनानि॥ ६॥

स्वेनैवैनानि छन्दसा। स्वयां देवतया समर्धयति। अथो
ऋग्वाव योषां। दर्भो वृषां। तन्मिथुनम्। मिथुनमेवास्य
तद्यज्ञे करोति प्रजननाय। प्रजायते प्रजया पशुभिर्यजमानः।
तान्येके वृथैवापांस्यन्ति। तत्तथा न कार्यम्। आरब्धस्य
यज्ञियस्य कर्मणः सविदोहः॥ ७॥

यद्यैनानि पशवोऽभि तिष्ठेयुः। न तत्पशुभ्यः कम्।

अ॒द्भिर्मा॑र्जयित्वा॒त्क॒रे न्य॑स्येत्। यद्वै य॒ज्ञिय॑स्य॒ कर्म॑णो-
ऽन्य॒त्राऽऽहु॑तीभ्यः स॒न्तिष्ठ॑ते। उ॒त्क॒रो वाव॑ तस्य॑ प्र॒तिष्ठा॑।
ए॒ता९ हि तस्मै॑ प्र॒तिष्ठां दे॒वाः स॒मभ॑रन्। यद॒द्भिर्मा॑र्जयति।
तेन॑ शा॒न्तम्। यदु॑त्क॒रे न्य॑स्यति। प्र॒तिष्ठा॑मे॒वैनानि॑
तद॑मयति॥८॥

प्रति॑ तिष्ठति प्र॒जया॑ प॒शुभि॑र्यजमानः। अथो॑ स्त॒म्बस्य॒ वा
ए॒तद्रूप॑म्। यथ्सु॑ख्स॒म्मार्ज॑नानि। स्त॒म्बशो॒ वा ओष॑धयः।
तासां॑ जरत्क॒क्षे प॒शवो॒ न र॑मन्ते। अप्रि॑यो ह्येषां॑ जरत्क॒क्षः।
याव॑दप्रियो ह॒ वै ज॑रत्क॒क्षः प॑शूनाम्। ताव॑दप्रियः प॒शूनां
भ॑वति। यस्यै॒तान्य॒न्यत्रा॑ग्नेर्दधति। न॒वदा॒व्यासु॒ वा ओष॑धीषु
प॒शवो॑ रमन्ते॥९॥

न॒वदा॒वो ह्येषां॑ प्रि॒यः। याव॑त्प्रियो ह॒ वै न॑वदा॒वः प॑शूनाम्।
ताव॑त्प्रियः प॒शूनां भ॑वति। यस्यै॒तान्य॒ग्नौ प्र॑हरन्ति।
तस्मा॑दे॒तान्य॒ग्रावे॒व प्र॑हरेत्। य॒तरस्मि॑न्त्स॒म्मृज्या॑त्। प॒शूनां
धृ॒त्यै। यो भू॑ताना॒मधि॑पतिः। रु॒द्रस्त॑न्तिच॒रो वृषा॑। प॒शून्स्माकं॑
मा हि॑सीः। ए॒तद॑स्तु हु॒तं तव॒ स्वाहे॑त्य॒ग्निस॒म्मार्ज॑नान्य॒ग्नौ
प्र॑हरति। ए॒षा वा ए॒तेषां॑ योनिः। ए॒षा प्र॑तिष्ठा। स्वा॒मे॒वैनानि॑
योनि॑म्। स्वां॑ प्र॒तिष्ठां ग॑मयति। प्रति॑ तिष्ठति प्र॒जया॑
प॒शुभि॑र्यजमानः॥१०॥

वेदस्याग्र॑ः सु॒ख्स॒म्मार्ज॑नानि विदो॒हो ग॑मयति प॒शवो॑ रमन्ते हि॑सीः षट् च॥—[२]

अयं॑ज्ञो वा ए॒षः। योऽप॒त्नीकः॑। न प्र॒जाः प्रजा॑येरन्।
पत्य॑न्वा॒स्ते। य॒ज्ञमे॒वाकः॑। प्र॒जानां॑ प्र॒जन॑नाय। यत्तिष्ठ॑न्ती
स॒न्नह्ये॑त। प्रि॒यं ज्ञा॒तिः रु॒न्ध्यात्। आसी॑ना स॒न्नह्य॑ते।
आसी॑ना ह्ये॒षा वी॒र्यं क॒रोति॑॥११॥

यत्प॒श्चात्प्राच्य॑न्वासी॑त। अ॒नया॑ स॒मद॑न्दधीत। दे॒वानां॑
पत्न्या॑ स॒मद॑न्दधीत। देशा॑द्वक्षिण॒त उदी॑च्यन्वा॒स्ते।
आ॒त्मनो॑ गोपी॒थाय॑। आ॒शासा॑ना सौम॒नस॑मित्या॒ह।
मे॒ध्यामे॒वैनां॑ के॒वलीं॑ कृ॒त्वा। आ॒शिषा॑ स॒मर्ध॑यति। अ॒ग्नेरनु॑-
व्र॒ता भू॒त्वा स॒न्नह्ये॑ सुकृ॒ताय॑ क॒मित्या॑ह। ए॒तद्वै पत्न्यै॑
व्रतो॒पन॑यनम्॥१२॥

तेनै॒वैनां॑ व्र॒तमु॒पन॑यति। तस्मा॑दाहुः। यश्चै॒वं वेद॑ यश्च॒ न।
यो॒क्रमे॒व यु॑ते। यम॒न्वास्ते॑। तस्या॒मुष्मि॑ल्लो॒के भ॑व॒तीति॑
यो॒क्त्रेण॑। यद्यो॒क्रम्। स॒ योगः॑। यदास्ते॑। स॒ क्षेमः॑॥१३॥

यो॒गक्षे॒मस्य॑ क्लृ॒प्त्यै। यु॒क्तं क्रि॑याता आ॒शीः कामे॑ यु॒ज्याता॑
इति॑। आ॒शिषः॑ स॒मृद्धौ॑। ग्र॒न्थिं ग्र॑न्थाति। आ॒शिषं॑ ए॒वास्यां॑
परि॑ गृह्णाति। पु॒मान् वै ग्र॑न्थिः। स्त्री प॒त्नी। तन्मि॑थुनम्।
मि॒थुनमे॒वास्य॑ तद्य॒ज्ञे क॑रोति प्र॒जन॑नाय। प्र जा॑यते प्र॒जया॑
प॒शुभि॑र्यज॑मानः॥१४॥

अथो॑ अ॒र्धो वा ए॒ष आ॒त्मनः॑। यत्प॒त्नी। य॒ज्ञस्य॑ धृ॒त्या
अशि॑थिलं भा॒वाय॑। सु॒प्रज॑स॒स्त्वा व॒यः सु॒पत्नी॒रुप॑

सेदि॒मेत्या॑ह। य॒ज्ञमे॒व तन्मि॑थुनीकरोति। ऊ॒नेऽति॑रिक्तं
धीया॒ता इति॑ प्रजा॑त्यै। म॒हीनां॑ पयो॒ऽस्योष॑धीना॒ऽ
रस॒ इत्या॑ह। रू॒पमे॒वास्यै॒तन्महि॑मानं॒ व्याच॑ष्टे। तस्य॒
तेऽक्षी॑यमाणस्य॒ निर्व॑पामि देवय॒ज्याया॒ इत्या॑ह। आ॒-
मे॒वैता॒मा शा॑स्ते॥१५॥

करोति॑ व्रतोप॒नय॑नं॒ क्षेमो॒ यज॑मानः शास्ते॥ [३]

घृ॒तं च॒ वै मधु॑ च प्र॒जाप॑तिरासीत्। यतो॒ मध्वा॑सीत्।
ततः॑ प्र॒जा अ॑सृजत। तस्मा॒न्मधु॑षि प्र॒जन॑नमिवास्ति।
तस्मा॒न्मधु॑षा न प्रच॑रन्ति। या॒तया॑म॒ हि। आ॒ज्ये॑न प्रच॑रन्ति।
य॒ज्ञो वा आ॒ज्यम्। य॒ज्ञेनै॒व य॒ज्ञं प्रच॑रन्त्यया॒तया॑मत्वाय।
प॒त्यवे॑क्षते॥१६॥

मि॒थुन॒त्वाय॒ प्रजा॑त्यै। यद्वै प॒त्नी य॒ज्ञस्य॑ करोति। मि॒थुनं॑
तत्। अथो॒ पत्नी॑या ए॒वैष य॒ज्ञस्या॑न्वार॒म्भोऽन॑वच्छि॒त्यै।
अ॒मेध्यं॑ वा ए॒तत्क॑रोति। यत्प॒त्यवे॑क्षते। गा॒र्हप॑त्येऽधि
श्रय॑ति मेध्य॒त्वाय॑। आ॒हुव॒नीय॑म॒भ्युद्व॑वति। य॒ज्ञस्य॒ सन्त॑त्यै।
तेजो॑ऽसि॒ तेजो॑ऽनु प्रेहीत्या॑ह॥१७॥

तेजो॒ वा अ॒ग्निः। तेज॒ आ॒ज्यम्। तेज॑सै॒व तेजः॑
सम॑र्धयति। अ॒ग्निस्ते॒ तेजो॒ मा वि॒नैदि॒त्याहा॑हि॒सायै॑।
स्फ्य॑स्य॒ वर्त्म॑न्त्सादयति। य॒ज्ञस्य॒ सन्त॑त्यै। अ॒ग्नेर्जि॑ह्वाऽसि॑
सु॒भूर्दे॒वाना॑मित्या॑ह। य॒थाय॒जुरे॒वैतत्। धा॒म्रेधा॑म्रे दे॒वेभ्यो॑
यजु॑षेयजुषे भ॒वेत्या॑ह। आ॒मे॒वैता॒मा शा॑स्ते॥१८॥

तद्वा अतः प॒वित्रा॑भ्यामे॒वोत्पु॑नाति। यज॑मानो वा आज्यम्।
प्रा॒णापा॒नौ प॒वित्रे॑। यज॑मान ए॒व प्रा॑णापा॒नौ द॑धाति।
पुन॑रा॒हारम्। ए॒वमि॑व हि प्रा॑णापा॒नौ स॒ञ्चर॑तः। शु॒क्रम॑सि
ज्योति॑रसि तेजोऽसीत्या॑ह। रू॒पमे॒वास्यै॒तन्महि॑मानं व्याच॑ष्टे।
त्रि॒र्यजु॑षा। त्रयं इ॒मे लो॒काः॥१९॥

ए॒षां लो॒काना॑मा॒प्त्यै॑। त्रिः। त्र्या॑वृद्धि य॒ज्ञः। अथो॑ मेध्य॒त्वाय॑।
अथाऽऽज्य॑वतीभ्याम॒पः। रू॒पमे॒वासा॑मे॒तद्वर्णं॑ दधाति। अपि
वा उ॒ताऽऽहुः॑। यथा॑ ह॒ वै योषा॑ सु॒वर्णं॑ हिर॑ण्यं पेश॒लं
बिभ्र॑ती रू॒पाण्या॑स्तै॑। ए॒वमे॒ता ए॒तर्ही॑ति। आपो॒ वै सर्वा॑
दे॒वताः॥२०॥

ए॒षा हि वि॒श्वेषां॑ दे॒वानां॑ त॒नूः। यदाज्यम्। तत्रो॒भयो॑र्मीमा॒ंसा।
जा॒मि स्यात्। यद्यजु॑षाऽऽज्यं यजु॑षाऽप॒ उ॒त्पुनी॑यात्।
छन्द॑साऽप॒ उ॒त्पुना॑त्यजा॒मित्वा॑य। अथो॑ मिथुन॒त्वाय॑।
सा॒वि॒त्रि॒यर्चा॑। स॒वि॒तृप्र॑सूतं मे॒ कर्मा॑सि॒दिति॑। स॒वि॒तृप्र॑सूतमे॒वास्य॑
कर्म॑ भवति। प॒च्छो गा॑यत्रि॒या त्रि॑ष्वमृद्ध॒त्वाय॑। अ॒द्भिरे॒वौष॑धीः
सं न॑यति। ओष॑धीभिः प॒शून्। प॒शुभि॑र्यज॑मानम्। शु॒क्रं
त्वा॑ शु॒क्रायां॑ ज्योति॑स्त्वा॒ ज्योति॑ष्य॒र्चिस्त्वा॑ऽर्चिषीत्या॑ह
सर्व॑त्वाय॑। पर्या॑प्त्या॒ अन॑न्तरायाय॥२१॥

ईक्षत आह शास्त्रे लोका देवता भवति षट् च॥ [४]

दे॒वा॒सुराः॑ संय॑त्ता आसन्। स ए॒तमिन्द्र॑ आज्यस्याव॒-

काशमपश्यत्। तेनावैक्षत। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः।
य एवं विद्वानाज्यमवेक्षते। भवत्यात्मना। पराऽस्य
भ्रातृव्यो भवति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यदाज्येनान्यानि
हवींष्यभिघारयति॥२२॥

अथ केनाऽऽज्यमिति। सत्येनेति ब्रूयात्। चक्षुर्वै सत्यम्।
सत्येनैवेनदभि घारयति। ईश्वरो वा एषोऽन्धो भवितोः।
यश्चक्षुषाऽऽज्यमवेक्षते। निमील्यावैक्षेत। दाधारात्मश्चक्षुः।
अभ्याज्यं घारयति। आज्यं गृह्णाति॥२३॥

छन्दांसि वा आज्यम्। छन्दांस्येव प्रीणाति। चतुर्जुह्वां
गृह्णाति। चतुष्पादः पशवः। पशून्नेवाव रुन्धे। अष्टावुपभृतिं।
अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्रः प्राणः। प्राणमेव पशुषु दधाति।
चतुर्ध्रुवायाम्॥२४॥

चतुष्पादः पशवः। पशुष्वेवोपरिष्ठात्प्रति तिष्ठति।
यजमानदेवत्या वै जुहूः। भ्रातृव्यदेवत्योपभृत्। चतुर्जुह्वां
गृह्णन्भूयो गृह्णीयात्। अष्टावुपभृतिं गृह्णन्कनीयः। यजमानायैव
भ्रातृव्यमुपस्तिं करोति। गौर्वै स्रुचः। चतुर्जुह्वां गृह्णाति।
तस्माच्चतुष्पदी॥२५॥

अष्टावुपभृतिं। तस्मादष्टाशफा। चतुर्ध्रुवायाम्। तस्माच्चतुः
स्तना। गामेव तथ्संस्करोति। साऽस्मै सःस्कृतेषमूर्जं
दुहे। यजुह्वां गृह्णाति। प्रयाजेभ्यस्तत्। यदुपभृतिं।

प्र॒या॒जा॒नू॒या॒जे॒भ्य॒स्तत् । सर्व॑स्मै॒ वा ए॒तद्य॒ज्ञाय॑ गृह्यते ।
यद्धु॒वाया॒माज्य॑म् ॥ २६ ॥

अभिघारयति गृह्णाति ध्रुवायां चतुष्पदी प्रयाजानूयाजेभ्यस्तद्धे च ॥ ————— [५]

आपो॑ दे॒वीर॒ग्रेपु॒वो अ॒ग्रेगु॒व॒ इत्या॑ह । रू॒पमे॒वासा॑मे॒तन्महि॑मानं
व्याच॑ष्टे । अ॒ग्रं इ॒मं य॒ज्ञं न॑य॒ताग्र॑ं य॒ज्ञप॑ति॒मित्या॑ह । अ॒ग्रं ए॒व
य॒ज्ञं न॑यन्ति । अ॒ग्रं य॒ज्ञप॑तिम् । यु॒ष्मानिन्द्रो॑ऽवृणीत वृ॒त्रतूर्ये॑
यू॒यमिन्द्र॑मवृणीध्वं वृ॒त्रतूर्य॑ इत्या॑ह । वृ॒त्रं ह॑ ह॒निष्य॑न्निन्द्र
आपो॑ व॒त्रे । आपो॑ हेन्द्र॑ व॒त्रिरे । सं॒ज्ञामे॒वासा॑मे॒तत्सामा॑नं
व्याच॑ष्टे । प्रोक्षि॑ताः स्थेत्या॑ह ॥ २७ ॥

तेनाऽऽपः॑ प्रोक्षि॑ताः । अ॒ग्निर्दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑त । कृ॒ष्णो रू॒पं
कृ॒त्वा । स वन॑स्पती॒न्प्रावि॑शत् । कृ॒ष्णोऽस्या॑खरे॒ष्ठोऽग्नये॑ त्वा
स्वाहे॑त्या॑ह । अ॒ग्नय॑ ए॒वैनं॑ जुष्टं करोति । अथो॑ अ॒ग्नेरे॒व मेध॑मव
रुन्धे । वेदि॑रसि ब॒र्हिषे॑ त्वा स्वाहे॑त्या॑ह । प्र॒जा वै ब॒र्हिः ।
पृथि॒वी वेदिः॑ ॥ २८ ॥

प्र॒जा ए॒व पृथि॑व्यां प्रति॑ष्ठापयति । ब॒र्हि॒रसि॑ सु॒गभ्य॑स्त्वा
स्वाहे॑त्या॑ह । प्र॒जा वै ब॒र्हिः । यज॑मानः सु॒चः । यज॑मानमे॒व
प्र॒जासु॑ प्रति॑ष्ठापयति । दि॒वे त्वाऽन्तरि॑क्षाय त्वा पृथि॑व्यै त्वेति॑
ब॒र्हिरा॒साद्य॑ प्रोक्ष॑ति । ए॒भ्य ए॒वैनं॑ लो॒केभ्यः॑ प्रोक्ष॑ति । अथ॑ ततः
स॒ह सु॒चा पु॒रस्ता॑त्प्रत्य॑श्च॒ ग्रन्थिं॑ प्रत्यु॑क्षति । प्र॒जा वै ब॒र्हिः ।
यथा॑ सू॒त्यै का॒ल आपः॑ पु॒रस्ता॑द्यन्ति ॥ २९ ॥

तादृगेव तत्। स्वधा पितृभ्य इत्याह। स्वधाकारो हि
 पितृणाम्। ऊर्ग्व बर्हिषद् इति दक्षिणायै श्रोणेरोत्तरस्यै
 निनयति सन्तत्यै। मासा वै पितरो बर्हिषदः। मासानेव
 प्रीणाति। मासा वा ओषधीर्वर्धयन्ति। मासाः पचन्ति
 समृद्धौ। अनतिस्कन्दन् ह पर्जन्यो वर्षति। यत्रैतदेवं
 क्रियते॥३०॥

ऊर्जा पृथिवीं गच्छतेत्याह। पृथिव्यामेवोर्जं दधाति। तस्मात्-
 पृथिव्या ऊर्जा भुञ्जते। ग्रन्थिं वि स्रंसयति। प्रजनयत्येव
 तत्। ऊर्ध्वं प्राञ्चमुद्गुढं प्रत्यश्चमा यच्छति। तस्मात्प्राचीन-
 रेतो धीयते। प्रतीचीः प्रजा जायन्ते। विष्णोः स्तूपोऽसीत्याह।
 यज्ञो वै विष्णुः॥३१॥

यज्ञस्य धृत्यै। पुरस्तात्प्रस्तरं गृह्णाति। मुख्यमेवैनं करोति।
 इयन्तं गृह्णाति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मितम्। इयन्तं
 गृह्णाति। यज्ञपुरुषा सम्मितम्। इयन्तं गृह्णाति। एतावद्वै पुरुषे
 वीर्यम्। वीर्यसम्मितम्॥३२॥

अपरिमितं गृह्णाति। अपरिमितस्यावरुद्धौ। तस्मिन्पवित्रे
 अपि सृजति। यजमानो वै प्रस्तरः। प्राणापानौ पवित्रौ।
 यजमान एव प्राणापानौ दधाति। ऊर्णाम्रदसं त्वा
 स्तृणामीत्याह। यथायजुरेवैतत्। स्वासस्थं देवेभ्य इत्याह।
 देवेभ्य एवैनंस्वासस्थं करोति॥३३॥

ब॒र्हिः स्तृ॑णाति। प्र॒जा वै ब॒र्हिः। पृ॒थि॒वी वेदिः॑। प्र॒जा ए॒व
पृ॒थि॒व्यां प्रति॑ष्ठापयति। अ॒न॒ति॒दृश्जं॑ स्तृणाति। प्र॒जयै॑वैनं
प॒शुभि॒रन॑तिदृश्जं करोति। धा॒रय॑न्प्र॒स्तरं॑ प॒रि॒धीन्प॒रि॑ दधाति।
यज॑मानो॒ वै प्र॑स्तरः। यज॑मान ए॒व तथ्स्व॒यं प॒रि॒धीन्प॒रि॑
दधाति। ग॒न्ध॒र्वोऽसि॑ वि॒श्वाव॑सुरित्याह॥ ३४॥

वि॒श्वमे॒वायु॑र्यज॑माने दधाति। इन्द्र॑स्य बा॒हुर॑सि॒ दक्षि॑ण
इत्याह॑। इन्द्रि॑यमे॒व यज॑माने दधाति। मि॒त्रावरु॑णौ
त्वोत्त॑रतः प॒रि॒धत्ता॑मित्याह॑। प्रा॒णापा॑नौ मि॒त्रावरु॑णौ।
प्रा॒णापा॑नावे॒वास्मि॑न्दधाति। सूर्य॑स्त्वा पु॒रस्ता॑त् पा॒त्वित्या॑ह॑।
रक्ष॑साम॒पह॑त्यै। कस्या॑श्चिद॒भि॒शस्त्या॑ इत्याह॑। अ॒प॒रि॒मिता॑दे॒वैनं॑
पाति॥ ३५॥

वी॒तिहो॑त्रं त्वा क॒व इत्या॑ह॑। अ॒ग्निमे॒व हो॒त्रेण॑ स॒म॒र्धय॑ति।
द्यु॒मन्त॑ꣳ स॒मि॒धीम॒हीत्या॑ह॑ स॒मि॒द्धौ। अ॒ग्ने बृ॑हन्त॑मध्व॒र
इत्या॑ह॑ वृद्धौ॑। वि॒शो य॒त्रे स्थ॑ इत्याह॑। वि॒शां
यत्यै॑। उ॒दी॒चीना॑ग्ने नि द॑धाति॒ प्रति॑ष्ठित्यै। वसू॑नाꣳ
रु॒द्राणा॑मादित्या॒नाꣳ स॒द॑सि सी॒देत्या॑ह॑। दे॒वता॑नामे॒व स॒दने॑
प्र॒स्तर॑ꣳ सा॒दय॑ति। जु॒हूर॑सि घृ॒ताची॑ नाम्नेत्याह॑॥ ३६॥

अ॒सौ वै जु॒हूः। अ॒न्तरि॑क्षमु॒पभृ॑त्। पृ॒थि॒वी ध्रु॒वा। तासा॑मे॒तदे॒व
प्रि॒यं ना॑म। यद्घृ॒ताची॑ति। यद्घृ॒ताची॑त्याह॑। प्रि॒येणै॒वेना॑
ना॒म्ना सा॑दयति। ए॒ता अ॑सदन्त्सुकृ॒तस्य॑ लो॒क इत्या॑ह॑।

स॒त्यं वै सु॒कृत॑स्य॒ लोकः॑। स॒त्य ए॒वैनः॑ सु॒कृत॑स्य॒ लो॒के
सा॑दयति। ता वि॒ष्णो पा॒हीत्या॑ह। य॒ज्ञो वै वि॒ष्णुः। य॒ज्ञस्य॑
धृ॒त्यै। पा॒हि य॒ज्ञं पा॒हि य॒ज्ञप॑तिं पा॒हि मां य॒ज्ञनि॑य॒मित्या॑ह।
य॒ज्ञाय॑ य॒ज॑मा॒नायाऽऽत्म॑नै॒। तेभ्य॑ ए॒वाऽऽशि॑ष॒माशा॑स्ते-
ऽना॑र्त्यै॥ ३७ ॥

स्थेत्याह पृथिवी वेदिर्यन्ति क्रियते वीणुर्वीर्यसम्मितं करोत्याह पाति नाम्नेत्याह लोके सादयति
षट् च॥ _____ [६]

अ॒ग्निना॒ वै हो॒त्रा॑। दे॒वा अ॑सु॒रान॒भ्य॑भवन्। अ॒ग्नये॑
स॒मि॒ध्यमा॑ना॒यानु॑ब्रूहीत्या॑ह भ्रातृ॒व्याऽभि॑भूत्यै। ए॒कवि॑ंशति-
मि॒ध्मदा॑रूणि भवन्ति। ए॒कवि॑ंशो वै पु॒रुषः॑। पु॒रुष॑स्याऽऽत्यै॒।
पञ्च॑दशे॒ध्मदा॑रूण्य॒भ्या द॑धाति। पञ्च॑दश॒ वा अ॑र्धमा॒सस्य॑
रात्र॑यः। अ॒र्धमा॒सशः॑ स॒वत्स॑र आ॒प्यते॑। त्री॒न्प॑रि॒धीन्प॑रि॒
द॑धाति॥ ३८ ॥

ऊ॒र्ध्वे स॒मि॒धा॒वा द॑धाति। अ॒नूया॒जेभ्यः॑ स॒मि॒ध॒मतिं॑ शि॒नष्टि॑।
षट्त्स॑म्पद्यन्ते। ष॒ड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तूने॒व प्री॑णाति। वे॒देनो॑प
वा॒जय॑ति। प्रा॒जाप॑त्यो वै वे॒दः। प्रा॒जाप॑त्यः प्रा॒णः। य॒ज॑मान
आ॒हव॑नीयः। य॒ज॑मान ए॒व प्रा॒णं द॑धाति॥ ३९ ॥

त्रि॒रुप॑ वा॒जय॑ति। त्रयो॒ वै प्रा॒णाः। प्रा॒णाने॒वास्मि॑न्दधाति।
वे॒देनो॑प॒यत्य॑ सु॒वेण॑ प्रा॒जाप॑त्यमा॒घार॑मा घा॒रय॑ति। य॒ज्ञो
वै प्र॒जाप॑तिः। य॒ज्ञमे॒व प्र॒जाप॑तिं मु॒खत॑ आर॑भते। अथो॑
प्र॒जाप॑तिः सर्वा॑ दे॒वताः॑। सर्वा॑ ए॒व दे॒वताः॑ प्री॑णाति।

अ॒ग्निम॑ग्नी॒त्रि॒स्त्रिः॒ सं मृ॑ड्ढीत्याह। त्र्या॑वृद्धि य॒ज्ञः॥४०॥

अथो॒ रक्ष॑साम॒पह॑त्यै। प॒रि॒धी॒न्त्सं मा॑र्ष्टि। पु॒नात्ये॒वैनान्।
त्रि॒स्त्रिः॒ सं मा॑र्ष्टि। त्र्या॑वृद्धि य॒ज्ञः। अथो॑ मे॒ध्य॒त्वाय॑। अथो॑
ए॒ते वै दे॒वा॒श्वाः। दे॒वा॒श्वा॒ने॒व तथ्सं मा॑र्ष्टि। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑
सम॑ष्ट्यै। आसी॑नोऽन्यमा॑घार॒मा घा॑रयति॥४१॥

तिष्ठ॑न्नन्यम्। यथाऽनो॑ वा रथं॑ वा यु॒ञ्ज्यात्। ए॒वमे॒व
तद॑ध्व॒र्युर्य॒ज्ञं यु॑नक्ति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॒भ्यूढ्यै॑। वह॑न्त्ये॒नं
ग्रा॒म्याः प॒शवः॑। य ए॒वं वेद॑। भु॒वंन॑मसि॒ वि प्र॑थ॒स्वेत्या॑ह।
य॒ज्ञो वै भु॑वंनम्। य॒ज्ञ ए॒व यज॑मानं प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑
प्रथ॑यति। अ॒ग्ने यष्ट॑रि॒दं नम् इत्या॑ह॥४२॥

अ॒ग्निर्वै दे॒वानां॑ यष्टा॑। य ए॒व दे॒वानां॑ यष्टा॑। तस्मा॑ ए॒व
नम॑स्करोति। जु॒ह्वे॒ह्यग्नि॑स्त्वा॑ ह्वयति दे॒वय॑ज्याया॒ उप॑भृदेहि॑
दे॒वस्त्वा॑ सवि॒ता ह्व॑यति दे॒वय॑ज्याया॒ इत्या॑ह। आ॒ग्नेयी॑ वै
जु॒हूः। सा॒वि॒त्र्यु॑पभृत्। ताभ्या॑मे॒वैने॒ प्रसू॑त आद॑त्ते। अ॒ग्ना॒विष्णू॑
मा वा॒मव॑ क्रमिष॒मित्या॑ह। अ॒ग्निः पु॒रस्ता॑त्। विष्णु॑र्य॒ज्ञः
प॒श्चात्॥४३॥

ताभ्या॑मे॒व प्र॑ति॒प्रोच्या॑त्या क्रा॑मति। विजि॑हाथां॒ मा
मा॒ सन्ता॑प्त॒मित्या॑हाहि॑सायै। लो॒कं मे॑ लो॒ककृ॑तौ
कृ॒णु॒त॒मित्या॑ह। आ॒मे॒वैता॑मा शा॑स्ते। विष्णोः॑ स्था॒नम॑सीत्या॑ह।
य॒ज्ञो वै विष्णुः॑। ए॒तत्ख॑लु वै दे॒वाना॑मप॒राजि॑तमा॒यत॑नम्।
यद्य॒ज्ञः। दे॒वाना॑मे॒वाप॑राजित आ॒यत॑ने तिष्ठति। इ॒त इन्द्रो॑

अकृणोद्वीर्याणीत्याह॥४४॥

इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। समारभ्योर्ध्वो अंध्वरो
दिविस्पृशमित्याह वृद्धैः। आधारमाधार्यमाणमनु समारभ्य।
एतस्मिन्काले देवाः सुवर्गं लोकमायन्। साक्षादेव यजमानः
सुवर्गं लोकमेति। अथो समृद्धेनैव यज्ञेन यजमानः
सुवर्गं लोकमेति। अहुतो यज्ञो यज्ञपतेरित्याहानात्यै।
इन्द्रावान्त्स्वाहेत्याह। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। बृहद्वा
इत्याह॥४५॥

सुवर्गो वै लोको बृहद्वाः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै।
यजमानदेवत्या वै जुहूः। भ्रातृव्यदेवत्योपभृत्। प्राण
आधारः। यत्संस्पर्शयैत्। भ्रातृव्येऽस्य प्राणं दध्यात्।
असंस्पर्शयन्नत्या क्रामति। यजमान एव प्राणं दधाति।
पाहि मांऽग्ने दुश्चरितादा मा सुचरिते भजेत्याह॥४६॥

अग्निर्वाव पवित्रम्। वृजिनमनृतं दुश्चरितम्। ऋजुकर्मं
सत्यं सुचरितम्। अग्निरेवैनं वृजिनादनृताद्दुश्चरितात्पाति।
ऋजुकर्मे सत्ये सुचरिते भजति। तस्मादेवमा शास्ते।
आत्मनो गोपीथाय। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यदाधारः।
आत्मा ध्रुवा॥४७॥

आधारमाधार्य ध्रुवां समनक्ति। आत्मन्नेव यज्ञस्य शिरः
प्रति दधाति। द्विः समनक्ति। द्वौ हि प्राणापानौ। तदाहुः।

त्रिरेव समञ्ज्यात्। त्रिधातु हि शिर इति। शिर इवैतद्यज्ञस्य।
अथो त्रयो वै प्राणाः। प्राणानेवास्मिन्दधाति। मुखस्य
शिरोऽसि सञ्ज्योतिषा ज्योतिरङ्गमित्याह। ज्योतिरेवास्मा
उपरिष्ठादधाति। सुवर्गस्य लोकस्यानुख्यात्यै॥४८॥

परिदधाति प्राणं दधाति हि यज्ञो धारयति नम इत्याह पश्चाद्वीर्याणीत्याह भा इत्याह
भजेत्याह ध्रुवैवास्मिन्दधाति त्रीणि च॥ [७]

धिष्णिंया वा एते न्युप्यन्ते। यद्वह्मा। यद्धोता। यदध्वर्युः।
यदग्नीत्। यद्यजमानः। तान् यदन्तरेयात्। यजमानस्य
प्राणान्त्सङ्कर्षेत्। प्रमायुकः स्यात्। पुरोडाशमपगृह्य
सञ्चरत्यध्वर्युः॥४९॥

यजमानायैव तल्लोकः शिषति। नास्य प्राणान्त्सङ्कर्षति।
न प्रमायुको भवति। पुरस्तात् प्रत्यङ्मासीनः। इडाया इडामा
दधाति। हस्त्याः होत्रे। पशवो वा इडा। पशवः पुरुषः।
पशुष्वेव पशून्प्रतिष्ठापयति। इडायै वा एषा प्रजातिः॥५०॥

तां प्रजातिं यजमानोऽनु प्र जायते। द्विरङ्गुलावनक्ति
पर्वणोः। द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै। सकृदुप स्तृणाति। द्विरा
दधाति। सकृदभि धारयति। चतुः सम्पद्यते। चत्वारि वै
पशोः प्रतिष्ठानानि। यावानेव पशुः। तमुपह्वयते॥५१॥

मुखमिव प्रत्युपह्वयेत। सम्मुखानेव पशूनुप ह्वयते। पशवो
वा इडा। तस्मात्साऽन्वारभ्या। अध्वर्युणा च यजमानेन च।
उपहृतः पशुमानं सानीत्याह। उप ह्येनौ ह्वयते होता। इडायै

देवता॑नामु॒पहृ॒वे। उ॒पहू॒तः प॒शुमा॒न्भव॑ति। य ए॒वं वेद॑॥५२॥
 यां वै ह॒स्त्या॒मिडा॑मा॒दधा॑ति। वा॒चः सा भा॑ग॒धेय॑म्।
 यामु॑प॒हृय॑ते। प्रा॒णाना॑ꣳ सा। वाचं॑ चै॒व प्रा॒णाꣳश्चाव॑ रु॒न्धे।
 अथ॑ वा ए॒तर्ह्यु॑प॒हृता॑या॒मिडा॑याम्। पु॒रोडा॑श॒स्यैव॑ ब॒र्हिष॑दो
 मीमा॑ꣳसा। यज॑मानं दे॒वा अ॑ब्रुवन्। ह॒विर्नो॑ निर्व॒पेति॑।
 नाह॑म॒भागो॑ निर्व॒पस्या॑मीत्य॑ब्रवीत्॥५३॥

न मया॑ऽभा॒गयाऽनु॑वक्ष्य॒थेति॑ वाग॑ब्रवीत्। नाह॑म॒भागा
 पु॒रोनु॑वा॒क्या भ॑विष्या॒मीति॑ पु॒रोनु॑वा॒क्या। नाह॑म॒भागा या॒ज्या
 भ॑विष्या॒मीति॑ या॒ज्या। न मया॑ऽभा॒गेन॒ वष॑ट्करिष्य॒थेति॑
 वष॑ट्कारः। यद्य॑जमान॒भागं नि॑धाय॒ पुरो॑डाशं ब॒र्हिष॑दं
 क॒रोति॑। ताने॒व तद्वा॒ग्निः क॑रोति। च॒तुर्धा॑ क॑रोति। च॒तस्रो॑
 दि॒शः। दि॒क्ष्वैव॑ प्र॒ति ति॑ष्ठति। ब॒र्हिष॑दं क॑रोति॥५४॥

यज॑मानो॒ वै पु॒रोडा॑शः। प्र॒जा ब॒र्हिः। यज॑मानमे॒व
 प्र॒जासु॑ प्र॒तिष्ठा॑पयति। तस्मा॑द॒स्त्राऽन्याः॑ प्र॒जाः
 प्र॒ति ति॑ष्ठन्ति। मा॒ꣳसेना॑न्याः। अथो॒ खल्वा॑हुः। दक्षि॑णा
 वा ए॒ता ह॑वि॒र्यज्ञ॑स्या॒न्तर्वे॑द्यव॑ रु॒ध्यन्ते॑। यत्पु॒रोडा॑शं
 ब॒र्हिष॑दं क॒रोतीति॑। च॒तुर्धा॑ क॑रोति। च॒त्वारो॑ ह्ये॒ते
 ह॑वि॒र्यज्ञ॑स्य॒र्त्विजः॑॥५५॥

ब्र॒ह्मा हो॒ताऽध्व॑र्युर॒ग्रीत्। तम॑भि मृ॒शेत्। इ॒दं ब्र॒ह्मणः॑। इ॒दꣳ
 हो॒तुः। इ॒दम॑ध्व॒र्योः। इ॒दम॑ग्री॒ध इति॑। यथै॒वादः॑ सौ॒म्येऽध्व॑रे।

आदेशमृत्विग्भ्यो दक्षिणा नीयन्ते। तादृगेव तत्। अग्नीधे^१
प्रथमाया दधाति॥५६॥

अग्निमुखा हृद्धिः। अग्निमुखामेवर्द्धिं यजमान ऋध्नोति।
सकृदुपस्तीर्य द्विरादधत्। उपस्तीर्य द्विरभि घारयति।
षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। वेदेन
ब्रह्मणे^१ ब्रह्मभागं परिहरति। प्राजापत्यो वै वेदः। प्राजापत्यो
ब्रह्मा॥५७॥

सविता यज्ञस्य प्रसूत्यै। अथ काममन्येन। ततो होत्रे^१।
मध्यं वा एतद्यज्ञस्य। यद्धोता^१। मध्यत एव यज्ञं प्रीणाति।
अथाध्वर्यवे^१। प्रतिष्ठा वा एषा यज्ञस्य। यदध्वर्युः।
तस्माद्धविर्यज्ञस्यैतामेवाऽऽवृतमनु॥५८॥

अन्या दक्षिणा नीयन्ते। यज्ञस्य प्रतिष्ठित्यै। अग्निमग्नीथ्सकृत्सं-
कृत्सं मृड्ढीत्याह। पराङ्गि^१व ह्येतर्हि यज्ञः। इषिता दैव्या
होतार इत्याह। इषितं^१ हि कर्म क्रियते। भद्रवाच्याय
प्रेषितो मानुषः सूक्तवाकाय सूक्ता ब्रूहीत्याह। आ-
मेवैतामा शास्ते। स्वगा दैव्या होतृभ्य इत्याह। यज्ञमेव
तथस्वगा करोति। स्वस्तिर्मानुषेभ्य इत्याह। आमेवैतामा
शास्ते। शं योर्ब्रूहीत्याह। शंयुमेव बारहस्पत्यं भागधेयेन
समर्धयति॥५९॥

चरत्यध्वर्युः प्रजातिर्ह्वये वेदाब्रवीद्वरहिषदं करोत्यृत्विजो दधाति ब्रह्माऽनुकरोति चत्वारिं

अथ सुचावनुष्टुभ्यां वाजवतीभ्यां व्यूहति। प्रतिष्ठा वा अनुष्टुक्। अन्नं वाजः प्रतिष्ठित्यै। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ। प्राचीं जुहूमूहति। जातानेव भ्रातृव्यान्प्रणुदते। प्रतीचीमुपभृतम्। जनिष्यमाणानेव प्रतिनुदते। सविषूच एवापोह्य सपत्नान् यजमानः। अस्मिँल्लोके प्रति तिष्ठति॥६०॥

द्वाभ्याम्। द्विप्रतिष्ठो हि। वसुभ्यस्त्वा रुद्रेभ्यस्त्वाऽऽदित्येभ्यस्त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्। सुक्षु प्रस्तरमनक्ति। इमे वै लोकाः सुचः। यजमानः प्रस्तरः। यजमानमेव तेजसाऽनक्ति। त्रेधाऽनक्ति। त्रयं इमे लोकाः॥६१॥

एभ्य एवैनं लोकेभ्योऽनक्ति। अभिपूर्वमनक्ति। अभिपूर्वमेव यजमानं तेजसाऽनक्ति। अक्तं रिहाणा इत्याह। तेजो वा आज्यम्। यजमानः प्रस्तरः। यजमानमेव तेजसाऽनक्ति। वियन्तु वय इत्याह। वयं एवैनं कृत्वा। सुवर्गं लोकं गमयति॥६२॥

प्रजां योनिं मा निर्मृक्षमित्याह। प्रजायै गोपीथाय। आप्यायन्तामाप ओषधय इत्याह। आप एवौषधीराप्याययति। मरुतां पृषतयः स्थेत्याह। मरुतो वै वृष्ट्या ईशते। वृष्टिमेवाव रुन्धे। दिवं गच्छ ततो नो वृष्टिमेरयेत्याह। वृष्टिर्वै द्यौः। वृष्टिमेवाव रुन्धे॥६३॥

यावद्वा अध्वर्युः प्रस्तरं प्रहरति। तावदस्यायुर्मियते। आयुष्पा अग्नेऽस्यायुर्मि पाहीत्याह। आयुरेवाऽऽत्मन्धत्ते।

यावद्वा अ॒ध्व॒र्युः प्र॑स्तरं प्र॒हर॑ति। ताव॑दस्य॒ चक्षु॑र्म॒ीय॑ते।
चक्षु॑ष्पा अ॒ग्नेऽसि॑ चक्षु॑र्मे पा॒हीत्या॑ह। चक्षु॑रे॒वाऽऽत्म॑न्ध॒त्ते।
ध्रु॒वाऽसी॑त्या॒ह प्र॑ति॒ष्ठित्यै॑। यं प॑रि॒धिं प॒र्यध॑त्था॒ इत्या॑ह॥६४॥

य॒था॒य॒जुरे॑वैतत्। अ॒ग्ने दे॒व प॑णिभिर्वी॒यमा॑ण॒ इत्या॑ह। अ॒ग्नय॑
ए॒वैनं॑ जुष्टं॑ करोति। तन्तं॑ ए॒तम॑नु॒ जोषं॑ भ॒रामी॑त्या॒ह।
स॒जा॒ताने॑वास्मा॒ अनु॑कान्करोति। ने॒देष॑ त्वद॑प॒चेत॑या॒ता
इत्या॑हा॒नुख्या॑त्यै। य॒ज्ञस्य॑ पाथ॒ उप॑ समि॑त॒मित्या॑ह।
भू॒मान॑मे॒वोपै॑ति। प॒रि॒धीन्प्र॑ ह॒रति॑। य॒ज्ञस्य॑ समि॑ष्ट्यै॥६५॥

स्रुचौ॑ सं प्र॒स्त्राव॑यति। यदे॒व तत्र॑ क॒रुम्। तत्तेन॑
शम॑यति। जु॒ह्वामु॑प॒भृत॑म्। य॒ज॒मा॒नदे॒वत्या॑ वै जु॒हूः।
भ्रा॒तृव्य॑दे॒वत्यो॑प॒भृत्। यज॑माना॒यैव॑ भ्रा॒तृव्य॑मुप॑स्तिं करोति।
स॒ऽस्रा॒वभा॑गाः स्थे॒त्याह॑। वस॑वो॒ वै रु॒द्रा आ॑दि॒त्याः
स॒ऽस्रा॒वभा॑गाः। तेषां॑ तद्भा॒गधे॑यम्॥६६॥

ताने॒व तेन॑ प्रीणाति। वै॒श्वदे॒व्यर्चा॑। ए॒ते हि॑ वि॒श्वे दे॒वाः।
त्रि॒ष्टुग्भ॑वति। इ॒न्द्रि॒यं वै त्रि॒ष्टुक्। इ॒न्द्रि॒यमे॒व यज॑माने
दधा॑ति। अ॒ग्नेर्वा॒मप॑न्न॒गृह॑स्य॒ सद॑सि साद॑या॒मीत्या॑ह। इ॒यं
वा अ॒ग्निर॑प॒न्नगृ॑हः। अ॒स्या ए॒वैने॒ सद॑ने साद॑यति। सु॒म्नाय॑
सु॒म्निनी॑ सु॒म्ने मा॑ धत्त॒मित्या॑ह॥६७॥

प्र॒जा वै प॒शवः॑ सु॒म्नम्। प्र॒जामे॒व प॒शूना॑त्म॒न्धत्ते॑। धु॒रि धु॒र्यौ
पा॒त॒मित्या॑ह। जा॒या॒प॒त्योर्गो॑पी॒थाय॑। अ॒ग्नेऽद॑ब्धायोऽशी॒तत॑नो

इत्याह। यथायजुरेवैतत्। पाहि माऽद्य दिवः पाहि प्रसित्यै
पाहि दुरिष्ट्यै पाहि दुरद्वन्यै पाहि दुश्चरितादित्याह।
आमेवैतामा शास्ते। अविषन्नः पितुं कृणु सुषदा योनिः
स्वाहेतीध्मसंवृश्चनान्यन्वाहार्यपचनेऽभ्याधाय फलीकरणहोमं
जुहोति। अतिरिक्तानि वा इध्मसं वृश्चनानि॥६८॥

अतिरिक्ताः फलीकरणाः। अतिरिक्तमाज्योच्छेषणम्।
अतिरिक्त एवातिरिक्तं दधाति। अथो अतिरिक्तेनैवातिरिक्त-
मात्वाऽव रुन्धे। वेदिदेवेभ्यो निलायत। तां वेदेनान्वविन्दन्।
वेदेन वेदिं विविदुः पृथिवीम्। सा पप्रथे पृथिवी पार्थिवानि।
गर्भं बिभर्ति भुवनेष्वन्तः। ततो यज्ञो जायते विश्वदानिरिति
पुरस्तात्स्थम्बयजुषो वेदेन वेदिः सम्मार्ष्ट्यनुवित्यै॥६९॥

अथो यद्वेदश्च वेदिश्च भवतः। मिथुनत्वाय प्रजात्यै।
प्रजापतेर्वा एतानि श्मश्रूणि। यद्वेदः। पत्न्या उपस्थ-
आस्यति। मिथुनमेव करोति। विन्दते प्रजाम्। वेदः होता-
ऽऽहवनीयांस्तृणत्रैति। यज्ञमेव तथ्सन्तनोत्योत्तरस्मादध-
मासात्। तः सन्ततमुत्तरेऽर्धमास आलभते॥७०॥

तं कालेकाल आगते यजते। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। स त्वा
अध्वर्युः स्यात्। यो यतो यज्ञं प्रयुङ्क्ते। तदेनं प्रतिष्ठापयतीति।
वाताद्वा अध्वर्युर्यज्ञं प्रयुङ्क्ते। देवा गातुविदो गातुं वित्वा
गातुमित्याह। यत एव यज्ञं प्रयुङ्क्ते। तदेनं प्रतिष्ठापयति।
प्रति तिष्ठति प्रजयां पशुभिर्यजमानः॥७१॥

तिष्ठतीमे लोका गमयति द्यौर्वृष्टिमेवाव रुन्धे पर्यधत्था इत्याह समिष्ट्यै भागधेयन्धत्मित्याह
वा इध्मसं वृश्चनान्यनुवित्यै लभते यजमानः॥ [९]

यो वा अयथादेवतं यज्ञमुपचरति। आ देवताभ्यो वृश्च्यते।
पापीयान्भवति। यो यथादेवतम्। न देवताभ्य आवृश्च्यते।
वसीयान्भवति। वारुणो वै पाशः। इमं विष्यामि वरुणस्य
पाशमित्याह। वरुणपाशादेवेना मुञ्चति। सवितृप्रसूतो
यथादेवतम्॥ ७२॥

न देवताभ्य आवृश्च्यते। वसीयान्भवति। धातुश्च योनौ
सुकृतस्य लोक इत्याह। अग्निर्वै धाता। पुण्यं कर्म
सुकृतस्य लोकः। अग्निरेवेना धाता। पुण्ये कर्मणि
सुकृतस्य लोके दधाति। स्योनं मे सह पत्या करोमीत्याह।
आत्मनश्च यजमानस्य चानात्यै सन्त्वाय। समायुषा सं
प्रजयेत्याह॥ ७३॥

आमेवैतामा शास्ते पूर्णपात्रे। अन्ततोऽनुष्टुभा। चतुष्पद्वा
एतच्छन्दः प्रतिष्ठितं पत्नियै पूर्णपात्रे भवति। अस्मिँल्लोके
प्रति तिष्ठानीति। अस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठति। अथो वाग्वा
अनुष्टुक्। वाङ्मिथुनम्। आपो रेतः प्रजननम्। एतस्माद्वै
मिथुनाद्विद्योतमानः स्तनयन्वर्षति। रेतः सिञ्चन्॥ ७४॥

प्रजाः प्रजनयन्। यद्वै यज्ञस्य ब्रह्मणा युज्यते। ब्रह्मणा वै तस्य
विमोकः। अद्भिः शान्तिः। विमुक्तं वा एतर्हि योऽक्रं ब्रह्मणा।
आदायै नृत्पत्नीं सहाप उपगृहीते शान्त्यै। अञ्जलौ पूर्णपात्रमा

नयति। रेतं एवास्यां प्रजां दधाति। प्रजया हि मनुष्यः पूर्णः।
मुखं वि मृष्टे। अवभृथस्यैव रूपं कृत्वोत्तिष्ठति॥७५॥

सवितृप्रसूतो यथादेवतं प्रजयेत्याह सिञ्चन्मृष्ट एकं च॥—————[१०]

परिवेषो वा एष वनस्पतीनाम्। यदुपवेषः। य एवं
वेदं विन्दते परिवेष्टारम्। तमुत्करो। यं देवा मनुष्येषु।
उपवेषमधारयन्। ये अस्मदपं चेतसः। तानस्मभ्यमिहा
कुरु। उपवेषोपं विद्धि नः॥७६॥

प्रजां पुष्टिमथो धनम्। द्विपदो नश्चतुष्पदः। ध्रुवाननप-
गान्कुर्विति पुरस्तात्प्रत्यश्चमुपं गूहति। तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यश्चः
शूद्रा अवस्यन्ति। स्थविमत उपगूहति। अप्रतिवादिन
एवैनान्कुरुते। धृष्टिर्वा उपवेषः। शुचर्तो वज्रो ब्रह्मणा
संशितः। योपवेषे शुक्। साऽमुमृच्छतु यं द्विष्म
इति॥७७॥

अथास्मै नाम गृह्य प्रहरति। निरमुन्नुद ओकंसः। सपत्नो
यः पृतन्यति। निर्बाध्येन हविषा। इन्द्र एणं परांशरीत्। इहि
तिस्रः परावतः। इहि पञ्च जनाः अति। इहि तिस्रोऽति
रोचनायावत्। सूर्यो असद्विवि। परमान्त्वा परावतम्॥७८॥

इन्द्रो नयतु वृत्रहा। यतो न पुनरायसि। शश्वतीभ्यः
समाभ्य इति। त्रिवृद्धा एष वज्रो ब्रह्मणा संशितः। शुचैवेन
विध्वा। एभ्यो लोकेभ्यो निर्णुद्य। वज्रेण ब्रह्मणा स्तृणुते।
हृतोऽसाववधिष्मामुमित्याह स्तृत्यै। यं द्विष्यात्तं ध्यायेत्।

शुचैवैनमर्पयति॥७९॥

प्रत्युष्टं दिवः शिल्पमयज्ञो घृतं च देवासुराः स एतमिन्द्र आपो देवीरग्निना धिष्ण्या
अथ स्रुचौ यो वा अयथादेवतं परिवेषो वा एकादश॥११॥

प्रत्युष्टमयज्ञ एषा हि विश्वेषां देवानामूर्जा पृथिवीमथो रक्षसान्तां प्रजातिं द्वाभ्यां तं
कालेकाले नवसप्ततिः॥७९॥

प्रत्युष्टमर्पयति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके तृतीयः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥चतुर्थः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः॥

ब्रह्मणे ब्राह्मणमालभते। क्षत्राय राजन्यम्। मरुद्भ्यो वैश्यम्।
तपसे शूद्रम्। तमसे तस्करम्। नारकाय वीरहणम्। पाप्मने
क्लीबम्। आक्रयायायोगूम्। कामाय पुंश्चलूम्। अतिक्रुष्टाय
मागधम्॥१॥

गीताय सूतम्। नृत्ताय शैलूषम्। धर्माय सभाचरम्। नर्माय
रेभम्। नरिष्ठायै भीमलम्। हसाय कारिम्। आनन्दाय
स्त्रीषखम्। प्रमुदे कुमारीपुत्रम्। मेधायै रथकारम्। धैर्याय
तक्षाणम्॥२॥

श्रमाय कौलालम्। मायायै कार्मारम्। रूपाय मणिकारम्।
शुभे वपम्। शरव्याया इषुकारम्। हेत्यै धन्वकारम्। कर्मणे
ज्याकारम्। दिष्टाय रज्जुसर्गम्। मृत्यवे मृगयुम्। अन्तकाय
श्वनितम्॥३॥

सन्ध्यै जारम्। गेहायोपपतिम्। निर्ऋत्यै परिवित्तम्।
आर्त्यै परिविविदानम्। अराध्यै दिधिषूपतिम्। पवित्राय
भिषजम्। प्रज्ञानाय नक्षत्रदर्शम्। निष्कृत्यै पेशस्कारीम्।
बलायोपदाम्। वर्णायानूरुधम्॥४॥

नदीभ्यः पौञ्जिष्टम्। ऋक्षीकाभ्यो नैषादम्। पुरुषव्याघ्राय
दुर्मदम्। प्रयुज्य उन्मत्तम्। गन्धर्वाप्सरभ्यो ब्रात्यम्।

स॒र्पदे॒वज॒नेभ्योऽप्र॑तिपदम्। अवे॑भ्यः कि॒तव॑म्। इ॒र्यता॑या
अकि॑तवम्। पि॒शाचे॑भ्यो बि॒दल॑का॒रम्। या॒तुधा॑ने॑भ्यः
कण्ट॑कका॒रम्॥५॥

उ॒त्सा॑दे॒भ्यः कु॒ञ्जम्। प्र॒मुदे॑ वा॒मन॑म्। द्वा॒र्भ्यः स्ना॑मम्।
स्वप्रा॑या॒न्धम्। अध॑र्माय॒ बधि॑रम्। सं॒ज्ञाना॑य स्मर॒का॒रीम्।
प्र॒का॒मोद्या॑योप॒सद॑म्। आ॒शि॒क्षायै॑ प्र॒श्जिन॑म्। उ॒प॒शि॒क्षाया॑
अभि॑प्र॒श्जिन॑म्। म॒र्यादा॑यै प्र॒श्नवि॒वाक॑म्॥६॥

ऋ॒त्यै स्ते॒नहृ॑दयम्। वैर॑ह॒त्याय॑ पि॒शुन॑म्। वि॒वित्त्यै॑ क्ष॒त्तार॑म्।
औ॒प॒न्द्र॒ष्टाय॑ सङ्ग॒ही॒तार॑म्। बला॑यानुच॒रम्। भू॒म्ने प॑रिष्क॒न्दम्।
प्रि॒याय॑ प्रि॒यवा॒दिन॑म्। अरि॑ष्ट्या अश्व॒सा॒दम्। मे॒धाय॑ वा॒सः
प॒ल्पू॒लीम्। प्र॒का॒माय॑ रज॒यि॒त्रीम्॥७॥

भा॒यै दा॒र्वाहा॑रम्। प्र॒भाया॑ आग्ने॒न्धम्। नाक॑स्य पृ॒ष्ठाया॑भि॒
षे॒त्तार॑म्। ब्र॒ध्नस्य॑ वि॒ष्टपा॑य पा॒त्रनि॑र्ण॒गम्। दे॒वलो॒काय॑
पे॒शि॒तार॑म्। म॒नु॒ष्यलो॒काय॑ प्र॒करि॑तारम्। स॒र्वेभ्यो॑ लो॒केभ्य॑
उ॒प॒से॒त्तार॑म्। अ॒व॒र्त्यै व॒धायो॑पम॒न्थि॒तार॑म्। सु॒वर्गा॑य लो॒काय॑
भा॒गदु॒घम्। व॒र्षि॑ष्ठाय॒ नाका॑य प॒रिवे॑ष्टारम्॥८॥

अ॒र्मेभ्यो॑ ह॒स्ति॒पम्। ज॒वाया॑श्च॒पम्। पु॒ष्ट्यै॑ गो॒पा॒लम्।
तेज॑सेऽज॒पा॒लम्। वी॒र्या॑यावि॒पा॒लम्। इ॒रा॒यै की॒ना॒शम्।
की॒ला॒लाय॑ सु॒राका॑रम्। भ॒द्राय॑ गृह॒पम्। श्रेय॑से वि॒त्त॒धम्।
अध्य॑क्षायानुक्ष॒त्तार॑म्॥९॥

म॒न्यवे॑ऽयस्ता॒पम् । क्रो॒धा॒य॒ नि॒स॒रम् । शोका॑याभि॒स॒रम् ।
 उ॒त्कूल॑वि॒कूला॒भ्यां॑ त्रि॒स्थि॒नम् । यो॒गा॒य॒ यो॒क्ता॒रम् । क्षे॒मा॒य॒
 वि॒मो॒क्ता॒रम् । व॒पु॒षे॒ मान॑स्कृ॒तम् । शी॒ला॒या॒ञ्जनी॑का॒रम् ।
 नि॒र॒ऋ॒त्यै॒ को॒शका॑रीम् । य॒मा॒या॒सूम् ॥ १० ॥

य॒म्यै॒ य॒म॒सूम् । अथ॑र्व॒भ्यो॑ऽव॒तो॒काम् । सं॒व॒त्स॒रा॒य॒
 पर्या॑रिणीम् । प॒रि॒व॒त्स॒रा॒या॒वि॒जा॒ताम् । इ॒दा॒व॒त्स॒रा॒या॒प॒-
 स्क॑द्व॒रीम् । इ॒द्व॒त्स॒रा॒या॒ती॒त्व॒रीम् । व॒त्स॒रा॒य॒ वि॒ज॑र्ज॒राम् ।
 सं॒व॒त्स॒रा॒य॒ प॒लि॒क्री॑म् । व॒ना॒य॒ व॒न॒पम् । अ॒न्य॒तो॒र॒ण॒या॒य॒
 दा॒व॒पम् ॥ ११ ॥

स॒रो॒भ्यो॑ धै॒व॒रम् । वेश॑न्ता॒भ्यो॑ दा॒शम् । उ॒प॒स्था॑व॒री॒भ्यो॑
 बै॒न्दम् । न॒ङ्ग॒ला॒भ्यः॑ शौ॒ष्क॒लम् । पा॒र्या॑य॒ कै॒व॒र्तम् । अ॒वा॒र्या॑य॒
 मा॒र्गा॒रम् । ती॒र्थे॒भ्य॑ आ॒न्दम् । वि॒ष॑मे॒भ्यो॑ मै॒ना॒लम् । स्व॒ने॒भ्यः॑
 प॒र्ण॑कम् । गु॒हा॒भ्यः॑ कि॒रा॑तम् । सा॒नु॒भ्यो॑ ज॒म्भ॑कम् । प॒र्व॑ते॒भ्यः॑
 कि॒म्पू॑रुषम् ॥ १२ ॥

प्र॒ति॒श्रु॒त्का॑या ऋ॒तु॒लम् । घो॒षा॒य॒ भू॒षम् । अ॒न्ता॒य॒ बहु॑वा॒दि॒नम् ।
 अ॒न॒न्ता॒य॒ मू॒कम् । म॒ह॑से वी॒णा॒वा॒दम् । क्रो॒शा॒य॒ तू॒णव॑ध्मम् ।
 आ॒क्र॒न्दा॒य॒ दु॒न्दु॒भ्या॒घा॒तम् । अ॒व॒र॒स्प॒रा॒य॒ श॒ङ्ख॑ध्मम् ।
 ऋ॒भु॒भ्यो॑जि॒न॒स॒न्धा॒यम् । सा॒ध्ये॒भ्य॑श्च॒र्म॒म्णम् ॥ १३ ॥

बी॒भ॒त्सा॒यै॑ पौ॒ल्क॒सम् । भू॒त्यै॑ जा॒गर॒णम् । अ॒भू॒त्यै॑ स्व॒प॒नम् ।
 तु॒ला॒यै॑ वा॒णि॒जम् । वर्णा॑य॒ हि॒र॒ण्यका॑रम् । वि॒श्वे॒भ्यो॑ दे॒वे॒भ्यः॑

सिध्मलम्। पश्चाद्दोषाय ग्लान्वम्। ऋत्यै जनवादिनम्। व्युद्ध्या
अपगल्भम्। सञ्शराय प्रच्छिदम्॥१४॥

हसाय पुञ्चलूमा लभते। वीणावादं गणकं गीताय। यादसे
शाबुल्याम्। नर्माय भद्रवतीम्। तूणवध्मं ग्रामण्यं पाणिसङ्घातं
नृताय। मोदायानुक्रोशकम्। आनन्दाय तल्वम्॥१५॥

अक्षराजाय कितवम्। कृताय सभाविनम्। त्रेताया आदि-
नवदरुशम्। द्वापराय बहिः सदम्। कलये सभास्थाणुम्।
दुष्कृताय चरकाचार्यम्। अध्वने ब्रह्मचारिणम्। पिशाचेभ्यः
सैलगम्। पिपासायै गोव्यच्छम्। निर्ऋत्यै गोघातम्। क्षुधे
गौविकर्तम्। क्षुत्तृष्णाभ्यान्तम्। यो गां विकृन्तन्तं मांसं
भिक्षमाण उपतिष्ठते॥१६॥

भूम्यै पीठसर्पिणमा लभते। अग्नयेऽसलम्। वायवे
चाण्डालम्। अन्तरिक्षाय वञ्शनर्तिनम्। दिवे खलतिम्।
सूर्याय हर्यक्षम्। चन्द्रमसे मिर्मिरम्। नक्षत्रेभ्यः किलासम्।
अह्ने शुक्लं पिङ्गलम्। रात्रियै कृष्णं पिङ्गाक्षम्॥१७॥

वाचे पुरुषमा लभते। प्राणमपानं व्यानमुदानं समानं तान्
वायवै। सूर्याय चक्षुरा लभते। मनश्चन्द्रमसे। दिग्भ्यः श्रोत्रम्।
प्रजापतये पुरुषम्॥१८॥

अथैतानरूपेभ्य आलभते। अतिह्रस्वमतिदीर्घम्। अति-
कृशमत्यसलम्। अतिशुक्लमतिकृष्णम्। अतिश्लक्ष्णमति-

लोमशम्। अति॑किरि॒ट्मति॑दन्तुरम्। अति॑मिर्मि॒र॒मति॑-
मेमिषम्। आ॒शायै॑ जा॒मिम्। प्र॒ती॒क्षायै॑ कुमा॒रीम्॥१९॥

ब्रह्म॑णे गी॒ताय॒ श्रमा॑य स॒न्धये॑ न॒दीभ्य॑ उ॒त्सा॒देभ्य॒ ऋत्यै॒ भाया॒ अ॒र्मेभ्यो॑ म॒न्यवे॑ य॒म्यै
दश॑दश॒ सरौ॑भ्यो॒ द्वाद॑श प्र॒ति॒श्रुत्का॑यै बी॒भ॒त्सायै॑ दश॑दश॒ ह॒साय॑ स॒प्ताक्ष॑रा॒जाय॒ त्रयो॑दश॒
भू॒म्यै दश॑ वा॒चे षड॑थ॒ नवैका॑न्नवि॒ंशतिः॥१९॥

ब्रह्म॑णे य॒म्यै न॒वद॑श॥१९॥

ब्रह्म॑णे कुमा॒रीम्॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके चतुर्थः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥पञ्चमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः॥

स॒त्यं प्र॑पद्ये। ऋ॒तं प्र॑पद्ये। अ॒मृतं प्र॑पद्ये। प्र॒जाप॑तेः प्रि॒यां
त॒नुव॑मना॒र्तां प्र॑पद्ये। इ॒दम॒हं प॑ञ्चद॒शेन॒ वज्रे॑ण। द्विष॑न्तं
भ्रातृ॑व्यम॒व क्रामा॑मि। योऽ॒स्मान्द्वेष्टि॑। यं च॒ व॒यं द्विष्मः॑।
भूर्भुवः॑ सु॒वः। हिम्॥१॥

स॒त्यं द॑श॥ [१]

प्र वो॒ वाजा॑ अ॒भिद्य॑वः। ह॒विष्म॑न्तो घृ॒ताच्य॑। दे॒वाञ्जि॑गाति
सु॒म॒न्युः। अ॒ग्न आ॑या॒हि वी॒तये॑। गृ॒णानो॑ ह॒व्यदा॑तये। नि होता॑
स॒त्सि ब॒र्हिषि॑। तं त्वा॑ स॒मिद्वि॑र॒ङ्गिरः॑। घृ॒तेन॑ वर्धयामसि।
बृ॒हच्छो॑चा यविष्ठ॒य। स नः॑ पृ॒थुः श्र॒वाय्य॑म्॥२॥

अच्छा॑ दे॒व वि॒वास॑सि। बृ॒हद॑ग्ने सु॒वीर्य॑म्। ई॒डेन्यो॑
नम॒स्यस्ति॑रः। तमा॑सि द॒र्शतः॑। स॒म॒ग्निरि॑ध्यते वृषा॑। वृषो॑
अ॒ग्निः स॒मिध्य॑ते। अ॒श्वो न॑ दे॒ववा॑हनः। तं ह॒विष्म॑न्त
ई॒डते॑। वृष॑णं त्वा व॒यं वृष॑न्। वृषा॑णः स॒मिधी॑महि॥३॥

अ॒ग्ने दी॑द्यतं बृ॒हत्। अ॒ग्निं दू॑तं वृ॒णीम॑हे। होता॑रं वि॒श्ववे॑दसम्।
अ॒स्य य॒ज्ञस्य॑ सु॒क्रतु॑म्। स॒मिध्य॑मानो अध्व॒रे। अ॒ग्निः पा॑व॒क
ई॒ड्यः। शो॒चिष्के॑श॒स्तमी॑महे। स॒मिद्धो॑ अ॒ग्न आ॑हुत। दे॒वान्
य॑क्षि स्वध्व॒र। त्वं हि ह॑व्य॒वाड॑सि। आ जु॑होत दु॒व॒स्यता॑।
अ॒ग्निं प्र॑य॒त्यध्व॑रे। वृ॒णीध्व॑ ह॒व्यवा॑हनम्। त्वं वरु॑ण उ॒त
मि॒त्रो अ॑ग्ने। त्वां वर्ध॑न्ति म॒तिभि॑र्वसि॒ष्ठाः। त्वे वसु॑ सुषण॒नानि॑

सन्तु। यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः॥४॥

श्रवाय्यमिधीमह्यसि सप्त च॥

[२]

अग्ने॑ म॒हा॑ अ॒सि ब्रा॒ह्मण॑ भार॒त। असा॒वसौ॑। दे॒वेद्धो॑
मन्वि॑द्धः। ऋषि॑ष्टुतो वि॒प्रा॑नुम॒दितः॑। क॒वि॒शस्तो॑ ब्र॒ह्म॑स॒ शितो॑
घृ॒ताह॑वनः। प्र॒णीर्य॑ज्ञाना॒म्। र॒थीर॑ध्व॒राणा॑म्। अ॒तूर्तो॑ हो॒ता।
तूर्णि॑र॒हव्य॑वा॒ट। आ॒स्पात्रं॑ जुहू॒र्दे॒वाना॑म्॥५॥

च॒म॒सो दे॒वपा॑नः। अ॒रा॑ इ॒वाग्ने॑ ने॒मिर्दे॒वाऽस्त्वं प॑रिभू॒रसि॑।
आ व॑ह दे॒वान् यज॑मानाय। अ॒ग्निम॑ग्न॒ आव॑ह। सोम॒माव॑ह।
अ॒ग्निमाव॑ह। प्र॒जाप॑ति॒माव॑ह। अ॒ग्नीषो॑मा॒वाव॑ह। इन्द्रा॒ग्नी
आव॑ह। इन्द्र॒माव॑ह। म॒हेन्द्र॑माव॑ह। दे॒वाऽ आ॑ज्य॒पाऽ
आव॑ह। अ॒ग्निऽ हो॒त्रायाऽऽव॑ह। स्वं म॑हि॒मान्माव॑ह। आ
चा॑ग्ने दे॒वान् व॑ह। सु॒यजा॑ च यज जा॒तवे॑दः॥६॥

देवानामिन्द्रमा वह पद च॥

[३]

अ॒ग्निर्हो॒ता वे॒त्व॒ग्निः। हो॒त्रं वै॑त्तु प्रावि॒त्रम्। स्मो व॒यम्। सा॒धु
ते॑ यज॒मान॑ दे॒वता॑। घृ॒तव॑तीमध्व॒र्यो सु॒च॒मास्य॑स्व। दे॒वायु॑व॒
वि॒श्ववा॑राम्। ई॒डा॑म॒है दे॒वाऽ ई॒डे॒न्यान्। न॒म॒स्याम॑ नम॒स्यान्।
यजा॑म॒ यज्ञि॑यान्॥७॥

अग्निर्होता नव॥

[४]

स॒मिधो॑ अ॒ग्न आ॒ज्य॑स्य वियन्तु। तनून॒पाद॑ग्न आ॒ज्य॑स्य
वेतु। इ॒डो अ॒ग्न आ॒ज्य॑स्य वियन्तु। ब॒र्हि॒र॒ग्न आ॒ज्य॑स्य

वेतु। स्वाहाऽग्निम्। स्वाहा सोमम्। स्वाहाऽग्निम्। स्वाहा
प्रजापतिम्। स्वाहाऽग्नीषोमौ। स्वाहेन्द्राग्नी। स्वाहेन्द्रम्।
स्वाहा महेन्द्रम्। स्वाहा देवाः आज्यपान्। स्वाहाऽग्निः
होत्राञ्जुषाणाः। अग्न आज्यस्य वियन्तु॥८॥

इन्द्राग्नी पञ्च च॥ [५]

अग्निर्वृत्राणि जङ्घनत्। द्रविणस्युर्विपन्यया। समिद्धः शुक्र
आहुतः। जुषाणो अग्निराज्यस्य वेतु। त्वः सोमासि
सत्पतिः। त्वः राजोत वृत्रहा। त्वं भद्रो असि क्रतुः।
जुषाणः सोम आज्यस्य हविषो वेतु। अग्निः प्रत्नेन
जन्मना। शुम्भानस्तनुवः स्वाम्। कविर्विप्रेण वावृधे।
जुषाणो अग्निराज्यस्य वेतु। सोमं गीर्भिष्ठा वयम्। वर्धयामो
वचोविदः। सुमृडीको न आविश। जुषाणः सोम आज्यस्य
हविषो वेतु॥९॥

स्वाः षट् च॥ [६]

अग्निर्मूर्धा दिवः ककुत्। पतिः पृथिव्या अयम्। अपाः
रेताः सि जिन्वति। भुवो यज्ञस्य रजसश्च नेता। यत्रा नियुद्धिः
सचसे शिवाभिः। दिवि मूर्धानं दधिषे सुवर्षाम्। जिह्वामग्ने
चकृषे हव्यवाहम्। प्रजापते न त्वदेतान्यन्यः। विश्वा जातानि
परि ता बभूव। यत्कामास्ते जहुमस्तं नो अस्तु॥१०॥

वयः स्याम पतयो रयीणाम्। स वेद पुत्रः पितरः स

मातरम्। स सूनुर्भुवत्स भुवत्पुनर्मघः। स द्यामौर्णोदन्तरिक्षं
 स सुवः। स विश्वा भुवो अभवत्स आभवत्। अग्नीषोमा
 सवेदसा। सहृती वनतङ्गिरः। सन्देवत्रा बभूवथुः। युवमेतानि
 दिवि रोचनानि। अग्निश्च सोम सक्रतू अधत्तम्॥११॥

युवः सिन्धूः रभिशस्तेरवद्यात्। अग्नीषोमावमुञ्चतं
 गृभीतान्। इन्द्राग्नी रोचना दिवः। परि वाजेषु भूषथः।
 तद्वाञ्छेति प्रवीर्यम्। श्वथद्वृत्रमुत संनोति वाजम्। इन्द्रा
 यो अग्नी सहृरी सपर्यात्। इरज्यन्ता वसव्यस्य भूरैः।
 सहस्तमा सहसा वाजयन्ता। एन्द्र सानसिः रयिम्॥१२॥

सजित्वानः सदासहम्। वर्षिष्ठमृतये भरा। प्रसंसाहिषे
 पुरुहूत शत्रून्। ज्येष्ठस्ते शुष्म इह रातिरस्तु। इन्द्रा भर
 दक्षिणेना वसूनि। पतिः सिन्धूनामसि रेवतीनाम्। महाः
 इन्द्रो य ओजसा। पर्जन्यो वृष्टिमाः इव। स्तोमैर्वत्सस्य
 वावृधे। महाः इन्द्रो नृवदाचर्षणिप्राः॥१३॥

उत द्विबर्हा अमिनः सहोभिः। अस्मद्रियंग्वावृधे वीर्याया।
 उरुः पृथुः सुकृतः कर्तृभिर्भूत्। पिप्रीहि देवाः उशतो
 यविष्ठ। विद्वाः ऋतूः ऋतुपते यजेह। ये दैव्या
 ऋत्विजस्तेभिरग्ने। त्वः होतृणामस्यायजिष्ठः। अग्निः
 स्विष्टकृतम्। अयाङ्गिरग्नेः प्रिया धामानि। अयादत्सोमस्य
 प्रिया धामानि॥१४॥

अयाङ्ग्रेः प्रिया धामानि। अयाङ्ग्रापतेः प्रिया धामानि।
 अयाङ्ग्रीषोमयोः प्रिया धामानि। अयाङ्गिन्द्राग्नियोः प्रिया
 धामानि। अयाङ्गिन्द्रस्य प्रिया धामानि। अयाङ्गमहेन्द्रस्य
 प्रिया धामानि। अयाङ्ग्वानामाज्यपानां प्रिया धामानि।
 यक्षदग्नेर्होतुः प्रिया धामानि। यक्षश्च मंहिमानम्।
 आयजतामेज्या इषः। कृणोतु सो अध्वरा जातवेदाः।
 जुषतां हविः। अग्ने यद्य विशो अध्वरस्य होतः। पावक
 शोचे वेष्ट्वं हि यज्वां। ऋता यजासि महिना वियद्भूः।
 हव्या वह यविष्ठ या ते अद्य॥१५॥

अस्त्वधत्तं रयिं चरषणिप्राः सोमस्य प्रिया धामानीषः षट्॥ [७]

उपहूतं रथन्तरं सह पृथिव्या। उप मा रथन्तरं सह
 पृथिव्या ह्वयताम्। उपहूतं वामदेव्यं सहान्तरिक्षेण। उप मा
 वामदेव्यं सहान्तरिक्षेण ह्वयताम्। उपहूतं बृहत्सह दिवा।
 उप मा बृहत्सह दिवा ह्वयताम्। उपहूताः सप्त होत्राः। उप
 मा सप्त होत्रां ह्वयन्ताम्। उपहूता धेनुः सहर्षभा। उप मा
 धेनुः सहर्षभा ह्वयताम्॥१६॥

उपहूतो भक्षः सखा। उप मा भक्षः सखा ह्वयताम्।
 उपहूतां(४)हो। इडोपहूता। उपहूतेडा। उपो अस्मां
 इडां ह्वयताम्। इडोपहूता। उपहूतेडा। मानवी घृतपदी
 मैत्रावरुणी। ब्रह्म देवकृतमुपहूतम्॥१७॥

दैव्या अध्वर्यव उपहूताः। उपहूता मनुष्याः। य इमं

य॒ज्ञमवा॑न्। ये य॒ज्ञप॑तिं वर्धा॑न्। उप॑हूते द्यावा॑पृथि॒वी।
 पूर्॒वजे ऋ॒ताव॑री। दे॒वी दे॒वपु॑त्रे। उप॑हूतोऽयं यज॑मानः।
 उत्त॑रस्या॒न्देव॑य॒ज्याया॑मुप॑हूतः। भूय॑सि हवि॒ष्करण॑ उप॑हूतः।
 दि॒व्ये धाम॑न्नुप॑हूतः। इ॒दं मे दे॒वा ह॒विर्जु॑षन्ता॒मिति॑
 तस्मि॑न्नुप॑हूतः। वि॒श्वम॑स्य प्रि॒यमुप॑हूतम्। वि॒श्वस्य॑
 प्रि॒यस्योप॑हूत॒स्योप॑हूतः॥१८॥

स॒हर्ष॑भा ह॒यता॑मुप॑हूतः ह॒विष्कर॑णं उप॑हूतश्च॒त्वारि॑ च॥ [८]

दे॒वं ब॒र्हिः। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॑स्य वेतु। दे॒वो न॒राश॑सः।
 व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॑स्य वेतु। दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृत्। सु॒द्रवि॑णा
 म॒न्द्रः क॒विः। स॒त्यम॑न्माय॒जी हो॑ता। हो॒तुर्हो॑तु॒राय॑जीयान्।
 अ॒ग्ने या॑न्दे॒वानया॑त्। या॑स्र॒ अपि॑प्रेः। ये ते॑ हो॒त्रे अ॑म॒थ्स॑त।
 ता॑स्र॒ सं॑स॒नुषी॑स्र॒ हो॒त्रा॑न्दे॒वङ्ग॑माम्। दि॒वि दे॒वेषु॑ य॒ज्ञमे॑रये॒मम्।
 स्वि॑ष्ट॒कृच्चा॒ग्ने हो॑ताऽभूः। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॑स्य न॒मोवा॑के
 वी॒हि॑॥१९॥

अ॒पिप्रेः॑ प॒ञ्च च॥ [९]

इ॒दं द्या॑वापृथि॒वी भ॒द्रम॑भूत्। आ॒र्धं सू॑क्तवा॒कम्। उ॒त
 न॑मोवा॒कम्। ऋ॒ध्यास्म॑ सू॒क्तोच्य॑म॒ग्ने। त्व॑स्र॒ सू॑क्तवा॒गंसि॑।
 उप॑श्रितो दि॒वः पृ॑थि॒व्योः। ओ॒मन्व॑ती तेऽस्मिन् य॒ज्ञे य॑ज॒मान
 द्या॑वापृथि॒वी स्ता॑म्। श॒ङ्गये॑ जी॒रदा॑न्। अ॒त्रसू॑ अ॒प्रवे॑दे।
 उ॒रुग॑व्यूती अ॒भयं॑ कृ॒तौ॥२०॥

वृष्टिद्यावा रीत्यापा। शम्भुवौ मयोभुवौ। ऊर्जस्वती च
 पयस्वती च। सूपचरणा च स्वधिचरणा च। तयोराविदि।
 अग्निरिदं हविरंजुषत। अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत।
 सोमं इदं हविरंजुषत। अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत।
 अग्निरिदं हविरंजुषत॥२१॥

अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। प्रजापतिरिदं हविरंजुषत।
 अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। अग्नीषोमाविदं
 हविरंजुषेताम्। अवीवृधेतां महो ज्यायोऽक्राताम्। इन्द्राग्नी
 इदं हविरंजुषेताम्। अवीवृधेतां महो ज्यायोऽक्राताम्।
 इन्द्रं इदं हविरंजुषत। अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत।
 महेन्द्रं इदं हविरंजुषत॥२२॥

अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। देवा आज्यपा आज्यमजुषन्त।
 अवीवृधन्त महो ज्यायोऽकृत। अग्निर्होत्रेणेदं हविरंजुषत।
 अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। अस्यामृधद्धोत्रायान्देवङ्गमायाम्।
 आशास्तेऽयं यजमानोऽसौ। आयुरा शास्ते। सुप्रजास्त्वमा
 शास्ते। सजातवनस्यामा शास्ते॥२३॥

उत्तरान्देवयज्यामा शास्ते। भूयो हविष्करणमा शास्ते।
 दिव्यं धामा शास्ते। विश्वं प्रियमा शास्ते। यदनेन
 हविषाऽऽशास्ते। तदंश्यात्तदध्यात्। तदस्मै देवा रासन्ताम्।
 तदग्निर्देवो देवेभ्यो वनते। वयमग्नेर्मानुषाः। इष्टं च वीतं च।

उ॒भे च॑ नो॒ द्यावा॑पृथि॒वी अ॑ह॒स॒स्पाता॑म्। इ॒ह गति॑र्वा॒मस्ये॑दं
च॑। नमो॑ दे॒वेभ्यः॑॥२४॥

अ॒भ्यं कृ॒ताव॑कृ॒ताग्नि॑रि॒दं ह॒विर॑जुषत महेन्द्र इ॒दं ह॒विर॑जुषत स॒जात॑व॒न॒स्यामा शा॑स्ते वी॒तं
च॒ त्रीणि॑ च॥ [१०]

तच्छुं॑ योरावृ॑णीमहे। गा॒तुं य॒ज्ञाय॑। गा॒तुं य॒ज्ञप॑तये। दैवीं
स्व॒स्तिर॑स्तु नः। स्व॒स्तिर्मानु॑षेभ्यः। ऊ॒र्ध्वं जि॑गातु भेष॒जम्।
शं नो॑ अस्तु द्वि॒पदे॑। शं चतु॑ष्पदे॥२५॥

तच्छुं॑ योर॒ष्टौ॥ [११]

आप्या॑यस्व सन्ते॑। इ॒ह त्वष्टा॑रम॒ग्रियं॑ तन्न॑स्तु॒रीप॑म्। दे॒वानां॑
पत्नी॑रुश॒तीर॑वन्तु नः। प्राव॑न्तु नस्तु॒जये॑ वाज॑सातये। याः
पार्थि॑वासो॒ या अ॒पाम॑पि॒ व्रते॑। ता नो॑ दे॒वीः सु॒हवाः श॑र्म
यच्छ॑त। उ॒त ग्रा वि॑यन्तु दे॒वप॑त्नीः। इन्द्रा॑ण्य॒ग्राय्य॑श्विनी
रा॒ट्। आ रो॑द॒सी व॒रुणा॑नी शृ॒णोतु॑। वि॒यन्तु॑ दे॒वीर्य॑
ऋ॒तुर्जनी॑नाम्॥२६॥

अ॒ग्निर्हो॑ता गृ॒हप॑तिः स राजा॑। वि॒श्वा वे॒द ज॑नि॒मा
जा॒तवे॑दाः। दे॒वाना॑मु॒त यो म॑र्त्या॒नाम्। यजि॑ष्ठः स प्र
य॑जतामृ॒तावा॑। व॒यमु॑ त्वा गृ॒हप॑ते जना॑नाम्। अ॒ग्ने अ॑कर्म
स॒मिधा॑ बृ॒हन्त॑म्। अ॒स्थूरि॑ णो॒ गार्ह॑पत्यानि सन्तु। ति॒ग्मेन॑
न॒स्तेज॑सा॒ स॒शिशि॑षाधि॥२७॥

जनी॑नाम॒ष्टौ च॑॥ [१२]

उपहूतं रथन्तरं सह पृथिव्या। उप मा रथन्तरं सह
पृथिव्या ह्वयताम्। उपहूतं वामदेव्यं सहान्तरिक्षेण। उप मा
वामदेव्यं सहान्तरिक्षेण ह्वयताम्। उपहूतं बृहत्सह दिवा।
उप मा बृहत्सह दिवा ह्वयताम्। उपहूताः सप्त होत्राः। उप
मा सप्त होत्रा ह्वयन्ताम्। उपहूता धेनुः सहर्षभा। उप मा
धेनुः सहर्षभा ह्वयताम्॥ २८ ॥

उपहूतो भक्षः सखा। उप मा भक्षः सखा ह्वयताम्।
उपहूतां(४)हो। इडोपहूता। उपहूतेडा। उपो अस्मां
इडा ह्वयताम्। इडोपहूता। उपहूतेडा। मानवी घृतपदी
मैत्रावरुणी। ब्रह्म देवकृतमुपहूतम्॥ २९ ॥

दैव्या अध्वर्यव उपहूताः। उपहूता मनुष्याः। य इमं
यज्ञमवान्। ये यज्ञपत्नीं वर्धान्। उपहूते द्यावापृथिवी। पूर्वजे
ऋतावरी। देवी देवपुत्रे। उपहूतेयं यजमाना। इन्द्राणीवा-
ऽविधुवा। अदितिरिव सुपुत्रा। उत्तरस्यान्देवयज्यायामुपहूता।
भूयंसि हविष्करण उपहूता। दिव्ये धामन्नुपहूता। इदं मै देवा
हविर्जुषन्तामिति तस्मिन्नुपहूता। विश्वमस्याः प्रियमुपहूतम्।
विश्वस्य प्रियस्योपहूतस्योपहूता॥ ३० ॥

सहर्षभा ह्वयतामुपहूतं सुपुत्रा षट्॥ [१३]

सत्यं प्रवोऽग्ने महानग्निर्होता समिधोऽग्निर्वृत्राण्यग्निर्मूर्धोपहूतं देवं बर्हिदिदं द्यावापृथिवी
तच्छु योरा प्यायस्वोपहूतत्रयोदश॥ १३ ॥

सत्यं वयं स्याम वृष्टिद्यावा त्रिशत्॥ ३० ॥

सत्यमुपहूता॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके पञ्चमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥षष्ठमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके षष्ठः प्रपाठकः॥

अ॒ञ्जन्ति॒ त्वाम॑ध्व॒रे दे॒व॒यन्तः॑। वन॑स्प॒ते म॒धु॒ना दै॒व्येन॑।
यद॑र्ध्व॒स्ति॑ष्ठा॒द्वि॒णो॒ह ध॑त्तात्। यद्वा॒ क्षयो॑ मा॒तुर॒स्या
उ॒प॒स्थे। उच्छ्र॑यस्व वनस्पते। वर्ष॑न्पृथि॒व्या अधि॑। सु॒मि॒ती
मी॒य॒मा॒नः। वर्चो॑धा य॒ज्ञवा॑हसे। समि॑द्धस्य॒ श्रय॑माणः
पु॒रस्ता॑त्। ब्र॒ह्म व॒न्वा॒नो अ॒जर॑ सु॒वीर॑म्॥१॥

आ॒रे अ॒स्मद॑म॒तिं बा॑ध॒मानः॑। उच्छ्र॑यस्व म॒ह॒ते सौ॒भ॒गाय॑।
ऊ॒र्ध्व ऊ॒ षु ण॑ ऊ॒तये॑। ति॒ष्ठा दे॒वो न स॑वि॒ता। ऊ॒र्ध्वो
वा॒ज॑स्य॒ सनि॑ता॒ यद॑ञ्जिभिः। वा॒घद्वि॑र्वि॒ह्याम॑हे। ऊ॒र्ध्वो नः॑
पा॒ह्य ह॑सो॒ नि के॒तुना॑। वि॒श्व स॒म॒त्रि॒ण द॑ह। कृ॒धी न॑ ऊ॒र्ध्वा
च॒ रथा॑य जी॒वसे॑। वि॒दा दे॒वेषु॑ नो॒ दु॒वः॥२॥

जा॒तो जा॑यते सु॒दिन॑त्वे अ॒ह्नाम्। स॒म॒र्य आ वि॒दथे॑ वर्ध॒मानः॑।
पुन॑न्ति॒ धीरा॑ अ॒पसो॑ मनी॒षा। दे॒व॒या वि॒प्र उ॒दि॒य॒र्ति वा॒चम्।
युवा॑ सु॒वासाः॒ परि॑वीत॒ आगा॑त्। स उ॒ श्रेया॑न्भवति॒
जा॑य॒मानः॑। तं धीरा॑सः क॒वय॑ उन्नयन्ति। स्वा॒धियो॑
मन॑सा दे॒व॒यन्तः॑। पृथु॑पाजा॒ अम॑र्त्यः। घृ॒तनि॑र्णि॒ख्स्वा॑हुतः।
अ॒ग्निर्य॑ज्ञस्य॒ हव्य॑वाद्। तं स॒बाधो॑ य॒तः सु॑चः। इ॒त्था
धिया॑ य॒ज्ञव॑न्तः। आच॑क्रु॒रग्नि॑मू॒तये॑। त्वं वरु॑ण उ॒त मि॒त्रो
अ॒ग्ने। त्वां वर्ध॑न्ति म॒तिभि॑र्वसि॒ष्ठाः। त्वे वसु॑ सु॒षण॑नानि

सन्तु। यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः॥३॥

सुवीरं दुवः स्वाहुतोऽष्टौ च॥

[१]

होता यक्षदग्निं॑ समिधा॑ सुषमिधा॑ समिद्धं॑ नाभां पृथिव्याः
सङ्ग॑थे वा॒मस्य॑। वर्ष्म॑न्दिव इडस्पदे वेत्वाऽऽज्यस्य॑
होत॑र्यजं। होता यक्षत्तनूनपा॑तमदि॑तेर्गर्भं॑ भुवनस्य गो॒पाम्।
मध्वा॑द्य दे॒वो दे॒वेभ्यो॑ दे॒वयाना॑न्पथो अ॒नक्तु वेत्वाऽऽज्यस्य॑
होत॑र्यजं। होता यक्षन्नरा॑शं॒सं नृश॑स्त्रं नृ॒ः प्र॑णेत्रम्।
गोभिर्व॑पावा॒न्त्स्याद्वी॑रैः शक्ती॑वा॒न्नथैः॑ प्रथ॒मया वा॒ हिर॑ण्यैश्च॒न्द्री
वेत्वाऽऽज्यस्य॑ होत॑र्यजं। होता यक्षदग्निमिड ईडितो दे॒वो
दे॒वां॑ आ॒वक्ष॑द्दूतो ह॒व्यवा॑डमूरः। उपे॑मं य॒ज्ञमु॑पे॒मां दे॒वो
दे॒वहू॑तिमवतु वेत्वाऽऽज्यस्य॑ होत॑र्यजं। होता यक्षद्वरु॑हिः
सु॒ष्टरी॒मोर्ण॑म्रदा अ॒स्मिन् य॒ज्ञे वि च प्र च॑ प्रथ॒तां॑
स्वा॒स॒स्थं दे॒वेभ्यः॑। ए॒मेन॑द॒द्य वस॑वो रु॒द्रा आ॑दित्याः स॒दन्तु
प्रि॒यमिन्द्र॑स्यास्तु वेत्वाऽऽज्यस्य॑ होत॑र्यजं॥४॥

होता यक्षद्वरु॑रं ऋ॒ष्वाः क॑व॒ष्यो को॑षधावनीरु॒दाता॑भी॒र्जिह॑तां
विपक्षो॑भिः श्रयन्ताम्। सु॒प्रा॒य॒णा अ॒स्मिन् य॒ज्ञे
विश्र॑यन्तामृता॒वृधो॑ वि॒यन्त्वाज्य॑स्य होत॑र्यजं। होता
यक्षदु॒षासा॑न॒क्ता बृ॒हती सु॑पेश॒सा नृ॒ः पति॑भ्यो योनिं
कृ॒ण्वाने। स॒ः स्मय॑माने इ॒न्द्रेण॑ दे॒वैरे॑दं ब॒रुहिः सी॑दतां
वी॒तामा॑ज्यस्य होत॑र्यजं। होता यक्षद्वै॒व्या होता॑रा

मुन्द्रा पोता॑रा क॒वी प्रचै॑तसा। स्वि॑ष्टमु॒द्यान्यः क॑रदि॒षा
स्व॑भिगूर्तम॒न्य ऊ॒र्जा सत॑वसे॒मं य॒ज्ञं दि॒वि दे॒वेषु॑ धत्तां
वी॒तामाज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं। होता॑ यक्ष॒त्तिस्त्रो दे॒वीर॒पसा॑म॒पस्त॑मा
अच्छि॑द्रम॒द्येदम॑स्तन्वताम्। दे॒वेभ्यो॑ दे॒वीर्दे॒वमपो॑
वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं। होता॑ यक्ष॒त्त्वष्टा॑र॒मचि॑ष्टुमपा॑कः
रेतो॒धां विश्र॑वसं यशो॒धाम्। पु॒रुरूप॑म॒काम॑कर्शनः
सु॒पोषः पोषैः॑ स्यात्सु॒वीरो॑ वी॒रैर्वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं।
होता॑ यक्ष॒द्वन॒स्पति॑मुपा॒वस्र॑क्षद्वि॒यो जो॒ष्टारः॑ श॒शम॒न्नरः॑।
स्वदा॒थस्वधि॑ति॒र्ऋतु॑थाद्य दे॒वो दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यावा॑ङ्के॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒
होत॑र्यजं। होता॑ यक्ष॒दग्निः॑ स्वाहाऽऽज्य॑स्य॒ स्वाहा॒ मेद॑सः
स्वाहा॑ स्तो॒काना॑ः स्वाहा॒ स्वाहा॑कृ॒तीना॑ः स्वाहा॑
ह॒व्यसू॑क्तीनाम्। स्वाहा॑ दे॒वाः औ॒ज्य॒पान्थ॒स्वाहा॑ऽग्निः
हो॒त्राञ्जु॑षाणा अ॒ग्न आ॒ज्य॑स्य वि॒यन्तु॑ होत॑र्यजं॥५॥

प्रियमिन्द्रस्यास्तु वेत्वाऽऽज्यस्य होत॑र्यजं सु॒वीरो॑ वी॒रैर्वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य होत॑र्यजं च॒त्वारि॑
च (अ॒ग्निन्त॑नूनपा॒तन्नरा॑शः॒संम॑ग्निमि॒ड ई॒डितो॑ ब॒र्हिर्दुर॑ उ॒पासा॑नक्ता दै॒व्या तिस्र॑स्त्वष्टा॒रं
वन॒स्पति॑म॒ग्निम्। पञ्च॑ वे॒त्वेको॑ वि॒यन्तु॑ द्विर्वी॒तामे॒को वि॒यन्तु॑ द्विर्वे॒त्वेको॑ वि॒यन्तु॑ होत॑र्यजं॥) [२]

समि॑द्धो अ॒द्य मनु॑षो दुरो॒णे। दे॒वो दे॒वान् य॑जसि जा॒तवे॑दः।
आ च॒ वह॑ मि॒त्रम॒हश्चि॑कित्वान्। त्वं दू॒तः क॒विर॑सि प्रचै॑ताः।
तनू॑नपा॒त्पथ॑ ऋ॒तस्य॒ याना॑न्। मध्वा॑ सम॒ञ्जन्थ॑स्व॒दया॑ सुजिह्व।
मन्मा॑नि धी॒भिरु॒त य॒ज्ञमृ॒न्धन्। दे॒वत्रा॑ च॒ कृणु॑ह्यध्व॒रं नः॑।
नरा॒शंस॑स्य म॒हिमा॑न॒मेषा॑म्। उप॑ स्तोषाम॒ यज॑तस्य॒

यज्ञैः॥६॥

ते सु॒क्रत॑वः शुच॑यो धिय॒न्धाः। स्वद॑न्तु दे॒वा उ॒भया॑नि ह॒व्या।
आ॒जुह्वा॑न् ई॒ड्यो व॑न्द्यश्च। आया॑ह्य॒ग्ने वसु॑भिः स॒जोषाः॑। त्वं
दे॒वाना॑मसि य॒ह्म हो॑ता। स ए॒नान् य॑क्षी॒षितो॑ य॒जीया॑न्।
प्रा॒चीनं॑ ब॒र्हिः प्र॒दिशा॑ पृथि॒व्याः। वस्तो॑र॒स्या वृ॑ज्यते
अ॒ग्ने अ॒ह्नाम्। व्यु॑ प्रथते वि॒तरं॑ वरी॑यः। दे॒वेभ्यो॑ अ॒दितये॑
स्यो॒नम्॥७॥

व्यच॑स्वतीरुर्वि॒या वि॒श्रय॑न्ताम्। पति॑भ्यो न ज॒नयः॑
शु॒म्भमा॑नाः। दे॒वीर्द्वारो॑ बृ॒हती॑र्वि॒श्वमि॑न्वाः। दे॒वेभ्यो॑ भव॒थ
सु॒प्राय॑णाः। आसु॑ष्वय॒न्ती य॑ज॒ते उ॒पा॒के। उ॒षासा॑न॒क्ता
स॒दता॑ नि यो॒नौ। दि॒व्ये योष॑णे बृ॒हती॑ सु॒रुक्मे। अ॒धि
श्रि॒यः शु॒क्रपि॑शं द॒धाने। दै॒व्या हो॑ता॒रा प्र॒थ॒मा सु॒वाचा॑।
मि॒मा॒ना य॒ज्ञं म॒नुषो॑ यज॑ध्यै॥८॥

प्र॒चो॒दय॑न्ता वि॒दथे॑षु का॒रू। प्रा॒चीनं॑ ज्योतिः प्र॒दिशा॑ दि॒शन्ता॑।
आ नो॑ य॒ज्ञं भा॑र॒ती तू॒यमे॑तु। इ॒डा म॒नुष्व॑दि॒ह चे॒तय॑न्ती। ति॒स्रो
दे॒वीर्ब॒र्हिरे॑दः स्यो॒नम्। सर॑स्वती स्व॒पंसः॑ स॒दन्तु। य इ॒मे
द्यावा॑पृथि॒वी ज॒नि॒त्री। रू॒पैर॑पि॒शद्भु॑वनानि वि॒श्वा। तम॑द्य
हो॑तरि॒षितो॑ य॒जीया॑न्। दे॒वं त्व॑ष्टा॒रमि॑ह य॒क्षि वि॒द्वान्॥९॥

उ॒पाव॑सृज॒त्मन्या॑ स॒म॒ञ्जन्। दे॒वानां॑ पा॒थ ऋ॒तु॒था ह॒वीःषि॑।
व॒न॒स्पतिः॑ श॒मि॒ता दे॒वो अ॒ग्निः। स्वद॑न्तु ह॒व्यं म॑धु॒ना घृ॑तेन।
स॒द्यो जा॒तो व्य॑मिमीत य॒ज्ञम्। अ॒ग्निर्दे॒वाना॑मभवत्पु॒रो॒गाः।

अस्य होतुः प्रदिश्यृतस्य वाचि। स्वाहाकृतं हविरदन्तु
देवाः॥१०॥

यज्ञैः स्योनं यजध्वे विद्वान्धौ च॥ [३]

अग्निर्होता नो अध्वरे। वाजी सन्परिणीयते। देवो देवेषु
यज्ञियः। परित्रिविष्ट्यध्वरम्। यात्यग्नी रथीरिव। आ देवेषु
प्रयो दधत्। परि वाजपतिः कविः। अग्निर्हव्यान्यक्रमीत्।
दधद्रत्नानि दाशुषे॥११॥

अग्निर्होता नो नव॥ [४]

अजैदग्निः। असंनद्वाजन्नि। देवो देवेभ्यो हव्यावाद्।
प्राञ्जोभिर्हिन्वानः। धेनाभिः कल्पमानः। यज्ञस्यायुः
प्रतिरन्। उप प्रेष्य होतः। हव्या देवेभ्यः॥१२॥

अजैदधौ॥ [५]

दैव्याः शमितार उत मनुष्या आरभध्वम्। उपनयत मेध्या
दुरः। आशासाना मेधपतिभ्यां मेधम्। प्रास्मा अग्निं भरत।
स्तृणीत बर्हिः। अन्वेनं माता मन्यताम्। अनु पिता। अनु
भ्राता सगर्भ्यः। अनु सखा सयूथ्यः। उदीचीनाः अस्य पदो
निधत्तात्॥१३॥

सूर्यं चक्षुर्गमयतात्। वातं प्राणमन्ववसृजतात्। दिशः
श्रोत्रम्। अन्तरिक्षमसुम्। पृथिवीं शरीरम्। एकधाऽस्य
त्वचमाच्छतात्। पुरा नाभ्या अपिशसो वृषामुत्खिदतात्।
अन्तरेवोष्माणं वारयतात्। श्येनमस्य वक्षः कृणुतात्।

प्रशसां बाहू॥१४॥

शला दोषणी। कश्यपेवा९सा। अच्छिद्रे श्रोणी।
कवषोरू स्नेकपर्णाष्टीवन्ता। षड्विंशतिरस्य वङ्कयः।
ता अनुष्ठोच्यावयतात्। गात्रं गात्रमस्यानूनं कृणुतात्।
ऊवध्यगोहं पार्थिवं खनतात्। अस्त्रा रक्षः स९सृजतात्।
वनिष्ठुमस्य मा राविष्ट॥१५॥

उरूकं मन्यमानाः। नेद्वस्तोके तनये। रवितारवच्छमितारः।
अग्निगो शमीध्वम्। सुशमिं शमीध्वम्। शमीध्वमग्निगो।
अग्निगुश्वापापश्च। उभौ देवाना९ शमितारौ। ताविमं पशू९
श्रपयतां प्रविद्धा९सौ। यथायथाऽस्य श्रपणन्तथातथा॥१६॥

धृत्ताद्बाहू मा राविष्ट तथातथा॥ [६]

जुषस्व सप्रथस्तमम्। वचो देवप्सरस्तमम्। हव्या जुह्वान
आसनिं। इमं नो यज्ञममृतैषु धेहि। इमा हव्या जातवेदो
जुषस्व। स्तोकानामग्ने मेदसो घृतस्य। होतः प्राशान प्रथमो
निषद्य। घृतवन्तः पावक ते। स्तोकाः श्रोतन्ति मेदसः। स्वधर्मं
देववीतये॥१७॥

श्रेष्ठं नो धेहि वार्यम्। तुभ्य९ स्तोका घृतश्चुतः। अग्ने
विप्राय सन्त्य। ऋषिः श्रेष्ठः समिध्यसे। यज्ञस्य प्राविता
भवा। तुभ्य९ श्रोतन्त्यग्निगो शचीवः। स्तोकासौ अग्ने
मेदसो घृतस्य। कविशस्तो बृहता भानुनागाः। हव्या

जुषस्व मेधिर। ओजिष्ठन्ते मध्यतो मेद उद्धृतम्। प्र ते वयं ददामहे। श्रोतन्ति ते वसो स्तोका अधित्वचि। प्रति तान्देवशोर्विहि॥१८॥

देववीतय उद्धृतश्रीणि च॥ [७]

आवृत्रहणा वृत्रहभिः शुष्मैः। इन्द्र यातन्नमोभिरग्ने अर्वाक्। युव९ राधोभिरकवेभिरिन्द्र। अग्ने अस्मे भवतमुत्तमेभिः। होता यक्षदिन्द्राग्नी। छागस्य वपाया मेदसः। जुषेता९ हविः। होतर्यजं। विह्यख्यन्मनसा वस्य इच्छन्। इन्द्राग्नी ज्ञास उत वा सजातान्॥१९॥

नान्या युवत्प्रमतिरस्ति मह्यम्। स वां धियं वाजयन्तीमतक्षम्। होता यक्षदिन्द्राग्नी। पुरोडाशस्य जुषेता९ हविः। होतर्यजं। त्वामीडते अजिरं दृत्याय। हविष्मन्तः सदमिन्मानुषासः। यस्य देवैरासदो बरुहिरग्ने। अहान्यस्मै सुदिना भवन्तु। होता यक्षदग्निम्। पुरोडाशस्य जुषेता९ हविः। होतर्यजं॥२०॥

सजातानग्निन्दे च॥ [८]

गीर्भिर्विप्रः प्रमतिमिच्छमानः। ईदृ रयिं यशसं पूर्वभाजम्। इन्द्राग्नी वृत्रहणा सुवज्रा। प्र णो नव्येभिस्तिरतं देष्णैः। माच्छेद्वा रश्मीरिति नाधमानाः। पितृणा९ शक्तीरनुयच्छमानाः। इन्द्राग्निभ्यां कं वृषणो मदन्ति। ताह्यद्री धिषणाया उपस्थै। अग्नि९ सुदीति९ सुदृशं गृणन्तः। नमस्यामस्त्वेडां जातवेदः। त्वां दूतमरति९ हव्यवाहम्।

देवा अकृण्वन्नमृतस्य नाभिम्॥२१॥

जातवेदो द्वे च॥ [९]

त्व॑ ह्यग्ने प्रथ॑मो म॒नोता॑। अ॒स्या धि॒यो अ॒भ॒वो द॒स्म॒होता॑।
त्व॑ सी॑ वृषन्नकृणोर्दुष्टरी॑तु। स॒हो वि॒श्व॑स्मै स॒ह॑से स॒ह॑ध्वै।
अ॒धा होता॑ न्य॒सीदो॑ य॒जी॒यान्। इ॒डस्प॒द इ॒षय॒त्रीड्यः॑
सन्। तं त्वा॒ नरः॑ प्रथ॑मं दे॒व॒यन्तः॑। म॒हो रा॒ये चि॒तय॑न्तो
अनु॑गमन्। वृ॒तेव॑ यन्त॑ बहु॒भिर्व॑स॒व्यैः। त्वे र॒यिं जा॑गृ॒वांसो॑
अनु॑गमन्॥२२॥

रु॒श॑न्तम॒ग्निं द॑र्श॒तं बृ॒हन्त॑म्। व॒पाव॑न्तं वि॒श्व॒हा दी॒दि॒वांस॑म्।
प॒दं दे॒व॒स्य॒ नम॑सा वि॒यन्तः॑। श्र॒व॒स्य॒वः श्र॒व॑ आ॒प॒न्नमृ॑क्तम्।
नामा॑नि चि॒द्व॒धिरे॑ य॒ज्ञिया॑नि। भ॒द्राया॑ ते रण॒यन्त॑ स॒न्दृष्टौ॑।
त्वां व॑र्धन्ति क्षि॒तयः॑ पृथि॒व्याम्। त्व॑ रा॒य उ॒भया॑सो
जना॑नाम्। त्वं त्रा॒ता त॑रणे॒ चेत्यो॑ऽभूः। पि॒ता मा॒ता
स॒द॒मिन्मा॑नु॒षाणा॑म्॥२३॥

स॒पर्ये॑ण्यः स प्रि॒यो वि॒श्व॑ग्निः। होता॑ म॒न्द्रो निष॑सादा
य॒जी॒यान्। तं त्वा॑ व॒यं द॒म आ दी॑दि॒वांस॑म्। उ॒प॒जु॒बाधो॑
नम॑सा स॒देम॑। तं त्वा॑ व॒य॑ सु॒धियो॑ न॒व्य॑म॒ग्ने। सु॒म्रा॒यव॑
ई॒महे॑ दे॒व॒यन्तः॑। त्वं वि॒शो अ॒नयो॑ दी॒द्यानः॑। दि॒वो अ॒ग्ने
बृ॒ह॒ता रो॑च॒नेन॑। वि॒शां क॒विं वि॒श्व॒पति॑ः श॒श्व॑तीनाम्।
नि॒तो॒श॑नं वृष॒भं च॑र्षणी॒नाम्॥२४॥

प्रेती॑षणि मि॒षय॑न्तं पाव॒कम्। राज॑न्तम॒ग्निं य॑ज॒तः॑

रंयीणाम्। सो अंग्र ईजे शशमे च मर्तः। यस्तु
 आनदत्समिधा हव्यदातिम्। य आहुतिं परि वेदा नमोभिः।
 विश्वेत्सवामा दधते त्वोतः। अस्मा उ ते महि महे विधेम।
 नमोभिरग्रे समिधोत हव्यैः। वेदीसूनो सहसो गीर्भिरुक्थैः।
 आ ते भद्रायाः सुमतौ यतेम॥२५॥

आ यस्ततन्थ रोदसी विभासा। श्रवोभिश्च श्रवस्यस्तरुत्रः।
 बृहद्विर्वाजैः स्थविरेभिरस्मे। रेवद्विरग्रे वितरं वि भाहि।
 नृवद्वसो सदमिद्वेह्यस्मे। भूरितोकाय तनयाय पश्वः। पूर्वोरिषो
 बृहतीरारे अघाः। अस्मे भद्रा सौश्रवसानि सन्तु। पुरुण्यग्रे
 पुरुधा त्वाया। वसूनि राजन्वसुताते अश्याम्। पुरुणि हि
 त्वे पुरुवार सन्ति। अग्रे वसु विधते राजनित्वे॥२६॥

जागृवाः सो अनुग्मन्मानुषाणाश्चरषणीनां यतेमाश्यान्द्वे च॥—————[१०]

आभरतः शिक्षतं वज्रबाहू। अस्माः इन्द्राग्नी अवतः
 शचीभिः। इमे नु ते रश्मयः सूर्यस्य। येभिः सपित्वं पितरो
 न आयन्। होता यक्षदिन्द्राग्नी। छागंस्य हविष आत्तामद्य।
 मध्यतो मेद उद्धृतम्। पुरा द्वेषोभ्यः। पुरा पौरुषेय्या गृभः।
 घस्तान्नूनम्॥२७॥

घासे अज्राणां यवसप्रथमानाम्। सुमत्क्षराणां शतरुद्रि-
 याणाम्। अग्निष्वात्तानां पीवोपवसनानाम्। पार्श्वतः श्रोणितः
 शितामत उथ्सादतः। अङ्गादङ्गादवत्तानाम्। करत एवेन्द्राग्नी।

जुषेता॑ ह॒विः। हो॒त॒र्य॒जं। दे॒वेभ्यो॑ वनस्पते ह॒वी॑षि।
हिर॑ण्यपर्णं प्र॒दिव॑स्ते अ॒र्थम्॥२८॥

प्र॒दक्षि॑णिद्र॒शन॒या॑ नि॒यूय॑। ऋ॒तस्य॑ वक्षि प॒थिभी॑
रजि॑ष्ठैः। हो॒ता॑ यक्षद्वन॒स्पति॑म॒भिहि॑। पि॒ष्टत॑मया
रभि॑ष्ठया र॒शन॒याधि॑त। यत्रेन्द्रा॑ग्नि॒योश्छा॑गस्य ह॒विषः॑
प्रि॒या धा॑मा॒नि। यत्र॑ वन॒स्पतेः॑ प्रि॒या पा॑था॒सि।
यत्र॑ दे॒वाना॑माज्य॒पाना॑ प्रि॒या धा॑मा॒नि। यत्रा॑ग्नेर्होतुः
प्रि॒या धा॑मा॒नि। तत्रै॑तं प्र॒स्तुत्ये॑वोप॒स्तुत्ये॑ वो॒पाव॑स्रक्षत्।
रभी॑या॒समि॑व कृ॒त्वी॥२९॥

कर॑दे॒वं दे॒वो वन॒स्पतिः॑। जुष॑ता॒ ह॒विः। हो॒त॒र्य॒जं। पि॒प्री॒हि
दे॒वा॑ उ॒शतो॑ य॒विष्ठ॑। वि॒द्वा॑ ऋ॒तू॑र्ऋ॒तुप॑ते यजे॒ह।
ये दै॒व्या॑ ऋ॒त्विज॑स्तेभि॒रग्ने॑। त्व॑ हो॒तृणा॑म॒स्याय॑जिष्ठः।
हो॒ता॑ यक्षद॒ग्निः॑ स्वि॑ष्ट॒कृत॑म्। अया॑ड॒ग्निरिन्द्रा॑ग्नि॒योश्छा॑गस्य
ह॒विषः॑ प्रि॒या धा॑मा॒नि। अया॑ड्वन॒स्पतेः॑ प्रि॒या पा॑था॒सि।
अया॑ड्वे॒वाना॑माज्य॒पाना॑ प्रि॒या धा॑मा॒नि। यक्ष॑द॒ग्नेर्हो॑तुः
प्रि॒या धा॑मा॒नि। यक्ष॑त्स्वं म॒हिमा॑नम्। आ॒य॒ज॒तामे॒ज्या॒
इ॒षः। कृ॒णोतु॑ सो अ॒ध्व॒रा जा॒तवे॑दाः। जुष॑ता॒ ह॒विः।
हो॒त॒र्य॒जं॥३०॥

नूनमर्थं कृत्वी पाथा॑सि सप्त च॥

[११]

उपो॑ ह॒ यद्वि॑दथ॒ वा॒जिनो॑ गूः। गी॒र्भिर्वि॑प्राः प्रम॑तिमिच्छ॒मानाः॑।
अ॒र्वन्तो॑ न का॒ष्ठा॒न्नक्ष॑माणाः। इन्द्रा॑ग्नी जोहु॑वतो॒ नर॑स्ते।

वनस्पते रश्नयाऽभिधाय। पिष्टतमया वयुनानि विद्वान्।
वहं देवत्रा दिधिषो हवींषि। प्र चंदातारममृतेषु वोचः।
अग्निं स्विष्टकृतम्। अयाङ्गिरिन्द्राग्नियोश्छागस्य हविषः
प्रिया धामानि॥३१॥

अयाङ्गनस्पतैः प्रिया पाथांसि। अयाङ्गैवानामाज्यपानां
प्रिया धामानि। यक्षदग्नेर्होतुः प्रिया धामानि। यक्षथस्व
महिमानम्। आयजतामेज्या इषः। कृणोतु सो अध्वरा
जातवेदाः। जुषतां हविः। अग्ने यदद्य विशो अध्वरस्य
होतः। पावक शोचे वेष्ट्वं हि यज्वा। ऋता यजासि महिना
वियद्भूः। हव्या वह यविष्ठ या ते अद्य॥३२॥

धामानि भूरेकं च॥ [१२]

देवं बर्हिः सुदेवं देवैः स्यात्सुवीरं वीरैर्वस्तोर्वृज्येताक्तोः
प्रभ्रियेतात्यन्यान्नाया बर्हिष्मतो मदेम वसुवने वसुधेयस्य
वेतु यज। देवीद्वारः सङ्घाते विद्वीर्यामञ्छिथिरा ध्रुवा देवहूतौ
वत्स ईमेनास्तरुण आमिमीयात्कुमारो वा नवजातो
मैना अर्वा रेणुकंकाटः पृणग्वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु
यज। देवी उषासानक्ताऽद्यास्मिन् यज्ञे प्रयत्यहेतामपि
नूनं दैवीर्विशः प्रायांसिष्टां सुप्रीते सुधिते वसुवने
वसुधेयस्य वीतां यज। देवी जोष्टी वसुधिती ययोरन्या-
ऽद्याद्वेषांसि युयवदान्यावक्षद्वसु वार्याणि यजमानाय

वसुवने॑ वसुधेय॑स्य वीतां॑ यज॑। दे॒वी ऊ॒र्जाहु॑ती
 इष॑मूर्ज॑म॒न्याव॑क्ष॒त्सग्धि॑ꣳ सर्पा॑तिम॒न्या न॑वेन॒ पूर्वं
 दय॑मानाः स्याम॑ पुरा॒णेन॑ नवं॒ तामूर्ज॑मूर्जाहु॑ती ऊ॒र्जय॑माने
 अधा॑तां वसुवने॑ वसुधेय॑स्य वीतां॑ यज॑। दे॒वा दै॒व्या
 होता॑रा नेष्टा॑रा पोता॑रा ह॒ताघ॑शꣳसा॒वाभ॑रद्व॒सू वसुवने॑
 वसुधेय॑स्य वीतां॑ यज॑। दे॒वीस्ति॑स्रस्ति॒स्रो दे॒वीरि॑डा
 सर॑स्वती॒ भार॑ती॒ द्यां भार॑त्यादि॒त्यैर॑स्पृक्ष॒त्सर॑स्वतीमꣳ
 रु॒द्रैर्य॑ज्ञमा॑वीदि॒हैवे॑डया॒ वसु॑म॒त्या स॒धमा॑द॒ मदे॑म वसुवने॑
 वसुधेय॑स्य वियन्तु॑ यज॑। दे॒वो न॑रा॒शꣳसं॑स्त्रिशी॒रूषा
 ष॑ड॒क्षः श॑तमि॒देन॑ꣳशि॒तिपृ॑ष्ठा आ॒दध॑ति स॒हस्र॑मीं॒ प्रव॑हन्ति
 मि॒त्रावरु॑णे॒दस्य॑ हो॒त्रम॑र॒हतो॑ बृ॒हस्प॑तिः स्तो॒त्रम॒श्विना॑-
 ऽऽध्व॑र्यवं॒ वसुवने॑ वसुधेय॑स्य वेतु॑ यज॑। दे॒वो
 वन॑स्पति॒र्वरु॑षप्रा॒वा घृ॒तनि॑र्णि॒ग्द्याम॑ग्रे॒णास्पृ॑क्ष॒दान्त॑रि॒क्षं
 म॒ध्येना॑प्राः पृथि॒वीमु॑परे॒णादृ॑ꣳही॒द्वसुवने॑ वसुधेय॑स्य वेतु॑
 यज॑। दे॒वं ब॑रु॒हिर्वा॑रि॒तीनां॑ नि॒धेधा॑ऽसि॒ प्रच्यु॑तीना॒मप्र॑-
 च्यु॒तन्नि॑का॒मध॑रणं॒ पुरु॑स्पा॒रुहं॑ यश॑स्वदे॒ना ब॑रु॒हिषा॑ऽन्या
 ब॑रु॒हीꣳष्य॒भि प्या॑म वसुवने॑ वसुधेय॑स्य वेतु॑ यज॑। दे॒वो
 अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृत्सु॑द्रवि॒णा म॒न्द्रः क॒विः स॒त्यम॑न्माऽऽय॑जी
 होता॑ होतु॑र॒होतु॑राय॑जीया॒नग्रे॑ या॒न्दे॒वान॑या॒ड्याꣳ अपि॑प्रे॒र्ये
 ते हो॒त्रे अ॑म॒त्सत॑ ताꣳ स॑स॒नुषी॑ꣳ हो॒त्रां दे॒वङ्ग॑मान्दिवि

दे॒वेषु॑ य॒ज्ञमे॑रये॒मः॑ स्वि॑ष्ट॒कृच्चा॒ग्ने होता॑ऽभू॒र्वसु॑वने॒ वसु॑धेय॒स्य
नमो॑वा॒के वी॑हि यज॑॥ ३३॥

यजै॑कं च॥ _____ [१३]

दे॒वं ब॒र्हिः। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वेतु। दे॒वीर्द्वारिः॑। व॒सुवने॑
वसु॒धेय॑स्य वियन्तु। दे॒वी उ॒षासा॒नक्ता॑। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य
वीताम्। दे॒वी जो॒ष्टी॑। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वीताम्। दे॒वी
ऊ॒र्जाहु॑ती। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वीताम्॥ ३४॥

दे॒वा दै॒व्या होता॑रा। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वीताम्।
दे॒वीस्ति॒स्त्रस्ति॒स्त्रो दे॒वीः। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वियन्तु। दे॒वो
नरा॒शंसः॑। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वेतु। दे॒वो वन॑स्पतिः।
व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वेतु। दे॒वं ब॒र्हिर्वा॒रिती॑नाम्। व॒सुवने॑
वसु॒धेय॑स्य वेतु॥ ३५॥

दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृत्। सु॒द्रवि॑णा म॒न्द्रः क॒विः।
स॒त्यम॑न्माय॒जी होता॑। होतु॑र्होतु॒राय॑जीयान्। अ॒ग्ने
या॒न्दे॒वानया॑ट्। या॑ अपि॒प्रेः। ये ते॑ हो॒त्रे अम॑थ्सत। ता॑
सं॒स॒नुषी॒॑ होत्रा॑न्दे॒वङ्ग॑माम्। दि॒वि दे॒वेषु॑ य॒ज्ञमे॑रये॒मम्।
स्वि॑ष्ट॒कृच्चा॒ग्ने होता॑ऽभूः। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य नमो॑वा॒के
वी॑हि॥ ३६॥

वी॒तां वे॒त्वभू॑रेकं च॥ _____ [१४]

अ॒ग्निम॒द्य होता॑रमवृणीता॒यं यज॑मानः पच॑न्प॒त्तीः

पचन्पुरोडाशं बध्नन्निन्द्राग्निभ्यां छागं सूपस्था अद्य
 देवो वनस्पतिरभवदिन्द्राग्निभ्यां छागेनाघस्तान्तं मेदस्तः
 प्रतिपचताग्रभीष्टामवीवृधेतां पुरोडाशेन त्वामद्यर्ष आर्षेय
 ऋषीणान्नपादवृणीतायं यजमानो बहुभ्य आ सङ्गतेभ्य
 एष मे देवेषु वसु वार्या यक्ष्यत इति ता या देवा
 देवदानान्यदुस्तान्यस्मा आ च शास्वा च गुरस्वेषितश्च
 होतुरसि भद्रवाच्याय प्रेषितो मानुषः सूक्तवाकाय सूक्ता
 ब्रूहि॥ ३७॥

अग्निमद्यैकम्॥ [१५]

अञ्जन्ति होता यक्षत्समिद्धो अद्याग्निरजैर्देव्या जुषस्वा वृत्रहणा गीर्भिस्त्वङ् ह्याभरतमुपोह
 यदेवं ब्रूहिः सुदेवं देवं ब्रूहिरग्निमद्य पञ्चदश॥ १५॥

अञ्जन्त्यग्निरहोता नो गीर्भिरूपो ह यद्विदथ वाजिनः सप्तत्रिंशत्॥ ३७॥

अञ्जन्ति सूक्ताब्रूहि॥

हरिः ओम्॥

॥ इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके षष्ठः
 प्रपाठकः समाप्तः ॥

॥सप्तमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके सप्तमः प्रपाठकः॥

सर्वान् वा ए॒षोऽग्नौ॑ कामा॒न्प्रवेश॑यति। योऽ॒ग्नीन॑न्वा॒धाय॑
व्र॒तमु॑पैति। स॒यदनि॑ष्ट्वा प्र॒याया॑त्। अ॒काम॑प्री॒ता ए॒नं कामा॑
ना॒नुप्र॑यायुः। अ॒तेजा॑ अ॒वीर्यः॑ स्यात्। स जु॑हुयात्। तुभ्यं॑ ता
अ॒ङ्गिर॑स्तम। वि॒श्वोः सु॑क्षि॒तयः॑ पृथक्। अ॒ग्ने कामा॑य॒ येमि॑र
इति॑। कामा॑ने॒वास्मि॑न्दधाति॥१॥

काम॑प्री॒ता ए॒नं कामा॑ अनु॒ प्रया॑न्ति। ते॒जस्वी॑ वी॒र्या॑वान्भवति।
सन्त॑ति॒र्वा ए॒षा य॒ज्ञस्य॑। योऽ॒ग्नीन॑न्वा॒धाय॑ व्र॒तमु॑पैति। स
यदु॑द्वायति। वि॒च्छि॑त्तिरे॒वास्य॑ सा। तं प्रा॒ञ्चमु॑द्धृत्य।
मन॑सोपतिष्ठेत्। मनो॒ वै प्र॒जाप॑तिः। प्रा॒जाप॑त्यो य॒ज्ञः॥२॥

मन॑सै॒व य॒ज्ञः सन्त॑नोति। भूरि॑त्याह। भू॒तो वै प्र॒जा-
प॑तिः। भू॒तिमे॒वोपै॑ति। वि॒ वा ए॒ष इन्द्रि॑येण॑ वी॒र्येण॑र्ध्यते।
यस्याऽऽहि॑ता॒ग्नेर॒ग्निर॑प॒क्षाय॑ति। याव॑च्छ॒म्यया॑ प्र॒विध्यै॑त्।
यदि॑ ताव॑दप॒क्षायै॑त्। त॑ सम्भ॑रेत्। इ॒दं त॒ एकं॑ प॒र उ॑ त॒
एक॑म्॥३॥

तृतीये॑न॒ ज्योति॑षा॒ संवि॑शस्व। सं॒वेश॑नस्त॒नुवै॑ चारु॑रेधि। प्रि॒ये
दे॒वानां॑ प॒रमे॑ ज॒नित्र॑ इति॑। ब्रह्म॑णै॒वैन॑ सम्भ॑रति। सै॒व ततः॑
प्राय॑श्चित्तिः। यदि॑ प॒रस्त॑राम॒पक्षायै॑त्। अ॒नुप्र॑यायाव॑स्येत्। सो
ए॒व ततः॑ प्राय॑श्चित्तिः। ओष॑धी॒र्वा ए॒तस्य॑ प॒शून्प॑यः प्रवि॑शति।

यस्य हविषे वृथा अपाकृता धरन्ति॥४॥

तान् यदुह्यात्। यातयाम्ना हविषा यजेत। यन्न दुह्यात्।
यज्ञपरुरन्तरियात्। वायव्यां यवागूं निर्वपेत्। वायुर्वै पयसः
प्रदापयिता। स एवास्मै पयः प्रदापयति। पयो वा ओषधयः।
पयः पयः। पयसैवास्मै पयोऽव रुन्धे॥५॥

अथोत्तरस्मै हविषे वृथानपाकुर्यात्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः।
अन्यतरान् वा एष देवान्भागधेयेन व्यर्धयति। ये यजमानस्य
सायं गृहमा गच्छन्ति। यस्य सायं दुग्धं हविरार्तिमाच्छति।
इन्द्राय व्रीहीन्निरुप्योप वसेत्। पयो वा ओषधयः। पय
एवारभ्य गृहीत्वोप वसति। यत्प्रातः स्यात्। तच्छृतं
कुर्यात्॥६॥

अथेतर एन्द्रः पुरोडाशः स्यात्। इन्द्रिये एवास्मै समीचीं
दधाति। पयो वा ओषधयः। पयः पयः। पयसैवास्मै पयो-
ऽव रुन्धे। अथोत्तरस्मै हविषे वृथानपाकुर्यात्। सैव ततः
प्रायश्चित्तिः। उभयान् वा एष देवान्भागधेयेन व्यर्धयति। ये
यजमानस्य सायं च प्रातश्च गृहमा गच्छन्ति। यस्योभयं
हविरार्तिमाच्छति॥७॥

एन्द्रं पञ्चशरावमोदनं निर्वपेत्। अग्निं देवतानां प्रथमं यजेत्।
अग्निमुखा एव देवताः प्रीणाति। अग्निं वा अन्वन्या देवताः।
इन्द्रमन्वन्याः। ता एवोभयीः प्रीणाति। पयो वा ओषधयः।

पयः पयः। पयसैवास्मै पयोऽवं रुन्धे। अथोत्तरस्मै हविषे
वृत्सानपाकुर्यात्॥८॥

सैव ततः प्रायश्चित्तिः। अर्धो वा एतस्य यज्ञस्य मीयते।
यस्य व्रत्येऽहन्यत्यनालम्बुका भवति। तामपुरुध्यं यजेत।
सर्वेणैव यज्ञेन यजते। तामिद्वोपं ह्वयेत। अमूहमस्मि।
सा त्वम्। द्यौरहम्। पृथिवी त्वम्। सामाहम्। ऋक्त्तम्।
तावेहि सम्भवाव। सह रेतो दधावहै। पुंसे पुत्राय वेत्तवै।
रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्यायेति। अर्ध एवैनामुपं
ह्वयेत। सैव ततः प्रायश्चित्तिः॥९॥

दधाति यज्ञ उत एकन्धयन्ति रुन्धे कुर्यादार्च्छत्यपाकुर्यात्पृथिवी त्वमष्टौ च (सर्वान् वि वै
यदि परस्तरामोषंधीरन्यतरानुभयानर्धो वै॥)॥ [१]

यद्विष्णुणेन जुहुयात्। अप्रजा अपशुर्यजमानः स्यात्।
यदनायतने निनयेत्। अनायतनः स्यात्। प्राजापत्ययर्चा
वल्मीकवपायामव नयेत्। प्राजापत्यो वै वल्मीकः। यज्ञः
प्रजापतिः। प्रजापतावेव यज्ञं प्रतिष्ठापयति। भूरित्याह।
भूतो वै प्रजापतिः॥१०॥

भूतिमेवोपैति। तत्कृत्वा। अन्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्।
सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यत्कीटावपन्नेन जुहुयात्। अप्रजा
अपशुर्यजमानः स्यात्। यदनायतने निनयेत्। अनायतनः
स्यात्। मध्यमेन पर्णेन द्यावापृथिव्ययर्चाऽन्तः परिधि
निनयेत्। द्यावापृथिव्योरेवैन्त्प्रतिष्ठापयति॥११॥

तत्कृत्वा। अ॒न्यां दुग्ध्वा पुन॑र्होत॒व्यम्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः।
यदव॑वृष्टेन जुहुयात्। अप॑रूपमस्याऽऽत्म॑ञ्जायेत। कि॒लासौ
वा॒स्याद॑र्श॒सो वा॑। यत्प्रत्ये॑यात्। य॒ज्ञं विच्छि॑न्ध्यात्। स
जु॑हुयात्। मि॒त्रो जना॑न्कल्पयति प्रजा॒नन्॥१२॥

मि॒त्रो दा॑धार पृथि॒वीमु॑त द्याम्। मि॒त्रः कृ॑ष्टीरनि॑मिषाऽभि
च॑ष्टे। स॒त्याय॑ ह॒व्यं घृ॑तव॑ञ्जुहोतेति। मि॒त्रेणै॒वैन॑त्कल्पयति।
तत्कृत्वा। अ॒न्यां दुग्ध्वा पुन॑र्होत॒व्यम्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः।
यत्पूर्व॑स्या॒माहु॑त्या॒ हुता॒यामु॑त्तराऽऽहु॑तिः स्कन्दे॑त्। द्वि॒पाद्भिः
प॒शुभि॑र्यज॑मानो व्य॑ध्येत। यदु॑त्तरयाऽभि जु॑हुयात्॥१३॥

चतु॑ष्पाद्भिः प॒शुभि॑र्यज॑मानो व्य॑ध्येत। यत्र वे॒त्थं वन॑स्पते
दे॒वानां गु॒ह्या नामा॑नि। तत्र॑ ह॒व्यानि॑ गाम॒येति॑ वानस्प॒त्यय॑र्चा
स॒मिध॑मा॒धाय॑। तूष्णीमे॒व पुन॑र्जुहुयात्। वन॒स्पति॑नै॒व
य॒ज्ञस्या॑र्ता॒ चाना॑र्ता॒ चाऽऽहु॑ती॒ वि दा॑धार। तत्कृत्वा।
अ॒न्यां दुग्ध्वा पुन॑र्होत॒व्यम्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यत्पु॒रा
प्र॒याजे॑भ्यः प्राड॒ङ्गाः स्कन्दे॑त्। अ॒ध्व॒र्यवे॑ च॒ यज॑मानाय॒
चाक॑ः स्यात्॥१४॥

यद॑क्षिणा। ब्र॒ह्मणे॑ च॒ यज॑मानाय॒ चाक॑ः स्यात्। यत्प्र॒त्यक्।
होत्रे॑ च॒ पत्न्यै॑ च॒ यज॑मानाय॒ चाक॑ः स्यात्। यदु॑दङ्गः। अ॒ग्नीधे॑
च॒ प॒शुभ्य॑श्च॒ यज॑मानाय॒ चाक॑ः स्यात्। यद॑भिजुहुयात्।
रु॒द्रोऽस्य॑ प॒शून्धातु॑कः स्यात्। यन्ना॑भिजुहुयात्। अशा॑न्तः

प्रहियेत॥१५॥

स्रुवस्य बुध्रेनाभिनिदध्यात्। मा तमो मा यज्ञस्तमन्मा
यजमानस्तमत्। नमस्ते अस्त्वायते। नमो रुद्र परायते।
नमो यत्र निषीदसि। अमुं मा हिंसीरमुं मा हिंसीरिति
येन स्कन्देत्। तं प्रहरेत्। सहस्रशृङ्गो वृषभो जातवेदाः।
स्तोमपृष्ठो घृतवान्त्सुप्रतीकः। मा नो हासीन्मेत्थितो नेत्वा
जहाम। गोपोषं नो वीरपोषं च यच्छेति। ब्रह्मणैवैनं प्र
हरति। सैव ततः प्रायश्चित्तिः॥१६॥

वै प्रजापतिः स्थापयति प्रजानन्नभि जुहुयात्स्याद्वियेत जहाम त्रीणि च (यद्विष्णवेन
प्राजापत्यया यत्कीटा मध्यमेन यदववृष्टेन यत्पूर्वस्यां यत्पुरा प्रयाजेभ्यः प्राङ्ङारो यदक्षिणा
यत्प्रत्यग्यदुदङ्ङु॥)॥

[२]

वि वा एष इन्द्रियेण वीर्येणर्ध्यते। यस्याऽऽहिताग्ने-
रग्निर्मथ्यमानो न जायते। यत्रान्यं पश्येत्। तत आहृत्य
होतव्यम्। अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। यद्यन्यत्र
विन्देत्। अजायां हुतव्यम्। आग्नेयी वा एषा। यदजा।
अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति॥१७॥

अजस्य तु नाश्नीयात्। यदजस्याश्नीयात्। यामेवाग्नावाहुतिं
जुहुयात्। तामद्यात्। तस्मादजस्य नाश्यम्। यद्यजान्न
विन्देत्। ब्राह्मणस्य दक्षिणे हस्तं होतव्यम्। एष वा
अग्निर्वैश्वानरः। यद्ब्राह्मणः। अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं

भवति॥१८॥

ब्राह्मणं तु वसत्यै नापं रुन्ध्यात्। यद्ब्राह्मणं वसत्या
अपरुन्ध्यात्। यस्मिन्नेवाग्नावाहुतिं जुहुयात्। तं भागधेयेन
व्यर्धयेत्। तस्माद्ब्राह्मणो वसत्यै नापरुध्यः। यदि
ब्राह्मणं न विन्देत्। दर्भस्तम्बे होतव्यम्। अग्निवान् वै
दर्भस्तम्बः। अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। दर्भास्तु
नाध्यासीत॥१९॥

यद्दर्भानध्यासीत। यामेवाग्नावाहुतिं जुहुयात्। तामध्यासीत।
तस्माद्दर्भा नाध्यासितव्याः। यदि दर्भान्न विन्देत्। अप्सु
होतव्यम्। आपो वै सर्वा देवताः। देवतास्वेवास्याग्निहोत्रं
हुतं भवति। आपस्तु न परिचक्षीत। यदापः परिचक्षीत॥२०॥

यामेवापस्वाहुतिं जुहुयात्। तां परिचक्षीत। तस्मादापो न
परिचक्ष्याः। मेध्या च वा एतस्यामेध्या च तनुवौ स
सृज्येते। यस्याऽऽहिताग्नेरन्यैरग्निभिर्ग्नयः ससृज्यन्ते।
अग्नये विविचये पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्। मेध्यां
चैवास्यामेध्यां च तनुवौ व्यावर्तयति। अग्नये व्रतपतये
पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्। अग्निमेव व्रतपतिं स्वेन
भागधेयेनोप धावति। स एवैनं व्रतमा लम्भयति॥२१॥

गर्भं स्रवन्तमगदमकः। अग्निरिन्द्रस्त्वष्टा बृहस्पतिः।
पृथिव्यामव चुश्चोतैतत्। नाभिप्राप्नोति निर्ऋतिं पराचैः।

रेतो वा एतद्वाजिनमाहिताग्नेः। यदग्निहोत्रम्। तद्यत्स्ववेत्।
रेतोऽस्य वाजिनं स्रवेत्। गर्भं स्रवन्तमगदमकरित्याह।
रेतं एवास्मिन्वाजिनं दधाति॥२२॥

अग्निरित्याह। अग्निर्वै रेतोधाः। रेतं एव तद्धधाति। इन्द्र
इत्याह। इन्द्रियमेवास्मिन्दधाति। त्वष्टेत्याह। त्वष्टा वै
पशूनां मिथुनानां रूपकृत्। रूपमेव पशुषु दधाति।
बृहस्पतिरित्याह। ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवास्मै
प्रजाः प्र जनयति। पृथिव्यामव चुश्रोतैतदित्याह।
अस्यामेवैनत्प्रतिष्ठापयति। नाभिप्राप्नोति निर्ऋतिं
पराचैरित्याह। रक्षंसामपहत्यै॥२३॥

अजाऽग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति भवत्यासीत् परिक्षीत् लम्भयति दधाति देवानां
बृहस्पतिः पञ्च च (वि वै यद्यन्यमजायां ब्राह्मणस्य दर्भस्तम्बेऽप्सु होतव्यम्॥)॥—[३]

याः पुरस्तात्प्रस्रवन्ति। उपरिष्ठात्सर्वतश्च याः। तामी
रश्मिपवित्राभिः। श्रद्धां यज्ञमा रभे। देवा गातुविदः।
गातुं यज्ञाय विन्दत। मनसस्पतिना देवेन। वाताद्यज्ञः प्र
युज्यताम्। तृतीयस्यै दिवः। गायत्रिया सोम आभृतः॥२४॥

सोमपीथाय सन्नयितुम्। वक्त्रमन्तरमा ददे। आपो देवीः
शुद्धाः स्थ। इमा पात्राणि शुन्धत। उपातङ्गाय देवानाम्।
पर्णवल्कमुत शुन्धत। पयो गृहेषु पयो अघ्नियासु। पयो
वत्सेषु पय इन्द्राय हविषे धियस्व। गायत्री पर्णवल्केन।
पयः सोमं करोत्विमम्॥२५॥

अ॒ग्निं गृ॒ह्णामि॑ सु॒रथं॑ यो म॒योभूः॑। य उ॒द्यन्त॑मा॒रोह॑ति
सूर्य॑म॒ह्ने॑। आ॒दि॒त्यं ज्योति॑षां ज्योति॑रुत्त॒मम्। श्वो य॒ज्ञाय॑
रम॑तां दे॒वता॑भ्यः। वसू॑न्नु॒द्राना॑दि॒त्यान्। इन्द्रे॑ण स॒ह दे॒वताः॑।
ताः पूर्॒वः परि॑ गृ॒ह्णामि॑। स्व आ॒यत॑ने मनी॒षया॑। इ॒मामूर्जं॑
पञ्च॑दर्शीं ये प्रवि॑ष्टाः। तान्दे॒वान्परि॑ गृ॒ह्णामि॑ पूर्॒वः॥ २६॥

अ॒ग्निर्ह॑व्य॒वाडि॑ह ताना व॑हतु। पौ॒र्ण॒मा॒सः॑ ह॒विरि॒दमे॑षां
मयि॑। आ॒मा॒वा॒स्यः॑ ह॒विरि॒दमे॑षां मयि॑। अ॒न्तरा॑ऽग्नी प॒शवः॑।
दे॒वसु॑ः स॒द॒मा ग॑मन्। तान्पूर्॒वः परि॑ गृ॒ह्णामि॑। स्व आ॒यत॑ने
मनी॒षया॑। इ॒ह प्र॒जा वि॒श्वरू॑पा रमन्ताम्। अ॒ग्निं गृ॒हप॑तिम॒भि
सं॒वसा॑नाः। ताः पूर्॒वः परि॑ गृ॒ह्णामि॑॥ २७॥

स्व आ॒यत॑ने मनी॒षया॑। इ॒ह प॒शवो॑ वि॒श्वरू॑पा रमन्ताम्।
अ॒ग्निं गृ॒हप॑तिम॒भि सं॒वसा॑नाः। तान्पूर्॒वः परि॑ गृ॒ह्णामि॑। स्व
आ॒यत॑ने मनी॒षया॑। अ॒यं पि॑तृ॒णाम॒ग्निः। अवा॑ङ्मु॒खा पि॑तृ॒भ्य
आ। तं पूर्॒वः परि॑ गृ॒ह्णामि॑। अवि॑षन्नः पि॒तुं क॑रत्। अज॑स्रं
त्वाः स॑भापा॒लाः॥ २८॥

वि॒ज॒यभा॑गः॒ समि॑न्धताम्। अ॒ग्ने दी॒दाय॑ मे स॒भ्या।
विजि॑त्यै श॒रदः॑ श॒तम्। अन्न॑मावस॒थीय॑म्। अ॒भि ह॑राणि
श॒रदः॑ श॒तम्। आ॒व॒स॒थे श्रि॑यं म॒न्त्रम्। अहि॑र्बु॒ध्नियो॑ नि
य॑च्छतु। इ॒दम॒हम॒ग्निज्ये॑ष्ठेभ्यः। वसु॑भ्यो य॒ज्ञं प्र॑ब्रवीमि।
इ॒दम॒हमिन्द्र॑ज्येष्ठेभ्यः॥ २९॥

रु॒द्रेभ्यो॑ य॒ज्ञं प्र ब्र॑वीमि। इ॒दम॒हं वरु॑णज्येष्ठेभ्यः। आ॒दि॒त्येभ्यो॑
य॒ज्ञं प्र ब्र॑वीमि। प॒यस्व॑तीरोष॑धयः। प॒यस्व॑द्वीरु॒धां प॒यः। अ॒पां
प॒यसो॑ यत्प॒यः। तेन॒ मामिन्द्र॑ स॒ꣳ सृ॑ज। अ॒ग्रे॑ व्रतपते व्रतं
च॑रिष्यामि। तच्छ॑केयं तन्मे राध्यताम्। वा॒यो व्रत॑पत॒ आदि॑त्य
व्रत॑पते॥३०॥

व्र॒तानां॑ व्रत॑पते व्रतं च॑रिष्यामि। तच्छ॑केयं तन्मे
राध्यताम्। इ॒मां प्राची॑मुदी॑चीम्। इष॑मूर्ज॑म॒भि स॒ꣳस्कृ॑ताम्।
ब॒हुप॒र्णामशु॑ष्काग्राम्। ह॒रामि॑ पशु॒पाम॒हम्। यत्कृ॑ष्णो रू॒पं
कृ॒त्वा। प्रावि॑श॒स्त्वं वन॑स्पतीन्। तत॑स्त्वामे॑कवि॒ꣳशति॑धा।
सम्भ॑रामि सुस॒म्भृतां॑॥३१॥

त्री॒न्य॒रिधी॑ꣳस्ति॒स्रः स॒मिधः॑। य॒ज्ञायु॑रनुसञ्च॒रान्। उप॒वे॒षं
मेक्ष॑णं धृष्टि॑म्। सं भ॑रामि सुस॒म्भृतां॑। या जा॒ता ओष॑धयः।
दे॒वेभ्य॑स्त्रियु॒गं पु॒रा। तासां॑ पर्व राध्यासम्। प॒रि॒स्तर॑मा॒हरन्।
अ॒पां मे॒ध्यं य॒ज्ञिय॑म्। सदे॑व॒ꣳ शिव॑मस्तु मे॥३२॥

आ॒च्छे॒त्ता वो॒ मा रि॑षम्। जी॒वा॒नि श॒रदः॑ श॒तम्।
अ॒प॒रि॒मि॒तानां॑ परि॑मिताः। सन्न॑ह्ये सुकृ॒ताय॒ कम्। ए॒नो
मा निगा॑ङ्क॒तम॒च्च॒नाह॑म्। पुन॑रु॒त्थाय॑ बहु॒ला भ॑वन्तु।
स॒कृ॒दा॒च्छि॒न्नं ब॒र्हि॒रूणा॑मृदु। स्यो॒नं पि॒तृभ्य॑स्त्वा
भ॒राम्य॑हम्। अ॒स्मिन्त्सी॑दन्तु मे पि॒तरः॑ सो॒म्याः। पि॒ताम॒हाः
प्र॒पि॒ताम॒हाश्चानु॑गैः स॒ह॥३३॥

त्रिवृत्पलाशे दुर्भः। इयान्प्रादेशसंमितः। यज्ञे पवित्रं
पोतृतमम्। पयो हव्यं करोतु मे। इमौ प्राणापानौ।
यज्ञस्याङ्गानि सर्वशः। आप्याययन्तौ सञ्चरताम्। पवित्रे
हव्यशोधने। पवित्रे स्थो वैष्णवी। वायुर्वा मनसा पुनातु॥ ३४॥

अयं प्राणश्चापानश्च। यजमानमपि गच्छताम्। यज्ञे ह्यभूतां
पोतारौ। पवित्रे हव्यशोधने। त्वया वेदिं विविदुः पृथिवीम्।
त्वया यज्ञो जायते विश्वदानिः। अच्छिद्रं यज्ञमन्वेषि विद्वान्।
त्वया होता सन्तनोत्यर्धमासान्। त्रयस्त्रिंशोऽसि तन्तूनाम्।
पवित्रेण सहागहि॥ ३५॥

शिवेयं रज्जुरभिधानीं। अघ्नियामुपं सेवताम्। अप्रस्रं साय
यज्ञस्य। उखे उपदधाम्यहम्। पशुभिः सन्नीतं बिभृताम्।
इन्द्राय शृतं दधि। उपवेषोऽसि यज्ञाय। त्वां
परिवेषमधारयन्। इन्द्राय हविः कृण्वन्तः। शिवः शग्मो
भवासि नः॥ ३६॥

अमृन्मयन्देवपात्रम्। यज्ञस्याऽऽयुषि प्र युज्यताम्। तिरः
पवित्रमतिनीताः। आपो धारय मातिगुः। देवेन सवित्रोत्पूताः।
वसोः सूर्यस्य रश्मिभिः। गां दोहपवित्रे रज्जुम्। सर्वा पात्राणि
शुन्यता। एता आ चरन्ति मधुमद्गुहानाः। प्रजावतीर्यशसो
विश्वरूपाः॥ ३७॥

बहीर्भवन्तीरुपजायमानाः। इह व इन्द्रो रमयतु गावः।
पूषा स्थ। अयक्ष्मा वः प्रजया सः सृजामि। रायस्पोषेण

बहुलाभवन्तीः। ऊर्जं पयः पिन्वमाना घृतं च। जीवो
जीवन्तीरुपवः सदेयम्। द्यौश्चेमं यज्ञं पृथिवी च सन्दुहाताम्।
धाता सोमेन सह वातेन वायुः। यजमानाय द्रविणं
दधातु॥३८॥

उत्सं दुहन्ति कलशं चतुर्बिलम्। इडां देवीं मधुमतीं
सुवर्विदम्। तदिन्द्राग्नी जिन्वतं सूनृतावत्। तद्यजमान-
ममृतत्वे दधातु। कामधुक्षः प्र णौ ब्रूहि। इन्द्राय
हविरिन्द्रियम्। अमूं यस्यां देवानाम्। मनुष्याणां पयो
हितम्। बहु दुग्धीन्द्राय देवेभ्यः। हव्यमा प्यायतां पुनः॥३९॥

वत्सेभ्यो मनुष्येभ्यः। पुनर्दोहाय कल्पताम्। यज्ञस्य
सन्ततिरसि। यज्ञस्य त्वा सन्ततिमनु सन्तनोमि।
अदस्तमसि विष्णवे त्वा। यज्ञायपि दधाम्यहम्।
अद्विररिक्तेन पात्रेण। याः पूताः परिशेरते। अयं पयः सोमं
कृत्वा। स्वां योनिमपि गच्छतु॥४०॥

पूर्णवल्कः पवित्रम्। सौम्यः सोमाद्धि निर्मितः। इमौ पूर्णं च
दर्भं च। देवानां हव्यशोधनौ। प्रातर्वेषाय गोपाय। विष्णो
हव्यं हि रक्षसि। उभावग्नी उपस्तृणते। देवता उपवसन्तु
मे। अहं ग्राम्यानुप वसामि। मह्यं गोपतये पशून्॥४१॥

आभृत इमं गृह्णामि पूर्वस्ताः पूर्वः परिगृह्णामि सभापाला इन्द्रज्येष्ठेभ्य आदित्य व्रतपते सुसम्भृतां
मे सह पुनातु गहि नो विश्वरूपा दधातु पुनर्गच्छतु पशून् (याः पुरस्तादिमामूर्जमिह प्रजा
इह पशवोऽयं पितृणामग्निः)॥

देवा॑ दे॒वेषु॑ परा॑क्रमध्वम्। प्रथ॑मा द्वितीये॑षु। द्विती॑यास्तृतीये॑षु।
त्रिरे॑कादशा इ॒ह मा॑ऽवत। इ॒दं श॑केयं यदि॑दं क॒रोमि॑।
आ॒त्मा क॑रोत्वा॒त्मने॑। इ॒दं क॑रिष्ये भेष॒जम्। इ॒दं मे॑
विश्व॑भेषजा। अ॒श्विना॒ प्राव॑तं यु॒वम्। इ॒दम॒हं से॑नाया
अ॒भीत्व॑र्यै॥४२॥

मुख॑मपो॒हामि॑। सूर्य॑ ज्योति॒र्वि भा॑हि। म॒ह॒त इ॑न्द्रि॒याय॑।
आ प्या॑यतां घृ॒तयो॑निः। अ॒ग्निर्ह॒व्याऽनु॑ मन्यताम्। खम॑ङ्क्षु
त्वच॑मङ्क्षु। सु॒रूपं॑ त्वा॑ वसु॒विद॑म्। प॒शूनां॑ तेज॑सा। अ॒ग्नये॒
जुष्ट॑म॒भि घा॑रयामि। स्यो॒नं ते॒ स॒दनं॑ करोमि॥४३॥

घृ॒तस्य॑ धा॒रया॑ सु॒शेवं॑ कल्पयामि। तस्मि॑न्त्सीदामृ॒ते प्र॑ति॒
तिष्ठ। ब्री॒हीणां॑ मे॒ध सु॑मन॒स्यमा॑नः। आ॒र्द्रः प्र॑थ॒स्रुर्भु॑वनस्य
गो॒पाः। शृ॒त उ॒थ्स्ना॑ति जनि॒ता म॑ती॒नाम्। यस्त॑ आ॒त्मा
प॒शुषु॑ प्रविष्टः। दे॒वानां॑ वि॒ष्ठाम॑नु॒ यो वि॑त॒स्थे। आ॒त्म॒न्वान्त्सी॑म
घृ॒तवान्॑ हि भू॒त्वा। दे॒वान्वा॑च्छु॒ सुव॑र्वि॒न्द्र य॑ज॒माना॑य॒ मह्य॑म्।
इ॒रा भू॑तिः पृथि॒व्यै र॑सो॒ मोत्क्र॑मीत्॥४४॥

देवाः॑ पि॒तरः॑ पि॒तरो॑ दे॒वाः। यो॑ऽहम॑स्मि॒ स सन्॑ य॒जे।
यस्या॑स्मि॒ न त॑म॒न्तरै॑मि। स्वं मं॑ इ॒ष्टं स्वं॑ द॒त्तम्। स्वं
पूर्त॑ं स्वं॑ श्रान्तम्। स्व॑ हु॒तम्। तस्य॑ मे॒ऽग्निरु॑प॒द्रष्टा॑।
वा॒युरु॑प॒श्रोता॑। आ॒दि॒त्योऽनु॑ख्या॒ता। द्यौः पि॒ता॥४५॥

पृथि॒वी मा॒ता। प्र॒जाप॑तिर्बन्धुः। य ए॒वास्मि॒ स सन्॑ य॒जे।

मा भेर्मा संविक्था॒ मा त्वां हि॑सिषम्। मा ते तेजोऽप॑
क्रमीत्। भ॒र॒तमुद्ध॑रे॒मनु॑षिश्च। अ॒व॒दाना॑नि ते प्र॒त्यव॑दास्यामि।
नम॑स्ते अस्तु॒ मा मां हि॑सीः। यद॑व॒दाना॑नि तेऽव॒द्यन्।
विलो॒माका॑र्षमा॒त्मनः॑॥४६॥

आज्ये॑न॒ प्रत्य॑नज्म्येनत्। तत्त॒ आ प्या॑यतां पुनः॑।
अज्या॑यो यवमा॒त्रात्। आ॒व्या॒धात्कृ॑त्यतामिदम्। मा
रू॒रुपाम॑ य॒ज्ञस्य॑। शुद्ध॑स्वि॒ष्टमि॑द॒ हविः॑। मनु॑ना दृष्टां
घृ॒तप॑दीम्। मि॒त्रावरु॑णसमीरिताम्। द॒क्षिणा॑र्धादसंभिन्दन्।
अव॑द्याम्येकतोमु॒खाम्॥४७॥

इडे॑ भा॒गं जु॑षस्व नः। जिन्व॒ गा जिन्वा॑र्वतः। तस्या॑स्ते
भक्षि॑वाणः स्याम। सर्वा॑त्मानः सर्व॑गणाः। ब्रध्न॒ पिन्व॑स्व।
दद॑तो मे॒ मा क्षा॑यि। कुर्व॑तो मे॒ मोप॑दसत्। दि॒शां कृ॑प्तिरसि।
दि॒शो मे॒ कल्प॑न्ताम्। कल्प॑न्तां मे॒ दि॒शः॥४८॥

दैवी॑श्च॒ मानु॑षीश्च। अ॒होरा॒त्रे मे॑ कल्पेताम्। अ॒र्धमा॒सा
मे॑ कल्पन्ताम्। मा॒सा मे॑ कल्पन्ताम्। ऋ॒तवो॑ मे॒
कल्प॑न्ताम्। सं॒व॒त्स॒रो मे॑ कल्पताम्। कृ॑प्तिरसि॒ कल्प॑तां
मे। आशा॑नां त्वाऽऽशापा॒लेभ्यः॑। च॒तुर्भ्यो॑ अ॒मृते॑भ्यः। इ॒दं
भू॒तस्या॑र्ध्यक्षेभ्यः॥४९॥

वि॒धेम॑ ह॒विषा॑ व॒यम्। भज॑तां भा॒गी भा॒गम्। मा भा॒गोऽभ॑क्त।
नि॒र॒भा॒गं भ॑जामः। अप॒स्पि॒न्वा ओष॑धीर्जिन्वा। द्वि॒पात्पा॑हि।
चतु॑ष्पादव। दि॒वो वृ॑ष्टिमे॒रय॑। ब्रा॒ह्म॒णाना॑मिद॒ हविः॥५०॥

सोम्यानां॑ सोमपी॒थिना॑म्। निर्भ॒क्तो ब्रा॑ह्मणः। नेहा
ब्रा॑ह्मणस्यास्ति। सम॑ङ्कां ब॒रुहि॑रु॒हविषा॑ घृतेन। समा॑दित्यैर्वसु॒भिः
सं म॒रुद्भिः॑। समिन्द्रेण॑ वि॒श्वेभिर्दे॒वेभि॑रङ्गाम्। दि॒व्यं नभो॑
गच्छतु॑ यथ्स्वाहा॑। इन्द्रा॑णीवाविधु॒वा भूया॑सम्। अदि॑तिरिव
सुपु॒त्रा। अ॒स्थूरि॑ त्वा गार्हपत्य॥ ५१॥

उप॒निष॑दे सुप्रजा॒स्त्वाय॑। सं पत्नी॑ पत्या॑ सुकृतेन॑ गच्छताम्।
य॒ज्ञस्य॑ यु॒क्तौ धुर्या॑वभूताम्। स॒ञ्जाना॒नौ विज॑हता॒मरा॑तीः।
दि॒वि ज्योति॑र॒जर्मा र॑भेताम्। दश॑ते त॒नुवो॑ य॒ज्ञ य॒ज्ञियाः॑।
ताः प्री॑णातु॒ यज॑मानो घृतेन। ना॒रि॒ष्ठयोः॑ प्र॒शिष॒मीड॑मानः।
दे॒वानां॑ दै॒व्येऽपि॑ यज॑मानोऽमृतोऽभूत्। यं वा॑ दे॒वा
अ॑कल्पयन्॥ ५२॥

ऊ॒र्जो भा॒गः श॑तक्रतू। ए॒तद्वा॑ तेन॑ प्रीणानि। तेन॑
तृ॒प्यत॑मः॒हहौ॑। अ॒हं दे॒वानां॑ सु॒कृता॑मस्मि लो॒के।
ममे॒दमि॑ष्टं न मिथु॑र्भवाति। अ॒हं ना॑रि॒ष्ठाव॑नु॒ यजामि॑ वि॒द्वान्।
यदा॑भ्यामिन्द्रो॒ अद॑धाद्वा॒गधे॑यम्। अदा॑रसृ॒द्धव॑त दे॒वसो॑म।
अ॒स्मिन् य॒ज्ञे म॑रुतो मृ॒डता॑ नः। मा नो॑ विदद्भि॒भामो॑
अश॑स्तिः॥ ५३॥

मा नो॑ विदद्द्वि॒जना॒ द्वेष्ट्या॒ या। ऋ॒षभं॑ वा॒जिनं॑ व॒यम्। पूर्ण॑मा॑सं
यजामहे। स नो॑ दो॒हता॑ सु॒वीर्य॑म्। रा॒यस्पोष॑ सह॒स्त्रिण॑म्।
प्रा॒णाय॑ सु॒राध॑से। पूर्ण॑मा॑साय॒ स्वाहा॑। अ॒मा॒वा॒स्या सु॒भगा॑
सु॒शेवा॑। धे॒नुरि॑व॒ भूय॑ आ॒प्याय॑माना। सा नो॑ दो॒हता॑

सुवीर्यम्। रायस्पोषः सहस्रिणम्। अपानाय सुरार्धसे।
अमावास्यायै स्वाहा। अभि स्तृणीहि परि धेहि वेदिम्।
जामि मा हिंसीरमुया शयाना। होतृषदना हरिताः
सुवर्णाः। निष्का इमे यजमानस्य ब्रध्ने॥५४॥

अभीत्वैँ करोमि ऋमीत्पिताऽऽत्मनं एकतो मुखां मे दिशोऽध्यक्षेभ्यो हविर्गार्हपत्या
कल्पयन्नशस्तिः सा नो दोहताः सुवीर्यं सप्त च॥—————[५]

परिस्तृणीत परिधत्ताग्निम्। परिहितोऽग्निर्यजमानं भुनक्तु।
अपाः रस ओषधीनाः सुवर्णः। निष्का इमे यजमानस्य
सन्तु कामदुघाः। अमुत्रामुष्मिल्लोके। भूपते भुवनपते।
महतो भूतस्य पते। ब्रह्माणं त्वा वृणीमहे। अहं भूपतिरहं
भुवनपतिः। अहं महतो भूतस्य पतिः॥५५॥

देवेनं सवित्रा प्रसूत आर्त्विज्यं करिष्यामि। देवं सवितरेतं
त्वा वृणते। बृहस्पतिं दैव्यं ब्रह्माणम्। तदहं मनसे प्र ब्रवीमि।
मनो गायत्रियै। गायत्री त्रिष्टुभै। त्रिष्टुजगत्यै। जगत्पनुष्टुभै।
अनुष्टुक्पङ्क्त्यै। पङ्क्तिः प्रजापतये॥५६॥

प्रजापतिर्विश्वेभ्यो देवेभ्यः। विश्वे देवा बृहस्पतये।
बृहस्पतिर्ब्रह्मणे। ब्रह्म भूर्भुवः सुवः। बृहस्पतिर्देवानां ब्रह्मा।
अहं मनुष्याणाम्। बृहस्पते यज्ञं गोपाय। इदं तस्मै हर्म्यं
करोमि। यो वो देवाश्चरति ब्रह्मचर्यम्। मेधावी दिक्षु मनसा
तपस्वी॥५७॥

अ॒न्तर्दू॒तश्च॑रति॒ मानु॑षीषु। चतुः शिखण्डा युवतिः सुपेशाः।
घृ॒तप्र॑तीका॒ भुव॑नस्य॒ मध्ये॑। म॒र्मृज्य॑मा॒ना मह॑ते सौभ॒गाय।
मह्यं॑ धु॒क्ष्व यज॑मानाय॒ कामान्। भूमि॑र्भू॒त्वा म॑हि॒मानं पु॑पोष।
ततो॑ दे॒वी वर्ध॑यते॒ पया॑ँसि। य॒ज्ञिया॑ य॒ज्ञं वि च॑ यन्ति॒ शं
च। ओष॑धी॒राप॑ इ॒ह शक्र॑रीश्च। यो मा॑ हृ॒दा मन॑सा॒ यश्च॑
वा॒चा॥५८॥

यो ब्रह्म॑णा॒ कर्म॑णा॒ द्वेष्टि॑ दे॒वाः। यः श्रु॑तेन॒ हृद॑येनेष्ण॒ता च।
तस्यै॑न्द्र॒ वज्रेण॑ शि॒रश्छि॑नन्नि। ऊ॒र्णामृ॑दु प्रथ॑मानं॒ स्यो॒नम्।
दे॒वेभ्यो॑ जुष्टं॒ सद॑नाय ब॒र्हिः। सु॒वर्गे॑ लो॒के यज॑मानं॒ हि
धे॒हि। मां नाक॑स्य पृ॒ष्ठे प॑रमे व्यो॒मन्। चतुः शिखण्डा युवतिः
सुपेशाः। घृ॒तप्र॑तीका व॒युना॑नि वस्ते। साऽऽस्ती॒र्यमा॑णा मह॒ते
सौभ॑गाय॥५९॥

सा मे॑ धु॒क्ष्व यज॑मानाय॒ कामान्। शि॒वा च॑ मे श॒ग्मा चै॒धि।
स्यो॒ना च॑ मे सु॒षदा॑ चैधि। ऊ॒र्जस्व॑ती च मे॒ पय॑स्वती चैधि।
इष॑मूर्जं मे पि॒न्वस्व। ब्रह्म॑ तेजो॑ मे पि॒न्वस्व। क्ष॒त्रमो॑जो॑ मे
पि॒न्वस्व। वि॒शं पु॑ष्टिं मे पि॒न्वस्व। आ॒युर्न॒नाद्यं॑ मे पि॒न्वस्व।
प्र॒जां प॒शून्मे॑ पि॒न्वस्व॥६०॥

अ॒स्मिन् य॒ज्ञ उ॒प भू॒य इ॒न्नु मै। अ॒वि॒क्षो॑भाय परि॒धीं द॑धामि।
ध॒र्ता ध॒रुणो॑ धरी॑यान्। अ॒ग्नि॒र्द्वेषा॑ँसि॒ निरि॑तो नु॒दातै॑।
वि॒च्छि॑नन्नि॒ विधृ॑तीभ्यां॒ स॒पत्नान्। जा॒तान्भ्रातृ॑व्यान्॒ ये

चं जनिष्यमाणाः। विशो यन्त्राभ्यां विधमाम्येनान्। अहं
स्वानामुत्तमोऽसानि देवाः। विशो यन्त्रे नुदमाने अरातिम्।
विश्वं पाप्मानममतिं दुर्मरायुम्॥६१॥

सीदन्ती देवी सुकृतस्य लोके। धृतीं स्थो विधृती
स्वधृती। प्राणान्मरि धारयतम्। प्रजां मरि धारयतम्।
पशून्मरि धारयतम्। अयं प्रस्तर उभयस्य धर्ता। धर्ता
प्रयाजानामुतानूयाजानाम्। स दाधार समिधो विश्वरूपाः।
तस्मिन्श्चुचो अध्या सादयामि। आ रोह पथो जुहु
देवयानान्॥६२॥

यत्रर्षयः प्रथमजा ये पुराणाः। हिरण्यपक्षाऽजिरा
सम्भृताङ्गा। वहांसि मा सुकृतां यत्र लोकाः। अवाहं बाध
उपभृता सपत्नान्। जातान्भ्रातृव्यान् ये च जनिष्यमाणाः।
दोहै यज्ञं सुदुघामिव धेनुम्। अहमुत्तरो भूयासम्।
अधरे मथ्सपत्नाः। यो मा वाचा मनसा दुर्मरायुः।
हृदाऽरातीयादभिदासदग्ने॥६३॥

इदमस्य चित्तमधरं ध्रुवायाः। अहमुत्तरो भूयासम्। अधरे
मथ्सपत्नाः। ऋषभोऽसि शाक्वरः। घृताचीनां सूनुः।
प्रियेण नाम्नां प्रिये सदसि सीद। स्योनो मे सीद सुषदः
पृथिव्याम्। प्रथयि प्रजयां पशुभिः सुवर्गे लोके। दिवि सीद
पृथिव्यामन्तरिक्षे। अहमुत्तरो भूयासम्॥६४॥

अधरे मथ्सपत्नाः। इयं स्थाली घृतस्य पूर्णा। अच्छिन्नपयाः

शतधार् उथ्सः। मारुतेन शर्मणा दैव्येन। यज्ञोऽसि सर्वतः
श्रितः। सर्वतो मां भूतं भविष्यच्छ्रयताम्। शतं मे सन्त्वाशिषः।
सहस्रं मे सन्तु सूनृताः। इरावतीः पशुमतीः। प्रजापतिरसि
सर्वतः श्रितः॥६५॥

सर्वतो मां भूतं भविष्यच्छ्रयताम्। शतं मे सन्त्वाशिषः। सहस्रं
मे सन्तु सूनृताः। इरावतीः पशुमतीः। इदमिन्द्रियममृतं
वीर्यम्। अनेनेन्द्राय पशवोऽचिकिथ्सन्। तेन देवा अवतोपु
माम्। इहेषमूर्जं यशः सह ओजः सनेयम्। शृतं मयि
श्रयताम्। यत्पृथिवीमचरत्तत्प्रविष्टम्॥६६॥

येनासिश्चद्वलमिन्द्रे प्रजापतिः। इदं तच्छुक्रं मधुं वाजिनीवत्।
येनोपरिष्ठादधिनोन्महेन्द्रम्। दधि मां धिनोतु। अयं वेदः
पृथिवीमन्वविन्दत्। गुहां सतीं गहने गह्वरेषु। स विन्दतु
यजमानाय लोकम्। अच्छिद्रं यज्ञं भूरिकर्मा करोतु।
अयं यज्ञः समसदद्धविष्मान्। ऋचा साम्ना यजुषा
देवताभिः॥६७॥

तेन लोकान्त्सूर्यवतो जयेम। इन्द्रस्य सख्यममृतत्वमश्याम्।
यो नः कनीय इह कामयातै। अस्मिन् यज्ञे यजमानाय
मह्यम्। अप तमिन्द्राग्नी भुवनान्नुदेताम्। अहं प्रजां वीरवतीं
विदेय। अग्ने वाजजित्। वाजं त्वा सरिष्यन्तम्। वाजं
जेष्यन्तम्। वाजिनं वाजजितम्॥६८॥

वा॒ज॒जि॒त्यायै॑ सं मा॑र्जिम्। अ॒ग्निम॑न्ना॒दम॑न्नाद्याय। उप॑हूतो॒ द्यौः
पि॒ता। उप॑ मां द्यौः पि॒ता ह्व॑यताम्। अ॒ग्निरा॑ग्नी॒ध्रात्। आयु॑षे
वर्च॑से। जी॒वात्वै॑ पु॒ण्याय॑। उप॑हूता पृथि॒वी मा॒ता। उप॑ मां
मा॒ता पृथि॒वी ह्व॑यताम्। अ॒ग्निरा॑ग्नी॒ध्रात्॥६९॥

आयु॑षे वर्च॑से। जी॒वात्वै॑ पु॒ण्याय॑। मनो॒ ज्योति॑र्जुषता॒मा-
ज्यम्। विच्छि॑न्नं य॒ज्ञं समि॑मं द॒धातु॑। बृह॒स्पति॑स्तनुतामि॒मं
नः। वि॒श्वे दे॒वा इ॒ह मा॑दयन्ताम्। यन्तै॑ अ॒ग्न आ॒वृश्चामि॑।
अ॒हं वा॑ क्षिपि॒तश्चर॑न्। प्र॒जां च॒ तस्य॑ मूलं॑ च। नी॒चैर्दे॒वा नि
वृ॑श्चत॥७०॥

अ॒ग्ने यो नो॑ऽभि॒दास॑ति। सु॒मा॒नो यश्च॑ निष्ट्यः॑। इ॒ध्मस्यै॑व
प्र॒क्षाय॑तः। मा तस्योच्छे॑षि॒ किञ्च॑न। यो मां द्वेष्टि॑ जातवेदः।
यं चा॒ऽऽहं॑ द्वेष्मि॒ यश्च॑ माम्। सर्वा॑ऽस्तान॑ग्रे सन्द॑ह।
या॑ऽश्वा॒हं द्वेष्मि॒ ये च॑ माम्। अ॒ग्ने वा॒जजि॑त्। वा॒जं त्वा
स॒सृवा॑ऽसम्॥७१॥

वा॒जं जि॒गि॒वा॑ऽसम्। वा॒जिनं॑ वा॒जजि॑तम्। वा॒ज॒जि॒त्यायै॑
सम्मा॑र्जिम्। अ॒ग्निम॑न्ना॒दम॑न्नाद्याय। वेदि॑र्ब॒रुहिः॑ श्रु॒तं ह॒विः।
इ॒ध्मः परि॑धयः॒ सुचः॑। आ॒ज्यं य॒ज्ञं ऋ॒चो य॒जुः। या॒ज्याश्च
व॒षट्काराः॑। सं मे॒ सन्न॑तयो नमन्ताम्। इ॒ध्मस॒न्नह॑ने हुते॥७२॥

दि॒वः खी॒लोऽव॑ततः। पृथि॒व्या अ॒ध्युत्थि॑तः। तेना॑
स॒हस्र॑काण्डेन। द्विष॑न्तं॒ शोच॑यामसि। द्विष॑न्मे॒ बहु॑

शौचतु। ओषधे॒ मो अ॒हं शुच॑म्। यज्ञ॒ नम॑स्ते यज्ञ।
नमो॒ नम॑श्च ते यज्ञ। शिवे॑न मे सन्ति॑ष्ठस्व। स्यो॒नेन॑ मे
सन्ति॑ष्ठस्व॥ ७३॥

सुभू॑तेन मे सन्ति॑ष्ठस्व। ब्र॒ह्मव॑र्च॒सेन॑ मे सन्ति॑ष्ठस्व।
य॒ज्ञस्य॑र्द्धि॒मनु॑ सन्ति॑ष्ठस्व। उप॑ ते यज्ञ॒ नमः॑। उप॑ ते नमः॑।
उप॑ ते नमः॑। त्रि॒ष्फली॑क्रियमा॒णाना॑म्। यो न्य॒ङ्गो अ॑व॒शिष्य॑ते।
रक्ष॑सां भाग॒धेय॑म्। आप॒स्तत्र॑ वह॒तादि॑तः॥ ७४॥

उ॒लूख॑ले मुस॒ले यच्च॑ शूर्पे॑। आ॒शि॒श्लेष॑ दृषदि॒ यत्क॑पाले॑।
अ॒व॒प्रुषो॑ वि॒प्रुषः॑ संय॑जामि। वि॒श्वे दे॒वा ह॒विरि॑दं जु॒षन्ता॑म्।
य॒ज्ञे या वि॒प्रुषः॑ सन्ति॑ ब॒ह्वीः। अ॒ग्नौ ताः सर्वाः॑ स्वि॒ष्टाः सु॑हु॒ता
जु॒होमि॑। उ॒द्यन्न॑द्यमि॒त्र महः॑। स॒पत्न्या॑न्मे अनी॒नशः॑। दि॒वै॒नान्
वि॒द्युता॑ जहि। नि॒म्रोच॑न्न॒धरा॑न्कृ॒धि॥ ७५॥

उ॒द्यन्न॑द्य वि नो॑ भज। पि॒ता पु॒त्रेभ्यो॑ यथा॑। दी॒र्घायु॑त्वस्य॒
हे॒शिषे॑। तस्य॑ नो देहि॒ सूर्य॑।

॥ हृद्रोगघ्न-मन्त्राः ॥

उ॒द्यन्न॑द्य मि॒त्रमहः॑। आ॒रोह॑न्नुत्त॒रां दि॒वम्। हृ॒द्रो॒गं मम॑ सूर्य।
ह॒रि॒माणं॑ च नाशय। शु॒कैषु॑ मे ह॒रि॒माणम्। रो॒प॒णाका॑सु
द॒ध्मसि॑॥ ७६॥

अथो॑ ह॒रिद्र॑वेषु मे। ह॒रि॒माणं॑ नि द॒ध्मसि॑। उद॑गा॒द्यमा॑दित्यः।
वि॒श्वेन॑ स॒हसा॑ स॒ह। द्वि॒षन्तं॑ मम॑ र॒न्धय॑न्। मो अ॒हं द्वि॑ष॒तो

रधम्।

यो नः शपादशपतः। यश्च नः शपतः शपात्। उषाश्च तस्मै
निमुक्क। सर्वं पापं समूहताम्॥७७॥

यो नः सपत्नो यो रणः। मर्तोऽभिदासति देवाः।
इध्मस्यैव प्रक्षायतः। मा तस्योच्छेषि किञ्चन। अवसृष्टः
परापत। शरो ब्रह्मसंशितः। गच्छाऽमित्रान्प्रविश। मैषां
कञ्चनोच्छेषः॥७८॥

पतिः प्रजापतये तपस्वी वाचा सौभगाय पशून्मे पिन्वस्व दुर्मरायुं देवयानानग्नेऽन्तरिक्षेऽहमुत्तरो
भूयासं प्रजापतिरसि सर्वतः श्रितः प्रविष्टं देवताभिर्वाज्जितं पृथिवी ह्वयतामग्निराग्नीध्राद्वशत
ससृवांसं हुते स्योनेन मे सन्तिष्ठस्वेतः कृधि दध्मस्यूहतामष्टौ च॥—————[६]

सक्षेदं पश्य। विधर्तरिदं पश्य। नाकेदं पश्य। रमतिः
पनिष्ठा। ऋतं वर्षिष्ठम्। अमृतायान्याहुः। सूर्यो वरिष्ठो
अक्षभिर्विभाति। अनु द्यावापृथिवी देवपुत्रे। दीक्षाऽसि
तपसो योनिः। तपोऽसि ब्रह्मणो योनिः॥७९॥

ब्रह्मासि क्षत्रस्य योनिः। क्षत्रमस्यृतस्य योनिः। ऋतमसि
भूरा रभे। श्रद्धां मनसा। दीक्षां तपसा। विश्वस्य
भुवनस्याधिपत्नीम्। सर्वे कामा यजमानस्य सन्तु। वातं
प्राणं मनसाऽन्वा रभामहे। प्रजापतिं यो भुवनस्य गोपाः।
स नो मृत्योस्त्रायतां पात्वहंसः॥८०॥

ज्यो॒ग्जी॒वा ज॒राम॑शीमहि। इन्द्र॑ शा॒क्र गाय॑त्रीं प्रप॑द्ये। तान्ते॑ युनज्मि। इन्द्र॑ शा॒क्र त्रि॒ष्टुभं॑ प्रप॑द्ये। तान्ते॑ युनज्मि। इन्द्र॑ शा॒क्र जग॑तीं प्रप॑द्ये। तान्ते॑ युनज्मि। इन्द्र॑ शा॒क्रानु॒ष्टुभं॑ प्रप॑द्ये। तान्ते॑ युनज्मि। इन्द्र॑ शा॒क्र प॒ङ्क्तिं॑ प्रप॑द्ये॥८१॥

तान्ते॑ युनज्मि। आऽहं दी॒क्षाम॑रु॒हमृ॑तस्य॒ पत्नी॑म्। गा॒य॒त्रेण॒ छन्द॑सा ब्र॒ह्म॑णा च। ऋ॒तं स॒त्येऽधा॑यि। स॒त्यमृ॑तेऽधा॑यि। ऋ॒तं च॑ मे स॒त्यं चा॑भूताम्। ज्यो॒तिर॑भू॒वः सु॑व॒रग॑मम्। सु॒वर्गं॑ लो॒कं ना॑कस्य पृ॒ष्ठम्। ब्र॒ध्नस्य॑ वि॒ष्टप॑मगमम्। पृ॒थि॒वी दी॒क्षा॥८२॥

तया॑ऽग्नि॒र्दी॒क्षया॑ दी॒क्षितः॑। यया॑ऽग्नि॒र्दी॒क्षया॑ दी॒क्षितः॑। तया॑ त्वा दी॒क्षया॑ दी॒क्षयामि॑। अ॒न्तरि॑क्षं दी॒क्षा। तया॑ वा॒युर्दी॒क्षया॑ दी॒क्षितः॑। यया॑ वा॒युर्दी॒क्षया॑ दी॒क्षितः॑। तया॑ त्वा दी॒क्षया॑ दी॒क्षयामि॑। द्यौर्दी॒क्षा। तया॑ऽऽदि॒त्यो दी॒क्षया॑ दी॒क्षितः॑। यया॑ऽऽदि॒त्यो दी॒क्षया॑ दी॒क्षितः॑॥८३॥

तया॑ त्वा दी॒क्षया॑ दी॒क्षयामि॑। दि॒शो दी॒क्षा। तया॑ च॒न्द्रमा॑ दी॒क्षया॑ दी॒क्षितः॑। यया॑ च॒न्द्रमा॑ दी॒क्षया॑ दी॒क्षितः॑। तया॑ त्वा दी॒क्षया॑ दी॒क्षयामि॑। आपो॑ दी॒क्षा। तया॑ वरु॑णो॒ राजा॑ दी॒क्षया॑ दी॒क्षितः॑। यया॑ वरु॑णो॒ राजा॑ दी॒क्षया॑ दी॒क्षितः॑। तया॑ त्वा दी॒क्षया॑ दी॒क्षयामि॑। ओष॑धयो दी॒क्षा॥८४॥

तया॑ सोमो॒ राजा॑ दी॒क्षया॑ दी॒क्षितः॑। यया॑ सोमो॒ राजा॑ दी॒क्षया॑ दी॒क्षितः॑। तया॑ त्वा दी॒क्षया॑ दी॒क्षयामि॑। वा॒ग्दी॒क्षा। तया॑

प्रा॒णो दी॒क्षया॑ दीक्षितः। यया॑ प्रा॒णो दी॒क्षया॑ दीक्षितः। तया॑
त्वा दी॒क्षया॑ दीक्षयामि। पृथि॒वी त्वा दीक्ष॑माण॒मनु॑ दीक्षताम्।
अ॒न्तरि॑क्षं त्वा दीक्ष॑माण॒मनु॑ दीक्षताम्। द्यौस्त्वा दीक्ष॑माण॒मनु॑
दीक्षताम्॥८५॥

दिश॑स्त्वा दीक्ष॑माण॒मनु॑ दीक्षन्ताम्। आप॑स्त्वा दीक्ष॑माण॒मनु॑
दीक्षन्ताम्। ओष॑धयस्त्वा दीक्ष॑माण॒मनु॑ दीक्षन्ताम्। वाक्त्वा
दीक्ष॑माण॒मनु॑ दीक्षताम्। ऋच॑स्त्वा दीक्ष॑माण॒मनु॑ दीक्षन्ताम्।
सामा॑नि त्वा दीक्ष॑माण॒मनु॑ दीक्षन्ताम्। यजू॑ंषि त्वा
दीक्ष॑माण॒मनु॑ दीक्षन्ताम्। अह॑श्च रात्रि॑श्च। कृषि॑श्च वृष्टि॑श्च।
त्विषि॑श्चाप॑चितिश्च॥८६॥

आप॑श्चोष॑धयश्च। ऊ॒र्क् सूनृ॑तां च। तास्त्वा दीक्ष॑माण॒मनु॑
दीक्षन्ताम्। स्वे दक्षे॑ दक्ष॑पिते॒ह सी॑द। दे॒वानां॑ सु॒म्नो म॑ह॒ते
रणा॑य। स्वा॒स॒स्थस्त॑नुवा संवि॑शस्व। पि॒तेवै॑धि सून॑व आ
सु॒शेवः॑। शि॒वो मा॑ शि॒वमा वि॑श। स॒त्यं म॑ आ॒त्मा। श्र॒द्धा
मेऽक्षि॑तिः॥८७॥

तपो॑ मे प्रति॒ष्ठा। स॒वि॒तृप्र॑सूता मा॒ दिशो॑ दीक्षयन्तु।
स॒त्यम॑स्मि। अ॒हं त्वद॑स्मि॒ मद॑सि॒ त्वमे॑तत्। ममा॑सि
योनि॑स्तव॒ योनि॑रस्मि। ममै॒व सन्व॑ह ह॒व्यान्य॑ग्रे। पु॒त्रः पि॒त्रे
लो॒क॒कृ॒ज्जात॑वेदः। आ॒जु॒ह्वानः॑ सु॒प्रती॑कः पु॒रस्ता॑त्। अ॒ग्रे स्वा॑
योनि॑मा सी॒द सा॒ध्या। अ॒स्मिन्स॒धस्थे॑ अ॒ध्युत्त॑रस्मिन्॥८८॥
विश्वे॑ दे॒वा यज॑मानश्च सीदत। एक॑मि॒षे वि॑ष्णुस्त्वाऽन्वे॑तु।

द्वे ऊ॒र्जे विष्णु॑स्त्वाऽन्वे॑तु। त्रीणि॑ व्र॒ताय॑ विष्णु॑स्त्वाऽन्वे॑तु।
च॒त्वारि॑ मा॒यो॒भवाय॑ विष्णु॑स्त्वाऽन्वे॑तु। पञ्च॑ प॒शुभ्यो॑
विष्णु॑स्त्वाऽन्वे॑तु। षड्रा॑यस्पोषा॑य विष्णु॑स्त्वाऽन्वे॑तु। सप्त
सप्त॑भ्यो होत्रा॑भ्यो विष्णु॑स्त्वाऽन्वे॑तु। सखा॑यः सप्त॑पदा
अभू॑म। स॒ख्यं ते॑ गमे॒यम्॥८९॥

स॒ख्यात्ते॒ मा यो॑षम्। स॒ख्यान्मे॒ मा यो॑षाः। साऽसि॑ सुब्र॒ह्मण्ये॑।
तस्या॑स्ते पृथि॒वी पादः॑। साऽसि॑ सुब्र॒ह्मण्ये॑। तस्या॑स्तेऽन्तरि॑क्षं
पादः॑। साऽसि॑ सुब्र॒ह्मण्ये॑। तस्या॑स्ते द्यौः पादः॑। साऽसि॑
सुब्र॒ह्मण्ये॑। तस्या॑स्ते दि॒शः पादः॑॥९०॥

प॒रोर॑जास्ते पञ्च॒मः पादः॑। सा न॒ इष॑मूर्जं धु॒क्ष्व। तेजं
इन्द्रि॑यम्। ब्र॒ह्मव॑र्च॒सम॑न्नाद्यम्। वि मि॑मे त्वा॒ पय॑स्वतीम्।
दे॒वानां॑ धे॒नुः सु॒दुघा॑मन॑पस्फुरन्तीम्। इन्द्रः॑ सोमं॑ पिबतु।
क्षेमो॑ अस्तु नः। इ॒मान्न॑राः कृणु॑त वेदि॑मेत्य॑। वसु॑मतीः
रु॒द्रव॑तीमादि॒त्यव॑तीम्॥९१॥

व॒र्ष्मन्दि॑वः। नाभा॑ पृथि॒व्याः। यथा॑ऽयं यज॑मानो न रि॒ष्येत्।
दे॒वस्य॑ सवि॒तुः स॒वे। चतुः॑ शिख॒ण्डा यु॒वतिः॑ सुपेशाः॑।
घृ॒तप्र॑तीका॒ भुवन॑स्य॒ मध्ये॑। तस्या॑ सु॒पर्णा॑वधि॒ यौ
नि॒विष्टौ॑। तयोर्दे॑वाना॒मधि॑ भाग॒धेयम्॑। अप॒ जन्यं॑ भ॒यं नु॑द।
अप॑ चक्राणि॒ वर्त॑य। गृ॒हः सोम॑स्य गच्छ॒तम्। न वा उ॑
वे॒तन्मि॑त्र॒यसे॒ न रि॑ष्यसि। दे॒वाः इदे॑षि पृथि॒भिः सु॒गेभिः॑।

यत्र॒ यन्ति॑ सु॒कृतो॑ नापि॑ दु॒ष्कृतः॑। तत्र॑ त्वा दे॒वः संवि॒ता
द॑धातु॥१२॥

ब्रह्म॑णो॒ योनि॑र॒हंसः॑ प॒ङ्क्तिं॑ प्रप॒द्ये दी॒क्षा यया॑ऽऽदि॒त्यो दी॒क्षया॑ दी॒क्षित॑स्तया॑ त्वा दी॒क्षया॑
दी॒क्षया॑म्योप॑धयो दी॒क्षा द्यौस्त्वा दी॒क्षमाण॑मनु॒ दीक्षता॑मप॑चिति॒श्चाक्षि॑तिरुत्तर॑स्मिन्गमेयं दि॒शः पादं॑
आदि॒त्यव॑र्तते॒ वर्तय॑ पञ्च॑ च॥ ————— [७]

यद॒स्य पा॒रे रज॑सः। शु॒क्रं ज्योति॑रजायत। तन्नः॑ पर्ष॒दति॒
द्विषः॑। अ॒ग्ने वैश्वान॑र॒ स्वाहा॑। यस्मा॑द्दी॒षाऽवा॑शि॒ष्टाः। ततो॑ नो
अभ॑यं कृधि। प्र॒जाभ्यः॑ सर्वा॑भ्यो मृ॒डा। नमो॑ रु॒द्राय॑ मी॒दुषे॑।
यस्मा॑द्दी॒षा न्यष॑दः। ततो॑ नो अभ॑यं कृधि॥१३॥

प्र॒जाभ्यः॑ सर्वा॑भ्यो मृ॒डा। नमो॑ रु॒द्राय॑ मी॒दुषे॑। उदु॑स्र तिष्ठ
प्रति॑ तिष्ठ॒ मारि॑षः। मेमं॑ य॒ज्ञं यज॑मानं च रीरिषः। सु॒वर्गे
लो॒के यज॑मान॒५ हि धे॒हि। शन्न॑ एधि द्वि॒पदे॑ शं चतु॑ष्पदे।
यस्मा॑द्दी॒षाऽवै॑पि॒ष्टाः पु॒लायि॑ष्टाः स॒मज्ञा॑स्थाः। ततो॑ नो अभ॑यं
कृधि। प्र॒जाभ्यः॑ सर्वा॑भ्यो मृ॒डा। नमो॑ रु॒द्राय॑ मी॒दुषे॑॥१४॥

य इ॒दम॑कः। तस्मै॑ नमः। तस्मै॑ स्वाहा॑। न वा उ॒वेत॑न्मि॒यसे॑।
आशा॑नां त्वा वि॒श्वा आशाः॑। य॒ज्ञस्य॑ हि स्थ ऋ॒त्वियौ॑।
इन्द्रा॑ग्नी॒ चेत॑नस्य च। हु॒ताहु॑तस्य॑ तृ॒प्यत॑म्। अहु॑तस्य हु॒तस्य॑
चा हु॒तस्य॑ चाहु॑तस्य च। अहु॑तस्य हु॒तस्य॑ चा इन्द्रा॑ग्नी
अ॒स्य सोम॑स्य। वी॒तं पि॑बतं जुषे॒थाम्। मा यज॑मानं तमो॑
विद॑त्। म॒र्त्विजो॑ मो इ॒माः प्र॒जाः। मा यः सोम॑मिमं पि॒बात्।

स॑सृष्टमु॒भयं कृतम्॥१५॥

कृधि॑ मी॒दुषेऽहु॑तस्य च सप्त॑ च॥ ————— [८]

अ॒ना॒गसं॑स्त्वा व॒यम्। इ॒न्द्रेण॑ प्रे॒षिता॒ उप॑। वा॒युष्टे॑
अस्त्व॑श॒भूः। मि॒त्रस्ते॑ अस्त्व॑श॒भूः। वरु॑णस्ते
अस्त्व॑श॒भूः। अ॒पाङ्ग॑या ऋ॒तस्य॑ गर्भाः। भुव॑नस्य
गो॒पाः श्येना॑ अतिथयः। पर्व॑तानां ककु॒भः प्र॒युतो॑ नपातारः।
व॒शुनेन्द्र॑ ह्वयत। घोषे॒णामी॑वाश्चातयत॥१६॥

यु॒क्ताः स्थ॒ वह॑त। दे॒वा ग्रा॒वाण॑ इ॒न्दुरिन्द्र॑ इत्य॑वादिषुः।
ए॒न्द्रम॑चुच्यवुः प॒रम॑स्याः प॒राव॑तः। आ॒ऽस्मात्स॒धस्था॑त्।
ओ॒रोर॑न्तरि॒क्षात्। आ सु॑भूतम॑सुषवुः। ब्र॒ह्मव॑र्च॒सं म॒
आसु॑षवुः। स॒मरे॑ रक्षा॑स्यवधिषुः। अ॒प॒ह॒तं ब्र॒ह्मज्य॑स्य।
वाक्क॑ त्वा॒ मन॑श्च श्रीणीताम्॥१७॥

प्रा॒णश्च॑ त्वाऽपान॑श्च श्रीणीताम्। चक्षु॑श्च त्वा॒ श्रोत्रं॑ च
श्रीणीताम्। दक्ष॑श्चत्वा॒ बलं॑ च श्रीणीताम्। ओज॑श्च त्वा॒
सह॑श्च श्रीणीताम्। आयु॑श्च त्वाऽज॒रा च॑ श्रीणीताम्। आ॒त्मा
च॑ त्वा त॒नूश्च॑ श्रीणीताम्। शृ॒तो॑ऽसि शृ॒तं कृ॑तः। शृ॒ताय॑ त्वा
शृ॒तेभ्य॑स्त्वा। यमिन्द्र॑मा॒हुर्व॑रुणं॒ यमा॑हुः। यं मि॒त्रमा॑हु॒र्यमु॑
स॒त्यमा॑हुः॥१८॥

यो दे॒वानां॑ दे॒वत॑मस्तपो॒जाः। तस्मै॑ त्वा॒ तेभ्य॑स्त्वा। मयि॑
त्यदिन्द्रि॒यं म॒हत्। मयि॑ दक्षो॒ मयि॑ ऋतुः। मयि॑ धायि

सुवीर्यम्। त्रिशुङ्घर्मो वि भातु मे। आकूत्या मनसा
सह। विराजा ज्योतिषा सह। यज्ञेन पयसा सह। तस्य
दोहमशीमहि॥१९॥

तस्य सुम्नमशीमहि। तस्य भक्षमशीमहि। वाग्जुषाणा
सोमस्य तृप्यतु। मित्रो जनान् स मित्र। यस्मान्न जातः
परो अन्यो अस्ति। य आविवेश भुवनानि विश्वा। प्रजापतिः
प्रजया संविदानः। त्रीणि ज्योतींषि सचते स षोडशी।
एष ब्रह्मा य ऋत्वियः। इन्द्रो नाम श्रुतो गुणे॥१००॥

प्र ते महे विदथे शःसिषः हरी। य ऋत्वियः प्र ते वन्वे।
वनुषो हर्यतं मदम्। इन्द्रो नाम घृतं नयः। हरिभिश्चारु
सेचते। श्रुतो गुण आ त्वा विशन्तु। हरिवर्षसङ्गिरः।
इन्द्राधिपतेऽधिपतिस्त्वं देवानामसि। अधिपतिं माम्।
आयुष्मन्तं वर्चस्वन्तं मनुष्येषु कुरु॥१०१॥

इन्द्रश्च सम्राड्वरुणश्च राजा। तौ ते भक्षं चक्रतुरग्रं एतम्।
तयोरनु भक्षं भक्षयामि। वाग्जुषाणा सोमस्य तृप्यतु।
प्रजापतिर्विश्वकर्मा। तस्य मनो देवं यज्ञेन राध्यासम्।
अर्थेगा अस्य जहितः। अवसानपतेऽवसानं मे विन्द। नमो
रुद्राय वास्तोष्पतये। आयने विद्रवणे॥१०२॥

उद्याने यत्परायणे। आवर्तने विवर्तने। यो गोपायति
तं हुवे। यान्यपामित्यान्यप्रतीत्तान्यस्मि। यमस्य बलिना

चरा॑मि। इ॒हैव॑ सन्तः॒ प्रति॑ तद्या॑तयामः। जी॒वा जी॒वेभ्यो॒ नि
ह॑राम ए॒नत्। अ॒नृणा अ॒स्मिन्न॑नृणाः पर॑स्मिन्। तृती॑ये लो॒के
अ॒नृणाः स्या॑म। ये दे॒व्याना॑ उ॒त पि॑तृयाणाः॥१०३॥

सर्वा॑न्प॒थो अ॑नृणा आक्षी॑येम। इ॒दमू॒नु श्रेयो॑ऽव॒सान॒मा ग॑न्म।
शि॒वे नो॒ द्यावा॑पृथि॒वी उ॒भे इ॒मे। गोम॒द्धन॑व॒दश्व॑व॒दूर्ज॑स्वत्।
सु॒वीरा॑ वी॒रैर॑नु सञ्च॑रेम। अ॒र्कः प॒वित्र॑ꣳ रज॑सो वि॒मानः॑।
पु॒नाति॑ दे॒वानां॑ भुव॑नानि वि॒श्वा। द्यावा॑पृथि॒वी प॒यसा॑
संवि॑दाने। घृ॒तं दु॑हाते अ॒मृतं॑ प्रपी॑ने। प॒वित्र॑म॒र्को रज॑सो
वि॒मानः॑। पु॒नाति॑ दे॒वानां॑ भुव॑नानि वि॒श्वा। सु॒व॒ज्योति॑र्यशो
म॒हत्। अ॒शीम॑हि गा॒धमु॑त प्र॑ति॒ष्ठाम्॥१०४॥

चा॒त॒य॒त श्री॑णीताꣳ स॒त्यमा॑हुर॒शीम॑हि गु॒णे कुरु॑ वि॒द्रव॑णे पि॒तृया॑णां अ॒र्को रज॑सो वि॒मान॒स्त्रीणि॑
च॥

[९]

उद॑स्ताम्प॒सीत्स॒विता॑ मि॒त्रो अ॑र्य॒मा। सर्वा॑न्मि॒त्रान॑वधी॒द्युगे॑न।
बृ॒हन्तं॑ मा॒म॒कर॑द्वी॒रव॑न्तम्। र॒थ॒न्त॒रे श्र॑यस्व॒ स्वाहा॑ पृथि॒व्याम्।
वा॒म॒दे॒व्ये श्र॑यस्व॒ स्वाहा॑ऽन्तरि॒क्षे। बृ॒ह॒ति श्र॑यस्व॒ स्वाहा॑
दि॒वि। बृ॒ह॒ता त्वो॑प॒स्त॒भ्रोमि॑। आ त्वा॑ ददे॒ यश॑से वी॒र्या॑य च।
अ॒स्मास्व॑घ्निया यू॒यं द॑धाथेन्द्रि॒यं प॒यः। यस्ते॑ द्र॒प्सो यस्त॑
उद॑रू॒षः॥१०५॥

दै॒व्यः के॒तुर्वि॑श्वं भुव॑नमावि॒वेश। स नः॑ पा॒ह्यरि॑ष्ट्यै
स्वाहा॑। अनु॑ मा॒ सर्वा॑ य॒ज्ञोऽय॑मेतु। वि॒श्वे दे॒वा म॒रुतः॑

सामार्कः। आप्रियश्छन्दांसि निविदो यजूंषि। अस्यै
पृथिव्यै यद्यज्ञियम्। प्रजापतेर्वर्तनिमनु वर्तस्व। अनुवीरैरनु
राध्याम गोभिः। अन्वश्चैरनु सर्वैरु पुष्टैः। अनु प्रजया-
ऽन्विन्द्रियेण॥१०६॥

देवा नो यज्ञमृजुधा नयन्तु। प्रतिक्षत्रे प्रति तिष्ठामि राष्ट्रे।
प्रत्यश्वेषु प्रति तिष्ठामि गोषु। प्रति प्रजायां प्रति तिष्ठामि
भव्यै। विश्वमन्याऽभि वावृधे। तदन्यस्यामधिश्रितम्। दिवे च
विश्वकर्मणे। पृथिव्यै चाकरं नमः। अस्कान्द्यौः पृथिवीम्।
अस्कानृषभो युवागाः॥१०७॥

स्कन्नेमा विश्वा भुवना। स्कन्नो यज्ञः प्र जनयतु।
अस्कानजनि प्राजनि। आ स्कन्नाज्जायते वृषा। स्कन्नात्प्र
जनिषीमहि। ये देवा येषामिदं भागधेयं बभूव। येषां प्रयाजा
उतानूयाजाः। इन्द्रज्येष्ठेभ्यो वरुणराजभ्यः। अग्निहोतृभ्यो
देवेभ्यः स्वाहा। उत त्या नो दिवा मतिः॥१०८॥

अदितिरूत्या गमत्। सा शन्ताची मयस्करत्। अप
स्त्रिधः। उत त्या दैव्या भिषजा। शन्नस्करतो अश्विना।
यूयातामस्मद्रपः। अप स्त्रिधः। शमग्निर्ग्निभिस्करत्।
शन्नस्तपतु सूर्यः। शं वातो वात्वरपाः॥१०९॥

अप स्त्रिधः। तदित्यदं न विचिकेत विद्वान्। यन्मृतः पुनरप्येति
जीवान्। त्रिवृद्यद्भुवनस्य रथवृत्। जीवो गर्भो न मृतः स

जीवात्। प्रत्यस्मै पिपीषते। विश्वानि विदुषे भर। अरङ्गमाय
जग्मवे। अपश्चाद्वध्वने नरे। इन्दुरिन्दुमवांगात्। इन्दोरिन्द्रो-
ऽपात्। तस्य त इन्दुविन्द्रपीतस्य मधुमतः। उपहूतस्योपहूतो
भक्षयामि॥११०॥

उदरूप इन्द्रियेण गा मतिररूपा अंगात्रीणि च॥—————[१०]

ब्रह्म प्रतिष्ठा मनसो ब्रह्म वाचः। ब्रह्म यज्ञानां
हविषामाज्यस्य। अतिरिक्तं कर्मणो यच्च हीनम्। यज्ञः
पर्वाणि प्रतिरन्नेति कल्पयन्। स्वाहाकृताऽऽहुतिरेतु
देवान्। आश्रावितमत्याश्रावितम्। वषट्कृतमत्यनूक्तं च यज्ञे।
अतिरिक्तं कर्मणो यच्च हीनम्। यज्ञः पर्वाणि प्रतिरन्नेति
कल्पयन्। स्वाहाकृताऽऽहुतिरेतु देवान्॥१११॥

यद्वो देवा अतिपादयानि। वाचा चित्प्रयतं देवहेडनम्। अरायो
अस्मां अभिदुच्छुनायते। अन्यत्रास्मन्मरुतस्तन्निधेतन। ततं
म आपस्तदु तायते पुनः। स्वादिष्ठा धीतिरुचथाय शस्यते।
अयं समुद्र उत विश्वभेषजः। स्वाहाकृतस्य समुतृष्णुतर्भुवः।
उद्वयं तमसस्परि। उदुत्यं चित्रम्॥११२॥

इमं मे वरुण तत्त्वां यामि। त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो अग्ने।
त्वमग्ने अयासि प्रजापते। इमं जीवेभ्यः परिधिं दधामि।
मैषान्नुगादपरो अर्धमेतम्। शतं जीवन्तु शरदः पुरूचीः। तिरो
मृत्युं दधतां पर्वतेन। इष्टेभ्यः स्वाहा वषडनिष्टेभ्यः स्वाहा।

भेषजं दुरिष्ट्यै स्वाहा निष्कृत्यै स्वाहा। दौराध्यै स्वाहा
दैवीभ्यस्तनूभ्यः स्वाहा॥११३॥

ऋद्धौ स्वाहा समृद्धौ स्वाहा। यतं इन्द्र भयामहे। ततो नो
अभयं कृधि। मघवञ्छुग्धि तव तन्न ऊतयै। वि द्विषो वि
मृधो जहि। स्वस्तिदा विशस्पतिः। वृत्रहा वि मृधो वशी।
वृषेन्द्रः पुर एतु नः। स्वस्तिदा अभयङ्करः। आभिर्गीर्भिर्यदतो
न ऊनम्॥११४॥

आप्यायय हरिवो वर्धमानः। यदा स्तोतृभ्यो महि गोत्रा
रुजासिं। भूयिष्ठभाजो अध ते स्याम। अनाज्ञातं यदाज्ञातम्।
यज्ञस्य क्रियते मिथु। अग्ने तदस्य कल्पय। त्वं हि
वेत्थ यथातथम्। पुरुषसम्मितो यज्ञः। यज्ञः पुरुषसम्मितः।
अग्ने तदस्य कल्पय। त्वं हि वेत्थ यथातथम्। यत्पाकत्रा
मनसा दीनदक्षा न। यज्ञस्य मन्वते मर्तासः। अग्निष्टद्धोता
ऋतुविद्विजानन्। यजिष्ठो देवां ऋतुशो यजाति॥११५॥

देवाश्चित्रं तनूभ्यः स्वाहो नं पुरुषसम्मितोऽग्ने तदस्य कल्पय पञ्च च॥—————[११]

यद्देवा देवहेडनम्। देवासश्चकृमा वयम्। आदित्यास्तस्मान्मा
मुश्चत। ऋतस्यर्तेन मामुत। देवा जीवनकाम्या यत्। वाचा-
ऽनृतमूदिम। अग्निर्मा तस्मादेनसः। गार्हपत्यः प्रमुश्चतु।
दुरिता यानि चकृमा। करोतु मामनेनसम्॥११६॥

ऋतेन द्यावापृथिवी। ऋतेन त्वं संरस्वति। ऋतान्मा

मुञ्चता॑ हंसः। यदन्यकृतमारिमा। सजातश॑ सादुत वा
जामिश॑ सात्। ज्यायसः॑ श॑ सादुत वा कनीयसः।
अनाज्ञातं देवकृतं यदेनः। तस्मात्त्वमस्माज्जातवेदो मुमुग्धि।
यद्वाचा यन्मनसा। बाहुभ्यामुरुभ्यामष्टीवद्भ्याम्॥११७॥

शिश्नैर्यदनृतं चकृमा वयम्। अग्निर्मा तस्मादेनसः।
यद्धस्ताभ्यां चकर किल्बिषाणि। अक्षाणां वृग्मुपजिघ्रमानः।
दूरेपश्या च राष्ट्रभृच्च। तान्यप्सरसावनुदत्तामृणानि।
अदीव्यनृणं यदहं चकार। यद्वादास्यन्त्सञ्जगारा जनैर्भ्यः।
अग्निर्मा तस्मादेनसः। यन्मयि माता गर्भे सति॥११८॥

एनश्चकार यत्पिता। अग्निर्मा तस्मादेनसः। यदा पिपेष मातरं
पितरम्। पुत्रः प्रमुदितो धयन्। अहिंसितौ पितरौ मया
तत्। तदग्रे अनृणो भवामि। यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत द्याम्।
यन्मातरं पितरं वा जिहिंसिम। अग्निर्मा तस्मादेनसः।
यदाशसा निशसा यत्पराशसा॥११९॥

यदेनश्चकृमा नूतनं यत्पुराणम्। अग्निर्मा तस्मादेनसः। अति
क्रामामि दुरितं यदेनः। जहामि रिप्रं परमे सधस्थे। यत्र यन्ति
सुकृतो नापि दुष्कृतः। तमा रोहामि सुकृतां नु लोकम्। त्रिते
देवा अमृजतैतदेनः। त्रित एतन्मनुष्येषु मामृजे। ततो मा यदि
किञ्चिदानुशे। अग्निर्मा तस्मादेनसः॥१२०॥

गार्हपत्यः प्रमुञ्चतु। दुरिता यानि चकृमा करोतु

मामनेनसम्। दिवि जाता अप्सु जाताः। या जाता
 ओषधीभ्यः। अथो या अग्निजा आपः। ता नः शुन्धन्तु
 शुन्धनीः। यदापो नक्तं दुरितं चराम। यद्वा दिवा नूतनं
 यत्पुराणम्। हिरण्यवर्णास्तत उत्पुनीत नः। इमं मे
 वरुण तत्त्वां यामि। त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो अग्ने। त्वमग्ने
 अयासि॥१२१॥

अनेनसमष्टीवद्वाꣳ सति पराशसाऽऽनशेऽग्निर्मा तस्मादेनसः पुनीत नस्त्रीणि च (यदेवा
 देवा ऋतेन सजातशꣳसाद्यद्वाचा यद्धस्ताभ्यामदीव्यं यन्मयि माता यदा पिपेष यदन्तरिक्षं
 यदाशसाऽति क्रमामि त्रिते देवा दिवि जाता अप्सु जाता यदाप इमं मे वरुण तत्त्वां
 यामि त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो अग्ने त्वमग्ने अयासि।)॥—————[१२]

यत्ते ग्रावणां चिच्छिदुः सोम राजन्। प्रियाण्यङ्गानि स्वधिता
 परूꣳषि। तथ्सन्धुत्स्वाज्येनोत वर्धयस्व। अनागसो
 अधमिथ्सङ्ख्येम। यत्ते ग्रावां बाहुच्युतो अचुच्यवुः। नरो
 यत्ते दुदुहुर्दक्षिणेन। तत् आप्यायतां तत्ते। निष्ट्यायतां देव
 सोम। यत्ते त्वचं बिभिदुर्यच्च योनिम्। यदास्थानात्प्रच्युतो
 वेनसि त्मनो॥१२२॥

त्वया तथ्सोम गुप्तमस्तु नः। सा नः सन्धासन्तपरमे व्योमन्।
 अहाच्छरीरं पयसा समेत्य। अन्योन्यो भवति वर्णो अस्य।
 तस्मिन्वयमुपहूतास्तव स्मः। आ नो भज सदसि विश्वरूपे।
 नृचक्षाः सोम उत शुश्रुगस्तु। मा नो वि हासीद्विरं
 आवृणानः। अनागास्तनुवो वावृधानः। आ नो रूपं वहतु

जायमानः॥१२३॥

उप क्षरन्ति जुहो घृतेन। प्रियाण्यङ्गानि तव वर्धयन्तीः।
तस्मै ते सोम नम इद्वषट्। उप मा राजन्सुकृते ह्वयस्व।
सं प्राणापानाभ्यां समु चक्षुषा त्वम्। सः श्रोत्रेण गच्छस्व
सोम राजन्। यत्त आस्थितुं शमु तत्ते अस्तु। जानीतान्नः
सङ्गमने पथीनाम्। एतं जानीतात्परमे व्योमन्। वृकाः
सधस्था विद रूपमस्य॥१२४॥

यदागच्छात्पथिभिर्देवयानैः। इष्टापूर्ते कृणुतादविरस्मै।
अरिष्ठो राजन्नगदः परेहि। नमस्ते अस्तु चक्षुसे रघूयते।
नाकमारोह सह यजमानेन। सूर्यं गच्छतात्परमे व्योमन्।
अभूद्देवः संविता वन्द्यो नु नः। इदानीमहं उपवाच्यो नृभिः।
वि यो रत्ना भजति मानवेभ्यः। श्रेष्ठं नो अत्र द्रविणं यथा
दधत्। उप नो मित्रावरुणाविहावतम्। अन्वादीध्याथामिह
नः सखाया। आदित्यानां प्रसितिर्हेतिः। उग्रा शतापांश्चा
घविषा परि णो वृणक्तु। आप्यायस्व सन्ते॥१२५॥

त्मना जायमानोऽस्य दधत्यश्वं च॥ [१३]

यदिदीक्षे मनसा यच्च वाचा। यद्वा प्राणैश्चक्षुषा यच्च
श्रोत्रेण। यद्रेतसा मिथुनेनाप्यात्मना। अद्ध्यो लोका दधिरे
तेज इन्द्रियम्। शुक्रा दीक्षायै तपसो विमोचनीः। आपो
विमोक्तीर्मयि तेज इन्द्रियम्। यद्वा साम्ना यजुषा। पशूनां

चर्मन् ह॒विषां दिदी॒क्षे। यच्छ॒न्दोभि॑रोष॒धीभि॑र्वन॒स्पतौ॑। अ॒द्ध्यो
लो॒का द॑धिरे॒ तेजं॑ इन्द्रि॒यम्॥१२६॥

शु॒क्रा दी॒क्षायै॑ तप॑सो वि॒मोच॑नीः। आपो॑ विमो॒क्त्रीर्म॑यि॒ तेजं॑
इन्द्रि॒यम्। येन॑ ब्र॒ह्म येन॑ क्ष॒त्रम्। येनै॑न्द्रा॒ग्नी प्र॒जाप॑तिः
सोमो॑ वरु॒णो येन॑ रा॒जा। वि॒श्वे दे॒वा ऋष॑यो॒ येन॑ प्रा॒णाः।
अ॒द्ध्यो लो॒का द॑धिरे॒ तेजं॑ इन्द्रि॒यम्। शु॒क्रा दी॒क्षायै॑ तप॑सो
वि॒मोच॑नीः। आपो॑ विमो॒क्त्रीर्म॑यि॒ तेजं॑ इन्द्रि॒यम्। अ॒पां
पुष्प॑म॒स्योष॑धीना॒ः रसः॑। सोम॑स्य प्रि॒यं धाम॑॥१२७॥

अ॒ग्नेः प्रि॒यत॑म॒ः ह॒विः स्वाहा॑। अ॒पां पुष्प॑म॒स्योष॑धीना॒ः रसः॑।
सोम॑स्य प्रि॒यं धाम॑। इन्द्र॑स्य प्रि॒यत॑म॒ः ह॒विः स्वाहा॑। अ॒पां
पुष्प॑म॒स्योष॑धीना॒ः रसः॑। सोम॑स्य प्रि॒यं धाम॑। वि॒श्वेषां॑ दे॒वानां॑
प्रि॒यत॑म॒ः ह॒विः स्वाहा॑। व॒यः सोम॑ व्र॒ते तव॑। मन॑स्त॒नूषु॑
पिप्र॑तः। प्र॒जाव॑न्तो अशीमहि॥१२८॥

दे॒वेभ्यः॑ पि॒तृभ्यः॑ स्वाहा॑। सो॒म्येभ्यः॑ पि॒तृभ्यः॑ स्वाहा॑। क॒व्येभ्यः॑
पि॒तृभ्यः॑ स्वाहा॑। दे॒वांस इ॒ह मा॑दयध्वम्। सो॒म्यांस इ॒ह
मा॑दयध्वम्। क॒व्यांस इ॒ह मा॑दयध्वम्। अन॑न्तरिताः पि॒तरः॑
सो॒म्याः सोम॑पी॒थात्। अपै॑तु मृ॒त्युर॒मृतं॑ न॒ आग॑न्। वैव॒स्वतो॑
नो॒ अभ॑यं कृणोतु। प॒र्णं वन॑स्पते॒रिव॑॥१२९॥

अ॒भि नः॑ शी॒यता॑ र॒यिः। सच॑तां नः॒ शची॑पतिः। परं॑ मृ॒त्यो
अनु॑ परे॒हि प॒न्था॑म्। यस्ते॒ स्व इ॒तरो॑ दे॒व्याना॑त्। चक्षु॑ष्मते

शृण्वते ते॑ ब्रवीमि। मा नः॑ प्रजा५ रीरिषो॑ मोत वीरान्।
 इ॒दमू॒नु श्रेयो॑व॒सान॒माग॑न्म। यद्भो॒जिद्धं॑ न॒जिदं॑ श्व॒जिद्यत्।
 पु॒र्णं वन॑स्पतैरि॒व। अ॒भि नः॑ शीयता५ र॒यिः। सच॑तां नः॒
 शची॒पतिः॑॥१३०॥

वनस्पतांवृद्धो लोका दधिरे तेजं इन्द्रियं धामाशीमहीवाभिः शीयता५ रयिरेकं च॥[१४]

सर्वान् यद्विषण्णेन वि वै याः पुरस्ताद्देवा देवेषु परिस्तृणीत सक्षेदं यदस्य पारेऽनागस
 उदस्ताम्पसीद्वह्मं प्रतिष्ठा यद्वैवा यत्ते ग्राव्णा यद्विदोक्षे चतुर्दश॥१४॥

सर्वान्भूतिमेव यामेवाप्स्वाहुतिं व्रतानां पर्णवल्कः सोम्यानामस्मिन् यज्ञेऽग्ने यो नो
 ज्योग्जीवाः पुरोरजाः प्रतैमहे ब्रह्मं प्रतिष्ठा गार्हपत्यस्त्रिंशदुत्तरशतम्॥१३०॥

सर्वाञ्छचीपतिः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके सप्तमः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥अष्टमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके अष्टमः प्रपाठकः॥

साङ्गहृण्येष्ट्या यजते। इमाञ्जनता२ सङ्गहृणीति।
द्वादशारत्नी रशना भवति। द्वादश मासाः संवत्सरः।
संवत्सरमेवाव रुन्धे। मौञ्जी भवति। ऊर्ग्वे मुञ्जाः। ऊर्ज-
मेवाव रुन्धे। चित्रा नक्षत्रं भवति। चित्रं वा एतत्कर्म॥१॥

यदश्वमेधः समृद्धौ। पुण्यनाम देवयजनमध्यवस्यति।
पुण्यामेव तेन कीर्तिमभि जयति। अपदातीनृत्विजः
सुमावहन्त्या सुब्रह्मण्यायाः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै।
केशश्मश्रु वपते। नखानि नि कृन्तते। दतो धावते। स्नाति।
अहतं वासः परिधत्ते। पाप्मनोऽपहत्यै। वाचं यत्त्वोप
वसति। सुवर्गस्य लोकस्य गुप्त्यै। रात्रिं जागरयन्त आसते।
सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥२॥

कर्म धत्ते पञ्च च॥—————[१]

चतुष्टय्य आपो भवन्ति। चतुः शफो वा अश्वः प्राजापत्यः
समृद्धौ। ता दिग्भ्यः समाभृता भवन्ति। दिक्षु वा आपः। अन्नं
वा आपः। अद्ध्यो वा अन्नं जायते। यदेवाद्ध्योऽन्नं जायते।
तदव रुन्धे। तासु ब्रह्मौदनं पचति। रेतं एव तद्वधाति॥३॥

चतुः शरावो भवति। दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठति। उभयतोरुक्मौ
भवतः। उभयत एवास्मिन्नुचं दधाति। उद्धरति श्रुतत्वाय।

स॒र्पि॒ष्वा॒न्भव॑ति मे॒ध्य॒त्वाय॑। च॒त्वार॑ आ॒र्षे॒याः प्रा॑श्न॒न्ति।
दि॒शामे॒व ज्योति॑षि जु॒होति॑। च॒त्वारि॑ हि॒र॒ण्य॒ानि द॑दाति।
दि॒शामे॒व ज्योती॑ऽ॒प्यव॑ रु॒न्धे॥ ४॥

यदाज्यमुच्छिष्यते। तस्मिन् रश्नान्युनत्ति। प्रजापतिर्वा
ओदनः। रेत आज्यम्। यदाज्यं रश्नान्युनत्ति। प्रजापतिमेव
रेतसा समर्धयति। दर्भमयी रश्ना भवति। बहु वा एष
कुचरो मेध्यमुपगच्छति। यदश्वः। पवित्रं वै दर्भाः॥ ५॥

यद्दर्भमयी रश्ना भवति। पुनात्येवैनम्। पूतमेनं मेध्यमा
लभते। अश्वस्य वा आलब्धस्य महिमोदक्रामत्।
स महर्त्विजः प्राविशत्। तन्महर्त्विजां महर्त्विक्तम्।
यन्महर्त्विजः प्राश्नन्ति। महिमानमेवास्मिन्तद्धति।
अश्वस्य वा आलब्धस्य रेत उदक्रामत्। तथ्सुवर्णं
हिरण्यमभवत्। यथ्सुवर्णं हिरण्यं ददाति। रेत एव
तद्धाति। ओदने ददाति। रेतो वा ओदनः। रेतो हिरण्यम्।
रेतसैवास्मिन्नेतो दधाति॥ ६॥

दधाति रुन्धे दर्भा अभवत्पद च॥ [२]

यो वै ब्रह्मणे देवेभ्यः प्रजापतयेऽप्रतिप्रोच्याश्वं मेध्यं बध्नाति।
आ देवताभ्यो वृश्च्यते। पापीयान्भवति। यः प्रतिप्रोच्य। न
देवताभ्य आवृश्च्यते। वसीयान्भवति। यदाहं। ब्रह्मन्नश्वं मेध्यं
भन्स्यामि देवेभ्यः प्रजापतये तेन राध्यासमिति। ब्रह्म वै

ब्रह्मा। ब्रह्मण एव देवेभ्यः प्रजापतये प्रतिप्रोच्याश्वं मेध्यं
बध्नाति॥७॥

न देवताभ्य आ वृश्च्यते। वसीयान्भवति। देवस्य त्वा सवितुः
प्रसव इति रशनामादत्ते प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह।
अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह
यत्यै। व्यृद्धं वा एतद्यज्ञस्य। यदयजुष्केण क्रियते।
इमामगृभ्णन्नशनामृतस्येत्यधि वदति यजुष्कृत्यै। यज्ञस्य
समृद्धौ॥८॥

तदाहुः। द्वादशारत्नी रशना कर्तव्या(३) त्रयोदशारत्नी(३)-
रिति। ऋषभो वा एष ऋतूनाम्। यथ्संवत्सरः। तस्य त्रयोदशो
मासो विष्टपम्। ऋषभ एष यज्ञानाम्। यदश्वमेधः। यथा वा
ऋषभस्य विष्टपम्। एवमेतस्य विष्टपम्। त्रयोदशमं रत्निं
रशनायामुपा दधाति॥९॥

यथर्षभस्य विष्टपं संस्करोति। तादृगेव तत्। पूर्वं
आयुषि विदथेषु कव्येत्याह। आयुरेवास्मिन्दधाति।
तथा देवाः सुतमा बभूवुरित्याह। भूतिमेवोपावर्तते।
ऋतस्य सामन्त्सरमारपन्तीत्याह। सत्यं वा ऋतम्।
सत्येनैवैनमृतेनारभते। अभिधा असीत्याह॥१०॥

तस्मादश्वमेधयाजी सर्वाणि भूतान्यभि भवति।
भुवनमसीत्याह। भूमानमेवोपैति। यन्ताऽसीत्याह।

यन्तारमेवैनं करोति। धर्ताऽसीत्याह। धर्तारमेवैनं करोति।
सोऽग्निं वैश्वानरमित्याह। अग्नावेवैनं वैश्वानरे जुहोति।
सप्रथसमित्याह॥११॥

प्रजयैवैनं पशुभिः प्रथयति। स्वाहाकृत इत्याह। होमं
एवास्यैषः। पृथिव्यामित्याह। अस्यामेवैनं प्रतिष्ठापयति।
यन्ता राड्यन्ताऽसि यमनो धर्ताऽसि धरुण इत्याह।
रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे। कृष्यै त्वा क्षेमाय त्वा
रय्यै त्वा पोषाय त्वेत्याह। आमेवैतामा शास्ते। स्वगा
त्वा देवेभ्य इत्याह। देवेभ्य एवैनं स्वगा करोति। स्वाहा
त्वा प्रजापतय इत्याह। प्राजापत्यो वा अश्वः। यस्या एव
देवताया आलभ्यते। तयैवैनं समर्धयति॥१२॥

बभ्राति समृद्ध्या उपादधात्यसीत्याह सप्रथसमित्याह देवेभ्य इत्याह पञ्च च॥—[३]

यः पितुरनुजायाः पुत्रः। स पुरस्तान्नयति। यो मातुरनुजायाः
पुत्रः। स पश्चान्नयति। विष्वञ्चमेवास्मात्पाप्मानं विवृहतः। यो
अर्वन्तं जिघांसति तमभ्यमीति वरुण इति श्वानं चतुरक्षं
प्रसौति। पुरो मर्तः पुरः श्वेति शुनश्चतुरक्षस्य ग्रहन्ति। श्वेव
वै पाप्मा भ्रातृव्यः। पाप्मानमेवास्य भ्रातृव्यं हन्ति। सैध्रकं
मुसलं भवति॥१३॥

कर्मकर्मैवास्मै साधयति। पौंश्चलेयो हन्ति। पुंश्चल्वां
वै देवाः शुचं न्यदधुः। शुचैवास्य शुचं हन्ति। पाप्मा

वा ए॒त॒र्मी॒प्स॒तीत्या॑हुः। यो॑ऽश्व॒मे॒धेन॒ यज॑त॒ इति॑।
अश्व॑स्याध॒स्प॒दमु॑पा॒स्यति॑। व॒ज्री वा अश्वः॑ प्राजाप॒त्यः।
वज्रेणै॒व पा॒प्मानं॒ भ्रातृ॑व्य॒मव॑क्रामति। द॒क्षिणा॑ऽप
प्लावयति॥१४॥

पा॒प्मानं॑मे॒वास्मा॒च्छम॑ल॒मप॑ प्लावयति। ऐ॒षी॒क उ॑दू॒हो
भ॑वति। आयु॒र्वा इ॒षीकाः॑। आयु॑रे॒वास्मि॑न्दधति। अ॒मृतं॑ वा
इ॒षीकाः॑। अ॒मृतं॑मे॒वास्मि॑न्दधति। वे॒त॒स॒शा॒खो॒प॒सम्ब॑द्धा
भवति। अ॒प्सुयो॑नि॒र्वा अश्वः॑। अ॒प्सुजो॑ वे॒त॒सः।
स्वादे॒वैनं॒ योने॒र्निर्मि॑मीते। पु॒रस्ता॑त्प्र॒त्यश्च॑म॒भ्युदू॑हति।
पु॒रस्ता॑दे॒वास्मि॑न्प्र॒तीच्य॑मृतं दधाति। अ॒हं च॒ त्वं च॑
वृ॒त्रह॑न्निति॑ ब्र॒ह्मा यज॑मानस्य॒ हस्तं॑ गृह्णाति। ब्र॒ह्म॒क्षत्रे॑
ए॒व स॒न्द॑धाति। अ॒भि॒क्र॒त्वेन्द्र॑ भूर॒ध॒ज्म॒न्नित्य॑ध्व॒र्युर्यज॑मानं
वाचयत्य॒भिजि॑त्यै॥१५॥

भवति प्लावयति मिमीते पञ्च च॥ [४]

च॒त्वार॑ ऋ॒त्विजः॒ समु॑क्षन्ति। आ॒भ्य ए॒वैनं॑ च॒त॒सृभ्यो॑
दि॒ग्भ्यो॑ऽभि॒ समी॑रयन्ति। श॒तेन॑ रा॒जपु॑त्रैः स॒हाध्व॑र्युः।
पु॒रस्ता॑त्प्र॒त्यङ्घ्रि॑ष्ठ॒न्प्रोक्ष॑ति। अ॒नेना॑श्वेन॒ मे॒ध्यैने॑ष्ट्वा। अ॒य॒
राजा॑ वृ॒त्रं व॑ध्यादिति॑। रा॒ज्यं वा अ॑ध्व॒र्युः। क्ष॒त्र॒ राज॑पु॒त्रः।
रा॒ज्येनै॒वास्मि॑न्क्ष॒त्रं द॑धाति। श॒तेना॑ रा॒जभि॑रु॒ग्रैः स॒ह
ब्र॒ह्मा॥१६॥

दक्षिणत उदङ्घ्रिष्ठम्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्यैनेष्ट्वा। अयं राजा प्रतिधृष्योऽस्त्विति। बलं वै ब्रह्मा। बलमराजोग्रः। बलं नैवास्मिन्बलं दधाति। शतेन सूतग्रामणिभिः सह होता। पश्चात्प्राङ्घ्रिष्ठम्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्यैनेष्ट्वा। अयं राजाऽस्यै विशः॥१७॥

बहुग्वै बहुश्वार्यै बहुजाविकार्यै। बहुव्रीहियवार्यै बहुमाष-
तिलार्यै। बहुहिरण्यार्यै बहुहस्तिकार्यै। बहुदासपूरुषार्यै
रयिमत्यै पुष्टिमत्यै। बहुरायस्पोषार्यै राजास्त्विति। भूमा
वै होता। भूमा सूतग्रामण्यः। भूमैवास्मिन्भूमानं दधाति।
शतेन क्षत्तसङ्ग्रहीतृभिः सहोद्गाता। उत्तरतो दक्षिणा
तिष्ठम्प्रोक्षति॥१८॥

अनेनाश्वेन मेध्यैनेष्ट्वा। अयं राजा सर्वमायुरेत्विति। आयुर्वा
उद्गाता। आयुः क्षत्तसङ्ग्रहीतारः। आयुषैवास्मिन्नायुर्दधाति।
शतं शतं भवन्ति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये
प्रति तिष्ठति। चतुः शता भवन्ति। चतस्रो दिशः। दिक्ष्वेव
प्रति तिष्ठति॥१९॥

ब्रह्मा विश उक्षति दिश एकं च॥ [५]

यथा वै हविषो गृहीतस्य स्कन्दति। एवं वा एतदश्वस्य
स्कन्दति। यन्निक्तमनालब्धमुत्सृजन्ति। यथ्स्तोक्ता अन्वाहं।
सर्वहुतमेवैनं करोत्यस्कन्दाय। अस्कन्नं हि तत्। यद्धुतस्य

स्कन्दति। सहस्रमन्वाह। सहस्रसम्मितः सुवर्गो लोकः।
सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै॥२०॥

यत्परिमिता अनुब्रूयात्। परिमितमव रुन्धीत। अपरिमिता
अन्वाह। अपरिमितः सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य
समष्ट्यै। स्तोक्या जुहोति। या एव वर्ष्या आपः। ता अव
रुन्धे। अस्यां जुहोति। इयं वा अग्निर्वैश्वानरः॥२१॥

अस्यामेवैनाः प्रतिष्ठापयति। उवाच ह प्रजापतिः। स्तोक्यासु
वा अहमश्वमेधः सःस्थापयामि। तेन ततः सःस्थितेन
चरामीति। अग्नये स्वाहेत्याह। अग्नय एवैनं जुहोति। सोमाय
स्वाहेत्याह। सोमायैवैनं जुहोति। सवित्रे स्वाहेत्याह। सवित्र
एवैनं जुहोति॥२२॥

सरस्वत्यै स्वाहेत्याह। सरस्वत्या एवैनं जुहोति। पूष्णे
स्वाहेत्याह। पूष्ण एवैनं जुहोति। बृहस्पतये स्वाहेत्याह।
बृहस्पतय एवैनं जुहोति। अपां मोदाय स्वाहेत्याह।
अद्ध्य एवैनं जुहोति। वायवे स्वाहेत्याह। वायवं एवैनं
जुहोति॥२३॥

मित्राय स्वाहेत्याह। मित्रायैवैनं जुहोति। वरुणाय
स्वाहेत्याह। वरुणायैवैनं जुहोति। एताभ्य एवैनं देवताभ्यो
जुहोति। दशदश सम्पाद जुहोति। दशाक्षरा विराट्।
अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे। प्र वा एषो-

ऽस्माल्लोकाच्च्यवते। यः परांचीराहुतीर्जुहोति। पुनः
पुनरभ्यावर्त जुहोति। अस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठति।
एतां ह वाव सोऽश्वमेधस्य सऽस्थितिमुवाचास्कन्दाय।
अस्कन्त्रं हि तत्। यद्यज्ञस्य सऽस्थितस्य स्कन्दति॥ २४॥

अभिर्जित्यै वैश्वानरः संवित्र एवैनं जुहोति वायवं एवैनं जुहोति च्यवते षट् च॥—[६]

प्रजापतये त्वा जुष्टं प्रोक्षामीति पुरस्तात्प्रत्यङ्गिष्ठम्प्रोक्षति।
प्रजापतिर्वै देवानामन्नादो वीर्यावान्। अन्नाद्यमेवास्मिन्वीर्यं
दधाति। तस्मादश्वः पशूनामन्नादो वीर्यावत्तमः। इन्द्राग्निभ्यां
त्वेति दक्षिणतः। इन्द्राग्नी वै देवानामोजिष्ठौ बलिष्ठौ।
ओजं एवास्मिन्बलं दधाति। तस्मादश्वः पशूनामोजिष्ठो
बलिष्ठः। वायवे त्वेति पश्चात्। वायुर्वै देवानामाशुः
सारसारितमः॥ २५॥

ज्वमेवास्मिन्दधाति। तस्मादश्वः पशूनामाशुः सारसारितमः।
विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्युत्तरतः। विश्वे वै देवा देवानां
यशस्वितमाः। यशं एवास्मिन्दधाति। तस्मादश्वः
पशूनां यशस्वितमः। देवेभ्यस्त्वेत्यधस्तात्। देवा वै
देवानामपचिततमाः। अपचितिमेवास्मिन्दधाति। तस्मादश्वः
पशूनामपचिततमः॥ २६॥

सर्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्युपरिष्ठात्। सर्वे वै देवास्त्विषिमन्तो
हरस्विनः। त्विषिमेवास्मिन् हरो दधाति। तस्मादश्वः

पशूनां त्विषिमान् हरस्वितमः। दिवे त्वाऽन्तरिक्षाय
 त्वा पृथिव्यै त्वेत्याह। एभ्य एवैनं लोकेभ्यः प्रोक्षति।
 सते त्वाऽसते त्वाऽद्भ्यस्त्वौषधीभ्यस्त्वा विश्वेभ्यस्त्वा
 भूतेभ्य इत्याह। तस्मादश्वमेधयाजिनः सर्वाणि
 भूतान्युपजीवन्ति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यत्प्राजापत्योऽश्वः।
 अथ कस्मादेनमन्याभ्यो देवताभ्योऽपि प्रोक्षतीति। अश्वे वै
 सर्वा देवता अन्वायन्ताः। तं यद्विश्वेभ्यस्त्वा भूतेभ्य इति
 प्रोक्षति। देवता एवास्मिन्नन्वा यातयति। तस्मादश्वे सर्वा
 देवता अन्वायन्ताः॥२७॥

सारसारितमोऽपचिततमः प्राजापत्योऽश्वः पञ्च च॥ [७]

यथा वै हविषो गृहीतस्य स्कन्दति। एवं वा एतदश्वस्य
 स्कन्दति। यत्प्रोक्षितमनालब्धमुत्सृजन्ति। यदश्वचरितानि
 जुहोति। सर्वहुतमेवैनं करोत्यस्कन्दाय। अस्कन्नः हि तत्।
 यद्धुतस्य स्कन्दति। ईङ्गाराय स्वाहेङ्गुताय स्वाहेत्याह।
 एतानि वा अश्वचरितानि। चरितैरेवैनः समर्धयति॥२८॥

तदाहुः। अनाहुतयो वा अश्वचरितानि। नैता होतव्या इति।
 अथो खल्वाहुः। होतव्या एव। अत्र वावैवं विद्वानश्वमेधः
 सः स्थापयति। यदश्वचरितानि जुहोति। तस्माद्धोतव्या
 इति। बहिर्धा वा एनमेतदायतनादधाति। भ्रातृव्यमस्मै
 जनयति॥२९॥

यस्यानायतनेऽन्यत्राग्रेराहुतीर्जुहोति। सावित्रिया इष्ट्याः
पुरस्तात्स्विष्टकृतः। आहुवनीयेऽश्वचरितानि जुहोति।
आयतन एवास्याऽऽहुतीर्जुहोति। नास्मै भ्रातृव्यं जनयति।
तदाहुः। यज्ञमुखेयज्ञमुखे होतव्याः। यज्ञस्य कृत्यैः। सुवर्गस्य
लोकस्यानुख्यात्या इति। अथो खल्वाहुः॥ ३०॥

यद्यज्ञमुखेयज्ञमुखे जुहुयात्। पशुभिर्यजमानं व्यर्धयेत्।
अव सुवर्गाल्लोकात्पद्येत। पापीयान्भस्यादिति। सकृदेव
होतव्याः। न यजमानं पशुभिर्यर्धयति। अभि सुवर्गं लोकं
जयति। न पापीयान्भवति। अष्टाचत्वारिंशतमश्वरूपाणि
जुहोति। अष्टाचत्वारिंशदक्षरा जगती। जागतोऽश्वः
प्राजापत्यः समृद्धौ। एकमतिरिक्तं जुहोति। तस्मादेकः
प्रजास्वर्धुकः॥ ३१॥

अर्धयति जनयति खल्वाहुर्जगती त्रीणि च॥ [८]

विभूर्मात्रा प्रभूः पित्रेत्याह। इयं वै माता। असौ पिता।
आभ्यामेवैनं परिददाति। अश्वोऽसि हयोऽसीत्याह।
शास्त्येवैनमेतत्। तस्माच्छिष्टाः प्रजा जायन्ते। अत्यो-
ऽसीत्याह। तस्मादश्वः सर्वान्पशूनत्येति। तस्मादश्वः सर्वेषां
पशूनां श्रेष्ठ्यं गच्छति॥ ३२॥

प्र यशः श्रेष्ठ्यमाप्नोति। य एवं वेद। नरोऽस्यर्वाऽसि
सप्तिरसि वाज्यंसीत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे।

ययुर्नामाऽसीत्याह। एतद्वा अश्वस्य प्रियं नामधेयम्।
प्रियेणैवैनं नामधेयेनाभि वदति। तस्मादप्यामित्रौ सङ्गत्य।
नाम्ना चेद्ध्वयेते। मित्रमेव भवतः॥३३॥

आदित्यानां पत्वाऽन्विहीत्याह। आदित्यानेवैनं गमयति।
अग्नये स्वाहा स्वाहेन्द्राग्निभ्यामिति पूर्वहोमां जुहोति। पूर्वं
एव द्विषन्तं भ्रातृव्यमिति क्रामति। भूरसि भुवे त्वा भव्याय
त्वा भविष्यते त्वेत्युत्सृजति सर्वत्वाय। देवा आशापाला एतं
देवेभ्योऽश्वं मेधाय प्रोक्षितं गोपायतेत्याह। शतं वै तत्प्या
राजपुत्रा देवा आशापालाः। तेभ्य एवैनं परि ददाति। ईश्वरो
वा अश्वः प्रमुक्तः परा परावतं गन्तोः। इह धृतिः स्वाहेह
विधृतिः स्वाहेह रन्तिः स्वाहेह रमन्तिः स्वाहेति चतृषु पथ्सु
जुहोति॥३४॥

एता वा अश्वस्य बन्धनम्। ताभिरेवैनं बध्नाति। तस्मादश्वः
प्रमुक्तो बन्धनमा गच्छति। तस्मादश्वः प्रमुक्तो बन्धनं न
जहाति। राष्ट्रं वा अश्वमेधः। राष्ट्रे खलु वा एते व्यायच्छन्ते।
येऽश्वं मेध्यं रक्षन्ति। तेषां य उद्वचं गच्छन्ति। राष्ट्रादेव ते
राष्ट्रं गच्छन्ति। अथ य उद्वचं न गच्छन्ति॥३५॥

राष्ट्रादेव ते व्यवच्छिद्यन्ते। परा वा एष सिंच्यते। योऽबलो-
ऽश्वमेधेन यजते। यदमित्रा अश्वं विन्देरन्। हन्येतास्य यज्ञः।
चतुः शता रक्षन्ति। यज्ञस्याघाताय। अथान्यमानीय प्रोक्षेयुः।

सैव ततः प्रायश्चित्तिः॥३६॥

गच्छति भवतः पृथु जुहोति न गच्छन्ति नव च॥ [९]

प्रजापतिरकामयताश्वमेधेन यजेयेति। स तपोऽतप्यत। तस्य तेपानस्य। सप्तात्मनो देवता उदक्रामन्। सा दीक्षाऽभवत्। स एतानि वैश्वदेवान्यपश्यत्। तान्यजुहोत्। तैर्वै स दीक्षामवारुन्ध। यद्वैश्वदेवानि जुहोति। दीक्षामेव तैर्यजमानोऽव रुन्धे॥३७॥

सप्त जुहोति। सप्त हि ता देवता उदक्रामन्। अन्वहं जुहोति। अन्वहमेव दीक्षामव रुन्धे। त्रीणि वैश्वदेवानि जुहोति। चत्वार्योद्ग्रहणानि। सप्त सम्पद्यन्ते। सप्त वै शीर्षण्याः प्राणाः। प्राणा दीक्षा। प्राणैरेव प्राणान्दीक्षामव रुन्धे॥३८॥

एकविंशतिं वैश्वदेवानि जुहोति। एकविंशतिर्वै देवलोकः। द्वादश मासाः पञ्चर्तवः। त्रय इमे लोकाः। असावादित्य एकविंशः। एष सुवर्गो लोकः। तद्वैव्यं क्षत्रम्। सा श्रीः। तद्ब्रध्नस्य विष्टपम्। तत्स्वाराज्यमुच्यते॥३९॥

त्रिंशतमोद्ग्रहणानि जुहोति। त्रिंशदक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे। त्रेधा विभज्य देवतां जुहोति। त्र्यावृतो वै देवाः। त्र्यावृत इमे लोकाः। एषां लोकानामाप्त्यै। एषां लोकानां क्लृप्त्यै। अप वा एतस्मात्प्राणाः क्रामन्ति॥४०॥

यो दीक्षामतिरेचयति। सप्ताहं प्रचरन्ति। सप्त वै शीर्षण्याः प्राणाः। प्राणा दीक्षा। प्राणैरेव प्राणान्दीक्षामव रुन्धे। पूर्णाहुतिमुत्तमां जुहोति। सर्वं वै पूर्णाहुतिः। सर्वमेवाप्नोति। अथो इयं वै पूर्णाहुतिः। अस्यामेव प्रति तिष्ठति॥४१॥

रुन्धे प्राणान्दीक्षामव रुन्ध उच्यते कामन्ति तिष्ठति॥ [१०]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। तं सृष्टं न किञ्चनोदयच्छत्। तं वैश्वदेवान्येवोदयच्छन्। यद्वैश्वदेवानि जुहोति। यज्ञस्योद्यत्यै। स्वाहाऽऽधिमाधीताय स्वाहा। स्वाहाऽधीतं मनसे स्वाहा। स्वाहा मनः प्रजापतये स्वाहा। काय स्वाहा कस्मै स्वाहा कतमस्मै स्वाहेति प्राजापत्ये मुख्ये भवतः। प्रजापतिमुखाभिरेवैनं देवताभिरुद्यच्छते॥४२॥

अदित्यै स्वाहाऽदित्यै मह्यै स्वाहाऽदित्यै सुमृडीकायै स्वाहेत्याह। इयं वा अदितिः। अस्या एवैनं प्रतिष्ठायोद्यच्छते। सरस्वत्यै स्वाहा सरस्वत्यै बृहत्यै स्वाहा सरस्वत्यै पावकायै स्वाहेत्याह। वाग्वै सरस्वती। वाचैवैनमुद्यच्छते। पूष्णे स्वाहा पूष्णे प्रपथ्याय स्वाहा पूष्णे नरन्धिषाय स्वाहेत्याह। पशवो वै पूषा। पशुभिरेवैनमुद्यच्छते। त्वष्ट्रे स्वाहा त्वष्ट्रे तुरीपाय स्वाहा त्वष्ट्रे पुरुरूपाय स्वाहेत्याह। त्वष्टा वै पशूनां मिथुनानां रूपकृत्। रूपमेव पशुषु दधाति। अथो रूपैरेवैनमुद्यच्छते। विष्णवे स्वाहा विष्णवे निखुर्यपाय स्वाहा विष्णवे निभूयपाय स्वाहेत्याह। यज्ञो वै विष्णुः।

यज्ञायैवैनमुद्यच्छते। पूर्णाहुतिमुत्तमां जुहोति। प्रत्युत्तब्ध्यै
सयत्वाय॥४३॥

यच्छते पुरुरूपाय स्वाहेत्याहाष्टौ च॥—————[११]

सावित्रमष्टाकपालं प्रातर्निर्वपति। अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्रं
प्रातः सवनम्। प्रातः सवनादेवैनं गायत्रियाश्छन्दसोऽधि
निर्मिमीते। अथो प्रातः सवनमेव तेनाऽऽप्नोति। गायत्रीं
छन्दः। सवित्रे प्रसवित्र एकादशकपालं मध्यन्दिने।
एकादशाक्षरा त्रिष्टुप्। त्रैष्टुभं माध्यं दिनं सवनम्। माध्यं
दिनादेवैनं सवनात्रिष्टुभश्छन्दसोऽधि निर्मिमीते॥४४॥

अथो माध्यं दिनमेव सवनं तेनाऽऽप्नोति। त्रिष्टुभं छन्दः।
सवित्र आसवित्रे द्वादशकपालमपराह्णे। द्वादशाक्षरा
जगती। जागतं तृतीयसवनम्। तृतीयसवनादेवैनं
जगत्याश्छन्दसोऽधि निर्मिमीते। अथो तृतीयसवनमेव
तेनाऽऽप्नोति। जगतीं छन्दः। ईश्वरो वा अश्वः प्रमुक्तः परां
परावतं गन्तौ। इह धृतिः स्वाहेह विधृतिः स्वाहेह रन्तिः
स्वाहेह रमन्तिः स्वाहेति चतस्र आहुतीर्जुहोति॥४५॥

चतस्रो दिशः। दिग्भिरेवैनं परिगृह्णाति। आश्वत्थो
व्रजो भवति। प्रजापतिर्देवेभ्यो निलायत। अश्वो रूपं
कृत्वा। सोऽश्वत्थे संवत्सरमतिष्ठत्। तदश्वत्थस्याश्वत्थत्वम्।
यदाश्वत्थो व्रजो भवति। स्व एवैनं योनौ प्रतिष्ठापयति॥४६॥

त्रिष्टुभश्छन्दसोऽधि निर्मिमीते जुहोति नवं च॥—————[१२]

आ ब्रह्मन्ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायतामित्याह। ब्राह्मण एव ब्रह्मवर्चसं दधाति। तस्मात्पुरा ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चस्यंजायत। आऽस्मिन्नाष्ट्रे राजन्यं इषव्यः शूरो महारथो जायतामित्याह। राजन्यं एव शौर्यं महिमानं दधाति। तस्मात्पुरा राजन्यं इषव्यः शूरो महारथोऽजायत। दोग्ध्रीं धेनुरित्याह। धेन्वामेव पयो दधाति। तस्मात्पुरा दोग्ध्रीं धेनुरंजायत। वोढाऽनुङ्घानित्याह॥४७॥

अनुङ्घ्येव वीर्यं दधाति। तस्मात्पुरा वोढाऽनुङ्घानंजायत। आशुः सप्तिरित्याह। अश्वं एव जवं दधाति। तस्मात्पुराऽऽशुरश्वोऽजायत। पुरन्धिर्योषेत्याह। योषित्येव रूपं दधाति। तस्मात्स्त्री युवतिः प्रिया भावुका। जिष्णू रथेष्ठा इत्याह। आ ह वै तत्र जिष्णू रथेष्ठा जायते॥४८॥

यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। सभेयो युवेत्याह। यो वै पूर्ववयसी। स सभेयो युवा। तस्माद्युवा पुमान्प्रियो भावुकः। आऽस्य यजमानस्य वीरो जायतामित्याह। आ ह वै तत्र यजमानस्य वीरो जायते। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। निकामेनिकामे नः पर्जन्यो वर्षत्वित्याह। निकामेनिकामे ह वै तत्र पर्जन्यो वर्षति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। फलिन्यो न ओषधयः पच्यन्तामित्याह। फलिन्यो ह वै तत्रौषधयः पच्यन्ते। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। योगक्षेमो नः कल्पतामित्याह। कल्पते ह वै

तत्र प्रजाभ्यो योगक्षेमः। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते॥४९॥

अनुष्ठानित्याह जायते वर्षति सप्त च॥—————[१३]

प्रजापतिर्देवेभ्यो यज्ञान्व्यादिशत्। स आत्मन्नश्वमेधमधत्त।
तं देवा अब्रुवन्। एष वाव यज्ञः। यदश्वमेधः। अप्येव
नोऽत्रास्त्विति। तेभ्य एतानन्नहोमान्प्रायच्छत्। तानजुहोत्।
तैर्वै स देवानप्रीणात्। यदन्नहोमां जुहोति॥५०॥

देवानेव तैर्यजमानः प्रीणाति। आज्येन जुहोति। अग्नेर्वा
एतद्रूपम्। यदाज्यम्। यदाज्येन जुहोति। अग्निमेव
तत्प्रीणाति। मधुना जुहोति। महृत्यै वा एतद्देवतायै रूपम्।
यन्मधु। यन्मधुना जुहोति॥५१॥

महतीमेव तद्देवतां प्रीणाति। तण्डुलैर्जुहोति। वसूनां
वा एतद्रूपम्। यत्तण्डुलाः। यत्तण्डुलैर्जुहोति। वसूनेव
तत्प्रीणाति। पृथुकैर्जुहोति। रुद्राणां वा एतद्रूपम्।
यत्पृथुकाः। यत्पृथुकैर्जुहोति॥५२॥

रुद्रानेव तत्प्रीणाति। लाजैर्जुहोति। आदित्यानां वा
एतद्रूपम्। यल्लाजाः। यल्लाजैर्जुहोति। आदित्यानेव
तत्प्रीणाति। कुरम्बैर्जुहोति। विश्वेषां वा एतद्देवानां रूपम्।
यत्कुरम्बाः। यत्कुरम्बैर्जुहोति॥५३॥

विश्वानेव तद्देवान्प्रीणाति। धानाभिर्जुहोति। नक्षत्राणां
वा एतद्रूपम्। यद्धानाः। यद्धानाभिर्जुहोति। नक्षत्राण्येव

तत्प्रीणाति। सक्तुभिर्जुहोति। प्रजापतेर्वा एतद्रूपम्।
यथ्सक्तवः। यथ्सक्तुभिर्जुहोति॥५४॥

प्रजापतिमेव तत्प्रीणाति। मसूस्यैर्जुहोति। सर्वासां वा
एतद्देवतानां रूपम्। यन्मसूस्यानि। यन्मसूस्यैर्जुहोति।
सर्वा एव तद्देवताः प्रीणाति। प्रियङ्गुतण्डुलैर्जुहोति।
प्रियाङ्गा ह वै नामैते। एतैर्वै देवा अश्वस्याङ्गानि
समदधुः। यत्प्रियङ्गुतण्डुलैर्जुहोति। अश्वस्यैवाङ्गानि
सन्दधाति। दशान्नानि जुहोति। दशाक्षरा विराट्।
विराट्कृत्स्नस्यान्नाद्यस्यावरुद्धौ॥५५॥

जुहोति मधुना जुहोति पृथुकैर्जुहोति क्रम्बैर्जुहोति सक्तुभिर्जुहोति प्रियङ्गुतण्डुलैर्जुहोति
चत्वारि च (अन्नहोमानाऽऽज्येनाग्नेर्मधुना तण्डुलैः पृथुकैर्लाजैः क्रम्बैर्धानाभिः सक्तुभिर्मसूस्यैः
प्रियङ्गुतण्डुलैर्दशान्नानि द्वादश।)॥ [१४]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। तं सृष्टं रक्षांस्यजिघांसन्।
स एतान्प्रजापतिर्नक्तं होमानपश्यत्। तान्जुहोत्। तैर्वै
स यज्ञाद्रक्षांस्यपाहन्। यन्नक्तं होमां जुहोति। यज्ञादेव
तैर्यजमानो रक्षांस्यपं हन्ति। आज्येन जुहोति। वज्रो वा
आज्यम्। वज्रेणैव यज्ञाद्रक्षांस्यपं हन्ति॥५६॥

आज्यस्य प्रतिपदं करोति। प्राणो वा आज्यम्। मुखत
एवास्य प्राणं दधाति। अन्नहोमाञ्जुहोति। शरीरवदेवाव
रुन्धे। व्यत्यासं जुहोति। उभयस्यावरुद्धौ। नक्तं जुहोति।

रक्षसामपहत्यै। आज्येनान्ततो जुहोति॥५७॥

प्राणो वा आज्यम्। उभयत एवास्य प्राणं दधाति।
पुरस्ताच्चोपरिष्टाच्च। एकस्मै स्वाहेत्याह। अस्मिन्नेव
लोके प्रति तिष्ठति। द्वाभ्यां स्वाहेत्याह। अमुष्मिन्नेव
लोके प्रति तिष्ठति। उभयोरेव लोकयोः प्रति तिष्ठति।
अस्मिंश्चामुष्मिंश्च। शताय स्वाहेत्याह। शतायुर्वे पुरुषः
शतवीर्यः। आयुरेव वीर्यमव रुन्धे। सहस्राय स्वाहेत्याह।
आयुर्वे सहस्रम्। आयुरेवाव रुन्धे। सर्वस्मै स्वाहेत्याह।
अपरिमितमेवाव रुन्धे॥५८॥

एव यज्ञाद्रक्षाः स्यपहत्यन्ततो जुहोति शताय स्वाहेत्याह सप्त च॥—————[१५]

प्रजापतिं वा एष ईप्सतीत्याहुः। योऽश्वमेधेन यजत इति।
अथो आहुः। सर्वाणि भूतानीति। एकस्मै स्वाहेत्याह।
प्रजापतिर्वा एकः। तमेवाऽऽप्नोति। एकस्मै स्वाहा द्वाभ्यां
स्वाहेत्यभिपूर्वमाहुतीर्जुहोति। अभिपूर्वमेव सुवर्गं लोकमेति।
एकोत्तरं जुहोति॥५९॥

एकवदेव सुवर्गं लोकमेति। सन्ततं जुहोति। सुवर्गस्य
लोकस्य सन्तत्यै। शताय स्वाहेत्याह। शतायुर्वे पुरुषः
शतवीर्यः। आयुरेव वीर्यमव रुन्धे। सहस्राय स्वाहेत्याह।
आयुर्वे सहस्रम्। आयुरेवाव रुन्धे। अयुताय स्वाहा
नियुताय स्वाहा प्रयुताय स्वाहेत्याह॥६०॥

त्रयं इ॒मे लो॒काः। इ॒माने॒व लो॒कान॑व॒ रुन्धे॑। अ॒र्बु॑दाय॒
स्वाहे॑त्या॒ह। वा॒ग्वा अ॒र्बु॑दम्। वाच॑मे॒वाव॑ रुन्धे॑। न्य॒र्बु॑दाय॒
स्वाहे॑त्या॒ह। यो वै वा॒चो भू॒मा। तन्म्य॑र्बु॒दम्। वा॒च ए॒व
भू॒मान॑म॒व॑ रुन्धे॑। स॒मु॒द्राय॑ स्वाहे॑त्या॒ह॥६१॥

स॒मु॒द्रमे॒वाऽऽप्रो॑ति। म॒ध्याय॑ स्वाहे॑त्या॒ह। म॒ध्यमे॒वाऽऽप्रो॑ति।
अन्ता॑य॒ स्वाहे॑त्या॒ह। अन्त॑मे॒वाऽऽप्रो॑ति। प॒रा॒र्धाय॑
स्वाहे॑त्या॒ह। प॒रा॒र्धमे॒वाऽऽप्रो॑ति। उ॒षसे॑ स्वाहा व्यु॑ष्ट्यै
स्वाहे॑त्या॒ह। रा॒त्रिर्वा उ॒षाः। अ॒ह॒र्व्यु॑ष्टिः। अ॒हो॒रा॒त्रे ए॒वाव॑
रुन्धे॑। अथो॑ अ॒हो॒रा॒त्रयो॑रे॒व प्र॑ति तिष्ठति। ता यदु॒भयी॑र्दि॒वा
वा नक्तं॑ वा जुहु॒यात्। अ॒हो॒रा॒त्रे मो॑हयेत्। उ॒षसे॑ स्वाहा
व्यु॑ष्ट्यै स्वाहो॑दे॒ष्यते॒ स्वाहो॑द्य॒ते स्वाहे॑त्यनु॒दिते॑ जुहोति।
उ॒दि॒ताय॑ स्वाहा सु॒व॒र्गाय॑ स्वाहा लो॒काय॑ स्वाहे॑त्यु॒दिते॑
जुहोति। अ॒हो॒रा॒त्रयो॑र॒व्यति॑मोहाय॥६२॥

एको॒त्तरं॑ जु॒होति॑ प्र॒युता॑य॒ स्वाहे॑त्या॒ह स॒मु॒द्राय॑ स्वाहे॑त्या॒हाह॒र्व्यु॑ष्टिः स॒प्त च॑॥—[१६]

वि॒भूर्मा॒त्रा प्र॒भूः पि॒त्रेत्य॑श्च॒ना॒मानि॑ जुहोति। उ॒भयो॑रे॒वैनं॑
लो॒कयो॑र्ना॒म॒धेयं॑ गमयति। आ॒य॒नाय॑ स्वाहा प्रा॒य॒णाय॑
स्वाहे॑त्यु॒द्वावा॑ञ्जुहोति। स॒र्वमे॒वैन॑म॒मस्क॑न्न॒ सु॒व॒र्गं लो॒कं
ग॑मयति। अ॒ग्नये॑ स्वाहा सो॒माय॑ स्वाहेति॑ पू॒र्वहो॑माञ्जुहोति।
पू॒र्व ए॒व द्वि॑षन्तं॒ भ्रात॑र्व्य॒मति॑ क्रामति। पृ॒थि॒व्यै स्वाहा॒-
ऽन्त॑रि॒क्षाय॑ स्वाहे॑त्या॒ह। य॒थाय॑जु॒रेवै॑तत्। अ॒ग्नये॑ स्वाहा

सोमाय॒ स्वाहेति॑ पूर्वदीक्षा जुहोति। पूर्व ए॒व द्विषन्तं॑
भ्रातृ॒व्यमति॑ क्रामति॥६३॥

पृथि॒व्यै स्वाहा॑ऽन्तरिक्षाय॒ स्वाहेत्ये॑कविं॒शिनीं॑ दीक्षां
जुहोति। एक॑विं॒शतिर्वै॑ दे॒वल॒ोकाः। द्वा॒द॒श मा॒साः
पञ्च॑र्त॒वः। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः। अ॒सावा॑दित्य एक॑विं॒शः। ए॒ष
सु॒व॒र्गो लो॒कः। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ स॒म॒ष्ट्यै। भुवो॑ दे॒वानां॑
कर्म॑णेत्यृतुदीक्षा जुहोति। ऋ॒तूने॒वास्मै॑ कल्पयति। अ॒ग्नये॑
स्वाहा॑ वा॒यवे॒ स्वाहेति॑ जुहोत्यनन्तरित्यै॥६४॥

अ॒र्वा॒ङ्य॒ज्ञः सङ्क्रा॑म॒त्वित्याप्ती॑र्जुहोति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्याप्त्यै॑।
भूतं॑ भ॒व्यं भ॒विष्य॑दिति॒ पर्याप्ती॑र्जुहोति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑
पर्या॑प्त्यै। आ मे॑ गृ॒हा भ॑व॒न्त्वित्या॒भूर्जुहोति॑। सु॒व॒र्गस्य॑
लो॒कस्याभू॑त्यै। अ॒ग्निना॒ तपोऽन्व॑भव॒दित्यनु॑भूर्जुहोति।
सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्यानु॑भूत्यै। स्वाहा॑ऽऽधि॒माधी॑ताय॒ स्वाहेति॑
सम॑स्तानि वैश्वदे॒वानि॑ जुहोति। स॒म॒स्तमे॒व द्विषन्तं॑
भ्रातृ॒व्यमति॑ क्रामति॥६५॥

द॒ध्यः स्वाहा॑ ह॒नूभ्या॑ꣳ स्वाहेत्यङ्ग॑होमाञ्जुहोति। अ॒ङ्गे॑अ॒ङ्गे वै
पुरु॑षस्य पा॒प्मोप॑श्लिष्टः। अ॒ङ्गाद॑ङ्गादे॒वेन॑ पा॒प्मन॑स्तेन॑ मुञ्चति।
अ॒ग्न्ये॒ताय॑ स्वाहा॑ कृ॒ष्णाय॑ स्वाहा॑ श्वे॒ताय॑ स्वाहेत्य॑श्वरूपाणि
जुहोति। रू॒पैरे॒वेन॑ꣳ स॒म॒र्धय॑ति। ओष॑धी॒भ्यः स्वाहा॑
मू॒ले॒भ्यः स्वाहेत्यो॑षधिहोमाञ्जुहोति। द्र॒व्यो वा ओष॑धयः।

पुष्पेभ्योऽन्याः फलं गृह्णन्ति। मूलेभ्योऽन्याः। ता एवोभयीरव
रुन्धे॥६६॥

वनस्पतिभ्यः स्वाहेति वनस्पतिहोमाञ्जुहोति। आरण्यस्या-
न्नाद्यस्यावरुद्धौ। मेषस्त्वा पचतैरवत्वित्यपाव्यानि जुहोति।
प्राणा वै देवा अपाव्याः। प्राणानेवाव रुन्धे। कूप्याभ्यः
स्वाहाऽद्ध्यः स्वाहेत्यपाः होमाञ्जुहोति। अप्सु वा आपः।
अन्नं वा आपः। अद्ध्यो वा अन्नं जायते। यदेवाद्ध्योऽन्नं
जायते। तदव रुन्धे॥६७॥

पूर्वदीक्षा जुहोति पूर्वं एव द्विषन्तं भ्रातृव्यमिति क्रामत्यनन्तरित्ये क्रामति रुन्धे जायत एकं

च॥—————[१७]

अम्भाऽसि जुहोति। अयं वै लोकोऽम्भाऽसि। तस्य वसवो-
ऽधिपतयः। अग्निर्ज्योतिः। यदम्भाऽसि जुहोति। इममेव
लोकमव रुन्धे। वसूनाः सायुज्यं गच्छति। अग्निं ज्योतिरव
रुन्धे। नभाऽसि जुहोति। अन्तरिक्षं वै नभाऽसि॥६८॥

तस्य रुद्रा अधिपतयः। वायुर्ज्योतिः। यन्नभाऽसि जुहोति।
अन्तरिक्षमेवाव रुन्धे। रुद्राणां सायुज्यं गच्छति। वायुं
ज्योतिरव रुन्धे। महाऽसि जुहोति। असौ वै लोको
महाऽसि। तस्यादित्या अधिपतयः। सूर्यो ज्योतिः॥६९॥

यन्महाऽसि जुहोति। अमुमेव लोकमव रुन्धे। आदित्यानां
सायुज्यं गच्छति। सूर्यं ज्योतिरव रुन्धे। नमो राज्ञे नमो
वरुणायेति यव्यानि जुहोति। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ। मयोभूर्वातो

अ॒भि वा॑त॒स्रा इति॑ गु॒व्यानि॑ जुहोति। प॒शूना॑मव॒रुद्धौ॑।
प्रा॒णाय॑ स्वाहा॑ व्या॒नाय॑ स्वाहेति॑ सन्तति॒होमाञ्जु॑होति।
सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सन्त॑त्यै॥ ७०॥

सि॒ताय॑ स्वाहाऽसि॒ताय॑ स्वाहेति॑ प्रमु॑त्तीर्जुहोति। सु॒व॒र्गस्य॑
लो॒कस्य॑ प्रमु॑त्त्यै। पृथि॒व्यै स्वाहा॑ऽन्तरि॑क्षाय॑ स्वाहेत्या॑ह।
य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। द॒त्वते॑ स्वाहा॑ऽदन्त॑काय॑ स्वाहेति॑
शरी॑रहोमाञ्जुहोति। पि॒तृलो॒कमे॒व तैर्य॑ज॒मानोऽव॑ रुन्धे।
कस्त्वा॑ युनक्ति॒ स त्वा॑ युन॒क्तिति॑ परि॒धीन् यु॑नक्ति। इ॒मे वै
लो॒काः परि॑धयः। इ॒माने॑वास्मै॒ लोकान्॑ यु॑नक्ति। सु॒व॒र्गस्य॑
लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै॥ ७१॥

यः प्रा॑ण॒तो य आ॑त्म॒दा इति॑ म॒हिमा॑नौ जुहोति। सु॒व॒र्गो
वै लो॒को महः॑। सु॒व॒र्गमे॒व ताभ्या॑ लो॒कं यज॑मानोऽव॑
रुन्धे। आ ब्र॒ह्मन्ब्रा॒ह्मणो॑ ब्र॒ह्मव॑र्च॒सी जा॑यता॒मिति॑ सम॑स्तानि
ब्र॒ह्मव॑र्च॒सानि॑ जुहोति। ब्र॒ह्मव॑र्च॒समे॒व तैर्य॑ज॒मानोऽव॑ रुन्धे।
जज्ञि॑ बीज॒मिति॑ जुहोत्यन॑न्तरित्यै। अ॒ग्नये॑ सम॑नमत्पृथि॒व्यै
सम॑नम॒दिति॑ सन्नति॒होमाञ्जु॑होति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑
सन्न॑त्यै। भू॒ताय॑ स्वाहा॑ भविष्य॒ते स्वाहेति॑ भू॒ताभ॒व्यौ होमौ॑
जुहोति। अ॒यं वै लो॒को भू॒तम्॥ ७२॥

अ॒सौ भ॑विष्यत्। अ॒नयो॑रे॒व लो॒कयोः॑ प्रति॑ तिष्ठति।
सर्व॑स्याऽऽप्त्यै॑। सर्व॑स्याव॒रुद्धौ॑। यदक्र॑न्दः प्रथ॒मं जा॑यमान॒
इत्य॑श्वस्तोमीयं जुहोति। सर्व॑स्याऽऽप्त्यै॑। सर्व॑स्य॒ जित्यै॑।

सर्वमे॑व तेना॑ऽऽप्नोति। सर्वं॑ जयति। यो॑ऽश्वमे॒धेन॒
यज॑ते॥ ७३॥

य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। य॒ज्ञः रक्षा॑ऽस्यजिघा॑सन्। स
ए॒तान्प्रजा॑पतिर्नक्तः॑ हो॒मानं॑ पश्यत्। तानं॑ जुहोत्। तैर्वै स
य॒ज्ञाद्रक्षा॑ऽस्यपा॑हन्। यन्न॑क्तः॑ होमाञ्जुहोति॑। य॒ज्ञादे॒व
तैर्यज॑मानो रक्षा॑ऽस्यप॑हन्ति। उ॒षसे॒ स्वाहा॒ व्यु॑ष्ट्यै
स्वाहेत्य॑न्ततो जुहोति। सु॒वर्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै॥ ७४॥

वै नभा॑सि सूर्यो॑ ज्योतिः सन्तत्यै॑ सम॑ष्ट्यै भूतं॑ यज॑ते नव॑ च॥—————[१८]

ए॒क॒यू॒पो वै॑का॒द॒शिनी॑ वा। अ॒न्येषां॑ य॒ज्ञानां॑ यू॒पा भव॑न्ति।
ए॒क॒विं॑शि॒न्यश्वमे॒धस्य॑। सु॒वर्गस्य॑ लो॒कस्या॑भिजि॑त्यै। बै॒ल्वो
वा॑ खादि॒रो वा॑ पा॒ला॒शो वा॑। अ॒न्येषां॑ य॒ज्ञक्र॑तूनां यू॒पा
भव॑न्ति। रा॒ज्जु॒दाल॒ एक॑विं॒शत्य॑रत्निरश्वमे॒धस्य॑। सु॒वर्गस्य॑
लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै। ना॒न्येषां॑ प॒शूनां॑ तै॒ज॒न्या अ॑व॒द्यन्ति॑।
अ॑व॒द्यन्त्य॑श्व॒स्य॥ ७५॥

पा॒प्मा वै तै॑ज॒नी। पा॒प्मनो॑ऽप॑हत्यै। प्ल॒क्ष॒शा॒खाया॑म॒न्येषां॑
प॒शूनाम॑व॒द्यन्ति॑। वे॒त॒स॒शा॒खाया॑म॒श्वस्य॑। अ॒प्सुयो॑नि॒र्वा
अ॒श्वः। अ॒प्सुजो॑ वे॒त॒सः। स्व॑ ए॒वास्य॑ योना॒वव॑ द्यति।
यू॒पेषु॑ ग्रा॒म्यान्प॒शून्त्रि॑यु॒ञ्जन्ति॑। आ॒रो॒केष्वा॑र॒ण्यान्धा॑रयन्ति।
प॒शूनां॑ व्यावृ॑त्त्यै। आ ग्रा॒म्यान्प॒शूल्ल॑भन्ते। प्रा॒र॒ण्यान्सृ॑जन्ति।
पा॒प्मनो॑ऽप॑हत्यै॥ ७६॥

अश्वस्य व्यावृत्त्यै त्रीणि च॥

[१९]

राज्जुदालमग्निष्ठं मि॒नोति॑ । भ्रू॒णह॒त्याया॒ अप॑हृत्यै ।
पौतु॑द्रवाव॒भितो॑ भवतः । पु॒ण्यस्य॑ ग॒न्धस्याव॑रुद्धौ ।
भ्रू॒णह॒त्यामे॒वास्मा॑दप॒हत्य॑ । पु॒ण्येन॑ ग॒न्धेनो॑भयतः परि॑
गृह्णाति । षड्बै॒लुवा॑ भवन्ति । ब्र॒ह्मव॒र्चस॒स्याव॑रुद्धौ । षड्वा॑दिराः ।
तेज॒सोऽव॑रुद्धौ ॥ ७७ ॥

षट्वा॑ला॒शाः । सोम॑पी॒थस्याव॑रुद्धौ । एक॑विंशतिः सम्प॑द्यन्ते ।
एक॑विंशतिर्वै दे॒वलो॒काः । द्वा॒दश॑ मा॒साः पञ्च॑र्तवः । त्रय॑
इ॒मे लो॒काः । अ॒सावा॑दित्य एक॑विंशः । ए॒ष सु॒वर्गो॑ लो॒कः ।
सु॒वर्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै । श॒तं प॒शवो॑ भवन्ति ॥ ७८ ॥

श॒तायुः॑ पु॒रुषः॑ श॒तेन्द्रि॑यः । आ॒युष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति
तिष्ठ॑ति । सर्व॑ वा अ॒श्वमे॒ध्याप्रो॑ति । अप॑रिमिता भवन्ति ।
अप॑रिमित॒स्याव॑रुद्धौ । ब्र॒ह्मवा॒दिनो॑ वदन्ति । कस्मा॑त्स॒त्यात् ।
दक्षि॑णतो॒ऽन्येषां॑ पशूनाम॑व॒द्यन्ति॑ । उ॒त्तर॒तोऽश्व॑स्येति॑ । वा॒रु॒णो
वा अ॒श्वः ॥ ७९ ॥

ए॒षा वै व॑रुणस्य दिक् । स्वा॒यामे॒वास्य॑ दि॒श्यव॑द्यति ।
यदि॑तरेषां पशूनाम॑व॒द्यति॑ । श॒तदे॒वत्य॑ तेनाव॑ रुन्धे ।
चि॒तेऽग्ना॑वधि॑ वैत॒से क॒टेऽश्व॑ चिनोति । अ॒प्सुयो॑निर्वा
अ॒श्वः । अ॒प्सुजो॑ वैत॒सः । स्व ए॒वैनं॑ योनौ प्र॒तिष्ठा॑पयति ।
पु॒रस्ता॑त्प्र॒त्यश्च॑ तू॒परं॑ चिनोति । प॒श्चात्प्रा॒चीनं॑ गोमृ॒गम् ॥ ८० ॥

प्राणा॒पा॒नावे॒वास्मि॑न्स॒म्यञ्चौ॑ दधाति। अश्वं॑ तूप॒रं गो॑मृ॒गमि॑ति
 सर्व॑हुतं ए॒ताञ्जु॑होति। ए॒षां लो॒काना॑म॒भिजि॑त्यै। आ॒त्मना॒ऽभि
 जु॑होति। सा॒त्मान॑मे॒वैन॑ꣳ सत॑नुं करोति। सा॒त्मा-
 ऽमु॒ष्मिँल्लो॒के भ॑वति। य ए॒वं वेद॑। अथो॒ वसो॑रेव
 धारां॑ तेना॒व रु॒न्धे। इ॒लुव॑र्दाय॒ स्वाहा॑ ब॒लि॒वर्दा॑य॒
 स्वाहे॑त्या॒ह। सं॒वत्स॑रो वा इ॒लुव॑र्दः। प॒रि॒वत्स॑रो ब॒लि॒वर्दः॑।
 सं॒वत्स॑रादे॒व प॑रि॒वत्स॑रादायु॒रव॑ रुन्धे। आ॒युरे॒वास्मि॑न्दधाति।
 तस्मा॑दश्वमे॒धया॒जी ज॒रसा॑ वि॒स्रसा॑मुं लो॒कमे॑ति॥८१॥

तेज॒सोऽव॑रुद्धौ भव॒न्त्यश्वौ॑ गोमृ॒गमि॑लुव॑र्दश्च॒त्वारि॑ च॥ [२०]

ए॒क॒वि॑ꣳशो॑ऽग्नि॑र्भवति। ए॒क॒वि॑ꣳशः॑ स्तोमः॑। ए॒क-
 वि॑ꣳशति॒र्यूपाः॑। यथा॒ वा अ॒श्वो व॑र्ष॒भा वा वृ॑षा॒णः
 सꣳस्फु॑रेरन्। ए॒वमे॒व तथ्स्तो॑माः सꣳस्फु॑रन्ते। यदे॒क॒वि॑ꣳशः॑।
 ते यथ्स॑मृच्छे॒रन्। ह॒न्येता॑स्य य॒ज्ञः। द्वा॒द॒श ए॒वाग्निः॑
 स्या॒दि॒त्याहुः॑। द्वा॒द॒शः स्तोमः॑॥८२॥

ए॒का॒द॒श यू॒पाः। यद्वा॑द॒शो॑ऽग्नि॑र्भवति। द्वा॒द॒श मा॒साः
 सं॒वत्स॑रः। सं॒वत्स॑रेणै॒वास्मा॑ अन्न॑म॒व रु॒न्धे। यद्द॒श यू॒पा
 भ॑वन्ति। द॒शाक्ष॑रा वि॒राट्। अन्नं॑ वि॒राट्। वि॒राजै॒वान्नाद्य॑म॒व
 रु॒न्धे। य ए॑का॒द॒शः। स्तनं॑ ए॒वास्यै॑ सः॥८३॥

दु॒ह ए॒वैनां॑ तेन॑। तदा॑हुः। यद्वा॑द॒शो॑ऽग्निः॑ स्या॑द्वा॒द॒शः
 स्तोम॑ ए॒का॒द॒श यू॒पाः। यथा॒ स्थू॒रि॑णा या॒यात्। ता॒दृक्ता॑।

ए॒क॒वि॒ं॒श ए॒वाग्निः॑ स्या॒दित्या॑हुः। ए॒क॒वि॒ं॒शः स्तोमः॑।
ए॒क॒वि॒ं॒शति॑र्यूपाः॑। यथा॒ प्रष्टि॑भि॒र्याति॑। ता॒दृगे॒व तत्॥८४॥

यो वा अ॑श्वमे॒धे ति॒स्रः क॒कुभो॑ वेद॑। क॒कुद्ध॑ राज्ञां॑
भवति॑। ए॒क॒वि॒ं॒शोऽग्नि॑र्भवति॑। ए॒क॒वि॒ं॒शः स्तोमः॑।
ए॒क॒वि॒ं॒शति॑र्यूपाः॑। ए॒ता वा अ॑श्वमे॒धे ति॒स्रः क॒कुभः॑। य ए॒वं
वेद॑। क॒कुद्ध॑ राज्ञां॑ भवति॑। यो वा अ॑श्वमे॒धे त्रीणि॑ शी॒र्षाणि॑
वेद॑। शिरो॑ ह॒ राज्ञां॑ भवति॑। ए॒क॒वि॒ं॒शोऽग्नि॑र्भवति॑।
ए॒क॒वि॒ं॒शः स्तोमः॑। ए॒क॒वि॒ं॒शति॑र्यूपाः॑। ए॒तानि॑ वा अ॑श्वमे॒धे
त्रीणि॑ शी॒र्षाणि॑। य ए॒वं वेद॑। शिरो॑ ह॒ राज्ञां॑ भवति॑॥८५॥

द्वाद॒शः स्तोमः॑ स ए॒व तच्छिरो॑ ह॒ राज्ञां॑ भवति॑ षट् च॑॥—————[२१]

दे॒वा वा अ॑श्वमे॒धे पव॑माने। सु॒व॒र्गं लो॒कं न प्राजा॑नन्। तमश्वः॑
प्राजा॑नात्। यद॑श्वमे॒धेऽश्वे॑न॒ मेध्ये॑नोद॑श्चो बहि॑ष्पवमा॒नं
सर्प॑न्ति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ प्रज्ञा॑त्यै। न वै म॑नुष्यः सु॒व॒र्गं
लो॒कमञ्ज॑सा वेद॑। अश्वो॑ वै सु॒व॒र्गं लो॒कमञ्ज॑सा वेद॑।
यदु॑द्गातोद्गाये॑त्। यथा॒ क्षे॒त्रज्ञो॑ऽन्ये॑न॒ प॒था प्र॑तिपा॒दये॑त्।
ता॒दृक्त॑त्॥८६॥

उ॒द्गा॒तार॑म॒प॒रुध्य॑। अश्व॑मुद्गी॒थाय॑ वृणीते। यथा॑ क्षे॒त्रज्ञो॑ऽञ्ज॑सा
नय॑ति। ए॒वमे॒वैन॑मश्वः सु॒व॒र्गं लो॒कमञ्ज॑सा नयति॑। पुच्छं॑म॒न्वा
र॑भन्ते। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै। हिं क॑रोति। सा॒मैवाकः॑।
हिं क॑रोति। उ॒द्गी॒थ ए॒वास्य॑ सः॥८७॥

वडं॒बा॒ उप॑ रुन्धन्ति। मि॒थुन॒त्वाय॒ प्रजा॑त्यै। अथो॒
यथो॑पगा॒तारं॑ उप॒गाय॑न्ति। ता॒दृगे॒व तत्। उद॑गासीद॒श्वो
मेध्य॒ इत्या॑ह। प्रा॒जाप॒त्यो वा अश्वः॑। प्र॒जाप॑तिरुद्गी॒थः।
उ॒द्गी॒थमे॒वाव॑ रुन्धे। अथो॑ ऋ॒क्सामयो॑रे॒व प्रति॑ तिष्ठति।
हि॒रण्ये॒नोपाक॑रोति। ज्योति॒र्वै हि॒रण्यम्। ज्योति॑रे॒व मु॒खतो॑
द॑धाति। यज॑माने च प्र॒जासु॑ च। अथो॒ हि॒रण्यज्योति॑रे॒व
यज॑मानः सुव॒र्गं लो॒कमे॑ति॥८८॥

तथ्स उपाकरोति चत्वारि च॥ [२२]

पुरु॑षो॒ वै य॒ज्ञः। य॒ज्ञः प्र॒जाप॑तिः। यद॒श्वे प॒शून्त्रियु॑ञ्जन्ति।
य॒ज्ञादे॒व तद्य॒ज्ञं प्रयु॑ङ्क्ते। अश्व॑ तू॒परं॑ गो॒मृगम्। तान॑ग्नि॒ष्ठ
आल॑भते। से॒नामु॒खमे॒व तथ्स॑श्यति। तस्मा॑द्राज॒मुखं॑ भी॒ष्मं
भा॒वुक॑म्। आ॒ग्नेयं॑ कृ॒ष्णग्री॑वं पु॒रस्ता॑ल्ल॒लाटे॑। पूर्वा॒ग्निमे॒व तं
कु॑रुते॥८९॥

तस्मा॑त्पूर्वा॒ग्निं पु॒रस्ता॑त्स्थापयन्ति। पौ॒ष्णम॒न्वश्च॑म्। अ॒न्नं वै
पू॒षा। तस्मा॑त्पूर्वा॒ग्नावा॑हार्य॒मा ह॑रन्ति। ऐ॒न्द्रा॒पौष्णमु॑परि॒ष्ठात्।
ऐ॒न्द्रो वै रा॑ज॒न्योऽन्नं॑ पू॒षा। अ॒न्नाद्ये॑नै॒वैनमु॑भ॒यतः॑ परि॒ गृह्णा॑ति।
तस्मा॑द्राज॒न्योऽन्ना॒दो भा॒वुकः॑। आ॒ग्नेयो॑ कृ॒ष्णग्री॑वौ बा॒हुवोः॑।
बा॒हुवो॑रे॒व वी॒र्यं॑ धत्ते॥९०॥

तस्मा॑द्राज॒न्यो बा॒हुब॒लीभा॒वुकः॑। त्वा॒ष्ट्रौ लो॑मश॒सक्थो॑
स॒क्थ्योः। स॒क्थ्योरे॒व वी॒र्यं॑ धत्ते। तस्मा॑द्राज॒न्यं

ऊरुबलीभावुकः। शितिपृष्ठौ बारहस्पत्यौ पृष्ठे।
 ब्रह्मवर्चसमेवोपरिष्ठाद्धत्ते। अथो कवचे एवैते अभितः
 पर्यूहते। तस्माद्राजन्यः सन्नद्धो वीर्यं करोति। धात्रे
 पृषोदरमधस्तात्। प्रतिष्ठामेवैतां कुरुते। अथो इयं वै धाता।
 अस्यामेव प्रति तिष्ठति। सौर्यं बलक्षं पुच्छे। उथ्सेधमेव तं
 कुरुते। तस्मादुथ्सेधं भूये प्रजा अभिसंश्रयन्ति॥११॥

कुरुते धत्ते कुरुते पञ्च च॥ [२३]

साङ्ग्रहण्या चतुष्टय्यो यो वै यः पितृश्रुत्वारो यथा नित्तं प्रजापतये त्वा यथा प्रोक्षितं
 विभूराहं प्रजापतिरकामयताश्चमेधेनं प्रजापतिर्न किञ्चन सावित्रमा ब्रह्मन्प्रजापतिर्देवैभ्यः
 प्रजापती रक्षांसि प्रजापतिमीप्सति विभूरंश्चनान्यान्यम्भांस्येकयूपो राज्ञुदालमेकविंशो
 देवाः पुरुषस्त्रयोविंशतिः॥२३॥

साङ्ग्रहण्या तस्मादश्वमेधयाजी यत्परिमिता यद्यज्ञमुखे यो दीक्षां देवानेव त्रयं इमे सितायं
 प्राणापानावेवास्मिन्तस्माद्राजन्यं एकंनवतिः॥११॥

साङ्ग्रहण्या संश्रयन्ति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके अष्टमः

प्रपाठकः समाप्तः॥

॥नवमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके नवमः प्रपाठकः॥

प्र॒जाप॑तिरश्वमे॒धम॑सृजत। सोऽस्मात्सृष्टोऽप॑क्रामत्। तम॑ष्टा॒द॒शिभि॑रनु प्रायु॑ङ्क्त। तमा॑प्नोत्। तमा॒त्वाऽष्टा॑द॒शिभि॑रवा॒रुन्ध॑। यद॑ष्टाद॒शिन॑ आल॒भ्यन्ते॑। य॒ज्ञमे॒व तैरा॒त्वा यज॑मानोऽव॒ रुन्धे॑। सं॒व॒त्स॒रस्य॑ वा ए॒षा प्र॑ति॒मा। यद॑ष्टाद॒शिनः॑। द्वा॒द॒श॒मा॒साः प॒ञ्च॒र्तवः॑॥१॥

सं॒व॒त्स॒रोऽष्टा॑द॒शः। यद॑ष्टाद॒शिन॑ आल॒भ्यन्ते॑। सं॒व॒त्स॒रमे॒व तैरा॒त्वा यज॑मानोऽव॒ रुन्धे॑। अ॒ग्नि॒ष्टेऽन्या॑न्प॒शून्पा॑करोति। इ॒तरे॑षु यूपै॒ष्वष्टा॑द॒शिनो॑ऽजा॒मित्वा॑य। न॒व॒न॒वा॒ल॒भ्यन्ते॑ स॒वीर्य॑त्वाय। यदा॑र॒ण्यैः स॑ऽस्था॒पये॑त्। व्य॒व॒स्येता॑ पि॒तापु॑त्रौ। व्य॒ध्वा॒नः क्रा॑मेयुः। वि॒दूरं॑ ग्रा॒म॒यो॒ग्रा॒मा॒न्तौ स्या॑ताम्॥२॥

ऋ॒क्षी॒काः पु॒रुष॑व्याघ्राः प॑रि॒मो॒षिण॑ आ॒व्या॒धिनी॑स्तस्करा॒ अ॒र॒ण्ये॒ष्वजा॑येरन्। तदा॑हुः। अ॒प॒शवो॑ वा ए॒ते। यदा॑र॒ण्याः। यदा॑र॒ण्यैः स॑ऽस्था॒पये॑त्। क्षि॒प्रे यज॑मान॒मर॑ण्यं मृ॒तं ह॑रेयुः। अ॒र॒ण्या॒यत॑ना ह्या॒र॒ण्याः प॒शव॑ इति। यत्प॒शून्ना॒ल॒भे॒त। अ॒न॒व॒रु॒द्धा अ॒स्य प॒शवः॑ स्युः। यत्प॒र्य॒ग्नि॒कृ॒तानु॑त्सृजेत्॥३॥

य॒ज्ञ॒वे॒शसं॑ कुर्यात्। यत्प॒शूना॒ल॒भे॒ते। तेनै॒व प॒शून्व॑ रुन्धे। यत्प॒र्य॒ग्नि॒कृ॒तानु॑त्सृजत्य॒य॒ज्ञवे॑शसाय। अ॒व॒रु॒द्धा अ॒स्य प॒शवो॑

भवन्ति। न यज्ञवेशसं भवति। न यजमानमरण्यं मृतं
हरन्ति। ग्राम्यैः सः स्थापयति। एते वै पशवः क्षेमो नाम।
सं पितापुत्राववस्यतः। समध्वानः क्रामन्ति। समन्तिकं
ग्रामयोग्रामान्तौ भवतः। नक्षीकाः पुरुषव्याघ्राः परिमोषिणं
आव्याधिनीस्तस्करा अरण्येष्वजायन्ते॥४॥

ऋतवः स्यातामुत्सृजेत्स्यन्तस्त्रीणि च॥ [१]

प्रजापतिरकामयतोभौ लोकावव रुन्धीयेति। स एता-
नुभयान्पशून्पश्यत्। ग्राम्याश्चरण्याश्च। तानालभत।
तैर्वै स उभौ लोकाववारुन्ध। ग्राम्यैरेव पशुभिरिमं
लोकमवारुन्ध। आरण्यैरमुम्। यद् ग्राम्यान्पशूनालभते।
इममेव तैर्लोकमव रुन्धे। यदारण्यान्॥५॥

अमुं तैः। अनवरुद्धो वा एतस्य संवत्सर इत्याहुः। य
इतइतश्चातुर्मास्यानि संवत्सरं प्रयुङ्क्त इति। एतावान् वै
संवत्सरः। यच्चातुर्मास्यानि। यदेते चातुर्मास्याः पशवं
आलभ्यन्ते। प्रत्यक्षमेव तैः संवत्सरं यजमानोऽव रुन्धे।
वि वा एष प्रजया पशुभिरुद्ध्यते। यः संवत्सरं प्रयुङ्क्ते।
संवत्सरः सुवर्गो लोकः॥६॥

सुवर्गं तु लोकं नापराध्नोति। प्रजा वै पशवं एकादशिनीं।
यदेत एकादशिनाः पशवं आलभ्यन्ते। साक्षादेव प्रजां
पशून् यजमानोऽव रुन्धे। प्रजापतिर्विराजमसृजत। सा
सृष्टाऽश्वमेधं प्राविशत्। तान्दशिभिरनु प्रायुङ्क्त। तामाप्रोत्।

तामात्वा दशिभिरवारुन्ध। यद्वशिनं आलभ्यन्ते॥७॥

विराजमेव तैरात्वा यजमानोऽवं रुन्धे। एकादश दशत
आलभ्यन्ते। एकादशाक्षरा त्रिष्टुप्। त्रैष्टुभाः पशवः। पशूनेवाव
रुन्धे। वैश्वदेवो वा अश्वः। नानादेवत्याः पशवो भवन्ति।
अश्वस्य सर्वत्वाय। नानारूपा भवन्ति। तस्मान्नानारूपाः
पशवः। बहुरूपा भवन्ति। तस्माद्बहुरूपाः पशवः समृद्धौ॥८॥

आरण्याल्लोको दशिनं आलभ्यन्ते नानारूपाः पशवो द्वे च॥—————[२]

अस्मै वै लोकाय ग्राम्याः पशव आलभ्यन्ते। अमुष्मा
आरण्याः। यद्ग्राम्यान्पशूनालभते। इममेव तैर्लोकमव
रुन्धे। यदारण्यान्। अमुं तैः। उभयांन्पशूनालभते।
ग्राम्याःश्चारण्याःश्च। उभयोर्लोकयोरवरुद्धौ। उभयांन्पशूना-
लभते॥९॥

ग्राम्याःश्चारण्याःश्च। उभयस्यान्नाद्यस्यावरुद्धौ। उभयांन्पशू-
नालभते। ग्राम्याःश्चारण्याःश्च। उभयेषां पशूनामवरुद्धौ।
त्रयस्त्रयो भवन्ति। त्रय इमे लोकाः। एषां लोकानामाप्त्यै।
ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कस्मात्सत्यात्॥१०॥

अस्मिँल्लोके बहवः कामा इति। यत्संमानीभ्यो देवताभ्योऽन्यै-
ऽन्ये पशव आलभ्यन्ते। अस्मिन्नेव तल्लोके कामान्दधाति।
तस्मादस्मिँल्लोके बहवः कामाः। त्रयाणां त्रयाणां सह वपा
जुहोति। त्र्यावृतो वै देवाः। त्र्यावृत इमे लोकाः। एषां
लोकानामाप्त्यै। एषां लोकानां क्लृप्त्यै। पर्यग्निकृतानारण्या-

नुत्सृजन्त्यहिंसायै॥११॥

अवरुद्धा उभयान्मृशूनालभते सत्यादहिंसायै॥ [३]

युञ्जन्ति ब्रध्नमित्याह। असौ वा आदित्यो ब्रध्नः।
आदित्यमेवास्मै युनक्ति। अरुषमित्याह। अग्निर्वा अरुषः।
अग्निमेवास्मै युनक्ति। चरन्तमित्याह। वायुर्वै चरन्।
वायुमेवास्मै युनक्ति। परितस्थुष इत्याह॥१२॥

इमे वै लोकाः परितस्थुषः। इमानेवास्मै लोकान्
युनक्ति। रोचन्ते रोचना दिवीत्याह। नक्षत्राणि वै रोचना
दिवि। नक्षत्राण्येवास्मै रोचयति। युञ्जन्त्यस्य काम्येत्याह।
कामानेवास्मै युनक्ति। हरी विपक्षसेत्याह। इमे वै हरी
विपक्षसा। इमे एवास्मै युनक्ति॥१३॥

शोणा धृष्णू नृवाहसेत्याह। अहोरात्रे वै नृवाहसा। अहोरात्रे
एवास्मै युनक्ति। एता एवास्मै देवता युनक्ति। सुवर्गस्य
लोकस्य समष्ट्यै। केतुं कृण्वन्नकेतव इति ध्वजं प्रति-
मुञ्चति। यश एवैनं राज्ञां गमयति। जीमूतस्येव भवति
प्रतीकमित्याह। यथायजुरेवैतत्। ये ते पन्थानः सवितः
पूर्व्यास इत्यध्वर्युर्यजमानं वाचयत्यभिजित्यै॥१४॥

परा वा एतस्य यज्ञ एति। यस्य पशुरुपाकृतोऽन्यत्र
वेद्या एति। एतस्त्वोतरेतेन पथा पुनरश्वमावर्तयासि न
इत्याह। वायुर्वै स्तोता। वायुमेवास्य परस्तादधात्यावृत्त्यै।
यथा वै हविषो गृहीतस्य स्कन्दति। एवं वा एतदश्वस्य

स्कन्दति। यदस्योपाकृतस्य लोमानि शीयन्ते। यद्वालेषु काचानावयन्ति। लोमान्येवास्य तथ्सम्भरन्ति॥१५॥

भूर्भुवः सुव॒रिति॑ प्राजाप॒त्याभि॒राव॑यन्ति। प्राजाप॒त्यो वा अश्वः॑। स्वयै॒वैनं॑ दे॒वत॑या॒ सम॑र्धयन्ति। भूरिति॑ महि॒षी। भुव॒ इति॑ वा॒वाता॑। सुव॒रिति॑ परिवृ॒क्ती। ए॒षां लो॒काना॑म॒भिजि॑त्यै। हि॒र॒ण्ययाः॑ का॒चा भ॑वन्ति। ज्योति॒र्वै हि॒र॒ण्यम्। रा॒ष्ट्रम॑श्वमे॒धः॥१६॥

ज्योति॑श्चै॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रं च॑ स॒मीची॑ दधाति। स॒हस्रं॑ भवन्ति। स॒हस्रं॑स॒म्मितः॑ सुव॒र्गो लो॒कः। सुव॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॑भिजि॒त्यै। अप॒ वा ए॒तस्मा॑त्तेजं॒ इन्द्रि॒यं प॒शवः॑ श्रीः॒ क्राम॑न्ति। योऽश्वमे॒धेन॒ यज॑ते। वस॑वस्त्वाऽ॒ञ्जन्तु॑ गाय॒त्रेण॑ छन्द॒सेति॑ महि॒ष्यभ्य॑नक्ति। तेजो॒ वा आ॒ज्यम्। तेजो॑ गाय॒त्री। तेज॑सै॒वास्मै॑ तेजोऽव॑ रुन्धे॥१७॥

रु॒द्रास्त्वा॑ञ्जन्तु॒ त्रैष्टु॑भेन॒ छन्द॑सेति॒ वा॒वाता॑। तेजो॒ वा आ॒ज्यम्। इन्द्रि॒यं त्रि॒ष्टुप्। तेज॑सै॒वास्मा॑ इन्द्रि॒यम॑व॒ रुन्धे। आ॒दि॒त्यास्त्वा॑ञ्जन्तु॒ जाग॑तेन॒ छन्द॑सेति॒ परिवृ॑क्ती। तेजो॒ वा आ॒ज्यम्। प॒शवो॑ जग॑ती। तेज॑सै॒वास्मै॑ प॒शून॑व॒ रुन्धे। प॒त्नयो॑ऽभ्य॑ञ्जन्ति। श्रि॒या वा ए॒तद्रू॑पम्॥१८॥

यत्प॒त्नयः॑। श्रि॒यमे॒वास्मि॑न्तद॒धति॑। नास्मा॑त्तेजं॒ इन्द्रि॒यं प॒शवः॑ श्रीर॑प॒ क्राम॑न्ति। ला॒जी(३)ञ्छा॒ची(३)न् यशो॑म॒माँ(४) इत्यति॑रि॒क्तम॑न्नम॒श्वायो॑पा॒हर॑न्ति। प्र॒जामे॒वान्ना॒दीं कु॑र्वते।

ए॒तद्दे॒वा अ॒न्नम॑त्तै॒तद॑न्नम॒द्धि प्र॒जाप॑त् इ॒त्याह॑ । प्र॒जाया॑मे॒वान्नाद्यं॑
द॒धते॑ । य॒दि ना॒व॒जिघ्रे॑त् । अ॒ग्निः प॒शुरा॑सी॒दित्य॑व॒घ्राप॑येत् । अ॒व
है॒व जि॑घ्रति । आ॒क्रान् वा॒जी क्र॑मै॒रत्य॑क्रमी॒द्वाजी॑ द्यौस्ते॒ पृष्ठं
पृ॒थि॒वी स॒धस्थ॑मित्य॒श्वम॑नु॒मन्त्र॑यते । ए॒षां लो॒काना॑म॒भिजि॑त्यै ।
स॒मिद्धो॑ अ॒ञ्जन्कृ॑द॒रं मती॑नामित्य॒श्वस्या॑प्रि॒यो भ॑वन्ति
स॒रूप॑त्वाय ॥ १९ ॥

परित॑स्थुष इ॒त्याहमे॑ ए॒वास्मै॑ यु॒नक्त॑भिजि॒त्यै भर॑न्त्य॒श्वमे॒धो रु॒न्धे रू॒पञ्जि॑घ्रति त्रीणि॑ च ॥ [४]

तेज॑सा॒ वा ए॒ष ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑ व्यृ॒द्ध्यते॑ । योऽ॒श्वमे॑धेन॒ यज॑ते ।
होता॑ च ब्र॒ह्मा च॑ ब्र॒ह्मोद्यं॑ वदतः । तेज॑सा चै॒वैनं॑ ब्रह्मवर्च॒सेन॑
च॒ सम॑र्धयतः । द॒क्षिण॑तो ब्र॒ह्मा भ॑वति । द॒क्षिण॑त आ॒यत॑नो
वै ब्र॒ह्मा । बा॒रु॒ह॒स्प॒त्यो वै ब्र॒ह्मा । ब्र॒ह्मव॑र्च॒समे॒वास्य॑ दक्षिण॒तो
द॑धाति । तस्मा॒द्वक्षि॑णोऽर्धो॑ ब्रह्मवर्च॒सित॑रः । उ॒त्तर॑तो होता॑
भवति ॥ २० ॥

उ॒त्तर॑त आ॒यत॑नो॒ वै होता॑ । आ॒ग्ने॒यो वै होता॑ । तेजो॒
वा अ॒ग्निः । तेज॑ ए॒वास्यो॑त्तर॒तो द॑धाति । तस्मा॒दुत्त॑रो॒
ऽर्ध॑स्तेज॒स्वित॑रः । यू॒पम॑भि॒तो वद॑तः । य॒ज॒मा॒नदे॒व॒त्यो
वै यू॒पः । यज॑मानमे॒व तेज॑सा च ब्रह्मवर्च॒सेन॑ च॒
सम॑र्धयतः । कि॒ञ्च स्वि॑दासीत्पूर्वचि॒त्तिरि॒त्याह॑ । द्यौर्वै॑ वृष्टिः
पूर्वचि॒त्तिः ॥ २१ ॥

दि॒वमे॒व वृष्टि॑म॒व रु॒न्धे । कि॒ञ्च स्वि॑दासीद्बृह॒द्वय॑

इत्याह। अश्वो वै बृहद्वयः। अश्वमेवाव रुन्धे। किं
स्विदासीत्पिशङ्गिलेत्याह। रात्रिर्वै पिशङ्गिला। रात्रिमेवाव
रुन्धे। किं स्विदासीत्पिलिप्पिलेत्याह। श्रीर्वै पिलिप्पिला।
अन्नाद्यमेवाव रुन्धे॥२२॥

कः स्विदेकाकी चरतीत्याह। असौ वा आदित्य एकाकी
चरति। तेज एवाव रुन्धे। क उस्विञ्जायते पुनरित्याह।
चन्द्रमा वै जायते पुनः। आयुरेवाव रुन्धे। किं स्विद्धिमस्य
भेषजमित्याह। अग्निर्वै हिमस्य भेषजम्। ब्रह्मवर्चसमेवाव
रुन्धे। किं स्विदावपनं महदित्याह॥२३॥

अयं वै लोक आवपनं महत्। अस्मिन्नेव लोके प्रति
तिष्ठति। पृच्छामि त्वा परमन्तं पृथिव्या इत्याह। वेदिर्वै
परोऽन्तः पृथिव्याः। वेदिमेवाव रुन्धे। पृच्छामि त्वा भुवनस्य
नाभिमित्याह। यज्ञो वै भुवनस्य नाभिः। यज्ञमेवाव रुन्धे।
पृच्छामि त्वा वृष्णो अश्वस्य रेत इत्याह। सोमो वै वृष्णो
अश्वस्य रेतः। सोमपीथमेवाव रुन्धे। पृच्छामि वाचः परमं
व्योमेत्याह। ब्रह्म वै वाचः परमं व्योम। ब्रह्मवर्चसमेवाव
रुन्धे॥२४॥

होता भवति वै वृष्टिः पूर्वचित्तिरन्नाद्यमेवाव रुन्धे महदित्याह सोमो वै वृष्णो अश्वस्य
रेतश्चत्वारि च॥

[५]

अप वा एतस्मात्प्राणाः क्रामन्ति। योऽश्वमेधेन यजते।
प्राणाय स्वाहा व्यानाय स्वाहेति संज्ञप्यमान आहुतीर्जुहोति।

प्राणानेवास्मिन्दधाति। नास्मात्प्राणा अपक्रामन्ति।
 अवन्तीः स्थावन्तीस्त्वाऽवन्तु। प्रियं त्वां प्रियाणाम्।
 वर्षिष्ठमाप्यानाम्। निधीनां त्वां निधिपतिः हवामहे वसो
 ममेत्याह। अपैवास्मै तद्धवते॥२५॥

अथो ध्रुवन्त्येवैनम्। अथो न्येवास्मै हवते। त्रिः परियन्ति।
 त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एवैनं लोकेभ्यो ध्रुवते। त्रिः पुनः
 परियन्ति। षट्थस्सम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवैनं ध्रुवते।
 अप वा एतेभ्यः प्राणाः क्रामन्ति॥२६॥

ये यज्ञे ध्रुवनं तन्वते। नवकृत्वः परियन्ति। नव वै पुरुषे
 प्राणाः। प्राणानेवाऽऽत्मन्दधते। नैभ्यः प्राणा अपक्रामन्ति।
 अम्बे अम्बाल्यम्बिक इति पत्नीमुदानयति। अहृतैवैनम्।
 सुभगे काम्पीलवासिनीत्याह। तप एवैनमुपनयति। सुवर्गे
 लोके सम्प्रोर्ण्वाथामित्याह॥२७॥

सुवर्गमेवैनं लोकं गमयति। आऽहमजानि गर्भधमा
 त्वमजाऽसि गर्भधमित्याह। प्रजा वै पशवो गर्भः।
 प्रजामेव पशूनात्मन्धत्ते। देवा वा अश्वमेधे पवमाने।
 सुवर्गं लोकं न प्राजानन्। तमश्वः प्राजानात्।
 यथ्सूचीभिरसिपथान्कल्पयन्ति। सुवर्गस्य लोकस्य
 प्रज्ञात्यै। गायत्री त्रिष्टुब्जगतीत्याह॥२८॥

यथायजुरेवैतत्। त्रय्यः सूच्यो भवन्ति। अयस्मर्यो रजता

हरिण्यः। अ॒स्य वै लो॒कस्य॑ रू॒पम॑य॒स्मय्यः॑। अ॒न्तरि॑क्षस्य
रज॒ताः। दि॒वो हरि॑ण्यः। दि॒शो वा अ॑य॒स्मय्यः॑। अ॒वा॒न्त॒र॒दि॒शा
र॑ज॒ताः। ऊ॒र्ध्वा हरि॑ण्यः। दि॒श ए॒वास्मै॑ कल्पयति। कस्त्वा
छाति॑ कस्त्वा वि॒शास्ती॒त्याहा॒हि॑सायै॥ २९॥

हु॒वते॑ क्रा॒मन्त्यु॒र्वा॒था॒मि॒त्याह॑ जग॒तीत्या॑ह कल्पय॒त्येकं॑ च॥ [६]

अप॒ वा ए॒तस्मा॑च्छ्री॒ राष्ट्रं॑ क्रा॒मति॑। योऽश्व॑मे॒धेन॒
यज॑ते। ऊ॒र्ध्वा॒मे॒ना॒मुच्छ्र॑यता॒दित्या॑ह। श्री॒र्वे राष्ट्र॑म॒श्वमे॒धः।
श्रिय॑मे॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रमूर्ध्व॑मुच्छ्र॑यति। वे॒णुभा॒रङ्गि॒रावि॑वेत्या॒ह। रा॒ष्ट्रं
वै भा॒रः। रा॒ष्ट्रमे॒वास्मै॑ पर्यू॒हति॑। अथा॑स्या॒ मध्य॑मे॒धता॒मि॒त्याह॑।
श्री॒र्वे रा॒ष्ट्रस्य॒ मध्य॑म्॥ ३०॥

श्रिय॑मे॒वाव॑ रुन्धे। शी॒ते वा॒ते पु॒नन्नि॑वेत्या॒ह। क्षे॒मो वै रा॒ष्ट्रस्य॑
शी॒तो वा॒तः। क्षे॒ममे॒वाव॑ रुन्धे। यद्ध॑रि॒णी यव॑म॒त्तीत्या॑ह। वि॒द्वै
ह॑रि॒णी। रा॒ष्ट्रं यवः॑। वि॒शं चै॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रं च॑ स॒मीची॑ दधाति।
न पु॒ष्टं प॒शु म॑न्यत॒ इत्या॑ह। तस्मा॑द्राजा॒ प॒शून् पु॒ष्यति॑॥ ३१॥

शू॒द्रा यद॑र्य॒जारा॒ न पो॑षाय॒ धना॑य॒तीत्या॑ह। तस्मा॑द्वैशी॒पुत्रं॑
नाभि॑षि॒ञ्चन्ते॑। इ॒यं य॒का श॑कुन्ति॒केत्या॑ह। वि॒द्वै श॑कुन्ति॒का।
रा॒ष्ट्रम॑श्वमे॒धः। वि॒शं चै॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रं च॑ स॒मीची॑ दधाति।
आ॒ह॒ल॒मि॒ति॒ सर्प॑तीत्या॒ह। तस्मा॑द्रा॒ष्ट्राय॒ वि॒शः सर्प॑न्ति।
आ॒ह॒तं ग॒भे प॑स॒ इत्या॑ह। वि॒द्वै ग॒भः॥ ३२॥

रा॒ष्ट्रं प॑सः। रा॒ष्ट्रमे॒व वि॒श्या॑हन्ति। तस्मा॑द्रा॒ष्ट्रं वि॒शं घा॑तु॒कम्।

मा॒ता च॑ ते पि॒ता च॑ त॒ इत्या॑ह। इ॒यं वै मा॒ता। अ॒सौ पि॒ता।
आ॒भ्यामे॒वैनं॑ परि॒ददा॑ति। अ॒ग्रं वृ॒क्षस्य॑ रोह॒त॒ इत्या॑ह। श्री॒र्वै
वृ॒क्षस्या॒ग्रम्। श्रि॒यमे॒वाव॑ रुन्धे॥ ३३॥

प्रसु॑ला॒मीति॑ ते पि॒ता ग॒भे मु॒ष्टि॒मंत॑स॒यदित्या॑ह। वि॒द्वै ग॒भः।
रा॒ष्ट्रं मु॒ष्टिः। रा॒ष्ट्रमे॒व वि॒श्याह॑न्ति। तस्मा॑द्रा॒ष्ट्रं वि॒शं घातु॑कम्।
अप॒ वा ए॒तेभ्यः॑ प्रा॒णाः क्रा॑मन्ति। ये य॒ज्ञेऽपू॑तं वदन्ति।
दधि॑क्राव्णो॑ अकारि॒षमि॑ति॒ सुर॑भि॒मती॑मृचं वदन्ति। प्रा॒णा वै
सु॒रभ्यः॑। प्रा॒णाने॒वाऽऽत्म॑न्दधते। नै॒भ्यः प्रा॒णा अप॑क्रामन्ति।
आपो॑ हि ष्ठा म॒योभुव॑ इत्य॒द्भिर्मा॑र्जयन्ते। आपो॑ वै सर्वा
दे॒वताः॑। दे॒वता॑भिरे॒वाऽऽत्मानं॑ पवयन्ते॥ ३४॥

राष्ट्रस्य मध्यं पुष्यति गर्भो रुन्धे दधते चत्वारि च॥ [७]

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जाः सृ॒ष्ट्वा प्रे॒णाऽनु॑ प्रावि॑शत्। ताभ्यः पुनः
सम्भ॑वितुं नाश॑क्रोत्। सोऽब्र॑वीत्। ऋ॒ध्रव॑दि॒त्सः। यो मे॒तः
पुनः॑ स॒म्भर॑दिति॒। तं दे॒वा अ॑श्वमे॒धेनै॒व सम॑भरन्। ततो॑ वै त
आ॑र्ध्रुवन्। योऽश्वमे॒धेन॑ यज॑ते। प्र॒जाप॑तिमे॒व स॒म्भर॑त्यृ॒ध्नोति॑।
पुरु॑ष॒माल॑भते॥ ३५॥

वैरा॑जो वै पुरु॑षः। वि॒राज॑मे॒वाल॑भते। अथो॒ अन्नं॑ वै वि॒राट्।
अन्न॑मे॒वाव॑ रुन्धे। अश्व॒माल॑भते। प्रा॒जाप॑त्यो वा अश्वः।
प्र॒जाप॑तिमे॒वाल॑भते। अथो॒ श्रीर्वा॑ ए॒कश॑फम्। श्रि॒यमे॒वाव॑
रुन्धे। गा॒माल॑भते॥ ३६॥

य॒ज्ञो वै गौः॑। य॒ज्ञमे॒वाल॑भते। अथो॒ अन्नं॑ वै गौः। अन्न॑मे॒वाव॑

रुन्धे। अजावी आलभते भूम्ने। अथो पुष्टिर्वै भूमा। पुष्टिमेवाव
 रुन्धे। पर्यग्निकृतं पुरुषं चारण्याश्चोत्सृजन्त्यहिंसायै।
 उभौ वा एतौ पशू आलभ्येते। यश्चावमो यश्च परमः।
 तैऽस्योभये यज्ञे बद्धाः। अभीष्टा अभिप्रीताः। अभिजिता
 अभिहुता भवन्ति। नैनं दद्वः पशवो यज्ञे बद्धाः। अभीष्टा
 अभिप्रीताः। अभिजिता अभिहुता हिंसन्ति। योऽश्वमेधेन
 यजते। य उ चैनमेवं वेद॥ ३७॥

लभते गामालभते परमोऽष्टौ च॥ [८]

प्रथमेन वा एष स्तोमेन राध्वा। चतुष्टोमेन कृतेनायानामुत्तरे-
 हन्। एकविंशे प्रतिष्ठायां प्रति तिष्ठति। एकविंशत्प्रतिष्ठायां
 ऋतूनन्वारोहति। ऋतवो वै पृष्ठानि। ऋतवः संवत्सरः।
 ऋतुष्वेव संवत्सरे प्रतिष्ठायां देवता अभ्यारोहति। शक्करयः
 पृष्ठं भवन्त्यन्यदन्यच्छन्दः। अन्येऽन्ये वा एते पशव
 आलभ्यन्ते॥ ३८॥

उतेवं ग्राम्याः। उतेवारण्याः। अहरेव रूपेण समर्धयति।
 अथो अहं एवैष बलिर्हियते। तदाहुः। अपशवो वा एते।
 यदजावयश्चारण्याश्च। एते वै सर्वे पशवः। यद्व्या इति।
 गव्यान्पशूनुत्तमेऽहं नालभते॥ ३९॥

तेनैवोभयान्पशूनव रुन्धे। प्राजापत्या भवन्ति। अनभि-
 जितस्याभिजित्यै। सौरीर्नव श्वेता वशा अनूबन्ध्या
 भवन्ति। अन्त एव ब्रह्मवर्चसमव रुन्धे। सोमाय

स्वराज्ञेऽनोवाहावनद्वाहाविति द्वन्द्विनः पशूनालभते।
 अहोरात्राणामभिजित्यै। पशुभिर्वा एष व्यृध्यते। योऽश्वमेधेन
 यजते। छगलं कल्माषं किकिदीविं विदीगयमिति
 त्वाष्ट्रान्पशूना लभते। पशुभिरेवाऽऽत्मान्५ समर्धयति।
 ऋतुभिर्वा एष व्यृध्यते। योऽश्वमेधेन यजते। पिशङ्गास्त्रयो
 वासन्ता इत्यृतुपशूनालभते। ऋतुभिरेवाऽऽत्मान्५
 समर्धयति। आ वा एष पशुभ्यो वृश्च्यते। योऽश्वमेधेन
 यजते। पर्यग्निकृता उथ्सृजन्त्यनाव्रस्काय॥ ४० ॥

लभ्यन्ते लभते त्वाष्ट्रान्पशूनालभतेऽष्टौ च॥ [९]

प्रजापतिरकामयत महानन्नादः स्यामिति। स एतावश्वमेधे
 महिमानावपश्यत्। तावंगृहीत। ततो वै स महानन्नादो-
 ऽभवत्। यः कामयेत महानन्नादः स्यामिति। स एतावश्वमेधे
 महिमानौ गृहीत। महानेवान्नादो भवति। यजमानदेवत्या
 वै वृषा। राजा महिमा। यद्वृषां महिम्नोभयतः परियजति।
 यजमानमेव राज्येनोभयतः परिगृह्णाति। पुरस्ताथ्स्वाहाकारा
 वा अन्ये देवाः। उपरिष्ठाथ्स्वाहाकारा अन्ये। ते वा एतेऽश्व
 एव मेध्य उभयेऽवरुध्यन्ते। यद्वृषां महिम्नोभयतः परियजति।
 तानेवोभयान्प्रीणाति॥ ४१ ॥

परियजति षट्त्वं॥ [१०]

वैश्वदेवो वा अश्वः। तं यत्प्राजापत्यं कुर्यात्। या
 देवता अपिभागाः। ता भागधेयेन व्यर्धयेत्। देवताभ्यः

समदं दध्यात्। स्तेगान्दष्ट्राभ्यां मण्डूकां जम्भ्येभिरिति।
आज्यमवदानं कृत्वा प्रतिसङ्ख्यायमाहुतीर्जुहोति। या एव
देवता अपिभागाः। ता भागधेयेन समर्धयति। न देवताभ्यः
समदं दधाति॥४२॥

चतुर्दशैताननुवाकाञ्जुहोत्यनन्तरित्यै। प्रयासाय स्वाहेति
पञ्चदशम्। पञ्चदश वा अर्धमासस्य रात्रयः। अर्धमासशः
संवत्सर आप्यते। देवासुराः संयन्ता आसन्। तैर्ब्रुवन्नग्नयः
स्विष्टकृतः। अश्वस्य मेध्यस्य वयमुद्धारमुद्धारामहे।
अथैतानभि भवामेति। ते लोहितमुदहरन्त। ततो देवा
अभवन्॥४३॥

पराऽसुराः। यत्स्विष्टकृद्भ्यो लोहितं जुहोति भ्रातृव्याऽभिभूत्यै।
भवत्यात्मना। पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति। गोमृगकण्ठेन
प्रथमामाहुतिं जुहोति। पशवो वै गोमृगः। रुद्रोऽग्निः
स्विष्टकृत्। रुद्रादेव पशूनन्तर्दधाति। अथो यत्रैषा-
ऽऽहुतिर्हूयते। न तत्र रुद्रः पशूनभिमन्यते॥४४॥

अश्वशफेनं द्वितीयामाहुतिं जुहोति। पशवो वा एकशफम्।
रुद्रोऽग्निः स्विष्टकृत्। रुद्रादेव पशूनन्तर्दधाति। अथो यत्रैषा-
ऽऽहुतिर्हूयते। न तत्र रुद्रः पशूनभिमन्यते। अयस्मयेन
कमण्डलुना तृतीयाम्। आहुतिं जुहोत्यायास्यो वै प्रजाः।
रुद्रोऽग्निः स्विष्टकृत्। रुद्रादेव प्रजा अन्तर्दधाति। अथो

यत्रैषाऽऽहुतिरहूयते। न तत्र रुद्रः प्रजा अभिमन्यते॥४५॥

दधात्यभ्वन्मन्यते प्रजा अन्तर्दधाति द्वे च ॥ ————— [११]

अश्वस्य वा आलब्धस्य मेध उदक्रामत्। तदश्वस्तोमीय-
मभवत्। यदश्वस्तोमीयं जुहोति। समेधमेवैनमालभते।
आज्येन जुहोति। मेधो वा आज्यम्। मेधोऽश्वस्तोमीयम्।
मेधेनैवास्मिन्मेधं दधाति। षट्त्रिंशतं जुहोति। षट्त्रिंशदक्षरा
बृहती॥४६॥

बार्हताः पशवः। सा पशूनां मात्रा। पशूनेव मात्रया
समर्धयति। तायद्भूयसीर्वा कनीयसीर्वा जुहुयात्।
पशून्मात्रया व्यर्धयेत्। षट्त्रिंशतं जुहोति। षट्त्रिंशदक्षरा
बृहती। बार्हताः पशवः। सा पशूनां मात्रा। पशूनेव मात्रया
समर्धयति॥४७॥

अश्वस्तोमीयं हुत्वा द्विपदा जुहोति। द्विपाद्वै पुरुषो
द्विप्रतिष्ठः। तदेनं प्रतिष्ठया समर्धयति। तदाहुः।
अश्वस्तोमीयं पूर्वं होतव्याँ(३)न्द्विपदा(३) इति। अश्वो
वा अश्वस्तोमीयम्। पुरुषो द्विपदाः। अश्वस्तोमीयं हुत्वा
द्विपदा जुहोति। तस्माद्विपाच्चतुष्पादमत्ति। अथो द्विपद्येव
चतुष्पदः प्रतिष्ठापयति। द्विपदा हुत्वा। नान्यामुत्तरामाहुतिं
जुहुयात्। यदन्यामुत्तरामाहुतिं जुहुयात्। प्र प्रतिष्ठयाश्चवेत।
द्विपदा अन्ततो जुहोति प्रतिष्ठित्यै॥४८॥

बृहत्संधयति स्थापयति पञ्च च॥ [१२]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। सोऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्।
तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दत्।
तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टि-
त्वम्। यत्संवत्सरमिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव तदन्विच्छति।
सावित्रियो भवन्ति॥४९॥

इयं वै सविता। यो वा अस्यान्नश्यति यो निलयते।
अस्यां वाव तं विन्दन्ति। न वा इमां कश्चनेत्याहुः।
तिर्यङ्गोर्ध्वोत्येतुमर्हतीति। यत्सावित्रियो भवन्ति। सवितृ-
प्रसूत एवैनमिच्छति। ईश्वरो वा अश्वः प्रमुक्तः परां परावतं
गन्तौ। यत्सायं धृतीर्जुहोति। अश्वस्य यत्यै धृत्यै॥५०॥

यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव तदन्विच्छति। यत्सायं
धृतीर्जुहोति। अश्वस्यैव यत्यै धृत्यै। तस्मात्सायं
प्रजाः क्षेम्या भवन्ति। यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव
तदन्विच्छति। तस्माद्विवां नष्टेष एति। यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते
सायं धृतीर्जुहोति। अहोरात्राभ्यामेवैनमन्विच्छति। अथो
अहोरात्राभ्यामेवास्मै योगक्षेमं कल्पयति॥५१॥

भवन्ति धृत्या एनमन्विच्छत्येकं च॥ [१३]

अप वा एतस्माच्छ्री राष्ट्रं क्रामति। योऽश्वमेधेन यजते।
ब्राह्मणौ वीणागाथिनौ गायतः। श्रिया वा एतद्रूपम्। यद्वीणा।
श्रियमेवास्मिन्तद्धतः। यदा खलु वै पुरुषः श्रियमश्नुते।

वीणां॑ऽस्मै वाद्यते। तदा॑हुः। यदु॒भौ ब्रा॑ह्म॒णौ गा॒येताम्॥५२॥

प्र॒भ्र॑ः शु॒कास्मा॒च्छ्रीः स्या॑त्। न वै ब्रा॑ह्म॒णे श्री र॑म॒त् इति॑।
ब्रा॒ह्म॒णो॑ऽन्यो गा॒येत्। रा॒ज॒न्यो॑ऽन्यः। ब्रह्म॒ वै ब्रा॑ह्म॒णः।
क्ष॒त्र॑ः रा॒ज॒न्यः। तथा॑ हा॒स्य ब्रह्म॑णा च क्ष॒त्रेण॑ चोभ॒यतः॑
श्रीः परि॑गृहीता भवति। तदा॑हुः। यदु॒भौ दि॒वा गा॒येताम्।
अपा॑स्माद्राष्ट्रं॑ क्रामेत्॥५३॥

न वै ब्रा॑ह्म॒णे रा॒ष्ट्र॑ः र॑म॒त् इति॑। यदा॑ खलु॒ वै राजा॑ का॒मय॑ते।
अथ॑ ब्राह्म॒णं जि॑नाति। दि॒वा ब्रा॑ह्म॒णो गा॒येत्। नक्त॑ः रा॒ज॒न्यः।
ब्रह्म॑णो॒ वै रू॒पम॑हः। क्ष॒त्रस्य॑ रा॒त्रिः। तथा॑ हा॒स्य ब्रह्म॑णा च
क्ष॒त्रेण॑ चोभ॒यतो॑ रा॒ष्ट्रं परि॑गृहीतं भवति। इत्य॑ददा॒ इत्य॑यज॒था
इत्य॑पच॒ इति॑ ब्राह्म॒णो गा॒येत्। इ॒ष्टा॒पूर्त॑ वै ब्रा॑ह्म॒णस्य॑॥५४॥

इ॒ष्टा॒पूर्ते॑नै॒वैन॑ः स॒ सम॑र्धयति। इत्य॑जिना॒ इत्य॑युध्य॒था
इत्य॑मु॒ः स॒ङ्गाम॑मह॒न्निति॑ रा॒ज॒न्यः। यु॒द्धं वै रा॑ज॒न्यस्य॑।
यु॒द्धेनै॒वैन॑ः स॒ सम॑र्धयति। अक्ल॑प्ता वा ए॒तस्य॑र्तव॒ इत्या॑हुः।
यो॑ऽश्वमे॒धेन॑ यज॒त् इति॑। तिस्रो॑ऽन्यो गा॒यति॑ तिस्रो॑ऽन्यः।
षट्थ॑सम्प॑द्यन्ते। ष॒ड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तूने॒वास्मै॑ कल्पयतः।
ताभ्या॑ः स॒ऽस्थाया॑म्। अ॒नो॒युक्ते॑ च॒ श॒ते च॑ ददाति। श॒तायुः॑
पु॒रुषः॑ श॒तेन्द्रि॑यः। आ॒युष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति तिष्ठ॑ति॥५५॥

गायेताङ्गामेद्वाह्मणस्य कल्पयतश्चत्वारि च॥ [१४]

सर्वेषु॑ वा ए॒षु लो॒केषु॑ मृ॒त्यवो॒ऽन्वाय॑न्ताः। तेभ्यो॑ यदाहु॑तीर्न

जुहुयात्। लोकेलोक एनं मृत्युर्विन्देत्। मृत्यवे स्वाहा
 मृत्यवे स्वाहेत्यभिपूर्वमाहुतीर्जुहोति। लोकाल्लोकादेव
 मृत्युमवयजते। नैनं लोकेलोके मृत्युर्विन्दति। यदमुष्मै
 स्वाहाऽमुष्मै स्वाहेति जुह्वंस्त्र्यक्षीत। बह्वं मृत्युममित्रं
 कुर्वीत। मृत्यवे स्वाहेत्येकस्मा एवैकां जुहुयात्। एको वा
 अमुष्मिल्लोके मृत्युः॥५६॥

अशनया मृत्युरेव। तमेवामुष्मिल्लोकेऽवयजते। भ्रूणहत्यायै
 स्वाहेत्यवभृथ आहुतिं जुहोति। भ्रूणहत्यामेवाव यजते।
 तदाहुः। यद्भ्रूणहत्या पात्र्याऽथ। कस्माद्यज्ञेऽपि क्रियत
 इति। अमृत्युर्वा अन्यो भ्रूणहत्याया इत्याहुः। भ्रूणहत्या
 वाव मृत्युरिति। यद्भ्रूणहत्यायै स्वाहेत्यवभृथ आहुतिं
 जुहोति॥५७॥

मृत्युमेवाऽऽहुत्या तर्पयित्वा परिपाणं कृत्वा। भ्रूणघ्ने
 भेषजं करोति। एतां ह वै मुण्डिभ औदन्यवः।
 भ्रूणहत्यायै प्रायश्चित्तिं विदां चकार। यो हास्यापि प्रजायां
 ब्राह्मणं हन्ति। सर्वस्मै तस्मै भेषजं करोति। जुम्बकाय
 स्वाहेत्यवभृथ उत्तमामाहुतिं जुहोति। वरुणो वै जुम्बकः।
 अन्तत एव वरुणमवयजते। खलतेर्विक्लिधस्य शुक्लस्य
 पिङ्गाक्षस्य मूर्धं जुहोति। एतद्वै वरुणस्य रूपम्। रूपेणैव

वरुणमवयजते॥५८॥

लोके मृत्युर्जुहोति मूर्धं जुहोति द्वे च॥—————[१५]

वारु॒णो वा अ॒श्वः। तं दे॒वत॑या व्य॒र्धय॑ति। यत्प्रा॒जाप॑त्य॒ करो॑ति। नमो॒ राज्ञे॒ नमो॒ वरु॑णा॒येत्या॑ह। वारु॒णो वा अ॒श्वः। स्वयै॒वैनं॑ दे॒वत॑या॒ सम॑र्धयति। नमोऽश्वा॒य नमः॑ प्र॒जाप॑तय॒ इत्या॑ह। प्रा॒जाप॑त्यो वा अ॒श्वः। स्वयै॒वैनं॑ दे॒वत॑या॒ सम॑र्धयति। नमोऽधि॑पतय॒ इत्या॑ह॥५९॥

धर्मो॒ वा अधि॑पतिः। धर्ममे॒वाव॑ रुन्धे। अधि॑पतिर॒स्यधि॑पतिं॒ मा कुर्व॑धि॑पतिर॒हं प्र॒जानां॑ भूयास॒मित्या॑ह। अधि॑पतिमे॒वैनं॑ समा॒नानां॑ करोति। मां धै॒हि मयि॑ धे॒हीत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॒मा शा॑स्ते। उ॒पाकृ॑ताय॒ स्वाहे॑त्युपाकृ॑ते जुहोति। आल॑ब्धाय॒ स्वाहे॑ति॒ नियु॑क्ते जुहोति। हु॒ताय॒ स्वाहे॑ति॒ हुते॒ जुहो॑ति। ए॒षां लो॒काना॑म॒भिजि॑त्यै॥६०॥

प्र वा ए॒ष ए॒भ्यो लो॒केभ्य॑श्च्यवते। यो॑ऽश्वमे॒धेन॒ यज॑ते। आ॒ग्नेय॑मै॒न्द्रा॒ग्नमा॑श्विनम्। तान्प॒शूनाल॑भते॒ प्रति॑ष्ठित्यै। यदा॑ग्नेयो भव॑ति। अ॒ग्निः सर्वा॑ दे॒वताः॑। दे॒वता॑ ए॒वाव॑ रुन्धे। ब्रह्म॒ वा अ॒ग्निः। क्ष॒त्रमिन्द्रः॑। यदै॒न्द्रा॒ग्नो भव॑ति॥६१॥

ब्रह्म॒क्षत्रे॒ ए॒वाव॑ रुन्धे। यदा॑श्विनो भव॑ति। आ॒शिषा॒मवरु॑द्धौ। त्रयो॑ भवन्ति। त्रयं इ॒मे लो॒काः। ए॒ष्वेव॑ लो॒केषु॒ प्रति॑ तिष्ठति। अ॒ग्नये॑ऽहोमु॒चेऽष्टा॑क॒पाल॒ इति॒ दश॑हविष॒मिष्टिं॑ निर्वपति।

दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे।
अग्नेर्मन्वे प्रथमस्य प्रचेतस इति याज्यानुवाक्या भवन्ति
सर्वत्वाय॥६२॥

अधिपतय इत्याहभिजित्या ऐन्द्राग्नो भवति रुन्ध एकं च॥—————[१६]

यद्यश्वमुपतपद्विन्देत्। आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपेत्। सौम्यं
चरुम्। सावित्रमष्टाकपालम्। यदाग्नेयो भवति। अग्निः सर्वा
देवताः। देवताभिरेवैनं भिषज्यति। यथ्सौम्यो भवति। सोमो
वा ओषधीनां राजा। याभ्यं एवैनं विन्दति॥६३॥

ताभिरेवैनं भिषज्यति। यथसावित्रो भवति। सवितृप्रसूत एवैनं
भिषज्यति। एताभिरेवैनं देवताभिर्भिषज्यति। अगदो हैव
भवति। पौष्णं चरुं निर्वपेत्। यदि श्लोणः स्यात्। पूषा
वै श्लोण्यस्य भिषक्। स एवैनं भिषज्यति। अश्लोणो हैव
भवति॥६४॥

रौद्रं चरुं निर्वपेत्। यदि महती देवताऽभिमन्येत। एतद्देवत्यो
वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया भिषज्यति। अगदो हैव भवति।
वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपेन्मृगाखुरे यदि नाऽऽगच्छेत्।
इयं वा अग्निर्वैश्वानरः। इयमेवैनमर्चिभ्यां परिरोधमानयति।
आहैव सुत्यमहर्गच्छति। यद्यधीयात्॥६५॥

अग्नयेऽहोमुचेऽष्टाकपालः। सौर्यं पयः। वायव्यं

आज्यभागः। यजमानो वा अश्वः। अ॒हंसा वा ए॒ष
गृहीतः। यस्याश्वो मे॒धाय॑ प्रोक्षितोऽध्येति। यद॒होमु॑चे
निर्वपति। अ॒हंस ए॒व तेन॑ मुच्यते। यजमानो वा अश्वः।
रेत॑सा वा ए॒ष व्य॑ध्यते॥६६॥

यस्याश्वो मे॒धाय॑ प्रोक्षितोऽध्येति। सौर्य॑ रेतः। यत्सौर्यं पयो
भवति। रेत॑सै॒वैन॑ स सम॑र्धयति। यजमानो वा अश्वः।
गर्भै॒र्वा ए॒ष व्य॑ध्यते। यस्याश्वो मे॒धाय॑ प्रोक्षितोऽध्येति।
वा॒य॒व्या गर्भाः। यद्वा॒य॒व्यं आ॒ज्यभा॑गो भवति। गर्भै॒रे॒वैन॑ स
सम॑र्धयति। अथो यस्यैषाऽश्वमे॒धे प्रायश्चित्तिः क्रियते॑।
इ॒ष्ट्वा वसी॑यान्भवति॥६७॥

विन्दत्यश्वोणो हेव भवत्यधीयादध्यते गर्भैरेवैन स समर्धयति द्वे च॥—————[१७]

तदाहुः। द्वाद॑श ब्रह्मो॒दनान्॑स॒स्थिते॑ निर्वपेत्। द्वाद॑शभिर्वेष्टि-
भिर्यजे॒तेति॑। यदिष्टि॑भिर्यजे॒त। उ॒प॒नामु॑क ए॒नं य॒ज्ञः स्या॑त्।
पापी॑या॒स्तु स्या॑त्। आ॒प्तानि॑ वा ए॒तस्य॑ छन्दा॑सि। य
ई॒जानः॑। तानि॑ क ए॒ताव॑दाशु पुनः प्रयु॑ञ्जीतेति। सर्वा॑ वै
स॒स्थिते॑ य॒ज्ञे वागा॑प्यते॥६८॥

साप्ता भवति या॒तया॑म्नी। कू॒रीकृ॑तेव हि भव॒त्यरु॑ष्कृता। सा न
पुनः प्रयु॑ज्येत्याहुः। द्वाद॑शै॒व ब्रह्मो॒दनान्॑स॒स्थिते॑ निर्वपेत्।
प्र॒जाप॑ति॒र्वा औ॒दनः॑। य॒ज्ञः प्र॒जाप॑तिः। उ॒प॒नामु॑क ए॒नं य॒ज्ञो
भव॑ति। न पापी॑यान्भवति। द्वाद॑श भवन्ति। द्वाद॑शमा॒साः

संवत्सरः। संवत्सर एव प्रति तिष्ठति॥६९॥

आप्यते संवत्सर एकं च॥ [१८]

एष वै विभूर्नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र विभु भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै प्रभूर्नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र प्रभु भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वा ऊर्जस्वान्नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्रोर्जस्वद्भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै पयस्वान्नामं यज्ञः॥७०॥

सर्वं ह वै तत्र पयस्वद्भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै विधृतो नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र विधृतं भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै व्यावृत्तो नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र व्यावृत्तं भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै प्रतिष्ठितो नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र प्रतिष्ठितं भवति॥७१॥

यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै तेजस्वी नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र तेजस्वि भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै ब्रह्मवर्चसी नामं यज्ञः। आ ह वै तत्र ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायते। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वा अतिव्याधी नामं यज्ञः। आ ह वै तत्र राजन्योऽतिव्याधी जायते। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै दीर्घो नामं यज्ञः। दीर्घायुषो ह वै तत्र मनुष्या भवन्ति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै क्लृप्तो नामं यज्ञः। कल्पते ह वै तत्र प्रजाभ्यो योगक्षेमः। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते॥७२॥

पर्यस्वान्नामं यज्ञः प्रतिष्ठितं भवति यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते षट् (एष वै विभूः प्रभूरूर्जस्वान्ययस्वान् विधृतो व्यावृत्तः प्रतिष्ठितस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यतिव्याधी दीर्घः क्लृप्तो द्वादश॥)॥—[१९]

ता॒र्प्येणाश्व॑ सं॒ज्ञप॑यन्ति। य॒ज्ञो वै ता॒र्प्यम्। य॒ज्ञेनै॒वैन॑ सं॒मर्ध॑यन्ति। या॒मेन॒ साम्ना॑ प्र॒स्तोता॑ऽनूप॑तिष्ठते। य॒मलो॒कमे॒वैनं॑ गमयति। ता॒र्प्ये च॑ कृत्य॒धीवा॒से चाश्व॑ सं॒ज्ञप॑यन्ति। ए॒तद्वै प॑शूना॑ रूपम्। रू॒पेणै॒व प॑शून॒व रु॒न्धे। हि॒र॒ण्य॒क॒शिपु॑ भ॒वति। तेज॒सोऽव॑रुद्धै॥ ७३॥

रु॒क्मो भ॑वति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्यानु॑ख्यात्यै। अश्वो॑ भवति। प्र॒जाप॑ते॒रास्यै॑। अ॒स्य वै लो॒कस्य॑ रू॒पं ता॒र्प्यम्। अ॒न्तरि॑क्षस्य कृत्य॒धीवा॒सः। दि॒वो हि॑र॒ण्य॒क॒शिपु॑। आ॒दि॒त्यस्य॑ रु॒क्मः। प्र॒जाप॑ते॒रश्वैः॑। इ॒ममे॒व लो॒कं ता॒र्प्येणा॑ऽऽप्रोति॥ ७४॥

अ॒न्तरि॑क्षं कृत्य॒धीवा॒सेन॑। दि॒वः हि॑र॒ण्य॒क॒शिपु॑ना॑। आ॒दि॒त्यः रु॒क्मेण॑। अश्वे॑नै॒व मे॒ध्येन॑ प्र॒जाप॑तेः सायु॑ज्यः सलो॒कता॑माप्रोति। ए॒तासा॑मे॒व दे॒वता॑ना॑ सायु॑ज्यम्। सा॒ष्टिता॑ समानलो॒कता॑माप्रोति। योऽश्व॑मे॒धेन॑ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑॥ ७५॥

अवरुद्धा आप्रोत्यष्टौ च॥—[२०]

आ॒दि॒त्याश्चाङ्गि॑रसश्च सु॒व॒र्गे लो॒केऽस्पर्ध॑न्त। तेऽङ्गि॑रस आ॒दि॒त्येभ्यः॑। अ॒मुमा॑दि॒त्यमश्व॑श्चे॒तं भू॑तं दक्षि॑णामनयन्। तेऽब्रु॑वन्। यन्नो नै॑ष्ट। स वर्यो॑ भू॒दिति॑। तस्मा॑दश्वः स॒व॒र्येत्याह्व॑यन्ति। तस्मा॑द्य॒ज्ञे वरो॑ दीयते। यत्प्र॒जाप॑तिरा-

ल॒ब्धोऽश्वोऽभ॑वत्। तस्मा॒दश्वो॒ नाम॑॥७६॥

यच्छ्व॒यद॒रु॒रासी॑त्। तस्मा॒दर्वा॒ नाम॑। यथ्स॒द्यो वाजा॑न्त्सम॒जय॑त्। तस्मा॑द्वा॒जी नाम॑। यदसु॑राणां लो॒काना॑दत्त। तस्मा॑दादि॒त्यो नाम॑। अ॒ग्निर्वा अ॑श्वमे॒धस्य॑ योनि॑रा॒यत॑नम्। सूर्योऽग्ने॒र्योनि॑रा॒यत॑नम्। यद॑श्वमे॒धेऽग्नौ चि॒त्य उत्तर॑वेदिमु॒पव॑पति। योनि॑मन्तमे॒वैन॑मा॒यत॑नवन्तं करोति॥७७॥

योनि॑माना॒यत॑नवान्भवति। य एवं वेद॑। प्रा॒णापा॒नौ वा ए॒तौ दे॒वाना॑म्। यद॑र्काश्वमे॒धौ। प्रा॒णापा॒नावे॒वाव॑ रुन्धे। ओजो॒ बलं॒ वा ए॒तौ दे॒वाना॑म्। यद॑र्काश्वमे॒धौ। ओजो॒ बल॑मे॒वाव॑ रुन्धे। अ॒ग्निर्वा अ॑श्वमे॒धस्य॑ योनि॑रा॒यत॑नम्। सूर्योऽग्ने॒र्योनि॑रा॒यत॑नम्। यद॑श्वमे॒धेऽग्नौ चि॒त्य उत्तर॑वेदिं चि॒नोति॑। ताव॑र्काश्वमे॒धौ। अ॒र्काश्वमे॒धावे॒वाव॑ रुन्धे। अथो॑ अ॒र्काश्वमे॒धयो॑रे॒व प्रति॑ तिष्ठति॥७८॥

नामं करोति सूर्योऽग्ने॒र्योनि॑रा॒यत॑नञ्चत्वारि॑ च॥—————[२१]

प्र॒जाप॑तिं वै दे॒वाः पि॒तर॑म्। प॒शुं भू॑तं मे॒धायाऽऽल॑भन्त। तमा॒लभ्यो॑पावसन्। प्रा॒तर्य॑ष्टा॑स्मह॒ इति॑। ए॒कं वा ए॒तद्दे॒वाना॑महः। यथ्स॑व॒थ्स॒रः। तस्मा॒दश्वः॑ पु॒रस्ता॑थ्स॒वथ्स॒र आल॑भ्यते। यत्प्र॒जाप॑तिरा॒लब्धोऽश्वोऽभ॑वत्। तस्मा॒दश्वः॑। यथ्स॒द्यो मे॒धोऽभ॑वत्॥७९॥

तस्मा॑दश्वमे॒धः। वेदु॑कोऽश्व॑मा॒शुं भ॑वति। य एवं वेद॑। यद्वै तत्प्र॒जाप॑तिरा॒लब्धोऽश्वोऽभ॑वत्। तस्मा॒दश्वः॑ प्र॒जाप॑तेः

पशूनामनु॑रूपतमः। आ॒ऽस्य॑ पु॒त्रः प्र॒ति॑रूपो जायते। य ए॒वं वेद॑। सर्वा॑णि भू॒तानि॑ सम्भृ॒त्याल॑भते। समे॑नं दे॒वास्तेज॑से ब्रह्मवर्च॒साय॑ भरन्ति। यो॑ऽश्वमे॒धेन॒ यज॑ते॥८०॥

य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। ए॒तद्वै तद्दे॒वा ए॒तान्दे॒वता॑म्। प॒शुं भू॒तं मे॒धाया॑ऽऽल॑भन्त। य॒ज्ञमे॒व। य॒ज्ञेन॑ य॒ज्ञम॑यजन्त दे॒वाः। का॒म॒प्रं य॒ज्ञम॑कुर्वत। ते॑ऽमृ॒त॒त्वम॑कामयन्त। ते॑ऽमृ॒त॒त्वम॑गच्छन्। यो॑ऽश्वमे॒धेन॒ यज॑ते। दे॒वाना॑मे॒वाय॑नेनैति॥८१॥

प्रा॒जाप॒त्येनै॒व य॒ज्ञेन॑ यजते का॒म॒प्रेण॑। अपु॑नर्मा॒रमे॒व ग॑च्छति। ए॒तस्य॒ वै रू॒पेण॑ पु॒रस्ता॑त्प्राजाप॒त्यमृ॑ष॒भं तू॒प॒रं बहु॑रूपमाल॑भते। सर्वे॑भ्यः का॒मेभ्यः॑। सर्व॑स्याऽऽस्यै॑। सर्व॑स्य जि॒त्यै॑। सर्व॑मे॒व तेना॑ऽऽप्नोति। सर्व॑ जयति। यो॑ऽश्वमे॒धेन॒ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑॥८२॥

मेधोऽभ॑वद्यजन्त ए॒ति वेद॑॥ [२२]

यो वा अश्व॑स्य॒ मेध्य॑स्य॒ लोम॑नी॒ वेद॑। अश्व॑स्यै॒व मेध्य॑स्य॒ लोमं॑ लोमं जुहोति। अ॒होरा॒त्रे वा अश्व॑स्य॒ मेध्य॑स्य॒ लोम॑नी। यथ्सा॒यं प्रा॑तर्जुहोति। अश्व॑स्यै॒व मेध्य॑स्य॒ लोमं॑ लोमं जुहोति। ए॒तद॑नुकृति ह स्म॒ वै पु॒रा। अश्व॑स्य॒ मेध्य॑स्य॒ लोमं॑ लोमं जुह्वति। यो वा अश्व॑स्य॒ मेध्य॑स्य॒ प॒दे वेद॑। अश्व॑स्यै॒व मेध्य॑स्य॒ प॒देप॑दे जुहोति। द॒र्श॒पूर्ण॑मा॒सौ वा अश्व॑स्य॒ मेध्य॑स्य॒ प॒दे॥८३॥

यद॑र्शपूर्णमा॒सौ यज॑ते। अश्व॑स्यै॒व मेध्य॑स्य प॒देप॑दे जुहोति।
 ए॒तद॑नुकृति ह स्म॒ वै पु॒रा। अश्व॑स्य॒ मेध्य॑स्य प॒देप॑दे
 जुह॑ति। यो वा अश्व॑स्य॒ मेध्य॑स्य वि॒वर्त॑नं वेद॑। अश्व॑स्यै॒व
 मेध्य॑स्य वि॒वर्त॑नेवि॒वर्त॑ने जुहोति। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्योऽश्वः॑।
 स आ॑ह॒वनी॒यमा॑गच्छति। तद्वि॒वर्त॑ते। यद॑ग्निहोत्रं जुहोति॑।
 अश्व॑स्यै॒व मेध्य॑स्य वि॒वर्त॑नेवि॒वर्त॑ने जुहोति। ए॒तद॑नुकृति ह
 स्म॒ वै पु॒रा। अश्व॑स्य॒ मेध्य॑स्य वि॒वर्त॑नेवि॒वर्त॑ने जुह॑ति॥८४॥

प॒दे अ॑ग्निहोत्रं जुहोति॑ त्रीणि॑ च॥—————[२३]

प्र॒जाप॑तिस्तम॑ष्टादशिभिः॑ प्र॒जाप॑तिरकामयतो॒भाव॑स्मै यु॒ञ्जन्ति॑ तेज॒साऽप॑प्राणा अप॒श्रीरू॑र्ध्वा
 प्र॒जाप॑तिः प्रे॒णाऽनु॑ प्रथ॒मेन॑ प्र॒जाप॑तिरकामयत म॒हान्वै॑श्वदे॒वो वा अश्वोऽश्व॑स्य प्र॒जाप॑तिस्तं
 यं॒ज्ञकृ॑तुभि॒रप॑श्रीर्ब्रा॒ह्मणौ॑ सर्वेषु॑ वारु॒णो यद्यश्व॑न्तदा॒हुरेष॑ वै वि॒भूस्ता॒र्ष्येणा॑दि॒त्याः प्र॒जाप॑तिं
 पि॒त॒रं यो वा अश्व॑स्य॒ मेध्य॑स्य॒ लोम॑नी॒ त्रयो॑विंशतिः॥२३॥

प्र॒जाप॑तिर॒स्मिँल्लो॒क उ॑त्तर॒तः श्रिय॑मे॒व प्र॒जाप॑तिरकामयत म॒हान्य॒त्रातः॑ प्र वा ए॒ष ए॒भ्यो
 लो॒केभ्यः॑ सर्व॑ ह॒ वै तत्र॑ पयः॒ स्वद्य॑ उ॒ चैनमे॒व वेद॑ च॒त्वार्य॑शीतिः॥८४॥

प्र॒जाप॑तिरश्वमे॒धं जु॑हति॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके नवमः

प्रपाठकः समाप्तः॥

This PDF was downloaded from <http://stotrasamhita.github.io>.

GitHub: <http://stotrasamhita.github.io> | <http://github.com/stotrasamhita>

Credits: <http://stotrasamhita.github.io/about/>